

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לְשׁוֹנֵנוּ

כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

כרך שישים, התשנ"ז

לְשׁוֹנֵנוּ

יוצא לאור ארבע פעמים בשנה
על ידי ועד הפרסומים של האקדמיה ללשון העברית

העורך: יהושע בלאו

מזכירת המערכת: אסתר גולדנברג

האחריות לדעות המובעות במאמרים על מחבריהם.

© כל הזכויות שמורות
לאקדמיה ללשון העברית, התשנ"ז

האקדמיה ללשון העברית, ת"ד 3449, ירושלים 91 034
סֶדֶר ועריכה במחשב: האקדמיה ללשון העברית
מכון לאופסט נתן שלמה, ירושלים
דפוס "גרפית" בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

מאמרים

	ההוריו של ערכיסטן על השתלשלות עברית המקרא	יהושע בלאו
21	וסעיפיה	
181	בעיות בתורת ההגה והצורות של עברית המקרא	יהושע בלאו
	עתיד השלם, עתיד הקצר ועתיד הקצר ומלרע	ישראל בן-דוד
191	כהיותם במקרא	
297	הייחוד בעברית בת זמננו	טלי בר
73	תפקיד המילית "קא" בארמית הבבלית	יוחנן ברויאר
277	לשונו של ר' אברהם בר חייא	חנוך גמליאל
	מבחר דימויים, תיאורים ומטבעות לשון במכתבי אל-עמארנה והשוואתם למקרא	צפורה כוכבי-רייני
165	מערכות מקבילות של מפסיקים בטעמי המקרא -	רחל משיח
11	בעיות במחקר	
53	כס"ח - שורש רב-שימושים בעברית המדוברת	ניסן נצר
67	שתי זוטות אוגריות	דניאל סיון
33	להד"ם ואָחיו	ברכה פישלר

מן העבודה במילון ההיסטורי

95	הלשון הארמית בבבל בתקופת ראשוני האמוראים	אליקים וייסברג
----	--	----------------

ביקורות

329	על 'מחקרים בלשון המקרא' מאת שלמה מורג	יצחק אבישור
-----	---------------------------------------	-------------

הערות ותגובות

- יצחק אבישור
הערות לכינויי ערבי שבתות ומועדים בערבית־היהודית
במזרח (הערה ללשוננו נז [תשנ"ג], עמ' 125-136 ;
שם, עמ' 359-362)
335
חיים נקר
תגובה לסקירתו של יצחק שלזינגר על "מילון ההווה"
157
ספרים שנתקבלו
343

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לְשׁוֹנֵנוּ

כתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

כרך שישים, חוברת ראשונה ושנייה
אדר התשנ"ז

ירושלים התשנ"ז

© כל הזכויות שמורות
לאקדמיה ללשון העברית, התשנ"ז

הפקה: טלי אמיר

האקדמיה ללשון העברית, ת"ד 3449, ירושלים 91 034
סדר ועריכה במחשב: האקדמיה ללשון העברית
מכון לאופסט נתן שלמה, ירושלים
דפוס "גרפית" בע"מ, ירושלים

כתב-עת לחקר הלשון העברית
והתחומים הסמוכים לה

לְשׁוֹנֵנוּ

כרך שישים, חוברת א-ב, אדר התשנ"ז

תוכן העניינים

	מאמרים
	רחל משיח מערכות מקבילות של מפסיקים בטעמי המקרא -
11	בעיות במחקר
	יהושע בלאו הרהוריו של ערביסטן על השתלשלות עברית המקרא
21	וסעיפיה
33	ברכה פישלר להדר"ם ואָחיו
53	ניסן נצר כס"ח - שורש רב־שימושים בעברית המדוברת
67	דניאל סיון שתי זוטות אוגריות
73	יוחנן ברויאר תפקיד המילית "קא" בארמית הבבלית
	מן העבודה במילון ההיסטורי
95	אליקים וייסברג הלשון הארמית בבבל בתקופת ראשוני האמוראים
	הערות ותגובות
157	חיים נָקָר תגובה לסקירתו של יצחק שלזינגר על "מילון ההווה"
V	תקצירים באנגלית

כתובות המחברים המשתתפים בחוברת זו :

- ד"ר רחל משיח, המחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 52 900
פרופ' יהושע בלאו, רח' הגדוד העברי 12, ירושלים 92 542
- גב' ברכה פישלר, האקדמיה ללשון העברית, ת"ד 3449, ירושלים 91 034
- ד"ר ניסן נצר, המחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 52 900
- פרופ' דניאל סיון, המחלקה ללשון עברית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר-שבע 84 105
- ד"ר יוחנן ברויאר, החוג ללשון העברית, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר-הצופים, ירושלים 91 905
- מר אליקים וייסברג, האקדמיה ללשון העברית, ת"ד 3449, ירושלים 91 034
- מר חיים נקר, ת"ד 3177, בת-ים 59 131

מערכות מקבילות של מפסיקים בטעמי המקרא - בעיות במחקר

על פי שיטת הפיסוק המקראית הטברנית (בנוסח המסורת-נורמטיבי) כל פסוק במקרא נחלק לשניים על ידי המפסיק הראוי, וכל אחד מהחלקים נחלק אף הוא לשניים וכן הלאה, עד לחלקים מינימליים בני שתי תיבות שאינם צריכים חלוקה. המפסיק נקבע לפי היחידה¹ שהוא מחלק ולפי מקומו בה². הפיסוק בשיטה זו מכונה "דיכוטומיה מתמשכת"³.

עקרון הדיכוטומיה המתמשכת מבליט את המבנה ההיררכי של המפסיקים ומסייע להבנת דרך היערכותם בפסוק. לכן אילו נקבעה ההטעמה במקרא רק על פי המבנה הפיסוקי, יכולנו לדעת מתוך החלוקה הפנימית של הפסוק מהו רצף המפסיקים הצפוי בו⁴. אולם הרבה פעמים אין הדבר כך, ואפשר למצוא מבנים פיסוקיים זהים המוטעמים בכמה דרכים. למשל, בשמואל א ה, ג קראנו: "וישכמו אשדודים ממחרת // והנה דגון נפל לפניו ארצה לפני ארן ה'". כאן בא הזקף לציון החלוקה הראשונה בתחום שלטון האתנח⁵ בתיבה השמינית לפניו (ממחרת), ואילו בפסוק המקביל בא במעמד זה (כלומר, כמחלק ראשון בתחום שלטון האתנח בתיבה השמינית לפניו) הסגול: "וישכמו בבק" ממחרת // והנה דגון נפל לפניו ארצה לפני ארן ה'". (שמואל א ה, ד).

מבנים זהים מבחינת דרך הפרדת התיבות המסתיימים באותו מפסיק, כאשר הם מוטעמים באופן שונה, הם "מערכות מקבילות"⁶.

1. לשיטתי יחידה היא קטע של פסוק המסתיים במפסיק כלשהו. היא מוטעמת במשרתים או במפסיקים שכוח פיסוקם פחות מכוח הפיסוק של המפסיק המצוי בסופה.
2. היינו, לפי המרחק מסוף היחידה.
3. Continuous Dichotomy. ויקס (טעמי אמ"ת, פרקים III ו-IV) מתאר בהרחבה את עקרונות השיטה.
4. וממילא בעקבות כך היה נחשף מבנה מערכת הטעמים בשלמותו, שהרי המשרתים נקבעים בזיקה למפסיקים.
5. להגדרת "תחום שלטון" ראה בהמשך.
6. במערכות מקבילות משמשים מחלקים שונים זה מזה במרחק זהה מהמפסיק המסיים. כדאי להעיר כי זהות מבחינת מספר התיבות הקודמות למחלק אינה מחויבת. עוד אעיר שלשיטתי אין הבדל בין סגול לשלשלת, בין זקף גדול לזקף קטן, בין יתיב לפשטא, בין פזר לקרני-פרה ובין גרש לגרשיים.

עד כה אך מעט מאוד עסקו בבירור המשתנים הגורמים לקיומן של מערכות מקבילות. ההסברים שהוצעו חלקיים באשר למגוון המערכות שנבדקו ובאשר לחומר שנבדק ולתחולת החוקים שנבקעו⁷. יתר על כן, בכל ניסיון להבין את התופעה, כשלא נמצא הסבר המניח את הדעת, יש נטייה להיתלות בגורם המוסיקלי, שהוא עלום ובלתי ידוע (לעת עתה)⁸, או פשוט לקבוע "אין חוקיות"⁹. גישה זו מובנת, שכן טרם יוחד מחקר לבירור הסוגיה. רוב הממצאים עלו אגב עיסוק בבחינות האחרות של טעמי המקרא, והם בעיקרם פרי תחושה והתרשמות. את תופעת המערכות המקבילות בחנתי ככ"א ספרים בעבודת דוקטור בהדרכת הפרופסור אהרן דותן (ראה משיח, מערכות מקבילות). במחקרי נבדק היקף תפוצתה של כל מערכת ואובחנו המשתנים הגורמים למערכות מקבילות. על יסוד כך שוכללו כללים ידועים ונוסחו כללים חדשים¹⁰. כמה ממאפייני המערכות המקבילות אציג כאן מתוך תיאור של מקצת הבעיות שמחקר מסוג זה מעורר.

לא תיתכן עבודה בהיקף כזה בלי להסתייע במחשב, שהרי גילוי כל המערכות המקבילות מחייב קריאה חוזרת ונשנית של הקורפוס כולו. לכן בחרתי בטקסט הנתון במערכת הממוחשבת של פרויקט השו"ת באוניברסיטת בר-אילן¹¹, המיוסד על כ"י לנינגרד הידוע B19a. הנתונים שנאספו ממנו נבדקו בהשוואה לכתב-היד¹² ולמהדורות דפוס שנערכו על פיו¹³. חיפוש בטקסט ממוחשב שונה מחיפוש בטקסט רגיל, כי צריך "ללמד" את המחשב מושגי יסוד. למשל:

תיבה: הגדרת תיבה כהגדרתה הגרפית של מילה היא "צורה לשונית מינימלית שנכתבת בין רווחים"¹⁴. ואולם תיבה עשויה לכלול יותר ממילה אחת, כך כאשר שתי מילים או יותר מתקשרות במקף. למשל בבראשית א, א בא הצירוף "את השמים" בלא מקף, והוא בן שתי תיבות, ואילו בשמות כ, י הצירוף מופיע במקף "את-השמים", והוא נחשב בן תיבה אחת.

7. לעניין חלקיות החוקים ראה דוגמה בהמשך.
8. ראה למשל את דברי ויקס (טעמי כ"א, עמ' 77) על רביע ופשטא בתיבה השנייה שלפני הזקף.
9. למשל וייל, קונקורדנציה, עמ' XL.
10. מרבית הכללים שהיו ידועים עד כה קבעם ויקס (ראה ויקס, טעמי כ"א).
11. תכניות מחשב מיוחדות כתב מר שמואל אורפלי, איש מחשבים, לפי שאלות שהגשתי. פלט המחשב שהתקבל על יסודן כלל את כל ההיקריות הרלוונטיות לכל מערכת ורק אותן (כשהן ערוכות על פי סדר ספרי המקרא, סדר הפרקים בכל ספר וסדר הפסוקים בכל פרק), והן שימשו בסיס לבדיקה.
12. תורה נביאים וכתובים, כתב-יד לנינגרד B19a (סנט פטרבורג), ירושלים תשל"א.
13. תורה נביאים וכתובים³, מוגהים בידי אהרן דותן, תל-אביב תשמ"ו; R. Kittle & P. Kahle (eds.), *Biblia Hebraica*³, Stuttgart 1937; K. Elliger & W. Rudolph (eds.), *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Stuttgart 1969.
14. קריר, זיהוי יחידות, עמ' 115.

המחשב צריך אפוא ללמוד שהמקף ממלא את הרווח שבין המילים ובכך מבטלו. תיבה ארוכה: בתיבה ארוכה קודמות לטעם הראשי שתי תנועות או יותר¹⁵, כגון יִשְׂרָאֵל; עַל-פָּנָיו; וְאֶת-הַשָּׁמַיִם; לְיִירוּשָׁלַם. המחשב צריך אפוא ללמוד לזהות את הטעם הראשי בתיבה ולהגדיר את אורך התיבה לפי מספר התנועות הקודמות לו. תחום שלטון: בתחום שלטון של טעם מפסיק כלשהו נכללות תיבתו וכן כל התיבות הקודמות לו אשר מוטעמות במשרתים (כלומר בטעמים מחברים) או במפסיקים שכות פיסוקם פחות מכוח פיסוקו. לפיכך צריך ללמוד את המחשב להבחין בין מפסיקים למשרתים ולהכיר את הייררכיית המפסיקים.

כמו כן צריך ללמוד לזהות סימני טעמים בעייתיים ולהבחין ביניהם, כגון מונח לגרמיה¹⁶ לעומת מונח ופסק¹⁷. לצורך אבחנה זו עליו לזהות את המעמדים שעשוי לבוא בהם מונח לגרמיה.

מתוך עיון ראשוני בחומר ועל יסוד דברים ידועים מן הספרות עלו כמה השערות באשר למשתנים הגורמים למערכות מקבילות. כדי לאשר את ההשערות או להפריכן וכדי לבדוק את תקפות המשתנים ביקשתי לקבל פלט מחשב, ובו כל הפסוקים שבכל מערכת ממוינים על פי כל אחד מהמשתנים בנפרד. במרבית המקרים לא נשאה הבדיקה בשיטה זו פרי, שכן בכל פעם שבדקתי את החומר על פי משתנה כלשהו הצלחתי לכל היותר לעמוד על מגמות בכיוון מסוים או להציע הסבר חלקי. כלומר, בדיקת הפסוקים על פי משתנה אחד (זה או אחר) בלבד העלתה נטייה להטעים באופן דומה פסוקים הנושאים תכונה משותפת, אך אי אפשר לנסח כללים ברורים על יסוד המגמה שהסתמנה.

ואכן, אחת הסיבות לחלקיותם של הכללים שנוסחו עד כה היא שהממצאים עלו מבדיקת אחד המאפיינים בלבד. כך למשל, הכלל הידוע שמצא ש"ד לוצאטו (שד"ל, אגרת נחמדה, עמ' 70) ואשר ניסחו מחדש ויקס (טעמי כ"א, עמ' 62) בדבר הופעתם של זקף וטפחא בתיבה השנייה שלפני סילוק ואתנח. נצטט לדוגמה את דבריו של ויקס על ההטעמה בתחום הסילוק:

When Silluq's word, or the word preceding it is long, Zaqeph is admissible instead of Tiphcha, and is indeed generally preferred (שם).

כיוון ששד"ל וויקס ביססו את בדיקתם רק על משתנה אחד (אורך התיבות

15. כך לפי ויקס, טעמי כ"א, עמ' 62 (הערה 4). גם שווא מצעי יחיד שאחרי תנועה המכונה גדולה (כגון שְׁמֵרוֹ) נכלל במניין התנועות.

16. לדוגמה: "איכה | ישכּה בּוֹד" (איכה א, א).

17. לדוגמה: "וישארן שֶׁן-אַנְשִׁים | במחנה" (במדבר יא, כו).

שמשמאל למקום החלוקה), עלה בידיהם לנסח חוק חד-כיווני, המתאר את המעמדים שתיתכן בהם הטעמה בזקף. לא למדנו מכאן את היפוכו של הדבר, לפי שטפחא עשויה לבוא בתנאים אלו ממש. כלומר, אכן מערכות מקבילות קיימות או כאשר ארוכה אחת התיבות שמשמאל למקום החלוקה או כאשר שתיהן ארוכות. בהתייחס לדברי ויקס שצוטטו לעיל כדאי לציין כי מצאתי שהתפלגות הפסוקים הללו במערכות מקבילות כמעט זהה: טפחא מזדמנת ב-45% מהפסוקים (שבהם לפחות אחת התיבות שמשמאל למקום החלוקה ארוכה) וזקף - ב-55% מהם.¹⁸

הכללים אשר נוסחו עד כה וכן הממצאים החלקיים שהעליתי בראשית הדרך הביאו לידי המסקנה שכל אחת מהמערכות מאופיינת במכלול משתנים, ורק אם נבין את יחסי הגומלין שבין המשתנים נוכל למצוא את מאפייניה של כל אחת מהמערכות, ומתוך כך תתבררנה המערכות בהטעמותיהן (לרבות הטעמה אמביוולנטית או הטעמה סוטה). אדגים זאת ביחידות בנות שלוש תיבות, שיש בהן חלוקה בתיבה השנייה שלפני הרביע והיא מצוינת בגרש (או בגרשיים - וריאנט של גרש) ולחלופין במונח לגרמיה. קביעת הטעם המחלק במעמד זה תלויה הן באורך התיבה שבמקום החלוקה¹⁹ (להלן תיבת החלוקה) הן באורך התיבות שמשמאלה. מצאתי כי בתיבת חלוקה קצרה המוטעמת בהברה ראשונה בא כמעט תמיד (90% מהמקרים) מונח לגרמיה. דוגמאות: "בִּנְדָּא [מונח לגרמיה בתיבה המוטעמת בהברה ראשונה] דִּנְדַּ עֲבִדִּי" (שמואל ב ג, יח); "כִּי | מַעֲלָה הַלּוּחִית" (ישעיהו טו, ה). לעומת זאת בתיבת חלוקה ארוכה (שבה קודמות לטעם שתי תנועות או יותר) באים כמעט תמיד (92% מהמקרים) גרש או גרשיים. דוגמאות: "וְאַחֲרֵי־כֵן [גרשיים, שכן שתי תנועות קודמות למקום הטעם] יֵצֵא אַחִירִי" (בראשית כה, כו); "וַיִּתְּנוּ־קֹל בִּיהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם" (דברי הימים ב כד, ט).

אשר לאורך התיבות שמשמאל למקום החלוקה מצאתי כי גרש או גרשיים מועדפים (84% מהמקרים) לפני שתי תיבות ארוכות (כלומר, לפני הברת הטעם יש שתי תנועות או יותר) או לפחות לפני תיבה אחת ארוכה מאוד (שבה קודמות לטעם שלוש תנועות או יותר). דוגמאות: "לִידֹת [גרשיים] אֶת־קִרְנֹת [תיבה ארוכה] הַגּוֹיִם [תיבה ארוכה]" (זכריה ב, ד); "וּלְמַעַן [גרש] הַקֵּים אֶת־הַדְּבָר [ארוכה מאוד]" (דברים ט, ה).

לפי הכללים הללו ובהתחשב ביחסי הגומלין שבין המשתנים מובן שתיבת חלוקה

18. ממצא זה הוא אחת ההוכחות שהכלל שקבע ויקס (כפי שהבאתי לעיל) הוא פרי התרשמות.

19. על התניה זו ראה ויקס, טעמי כ"א, עמ' 94; שפנייר, אקצנטים, עמ' 23; ברויאר, טעמי המקרא, עמ' 53.

ארוכה אשר משמאלה יש שתי תיבות ארוכות תוטעם בגרש (או בגרשיים)²⁰, שהרי במקרה זה לשני המשתנים מגמה אחת - כאן גם כאן מועדפים גרש וגרשיים. לעומת זאת לא ברורה כלל הטעמת יחידה בעלת תיבת חלוקה המוטעמת בהברה ראשונה ומשמאלה חלק בן שתי תיבות ארוכות, שכן במקרה זה לשני המשתנים מגמות מנוגדות זו לזו: מחד גיסא קיימת מגמה להטעים יחידה כזאת במונח לגרמיה, לפי שתיבת החלוקה מוטעמת בהברה ראשונה, ומאידך גיסא קיימת מגמה להטעימה בגרש, שהרי התיבות משמאלה ארוכות. הציורף "אָרְךְ הִירִיעָה הָאֲחֶת", שבא פעמיים בפרשת תרומה (שמות כו, ב, ח) ופעמיים בפרשת ויקהל (שמות לו, ט, טו), הוא אולי המתאים ביותר להצגת הבעייתיות כאשר פועלים בו בזמן שני משתנים בעלי מגמה הפוכה.

בפרשת תרומה מצאתי פעמיים מונח לגרמיה: "אָרְךְ | הִירִיעָה הָאֲחֶת". ההטעמה כאן נקבעה על פי אורך תיבת החלוקה, לפי שמונח לגרמיה הוא המחלק המועדף בתיבת חלוקה המוטעמת בהברה ראשונה. לעומת זאת בפרשת ויקהל בא הגרש: "אָרְךְ הִירִיעָה הָאֲחֶת", וקרוב לוודאי שכאן נקבעה ההטעמה על פי מאפייני החלק שמשמאל למקום החלוקה, שכן הגרש הוא המחלק המועדף קודם לתיבות ארוכות. כבר נדרשו בעלי המסורה להטעמה בפסוקים אלו ואמרו: "כל אורך דצוא' במונח ודעשיה בגרש וסימן דפקיד יתיב ודעביד קאים" (מקראות גדולות, מסורה קטנה לשמות כו, ח). מדרש זה בא לתת סימנים לצורך זכירה, אך אין בו הסבר לשניות בהטעמה. ההטעמה במקרה זה מובנת רק על יסוד התפיסה שכל מערכת מאופיינת במכלול משתנים, אשר יש ביניהם יחסי גומלין.

למעשה זיהינו שישה משתנים המשפיעים על התפלגות הפסוקים במערכות מקבילות. ואלה הם: (א) מעמדו של הטעם המצוי במקום החלוקה (להלן המחלק), כלומר קיומן או היעדרן של חלוקות נוספות לפני תיבת החלוקה; (ב) אורך התיבות; (ג) מספר התיבות; (ד) מאפייני לשון (תחביריים וסמנטיים); (ה) המבנה הפיסיקי בחלק שמשמאל למקום החלוקה (כלומר, מקומה של חלוקה נוספת שמצויה בפועל או בכוח משמאל למקום החלוקה); (ו) מקומו של הפסוק בקובץ המקראי.

אשר למידת השפעתם של המשתנים - מהם שהשפעתם מרובה ומהם שהשפעתם פחותה. כדי לתאר תיאור מלא ומדויק את התפלגות הפסוקים במערכות מקבילות, נדרשתי לארגנם בכל מקום בסדר הייררכי יורד מבחינת עצמתם היחסית. אדגים זאת בפסוקים שיש בהם או שראויה להיות בהם חלוקה בסמוך לרביע: מונח (כלומר משרת) עשוי לבוא בתיבה הסמוכה לרביע כאשר בתחום שלטון הרביע יש שלוש תיבות בלבד, כגון "ויאמר לו' [מונח] / ה'" (בראשית ד, טו), וכן כאשר בתחום

שלטון הרביעי יש ארבע תיבות או יותר, ובלבד שהחלוקה האחרונה בתחום שלטון תהיה בתיבה השלישית לפניו²¹, כגון "ביום ההוא [חלוקה בתיבה השלישית שלפני הרביעי] // ישא עליכם [מונח] / משל" (מיכה ב, ד).

בדיקה סטטיסטית של הפסוקים הללו בהשוואה לפסוקים דומים שהגרש בא בהם בתיבה הסמוכה לרביעי מלמדת שבמעמד זה מועדף הגרש והוא בא ב-75% מהמקרים, ואילו משרת במקום מפסיק בא רק ב-25% מהמקרים. מצאתי כי ההטעמה במערכות מקבילות אלו מותנית בעיקרה בשני גורמים: במעמדו של המחלק ביחידה ובאורך התיבות הקודמות לרביעי.

מבדיקת הפסוקים על פי מעמדו של המחלק ביחידה עולה שכאשר בתחום שלטון הרביעי יש או ראויה להיות חלוקה אחת, בדרך כלל (ב-80% מהמקרים) משמש הגרש. למשל: "ויאמר להם [גרש] / אלהים" (בראשית א, כח), ואילו כאשר יש עוד חלוקות לפני תיבת החלוקה מועדף במקום של חלוקה אחרונה המשרת (64% מהמקרים!)²². למשל: "ביום ההוא [חלוקה קודמת] // ישא עליכם [מונח] / משל" (מיכה ב, ד).

בבדיקת הפסוקים על פי אורך התיבות ביחידה מצאתי שהשימוש בגרש גובר ככל שמתארכות התיבות הקודמות לרביעי: הגרש משמש ב-57% מהמקרים שבהם שתי התיבות הקודמות לרביעי אינן ארוכות, כגון "ויאמר [אינה ארוכה, שהרי רק תנועה אחת קודמת לטעם] להם [אינה ארוכה] אלהים" (בראשית א, כח); הוא משמש ב-75% מהמקרים שבהם ארוכה רק אחת מהתיבות הקודמות לרביעי, כגון "בארץ [אינה ארוכה] בנימן [ארוכה, שכן שתי תנועות קודמות לטעם] בצלע" (שמואל ב כא, יד); והוא משמש ב-86% מהמקרים שבהם ארוכות שתי התיבות הקודמות לרביעי²³, כגון "כייולו [ארוכה] אתיקים [ארוכה] מהנה" (יחזקאל מב, ה).

לפי הממצאים האלה נוכחתי לדעת שעצמת המשתנה הראשון שהזכרתי (מעמדו של המחלק ביחידה) גדולה מעצמת המשתנה השני (אורך התיבות ביחידה), שהרי לא נמצאו באמצעות המשתנה השני מעמדים שהמשרת מועדף בהם. לפיכך הבחנתי תחילה בין פסוקים שיש בהם או ראויה להיות בהם חלוקה אחת בתחום שלטון הרביעי ובין פסוקים שיש בהם חלוקות נוספות בתחום שלטון, ואחר כך מיינתי מיון משנה בכל אחת מהקבוצות על פי אורך התיבות.

במיון המשנה של פסוקים חידדתי את ההבחנה בין הקבוצות. אתאר להלן בקצרה את הנתונים שעלו מבדיקת הפסוקים שיש בהם חלוקות אחדות בתחום שלטון

21. להוציא שמונה חריגים.

22. בדיקה זו סייעה בידי לחשוף מעמדים שיש בהם העדפה למשרת.

23. או לפחות אחת התיבות ארוכה מאוד, כלומר, להבדיל הטעם קודמות שלוש תנועות או יותר.

הרביע²⁴: משרת משמש ב-92% מהמקרים שבהם שתי התיבות הקודמות לרביע קצרות, כגון "וילך איש // מבית [אינה ארוכה] לחם [אינה ארוכה] / יהודה" (רות א, א); וב-78% מהמקרים שבהם אחת התיבות ארוכה ואחת קצרה, כגון "ויאמר יהודה לחמך כלתו // שכי [אינה ארוכה] אלמנה [ארוכה] / בית-אביך" (בראשית לח, יא). לעומת זאת הגרש מועדף (67% מהמקרים!) כאשר לרביע קודמות שתי תיבות ארוכות²⁵. למשל: "והורש יורש מְפניכם // את-הכנעני [ארוכה] ואת-החתי [ארוכה] / ואת-החוי" (יהושע ג, י).

במחקר זה, שעיקרו חשיפת חוקיות, התמודדתי לא אחת עם בעיות הקשורות בניסוח הכללים. ידוע שכדי להציג את הכללים בדרך מדויקת וברורה, חשוב להשתמש במינוח מוכר ומקובל. אולם לא אחת נאלצתי לחדש מונחים בבואי לנסח את הכללים. הצורך בקביעת מונחים התעורר כאשר נמצאה זהות בהטעמת צירופים לשוניים שאינם עשויים מעור אחד. להדגמת הבעיות שהתעוררו בתחום זה נשוב ונפנה למערכות מקבילות שבאים בהן טפחא או זקף לציון החלוקה בתיבה השנייה שלפני סילוק ואתנח.

כאשר יש חלוקה בתיבה השנייה שלפני הסילוק או האתנח, נשאר משמאל לתיבה הזאת חלק בן שתי תיבות שאינו צריך חלוקה, ואכן כאשר תיבת החלוקה מוטעמת בטפחא בא משמאלה משרת: מירכא לפני סילוק ומונח לפני אתנח²⁶, כגון "וישלם יהושפט / עם-מלך ישראל:" (מלכים א כב, מה); "בארבעה עשר / לחדש השני" (דברי הימים ב ל, טו).

לא כן כאשר תיבת החלוקה מוטעמת בזקף. בפסוקים אלו באה טפחא (כטעם מקדים) משמאל לזקף, אף שאין צורך בחלוקה נוספת בסמוך לסילוק או לאתנח, כגון "אולי יעשה זרים יבִלְעֵהוּ:" (הושע ח, ז); "שֵׁשׁ שָׁנִים מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלַם" (מלכים א טו, ב).

מצאתי כי ההטעמה מותנית במידה מסוימת במאפייניו התחביריים של החלק שבא משמאל למקום החלוקה וכי טפחא מועדפת לפני חלק שהוא צירוף סמיכות, צירוף יחס או צירוף הפותח במילית חיבור. טפחא מועדפת גם לפני צירוף שם מספר שהוא ערך מספרי מורכב (כגון שלושים וארבעה) וכן לפני צירוף שאחד מאיבריו הוא מספר סודר במעמד של לוואי (כגון לחדש השני). העדפת טפחא לפני הצירופים

24. כאמור, באלה מועדף המשרת ב-64% מהמקרים.

25. ראוי להדגיש שהעדפת הגרש בתנאים אלו מנוגדת למגמה הכללית הרווחת בכלל הפסוקים שיש בהם חלוקות אחדות בתחום שלטון הרביע.

26. כך כאשר שתי התיבות שמשמאל למקום החלוקה אינן ארוכות וכך בכמחצית המקרים שבהם לפחות אחת מהן ארוכה.

שהזכרתי מובנת, לפי שקיים קשר הדוק בין שתי התיבות ויאה להן שיצטרפו זו לזו במשרת. אילו הקדימן זקף, הייתה טפחא באה בתוך הצירוף וקוטעת אותו. אילו רווחה ההטעמה בטפחא אך ורק לפני צירופי סמיכות וצירופי יחס, לא היה כל קושי, שהרי צירוף היחס הוא מעין צירוף סמיכות. גם אילו רווחה הטעמה כזאת לפני צירופי יחס ולפני צירופים הפותחים במילית חיבור, היה אפשר לכלול אותם בקבוצה אחת כמילות תפקיד. אולם שילוב שם המספר עם הסוגים האחרים בכפיפה אחת חייב אותי להשתמש בכינוי "מבע בעל קשר לשוני הדוק" כשם כולל לצירופים אלו, הנוהגים כחטיבה אחת מבחינת ההטעמה, שכן בשל העקיבות בהטעמה לפני הצירופים שמניתי רק עדיף לכלול אותם בקבוצה אחת.

ועוד זאת: מתחייבת השאלה באשר למעמדו של המספר המונה, שהרי לכאורה תמוה הדבר שההטעמה לפני המספר הסודר שונה מן ההטעמה שלפני המספר המונה.²⁷ ההסבר להבדל בהטעמה טמון באופיים התחבירי השונה של שני הצירופים, וכפי שהראה קדרי (הסינטגמה, עמ' 80), נבדלים שני הצירופים הללו מבחינת הכבילות בסדר המילים. בלוואי כמות במספר מונה אין כבילות בסדר האיברים, ואילו בלוואי שהוא מספר סודר יש כבילות. הסבר לקשר ההדוק של המספר הסודר לגרעינו יש בדבריה של בורוכובסקי (הייראכית, עמ' 109). בורוכובסקי מוצאת ששם תואר הגזור בסיומת יי קשור לגרעינו יותר משמות תואר אחרים, והרי המספר הסודר מ-2 עד 10 נגזר באופן זה.

הסבר למנהג הזה בהטעמה לפני צירופי סמיכות ולפני צירופים בעלי שם מספר סודר הבא במעמד של לוואי נמצא אצל רוזן (עברית טובה, עמ' 133), שכן רוזן מראה כי שם תואר בסיומת יי בהיותו גזור שם קרוב לצירופי סמיכות ואף ממיר אותם.

לסיכום: במחקר זה נבחנה הדינמיקה הפנימית המסדירה את התפלגות הפסוקים במערכות מקבילות. הראיתי חוקיות להתפלגות זו ואפשר לנסח לה כללים ולבאר הרבה מן ההתנהגויות הסוטות.

בתיאור כל אחת מן המערכות המקבילות הובלטו מעמדים שהתפלגות הפסוקים בהם ברורה למדיי, מעמדי ביניים שקיימת בהם שניות בהטעמה וכן חריגים. אין ספק שחשיפת מעמדים של התפלגות ברורה היא לב לבו של המחקר וחיונית לקביעת הכלל. אשר למעמדי הביניים ולחריגים - אין הם מטשטשים את התמונה הכללית, שהרי דרכה של לשון שיהיו בה חריגים, ומערכת הטעמים אינה אלא חלק ממכלול סימנים גרפיים המציניים את המימוש הלשוני.

27. כאמור, לפני מספר סודר מועדפת טפחא, כגון "בארבעה עשר לתחדש השנה" (דברי הימים ב ל, טו), ואילו לפני מספר מונה - זקף, כגון "תשאל את-עונתיכם ארבעים שנה" (במדבר יד, לד).

רשימת הקיצורים

- בורוכובסקי, היירארכית = אסתר בורוכובסקי, "היירארכית הלואים הבאים אחרי שם-העצם", לשוננו נ (תשמ"ו), עמ' 103-118.
- ברויאר, טעמי המקרא = מרדכי ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב.
- ויל, קונקורדנציה = G. E. Weil et al., *Concordance de la cantilation des Premiers Prophètes*, éditions du C.N.R.S., Paris 1982
- ויקס, טעמי אמ"ת = W. Wickes, *A treatise on the Accentuation of the So-Called Poetical Books of the Old Testament*, Psalms, Proverbs, and Job, Oxford 1881 (repr.: New-York 1970)
- ויקס, טעמי כ"א = W. Wickes, *A treatise on the Accentuation of the Twenty-One So-Called Prose Books of the Old Testament*, Oxford 1887 (repr.: New-York 1970)
- משיח, מערכות מקבילות = רחל משיח, מערכות מקבילות של מפסיקים בטעמי המקרא בכ"א ספרים על פי כתב-יד לנינגרד, עבודת דוקטור באוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ה.
- קדרי, הסינטגמה = מ"צ קדרי, הסינטגמה, תל-אביב תשכ"ג.
- קדרי, זיהוי יחידות = מ"צ קדרי, "זיהוי יחידות סמנטיות מורכבות בעברית", דברי הקונגרס העולמי ה-IV למדעי היהדות, ב, ירושלים תשכ"ח, עמ' 115-123.
- רוזן, עברית טובה = חיים רוזן, עברית טובה, ירושלים 1977.
- שד"ל, אגרת נחמדה = ש"ד לוצטו, "אגרת נחמדה על אודות הטעמים", בתוך תורת אמת, חיבר: י' בער, רדלהיים 1852 (דפוס צילום ירושלים תשל"א).
- שפנייר, אקצנטים = A. Spanier, *Die massoretischen Akzente*, Berlin 1927

הרהוריו של ערביסטן על השתלשלות עברית המקרא וסעיפיה

1. מקובל לחלק את עברית המקרא לשלושה גושים: השירה (והנבואה) הקדומה, הפרוזה הקלסית (והשירה) של תקופת בית ראשון והפרוזה (והשירה) המאוחרת שאחרי חורבן בית ראשון¹. האחידות הלשונית המפתיעה של שלושת הגושים האלה נובעת לא רק מהניקוד האחיד שהוטל עליהם² אלא ממצואותה של לשון ספרותית שכתבו בה סופרי המקרא. שפה זו הסתירה את הבדלי המקום³ והזמן⁴. כמובן, היו הבדלים בין הלשון הכתובה לשפה המדוברת, אולם לא במידה שתצדיק לדבר על דיגלוסיה⁵, בוודאי לא בתקופת בית ראשון, אף על פי שמן הסתם בחלוף הזמן הלכו ההבדלים בין הלשון הספרותית ללהגים והתרבו, מאחר שקצב השינויים בלהגים היה מהיר יותר מבלשון הספרותית. אולם מצב שהשפה המדוברת בו הייתה שונה שוני בולט מן הספרותית לא התהווה אלא אחרי חורבן בית ראשון, כשיבירו (בצד הארמית ההולכת ומתפשטת) לא עוד בלהג של סביבות ירושלים, שהיה דומה למדוי ללשון הספרותית ושממנו היא ינקה, אלא בדיאלקט שונה, שלימים נשתלשלה ממנו לשון חכמים. כיוון שהוסיפו לכתוב בלשון המקרא, נפער פער בין הלשון הספרותית ללהג המדובר. ואולם אף על פי שסופרי בית שני השתדלו לכתוב בלשון המקרא, יסודות של שפתם המדוברת, הן של העברית המאוחרת הן השפעות של הארמית,

1. E. Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem & Leiden 1982 (להלן קוטשר), עמ' 12, וכן A. Sáenz-Badillos, *A History of the Hebrew Language*, Cambridge 1988 (להלן ס"ב), עמ' 52; G. A. Rendsburg, "The Strata of Biblical Hebrew", *Journal of Northwest Semitic Languages* 17 (1991) גורס, עמ' 81-83.
2. וליתר דיוק, ניקודים אחידים, שהרי מסורות ניקודים אחדות בידינו. ועיין למשל זאב בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, ה, ירושלים תשל"ז (להלן עזאנ"ש), עמ' 2. אמות קריאה נוספו לטקסט בתקופה קדומה יותר, כשעדיין לא היה מקודש או כשעדיין לא נחשבה תוספת אמות קריאה לפגיעה בקדושתו.
3. השווה אל G. Bergsträsser, *Hebräische Grammatik*, Leipzig 1918-1929 (להלן ברגשטרסר), א, עמ' 11, §2g.
4. עיין ברגשטרסר, א, עמ' 11, §h2.
5. רוצה לומר מצב לשוני שהשפה הספרותית שונה בו מן הלהגים באופן בולט, בדרך כלל אף במבנה הדקדוקי. בהמשך נחזור למשמעותו של מונח זה.

התחילו חודרים לכתיבתם והדבר משתקף בפרוזה המאוחרת.⁶ גם לשונן של מגילות ים המלח משקפת בעיקרה לשון ספרותית מקראית, הנתונה שלא במודע להשפעת הלשונות המדוברות בפי הכותבים, רוצה לומר הארמית והעברית מן הטיפוס של לשון חכמים.⁷ כל פְּנוֹת לשון אלו, אף לשון חכמים הנבדלת מלשון המקרא בצורותיה, בתחבירה ובמילותיה,⁸ חשוקות בתרבות היהודית המשותפת המקיימת את אחדות השפה,⁹ אולי להוציא את העברית השומרונית, שדובריה ניתקו את קשריהם עם היהדות.¹⁰ ואולם אף העברית השומרונית אדוקה בגלגולי הלשון העברית הכללית.¹¹

2. בעת האחרונה הוצעו שינויים לתיאור זה, ובהצעות אלו אני מבקש לדון. ג"א רנדסבורג, במחקר חריף ומעורר עניין¹², טען שכבר בתקופת בית ראשון נבדלה השפה המדוברת¹³ מן הלשון הספרותית עד שצריך לדבר על דיגלוסיה. דוד טלשיר ראה בעברית המקרא שלאחר חורבן הבית הראשון יחידה עצמאית ולא דווקא עירוב של עברית תקנית ולשון חכמים (מוקדמת), שתכונותיו העצמאיות מעטות ומקורות¹⁴, ושלמה מורג הציע שללשון המגילות הכללית ייחוד מְשָׁלָה, המשקף לשון מדוברת שונה¹⁵. אלישע קימרון הסיק מן הדמיון שבין לשון מקצת מעשי

6. השווה, למשל, אל ברגשטרסר, א, עמ' 11, h2§.

7. השווה למשל אל ס"ב, עמ' 133-134; G. A. Rendsburg, *Diglossia in Ancient Hebrew*, New Haven 1990.

(להלן רנדסבורג), עמ' 12.

8. השווה למשל אל קוטשר, עמ' 94, שורה 5-.

9. עיין זאב בן-חיים, "האחדות ההיסטורית של הלשון העברית...", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 3-25.

10. כידוע, לא נמצאה הגדרה בלשנית ברורה להבדל בין לשון לדיאלקט. הפלמית היא לשון, כי היא משמשת בספרות, אך לא הגרמנית הצפונית, החסרה ספרות של ממש. כך אין לראות בלשון מגילות ים המלח אלא בת לשון, כי אף שנכתבה בה ספרות עצמאית, קשה לראותה מנותקת מספרות כלל היהודים, מה שאין כן העברית השומרונית.

11. עיין עזאנ"ש, עמ' 1-2, והשווה גם אל ס"ב, עמ' 147 (הוא מדבר על "להגם הבלתי תלוי" של השומרונים כעל "לשון ספרותית").

12. רנדסבורג, לאורך כל הספר; רנדסבורג, שכבות, עמ' 83-87.

13. או נבדלו הלשונות המדוברות.

14. "מעמדה של העברית המקראית המאוחרת בין לשון המקרא ללשון חכמים", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 161-172 (להלן טלשיר).

15. "Qumran Hebrew: Some Typological Observations", *Vetus Testamentum* 38 (1988), עמ' 148-164 (להלן מורג). מורג מבדיל בצדק בין לשון המגילות הכללית ובין לשונה של מגילת הנחושת ולשון מקצת מעשי התורה (עמ' 149). המגילה האחרונה (ראה E. Qimron & J. Strugnell. *Discoveries in the Judaean Desert, Qumran Cave 4.V*, *Miqsat Ma'ase Ha-Torah*, Oxford 1994, להלן גילוי ממ"ה) לא עמדה לרשותו בעת כתיבת מאמרו.

התורה (להלן מ"ה) ובין לשון חכמים שהראשונה קרובה לשפה המדוברת יותר מלשון שאר המגילות¹⁶. לדעתו, ייתכן שהשוני במ"ה מיתר המגילות מקורו בכך שנכתבה לפני שחוברו המגילות האחרות ולפני שהתפתחה מגמת החיקוי ללשון המקרא. כל ההצעות האלה מעוררות מחשבה, ולא זו בלבד אלא שבעליהן השכילו לאסוף חומר רב כדי לאשש אותן. בבואי להציע שנוסף ונדבוק בתפיסות המקובלות ה"ישנות", לא אעשה זאת מפני שבידי ראיות לסתור, אלא אטען שפשוט יותר שלא לקבל את ההצעות החדשות, מפני שאין הן מתחשבות די הצורך באופייה המסובך כל כך של הלשון הספרותית העברית לתקופותיה, במסירתה במרוצת הדורות ובאסכולות הסופרים והסוגות הספרותיות למיניהן. לדעתי, המציעים לא הביאו ראיה שההסבר המקובל אין לו מקום, ואם אמנם יעלה בידי להראות שיש לו מקום, הרי הדעה המקובלת עדיפה בזכות פשטותה. אנסה להראות זאת על סמך התנהגות הערבית, בעיקר זו המכונה "ערבית בינונית" (ובכללה הערבית היהודית והערבית הנוצרית). כמובן, כבר לפני השוו לצורך זה את הערבית אל הערבית חוקרים כגון אולנדורף¹⁷ ורנדסבורג¹⁸, אולם הם לא התחשבו בערבית הבינונית, ולי נראה שהיא דווקא עשויה לחדד את ראייתנו עד שנבין טוב יותר את השתלשלות העברית.

3. יתרונה של הערבית שהיא התפתחה במידה לא מעטה לאור ההיסטוריה, ולעתים קרובות במקום שלעניין העברית אנו מעלים השערות בלבד בערבית לפנינו עובדות מוצקות. על כן ראוי להשתמש בתולדותיה ובמבנה כדי לנסות ולהאיר פינות נסתרות בתולדות העברית. הערבית¹⁹ ידועה לנו בשני טיפוסים לשון עיקריים - הערבית הקדומה והערבית החדשה (הנא-ערבית)²⁰. הערבית הקדומה, המשתקפת בעיקר בערבית הקלסית אך גם בערבית הבתר-קלסית²¹, מרובים בה יחסית צורנים דבוקים, ובכללם סיומות היחסות ודרכי הפועל, המסומנים בדרך כלל בתנועות סופיות קצרות (ובזה היא נוטה אל הטיפוס הסינטי). מחברי הטקסטים בערבית הקלסית קיבלו עליהם את הסיגים הדקדוקיים והמילוניים שהטילו עליהם הפילולוגים הערביים, ואילו הטקסטים הבתר-קלסיים אמנם אינם סוטים בצורות הלשון מדרישות הדקדוק הקלסי, אך חלו בהם שינויים מרחיקי לכת גם באוצר המילים וגם בסגנון. נכנה את

16. גילוי מ"ה, עמ' 107-108 (אחרי ניתוח לשוני מפורט, עמ' 65 ואילך).

17. E. Ullendorff, "Is Biblical Hebrew a Language?", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 34 (1971) עמ' 249.

18. רנדסבורג, עמ' 16, 24.

19. הכוונה לערבית במובן המצומצם, ואיני כולל בה את להגי הערבית הקדומה מעין לחיאנית, צפאית, ת'מודית.

20. השווה למשל אל, J. Blau, *Studies in Middle Arabic and Its Judaeo-Arabic Variety*, Jerusalem 1988, עמ' 2 ואילך, 255 ואילך.

21. כדי שלא לסבך איני עוסק כאן במה שמכונה "ערבית טרום-קלסית".

שתי השכבות האלה של הערבית הקדומה בשם "הערבית התקנית", כי היצירות החשובות של התרבות הערבית במקצועות המדע והפילוסופיה נכתבו במתכונתה של הערבית התקנית, המאחדת את הערבית הקלסית והבתר-קלסית בלא הבחנה ביניהן. ואף על פי שהערבית הקלסית שואפת להתבטא במבנים תחביריים אחידים²², לא תמיד יש קביעות - לא בתחביר²³ ואף לא במורפולוגיה²⁴, במורפו-פונמטיקה²⁵ ובכתיב²⁶, וכל שכן שולטת רב-גונית רחבה בערבית התקנית, הכוללת את הקונסטרוקציות הבתר-קלסיות, במידה רבה פרי התפתחויות ספרותיות ונטיות סגנוניות שנתגלו בתוך אסכולות של סופרים²⁷, ללמדנו ששינויים בלשון אינם

22. טול לדוגמה את הימנעות הערבית הקלסית מלהוסיף את ה "החיבור" למשפטי מצב המתחילים בעתיד ואת החובה להוסיפה כמעט לכל משפטי המצב האחרים. כך גם חובת השימוש בכינוי זיקה אחרי שם זוקק מידע והשטתו אחרי שם זוקק לא מידע.
23. השווה אל ריבי המבנים האפשריים במשפטי לְ הַחִיבִיִּים או אל חוסר הקביעות בהתאם בין נושא לנשוא ובין מוגדר ללוואי או שימוש בשם מקום לציון תושביו (H. Reckendorf, *Arabische Syntax*, Heidelberg 1921, עמ' 272-273).
24. השווה אל חילופי טיפוס העתיד המקוצר *يَمْدُ/يَمْدُ* בפועל הכפול או אל התחלפות *تَقْدَمُ/تَقْدَمُ* בבניין החמישי.
25. השווה אל חילופי *لَيْثُ/لَيْثُ*.
26. השווה אל חילופי *لِ/لِ*.
27. ואכן, הערבית הבתר-קלסית משקפת שינויים לאורך ציר האסכולות והזמן. שימושה של מילת תפקיד כה רגילה כמו *كُنْ, لَكُنْ, שֵׁ, כִּי, מִפְּנֵי שֵׁ*, השתרש רק למן המאה הי"א; השווה אל אוסף הדוגמאות המרשים של ורנר דים ועיין בניתוחו המעמיק - W. Diem, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 145 (1995) עמ' 105-49. בספרי *The Emergence and Linguistic Background of Judaeo-Arabic*², Jerusalem 1981, עמ' 236-237 הבאתי את הדוגמה הקדומה ביותר לקו לשון זה - מן המאה העשירית דווקא - מספר קלסי (كتاب الاغانى; מראה המקום הוא א' *صالحاني*, *رنات المثال والمثاني في روايات الاغانى*, *بيروت* 1922, עמ' 10, שורה 2): *لكونه أحق מפני שהוא טיפש*; אולם יש לזכור שמשפט זה בא בשיחה, וכפי שלימדני מורי פרופסור ד"צ בנעט ז"ל, השיחות בכתאב אלאגאני מתאפיינות באבק של גוון לא קלסי, ומסתבר אפוא שהמחבר ראה בשימוש זה של *كون* סטייה מן השפה הקלסית הטהורה. מילות חיבור משעבדות אחרות המשקפות ערבית בתר-קלסית (אף על פי שכמה מהן כבר מתועדות בערבית הקלסית ממש, אך נעשו שכיחות רק כעבור זמן) הן למשל *بأن* לפתיחת משפטי נושא ונשוא, מילות חיבור הפותחות בדרך כלל משפטי תכלית לפתיחת משפטי מושא, *عندما, في, كما* 'כאשר', מילות תנאי לפתיחת משפטי שאלה עקיפים (פרטים ראה למשל אצל J. Blau, *A Grammar of Christian Arabic*, Louvain 1966-1967 [להלן ערבית נוצרית], עמ' 517 ואילך, 525-424, 582 ואילך, 601 ואילך). מבין מילות יחס מתחדשות השווה למשל אל *قَدَام* 'לפני', *كَيْف* 'כמו' (ערבית נוצרית, עמ' 247-248, הערות 29, 32, 34); *خارج* 'מחוץ ל-', *داخل* 'בתוך' (עיי' בלאו, דקדוק הערבית-היהודית של ימיהביניים, מהדורה שנייה, 'ירושלים תשל"ט' [להלן דקדוק], עמ' 309, שורה 3). והוא הדין לתיאורים, כגון *خاصة* בהוראת 'רק, בלבד' (דקדוק, עמ' 310, שורה 3); *ثُمَّ, هُنا* וכו' לציון מציאות (ערבית נוצרית, עמ' 255, הערה 8). שכיח ביותר ואופייני ללשון הבתר-קלסית השימוש ב- *ب* אחרי תיאורי משפט, השווה אל J. Blau, *An Adverbial Construction in*

מעידים על שינויים בשפת הדיבור דווקא אלא הם עשויים לשקף אפנות ספרותיות ומסורות של אסכולות סופרים.

לכל המאוחר עם הכיבושים הערביים הגדולים חלו בערבית המדוברת שינויים מבניים מרחיקי לכת. להגי הערבית הקדומים בוודאי לא היו זהים עם הלשון הספרותית, אך מבחינה טיפולוגית היו דומים לה, והמרחק ביניהם ובין הלשון הספרותית - שניזונה מהם - לא היה מן הסתם גדול מהמרחק בין הלשון הספרותית לשפה המדוברת שבלשונות רבות. אולם אחרי הכיבושים נשארה הלשון הספרותית, ואילו הלהגים השתנו במבנם ויצרו את הטיפוס הלשוני הנאו-ערבי, המתאפיין במיעוט יחסי של צורנים דבוקים (ובזה הם נוטים אל הטיפוס האנליטי) ואשר השיל בין היתר את סיומות היחסות ואת סיומות דרכי הפועל. וכל כך שונים נעשו להגים אלו מן השפה הספרותית עד שאפשר לכתוב את מצבה הלשוני של הערבית "דיגלוסיה" - מצב שהדובר ערבית צריך ללמוד בו את הלשון הספרותית כמעט כפי שלומדים לשון זרה.

אין בידינו טקסטים עתיקים כתובים בנאו-ערבית, והנאו-ערבית בטהרתה נגלית לפנינו בלהגים הערביים המודרניים בלבד. אולם אפשר להראות שהטיפוס הנאו-ערבי היה קיים לכל המאוחר למן שלהי המאה השביעית. בידינו טקסטים הכתובים בעירוב של יסודות תקניים ונאו-ערביים, והיחס הכמותי ביניהם משתנה לעתים קרובות מטקסט לטקסט. מטקסטים אלו, שנהוג לכתוב את לשונם המעורבת "ערבית בינונית" ושלא מעטים מהם נכתבו בידי יהודים ונוצרים²⁸, אפשר לאסוף את התיעוד הקדום לנאו-ערבית, והמסמכים והספרים שהיסודות הנאו-ערביים מרובים בהם מוכיחים שהשפה המדוברת, שניזונים ממנה היסודות הנאו-ערביים, הייתה שונה שינוי מכריע מן השפה התקנית, כלומר הערבית הייתה במצב של דיגלוסיה. הבחירה ביסודות הקלסיים, הבתר-קלסיים והנאו-ערביים²⁹ תלויה לא מעט גם בסופר, באסכולה שהוא משתייך אליה ובסוגה הספרותית³⁰. הבדלים כולטים בין טקסטים

Hebrew and Arabic, Jerusalem 1977, עמ' 53 ואילך. שימושי לשון אלו משקפים התפתחויות ספרותיות של אסכולות סופרים ולא דווקא את השפעת השפה המדוברת. על קווי סגנון אופייניים מעניינים של הערבית הבתר-קלסית שנתהוו בהשפעת הספרות המדעית היוונית עיין במאמרו המאלף של אולמן - M. Ullmann, *Der Islam* 60 (1983), עמ' 4.

28. מה שמכנים "ערבית יהודית" ו"ערבית נוצרית".

29. והתיקונים המדומים, המתהווים בניסיונות שווא של הכותבים לכתוב בלשון התקנית.

30. אשר לאסכולות סופרים, יצרן למשל שלעדה היוונית-אורתודוקסית בארץ ישראל, בעבר הירדן וכנראה גם בבבל הייתה לשון ספרות אחידה בולטת בתכונותיה ובשימושיה, lingua franca של ממש, עיין (1994) 57 *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, עמ' 14-16. באלף הראשון שימשו זו על יד זו בחברה הערבית-יהודית שתי אסכולות של תעתיק הכתיב הערבי לאותיות עבריות שנבדלו כמעט ככול - זו שדבקה בשיטה שהייתה במידה מרובה בכוחו של הכתיב הקלסי הערבי וזו שהעתיקה את הערבית במעין תעתיק פונטי -

בעלי שימושי לשון והרגלי כתיב שונים זה מזה אינם חייבים אפוא לשקף הבדלים שחלו בשפה המדוברת, והם יכולים להעיד על דרכי סגנון שונות זו מזו.

4. כשאנו מצויים בידיעות אלו על הערבית, נשוב ונפנה אל העברית. הנושא הראשון שעלינו להתמודד עמו הוא הדיגלוסיה בעברית של בית ראשון. כלום מסתבר, כפי שרנדסבורג טוען, שבפרוזה הקלסית של תקופת בית ראשון משתקפת שפה מדוברת השונה כל כך מן הלשון הספרותית עד שאת מצבה של העברית אפשר לכנות "דיגלוסיה"? נחלק את ניתוחנו לשני שלבים. בתחילה נדון במעמד העברית המשוער בתקופת בית ראשון מתוך השוואתו לדיגלוסיה הערבית (§4.1), ואחר כך נעסוק בפרטי ראיותיו של רנדסבורג להשתקפות דיגלוסיה בעברית של תקופת בית ראשון (§4.2).

4.1. כאמור, מסתבר שאחידותה הלשונית המפתיעה של העברית בימי בית ראשון נובעת במידה מכרעת מן הלשון הספרותית שכתבו בה סופרי המקרא, שכנראה השתייכו ברובם לאסכולת הסופרים של ירושלים. כמובן, היו הבדלים בין הלשון הכתובה למדוברת, והשאלה שאנו דנים בה היא אם הגיעו הבדלים אלו עד לכלל דיגלוסיה - כאילו הלהג המדובר (מן הסתם של סביבות ירושלים) היה שונה כל כך מן הלשון הכתובה הנוקשה עד שנאלצו כביכול הסופרים ללמודה כמעט כמו שלומדים שפה זרה - או שמא בתקופת בית ראשון³¹, אף שמן הסתם בחלוף הזמן הלכו והתברבו ההבדלים בין הלשון הספרותית ללהגים, לא התהוותה דיגלוסיה של ממש, מאחר שלשון המקרא הכתובה לא הייתה קפואה ואף היא השתנתה במהלך הזמן, אם כי לא בקצב של השפה המדוברת. לי נראה שההנחה השנייה היא הנכונה ובתקופת בית ראשון לא הייתה דיגלוסיה.

בידינו נתונים המעידים על שינויים בלשון הכתובה בהשפעת שפת הדיבור אף אחרי שנתקדשו אותיותיו של המקרא³², מפני שהמבטא (הניקוד) עדיין לא נקבע. כך הלך ונעלם הסביל הפנימי של הקל, וכאשר לא אילץ שלד האותיות את הנקדנים, הם

ויהודים אחרים, רובם קראים, אף השתמשו באותיות ערביות. מחברים מרכזיים השפיעו לא רק על סביבתם הקרובה, וסגנונם ושימושיהם הלשוניים נתקבלו גם בחברות מרוחקות; כך השפיע תרגום התורה של רב סעדיה גאון על החברה הערבית-יהודית כולה, וסגנון הרמב"ם - עקבותיו ניכרים אף בתימן הרחוקה (לעניין השפעת אישים על סגנונה של לשון הספרות ראה, למשל, H. Paul, *Deutsche Grammatik*, Halle 1916, עמ' 121-119). אותו הסופר עצמו עשוי להשתמש בסגנונות מגוונים לפי הסוגה הספרותית, עיין *Hebrew Annual Review* 9 (1985), עמ' 76-77. דוגמה מובהקת להשפעת הסוגה הספרותית על הלשון היא מקרהו של אוסאמה בן מונקד' (מן הלוחמים בצלבנים במאה ה"ב), שכתב שירים בערבית צחה, אך את זיכרונותיו חיבר בערבית בינונית בעלת יסודות נאו-ערביים בולטים (עיין ערבית נוצרית, עמ' 41-42).

31.

נדבר בהמשך על המצב הלשוני בתקופת בית שני.

32. אני מסתמך בין היתר על מאמרו של ח"א גינזברג "מבעד למסורת" (תרכ"ה [תרצ"ד], עמ' 208-223), החשוב בכלליו ובפרטיו.

נמנעו מלנקד סביל פנימי וניקדוהו כסביל שהשתלשל מבניין חוזר³³, ובכך סגרו את הפער בין הלשון הספרותית למדוברת. יש שבניין קל של פעלים עומדים נתחלף בלשון הדיבור בנפעל, וגם במקרים אלו נטו הנקדנים לנקד לפי הנפעל, ולא ניקדו לפי קל אלא כשלא אפשר שלד האותיות את השימוש בנפעל³⁴. גם ניקודים מעין לְכֹפֶת ב־כ דגושה משקפים לשון מאוחרת³⁵. הנקדנים נטו בעתיד מדבר אחרי ו "ההיפוך" לנקד צורות מחוסרות אם קריאה בתנועה "מלאה", כי בלשון המאוחרת נדחה בגוף זה העתיד המקוצר מפני העתיד הרגיל: וְאֶקֶץ, וְאֶצֵּל, וְאֶשֶׁם וכו'³⁶. את הבניינים ה"דגושים" של פועלי ע"ע נטו הנקדנים במידה לא מעטה לנקד על דרך השלמים ופִּלֵּל וכו' נכתב בלא ו, לפי השינויים שחלו בלשון³⁷.

קווי לשון אחרים היו קדומים כל כך עד שהם משתקפים גם בשלד העיצורים: מסתבר (אף שאין ודאות בכך) שעבר נסתרות נסתיים בסימנת ה־ה והוא נשתמר בצורות כתיב אחדות³⁸, אולם בדרך כלל שלד העיצורים משקף את דחייתו מפני צורת הנסתר. תופעות מעין אלו קירבו את הלשון הכתובה אל הדבורה ומנעו דיגלוסיה. גם התחלפויות בין צורות ארוכות לקצרות בתחום הכינויים³⁹, שמקצתן הן צורות קרי וכתיב (אֶתְּ קרי, אתי כתיב), מקצתן חילופין ממש (אתן/אתנה, הם/המה), ואחרות - מסורות שונות (השווה במיוחד אל חילופי ה־ף/ף, אשר מאז הצעותיו של פאול קאהלה זכו להידון בספרות ענפה)⁴⁰, משקפות מן הסתם (גם) צורות ספרותיות ומדוברות. עקבותיהן של צורות מדוברות במקרא מעידים אפוא על גמישותה של לשון הספרות ועל יכולתה להשתנות, והם משקפים דווקא את קרבתה של לשון זו לשפת הדיבור. על כן השימוש במונח "דיגלוסיה" לא רק מערפל את המציאות אלא אף מטעה. הרי אחד המאפיינים הבולטים של מצב הדיגלוסיה הוא מערכת כללי לשון נוקשה של הלשון הספרותית, שתהיה נתונה לחוקי דקדוק וסגנון ברורים ומאוששים המבדילים אותה מן הלהגים, ואילו השינויים שחדרו ללשון הספרותית משפת הדיבור מעידים על פתיחות לשון המקרא לשפת הדיבור. זאת ועוד: הניקוד לא נקבע בצורתו הסופית אלא מאות שנים אחרי שחדלה

33. לכן למשל ניקדו בעתיד יִשְׁרָף, אך בעבר שִׁרַף, כי לא יכלו לנקדו על דרך נפעל.
34. על כן ניקדו כֶּשֶׁל, כוֹשֶׁל, אבל יִכְשֵׁל.
35. כנראה בהשפעת לשון חכמים, שהמקור נגזר בה אחרי העתיד (תדע - לידע; תשב - לישב).
36. גינזברג (לעיל, הערה 32) שם מדבר על השפעת הארמית בלבד.
37. ראה ברגשטרסר, ב, עמ' 22-21.
38. ראה ברגשטרסר, ב, עמ' 140-141.
39. ראה ברגשטרסר, ב, עמ' 15, §b4; רנדסבורג, עמ' 65, §29.
40. במסורת השומרונים ועוד יותר במסורת מגילות ים המלח הצורות הארוכות שכיחות יותר מבמסורת טבריה.
41. השווה בזמן האחרון ראובן שטיינר ב־*Hebrew Annual Review* 3 (1979), עמ' 157-174, וכן בלאו, שם 6 (1982), עמ' 61-67.

העברית מלהיות מדוברת⁴¹, ועל כן הבדלים רבים בין השפה המדוברת לשפה הכתובה נעלמו בעת קריאת הכתובים, כי במידה לא מעטה יכלו להיקרא לא רק בלשון הספרותית אלא גם בשפת הדיבור. יש גם לזכור שספרי המקרא, אמנם רק אחרי שנתקדשו, היו נתונים לשמירה קפדנית, וקשה להניח שכל השינויים האלה אינם אלא סטיות על כורחם של הסופרים או של המעתיקים.

4.2 נדמה לי שניתוח הפרטים שנאספו בידי האמונות של רנדסבורג אף הוא יותר משהוא מלמד על דיגלוסיה יש בו כדי לאשש שלשון המקרא לא הייתה אחידה אלא השתנתה במרוצת הזמן⁴². אינני טוען שמיעוטם היחסי של המקרים (אחת-עשרה תופעות) שליקט רנדסבורג מחייב לדחות את תאוריית הדיגלוסיה, שהרי הם עצמם אינם מוכיחים דבר. היו סופרים ערביים שכתבו בתקופה מאוחרת בסגנון קלסי למהדרין והצליחו להימנע לא רק מצורות נאו-ערביות אלא אף מצורות בתר-קלסיות. לו היו בידינו רק כתבים מעין אלו, לא יכולנו לשער שבערבית בתקופתם הייתה דיגלוסיה. רק בטקסטים המכילים הרבה מבנים נאו-ערביים ניכר הרובד הנאו-ערבי והדיגלוסיה מוכחת. על כן לכאורה אין מניעה להניח שאמנם סופרי המקרא דיברו לשון שונה מלשונם הספרותית, אך השכילו כל כך יפה להשתמש בלשון הספרותית עד שלא שטו ממנה אלא במקרים שוליים. עם זה, אף משקלן של תופעות אחדות אינו רב בעיניי. יש שהסטייה מן המקובל אינה אלא עניין של סגנון בלתי מדויק. כך יש להבין מקצת הדוגמאות המובאות אצל רנדסבורג בשער 'איהתאם' (עמ' 69 ואילך) כשימוש סתמי, מעין "צעקה [...]" אשר כמוהו לא נהיתה" (שמות יא, ו), כלומר 'כמו הדבר הזה', ואחרות יש להבין כגריירה, כגון "קשת יהונתן לא נשוג אחור" (שמואל ב א, כב) - גריירה ליהונתן. רנדסבורג עצמו העיר על התנהגותו המיוחדת של הפועל היה בענייני התאם ואת חוסר הדיוק שגורמות מילים חוצצות. את דחיית רבות מפני רבים (רנדסבורג, עמ' 35 ואילך) יש להבין על רקע היעלם עבר נסתרות (שדגו בו לעיל, § 4.1 ושרנדסבורג עצמו מזכיר) אף בלשון הספרותית. מן הסתם יש לראות בטשטוש בין רבות לרבים במקרים אחרים קו של רשות שנקלט גם בלשון הכתובה. אפילו בערבית הקלסית יש מעברים מפועלי ל"א לפועלי ל"י⁴³. מסתבר אפוא (אם כי אין ראייה לכך) שגם טשטוש הגבולות בין פועלי ל"א לפועלי ל"י (רנדסבורג, עמ' 85 ואילך) היה לחלק מן העברית הספרותית. ה של המקור הנטוי בבניינים נפעל והפעיל עשויה לנשול בצירוף רפה אחרי לכ"ב (שם, עמ' 95 ואילך) ורנדסבורג רואה בכך קו המוני; אולם מסתבר שאין להפריד קו לשוני זה מהשמטת ה-ה הידיעה אחרי לכ"ב, השולטת בעברית של המקרא ומתמעטת

41. זה נכון, כמובן, גם כאשר לערבית.

42. וכיוון ששינויים אלו לא נחשבו פוגמים את סגנון הספרות, הם חדרו גם לכתובים קדומים.

43. מלבד הספרות המובאת בערבית נוצרית, עמ' 177, הערה 167 עיין גם אצל M. J. de Goeje, *Annales quos scripsit... at-Tabari, Introductio, Glossarium...*, Leiden 1901, s.v. bry; W. Fischer, *Grammatik des klassischen Arabisch*, Wiesbaden 1972, § 237, הערה 3.

בספרים המאוחרים דווקא! על כורחנו נאמר שלפנינו מניירה ספרותית: מן הסתם הייתה ה־ה נשמטת בדיבור ואף בקריאת טקסטים ספרותיים, אך את המקור כתבו בדרך כלל בצורה מורפופונמטית (אולי כדי להבדיל בין הבניינים), ואילו את ה הידיעה נקטו לפי המבטא החי. בספרים מאוחרים השתנתה, כנראה, האפנה של כתיב ה הידיעה והרבו לכתוב את ה־ה בכתיב מורפופונמטי. כמו כן בהשמטת ה־ה במקור משתקף לפעמים בניין אחר שנעלם מן הדיבור: כך וּבְכָשְׁלוֹ היה במקורו בניין קל⁴⁴: *וּבְכָשְׁלוֹ, אולם מאחר שקל עומד זה נדחה מפני הנפעל, ניקדוהו לפי הנפעל, אך לא יכלו להוסיף את ה־ה לטקסט המקודש. מקרים אחרים שאני נוטה לראות גם בהם סימן לא לדיגלוסיה אלא לגמישותה של לשון הספרות לקלוט קווי לשון מתחדשים הם השימוש בלואי שם תואר ב־ה הידיעה כששם העצם המוגדר חסר אותה (רנרסבורג, עמ' 103 ואילך), היה עם בינוני (שם, עמ' 145 ואילך) ואולי גם כינוי מוקדם (שם, עמ' 125 ואילך). קווי לשון אחרים קדומים הם, אך כנראה סופרי המקרא נמנעו מלהשתמש בהם לפי מסורתם הספרותית. לכאן שייך השימוש ב־שָׁ וּבְשָׁל (שם, עמ' 113 ואילך), הכינוי הרומז זה/זו ואלו. הכינוי אנו (שם, עמ' 139-140) כל כך שולי עד שאין להסיק ממנו מסקנות.

5. מתקופת בית שני ידועות לנו שלוש חטיבות לשון: עברית המקרא שלאחר חורבן בית ראשון ושני סעיפיה - לשון המגילות הכללית ולשון ממ"ה. בתקופה זו דיברו בארץ, ליד הארמית, להג של עברית שאחר כך התפתחה ממנו לשון חכמים⁴⁵, ואילו הלשון הספרותית הייתה מושפעת באופן בולט מעברית המקרא הקלסית. התהווה אפוא קרע של ממש בין לשון הספרות לשפה המדוברת. ובכל זאת מן הראוי שלא לדבר על דיגלוסיה, כי במקרה זה יותר ממה שמונח זה מפרש הוא מכסה ומטעה. המונח "דיגלוסיה" מעורר, כאמור, את הרושם של לשון־על בעלת מערכת כללים נוקשה המפרידה אותה מן השפה המדוברת, ולא היא. אמנם ההבדל בין שפת הדיבור ללשון הספרות היה בולט, אך דווקא השינויים שחלו בשלוש קבוצות לשון אלו לעומת עברית המקרא הקלסית וההבדלים בין חטיבות אלו ובין עצמן מעידים

44. כנזר לעיל, הערה 34.

45. אף על פי שמעטים הקורים הארכאיים המשתקפים בלשון חכמים (זו לעומת זאת המקראית; בית זה לעומת הבית הזה המקראי; איני מונה כאן את היִת, כי לדעתי היא צורה מאוחרת, עיין בלאו, עיונים בבלשנות עברית, ירושלים תשנ"ו, עמ' 250-255), ודאי בעיניי שאין לראות בלשון חכמים גלגול של לשון המקרא. ומאחר שעקבות הצורה הקדומה של לשון חכמים נגלים עם שיבת ציון, צריך להניח שהייתה הלהג של פלג מבין יושבי הארץ בתקופת בית שני (ולאו דווקא מבין שבי ציון), אשר מסיבות מדיניות וחברתיות שאינן ידועות לנו נעשה לשפה המדוברת המרכזית ושמהכביהם של כתיבי המקרא המאוחרים וסופריהם נמנו עם דובריו. ושמה מדובר בלהג של ארץ בנימין (ונכון יותר, בלהגים אחדים דומים זה לזה) או אולי של הנגב - גלילי ארץ שאפשר שתושביהם לא הוגלו בעת גלות בבל ועל כן עלו לגדולה בתקופת בית שני?

על גמישותה של לשון הספרות ועל יכולתה לקלוט קווי לשון מדוברים, קווים שאף גישרו במידת-מה על הפער בין השפה הגבוהה לנמוכה. אם נרצה להשוות את המצב עם מה שהתרחש בערבית, לא נראה בעברית המקרא המאוחרת לשון המקבילה לערבית הקלסית על כלליה המדוקדקים וגבולותיה הברורים לעומת השפה המדוברת, מצב שהביא לידי דיגלוסיה, אלא דווקא שפה הדומה במבנה ללשונם של טקסטים הכתובים בערבית הבינונית, שמתחלפים בה יסודות תקינים והמוניים, וכך בטקסט אחד מרובים הקווים התקינים ובאחר - הנאר-ערביים דווקא. בדומה מתחלפים בשלוש החטיבות הנזכרות יסודות מקראיים ומדוברים: בחטיבה אחת מרובים היסודות המקראיים ובאחרת - היסודות של לשון חכמים והשפעת הארמית. מוטב אפוא לזנוח את המונח "דיגלוסיה" גם באשר לתקופת בית שני, אף על פי שההבדלים בין הלשון הספרותית לשפה המדוברת היו גדולים.

ראינו בתולדות הלשון הערבית כמה חשובות הן אסכולות של סופרים, מסורות ואפנות של כתיבה ושל הסוגות למיניהן. הוא הדין גם לשלוש חטיבות הלשון של בית שני, עברית המקרא המאוחרת, לשון המגילות הכללית ולשון ממ"ה. אמנם לחטיבות אלו הרבה מן המשותף, שהרי בשלושתן נגלות השאיפה להשתמש ביסודות מקראיים וחדירת אלמנטים של הארמית ושל העברית המדוברת, אך נראה שהמפריד ביניהן אינו בעיניים של להגים מתחרים אלא הוא פרי אסכולות, מסורות, אפנות וסוגות.

5.1 טלשיר בחר בניתוח מדוקדק של שש-עשרה מילים, כולן מן הקבוצה שהוא מכנה "מילות תפקיד", כדי להוכיח את מעמדה העצמאי החי של העברית המקראית המאוחרת. בהציגנו את השינויים שחלו בערבית התקנית⁴⁶ כבר ראינו שמילות תפקיד (מילות חיבור, מילות יחס [וגם תיאורים]) עשויות להשתנות לאו דווקא בגלל תשתית לשונית מדוברת מתחלפת אלא מחמת שינויי סגנון ואפנה והתפתחויות ספרותיות כפי שהן עלולות להשתקף גם באסכולות סופרים. על כן מקובלים עליי דברי הסיכום של טלשיר, שהעברית המקראית המאוחרת היא לשון חיה ותוססת המחפשת דרכים חדשות בעת התחדשותה, אך יש להשמיט את המילה חיה⁴⁷: לדעתי, בתקופת בית שני קמה אסכולת סופרים חדשה⁴⁸, שהשתמשה בסגנון ובאוצר מילים אחרים והייתה מושפעת מן העברית המדוברת (מטיפוס לשון חכמים) ומן הארמית המדוברת והכתובה.

5.2 במאמרו המעמיק מורג מציג, מלבד שתי קבוצות של תופעות תחביריות, תשעה קווי לשון, כדי להראות שבלשון המגילות הכללית משתקף המבנה של להגים עבריים

46. עיין לעיל, הערה 27.

47. אלא אם כן היא ביטוי מושאל ואינה מציינת דיבור חי.

48. או נכון יותר, כמו אסכולות חדשות; ואכן כך מסתבר, שהרי לשונה של מגילת אסתר למשל שונה מלשון דברי הימים, ושתייהן שונות מן הלשון והסגנון של ספר קהלת (שלעניינם יש להתחשב גם בסוגה המיוחדת לו).

חיים. איני בא, כמובן, לשלול את האפשרות שפה ושם חדרו יסודות מדוברים עבריים ללשון המגילות, אך לדעתי, הקווים המצוטטים משקפים ברובם מסורות של אסכולה ספרותית שהתגבשה במה שמכונה "כת קומרן" ושהמגילות נכתבו לפי דרישותיה. טול לדוגמה את השימוש הבולט בואשמרה (=נאשמרה; קו לשון מספר ארבע אצל מורג). שימוש זה הולך ומתרבה גם בעברית המקרא המאוחרת⁴⁹ עד שהוא נעשה כללי בלשון המגילות. גם מורג מעלה את האפשרות שתופעה ספרותית לפנינו, ואכן לדעתי, אין זו אלא מנייה ספרותית של אסכולת סופרים שהפליגה בשימוש לשון זה ואף הלכה והתחזקה בעברית המקרא המאוחרת. ראינו לעיל שגם בעברית התקנית חלו שינויי סגנון למכביר, ומן הסתם אין השימוש הכללי בואשמרה אלא שינוי סגנון. מורג מונה את השימוש בכינויים ארוכים (קווי לשון מספר 7, 9). כבר ראינו⁵⁰ שחילופי צורות ארוכות וקצרות בכינויים מתועדים היטב אף במסורת טבריה, וכמובן, אפשר שבלהג המדובר בפי חברי הכת שלטו הצורות הארוכות. אך לא פחות ייתכן שהייתה בידם מסורת ספרותית של שימוש בכינויים הארוכים (ומן הסתם אף לקרוא את פרקי המקרא הלא מנוקדים בכינויים ארוכים, גם כשהטקסט לא סימן את התנועה הארוכה)⁵¹. מקרים אחרים משקפים, כפי שמורג עצמו מראה, קווים הוהים ללשון חכמים ועל כן אינם מפקיעים את לשון המגילות מן הרקע הדיאלקטי הכללי (ישמורו שלא בהפסק, קו לשון מס' 5; היה שומר, קו לשון מס' a10, שימוש המצוי גם בלשון המקרא המאוחרת). תופעות אחרות (שוב כפי שקבע מורג) הן קווי לשון מקראיים, בין שכחים בין נדירים, בין קדומים בין מאוחרים (אשר, קו לשון מס' 1; אחיהו, קו לשון מס' 8), ומסתבר לראות בהן ניסיון מכונן לחקות את לשון המקרא, וכך פעם נבחר מבנה זה ופעם מבנה אחר (כפי שקרה אף בעברית התקנית). כל השאר אינו מספיק לייחד את לשון המגילות כחטיבת לשון נפרדת.

5.3. קימרון הסיק מדמיון לשון ממ"ה ללשון חכמים שלשון זו קרובה לשפה המדוברת יותר מלשון שאר המגילות. הוא סבר שייתכן שסיבת השוני של ממ"ה משאר המגילות היא שנכתבה לפני שחוברו המגילות האחרות ולפני שהתפתחה מגמת חיקוי לשון המקרא. נראה לי שפשוט יותר לראות את השוני כנובע מן הסוגה הספרותית השונה⁵².

49. עיין ברגשטרסר, ב, עמ' 23, שורה 9 ואילך. יש אפוא לתקן את הערת מורג לפי זה. נראה בעיניי שהתהווה שימוש זה קשורה בשימוש המצוי בנאשמרה אחרי פקודה (מן הטיפוס "שוב אלי ואשובה אליכם", עיין למשל ברגשטרסר, ב, עמ' 46 §10c, H. M. Orlinsky, *Jewish Quarterly Review* 31 [1940-1941], עמ' 191-205, 273-277).

50. עיין לעיל, §4.1.

51. השווה אל המצוי בעברית שומרונית: את הנקרא אַמִּי, אתם הנקרא attimma (עיין עואנ"ש, עמ' 167).

52. ראה לעיל, הערה 30 על השפעת הסוגה הספרותית על הסגנון בערבית.

6. נסכם: לדעתי, אין להניח דיגלוסיה במובן האמתי של המונח, כפי שאנו מכירים אותה למשל מן הערבית, באשר לעברית המקרא, בוודאי לא באשר לעברית שבתקופת בית ראשון. אחד המאפיינים הבולטים של מצב הדיגלוסיה הוא מערכת כללית לשון נוקשה של הלשון הספרותית, המפרידה אותה מן הלהגים, כמו בערבית הקלסית, ואילו דווקא השינויים שחלו בלשון המקרא במהלך מסירתה הארוכה מעידים על גמישותה ועל יכולתה לקלוט את קווי הלשון המדוברים, ובזאת נמנע הקרע בין הלשון הספרותית למדוברת בתקופת בית ראשון. בתקופת בית שני דיברו בארץ, בצד הארמית, בלהגי עברית שמהם התפתחה לשון חכמים, אולם כתבו בסגנונות שהיו מושפעים באופן מכריע מלשון המקרא. על כן היה הבדל של ממש בין לשון הספרות לשפת הדיבור. אולם אף בתקופת בית שני ראוי שלא לדבר על דיגלוסיה, כי במקרה זה יותר ממה שמונח זה מפרש הוא מכסה. המונח "דיגלוסיה" מעורר את הרושם של לשון-על בעלת מערכת כללים נוקשה, ולא כך היה המצב. אמנם ההבדל בין שפת הדיבור ללשון הספרות היה בולט, אך לשון הספרות הייתה גמישה וקלטה יסודות חדשים. אם נרצה להשוות את המצב עם מה שנתרחש בערבית, לא נראה אף בעברית המקרא המאוחרת (וכן בסעיפיה, לשון המגילות הכללית ולשון ממ"ה - שתי חטיבות העברית האחרות בתקופת בית שני) לשון מקבילה במבנה לערבית הקלסית על כלליה המדוקדקים ועל גבולותיה הברורים לעומת השפה המדוברת (מצב שגרם להתהוות דיגלוסיה) אלא דווקא לשון הדומה בתבניתה ללשונם של טקסטים הכתובים בערבית הבינונית, שמתחלפים בה יסודות תקינים והמונניים, וכך בטקסט אחד מרובים הקווים התקניים ובאחר - הנאו-ערביים דווקא. כך גם מתחלפים בשלוש החטיבות הנזכרות יסודות מקראיים ומדוברים: בחטיבה אחת מרובים היסודות המקראיים ובאחרת היסודות של לשון חכמים והשפעת הארמית. מוטב אפוא לזנוח את המונח דיגלוסיה אף לתיאור לשון תקופת בית שני, אף על פי שכאמור, ההבדלים בין הלשון הספרותית למדוברת היו גדולים. כבואנו לאפיין את העברית לתקופותיה צריך להתחשב באופייה המסובך כל כך של הלשון הספרותית העברית בכל הדורות, במסירתה במהלך הזמן, באסכולות הסופרים ובסוגה הספרותית. הבדלים בולטים בין טקסטים בעלי שימושי לשון והרגלי כתיב שונים זה מזה אינם חייבים אפוא לשקף הבדלים שבלשון המדוברת שברקע אלא יכולים הם להעיד על דרכי סגנון, אסכולות, מסורות, אפנות וסוגות נבדלות. נדמה לי שהצד המשותף לשלוש חטיבות הלשון מתקופת בית שני הוא השאיפה להשתמש ביסודות מקראיים וחדירת יסודות של הארמית ושל העברית המדוברת, ואילו הקווים המפרידים ביניהן אינם נובעים מלהגים מתחרים אלא הם משקפים אסכולות, מסורות, אפנות וסוגות למיניהן.

להד"ם ואָחיו

צירופי מילים, דרכי השתנותם ויחסיהם עם מקבילותיהם ונרדפותיהם עשויים לגלות שמץ דבר על יחסה של הספרות למקורות לשוניים ולתפיסות עולם. בכוחם אף להעמיד דגם היסטורי בועיר אנפין¹ או לסייע בתיעודו של דגם מוכר. מאגרי ציטטות ממוחשבים הם כלי מחזיק ברכה, אך חשוב לזכור שכאשר התיאור כפוף בעיקר לנמצא במאגרים, חומר אחר שאינו מצוי בהם עשוי לשנות את תמונת הממצאים ואת המסקנות.

דגם היסטורי כזה בונים ארבעת הציורפים המרכיבים זוגות של הפכים: לא היו דברים מעולם, כבר היו דברים מעולם, כבר היה לעולמים ולא היה לעולמים. מתוך מיון שימושיהם הלשוניים ותיאור דרכי הצטרפויותיהם וזיקותיהם זה לזה בכוונתי להציג שלושה דגמים של יחסי הכתיבה העברית למקורותיה הלשוניים במאות השנים האחרונות: דגם ש מ ר נ י (המיוצג בספרות ההלכה המאוחרת), דגם מ ש כ י ל י ודגם ב נ י מ י נ ו. על רקע הדגמים האלה יבולט ייחודם של מנדלי ושל עגנון.

* רוב המובאות ברשימה זו נדלו מן המאגרים הממוחשבים של שני מפעלים: מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, המדור לספרות חדשה (1750-1930), והמאגרים הממוחשבים של אוניברסיטת בראילן: (1) מאגר ספרות השו"ת; (2) מאגר הספרות בת דורנו מיסודו של פרופ' יעקב שוויקה; (3) מאגר יצירות עגנון מיסודם של פרופ' הלל וייס ופרופ' ראובן מירקין. כמובן, הדוגמות הן רק מבחר מן המצוי בהם, והחפץ בדוגמות אחרות ימצאן שם. תודתי לאקדמיה ללשון העברית ולראובן מירקין שאפשרו לי גישה למאגרים האלה. כמו כן אני מודה מקרב לב לדן אלמגור, לאסתר גולדנברג, למרדכי מישור, למאיר נוי, לאיריס פרוש ולאמנון שפירא, שהוסיפו לי מובאות כיד בקיאותם הטובה, ולאליקים וייסברג, שקרא את המאמר והעיר הערות מועילות. הפרטים הביבליוגרפיים המלאים של החיבורים המצוטטים מובאים ברשימת המקורות שבסוף המאמר. ההדגשות באות בולטת הן שלי. הארכתי לעתים במובאות משום חשיבותו של ההקשר להבנת טיעוני.

1. במקום "בועיר אנפין" אני מציעה לאמץ את הצעתו של י"ל זלוטניק לתרגום הניב האנגלי in a nutshell, וכך הוא כותב: "אני מציע מלת 'באָמָנאָ' - כי מצינו (בגמרא גטין נט, ע"א), שבונים בן נתיים שלח מתנה לרבי בגד של פשתן יקר מאד, שהטלית היתה גדולה לפי מידתו, אמנם כשהיה מקפלה לא היתה כי אם 'כאמגוזא ופלגיה דאמגוזא' (כאגוז וחצי אגוז)" (מדרש המליצה העברית, מחזור ראשון, אות אלף, ירושלים תרצ"ח, הקדמה, הערה).

א

בשנת תשמ"ב פרסם אבנר הולצמן את מאמרו "ודאי כבר היו דברים מעולם"². מאמר זה הופיע לאחר שיצא לאור הרומן "מנוחה נכונה" מאת עמוס עוז, וכותרתו היא מובאה מתוך הערת הסיכום של הרומן. וזה לשון ההערה במלואה:

א. בשנת 1959 הופיע רומן מאת דוד מלץ, על רקע חיי הקיבוץ, 'השער נעול' שמו. חוטים אחדים קושרים את סיפורי זה אל ספרו של מלץ; ודאי כבר היו דברים מעולם (עוז, עמ' 382).

מאמרו של הולצמן עוסק באותם חוטים הקושרים את ספרו של עוז אל ספרו של מלץ ואת ספרו של מלץ אל מעשה שאירע בשנות השלושים, היינו אל המציאות. על פי העדויות שבידי ימי שני חייו של הצירוף כבר היו דברים מעולם כשלושים שנה³, ונראה שהוא גלגול על דרך החיוב של הצירוף הידוע מספרות חז"ל לא היו דברים מעולם, הידוע גם בקיצורו להד"ם. אולם קודם שנעשה צירוף זה חי הנושא את עצמו, וקודם שנוסף לו תואר הפועל כבר, נהג כ"טפיל" על הצירוף מולידו, כפי שאפשר להיווכח מתרגומו של י"ד ברקוביץ לסיפורו של שלום עליכם "סי'א ליגען!" (=זה שקר!) שמן הקובץ "מאָנאַלאָגען":

ב. [...] נכון אני להישבע, כי לא היו דברים מעולם!

- לא אכפת לי גם אם היו הדברים מעולם (ברקוביץ [1928], עמ' 146; במקור האידי: "[...] ס'זאל זיין איין אמת").

גם שלונסקי מציג (בדרך ההיתול) את הקשר בין שני הצירופים:

ג. על כן רבותי, / להבדיל תדיקו / בין ארץ-הלמה / וארץ-התיקו: / [...] / שבארץ-התיקו אומרים: להד"ם! / ובארץ הלמה: הד"ם והד"ם!

[ובהערת שוליים:] גם אלה ראשי התיבות, ולא סתם, - / לאמור: לא היו הדברים מעולם. / ובחסר הלמד נמחק פה הלאו, / ואז זה להפך, מובן מאליו (שלונסקי, ארץ הלמה [1957], עמ' 67)⁴.

2. דף לספרות ולאמנות, על המשמר, ג' באב תשמ"ב (23 ביולי 1982).
3. אבא בנודי: "כבר היו הדברים מעולם בתולדות הלשונות [...]" (לשון מקרא ולשון חכמים, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 74).
4. הצורה להד"ם בלשונו של שלונסקי אינה נחלתה של שירת הילדים בלבד. וכך הוא כותב למשל במחרוזת השירים "על הסף", שיר ה: "אחד שחוח רק אל כפו / דם. / אחד עיף שב בגפו: / להדם" (שלונסקי, שירים, א, עמ' 45). כמו כן הוא מכתיר שיר בשם "להדם" (שם, ב, עמ' 145). שלונסקי גם גזר ממנו את שם התואר להדמי (במילון חידושי שלונסקי, תל-אביב 1989, מביא יעקב כנעני דוגמות למן שנת תרצ"ב). כמו כן ידוע שירה של נעמי שמר "בארץ להד"ם": "בארץ להדם / נשמע תמיד הדם / של נבל וקתרוס וחלילים" (שמר).

גלגול זה מצורת השלילה לצורת החיוב הוא לכאורה יצירה מכנית שבמהלכה נמחקה מילת השלילה לא. מכניות זו בולטת על רקע העברית בת זמננו, שמילת מעולם באה בה בשימוש החופשי רק בלוויית מילות שלילה. גם המובאה משל עוז מדגישה את קשר התולדה בין הצירוף העתיק בצורתו השלילית ובין גלגולו החיובי החדש:

ד. אני אשכול חביב, נזכר פתאום חרוזים של רחל שאתה ידעת אי-פעם לדקלם בכאב וברגש: ואולי לא היו הדברים מעולם. ההיית או חלמתי חלום. נא. היו גם היו דברים מעולם: חלומות, אש יוקדת בחוזה, מסירת הנפש, וערמה וזיקנה ומפח-נפש. היו דברים מעולם (עוז, עמ' 166).

הצירוף היו דברים מעולם על שתי הופעותיו במובאה זו מקיים זיקה הדוקה לשירה של רחל (משנת תרפ"ז) - על דרך הסתירה: רחל תוהה שמא הדברים הנמנים בשיר הם חלום או דמיון בלבד. עוז, המתייחס לשיר כאל רכיב ממציאות הקיימת גם מחוץ לטקסט שלו, דוחה את ספקותיה ואומר (במכתבו של יולק ללוי אשכול)⁵: לא כי, הדברים הללו היו גם היו במציאות.⁶ תשובה לרחל הוא גם שירה של תרצה אתר "כן היו הדברים", וגם היא נזקקת לצירוף זה עצמו:

ה. כן היו, כן היו הדברים מעולם / כן היו / היו בני אדם, / של ימי בראשית / היו - ועודם (אתר).

תוספת המילה כן מדגישה הן את הטיעון הן את הסימטריה. לצורך חיוב סתם די היה להשמיט את המילה לא. זאת ועוד: אפשר שברקע התיבה עודם בסופו של הפזמון החוזר עומדת מילת הזמן ה"הפוכה" כבר (מן הצירוף כבר היו דברים מעולם). כבר מגבילה את הזמן לעבר בלבד, ואילו עודם מבטלת את ההגבלה הזאת. כוחו של סיום זה נובע לא מעט מן הציפייה להיפוכו, היינו לצירוף המילים "היו ואינם".

אולם דווקא הסימטריה המכנית (במובאות משל ברקוביץ, שלונסקי ואתר) בין הצירוף המקורי לצירוף הנגזר חורגת מן השימוש הנוהג בסטנדרד בן ימינו, המלווה במילת הזמן כבר. עיון בשימושיהם ובמשמעויותיהם המקובלים של הצירופים הללו - שבלשון חז"ל מזה ובן זמננו מזה - מראה שצירופים אלו עוסקים בשתי שאלות נבדלות: לא היו דברים מעולם עונה לשאלת ה"אמת" או ה"מציאות"

5. שאף דמותו, כמובן, היא רכיב מאותה מציאות. הרומן של עוז מקיים ערך דרסטי אל המציאות וממנה באמצעות קשריו עם מאורעות ודמיות בתקופה נתונה.

6. רחל מיידעת את התיבה דברים ובכך היא מבטלת את הסתמיות של הצירוף. עוז ב"תשובתו" שבמובאה ד מבטל אף הוא את הסתמיות באמצעות מנייתם ופירוטם של ה"דברים": "חלומות, אש יוקדת" וגו'.

(ותשובתו: לא אמת, לא קיים במציאות), ואילו כבר היו דברים מעולם עונה לשאלת ה"חידוש" (ותשובתו: אין חדש). שורש ההבדל נראה טמון במילה כבר, התוחמת את ה"אמת" במסגרת היחסית של הזמן. זאת לכאורה, אולם למעשה בתשובה כבר היו דברים מעולם, הטוענת "לא חדש", ממילא מובלעת האמירה "אכן קיים במציאות". בכך היא עונה גם על שאלת האמת והמציאות המוחלטת. היבט אחר של היחסים הלוגיים מוצע להלן.

גם מובאה ד משל עוז חורגת מן השימוש הסטנדרטי, שכן בטלה בה שאלת החידוש, והצירוף החדש עומד כניגודו הסימטרי ממש של הצירוף שבלשון חז"ל, וכמוהו הוא עונה לשאלת האמת והמציאות, שהרי ה"דברים" שרחל מטילה בספק "היו גם היו". לעומת זאת נוסח מובאה א "ודאי כבר היו..." מנצל את שתי אפשרויות השימוש כאחת. התשובה העקיפה לשירה של רחל (ודאי לעומת אולי) עונה לשאלת האמת ומבטלת את הספק, ואילו ההתייחסות הישירה לספרו של מלך נשענת על השימוש המקובל (באמצעות התוספת כבר) ועונה לשאלת החידוש (היינו: משהו מסיפורו של עוז כבר היה בסיפורו של מלך). גם עניינו של עוז, כפי שהראה הולצמן, הוא בזיקה המורכבת של הסיפור אל המציאות, והשימוש הכפול משרת אותו. מבחינה סינכרונית נראה שגרעינו של הצירוף - היו דברים מעולם - קפוא או כבול, ואילו לא וכבר וכן היידוע או היעדרו משמשים בו לחלופין לפי הצורך.

ב

ברייה חדשה זו, כבר היו דברים מעולם, לכאורה מיותרת, שהרי המקרא מספק לנו צירוף מן המוכן לצורך המקבילה החיובית: כבר היה לעולמים.

ו. יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה לעלמים אשר היה מלפנינו (קהלת א, י').

ואכן, כך נהגה הלשון במאות הקודמות - דרך חיוב באמצעות הפסוק:

ז. [...] שהרעיון העקרי של שיטה זו כבר היה לעולמים (ראלל [1867], הקדמה, עמ' 6).

ח. וכבר היה לעולמים אשר קור החורף ושרפת האש או זרם מים מחו ממקומות רבים וחלי עפר אלה ויאבד זכרם למו (מנדלי, תולדות הטבע, ג [1872], עמ' 204).

ודרך השלילה באמצעות הניב החז"לי:

ט. חשדו שהוא קונה י"ש ממקום אחר זולתו [...] וכשבא הבעש"ט לעיר הוכיח אותו ואמר לו לא היו דברים מעולם ח"ו (שבחי הבעש"ט [1815], דף ו ע"א).

י. ויען הרב לא היו דברים מעולם והמשרת של מע"ל [=מעלתו] העליל עלי (רודקינסון [1864], עמ' 29).

ראוי לעמוד מעט על ההבדלים בין שתי הקבוצות האלה. ראשית, גם כאן נגלה ההבדל שבשאלה העומדת ברקע המבע: שאלת האמת (לא היו הדברים מעולם) לעומת שאלת החידוש (כבר היה לעולמים)⁷. אלא שבכך לא תמו ההבדלים ביניהם. הם נבדלים גם במבנה התחבירי הפנימי וגם במעמד התחבירי שבתוך ההקשר הסובב אותם:

הניב לא היו הדברים מעולם מתנהג באופן "נורמלי" לחלוטין: מילת היחס של המקום מן משמשת בתפקידה המסורתי ומציינת את הכיוון 'מאז או משם עד הלו', כלומר מסמנת את העבר⁸. כבר היה לעולמים לעומת זאת הוא מבע שדקדוקו חריג, משום שמילת היחס של המקום אל (או ל-), המסמנת באופן מסורתי את הכיוון 'מכאן או מעתה והלאה', חדלה מלסמן את העתיד⁹ והיא ממלאת כאן את התפקיד השמור למילית מן.

אשר למעמד התחבירי, בצירוף לא היו דברים מעולם הנושא התחבירי דברים הוא בתוך הצירוף עצמו גם אם הוא מרמז לנושא ה"הגיוני" שנאמר קודם לכן. מכאן נובע מעמד ההסגר האופייני לו, ואילו בצירוף כבר היה לעולמים הנושא המפורש אינו חלק מן הצירוף (אם כי הוא מובלע בתוך הפועל היה) אלא עומד מחוצה לו (בין בתורת משפט, כבמקרא, בין בדרכים אחרות; ראו דוגמות ז-ח). הבדל זה קובע את אופן השתלבותו של כל אחד משני הצירופים בסביבתו. לראשון מעמד עצמאי וסגור, ואילו השני מורכב משני חלקים אורגניים (הפועל היה ותוארו לעולמים) בתוך משפט שבו עוד חלק אורגני (הנושאים המתחלפים).

ההבדלים הללו קובעים את מידת כבילותם של שני הצירופים ואת רגישותם לתמורות. המילים כבר היה לעולמים¹⁰ שומרות על הזיקה לפסוק בגלל ייחודו

7. תחכום רב בניצול הפסוק מקהלת (מובאה ו) יש בכותרת הפרדוקסלית "דבר חדש אשר כבר היה לעולמים". א"י ברוך הכתיר בשם זה את מאמרו העוסק בפלגיאטיס ובפלגיאטורים (המגיד י' [1866], עמ' 229).

8. ובכל זאת בספרי שיפור הלשון ("כ"דיק" ודומיו) ובטורי הלשון שבעיתונים היומיים אפשר היה למצוא תיקונים ברוח זו לפני כמה עשרות שנים. ראו, למשל, תיקוני א-ן וא-י [=אברונן ואורחין] ב"לשוננו לעם", הארץ, כ"ח באייר תרצ"ה. למשפט "לא ראיתיה לעולם" הם מעירים: "מעולם מצטרף עם הפועל בזמן עבר". גם יהושע הלוי הורוביץ מציע באותו המדור ב"מקום המשפט "לא נחלל מעולם להתקשט" - "לא נחלל לעולם או לא חדלנו מעולם [...] (הארץ, ג' באדר ב' תרצ"ה).

9. או לחלופין מצב קבוע חסר מגבלת זמן, בדרך כלל בחיוב. דוגמה טובה לכך היא פתורנו (הדחוק משהו) של פרישמן: "ואני [...] לא אחכה על הנולד ואדבר לכה"פ [=לכל הפחות] על הדבר אשר כבר יש לעולמים" (פרישמן [1882], עמ' 387); המילה יש חסרה מורפמה של זמן.

10. ואפילו המילים היה לעולמים בלבד, ואפילו הנדרפות יש לעולמים (ראו הערה 9), או קרה לעולמים (אריאלי [1920], עמ' 265), או באו לעולמים (שנאבר [1771], דף א, עמ' 1).

הדקדוקי של תואר הפועל לעולמים, ואילו מקרהו של לא היו דברים מעולם מלמד שאם נפגע בסדר המילים ונשנה את מקומו של הנושא, תתערער זיקתו של צירוף המילים למקורו החז"לי:

יא. בבואך לבינתך שלום, ספר לאשת חיקך מעשה נוראה אשר שמעת בהארץ אשר באת משם (דברים) אשר לא היו מעולם ואשר תוציא מלבך (בסדר נכון) ובקש ממנה לבל תגיד לרעותיה [...] ואם תום רוחך יעצרך מעשות כן [...] לספר מדברים אשר לא היו מעולם [...] דע נא כי רבים המה אשר לשחוק הוא בעיניהם לחדש חדשות ונפלאות (המגיד א [1857], עמ' 62).

בדוגמה זו עוד נשמר הַדּוּ של להד"ם, אך אם נציב נושא אחר במקום המילה דברים, תפקע לגמרי הזיקה לניב שבלשון חז"ל, והצירוף יאבד את כבילותו ויהיה לצירוף חופשי (ולא סוטה) - אפילו בשעה שהיה הוא פועל ק י ו ס (ולא אוגד), כמו במובאה הזאת:

יב. הענפים עם העלים המלאכותיים היו מתכמשים לאלתר ונושרים, ואין צריך לומר פירות, שלא היו מעולם (מנדלי, לא נחת ביעקב [1892], עמ' 54).

מובאה יא מלמדת עוד דבר: מתוך הפעלת מנגנון היצירה שני הצירופים הנתפשים כהפכים לוגיים משפיעים זה על התנהגותו של זה. באמצעות הגלגול התחבירי מידמה הצירוף החז"לי למקבילו המקראי ומשתלב כמוהו בתוך יחידה תחבירית גדולה יותר. במקרים אלו לנושא (כאשר יש לו נושא מפורש) אין מקום קבוע ומחייב. כיוון ההשפעה הרגיל יותר הוא הכיוון ההפוך דווקא, היינו מן הצירוף החז"לי אל הצירוף המקראי, והוא מתאפשר משום תכונתה של העברית לכלול את הגוף בתוך הפועל: בפועל הָיָה מובנה הגוף השלישי, והוא ס ת מ י אם לא מוצב לצדו נושא מפורש (בדומה לסתמיותה של הלקסמה דברים בצירוף החז"לי). לפיכך נמצא שהצירוף המקראי נוהג לעתים כמשפט עצמאי וסגור:

יג. דבר זה לא חדש הוא. כבר היה לעולמים. הן קולכם הוא הקול אשר שמענו זה מאות בשנים, קול אספסוף אשר שמענו משחר לטרף (יל"ג [1880], עמ' 5).

יד. אין בזה תמיה כלל. כבר היה לעולמים. בספרי קורות העמים מצינו הרבה דברי אגדה ודרשות, שאמרו סוסים וחמורים מימי בלעם ועד עתה (מנדלי, סוסתי [1909], עמ' 14).

הסתמיות לעתים מפריעה, ואז נעזרים בכינוי הרומז (או בפתרון דומה):

טו. וכבר היה כן לעולמים במחלוקת הגאון ר' יונתן ור"י עמדין (שו"ת מהרשד"ם [1798], חלק ז, סימן מח, ד"ה "וגדולה מזו").

טז. גם כתבתי שכבר היה זה לעולמים שדן אחר כן לפני מוח"ז הגאון מהר"ש זצ"ל ולא רצה לשנו' [=לשנות] המנהג כלל וכל המשנה על ידו תחתונה

[=ידו על התחתונה] (שו"ת שבות יעקב [1710], חלק ב, סימן כח, ד"ה "תשובה הנה"). ראו גם מובאה כא ומובאה לו.

ג

חלוקת התפקידים המסורתית בין שני הציירופים, זה לחיוב וזה לשלילה, הופרה כאשר הופיעה צורת השלילה החדשה לא היה לעולמים מתוך גזירה אוטומטית מן כבר היה לעולמים המקראי. חידוש זה כבר מתועד במאגר ספרות השו"ת של המאה הט"ז¹¹, אולם תפוצתו עלתה במיוחד במאה הי"ט. יש לשער שהמגבלות התחביריות של הניב שבלשון חז"ל¹² שתוארו למעלה הן שגרמו ללידתו של היציר החדש, ואכן הוא נוהג בגמישות תחבירית גדולה יותר:

יז. כבר הגיעה לאזני השמועה הטובה כי פתוח פתחת בית מסחר הספרים ובית מנוס לכל חבורי חכמי ישראל חדשים גם ישנים מכל אומה ולשון אשר לא היה לעולמים (המגיד א [1857], עמ' 76).

יח. ויהבלו במאמריהם ובספוריהם בדברים של מה בכך ובחזיונות שוא לא היו לעולמים אלא בדמיונם (מנדלי, פתיחתא [1894], עמ' 179).

יט. להוציא לפועל דבר אשר לא היה לעולמים: להחיות את שפתנו העתיקה (קלזנר [1896], עמ' 60).

כ. גזרה חדשה שחדש המושל שהטיל מס אקרפתא דגברי מה שלא היה כן לעולמים שכבר יש עליהם מס לגלגלת המלך יר"ה ובא זה עכשיו וחדש מלבד הראשון (שו"ת מר ואהלות [1843], חלק חושן משפט, סימן יג, ד"ה "תשובה נשיב").

הצורך דיו להסביר את הופעתו של הציירוף החדש, אולם תפוצתו הגדולה יחסית בספרות ההשכלה דווקא תוכן על רקע מגמת הסגנון הטהרני-מקראי¹³ המאפיינת ספרות זו, בייחוד בראשיתה. כאמור, במאגר ספרות השו"ת לא היה לעולמים אינו

11. פעם אחת: "[...] שהוא דבר ברור לכל הקהל שלא היה לעולמים בקהל איש ששמו כשמו" (שו"ת הראנ"ח [1610], סימן קי, ד"ה "הכלל העולה"; ומקבילה: שו"ת תורת אמת [1626], סימן לו, ד"ה "והנראה לי").

12. את המגבלות הללו ממחישים היטב לשונותיהם של גנסיין והזו: "דברים של בטלה... הפסיק הקסיר בדברים של הרחבת הדעת - לא היו דברים מעולם ובלתי אפשרי" (הזו [1930], עמ' 280); "אני הנני בטוח משום-מה משונות, שזה - לא היו דברים מעולם. להד"ם. חי נפשי, חה-חה..." (גנסיין [1909], עמ' 23).

13. אמנם מחויבות של ממש ל"צחות הלשון" הייתה נחלתן של השירה והפרוזה האמנותית בלבד (ראו בועז שכביץ, ארבע לשונות, מולד א [כד, 1967], עמ' 236-242), אך מקצת הסופרים לא משכו ידם ממנה גם בסוגות אחרות.

רב והניב מלשון חז"ל (לשלילה) והפסוק מן המקרא (לחיוב) נפוצים הרבה יותר, ואילו בספרות ההשכלה נדחקה צורת השלילה המוכנה מראש ופינתה מקומה לגזירה חופשית-יצרנית של השלילה מן הצירוף המקראי החיובי. במאגר ספרות המאה הי"ט של המילון ההיסטורי מופיע הניב מלשון חז"ל כעשר פעמים בלבד: בספר החסידי "שבחי הבעש"ט" (מובאה ט ועוד פעם), בספר הפסידו-חסידי "שבחי הרב" של מיכאל רודקינסון (מובאה י) ובחיבוריו של מגדלי מוכר ספרים (דרכו של מגדלי תידון בהמשך). לעומת זאת בספרות של ראשית המאה הכ' (מן המצוי במאגר) ניב זה משמש בחיבורי גנסין, אחד העם, ברנר והזו. עוד עדות שראוי לראות בצירוף לא היה לעולמים מאפיין של כתיבה משכילית היא היעלמותו ההדרגתית במאה העשרים, כעולה גם מן הממצא בספרות השו"ת של פוסקי ימינו. בקורפוס זה נעלם הצירוף החדש כמעט לגמרי, ואילו שני הצירופים האחרים - מלשון המקרא ומלשון חז"ל - מוסיפים לשמש תדיר¹⁴.

כאמור, במובאות יז-כ הצירוף לא היה לעולמים שלוב במשפט כפסוקית לוואי¹⁵ (בלוויית מילית זיקה או בלעדית). מן השינוי במעמד התחבירי מתחייבים גלגולים דקדוקיים: פועל הקיום הִיָּה מותאם מעתה במין ובמספר לנושא במשפט העיקרי (מובאה יח¹⁶), והמילה כבר נמחקת בגלל הגלגול על דרך השלילה. לעתים כבר אף מומרת בעוד או בעדיין (אבל השוו אל מובאה כט) - כמתבקש מגלגול זה:

כא. [...] וחובת חיבת חברת מין האנושי, אשר עדין לא היה לעולמים בשום ספר (הורביץ [1797], שער הספר).

כב. ואנו עדים היום לחזיון היסטורי שעוד לא היה לעולמים: כנסת ישראל מתחלת לתמוה על עצמה לבקש תכלית חייה ואחרית נדודיה (אחד העם [1895], הקדמה, עמ' 10).

קודם נדונו ההבדלים התחביריים שבין הצירופים. כאן מתבקש דיון בהבדלים הסמנטיים, ונפתח בדוגמות יז-ט, כב. הצירוף המקראי שנקט מגדלי (יח) אימץ את תפקידו של מקבילו מלשון חז"ל, ומעתה הוא עונה על שאלת האמת והמציאות: מתוך גישה ספרותית ראליסטית מגדלי תוקף את הסופרים, אשר במקום לתאר את החיים ממש הם כותבים מעשיות דמיוניות¹⁷. לעומת זאת שלוש המובאות האחרות

14. יש להוסיף שהשימוש הדקדוקי ה"תקין" לא + פועל בעתיד + לעולמים רגיל בשימוש החופשי בקורפוס זה על כל תקופותיו.

15. שעבוד מסוג זה אפשר למצוא גם במשפטי החיזוי ולא רק במשפטי השלילה, דוגמת "במשפחת היענים הגדולה נגמרה יצירת העופות הראשונים, שכבר היו לעולמים" (מגדלי, תולדות הטבע, ב [1866], עמ' 5).

16. וראו גם הערה 15, ולעומתה הערה 23.

17. מגדלי תמך את הצירוף גם בכיטויים דברים של מה בכך, חזיונות שוא, דמיון. כמוהו עשה הזו (ראו הערה 12 לעיל).

(יז, יט, כב) מנצלות דווקא את הדר־משמעות (אמת מזה וחידוש מזה) הנשענת הן על הצירוף המקורי המקראי הן על הצירוף הנדרף מלשון חז"ל: תחיית הלשון העברית או הוצאת ספרים יהודית העוסקת בתרבות כללית ובחכמות חיצוניות הן גם "חדש שעד כה לא היה" (היינו מציאות יחסית התלויה בזמן) וגם "נס" או "פלא". מאחר שצירופים אלו מבטאים עמדה כלפי תופעה, תצפית בתפקידים האופייניים לכל אחד משני הקורפוסים - הספרות החילונית מזה והספרות ההלכתית מזה - תפיק רוח משני, שאין עניינו בדנוטציות של הצירופים אלא בקונוטציות שלהם, ומבעד לקונוטציות האלה ניבט הבדל עקרוני בגישה אל המציאות ואל הזמן. אם נתבונן בשימושים שבמובאות יז-יט, כא-כב (לעיל) ובמובאה לה (להלן), נראה שהצירוף החדש לא היה לעולמים נדרש להבעת פליאה מדבר חדש. בדרך כלל המחבר מקדם את פני החידוש בברכה ובשמחה, ויש הכרה בחשיבות החידוש גם כאשר עולים ספקות נוכח אפשרות קיומו:

כג. החכמים האלה שגו בשנים, באחד, אשר חשבו, כי יש בידם לברוא להם ע"י המכונות כח חדש אשר לא היה לעולמים (פוריים [1878], עמ' 602).

כד. איך יוכל המשק היהודי [...] להתקיים ולחיות לבד [...] - הנה אי אפשר שלא לשאול: מאין ימצאו בינינו אז כל כך הרבה מסדרים נאמנים לדבר הגדול הזה שלא היה לעולמים? (ברנר [1920], עמ' 358).

ד

לא כן בספרות הפוסקים. בספרות זו בולטים שלושה שימושים. האחד מתבקש מן הסוגה המשפטית ומציין חסרון תקדים הלכתי:

כה. ויגעתי ולא מצאתי בשום שו"ת מן האחרונים אמרתי ראה זה דבר חדש אשר לא היה לעולמים וצריך להביא סולם של עלי' ושל שבח לעלות מפרודור לעליות התלמוד (שו"ת חוות יאיר [1699], סימן רלט, ד"ה "אחרי דרך").

כו. באמת הדבר צע"ג [=צריך עיון גדול] באשר הוא דבר חדש אשר לא היה לעולמים (שו"ת תשובה מאהבה, א [1809], סימן קלד, ד"ה "והנני אעתיק").

השימוש השני מוסב על דבר שטוב שלא היה משהיה:

כז. ועתה חרשות אני מגיד מאשר ראתה עיני אשר לא היה לעולמים אוי לעינים שכך ראו ביום השבת פ' בא לעת ערב בא המבשר ויאמר אלי ספינה אחת באה ממערב לכאן ונשברה (שו"ת גינת ורדים [1716], חלק אבן עזר, כלל ג, סימן טז, ד"ה "עוד כתב").

כח. ושמועות יבהילני אוי לדור שכך עלה בימיו דבר אשר לא הי' לעולמים מיום גלות הארץ ועין במר בוכה מראות ברע אשר מצא את עמינו (שו"ת חתם סופר [1864], תשובה פח, ד"ה "מה לפנים"). ראו גם מובאה כ.

ובשימוש השלישי מובלעת הזהרה מפני שינוי וחדוש:

כט. לא די שרצו לשנות דבר בעסק נתינת המס לחדש דבר להוסיף נתינה משכירות הבתים דבר חדש שכבר לא היה לעולמים וגם לשנות בעסק השבועה ממנהג קדום ועשו כל זה בלתי ידיעתו [...] (שו"ת נודע ביהודה [1776], חושן משפט, סימן כ, ד"ה "שאלה נשאלתי").

ל. מעיקרא לא אמר הרב ז"ל טעמים אלו אלא כדי לישב המנהג שכבר נהוג ביה משנים קדמוניות ולא לעשות מעשה ומנהג חדש שלא היה לעולמים (שו"ת רב פעלים [1913], יורה דעה, סימן טו, ד"ה "גם עוד").

מכל מקום, בדוגמות אלו מובעת הסתייגות מן החדוש עצמו (ולא מאפשרות קיומו). גם לשונו של קהלת כבר היה לעולמים נוח לדיון בתקדימים:

לא. וכבר היה לעולמים שהיו כמה מגדולי החכמה שנטו לחשוב ככזאת שהחיות תלוי במוח, אך גדולים יותר באו וסתרו מחשבותיהם אלה להשלים (שו"ת ציץ אליעזר, י [1970], סימן כה, ד"ה "פרק ד").

לב. ונגע זה של התייצבות העתונות החילונית לצד הריפורם הוא כעין גלגל החוזר ממה שהיה כבר לעולמים עם יסוד הריפורם, וכדמצינו שכבר הזכיר והזהיר מזה הגאון המהר"ם שיק ז"ל (שם, ה [1957], פתיחה, פרק ו, ד"ה "על כן").

היא משמשת גם לברך על תופעות קיימות ומתמידות, שאם חשבת שיש בהן חידוש, הרי טעית:

לג. ועל זה אמר קהלת בחכמתו יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו וכל מה שהשיגו האחרונים עדין לא הגיעו ולא העניקו לעקבן של ראשונים (שו"ת גינת ורדים [1716], אורח חיים, כלל ב, סימן יז, ד"ה "ולע"ד תמיה").

התמונה המצטיירת מדוגמות אלו, אף שהיא סכמתית מעט, אינה מפתיעה, שכן בבסיס המחשבה הפוזיטיביסטית של תנועת ההשכלה עמדה האמונה בקדמה ובסדר חדש, ואילו המחשבה השמרנית החזיקה בתפיסה שבחידוש יש איום על הסדר הקיים ובשינוי - סכנה ליסודות החברה¹⁸, וגרסה ש"מה שתלמיד ותיק עתיד להורות

18. ראוי להוסיף שלא מצאתי חשיבות מכרעת לא בהבחנה מצד הסוגה ולא בהבחנה הגאוגרפית, ולדעתי, הבדלי הגישות אינם נובעים מההבחנות האלה.

לפני רבו כבר נאמר למשה מסיני" (ירושלמי פאה פרק ב)¹⁹. ראוי להוסיף שהגישה השמרנית מתבטאת גם בשמירת זיקה חזקה לפסוק באמצעות שיבוץ רכיבים גם מחלקו הראשון. דבר זה נדיר יותר בספרות המשכילית.

ה

מנדלי עושה מדור בפני עצמו. בלשונו משמשים כל שלושת אופני הביטוי, ומלחמת ההשכלה שקיבל עליו ניכרת לא רק בתוכנם של דבריו אלא גם בדרכי הצגתם. תחילה יובאו הדוגמות בסדר כרונולוגי, ואחר כך יורחב הדיון בהן²⁰:

ל. הכל הולכים בדרך הכבושה מדורות ישנים וכל אחד הולך אחר חברו בעינים עצומות ואי לו למי שינסה להתיצב ולשאל: שמא טועים אנחנו אחי? [...] כי בזאת יעיר עליו חמת קול האספסוף ויהי כל רעש גדול ותלונה במחנה. מהיכן לקח זה הזכות לעצמו, יצעקו, להטיל ספק בדרכינו ולהורנו דעת? כמו שיתנהג אצלנו כך הוא נאה ויפה, כבר היה כך לעולמים בדורות מלפנינו וכך נעשה ונמסור זאת לדורות מאחרינו (מנדלי, מה אנו [1875], עמ' 467).

לה. בקניני הידיעות וכחות הטבע [...] יצאו בני אדם לפעלם ולעבודתם בשקידה גדולה והגדילו לעשות חפצים הכרחיים לצורך תשמישם, גם תענוגים ותענוגות שלא היו לעולמים, מקומות מדבר נתישבו [...] (שם, עמ' 471).

לו. הוא החכם רבי מרדכי אליעזר בלאך [...] והיה מרדכי היהודי הזה לאות לבני מרי מעמנו שמחסרין [=שמחסרין] ידיעתם בקורות היהודים הם כופרים בחכמתם ובחכמיהם ואומרים לא היו דברים מעולם (מנדלי, השקפה כללית [1877], עמ' 491).

לז. ובאמת זה מין משונה, לא היה לעולמים, ויש בו מעין כלאים: אפיקורוס וחסיד, "פראק" וטלית-קטן מורכבים יחד - טופס חדש, שצריך לברך עליו שהחינו (מנדלי, בעמק הבכא [1896], עמ' 10).

את הניב המחודש לא היה לעולמים (לה) מנדלי מציב בדיוק במקום המאפיין את ספרות ההשכלה: ליד תופעה חדשה שיש לברך עליה; ואילו הניב המקראי (לד)²¹

19. בן-יהודה (בערך "חידוש") הבחין בין חידוש בהוראתו הרחבה המאוחרת ובין חידוש בהוראתו הקדומה, שהיא פירוש או דרוש חדש, היינו יתר העמקה בכתובים והפקת משמעויות נסתרות. 20. ראו עניין זה בהרחבה: איריס פרוש וברכה פישלר, "כלאיים" או "אחדות"? מחקרים בלשון ז (תשנ"ו), עמ' 253-282.

21. במקום אחר מנדלי עושה פרודיה מן האמונה ביצורים אגדיים ומבטל את סבירות קיומם כשהוא שם לשונות סותרים בפי המאמין בהם - "חידוש" ו"כבר היה לעולמים": "ראה זה

והניב החז"לי (לו)²² יוצאים מפי מתנגדי ההשכלה ומשרתים את טיעוניהם. את כפירתם באפשרות הקיום בצוותא של מדע ויהדות, אנשי מדע ויהודים מנדלי תולה בבורותם בתולדות היהדות והיהודים, והוא בוחר לשים בפה את המילים לא היו דברים מעולם כדי להראות את הסתירה הפנימית שבדבריהם. באמצעות ניב זה וכן ויתור על המקבילה לא היה לעולמים הוא מרחיב את מעגל הוויכוח מן הדיון בחידוש ההיסטורי אל הרמה העקרונית, רמת האמת והמציאות - שהרי בני פלוגתו לא רק בעובדה ההיסטורית שהיו אנשי מדע יהודיים בעבר הם כופרים אלא בעצם האפשרות שיהיו כאלה ובה בעת יוסיפו להיות יהודים.

מנדלי נחשב למבשר תקופת התחייה, ואף שהוא מוסיף לדבוק ברעיונותיו המשכילים, ביצירתו המאוחרת הם מפויסים, מעודנים ומורכבים יותר. מובאה לו, הלקוחה מהקדמת "בעמק הבכא" ("מעשה בתוך מעשה"), ממחישה זאת. סיפור מסגרת זה, שהיה אז קונוונציה ספרותית שכיחה, בא לשדל קוראים בכוח (כגון תלמידי ישיבה מהססים) לקרוא ברומן "בעמק הבכא". בסיפור זה מופיע "אורח", ובאמתחתו הספר "טבעת המופת" או "ויהי רצון". האורח, בן דמותו של ש"י אברמוביץ (הוא מנדלי מו"ס) בעל הספר האידי "ווינש-פינגעריל" [=טבעת המשאלות], מטיל על "מנדלי מוכר הספרים" לתרגם לעברית את ספרו האידי. תרגומו של מנדלי מוכר הספרים לספרו של האורח הוא הרומן "בעמק הבכא". הסופר המשכילי האידי מוצג מבעד לעיניו של מנדלי מוכר הספרים, אשר אינו מסתיר מפני הקורא את פליאתו והתפעלותו ממנו:

כלום שמעתם מימכם, אדם מישראל שנימוסיו נימוסי עם-לועזי יהא דבק באחיו מהמון העם, לא ילעג להם ולהליכותיהם ולא יכם בשבט פיו, אדרבא, עוד יגיד עליהם ישרם וילמד זכות על ספריהם (שם, עמ' 9).

חידוש נפלא הוא, מוסיף בנימין לספר, שם בסביבות אותו המקום רואים לפעמים בני אדם [...] מעין חזירים קצת. יש טובים [...] ויש אומרים [...] בנימין אינו רוצה להכריע בדבר זה ומניחו לחכמים להתגדר בו. אלא שהוא אומר, בין כך ובין כך הדבר הזה בעצמו כבר היה לעולמים. עוד הנוסע הקדמון מתתיהו דלקאט מביא בספרו 'צל העולם' בזה הלשון: 'במדינת בר"טיינא יש עם אחד אשר להם זנב מאחוריהם כבהמות [...]'. ("מנדלי, מסעות בנימין" [1896], עמ' 42; הנוסח האידי: "אזוי צי אזוי, דיא זאך אליין איז קיין נייס נישט אויף דער וועלט"). את דעתו של מנדלי על הספר "צל העולם" (מן המאה ה"ט) אפשר למצוא בהקדמה ל"ספר תולדות הטבע" (ב [1866]), וזה לשונו: [...] ספר 'צל עולם' אשר בצלו יחסו ספורי־שוא ואור האמת חשך באהלו" (עמ' 2). וראו גם מובאה יד.

22. גם לשון להד"ם משמש ביצירת מנדלי; למשל, בעמק הבכא, ד [1898], עמ' 119. שם קיצור זה חוזר כמה פעמים בתוך דיאלוג פרודי ומשמש חלק מן הדיבור הכפול בעל הקול הגלוי והקול החותר תחתיו. ועוד: ברשימת הכיתות שבכסלון (מנדלי, מסעות בנימין [1896], עמ' 51) "בעלי להד"ם" הם "השטופים במזימה של מסחר ודרך ארץ, ודרכם לומר 'ישקני' לפרקים" (הנוסח האידי: [...] דיא דאָזיגע לייט צופאַלען אויף קוממיות־זאָגער, וועלטליכע מענשען וואָס האָבען צוזאָגען אין עניני המסחר").

הצירוף החדש לא היה לעולמים, הבא מיד אחר כך (מובאה לו), מוסב אפוא אל אחד מחידושי הזמן מבשרי הטובות: משכיל ושומר אמוני ישראל גם יחד. ב"טופס חדש" ומפויס זה, המאחד את הניגודים, מנדלי מקווה לקנות את לבם של הפוסחים על שתי הסעיפים. על אף האופי הפרודי של קטע זה אפשר להבחין בנסיגה מן הפודיטיביזם הקיצוני המאפיין את המאמר "מה אנו" משנת 1875 והמודגם כאן במובאות לד-לה.

ו

עד כאן ראינו שני דגמים:

1. דגם מסורתי, הנשען על קורפוסים קלסיים ומקודשים ומעדיף צירופים מן המוכן: דרך החיוב שאולה מן המקרא ודרך השלילה מספרות חז"ל. החידוש - דרך השלילה על פי המקרא - הוא פרי רוחה של הספרות הרבנית, אולם, כנראה, זו לא התמידה בשימוש בו באותה מידה שהשתמשה באחרים. לפי דגם זה הפשטה של היחס שבין הצירופים תרמוז לגישה בלתי היסטורית בעיקרה, המחלקת את ה"דברים" לאלה שאין להם קיום ולאלה שיש להם קיום. הראשונים משוללי מציאות ככל זמן, והם בבחינת בלתי אפשרי או שקר. האחרונים, שיש להם קיום, אין בהם כל חידוש, ואם היו לעולמים, לא מפתיע שהם חוזרים ונשנים.

2. דגם משכילי, הנשען בעיקר על המקרא והשומר מקום נכבד גם לגזירה חדשה מן הצירוף המקראי, אפילו על חשבון המקבילה מלשון חז"ל; גזירה זו החזירה ליחסים שבין הצירופים את ממד הזמן, ולְהוּוּה את מעמדו כצומת בין העבר לעתיד. מנקודת מבטו של המתבונן בהווה יש "דברים" שהוא מזהה אותם כמוכרים מן העבר, ולעומתם יש "דברים" שהוא מזהה אותם כחדשים שעוד לא היו לעולמים, וצופה להם קיום גם בעתיד.

גם העברית של ימינו מציגה דגם לעצמה ואף היא בראה צורה חדשה מצורה שאולה, אלא שביכרה את הקורפוס ה"מתחרה", היינו ספרות חז"ל. המשכילים קיימו את הזוג "כבר היה לעולמים" / "(עוד) לא היה לעולמים", ואילו הספרות בת דורנו מקיימת את הזוג החלופי "לא היו דברים מעולם" / "כבר היו דברים מעולם". אפשר שהסיבה נעוצה בצורה לעולמים, הנשמעת זרה ומזרזה לאוזני דובר העברית החדשה כשהיא מצטרפת לשלילת הפועל בעבר, אפשר שהצירוף המקראי לא הגיע לכלל כבילות אידיומטית, ואפשר שהדורות שקדמו לנו חדלו מלהשתמש בו (נראָה להם כמליצה משכילית?) וניתקו את רציפות המסירה הלשונית²³. מכל מקום,

23. בכל זאת אפשר למצוא אותו בלשונם של מלומדים ולמדנים כיוסף קלחנר, השם את הצירוף במרכאות, כביטוי שאול ומוגבה (העברית החדשה ובעיותיה, תל-אביב 1957, עמ' 229, מאמר משנת תר"ץ). ואכן, אין פלא שהכתרת "עלונים לפרשת השבוע כבר היה לעולמים" נכתבה בעיתון "הצופה" דווקא, אבל אפילו שם המחבר נזקק להוסיף את מראה המקום: "מי שסובר כי עלונים לפרשת השבוע ועתונים לשבת קרש הם 'המצאה' חדשה של דורנו, מן הראוי כי

הצירוף כבר היו דברים מעולם זכה בזמן האחרון דווקא לתפוצה גדולה במיוחד, ומן הסתם היא תואמת את העידן הפוסט-מודרניסטי שלנו.

ההבדל במקורות השאלה איננו ההבדל היחיד בין החידוש הפרזיולוגי של המאות הקודמות ובין החידוש של העברית המודרנית: הצירוף לא היה לעולמים הוא יצירה ספרותית מובהקת. לעומתו הבריאה החדשה, (כבר) היו דברים מעולם, מופיעה גם בדיבור, ואפשר אפילו שלידה בדיבור וממנו הגיעה אל הספרות.

לח. אם לא ימתחו את הכרזת כראוי, זאת ידע גבירין בודאות, עלול הוא לשבור את רגליו ואולי אף להיהרג. כבר היו דברים מעולם (באר, עמ' 22).

לט. כאשר כל זה יהיה זכרון, כאשר יהיה נחלת העבר, אני עוד אתמה יום אחד [...] הלא כבר היו דברים מעולם, ובכל פעם נחלצתי (כהנא-כרמון, עמ' 99).

לקורפוס של ספרות פוסקי ימינו תרומה משלו לדיוגנו. ספרות זו חדלה כמעט לגמרי מן השימוש בצירוף לא היה לעולמים, והצירוף כבר היו דברים מעולם עוד לא הגיע עדיין; אולי בשל כך היא תורמת לנו את יצור הכלאיים - מקרא וספרות חז"ל בדיבור אחד - כבר היו דברים לעולמים:

מ. והנה בטענת הסגת גבול בשררת רבנות כבר היו דברים לעולמים, והמפורסם שבהם היה בקשר לגאון ר' ישראל מברונא (אוסף פסקי דין [1950], דיני ממונות, א, עמ' רלו, ד"ה "והנה בטענת").

ז

ההנחה הקובעת שבעברית בת ימינו משמש רק זוג הניגודים לא/כבר היו דברים מעולם נכונה כל עוד מוציאים מתחומה את עגנון, וקובעים את יצירתו חטיבה לעצמה.

עגנון - שלא כסופרי הדור האחרון - חוזר לתבנית המסורתית שמשמשים בה הצירופים השאולים מן הספרות הקלאסית, ומוסיף עליהם גם את הצירוף שלידתו בספרות הרבנית ואשר היה חביב על משכילים. עגנון הצהיר לא אחת על הסתייגותו מספרות ההשכלה²⁴ ואף הציג אותה כאחראית לניתוק הלשון ממקורותיה הספרותיים הקלאסיים ואת עצמו כפוסח עליה וכמנוער מהשפעתה, ויש להניח שצירוף זה נחשב בעיניו שאול מן הלשון הרבנית. עם זה לא יעלה על הדעת להוציא את

יברוק בהיסטוריה של העתונות היהודית ויראה כי גם כאן תופס מאמרו של החכם מכל אדם יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא, כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו" (קהלת א' י') (עקיבא צירמין, הצופה, כ"ז במרחשוון תשנ"ג).

24. דיון מפורט בנושא זה ראו אהרון בראדון, ש"י עגנון ותחיית הלשון העברית, ירושלים 1977, עמ' 183 ואילך. שאלת מהימנותו של הסופר כמד היא שאלה ידועה. ראו למשל דיון בחידושי בן-יהודה, שם, עמ' 51-57, 117-119, וכן מ"צ קדרי, ש"י עגנון רב סגנון, ירושלים תשמ"א, עמ' 116-120.

עגנון מן הרציפות של הכתיבה החילונית-אמנותית של הספרות העברית, שראשיתיה בספרות ההשכלה והמשכה בספרות התחייה, ולכן צפויים בלשונו גם משקעים משכיליים. למותר לציין שמבחינות רבות לשון סופרי ההשכלה קרובה ללשונו של עגנון יותר מללשונם של הנחשבים בעיניו לממשיכה, הלא הם הסופרים בני דורנו, שהרי גם כתיבתו של עגנון ניזונה בעיקר מן המסירה העברית שבכתב²⁵. יצירת עגנון מעמידה אפוא - בדומה ליצירת מנדלי (ראו למעלה) - חטיבה לעצמה, ובה שלושה צירופים: לא היו דברים מעולם (חז"ל), כבר היה לעולמים (מקרא), לא היה לעולמים (לשון מאוחרת). גם אם הכיר עגנון את צירוף המילים כבר היו דברים מעולם, הנה לא נתן לו מקום ביצירתו. עגנון, גם אם אינו חירש ללשון הדיבור והוא נתון להשפעתה, נמנע מלהביאה בגולמיותה²⁶ ומקיים הפרדה בינה ובין לשון הספר.

מא. אומרים חבריו לחמדת, בחורה נאה היא יעל לפיכך אתה נוהה אחריה. אומר חמדת לעצמו, לא היו דברים מעולם אלא מרחמנותו שהוא מרחם עליה הוא מלמד אותה (עגנון, גבעת החול, עמ' שנה; בגרסתו הראשונה שנתפרסמה בהפועל הצעיר, תרס"ט, בשם "תשרי": "חס ושלום, לא תהא כזאת").

מב. יש דברים שאתה אומר עליהם ראה זה דבר חדש ובאמת כבר היו לעולמים (עגנון, מעצמי אל עצמי, עמ' 102).

מג. קופת רבי מאיר בעל הנס. יש אומרים שדבר חדש הוא שלא היה לעולמים ונוסדה ע"י החסידים החדשים מתלמידי הבעל שם (עגנון, עיר ומלואה, עמ' 513).

במובאה מג היה עגנון יכול לוותר על מטבע הלשון המיוסד על המקרא ולנקוט לשון חופשית: "שעור לא היה", "שלא היה מעולם" וכיוצא באלה, אלא שלשיטתו הלשונית הוא מבכר את המבע הקלסי המוכן מראש על המבע החופשי. אולם יש להדגיש, לרשותו של עגנון עומדים לא רק אמצעי הביטוי של ספרויות העבר אלא גם גמישות לשונית של לשון חיה לכל דבר, ולכן שימושיו מצטיינים בדיוק רב, והוא אף מרבה לנצל את הגוונים וגוני הגוונים שמעמידים לרשותו המילים והצירופים: מד. פעמים דוחה ופעמים מקרבת, ופעמים נוהגת עמו כאילו לא היו ביניהם דברים מעולם (עגנון, שירה, עמ' 123).

25. לזיקותיו של עגנון לספרות ההשכלה והתחייה וליחסו הדר-ערכי אליה ראו דן מירון, "האודיסיאה העגנונית של באנדר", מאזנים כז (תשכ"ח-תשכ"ט), עמ' 187-189. לתיאור הסוגיה במורכבותה ראו דב סדן, "אבן החכמים וגלילתה", מסות ומאמרים על ש"י עגנון, תל-אביב תשל"ט, עמ' 68-76.

26. ראו למשל חיים רבין, "הנחות יסוד לחקר לשונו של ש"י עגנון", בתוך לעגנון שי, בעריכת דב סדן ואפרים א' אורבך, ירושלים תשי"ט, עמ' 235; קדרי (לעיל, הערה 24), עמ' 120-123.

עגנון נוטע את הצירוף הכבול בתוך הקשר שלכאורה די היה לכתוב בו "ופעמים נוהגת עמו כאילו לא היה ביניהם דבר מעולם". הבחירה בצירוף הכבול במקום בצירוף מילים חופשי מתריעה כאן על קיומה של עוד משמעות, שאינה מובנית בו מלכתחילה. השכנות של המילה דברים שמן הצירוף עם המילה ביניהם המתחייבת מן ההקשר שולחת את הקורא לצירוף אחר - דברים שבינו לבניה - וכך היא מפקיעה מן המילה דברים את משמעותה הסתמית.

גם עגנון וגם מנדלי יצרו בתקופות של פרשות דרכים תרבותיות מכריעות, ושניהם - רגלם האחת במסורת היהודית ובספרותה הקלסית ורגלם האחת בתרבות העמים וביצירה החילונית המתחדשת. אולם כיוון פניו של כל אחד מהם שונה ולכן גם שימושי הלשון שונים ומשרתים מטרות אחרות. מנדלי יצר בימים שנשענה העברית כולה על המקורות הקלסיים והמקודשים, ותרומתו של "יוצר הנוסח" לחילון הלשון והשפעתו על הסופרים שבאו אחריו (ובכללם עגנון) ועל העברית החיה ידועה מכבר. עגנון לעומתו כבר יצר במציאות לשונית שבה העברית החיה (והמדוברת) היא עובדה מוצקה - אולם פניה וצורתה עדיין בתהליך גיבוש. גם מנדלי וגם עגנון הציבו למופת את לשון העבר כנגד לשון ההווה של זמנם - מנדלי כנגד הלשון הרבנית ואופייה הדרשני²⁷, ועגנון כנגד העברית ה"חדשה"²⁸. אולם מנדלי - לשיטתו ולתקופתו - חתר להוציא את הלשון מן הספר אל החיים, ואילו עגנון - גם הוא לשיטתו ולזמנו - מבקש להחזיר ללשון את הזיקה ל"ספרים". לדעתו, על לשון הספרות לשמש צינור מוליך מן המקורות הקלסיים אל הלשון החיה ולהקים סכר בפני הניתוק הגובר והולך שבין לשון זו למקורות²⁹.

27. מנדלי כתב תחילה בלשון מקרא ואחר כך בלשון מעורבת על בסיס הדקדוק המקראי. על שיקולי הבחירה בין לשון חז"ל ללשון מקרא ראו איריס פרוש וברכה פישלר, "שיקולי לשון, ספרות וחברה בוויכוח על הטהרנות", מחקרי ירושלים בספרות עברית טו (תשנ"ה), עמ' 107-135; הנ"ל, "השיבוץ המקראי כסטנדרד ביניים", אשל באר שבע ה (תשנ"ז) - שי להדסה: מחקרים במדעי היהדות, בעריכת יעקב בן-טולילה, עמ' 237-262; במאמרים אלו עוד הפניות.

28. השימוש המבוקר והחסכני שעגנון משתמש במילים ובמונחים שלידתם בעברית החדשה (למשל למטרות הצגת רגליה אמינה, ראו אסתר גולדנברג, "אופטימיסטן, אופטימיסטון - ולשונו של עגנון", לשוננו לעם ל [תשל"ט], עמ' 21-28; מנחם צבי קדרי, "על ש"י עגנון כאיש הלשון", שם מ-א [קובץ לשנת הלשון, תשמ"ט-תש"ן], עמ' 242-246) נעשה מתוך התמודדות ולפעמים גם דרך פרודיה. ראו משל החלבן שחדל מלמהול את הלב (עגנון, מעצמי אל עצמי, עמ' 43-44). הדברים ניכרים גם בחילופי הנוסח: אילו מילים הוא ממיר באחרות במעבר מנוסח לנוסח ואילו הוא משאיר במקומן.

29. "כאילו היה [עגנון] אומר: 'כיוון שאינכם מקבלים את רציפות המסורת ושפתה בהקשרן המקורי, קבלו אותן לפחות בצורה שבה נתגלגלו בכתבי. קבלו אותן מזה העומד על פרשת הדרכים ומביט לשני הכיוונים' (גרשום שלום, "ש"י עגנון - אחרון הקלאסיקאים העבריים?", משא, למרחב, ה' באדר ב' תשל"ו וכן י"ב בו).

ח

בראשית הדברים ראינו שהיחסים בין הצירופים הדגימו מגמות לשוניות בספרות המאות הקודמות: מגמה משכילית-טהרנית מזה ומגמה מעורבת מזה. גם המובאות מן הספרות בת ימינו (ויצירותיו של עגנון בכללה) אינן מנותקות מן המגמות המאפיינות את ספרותנו ביחסה למקורות הלשוניים - עגנון על פי דרכו וסופרי דורנו על פי דרכם.

עגנון ממשיך את הגישה השומרת על קשר בלתי אמצעי עם מקורות ספרותיים כתובים, ממצע להיזקק ללשון טבעית ומדוברת ואף נמנע מלחדש צורות. הוא אוסף אל חיקו את הצירופים מן המקרא ומספרות חז"ל כאחד, ומוסיף עליהם גם את הצירוף שחודש בכתבתם של הדורות הקודמים. השימושים התחביריים שלו אף הם מגוונים, בדומה לשימושי הסופרים במאה הקודמת: מאמר מוסגר, לוואי, נשוא מורחב וכיו"ב.

שונה מגישתו של עגנון היא גישתם של הסופרים האחרים בני דורנו. הספרות לדורותיה היא רק אחד ממקורותיהם, ובדרך כלל לא המקור הראשי. לעומת זאת הלשון הטבעית (לשון הדיבור והלשון הבינונית) תופסת מקום גדול והולך בכתבתם האמנותית³⁰. שאיבת חומרים ממשלבים מגוונים ומיזוגם מאפיינים אפוא את כתיבתם האמנותית של עוז, באר ואחרים (אם גם לא במידה שווה), ואילו לשונו של עגנון מצהירה על בידול ביניהם ויוצרת עולם משל עצמה.

והערה לסיום: מלבד אפיוני תקופה ומגמות כתיבה הצירופים הללו ודרכי התפרשותם מאפשרים הצצה אל מנגנון השאלה והיצירה. הן מן הבחינה הדיאכרונית (תולדה והשתנות) הן מן הבחינה הסינכרונית (קשרי צורה ומשמעות) הצירופים קשורים זה בזה. החידוש לא היה לעולמים לידתו בביטוי המקראי ובמשמעותו, אך את מעמדו התחבירי כמשפט עצמאי שאל מן המקבילה של חז"ל שאותה בא להמיר. הבריאה החדשה כבר היו דברים מעולם לידתה בצירוף שבלשון חז"ל, אך במשמעות ובמילת הזמן כבר היא שותפת עם מקבילתה המקראית. הצירופים מקיימים אפוא זיקה זה לזה בצד ההבדל בשאלות העומדות ברקע הצירוף. הצירוף מלשון חז"ל לא היו דברים מעולם הוא היחיד ששמר על כבילותו הן בצורתו הן במשמעותו. יש להניח שהגורמים לכבילותו הרצופה הם עמידתו כמשפט לעצמו בזיקתו לסביבה התחבירית מזה ומבנהו הפנימי המקיים את הרכיבים הבסיסיים של המשפט מזה. ובאשר לחלופה המקראית כבר היה לעולמים, הרי היא פינתה את מקומה לצירוף בן זמננו כבר היו דברים מעולם, אך כאמור, טבעה בו את רישומה, ואפשר שבדרכים נעלמות אף סללה את הדרך להיווצרותו.

30. ראו רינה בן-שחר, "היחס בין לשון דיבור ללשון כתב בסיפורת הישראלית של שנות השמונים", בתוך העברית שפה חיה, בעריכת עוזי אורנן, רינה בן-שחר וגדעון טורי, חיפה

רשימת המקורות

- אוסף פסקי דין = אוסף פסקי דין של הרבנות הראשית לארץ ישראל, בית הדין הגדול לערעורים, בעריכת זרח ורהפטיג, ירושלים תש"י.
- אחד העם = אחד העם, על פרשת דרכים, אודיסה תרנ"ה.
- אריאלי = ל"א אריאלי, "ישימון", האדמה א (תר"ף), עמ' 253-273.
- אתר = תרצה אתר, "כן היו הדברים", בתוך את מה שרציתי: משירי סשה ארגוב, תל-אביב 1983, עמ' 134.
- באר = חיים באר, עת הזמיר, תל-אביב תשמ"ח.
- ברנר = י"ח בצלאל (=י"ח ברנר), "ביבליוגרפיה", האדמה א (תר"ף), עמ' 355-360.
- ברקוביץ = י"ד ברקוביץ (מתרגם), שלום עליכם, "לא היו דברים מעולם", מדברים בעדם, תל-אביב תרפ"ח, עמ' 143-147.
- גנסין = א"נ גנסין, "בטרם", רשפים ב (תרס"ט), גיליון 25, עמ' 15-24.
- הורביץ = פנחס אליהו הורביץ, ספר הברית, ברין תקנ"ז.
- הזו = חיים הזו, בישוב של יער, ברלין-תל-אביב תר"ץ.
- המגיד = המגיד א (תר"ז); י (תרכ"ו).
- יל"ג = י"ל גורדון, "צלוחית של פלייטון", המליץ 16 (1880), עמ' 3-6.
- כהנא-כרמון = עמליה כהנא כרמון, למעלה במונטיפר, תל-אביב תשמ"ד.
- מנדלי, בעמק הבכא = מנדלי, "בעמק הבכא", השלח א (תרנ"ז), עמ' 7-23; שם ד (תרנ"ח), עמ' 113-123.
- מנדלי, השקפה כללית = ש"י אברמוביץ, "השקפה כללית על הדגים", הבקר אור ג (תרל"ח), עמ' 488-492.
- מנדלי, לא נחת ביעקב = מנדלי, "לא נחת ביעקב", פרדס א (תרנ"ב), עמ' 37-56.
- מנדלי, מה אנו = ש"י אברמוביץ, "מה אנו", השחר ו (תרל"ה), עמ' 464-485, 526-534.
- מנדלי, מסעות בנימין = מנדלי, "קיצור מסעות בנימין השלישי", נספח לפרדס ג (תרנ"ו).
- מנדלי, סוסתי = מנדלי, "סוסתי", השלח כ (תרס"ט), עמ' 9-16.
- מנדלי, פתיחתא = מנדלי, "פתיחתא", פרדס ב (תרנ"ד), עמ' 173-188.
- מנדלי, תולדות הטבע = ש"י אברמוביץ, ספר תולדות הטבע, א, ליפסיה תרכ"ב; ב, זיטומיר תרכ"ז; ג, ווילנא תרל"ג.
- עגנון, גבעת החול = ש"י עגנון, "גבעת החול", על כפות המנעול, תל-אביב תשי"ג, עמ' שנא-שפט.
- עגנון, מעצמי אל עצמי = ש"י עגנון, מעצמי אל עצמי, ירושלים-תל-אביב תשל"ו.
- עגנון, עיר ומלואה = ש"י עגנון, עיר ומלואה, תל-אביב תשל"ג.
- עגנון, שירה = ש"י עגנון, שירה, תל-אביב תשל"ד.
- עוז = עמוס עוז, מנוחה נכונה, תל-אביב תשמ"ב.
- פוריים = אהרן פוריים, "ספר תורת החיים", השחר ו (תרל"ח), עמ' 600-605.

פרישמן = דוד פרישמן, "משפט ספרים חדשים", הבקר אור ו (תרמ"ב), עמ' 393-386.

קלזנר = יוסף קלזנר, "שפת עבר שפה חיה", אוצר הספרות ה (תרנ"ו), עמ' 1-94.

ראלל = ישראל ראלל (מתרגם), שירי רומי, אודיסה תרכ"ז.

רודקנסון = מיכאל לוי רודקנסון-פרומקין, שבחי הרב, למברג 1864.

שבחי הבעש"ט = ספר שבחי הבעש"ט, קאפוסט תקע"ה.

שו"ת גינת ורדים = אברהם בן מרדכי הלוי, שו"ת גינת ורדים, דפוס צילום: ירושלים תש"ל (מהדורה ראשונה: קושטא תע"ו).

שו"ת הראנ"ח = אליהו בן חיים, שו"ת הראנ"ח, דפוס צילום: ירושלים תש"ך (מהדורה ראשונה: קושטא ש"ע?).

שו"ת חוות יאיר = יאיר חיים בכרך, שו"ת חוות יאיר, למברג תרנ"ד (מהדורה ראשונה: פרנקפורט א"מ תנ"ט).

שו"ת חתם סופר = משה סופר, שו"ת חתם סופר, ו: ליקוטים, פרסבורג 1864 (=וינה תרכ"ד).

שו"ת מהרשד"ם = שמואל בן משה די מדינה, שו"ת מהרשד"ם, סלוניקי תקנ"ז-תקנ"ח.

שו"ת מר ואהלות = אברהם בן יצחק ענתיבי, שו"ת מר ואהלות, ליורנו תר"ג.

שו"ת נודע ביהודה = יחזקאל לנדא, שו"ת נודע ביהודה, ב, דפוס צילום: ירושלים תשכ"ט (מהדורה ראשונה: פראג תקל"ו).

שו"ת ציץ אליעזר = אליעזר יהודה ולדנברג (ולדינבורג), שאלות ותשובות ציץ אליעזר, ה, ירושלים תשכ"ז; י, ירושלים תש"ל.

שו"ת רב פעלים = יוסף חיים בן אליהו אל-חכם, שו"ת רב פעלים, חלק ד, דפוס צילום: ירושלים תש"ל (מהדורה ראשונה: ירושלים תרע"ג).

שו"ת שבות יעקב = יעקב רישר, שו"ת שבות יעקב, דפוס צילום: ירושלים תשל"ב (מהדורה ראשונה: האלע ת"ע).

שו"ת תורת אמת = אהרן ששון, שו"ת תורת אמת, דפוס צילום: ירושלים תש"ל (מהדורה ראשונה: ונציה שפ"ו).

שו"ת תשובה מאהבה = צ"א פלקלש, שו"ת תשובה מאהבה, דפוס צילום: ניו-יורק תש"ה (מהדורה ראשונה: פראג תקס"ט-תקפ"א).

שלונסקי, ארץ הלמה = אברהם שלונסקי, "מה בין ארץ הלמה לארץ התיקו", אני וטלי או ספר מארץ הלמה, מרחביה 1957.

שלונסקי, שירים = אברהם שלונסקי, כתבים, שירים, א-ב, ירושלים תשל"ב.

שמר = נעמי שמר, הספר השני, תל-אביב תשל"ה.

שנאבר = מרדכי שנאבר, מאמר התורה והחכמה, לונדון תקל"א.

הערה: במראי המקום שמופיעים בהם גם דפוס הצילום וגם המהדורה הראשונה - דפוס הצילום הוא לאו דווקא של המהדורה הראשונה.

כס"ח - שורש רב־שימושים בעברית המדוברת

להדסה קנטור,
ידידה ועמיתה,
בצאתה לגמלאות

השורש כס"ח נתרווח מאוד בעברית המדוברת של דורנו, והוא משמש בה בפנים מרובות. יוסף לפיד כתב:

לא במקרה קנה לעצמו שבת הביטוי 'כסאח'. כסאח הוא כבר לא ביטוי, אלא סיסמה. סיסמה וסגנון. תורת חיים. סימן היכר לדור חדש בעתונות. אין לך סיכוי להצליח אם אתה לא כסאח. או לפחות יוצר רושם של כסאח: מדבר כסאח וכותב כסאח¹.

בקטע זה השורש כס"ח "מככב" בשימושים מגוונים: שם עצם, שם תואר ותואר פועל. נתחקה אפוא על מוצאו ונעמוד על התפתחותו ותפוצתו, על שימושי הרבים ועל הסיבות להתאקלמותו המהירה הן בלשון המדוברת הן בכתיבה העיתונאית, המכונה עברית בינונית².

א. בין דיבור עממי לסלנג

במונח "עברית מדוברת" או "דיבורית" אנו כוללים את הדיבור העממי (הרווח) ואת הסלנג הישראלי, שזה אף זה נחשבים לעברית תת־תקנית ולא רשמית. ההבחנה שבין סלנג לדיבור עממי איננה חד־משמעית ולעתים קרובות היא מעומעמת. מקובלת גם כיום הבחנתו של יספרסן בספרו *Language*, שעיקרה:

הלשון הוולגרית [=הדיבור העממי] היא דיאלקט מעמדי, וולגריות הוא יסוד בדיבור נורמלי של בני המעמד הנמוך, כשם שמלותיו של דיאלקט רגיל הן יסודות הדיבור הטבעי של איכרים במחוז מסוים. מלים מן הסלנג הן, לעומת

* את המחקר מימנה מכללת בית־ברל, ותודתי נתונה לה.

1. מעריב, 8 במארס 1985.

2. ראה רבין.

זאת, מלים שמשתמשים בהן מתוך ניגוד שבהכרה לדיבור הטבעי או הנורמלי [...] וולגריזם היא מלה העולה מיד כמוחו של אדם המשתייך למעמד מסוים. מלה של סלנג היא מלה המועלית במתכוון במקום המלה הראשונה העולה בדעתו של הדובר.³

לשון אחרת: הדיבור העממי הוא סוציולקט של המעמד הנמוך, הלא משכיל, ואילו הסלנג הוא בגדר משלב. מכאן שאמירה אחת עשויה להיחשב הן לדיבור עממי הן לסלנג, הכול על פי הנסיבות. כפי העם שגור פספסתי הזדמנות כחלק מלשונו הטבעית, היום-יומית, האוטומטית, וזו אפוא דוגמה לדיבור עממי.⁴ ולעומת זאת המשכיל המבוגר הנוקט במכוון פספסתי הזדמנות כדי להרשים את שומעיו הצעירים או להתקרב ל"ראש" שלהם - שימוש בפספס הוא בדרך סלנג. כלומר: ההבחנה בין דיבור עממי לסלנג היא חוץ-לשונית ואי אפשר שתיעשה בכלים בלשניים אלא על פי גורמים חברתיים או פסיכולוגיים, ומכאן גם העמעות והטשטוש בגבולות שבין השניים.⁵

ב. מאגרי העברית המדוברת

כדי לתהות על קנקנו של השורש כס"ח בעברית המדוברת נסתייעתי במילוני העברית המדוברת שיצאו בין שנת 1966 לשנת 1994. ואלה הם: ספן, מילון (1966); בן-אמוץ ובן-יהודה א רב (1972, 1982); ציבלין (1987); שיר (1993); אחיאסף ורדר ופרייס (1993); אלדר (1994).⁶ אף במילונים הכלליים (כגון אבן-שושן; בהט ומישור) נכללו מקצת לשונות העברית המדוברת, ואף בהם נסתייעתי. כמו כן נאגרו בידי עשרות עדויות "חיות" לשימושי השורש בעיתונות היומית, בעיקר בעיתוני הערב של העשור האחרון, והן ממחישות בעליל כיצד "הרקיע" השורש גם אל לשון העיתונות והפרסומות.

3. ראה ספן, דרכי הסלנג, עמ' 12 (התרגום - של ספן; ההבלטות - שלי).
4. "עיקוב" ממושך אחרי הפועל הזה מעלה כי רוב הציבור רואה בו פועל תקני לכל דבר ואינו חש בעממיותו למרות זרותו הפונטית (רפיון ה"פ פעמיים). כיוון שכך, הוא ימצא הרבה גם בעיתונות וגם בהקשרים "מכובדים" למדי, ואכמ"ל.
5. וראה לעניין זה ספן, דרכי הסלנג, עמ' 13 (שורה 15 ואילך, מפי יספרסון); שלו, עמ' 66; ניר, יצירה, סוף עמ' 148.
6. מהם מכונים "מילוני סלנג" (כגון ספן, מילון; אחיאסף ורדר ופרייס) ומהם "מילונים לעברית מדוברת" (כגון בן-אמוץ ובן-יהודה א רב), ולמעשה כולם מכילים הן סלנג הן דיבור עממי (על הקושי בהבחנה ביניהם ראה לעיל, סעיף א).

ג. תולדות השורש וגילוייו בעברית המדוברת

עיון במילוני הלשון המדוברת כסדר הופעתם עשוי ללמדנו על תולדות השורש כס"ח ועל הסתעפותו. אצל ספן ואצל בן־אמון ובן־יהודה א עדיין אין לו זכר, וראשית תיעודו אצל בן־אמון ובן־יהודה ב, ושם רק השם פֶּסַח והפועל פָּסַח. אצל ציבלין אין כל ערך משורש כס"ח, אך המחבר משתמש בו בכתיבתו שלו ובהגדרות שבמילון⁷. אצל שיר ואצל אחיאסף ורדר ופרייס מתועדים השם פֶּסַח והפועל פָּסַח שבקודמיהם, אך באחרון נוספו הפועל התכסח והשם פְּסוּח(ים). אצל אלדר אין ערך "כסח"⁸. ובמילונים הכלליים: אצל סיון, השלמות מובא הערך "פ(א)סח" וכן אצל ספן, השלמות, המוסיף גם את פָּסַח (כלי לציין את עממיותו). אצל בהט ומישור מובאים השם פֶּסַח והפועל מְפַסֵּח(!) בלבד, ושניהם מוגדרים "עגה".

לפי המצוי במילונים מסתבר שהשורש העממי כס"ח חדר אל העברית המדוברת בין אמצע שנות השבעים לראשית שנות השמונים במאה העשרים, וייצוגו הראשון היה בשם פֶּסַח, וממנו נגזר הפועל כיסח. לימים נגזר מן השם גם הפועל התכסח (ציבלין; אחיאסף ורדר ופרייס), ומן הפיעל נתחדש שם הפעולה ה"טבעי" כיסוח(ים) (אחיאסף ורדר ופרייס). ואולם בשנים האחרונות נסתעפו שימושי השורש, ועל הקודמים נוספו הפועל כוסח והשמות פֶּסַח, פְּסַחִיסט, כס(א)חיות, כס(א)חיות, שמקומם יכירם במילון מעודכן לעברית מדוברת. כאמור, שם העצם פֶּסַח והפועל לִפְסַח(!) הם הראשונים שנשתקעו בעברית המדוברת, והם גם נציגי השורש הרווחים בה ביותר עד היום.

על פי משקלו וצילולו שם העצם פֶּסַח נשמע כנטול מן הערבית, ואכן, בערבית كَسَح עניינו פיסחות ושיתוק רגליים⁹. משיחות עם ערבים ישראלים נתברר כי בערבית המדוברת פֶּסַח מציינת שבירת רגליים, והיא גדורה רק לתחום הכדורגל. בו בתחום נתרחה מטפורית לציון משחק אלים ותוקפני וכן ליחס קשוח ליריב¹⁰. סביר

7. כגון כאסאח (עמ' 117); לכאסח (כך, בפיעל! עמ' 167, ערך "להוריד קטעים"; עמ' 170, ערך "לקטול"; עמ' 179, ערך "על בריקות"; מתכאסחים (! עמ' 116); כאסחני (עמ' 45).

8. למרבה הפלא, אולי משום שראה בו ערך כללי ולא דווקא צבאי.

9. ראה שרונה בערכו ובמקבילו كَسَاحَة וכן كَسِيح=פיסח.

10. עם זה קשה לדייק במהותה של הצורה הערבית שחורה לעברית: אפשר שהיא השם פֶּסַח, המתועד במילונים כ'שיתוק רגליים', ואפשר שהיא שם הפעולה كَسَح (=שבירת רגליים), שמחמת זרותו הפונטית (דבק עיצורים) נתהפך בעברית לפֶּסַח (בתנועת עזר מעין פִתַח הערבית [=כִיבוש]), המבוטאת בפי כולנו "תנועת ה[פִתַח]". חיזוק להסבר זה הוא ההגייה פֶּסַח, הרווחת ברחוב הערבי, והיא كَسَح בתנועת עזר e. ואפשרות שלישית: רוב הערבים שנשאלו גרסו כי פֶּסַח הוא פועל בעבר (קל/פיעל). ואם כן, הפועל הערבי נתפס כשם בעברית המדוברת. משמע הפועל בפיעל בערבית המדוברת הוא 'להפוך אדם לבעל מום, עד שלא יוכל ללכת', ומעניין זה גם מְפַסֵּח (או מְפַרֵס בדיסמילציה) = נָכַח רגליים (תודתי לפרופ' משה פיאמנטה על עצתו הטובה).

להניח שבמשמע זה חדרה פֶסַח אל העברית המדוברת, ואכן, אצל בן-אמוץ ובן-יהודה ב, ששם תועדה בעברית בפעם הראשונה, היא מוגדרת רק 'מריבה אלימה, במהלומות ומכות', בלא שאר השימושים שנספחו לה במרוצת הזמן (ויפורטו להלן). גם במילונים המאוחרים, שבהם נרחבה הגדרת פֶסַח (ונגזריה) לאלומות בכלל, עדיין יש בהדגמות הד לאלומות הספורט הראשונית, ובכך גם חיזוק לדעתי שחדירתה של פֶסַח לעברית הייתה במשמעות של אלימות ספורטיבית¹¹.

ד. השורש כס"ח בעברית התקנית

אל לנו לשכוח שהשורש כס"ח קיים גם בעברית למן לשון המקרא. במקרא הוא מופיע פעמיים בבינוני פעול של קל, ועניינו כריחה וקציצה של הצומח: פֶסוּחָה (תהלים פ, עז - לגפן); פֶסוּחִים (ישעיהו לג, יב - לקוצים)¹². אף אונקלוס תרגם בשורש כס"ח את זמ"ר שבמקרא, שעניינו קיצוץ ענפים (ויקרא כה, ג, ד). בלשון חכמים נוספו בניין פיעל באותו המשמע (כגון כלאים ב, ה) וכן השם כיסוח (מועד קטן ג ע"א).

בעברית התקנית כיום כס"ח משמש, כבמקורות, לקציצת דשא או קוצים ובעיקר בבניין פיעל, ונתחדש בשורש זה השם מִפְסָחָה למכונת הכיסוח, ובפי העם מִפְסַחַת.

ה. מצאי ההוראות של כס"ח העממי בעברית המדוברת¹³

1. אלימות פיזית לגווניה¹⁴
השם פֶסַח: "בבר כהן לא אוהב את הכבוד הרב שעושים שחקני הליגה לחיים. בתקופה שלו היה כסאח. בטח שיחקו עם נעלי פלאידים" (ידיעות אחרונות, המוסף 7 ימים, 8 במארס 1996, עמ' 66).

11. ראה "כסח" אצל בן-אמוץ ובן-יהודה ב, דוגמה ג; "פֶסוּחָה" 1 באחיאסף ורדר ופרייס, וכן בעיתונות (כגון להלן, ראש סעיף ה). באחד מהמערכונים הוותיקים של "הגשש החיוור" נתכנה טיפוס שנהג באלומות במגרש הספורט "אדון פֶסַח", ולא בכדי! פרופ' יהושע בלאו העיר לי כי בערבית הבניין החוזר *فَسَحَ* מציין ניצחון בכדורגל (עיין בדוי והינדס, להלן ברשימת הקיצורים), ובבניין קל הוא מציין הכאת היריב בשחמט, ולפיכך אפשר שהתרחבות השימוש בכס"ח כבר קרתה חלקית בערבית. בערבית הסורית-לבנונית הוראת פֶסַח 'הכה'. תודתי לפרופ' בלאו וכן לד"ר שלומית שרייבוים ולד"ר דוד שגיב, שנועצתי בהם. אגב - כץ מקשר את הערך כסח ל-*فَسَحَ*, שעניינה 'סחיפה', גריפה', ונראה לי רחוק.

12. ויש המשייכים לכאן גם פֶסוּחָה (הקלה על גְּלָה; ישעיהו ה, כה), כגון ראב"ע ורד"ק, הרואים בה משקל חלופי לפֶסוּחָה (והאחרון פירש 'כרותה'). ולעומתם פירש רש"י *פֶסוּחָה*, כלומר כמו סחי (וכך בקונקורדנציה).

13. רוב הדוגמאות להלן נטולות מן העיתונות היומית - והן אך מעט מן המאגר שבידיי - או ממילוני הלשון המדוברת, ומקורן רשום בצדן.

14. זו המשמעות הקרובה למקור הערבי (וראה שתי הדוגמאות הראשונות הקשורות לכדורגל).

התואר פֶּסַח(י): "רציתי להיות שחקן כדורגל. הייתי מאד אלים, כסחן, לא פשרן" (ידיעות אחרונות, המוסף "7 לילות", 5 בינואר 1996, עמ' 2).

הפועל כיסח:

1. 'השתלט פיזית': "אלוף האגרוף כיסח את שורד הבנק" (כותרת בידיעות אחרונות, המוסף "רחבי-המדינה", 23 בינואר 1996, עמ' 10)¹⁵.

2. 'פגע פיזית (באדם/ברכוש)': (א) "כל פעם שאני רואה חרדי אני רוצה לכסח אותו" (ידיעות אחרונות, המוסף "24 שעות", 6 במארס 1996, עמ' 11); (ב) "מפקד חיל הים 'כיסח' שלוש מכוניות בגלל חתול" (=פגע, "דפק"; כותרת במעריב, 19 בינואר 1995, עמ' 11)¹⁶, וכן הביטוי שנשתגר "כיסחו לו את הצורה" (כעין "שברו לו את הפרצוף"): "אם משהו בא למכור קוקאין ברחוב שלנו אנחנו הורגים אותו או מכסחים לו את הצורה" (מעריב, המוסף "סופשבוע", 8 בספטמבר 1995, עמ' 18).

3. 'חיסל פיזית': "נוק מכסח כינים ואוהב ילדים" (ידיעות אחרונות, המוסף "7 ימים", 19 באפריל 1991, עמ' 27)¹⁷.

הפועל התכסח (=הלך מכות): "מיד אחרי הגול הראשון התחילו השחקנים להתכסח והמשטרה התערבה" (כץ: "התכסח")¹⁸.

שמות הפעולה כיסוח(ים), התכסחות מייצגים את משמעי פועליהם, כגון "אני אשחק איתך כדורגל, כתנאי שתבטיח לי, שבלי כיסוחים" (=מכות או בעיטות הניתנות בזדון; אחיאסף ורדר ופרייס: "כיסוח" 1)¹⁹.

2. אלימות מילולית לגווניה

השם פֶּסַח:

1. 'ויכוח גס, פרוע': "מכנים את 'פופוליטיקה' תוכנית הכסאח השבועית, 'תת תרבות'" (ידיעות אחרונות, המוסף "7 לילות", 2 ביוני 1995, עמ' 2).

2. 'כתיבה נמוכה, המונית': "ה'כסאח' של ה'ניו-ז'ורנליזם'" (ניר, כאסח, כותרת המאמר).

15. על שילוב יסודות דיבוריים בכותרות ראה ניר, לשון ומדיום, עמ' 18; בעיתונות בכלל - ניר, כאסח.

16. בגוף הידיעה פגע ממירה את כיסח.

17. לשון הרחוב משתלבת הרבה בפרסומת לשם "התקרבות" אל הצרכן, וראה ניר, לשון ומדיום, עמ' 195 (ועמ' 188).

18. השווה גם אל שימוש של ציכלין, עמ' 116, לחיכוך פיזי.

19. והוא שימוש זהה לפסח הערבי המקורי (וראה לעיל, הערה 14).

3. 'ביקורת שלילית נוקבת': "לדעתי הוא משחק בהצגה בכלל לא רע. סתם עשו לו כאסח בעיתון" (אחיאסף ורדר ופרייס: "כסאח" 2).

4. 'מוסיקה פרועה ורעשנית': "וכך היא נעה בין העדינות והקלאסיות של הצי'לו לבין הכאסח של הגיטרות המעולות" (ידיעות אחרונות, המוסף "7 ימים", 20 באפריל 1995, עמ' 68)²⁰.

השם כס(א)חיות²¹ (=תכונת הכסחן דלהלן): "בביקור במחנה הפליטים ג'בליה, חמישה ימים לפני שנשא רבין את דבריו, שמעתי אותם מנוסחים במיטב הקסאחיות (!) בפיהם של מפקדים במקום" (ידיעות אחרונות, התאריך חסר).

השם כס(א)חזים²² (=כמו כס[א]חיות): "זכות השלילה של הביקורת אינה שנויה במחלוקת. מה שיש בו לעורר הרהורים עצובים הוא שמחת השלילה, היצריות ההרסנית בהתפרצותה, ה'כסאחזים' שאחריו, כמו אחרי סוסי הטאטארים, לא יצמח עוד עשב בערבת הספרות" (ידיעות אחרונות, התאריך חסר).

התארים כסחן(י)/כס(א)חיסט(י)²³:

1. "הנסיך דן מרידור לא יעשה פוטש [...] הוא עדין מדי [...] אין לו יצרים כוחניים. הוא לא דן מרדן ולא דן כסחן"²⁴ (ידיעות אחרונות, "המוסף לשבת", 23 במארס 1996, עמ' 14).

2. "מאז שהחל לפעול הערוץ השני, המון מגישים נהיו נחמדים יותר, לא כסחיסטים כמו פעם" (מעריב, המוסף "סופשבוע", 14 באפריל 1995, עמ' 37).

3. במוסיקה: "ניסה לתרגם את הכח ואת ההשפעה שלו להפתקה מוסיקלית רעשנית וכסחנית חסרת פשרות" (ידיעות אחרונות, המוסף "7 לילות", 20 בינואר 1995, עמ' 2).

הפועל כיסח:

1. 'ביקר קשות', 'השמיץ': "למרות שהביקורות כיסחו אותו כשהנחה 'שעה טובה' [...] הציגו לו [...] להנחות את תכנית הבידור המרכזית" (ידיעות אחרונות, המוסף "7 ימים", 20 באוקטובר 1995, עמ' 48).

2. 'העליב', 'השפיל': "בסך הכל עניתי תשובה לא נכונה, והמורה התחילה לכסח אותי לפני כל הכיתה" (אחיאסף ורדר ופרייס: "לכסח" 3).

20. משמע כאסח עולה כאן יפה מן הניגוד לעדינות.

21. אינו מתועד במילונים.

22. אינו מתועד במילונים.

23. אינם מתועדים במילונים.

24. והוא מעין משחק מילים עם הציורף דן חסכן (שם של קופת חיסכון לילדים).

3. 'ניגן בפראות': "שלושתם אוהבים גיטרות מכסחות אבל שונאים סולואים" (ידיעות אחרונות, המוסף "7 ימים", 20 באוקטובר 1995, עמ' 92).
 הפועל התכסח²⁵: "מודעי החליט במודע שלא להתכסח עם בנק ישראל" (ידיעות אחרונות, 3 ביולי 1990, עמ' 17).

שמות הפעולה כיסוח, התכסחות - משמעם כמשמע פועליהם:

1. "לקסיקון הכנסת: [...] לקט מתוך ים הכיסוחים שקדמו לענין זיאו והביצים" (ידיעות אחרונות, המוסף "24 שעות", 30 בדצמבר 1992, עמ' 18)²⁶.
 2. "כשהיינו צעירים היו לנו המון התכסחויות, ריבים ומכות וכלה" (מעריב, המוסף "סופשבוע", 6 בדצמבר 1991, עמ' 37).

3. קשיחות, יד קשה

השם פֶּסַח: "יש ברוטליות וטקסי השפלה וקשיחות. מאמינים בכסאח, להפוך אדם לכל-כך קשוח, שלא יהיה פגיע" (ידיעות אחרונות, "המוסף לשבת", 17 בנובמבר 1995, עמ' 22).

4. סכסוך, יחסי עוינות

השם פֶּסַח: "כסאח התגלע השבוע בין ריקי גל לבין ג'נס קוסמטיקס" (ידיעות אחרונות, המוסף "7 ימים", 3 בינואר 1996, עמ' 93)²⁷.
 הפועל מפוסח (עם): "הוא ראה מה קרה ליוסף בראל [...] לוועד המנהל, שפורת היה מכוסח איתם מתחילת הקדנציה" (מעריב, המוסף "סופשבוע", 1 בספטמבר 1989, עמ' 14)²⁸.

5. קיצוץ דרסטי (בעיקר במחירים או בשער)

השם פֶּסַח:

1. במחירים: "עשרה ימים של כסאח [...] במבצע בלעדי ברשת השק"ם" (פרסומת ידיעות אחרונות, 1 בפברואר 1995).
 2. בשער: "עשתה כסאח וצבעה בלבן. לדעתי גועל נפש" (אחיאסף ורדר ופרייס: "כסאח" 4).

25. מתועד בפעם הראשונה אצל אחיאסף ורדר ופרייס, ומשום מה נעדר משאר המילונים, אף שהוא תדיר מאוד לציון עימות קולני, רגשני, תוקפני. מוזר שכך (ערך "התכסח") איננו מזכיר אלא את משמעות ההתכסחות הפיזית, המשמשת יחסית מעט בלשון הדיבור.

26. ומיד בסמוך הובא מבחר גידופים והשמצות.

27. הקטע לקוח ממדור קליל ("שליחות קטלנית"), והפער המכוון שבין כסאח המדוברת להתגלע הספרותית (ראה משלי יז, יד) נועד ליצור הומור (ולאו דווקא סראקזם כדעת מוצ'ניק, עמ' 69).

28. הערך הזה מובא רק אצל שיר, עמ' 113: "מכוסח עם = ברוגז עם". היכ הרפה, התקנית, מנוגדת לשגור בדיבור (וראה להלן, סעיף ז).

הפועל כיסח וכוסח:

1. "מכסחים את המחירים בהיפרכל" (פרסומת בידיעות אחרונות, 1 בפברואר 1995, עמ' 24)²⁹.
2. "מאחורה תפסח ומקדימה תשאיר לי ארוך" (אחיאסף ורדר ופרייס: "לכסח" 4).
3. "קוצץ הקוקו הנצחי [...] במקומו הופיעה קרקפת מכוסחת וצמה ג'יג'יית דקיקה" (ידיעות אחרונות, המוסף "7 ימים", 3 בנובמבר 1995, עמ' 52).

6. תוספת שימושים

- פסח כמגביר (במעמד לוואי-סומך): "עוד הוכחות נגד דיאטות-כסאח" (=קיצוניות; כותרת במעריב, המוסף "נשים", 16 בדצמבר 1994, עמ' 2)³⁰.

פסח/תפסח כתיאור אופן:

1. "הובהר להם כי יש לתת דו"חות גם בעבירות קלות ולהפסיק לוותר לנהגים. 'תיכנסו כסאח' הובהר להם" (ידיעות אחרונות, 4 באוגוסט 1995, עמ' 12).
2. "הכלב רץ [...] ונכנס בה [בדלת הזכוכית] בכסח, אבל כלום לא קרה לו" (אחיאסף ורדר ופרייס: "כסאח" 1). לכאן שייך ביטוי עממי שנשתגר: "ירד עליו פסח". אף שפסח עצמו מביע אלימות מילולית, כאן האלימות מובעת בירד על³¹, ואילו פסח משמש מגביר.

כיסח: בעברית המהלכת הפועל עשוי לציין גם 'הכשיל'³², 'עיצח בגדול'³³, 'גנב'³⁴, 'חיסל (סחורה)'³⁵.

מרב-גוניותו - הסמנטית והמורפולוגית - של כס"ח עולה בעליל שנאחו אחיזה של ממש בעברית המדוברת ואף בלשון העיתונות והפרסומת.

29. ראה לעיל, הערה 17.

30. ומקביל לו בדיבור: דיאטת רצח, וראה לעיל, הערה 15.

31. וראה אחיאסף ורדר ופרייס: "לרדת (על משהו)". שני הביטויים משמשים בד בבד במשפט "ובזמן האחרון שוב אוהבים לכסח אותה ולרדת עליה" (מעריב, המוסף "סופשבוע", 29 ביוני 1990, עמ' 20).

32. כגון בדיבור: "הטסטר כיסח אותי ישר על ההתחלה".

33. כגון "8000 איש באו להתלהב, לשרוק ולזעום על היפאני שכיסח את הישראלי" (כותרת משנה בידיעות אחרונות, 3 במארס 1995, עמ' 16).

34. כגון הדיבור הרווח: "הייתי רבע שעה בים וכבר כיסחו לי את הארנק".

35. כגון הדיבור "לפני הטילו הילדים כיסחו את כל מדפי הקולה בסופרמרקט". מקביל לו: גילחו. נזכיר כאן כי אף משחקי לשון נתחדשו בו בשורש: ברשת ב' של קול ישראל (בתכנית "עניין אחר") יש פינה "פסחומט" (מעין כספומט), על שום ש"מכסחים" בה דמות מוכרת, ובהאזנה מקרית לרדיו שמעתי מפי מרואיין: "כאן זה לא פסחסטן, כאן יש חוק וסדר!", כלומר מדינת פסח, שבה כל דאלים גבר, והוא משחק מילים עם קזחסטן.

ו. הגורמים להתאקלמות השורש

להיאחזותו המרובה של השורש חברו גורמים מספר. ככוחה של לשון הדיבור להביע לוויית רגש שאינן מובעות בלשון התקנית. כס"ח מביע לוויית רגש של עצמה³⁶, הנובעת ממשמעו הראשוני-מוחשי - שבירת רגליים - שנתרחב מטפורית לציון עצמה לגילוייה: פראות, תקיפות, חריפות, קיצוניות וכו'³⁷. אין ספק כי "אלוף האגרוף כיסח את שודר הבנק" (לעיל, סעיף ה1) תקף ובוטה בהרבה מהתגבר על או מהשתלט על, והוא הדין ל"תיכנס בו פסח" לעומת "תנהג בו בחומרה, בלי פשרה" ועוד³⁸.

לבר מן העצמה הסמנטית יש בשורש גם עצמה פונטית, הטמונה ב-ס שבמרכזו, שכן עיצורי השריקה הם ה"שמיעים" והדומיננטיים שבעיצורים³⁹. לרעתי, פסח הערבית היא "הבסיס הסמנטי" למגוון שימושי כס"ח בעברית המדוברת, אך בשימושים יחידים גוברת דווקא האסוציאציה של השורש כס"ח העברי, שעניינו כריתה וקיצוץ, כגון בכיסוח מחירים ובכיסוח שער, ואילו בביטוי "לכסח את הצורה" דומה שיש ערכוביית אסוציאציות מן העברית והערבית וקשה לדקדק.

זאת ועוד: לשון הדיבור מעדיפה מטבעה העממי כלי הבעה זמינים ופשוטים שאינם מצריכים מאמץ מחשבתי המעכב את הלשון ממרוצתה. ביטוי להעדפה זו יש בנטייה להשתמש במילים שמשמעותן מקיפה-סתמית והן עשויות להכיל כמה וכמה מילים "צרות", כגון פוס = המעביד והאחראי לסוגיו. "שורש-ג" מובהק הוא כס"ח, שכן, כאמור, נגזריו עשויים לייצג שלל תכנים הכרוכים בעצמה⁴⁰. מצד אחר, בגלל ריבוי גווניו של כס"ח, יש שמשתמשים בו לציון משמעות כללית שאין טעם לרדת לפרטיה, כגון "תגרשו מפה את השחורים ותכסחו את העבריינים" (ידיעות אחרונות, המוסף "24 שעות", 21 בנובמבר 1994,

36. תחום ההגברה מפותח וכולט בסלנג העברי, וראה ספן, דרכי הסלנג, עמ' 14, סעיף 2; ניר,

מושגים, סוף עמ' 91; ניר, מבוא, חוברת 3, ראש עמ' 27; צרפתי, סעיף 8.12.

37. העם מעדיף בלשונו "ציורים" מוחשיים העולים בעצמת הבעתם על הלשון המופשטת. למשל:

שבר את הראש (=התלבט); יש לו דם (=אומץ, העזה); התברג (=השתלב).

38. יתר על כן, כך נוצר בידול סמנטי בין נרדפות, שהאחת גזורת כס"ח העממי וחברתה תקנית כגון "אני בטוח שנוכל להתווכח [ויכוח תרבותי] ולא להתכסח [ויכוח בוטה]".

39. תודה לירידי ועמיתי ד"ר אשר לאופר, שיעץ לי בעניין זה. הפעלים כיסח, התכסח ונגזריהם אף זוכים ליתר עצמה בפי המקפידים על דגש חזק כהלכתו.

40. ליתר דיוק: השם פסח עשוי להמיר את אלימות, מריבה, סכסוך, מצב מלחמה, עוינות, קשיחות, יד קשה, ביקורת חריפה, קיצוץ קיצוני ועוד (והצירוף בפסח - גם בעצמה, בחריפות, בתוקפנות, בתקיפות). הפועל כיסח עשוי להמיר את פגע, חיסל, השתלט, ביקר קשות, הכשיל, הרס, גנב, נוף קשות, העליב, השפיל, העמיד במקום, קיצץ מאוד, הפחית הרבה ועוד.

עמ' 17), כלומר תטפלו בהם טיפול יסודי, והכיסוח עשוי לכלול הטרדה, תפיסה, גירוש, מעצר, ענישה, ריסון וחיסול התופעה⁴¹.

הלשון המדוברת נוטה מאוד לקיצור ולתמציתיות⁴², כגון נשמה (=נשמה טובה)⁴³ וישב (=ישב בכלא). כך גם כמה מנגזרי כס"ח המביעים במילה אחת תוכן מורכב, כגון השם פסח תמורת אלימות פיזית או מילולית, קיצוץ חריף, הנחות ענק, תסרוקת קצרצרה, והפועל כיסח תמורת ביקר בחריפות, ניגן בפראות, קיצץ דרסטית ועוד⁴⁴. מקצת שימושי כס"ח עשויים להביע כמה תכנים - או גוני תוכן - בדיבור אחד, וכאן הקיצור כפול ומכופל. לדוגמה: "אחרי שירדתי על המדרין, הוא כיסח אותי לפני כל החברה". ברור שבמשפט זה עניינו הכללי של כיסח הוא 'העניש' או 'נקם בחומרה', ואולם קשה לעמוד על דיוקו: 'השפיל'? 'לעג'? 'נזף'? 'סתם' (לי) את הפה'? 'העמיד (אותי) על המקום'⁴⁵?

כיוון שהקיצור מתקשר בתודעתנו עם הנחרצות - כמו בפקודות למיניהן - אפשר שגם הוא תורם לקונוטציית העצמה.

המאסה בנדרוש ובממוסד והנאת החידוש הן מן הגורמים העיקריים ל"ברירה" מן הלשון התקנית אל הלשון העממית⁴⁶, וגם נטייה זו, כנראה, תרמה להעדפת נגזרי כס"ח ממקביליהם התקניים, הנחשבים "מרובעים" ונדרשים. מטעם זה פסח מועדף מריב, כיסח מפגע או מהרס וכדומה.

לפעמים השימוש בלשון העממית מכון ליצירת קשר טוב, אישי וישיר עם העם הפשוט. בעיקר הדבר בולט בכותרות עיתונים וכן בפרסומות⁴⁷, שבהן שימושים אלו נועדו לצוד את עינו של הקורא ולהשפיע עליו.

ז. למורפולוגיה, לפונטיקה ולכתיב של השורש

השם הערבי פסח חדר לעברית המדוברת כצורתו המקורית, והישמעותו כמו נחל, שֶׁצַר הקלה את קליטתו⁴⁸.

41. וכך גם במשפט דיבורי מצוי כמו "הנישואין שלהם נגמרו בבית הדין בפסח רציני": חילופי

מהלומות? קללות? השמצות? האשמות הדדיות? שנאה? עוינות? מתיחות?

42. ראה ספן, דרכי הסלנג, עמ' 15, סעיף 3.

43. על התופעה בכלל ראה צרפתי, סעיף 7.9 וניר, סמנטיקה, עמ' 133.

44. וכך התואר כסחיסט במקום אדם אלים, מבקר קשוח. על הסופית יִסֵּט ראה מירקין, עמ' 289, סעיף ד.

45. והשווה לעיל, הערה 41 וסעיף ו: "תכסחו את העבריינים".

46. ראה ספן, דרכי הסלנג, עמ' 14, סעיף 1; ניר, מושגים, עמ' 90; שלו, עמ' 69, גורם ג, ובמפורט עמ' 73 ואילך, וכן ניר, כאסח, עמ' 47.

47. ראה לעיל, הערות 15, 17.

48. אם כי בעברית משקל זה שייך רק לסגוליים בדגם קָטַל שֶׁ הפועל שלהם ה, ח או ע.

הפעלים כיסח, כוסח, התכסח שנגזרו ממנו הם עבריים לכל דבר, ואולם בדיבור העממי פ' הפועל שלהם דגושה דרך קבע, גם אחרי שווא נע: לִפְסַח, מִפְסַחִים, מְפֹסָח, מתוך זיקת צליל אל פֶּסַח (וכך נהוג בדיבור גם בכס"ח העברי המקורי: לִפְסַח דשא וכן לִפְוֹץ, מִפְתָּר⁴⁹).

שמות הפעולה כיסוח והתכסחות נגזרו בטבעיות מן כיסח והתכסח, ושם התואר כסחן חודש בדגם קמצן, בטלן ודומיהם.

השם המופשט כס(א)חיות חודש בהצמדת הסופית העברית -ות אל פָּסִיס הַדְּמָה *כס(א)חי (שם תואר) כדי לציין את תכונת הכסחיסט⁵⁰. ואולם, שלא ככסחן וככס(א)חיות, שסוגלו לעברית בסופיותיהן, מקבילותיהן כסחיסט וכס(א)חיות נוצרו בהכלאת הבסיס כס(א)ח עם סופיות אירופיות נודעות⁵¹. כל ארבעת החידושים האלה נוצרו בדרך הגזירה הקווית, הרווחת למדי בתצורה העממית⁵².

ולכתיב: כיוון שפֶּסַח איננו עברי במקורו, אין כתיבו קבוע ואחיד, וכל אחד כותב כטעמו. מן הדוגמאות שחקרתי עולה שלל כתיבים, למן החסר שבחסר ועד המלא שבמלא: כסח, כאסח, כסאח (הרווח ביותר), כאסאח. לעתים הומרה כ"ף בקו"ף, כגון קסאח, קסאחיות. גרירה "אוטומטית" תמוהה של ה-א שפֶּשֶׁם אל הפועל יש הרבה אצל ציבלין, כגון לכאסח, מתכאסחים⁵³.

ח. סוף דבר

דומה שלשורש כס"ח אין אחים מצד הדינמיות העצומה שבה השריש ונסתעף בעברית המדוברת של ימינו. נתמזגו בו תכונות העושות אותו "מבוקש" ביותר. הוא מצטיין בריגושיות גבוהה ובעצמת יתר, וכד בכד הוא כלי הבעה זמין, קצר ורהוט, שאיננו כרוך בעיכובים שבחשיבה. מדברים בו "בגובה העיניים"⁵⁴, ויש בו גם משום רענונת ו"שבירת" השגרה הלשונית.

העדויות שבידי מלמדות שהשורש נאחז גם בלשון העיתונות והפרסומת, בעיקר במדורים הקלילים: רכילות, אפנה, ספורט וכיו"ב, אך הוא משתלב והולך גם בכתיבה ה"רצינית", בגוף הכתבות ובכתורותיהן.

49. וראה פישלר, עמ' 90.

50. כמו: עממי - עממיות, בגלי - בגליות. אצל סיון, השלמות, ערך "כסח" מובא (בהדגמות) שם תואר פֶּסַחִי, שלא היה ולא נברא (והוא גזירה דקדוקית מן כס"ח).

51. חירות זו של הכלאה בין-לשונית היא מאפייני התצורה העממית העברית, כגון חפיפניק, קטנצ'יק, ביזיונר, בלגניסט.

52. ראה ניר, יצירה, עמ' 67.

53. ראה לעיל, הערה 7, וכן "האם מוכרחים לכאסח?" (כתורת בידיעות אחרונות, 26 במאס 1996, מס' העמוד חסר. בתורה לד"ר זהר לבנת).

54. צירוף עממי המציין דיבור כשווה אל שווה וטרם תועד במילונים.

ראיה להשתלבותו של כס"ח בעיתונות ולהתמסדותו היא היעדר המרכאות, המלוות בדרך כלל דיבור עממי תת-תקני המושאל ביודעין ללשון העיתונות⁵⁵. לא מצאתי אלא שלושה שימושים המעוטרים במרכאות, ובשניים מהם הוא משולב ביודעין בהקשר סגנוני גבוה, מעין-ספרותי, ורק משום זרותו הכוללת סומן במרכאות.

כיוון שהלשון המדוברת מצטיינת בדינמיות עצומה, יש להניח שעוד נכונים לכס"ח חידושים וגיוונים אחרים.

ואחתום בהערה: כאמור, פסח נשאלה לעברית מן הערבית, שבה נתייחדה לאלים הספורט (ובעיקר בכדורגל). ואולם כיום כבר ניכרים ניצנים של השפעת גומלין. סח לי ידיד, מרצה ערבי (בבית-ברל), כי הזהיר בערבית את תלמידיו הערבים ש"בסמסטר ב' תצטרכו ללמוד פסח", כלומר באופן רציני, "בלא רחמים". אין ספק, זו בבואה של הדיבור העברי ברוחב הערבי⁵⁶.

רשימת הקיצורים

- אבן-שושן = אברהם אבן-שושן, המלון החדש, ירושלים תשכ"ו.
אלדר = מייק אלדר, סלנג צבאי, תל-אביב 1994.
בדוי והינדס = El-Said Badawi & Martin Hinds, *A Dictionary of Egyptian Arabic*, Bairut 1986
בהט ומישור = שושנה בהט ומרדכי מישור, מילון ההווה, ירושלים 1995.
בן-אמון ובן-יהודה א = דן בן-אמון ונתיבה בן-יהודה, מלון עולמי לעברית מדוברת, א, ירושלים 1972.
בן-אמון ובן-יהודה ב = דן בן-אמון ונתיבה בן-יהודה, מלון אחול-מניוקי לעברית מדוברת, ב, תל-אביב 1982.
כץ = יהודה כץ (מנחה), לשוננו לעם, לקסיקון למונחים ערביים שחדרו לשפתנו העברית בעת החדשה (מהדורה ב מורחבת), פרויקט בית-ספרי של תלמידי המגמה לערבית בביה"ס התיכון כצלנסון, כפר-סבא 1994.
מוצ'ניק = מלכה מוצ'ניק, "לא סתם" סלנג", לשוננו לעם מה (תשנ"ד), עמ' 65-74.
מירקין = ראובן מירקין, "על שלוש תופעות מורפולוגיות בעברית החדשה", לשוננו לעם ט (תשי"ח), עמ' 286-293.

55. והוא מעין המצב בפועל העממי פרגן. ראה נצר, עמ' 51.

56. והעיר לי עמיתי, ד"ר נאסר בסל, כי יש להבחין בין ערבי העיר, המושפעים יותר מן העברית, ובין ערבי הכפר. הראשונים נוקטים לרוב בניין שני של כס"ח כמו בעברית, והאחרונים - בניין קל (שכמקור הערבי). כן שמע מבתו كَسَحْنَا الْقَنَاطِي (=כיסחנו את הבקבוקים), והוא שאול מן העברית (וראה לעיל, הערה 35).

ניר, יצירה = רפאל ניר, דרכי היצירה המילונית בעברית בת-זמננו, תל-אביב 1993.
 ניר, כאסח = רפאל ניר, "הכאסח של ה'ניר-ז'ורנליזם'", משקפיים 24 (אוגוסט 1995), עמ' 44-47.

ניר, לשון ומדיום = רפאל ניר, לשון, מדיום ומסר, ירושלים 1984.
 ניר, מבוא = רפאל ניר, מבוא לתורת הלשון, תל-אביב 1981, 5 חוברות.
 ניר, מושגים = רפאל ניר, מושגים בבלשנות שימושית, ירושלים תשל"ט.
 ניר, סמנטיקה = רפאל ניר, סימנטיקה של העברית החדשה, תל-אביב תשל"ח.
 נצר = ניסן נצר, "'פרגן' - חסר לשוני שנתמלא מן היידיש", בלשנות עברית חפ"שית 26 (1988), עמ' 49-58.

סיון, השלמות = ראובן סיון, השלמות ועדכונים (למילון אבן-שושן), ירושלים 1988.

אחיאסף ורדר ופרייס = עודד אחיאסף, רענן אחיאסף, גוני רדר ושלומי פרייס, לקסיקון הסלנג העברי והצבאי, תל-אביב 1993.

ספן, דרכי הסלנג = רפאל ספן, דרכי הסלנג, ירושלים 1963.
 ספן, השלמות = רפאל ספן, השלמות ועדכונים (למילון אבן-שושן), מהדורה ג מורחבת, ירושלים 1993.

ספן, מילון = רפאל ספן, מילון הסלנג הישראלי, ירושלים 1966.
 פישלר = בן-ציון פישלר, "ב' כ' פ' דגושות ורפריות שלא כדין בעברית הישראלית", בתוך ספר רוזן, בעריכת עוזי אורנן ובן-ציון פישלר, ירושלים 1975, עמ' 86-99.
 ציבלין = אורן ציבלין, סחבק מדבר, מהדורה ג, תל-אביב 1987. (החלק הרביעי של הספר נקרא "סחבק 4" והוא המילון).

צרפתי = גד בן-עמי צרפתי, סמנטיקה עברית, ירושלים תשל"ח.
 קונקורדנציה = אברהם אבן-שושן, קונקורדנציה חדשה, ירושלים 1987.
 רבין = חיים רבין, "עברית בינונית", לשוננו לעם ט (תשי"ח), עמ' 88-92.
 שיר = סמדר שיר, בית-ספר זה אחלה סטון, תל-אביב 1993.
 שלו = יצחק שלו, "על הסלנג הצברי", לשוננו לעם כה (תשל"ד), עמ' 61-79.
 שרוני = אברהם שרוני, מילון ערבי-עברי שימושי, מהדורה ג, 1995.

שתי זוטות אוגריות

א. btm 'בתים'

הצורה הרגילה באוגריתית המשמשת לריבוי למילה bt 'בית' היא bht¹, ונראה שהבסיס bt, ששימש לצורת היחיד, הורחב בצורת הרבים על ידי הוספת העיצור h למילה². בכך האוגריתית שונה מכלל הלשונות השמיות הצפון-מערביות, שכן צורת הריבוי בהן אינה כוללת h. כך למשל, בפיניקית בתם 'בתים'³, בתיים בכתובת ספירה⁴, בתי 'בתים' בכתובת זכור⁵, בתיכון בארמית מקראית⁶, בתיים בעברית המקראית⁷. העברית המקראית והארמית המקראית מספקות לנו את ניקוד הצורה, ואילו הלשונות האחרות אינן מייצגות את התנועות. על כן אין לדעת אם הצורות

1. למשל KTU 1.4 VI,27; 2.31,48.
2. הרחבת מילים בצורת הריבוי שלהן על ידי הוספת העיצור h היא תופעה מוכרת בלשונות השמיות הצפון-מערביות בכלל ואכמ"ל. דוגמאות מן האוגריתית הן מילים כגון ?ilm (?ilūma) 'אלים' (KTU 1.4 V,1) לצד הצורה המוארכת ?ilhm (?ilahūma) (KTU 1.4 III,21,22) וכן qrt (?amahātu) 'אמהות' (1.39,3,5,9; 1.41,12) 'עיר' (KTU 1.5 II,15) לצד צורת הריבוי qrh^t (?arāhātu) 'ערים' (KTU 4.95,1; 4.235,1). לא סביר נראה שפעם אחת הורחבה המילה bt על ידי w, כלומר bw^tm (KTU 1.105,9). לא סביר לראות ב-w אם קריאה, שהרי לא מצאנו בספרות אוגרית אפילו מקרה אחד ש-w משמשת בו אם קריאה. ראה ד' סיון, דקדוק לשון אוגרית, ירושלים 1993, עמ' 10 ואילך (להלן סיון) כנגד M. Dietrich, O. Loretz & J. Sanmartín, "Untersuchungen zur Schrift und Lautlehre des Ugaritischen (IV): W als Mater Lectionis in bw^tm und kw^t", UF 7 (1975), עמ' 560-559 וכנגד G. del Olmo Lete & J. Sanmartín, *Dictionnaire de la Ugaritica*, Vol. I, Sabadell-Barcellona 1996, עמ' 120. אין לקבל את דעת מחברי המילון (שם) שהמילה bt^wm (KTU 4.320,13) היא עוד וריאציה לצורת הרבים, משום שהיא שם עצם פרטי בתוך טקסט שכל כולו שמות פרטיים.
3. ראה KAI 4,2 וכן KAI 118,1 (במקרה זה האות ב אינה ברורה דייה).
4. KAI 223 C,16
5. KAI 202 B,9
6. דניאל ב, ה.
7. עוד דוגמאות ראה אצל J. Hoftijzer & K. Jongeling, *Dictionary of the North-West Semitic Inscriptions*, Leiden - New York - Köln 1995, עמ' 163-156.

שאינן מייצגות תנועות כללו הכפלה של התי"ו כבעברית וכבארמית,⁸ ושמה הכתיבים משקפים כיווץ דיפתונג, כלומר $b\dot{e}t\ddot{u}/\dot{i}ma < bayt\ddot{u}/\dot{i}ma$. באוגריתית שימשה מלבד הצורה $b\dot{h}tm$ גם הצורה $b\dot{t}m$, שמחמת מגבלות הכתב אין לדעת את תנועותיה ואת קריאתה,⁹ ואולי היא מלמדת על דיאלקט אחר שלא היה נפוץ בטקסטים שהגיעו לידינו. המילה הזאת נקריה בספרות אוגרית פעמיים בלבד¹⁰: המקרה האחד מצוי בטקסט ריטואלי בצירוף היחידאי $b\dot{f}lt\ b\dot{t}m$ 'בעלת בתים', היא הגברת המופקדת על הבתים¹¹, לצד התיעוד הרגיל $b\dot{f}lt\ b\dot{h}tm$ ¹², והמקרה האחר מצוי בטקסט אדמיניסטרטיבי¹³ בצירוף $h\dot{r}\dot{s}\ b\dot{t}m$ 'חֲרָשִׁי / בּוֹנֵי הבתים'¹⁴ לצד התיעוד המקביל $h\dot{r}\dot{s}\ b\dot{h}tm$ ¹⁵. אם כך, שתי הדוגמאות הללו מעידות שבדיאלקט מסוים באוגרית שימשה הצורה

8. כבר נתנו מדקדקים (מימי הביניים ומודרניים) את דעתם לצורה העברית בְּתִים, ולא נמצאה תשובה הולמת לדיגוש ולקמץ שמתחת ל-ב. לסיכום סוגיה זו ראה עקיבא שלזינגר, 'הצורה בְּתִים', לשוננו יח (תשי"ג), עמ' 17-24 ובזמן האחרון P. Joüon & T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Roma 1991, §98f. האוגריתית מרחיבה את בסיס המילה על ידי הוספת h, ואילו הדגש שבעברית המקראית ובארמית המקראית אולי מעיד על הרחבת בסיס המילה על ידי הכפלה.

9. לא מן הנמנע שהצורה האוגריתית משקפת כיווץ דיפתונג, היינו $b\dot{e}t\ddot{u}ma < bayt\ddot{u}ma$, ולא כהגייה הנוהגת בעברית ובארמית המקראית. ועוד השווה אל המילים באוגריתית $z\dot{t}m$ (zēṭūma) 'זיתים' (KTU 4.284,8; 4.429,2), $\dot{s}nt$ (ṣēnātu) 'מעיינות' (KTU 1.3 IV, 36). הכתיב $b\dot{t}m$ מצוי אף בטקסט מיתולוגי (KTU 1.94,24), אלא שהקשרו מקוטע ואינו ברור כל צורכו. לכן אין לדעת אם מדובר בצורת רבים, זוגי או יחיד בסיומת m אנקליטית. עוד ראה J. L. Cunchillos & J. P. Vita, *Concordancia de Palabras Ugaríticas*, Madrid-Zaragoza 1995, עמ' 527.

11. KTU 1.48,4. בגלל הקושי של גינזברג לקבל את הכתיב $b\dot{t}m$ כצורת ריבוי זכרית נוספת המצויה באוגריתית הוא מציע לקרוא $b\dot{t}$ 'בֵּית' ו-bm הוא רואה m אנקליטית. הסבר זה נראה מאולץ ביותר. ראה ח"י גינזברג, כתבי אוגרית, ירושלים 1936, עמ' 121.

12. ראה למשל 2.31,46; 1.109,31; 1.105,6. המילה $b\dot{f}lt$ משמשת גם בצירופים אחרים, כגון $b\dot{f}lt\ \dot{s}mm\ mmm$ 'בעלת השמים הרמים' (KTU 1.108,6) וכן $b\dot{f}lt\ drkt$ 'בעלת השלטון' (KTU 1.108,6-7). בטקסט KTU 1.91,14 מציעים קונציוס ויטה (ראה לעיל, הערה 10) לקרוא $b\dot{f}lt\ b\dot{t}m$, אך מבדיקת הטקסט עולה כי יש לקרוא $b\dot{f}lt\ b\dot{h}tm$, ובכך אנו נוהגים בעקבות KTU, עמ' 109.

13. KTU 4.370,14

14. צירוף זה נתון בתוך רשימת שמות פרטיים ושמות מקצועות. השורש $\dot{H}R\dot{S}$ משמעו במקרה זה 'לבנות'. על השימושים של שורש זה באוגריתית ראה UT, עמ' 399, מס' 903, וכן ראה ש"א ליונשטט, 'זוטות אוגריות', לשוננו ל (תשכ"ו), עמ' 85-86. הכתיב $b\dot{t}m$ מצוי בטקסטים אדמיניסטרטיביים אחרים (4.750,13,16, 17,18; KTU 4.370,17), אך בכל המקרים הללו הוא מייצג צורת זוגי ולא צורת רבים! דהיינו, $*bayt\ddot{a}ma/i < *b\dot{e}t\ddot{a}ma/i$.

15. KTU 4.35,16 (צירוף זה בא בתוך רשימת שמות פרטיים ושמות מקומות), וכן ראה KTU 4.47,10 ועוד.

bṭm, ולפיכך מכל הלשונות השמיות הצפון-מערביות האוגריתית משקפת את הראיה הקדומה ביותר לצורה זו¹⁶. אין לדעת איזו משתי הצורות הללו (bṭm ו-bḥtm) קדומה יותר, אך ברור שכל ניסיון לשחזר את שלבי ההתפתחות הפונולוגית שלהן צריך להתחשב בעובדה ששתיהן מתועדות באוגריתית, כלומר כבר באמצע האלף השני לפנה"ס.

ב. סיומת הריבוי לזכר -ūna-

בלשונות השמיות הצפון-מערביות משמשים צורני הריבוי -īm(a)/-ūm(a) ו-īn(a)/-ūn(a) בהתאם¹⁷. הלשונות שמשתמשות בצורן -īm(a)/-ūm(a) הן הכנענית של מכתבי אל-עמארנה, האוגריתית, הפיניקית, העברית והעמונית, והמשתמשות בצורן -īn(a)/-ūn(a) הן הארמית, המואבית, הדיאלקט של דיר עלא והפיניקית של ארסלאן טאש (שאוילי מושפע מן הארמית)¹⁸.

למעשה, צורן הריבוי -īn(a)/-ūn(a) מוכר עוד ממקורות קודמים ללשונות שהוזכרו לעיל. הוא מצוי כבר באמצע האלף השני לפני הספירה באוגריתית ובטקסטים מצריים שמן המאות ה-14 עד ה-10 לפנה"ס, אשר כלולות בהם מילים שמיות צפון-מערביות. אם כך, נמצא שהאוגריתית היא המקור השמי הצפון-מערבי הקדום ביותר שאפשר למצוא בו את הצורן הזה.

כאמור, צורן הריבוי הרגיל לזכר באוגריתית הוא -īm(a)/-ūm(a), כמצוי בטקסטים האלף-ביתיים מאוגרית ובעולה מן המילים האוגריתיות הכלולות בטקסטים אכדיים שנכתבו בידי סופרי אוגרית¹⁹. עם זה, בשני מקומות צורן הריבוי לזכר הוא -īna/-ūna, ולשניהם מקבילה בעלת הסיומת -īma/-ūma.

המקרה הראשון הוא מן הטקסטים האלף-ביתיים: המילה kšmm 'כַּסְמַת' (כצורת ריבוי זכר)²⁰, המצויה ברשימת דגנים כגון ḥṭm 'חִיטִים' ו-šṭm 'שְׂעוּרִים'²¹, מצויה

16. עוד ראה א"ש ליונשטם (לעיל, הערה 14), שם, עמ' 85, הערה 4. אין לקבל את דעתו של ליונשטם שהצורה העברית בתים יסודה בקיצור הצורה האוגריתית bḥtm, אלא יש לראות כאן שתי צורות לשוניות שונות זו מזו.

17. ראה W. R. Garr, *Dialect Geography of Syria-Palestine, 1000-586 B.C.E.*, Philadelphia 1985, עמ' 89-91.

18. עוד לעניין זה ראה W. Diem, "Gedanken zur Frage der Mimation und Nunation in den semitischen Sprachen", *ZDMG* 125 (1975) 258-239. עוד ראה J. Blau, "Short Philological Notes on the Inscription of Meša", *MAARAV* 2 (1979-1980) עמ' 144-143. בלאו נדרש לסוגיה זו במואבית, וכן חיים רוזן, העברית שלנו, תל-אביב תשט"ז, עמ' 19, הערה 1.

19. לדוגמאות מן הטקסטים האלף-ביתיים ומן הטקסטים האכדיים מאוגרית ראה סיון, עמ' 44-45.

20. KTU 4.345,2,4.

21. KTU 4.345,5,6.

בטקסט אחר בווריאציה אחרת kšmn, שאף היא עומדת ברשימת דגנים, ובין השאר מצויה בה המילה šřim 'שְׁעוּרִים'.²² הצורה kšmn מסתיימת ב־n המשקפת את סיומת הריבוי לזכר, דהיינו -ūna/-īna.²³

המקרה השני הוא מן הטקסטים האכדיים שכתבו סופרי אוגרית: המילה (bid[d]ālūma 'נראה ששיעורה הוא (bi-da-lu-ma LÚ.MEŠ.DAM.GAR. 'סוחרים'²⁴ (נראה ששיעורה הוא (bi-da-lu-ma [LÚ].MEŠ. 'סוחרים'²⁵ (נראה ששיעורה הוא (bid[d]ālūna).

המילים kšmn ו-bid[d]ālūna מלמדות על המקור השמי הצפון-מערבי הקדום ביותר הידוע לנו, אשר הכיר את צורן הריבוי לזכר -ūna לצד הצורן הרגיל -ūma. בוודאי המילים האלה מלמדות על דיאלקט אוגריתי אחר, שונה מהדיאלקט הרגיל ששימש את סופרי אוגרית.²⁶ בטקסטים המצריים שיש בהם מילים שמיות צפון-מערביות משמשות מילים בעלות הצורן -ūm(a)/īm(a), למשל sa-r-di-má (zar[a]dima) 'זָרָדִים',²⁷ אך רוב צורות הריבוי לזכר שבטקסטים הללו הן בעלות הסיומת -ūn(a)/īn(a), למשל (ḥad[a]šīna) 'עֲדָשִׁים',²⁸ (ḥittīna) 'חִיטִּים',²⁹ na-ḥá-rú-na (naḥarūna) 'חִיילִים'.³⁰ ועוד. מן התיעודים האלה ניתן ללמוד שמילים שמיות צפון-מערביות נקלטו במצרית מכמה דיאלקטים.³¹

22. KTU 4.269,4,20,30

23. מוכן שנוכל לפטור את הצורה באמרנו ש־n במקרה זה היא תולדה של דיסימילציה, אך הסבר זה מאולץ ביותר. עוד ראה M. Dietrich, O. Loretz & J. Sanmartín, "Zur ugaritischen Lexikographie (VII): Lexikographische Einzelbemerkungen", *UF* 5 (1973), עמ' 90-91.

24. PRU III, 199,12

25. PRU III, 204,14. היו שראו במקרה זה סיומת ריבוי חורית, ואף במילה bid(d)ālu ראו מילה חורית, אך הסבר אינו נראה סביר. ראה A. Alt, "Bemerkungen zu den Verwaltungs und Rechtsurkunden von Ugarit und Alalach", *WO* 2 (1954-1959), עמ' 342.

26. I. Gelb, *Sequential Reconstruction of Proto-Akkadian*, *Assyriological Studies*, ראה J. L. Boyd III, *A Collection and Examination of the Ugaritic Vocabulary Contained in the Akkadian Texts from Ras Shamra*, Ph.D. Dissertation, University of Chicago, 1975, עמ' 74-75.

27. Amenemope 6,3

28. Anastasi IV 15,11

29. Anastasi IV 8,11

30. Anastasi I 17,3-4

31. D. Sivan & Z. Cochavi-Rainey, *West Semitic Vocabulary in Egyptian Script*, ראה J. E. Hoch, *Semitic Words in Egyptian Texts of the New Kingdom and Third Intermediate Period*, Princeton, New Jersey 1994, עמ' 445-446, 448.

רשימת הקיצורים

Amenemope = H. O. Lange, *Das Weisheitsbuch des Amenemope*,
Copenhagen 1925

Anastasi I = A. H. Gardiner, *Egyptian Hieratic Texts*, Leipzig 1911

Anastasi IV = A. H. Gardiner, *Late-Egyptian Miscellanies*, Brussels 1937

KTU = M. Dietrich, O. Loretz & J. Sanmartín, *The Cuneiform
Alphabetic Texts from Ugarit, Ras Ibn Hani and Other Places*,
Münster 1995

KAI = H. Donner & W. Röllig, *Kanaanäische und aramäische Inschriften*,
Wiesbaden 1966-1969

PRU = *Le Palais royal d'Ugarit*

UT = C. H. Gordon, *Ugaritic Textbook*, Rome 1965

ZDMG = *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*

UF = *Ugarit Forschungen*

WO = *Die Welt des Orients*

תפקיד המילית "קא" בארמית הבבלית

המילית קא נפוצה מאוד בארמית הבבלית¹, וכמעט אין ספר דקדוק או מילון לארמית הבבלית שאינו עוסק בה². אף על פי כן טרם תואר תפקידה המדויק. במאמר זה אנסה לתאר את תפקיד קא מתוך סקירה שיטתית של המצב בארמית הבבלית.

קא נוצרה מן קאם 'עומד' בנשילת העיצור הסופי ואחריו התנועה הסופית, ולעולם היא מופיעה לפני הבינוני³. מה תפקידה המדויק? יש המסתפקים באמירה שהיא מביעה את ההווה, כגון ח"י קוהוט: "ומראה עת בינונית"⁴. יש המוסיפים שהיא מביעה פעולה ממושכת או חוזרת ונשנית בהווה, כגון יחזקאל קוטשר: "To denote a continuous and a habitual action in the present, the participle is used plus" (he says' = 'קא אמר').⁵ ואולם ההווה, ובכלל פעולה ממושכת או

* תחילתו של מאמר זה בהרצאה לפני משתתפי הסדנה על הנושא "דקדוק לשון חכמים ומילונה", שנחננה במכון ללימודים מתקדמים שבאוניברסיטה העברית באלול תשנ"ו בריכוזו של פרופ' משה בראשר. אני מודה לכל משתתפי הסדנה על הערותיהם המאלפות. תקציר ההרצאה נתפרסם בתוך עיונים בלשון חכמים, תקצירי ההרצאות לסדנה על הנושא דקדוק לשון חכמים ומילונה וביבליוגרפיה נרחבת, ירושלים תשנ"ו. נוסח מוקדם של המאמר קראו פרופ' משה בראשר, מר צ'רלס מיהאן, ד"ר מרדכי מישור וד"ר שמואל פסברג. הערותיהם היו מאירות עיניים, ואני מודה להם ביותר על טרחתם.

1. בדפוס התלמוד הבבלי יש 3172 היקרויות של המילית קא לבדה, בכתיב פרוד ובלא מילות יחס לפנייה. על כך יש להוסיף את המקרים שהיא חבורה למילה שלאחריה, כגון קאמר (1884x), קתני (1362x), וכן דקא, וקא ועוד.

2. על קא (ועל כתיבה), מלבד המקורות המצוינים להלן, ראה י"נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבלי (ערוך בידי ע"צ מלמד), ירושלים ותל-אביב תשכ"א, עמ' 90, "Structural", A. Gai, (1988) 101, *Le Muséon*, "Similarities Between Tannaitic Hebrew and Arabic", עמ' 43-44; מישור, עמ' 314, הערה 4. למצב במנדאית ראה נלדקה, מנדאית, עמ' 379. לדבריו, המילית שכיחה במנדאית הרבה פחות מבחלמוד הבבלי.

3. כך מתואר בכל ספרות המחקר, להוציא מה שיצוטט להלן.

4. ערוך השלם, ז, עמ' 53. כן ראה G. H. Dalman, *Aramäisch Neuhebräisches* (E. Y. Kutscher, "Babylonian Talmudic", *Encyclopaedia Judaica*, III, 282-231; עמ' 282. *Handwörterbuch zu Targum, Talmud und Midrasch*, Frankfurt a. Main 1922, J. Levy, *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*, IV, Leipzig 1889; 352 עמ' 231-232; לריאס, עמ' 282.

5. E. Y. Kutscher, "Babylonian Talmudic", *Encyclopaedia Judaica*, III, 28. וראה גם

חזרת ונשנית, מובע בעצם צורת הבינוני⁶. גם האמירה שקא באה לשם "הדגשת" ההווה⁷ אינה מבהירה את תפקידה. עדיין התחושה היא, כדברי ר' בנימין מוספא, ש"מלה זו נוספת, וזולתה יובן הדבר"⁸.

מסורת בני תימן של הארמית הבבלית, המפורסמת בטבעה המעולה, יש בה קו ייחוד: קא מופיעה לפני צורת העבר. את התופעה הכיר שלמה מורג⁹, והיא מפתיעה ביותר, שכן אין היא מתיישבת עם כל המתואר בספרות המחקר. כאמור, מקובל שקא מופיעה רק לפני הבינוני, ולא זו בלבד אלא שתפקידה אף להדגיש את המשמעויות האופייניות לבינוני: הווה, פעולה ממושכת, פעולה רגילה וכיוצא בהן; קא וצורת הבינוני נתפסות כשני רעים שאינם מתפרדים.

ובאמת, בתלמוד גופו קא אינה באה לפני צורת עבר ודאית¹⁰. אמנם במקרים רבים אין להכריע אם הצורה צורת עבר היא או צורת בינוני, כגון אמר, סבר וכדומה, אך כשהצורה מוכרעת לפי הכתיב (כגון שְקַל כנגד שְקִיל) או לפי התצורה (כגון אשכח לעומת משכח) - לעולם אחר קא באה צורת בינוני. נמצא שמסורת הקריאה התימנית סותרת את כללי הארמית הבבלית של התלמוד עצמו¹¹.

(Glossary), in: F. Rosenthal (ed.), *An Aramaic Handbook*, II/2, Wiesbaden 1967, p. 65: קום [...] part. קאי, קאי (< קאים) before another part. indicates present tense, continuous action."

6. ראה שלזינגר, עמ' 40-41.

7. כך כתב לויאס: "להדגיש את זמן ההווה ואת מצב הנושא בעת הפעולה מוסיפים על הבינוני את המלה קא" (לויאס, עמ' 282). וכן מרגוליס: "The partic. is frequently strengthened by: 'why art thou weeping?'" (Max L. Margolis, *A Manual of the Aramaic Language of the Babylonian Talmud* [= *Clavis Linguarum Semiticarum* III], München 1910, p. 80) יסטרוב הסתפק בציון ההדגשה, בלא לפרש מה היא מדגישה: "a particle of emphasis, mostly untranslatable" (M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi and Midrashic Literature*, New York 1903, p. 1306).

8. ערוך השלם, ז, עמ' 53. וכן ש"ד לוצאטו: "Diese Partikel wird ebensowohl gesetzt als auch weggelassen, da sie zum Sinne nichts beiträgt, ausser dass sie der Rede einige Anmuth verleiht" (שד"ל, עמ' 62).

9. מורג, עמ' 133, הערה 58.

10. כך בכל הקורפוס הנבדק (ראה להלן, הערה 21). פעם אחת מצאתי באקראי בדפוסי התלמוד: "בישוותיה הוא דקא אחוי" (עבודה זרה יז ע"ב), אבל בכ"י בית המדרש לרבנים 44830: "הוה [קא] מחוי בישותיה" (שרגא אברמסון, מסכת עבודה זרה, כתב יד בית המדרש לרבנים בניו יורק, ניו יורק תשי"ז, עמ' 30-31), וכדומה בכתבי-יד אחרים. במשפט "ההוא גברא דאיתי קארי לפו נהרא, אתו זבנוהו מיניה, כל חד שקול חד ולא איתי ליה דמי, קא אקדישנהו, אתא לקמיה דרב כהנא" (ה"פ, עמ' 132) קא פירושה 'קם', פועל מלא בעבר.

11. יודגש ששניים מן המקורות שנבדקו (להלן, הערה 21), כ"י א' וכ"י אוק', הם כתבי-יד תימניים, המעידים על מסורת תימן הקדומה, ואף בהם לא נמצאה צורת עבר לאחר קא.

מסורת תימן של הארמית הבבלית אינה לשון חיה היוצרת צורות חדשות, אלא היא מסורת קריאה של טקסט הכתוב ומונח לפני הקורא, והוא הטקסט התלמודי הרגיל. נוצרה בה אפוא התנגשות בין מסורת הקריאה (קא + עבר) ובין הטקסט העומד לפני הקורא (קא + בינוני). התנגשות זו גרמה שצורת העבר לא תנהג אלא כשהכתיב מאפשר לפרשה ולקראה כך. ואולם כשהכתיב מורה על הבינוני יד הכתיב על העליונה, ואף בני תימן קוראים כבינוני. דבר זה כבר נתפרש בידי מורג, שכתב כי "קא" לפני בינוני מצויה בעיקר בעת שצורת הבינוני מצוינת על-ידי צורניה, ולפיכך אינה עשויה להיתפש כצורת עבר"¹². נוסף שגם כשצורת הבינוני מצוינת על ידי כתיבה, ולא רק על ידי צורניה, מסורת תימן מודה כי הצורה צורת בינוני. להוכחה אביא מדגם מייצג, והוא ניקודו של עמר¹³ בכל הפרק הראשון של מסכת פסחים.

● הצורה שאחרי קא מנוקדת כצורת עבר: קאָמר (ב ע"א 4x, ב ע"ב 4x, ו ע"א 3x, ח ע"ב, ט ע"ב, י ע"ב, טו ע"ב, טז ע"א, יז ע"ב, כ ע"ב); דָקאָמר (ב ע"ב 2x, ז ע"ב, יא ע"ב 4x, יב ע"א 2x, יב ע"ב); וְקאָמר (ג ע"ב); מְדָקאָמר (ב ע"ב 4x, ג ע"א); קאָל (טו ע"ב 2x); קא גִזר (יא ע"א); קסָבר (יד ע"ב 2x, טו ע"ב, טז ע"א 2x, יט ע"א); דָקסָבר (ד ע"ב, יא ע"א); וְקסָבר (יג ע"ב, יד ע"א, יז ע"ב).

● הצורה שאחרי קא מנוקדת כצורת בינוני: קא אָזיל¹⁴ (ד ע"א); קאָכיל (יא ע"א); קאָכילָא (ג ע"ב); קאָמרי (יב ע"ב); דָקאָמרי (ד ע"ב); וְקאָמרי (ד ע"ב); מְדָקאָמרי¹⁵ (ג ע"א); קאָמיני' (טו ע"ב); קאָמינא (ג ע"ב); קאָמי (ב ע"ב, ד ע"א 2x, יח ע"ב); וְקאָמי (ט ע"א, ט ע"ב); קא פְּעִי (כ ע"ב); דָקא פְּעִי (ז ע"ב); קא מִיבְּעִיא לָן (ו ע"א 2x); קא מְהַנִּי¹⁶ (יד ע"ב); דָקא מִשְׁמָא (יד ע"א); וְקטְעִי (יא ע"ב 2x); קטְעִי (יב ע"א 3x); קטְעִינִן (יב ע"א); דָקא לִיט (ב ע"ב); קא מְעִיל (ו ע"א 4x); דָקא פִּלְגִי (ב ע"ב); קמִפְלְגִי (י ע"ב); קא מְשַׁמַּע לָן (ד ע"ב, ו ע"א, ז ע"א, יב ע"ב, יג ע"א); קמִל (ב ע"א, ה ע"א, יד ע"א); דָקא שְׂרִי (ב ע"ב); קתְּנִי (ג ע"א, ח ע"ב 2x, ט ע"ב 2x, י ע"ב, טז ע"א, יח ע"א 2x); דָקתְּנִי (ז ע"א, ז ע"ב, טו ע"א)¹⁷.

הצורה מתנקדת כבינוני בכל מקום שצורתה ודאי צורת בינוני (כגון מיבעיא, מהני), ואף במקום שהכתיב לבדו מורה על כך (כגון אזיל, אכיל). רק במקום שהכתיב דו-משמעי מסורת תימן מכריעה לצד העבר¹⁸.

12. לעיל, הערה 9, שם.

13. יוסף עמר, תלמוד בבלי, מנוקד על פי מסורת יהודי תימן, ירושלים תש"ם.

14. לייחודי צורת הבינוני במסורת תימן, כגון פתח או שווא ב' הפועל, ראה מורג, בסעיפים המתאימים.

15. מתוקן מן מדקאמר.

16. מתוקן מן קא מהניא.

17. בשתי צורות הקריאה מתאימה, לפי מסורת תימן, בין לעבר בין לבינוני: "קא סִלְקָא דעתך" (ב ע"א; ראה מורג, עמ' 124); "קא סְפו" (ג ע"ב; ראה שם, עמ' 258).

18. כאמור, אין בתלמוד כתיב המורה על צורת עבר ודאית לאחר קא.

מצב זה יכול להתפרש רק בדרך אחת: קא מופיעה בתלמוד רק לפני הבינוני. במסורת תימן הפכו הצורות שאחר קא לצורות עבר¹⁹, ועל כן מסורת תימן קוראת אותן כעבר בכל מקום שאפשר. במקום שאי אפשר - המסורת אינה חולקת על הכתיב²⁰, ואף היא מודה שזו צורת בינוני.

סקירת המצב בארמית בבלי²¹ מעלה שלצירוף קא + בינוני יש שני תפקידים: (א) ציון פעולה ממושכת; (ב) ציון פעולה שנזכרה למעלה בטקסט.

א. ציון פעולה ממושכת

בסיפור שאירע בעבר פעולה ממושכת מובעת בקא + בינוני²². הפעולה נחשבת "ממושכת" רק מתוך עימות עם הפעולות הנזכרות לצדה²³. הצירוף מופיע באחת מן הנסיבות האלה: (1) הפעולה הממושכת מוזכרת ראשונה ובמהלכה מתחילה פעולה אחרת, רגילה; (2) הפעולה הרגילה מוזכרת ראשונה, והיא מתייחסת אל הפעולה הממושכת בדרך כל שהיא; (3) רצף של פעולות רגילות ולאחריהן או ביניהן נזכרת פעולה שיש בה עיכוב ושהייה, ובכך היא ממושכת לעומת הפעולות הנזכרות לפנייה.

19. על הסיבה לתהליך זה ראה בהמשך.
20. אף על פי שבמסורת תימן כתיב הדפוסים לא תמיד מתקבל כנתינתו, ופעמים רבות מאוד הוא מתוקן אל הצורה המתבקשת. ראה על כך מורג, עמ' 63-76. אף על פי כן כשכתיב הצורה הסמוכה לקא מורה על הבינוני, מסורת תימן מקבלת זאת.
21. אלו המקורות שנבדקו באופן שיטתי: (א) פסחים, פרק ב (כא ע"א - מב ע"א), כ"י א'; (ב) סוכה, פרקים ד-ה (מב ע"ב - נו ע"ב), כ"י אוק'; (ג) כתובות, פרקים יב-יג (קא ע"ב - קיב ע"א), כ"י פ'; (ד) בבא קמא, פרק ז (סב ע"ב - פג ע"א), כ"י ה'; (ה) הלכות הלואה, עמ' 155-73 (הדפים שאינם קריאים בתצלום נקראו במהדורת ששון, שהיא העתק כתב-היד). בכל מקום שצוטט ממקורות אלו הנוסח ניתן על פי כתב-היד המצוין כאן.
22. בארמית גלילית הצירוף קאים + בינוני נוהג בשימוש זה, אם כי במידה מעוטה בהרבה. ראה להלן.
23. יפה דיין שלזינגר, שכתב: "Oft, besonders häufig, wenn das Part. mit... ק, die wohl den Zustand während der Handlung betont, vor das Partizip" (עמ' 42). אלא שהוא עוסק רק במקרה שקא נוספת בו לאחר הוה. בעמ' 44 הוא מביא דוגמות לצירופים אחרים, והמעין בהם יראה שגם בלא הוה קא + בינוני מתאר רק פעולה שהיא ממושכת לעומת הפעולה הנזכרת לצדה. בלא תנאי זה יקשה מאוד להגדיר את ההבדל בין פעולה ממושכת ובין פעולה רגילה; עיין למשל O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, London 1924, p. 278: "The purport of the expanded tenses is not to express duration in itself, but relative duration, compared with the shorter time occupied by some other action."

1. הפעולה שברקע מובעת בקא + בינוני. הפעולה המתחילה בשעת הפעולה הראשונה מובעת בעבר:

- יתיב רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע קמיה דרב אדי בר אבון, ויתיב רב אידי בר אבון קא מנמנמ, אמ' ליה רב הונא בריה דר' [ב] יהושע לרב פפא (פסחים לה ע"א, כ"י אג)²⁴.
- כי הא דשמואל הוה קא סליק במעברא, אתא ההוא גברא יהב ליה ידא (כתובות קה ע"ב, כ"י פ)²⁵.

2. הפעולה הראשונה בעבר, והיא מתייחסת אל הפעולה הממושכת. הפעולה הממושכת מתוארת לאחריה ומובעת בקא + בינוני. אדם מוצא את חברו עושה דבר מה:

- רבינא אשכחיה למר בר רב אשי דקא שייף ליה לברתיה גורקי דערלה (פסחים כה ע"ב, כ"י אג).

אדם רואה את חברו עושה דבר מה:

- כיון דחזייה דקא מצטער, אמ' ליה, ר', מצאתי להן מנוחה מן התורה במקום אחר (כתובות קיא ע"ב, כ"י פ)²⁶.

אדם שומע את חברו אומר דבר מה:

- אביי שמעיה לההוא גברא דקאמ' לה לההיא אתתא, למחר ניקרי ניזיל באורחא (סוכה נב ע"א, כ"י אוק').

3. רצף של פעולות רגילות, ולאחריהן או ביניהן פעולה שיש בה עיכוב ושהייה:

- איתיב זוזא מרבנן וקא דייני ליה (כתובות קה ע"ב, כ"י פ).
- יהבו ליה מנאתא כחד מנהון וקביל ושתיק. לסוף לא הוה קא שקיל, אתא לקמיה דרב אשי (ה"פ, עמ' 86).

24. כדאי לשים לב שהצירוף קא + בינוני מתאר רק את הפעולה הסמוכה אל הפעולה הרגילה ולא את הפעולות שלפניה; ראה למשל "שמואל ורב יהודה הוו שקי(לי) ואולי באורחא, קא מסתלק שמואל לצדי הדרכים, אמ' ליה רב יהודה, תנאין שהתנה יהושע אפלו בבבל" (בבא קמא פא ע"ב, כ"י פ) לעומת "ר' ור' חייא הוו שקלי ואולי באורחא, איסתלקו לצדי דרכים, הוה קא מפסע ואולי יהודה בן נקוסא קמיהו, אמ' ליה ר' חייא, מי הוא זה שמראה גדולתו לפנינו" (בבא קמא פא ע"ב, כ"י פ).

25. בקטגוריה זו כל המקרים בקורפוס הנבדק מופיעים בסיפור שאירע בעבר חוץ מאחד: "בהרי דק[א] שייף ליה ניתנה מניה" (פסחים כא ע"ב, כ"י אג). גם כאן קא + בינוני מביע פעולה ממושכת לעומת פעולה רגילה, אך הפעלים אינם מכוונים לסיפור שאירע בעבר אלא לפסיקת הלכה.

26. גם בקטגוריה זו בדרך כלל מתוארים מקרים שאירעו בעבר (השווה לעיל, הערה 25), אך מחוץ לקורפוס הנבדק יש גם דוגמות למקרים שאינם בעבר: "האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי, אומר, ברוך שלא חיסר בעולמו כלום" (ברכות מג ע"ב). דוגמה זו גם ממחישה יפה את ההבדל שבין קא + בינוני ובין בינוני בלא קא.

- ראובן שמכר שדה לשמעון באחריות וזקפו עליו חוב במלוה ומת ראובן ואתא בעל חוב קא טריף²⁷ לה משמעון ופייסיה שמעון בזוזי, דינא הוא דאזלי בני ראובן ואמרי ליה לשמעון (פסחים לא ע"א, כ"י אנ').
- קטע זה צורות עבר וצורות קא + בינוני מתחלפות בו זו בזו, והוא עשוי להדגים את השימושים שתוארו:
- סקילא²⁸ אמתיה לאיגרא, שמענתהי למלאכי השרת דקאמרי, מתי יבוא רבי [...] כיון דחזאי דקא מצטער טובא אמרה, יהי רצון שינצחו עליונים את התחתונים. לא הוו קא שתקי רבנן ממיבעא רחמי, שקל מנא, שדוה מאיגרא לארעא (כתובות קד ע"א, כ"פ).

ב. ציון פעולה שכבר נזכרה

- תפקידו השני של קא + בינוני הוא ציון פעולה שכבר נזכרה באותו עניין²⁹. בכך הוא עומד לעומת העבר והבינוני גם יחד: פעולות חדשות שטרם נזכרו מוצגות בארמית הבבליה הן באמצעות העבר הן באמצעות הבינוני בלא קא. מיוחד הצירוף קא + בינוני, שהוא מתייחס אל פעולה שכבר נזכרה לעיל בסמוך ומוסיף לתארה ולבארה. זה תפקידו הרגיל והרווח של קא + בינוני בתלמוד.
- הדוגמה הנפוצה ביותר לתפקיד זה היא הפועל אמר: קאמר מפנה לדברים שכבר נאמרו לעיל, ואילו אמר³⁰ מציג תמיד דברים חדשים.
- דיוק בדברי מקור שנוצר:
- ת"ש, מי שהלך למדינת הים [...] ואם בא ואמ' פסקתי לה מזונות נאמן, הכא נמי בששמעו בו שמת. והא אם בא קאמ', אם בא לאחר שמועה (כתובות קז ע"א, כ"פ).

27. פשר הפעולה הממושכת כאן הוא שבעל החוב לא טרף ממש אלא עמד לטרוף, היינו היה בתהליך של טריפת השדה. וכן במשפטים האלה: "אתא בעל חוב טרפא לחדא מינייהו, הדר אתא וקא טריף לה לאידך, שקל אלפא זוזי ואזל לגביה" (כתובות צא ע"ב, כ"פ); "אתא בעל חוב טרפה לחדא וקא אזיל טרפה לאידך, אמ' ליה לוקח" (ה"פ, עמ' 77).

28. צריך לומר סליקא.

29. למיטב ידיעתי, היחיד שתיאר תיאור קרוב לזה היה מרקוס קריגר (מתרגם ספרו של שד"ל מן האיטלקית אל הגרמנית), שהוסיף בהערה: "Doch scheint mir wohl ein feiner Unterschied hier vorhanden zu sein. Nämlich [...] bezeichnet die in Rede stehende Handlung in ihrer engen Beziehung zu dem gegenwärtigen, vorliegenden Moment (שד"ל, עמ' 62), והדגים בפועל קתני. אך הוא ראה בכך ציון ההווה גרידא, ולא הדגיש את זיקת הצירוף אל העבר. ראה להלן, הערה 44.

30. הכוונה כאן, כמובן, למקרה שאמר הוא בינוני.

התלבטות בפשר דברי אמורא שהובאו לעיל:

- אמ' ליה ר' אבא לרב הונא, אמ' רב הכי? אמ' ליה, אישתיק. אמ' ליה, אישתיק קאמרת או אשקיין קא אמרת (כתובות קד ע"ב, כ"פ).

נפץ הביטוי הכי קאמר, הבא לבאר את המקור שנזכר לעיל:

- כל שעה שמותר לאכול מאכיל, כל שעה שאין מותר לאכול אין מאכיל. מתניתין דלא כר' יהודה [...] אמ' רבא בר עולא, הא מני, רבן גמליאל היא, דתנן [...] והכי קאמר, כל שעה שהכהן מותר לאכול בתרומה ישראל מאכיל חולין לבהמה לחיה ולעוף (פסחים כא ע"א, כ"י אנ').

וכן נפוצה השאלה היכי קאמר:

- וחכמים אומ', מפרר זוורה לרוח או מטיל לים. איבעיא להו, היכי קאמר, מפרר זוורה לרוח מפריד ומטיל לים, או דלמא מפרד זוורה לרוח, ומטיל לים בעיניה (פסחים כח ע"א, כ"י אנ').

וכן מאי קאמר:

- שלח ליה רבי אבא לרב יוסף בר חמא, האומר [...] מאי קא אמא³¹, אמ' אביי, האכי קא אמ' (ה"פ, עמ' 92).

הגורם לתפוצתו הגדולה של קאמר³² הוא אופיים של דיוני התלמוד, שהם סובבים סביב מקורות המתפרשים והולכים, וכיוון שכבר נזכר המקור, המונח המתאים הוא קאמר.

אמר בלא קא מציג אמירה חדשה, למשל³³:

- אמרי, לעולם ר' עקיבה אוסר³⁴ הנאה נמי משמע (כג ע"ב); שמעון העמסוני, ואמרי לה נחמיה העמסוני, היה יושב ודורש כל איתים שבתו' (כב ע"ב); סלקא דעתא אמינא, הואיל וכת' "לכם" אימא שלכם יהא (כב ע"ב).

התניה זו נוהגת גם בביטויים רגילים אחרים, כגון קא מיפלגי:

- ישראל שהלוח את הנכרי על חמצו אחר הפסח אינו עובר, משום ר' מאיר אמ', עובר. מאי לאו בהא קא מיפלגי (פסחים לא ע"א, כ"י אנ').

גם קא משמע לן מפנה אל דברים שהובאו לעיל:

- מעשר שני והקדש שנפרדו, פשיטא. הכא במאי עסיקינן, שנתן את הקרן ולא נתן את החומש, קא משמע לן דאין חומש מעכב (פסחים לה ע"ב, כ"י אנ').

31. = קא אמר, בנשילת ר סופית.

32. ראה דברי ר' בנימין מוספיא: "והיא נחבת עם תבות אחרות, ובפרט עם מלת אמר" (ערוך השלם, ז, עמ' 53).

33. הדוגמות כאן מפסחים כ"י אנ'.

34. צריך לומר איסור.

קתני מפנה למקור תנאי שכבר הוצג:

- התינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן. תינוקות אין, כולי עלמא לא? הוה³⁵ הדין דאפלו כולי עלמא נמי, והאי דקתני תינוקות, אורחא דמלתא קתני (סוכה מו ע"ב, כ"י אוק').

אבל לפני מקור תנאי חדש מופיע תני³⁶:

- רב תני, קטנה היוצא[ה] בגט אין לה כתובה [...] ושמואל תאני, הממאנת אין לה כתובה (כתובות קה ע"ב, כ"פ).

והשווה בין הצורות בקטע זה:

- והא תנן, בא להם יין לאחר המזון, אם אין שם אלא אותו כוס, בית שמאי אומרים, מברך על היין ואחר כך מברך על המזון [...] והא אם אין שם אלא אותו כוס קתני, תרי לא הוי, ומחד נפיש. והא תני רבי חייא, בית שמאי אומרים, מברך על היין ושותהו, ואחר כך מברך ברכת המזון (ברכות נב ע"א).

גם הביטוי הנפוץ קא מוטיב עוסק בקושיה שכבר הוזכרה לעיל:

- איתיביה רב חסדא לרב הונא [...] אמ' לו, שאני רבן גמלי', דשלא בבית דין אודי [...] אמ' רב המנונא [...] אמ' (ליה) רבא, קפחתינהו לסבי דבי רב, דהא רבן גמלי' פוטר עצמו הוה, וקא מוטיב ליה רב חסדא לרב הונא ולא קא משני ליה הכי (בבא קמא עד ע"ב - עה ע"א, כ"ה).

אבל מוטיב משמש לקושיה שטרם נזכרה:

- מוטיב רב יוסף, ר' יהודה אומ', כל שלא בדק בשלשה פרקים הללו שוב אינו בודק (פסחים י ע"ב, כ"י אג').

וכן דריש³⁷. כאשר מדובר במי שתמיד דורש פסוק באופן מסוים, וכך דרכו, נוקטים דריש:

- סמוכין לא דריש (פסחים כח ע"ב, כ"י אג').

- הניחא לרבי שמעון, דדריש טעמא דקרא (יבמות כג ע"א).

וכן לפני דרשה המובאת כאן, בסמוך, בפעם הראשונה:

- רישה היכי דריש? "מכל האכל אש' יא' אש' יב' על³⁸ מים יטמא", "יטמא", לטמא את המשקין (פסחים יח ע"ב, כ"י אג').

35. צריך לומר הוא.

36. כמובן, לצד תניא, תנו רבנן וכדומה. כאן ענייננו בהשוואת הצורות הדומות בלבד.

37. מר אליקים וייסברג העמידני על חשיבותו של דריש לעניין זה, ותודתי נתונה לו.

38. 'אשר יאכל אשר יבוא עליו'.

אבל לציון דרשה שכבר נזכרה המונח הוא קא דריש:

- דבי ר' תנא, אמ' קרא, "יד ביד", דבר הניתן מיד ליד, ומאי ניהו, ממון. אלא מעתה "רגל ברגל" הכי הוא, אמרי, דבי ר' קרא יתירא קא דרשי (בבא קמא פד ע"א, כ"ה).

והשווה בין הצורות בקטע הזה:

- ורבנן דלית להו עירוביו, "כל" לא דרשי. אלא נשים מנא להו, "כל" לא דרשי, "כי כל" דרשי. ור' אליעזר, אימא "כל" לרבות נשים, "כי כל" לרבות עירוביו, וכי תימא ר' אליעזר לא דריש "כי [כל]", והתניא, "שאר" "לא תקטירו", אין לי אלא כולו, מקצתו מנין, תל' לו' "כל", עירוביו מנין, תל' לו' "כי כל", מאן שמעת ליה דדריש "כל", ר' אליעזר, וקא דריש "כי כל" (פסחים מג ע"ב, כ"י וטיקן 125).

כאן יש הבחנה ברורה בין דריש (תמיד) ובין קא דריש (בבביתא שצוטטה זה עתה).

עד כאן הובאו ביטויים שגורים מאוד³⁹. נוסף מעט דוגמות לפעלים אחרים:

- יוצאין בהן בין לחים בין יבשין. אמר רב חסדא, לא שנו אלא קלח, אבל עלין - לחין אין, יבשין לא. הא מדקא תני סופה יוצאין בקלח שלהן, מכלל דרישה בעלין עסיקין, פירושי קמפריש, מאי יבשין קלח (פסחים לט ע"ב, כ"י א').
- ר' יוחנן אמ', חייב, וריש לקיש דקא פטר, היכי דמי, אי דאמ' להו אתם עידי, מאי טעמ' דריש לקיש דקא פטר, אי דלא אמ' להו אתם עדיי, מאי טעמ' דר' יוחנן דקא מחייב (כתובות קא ע"ב, כ"י פ).
- כל היכא דאמ' לו, עשרה כדי שמן יש לי בכורך⁴⁰, דכולי עלמ' לא פליגי דשמן קא טעין ליה קנקנים לא קא טעין ליה. עשרה בדין⁴¹ מלאין שמן יש לי אצלך, דכולי עלמ' לא פליגי דשמן וקנקנים קא טעין ליה (כתובות קח ע"ב, כ"י פ).
- שאלו תלמידיו את רבן גמלי, מהו לגדל, אמ' להן, מותר. והתנן אין מגדלין, אלא הכי קא בעו מיניה, מהו לשהות, אמ' להן מותר (בבא קמא פ ע"א, כ"י ה).
- דאמ' ראבא, מפני מה אמרה תורה מודה מיקצת טענה ישבע, חזקה אין אדם מיעזי פניו בפני בעל חובו, והאיי בכוליה באעי דליכפריה, והאיי דלא קא

39. חשיבות יתרה יש לביטויים נפוצים, שכן בהם אנו בטוחים במהימנות הצורות. בביטויים לא שגורים הופעת קא תלויה בנאמנות הנוסח. במקום מסוים, ולעתים נגלים חילופי נוסח שיש להכריע ביניהם. מובן שבמילית נפוצה כל כך עשויים להופיע חילופי נוסח, ולא תמיד כל הנוסחאות מובנות. למשל: הצירוף הוה קמינא (פסחים מא ע"ב, כ"י א') שונה מן הצירוף הרגיל בתלמוד הוה אמינא. כאן הוא בתוך קטע החסר ברוב כתבי-היד, ובכ"י ששון 594 הנוסח הוא הוה אמינא, כרגיל. קשה להסיק מסקנות מרחיקות לכת מדוגמות כגון אלו.

40. צריך לומר בכורך.

41. צריך לומר בדין.

כפר, שאין אדם מיעזו פניו בפני בעל חובו, וכוליה באעי דלודי ליה, ושמוטי הוא קא משמיט נפשיה (ה"פ, עמ' 116).

והשווה בין המובאות האלה:

- הקמחין והסלתות שלגוים, שלכפרים טהורין ושלכרכין טמאין למנחות. דכפרין מאי טעמא, משום דלא לתתי, וקא קארו לה סולת (פסחים מ ע"א, כ"י א').

אבל כשהפועל מתייחס למוזכר בהמשך אין קא:

- ההוא ניסוך קרי ליה, דכת' "יין נסיכם" (פסחים כב ע"א, כ"י א').

וראה גם את חילוף הצורות במשפטים אלו:

- אמרי לא אמרנן⁴² ליה, אמ' רב זביד, הא קא אמרי לא אמרינן ליה (ה"פ, עמ' 139)⁴³.

- ומאן דמסר מודעא במודעיה, אף על גב דאמר לשהדי בעידנא דקא מסר מודעא דאי מבטילנא מודעאי לא ניבטלו, לא קא אמ' ולא כלום (ה"פ, עמ' 99).

בתפקיד ב הצירוף קא + בינוני מגלה קשר ברור אל העבר: רק פעולות שכבר נזכרו מתוארות במבנה זה. פעולות שטרם נזכרו מתוארות בבינוני בלבד⁴⁴.

זיקת קא אל העבר יוצאת גם מתוך השוואה אל העברית.

1. קא + בינוני משמש בארמית בבליית, וצורת העבר מופיעה בביטוי העברי המקביל:

א. בארמית בבליית שפיר קאמר: "אמר מר, אמר ליה רבי יהודה, והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים. שפיר קאמר ליה רבי יהודה לרבי מאיר" (ברכות ב ע"ב). מקביל לו בעברית יפה אמר: "אמר רבן יוחנן בן זכאי, יפה אמר חנן" (כתובות יג, א)⁴⁵.
ב. בארמית בבליית רגיל לא קאמר ולא כלום: "ומאן דמסר מודעא במודעיה, אף על גב דאמר לשהדי בעידנא דקא מסר מודעא דאי מבטילנא מודעאי לא ניבטלו, לא קא אמ' ולא כלום" (ה"פ, עמ' 99). כנגדו בעברית נפוץ לא אמר כלום: "מי שבא בדרך

42. הכוונה לצורת בינוני, כמוכח מאמרינן שבהמשך המשפט ומן ההקשר. המשפט לקוח מן התלמוד (בבא בתרא לט ע"א), ושם: "אמרו ליה לא אמרינן ליה, אמר רב זביד, הא קא אמרו ליה לא אמרי ליה".

43. ופירושו: בעל נכסים המוחה בפני עדים ואומר שפלוגי מחזיק בנכסיו, והללו אומרים "אין אנו אומרים [את דבר המחאה] לו [למחזיק]", כלום מחאתו מחאה? והתשובה: הרי אמרו העדים "אין אנו אומרים לו", ומחאתו אינה מחאה (שעיקר המחאה שתגיע לאוזני המחזיק).

44. ראה את דברי קריגר שצוטטו לעיל, הערה 29. כאמור, הוא רואה בקא את הדגשת ההווה, הרבר שאנו עוסקים בו, ואולם לפי המתואר כאן יש לצירוף קא + בינוני זיקה ברורה אל העבר.

45. וכן "אתא ליה אחא מיבי החאי, אמ' ליה, לא ידענא לך. אתא לקמיה דרב חיסדא, אמ' ליה, שפיר קא אמרת, דכת' ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו" (ה"פ, עמ' 109), לעומת "וכשכאתי והרציתי דברים לפני רבי יהושע אמר לי, יפה אמרת, אלא כן אמרו הלכה" (נזיר ז, ד).

וחשכה לו, והיה מכיר אילן או גדר, ואמר שביתתי תחתיו, לא אמר כלום" (עירובין ד, ז).

ג. להפניה אל מקור תנאי שנזכר לפני כן נהוג בארמית קתני, וכנגדו בעברית שנו. שני המונחים נפוצים מאוד בתלמוד:

- יוצאין בהן בין לחים בין יבשין. אמר רב חסדא, לא שנו אלא קלח, אבל עלין - לחין אין, יבשין לא. הא מדקא תני סופה יוצאין בקלח שלהן, מכלל דרישה בעלין עסיקין (פסחים לט ע"ב, כ"י א').

ד. שני ביטויים משמשים בעברית להבעת מחלוקת - חלוקים ונחלקו, כגון "חלוקין עליי חבירי על רבי יהודה" (עירובין פ ע"ב); "לא נחלקו בית שמאי ובית הלל על מבוי שהוא פחות מארבע אמות" (עירובין א, ב). בארמית בבליית משמש כנגדם הזוג פליגי, קא מיפלגי, כגון "חזקיה ור' אבהו במאי פליגי" (פסחים כג ע"ב, כ"י א'); "והכא בדר' יצחק קא מיפלגי" (פסחים לא ע"ב, כ"י א'). ההקבלה בין הזוגות מלאה: הפועל הראשון בכל זוג הוא בינוני סביל מבניין קל, השני מן הבניין הסביל של הקל. והנה כנגד נחלקו העברי נהוג בארמית קא מיפלגי. קא + בינוני בארמית מקביל אפוא לצורת העבר בעברית.

2. במשפטים מקבילים - כנגד קא + בינוני בארמית מופיעה בעברית צורת העבר, כגון בקטע הזה:

- אמ' רב חסדא, המבשל במי טבריה בשבת פטור, פסח שבישלו במי טבריה חייב [...] אמ' רבא, מאי חייב דקתני, דקא עבר משום צלי אש. רב הונא בריה דרב נתן מתני לה בהדיא, אמ' ר' חסדא, המבשל במי טבריה בשבת פטור, פסח שבישלו במי טבריה חייב, שעבר משום צלי אש (פסחים מא ע"א, כ"י א').

תופעה זו ניכרת היטב בתרגום הלכות ראו לספר הלכות פסוקות. קא + בינוני בהלכות פסוקות מיתרגם בהלכות ראו פעמים רבות באמצעות צורת עבר⁴⁶:

הלכות פסוקות	הלכות ראו
מי הוא חמץ קא מיבעיא לן (18:11)	אבל חמץ הוצרך לנו (10:14)
ולא קא יהיב שיעורא במילתיה (10:12)	ולא נתן שיעור לדבריו (15:14)
דקא אמרינן (5:13)	שאמרנו (30:14)
וכי קא אמרינן (7:13)	וכשאמרנו (32:14)
ודקא אמרינן מי פירות (20:13)	וזו שאמרנו מי פירות (9:15)
כי דקא אמרינן (5:75)	כשאמרנו (4:42)
אתא בעל חוב טרפה לחדא	[ובא] בעל חוב וטרף אחת מהן
וקא אזיל טרפה לאידך (18:77)	והלך לטרוף אחרת (9:43)
וכי קא אמרינן (12:79)	וכשאמרנו (35:43)

46. המספרים שבהלכות פסוקות מפנים אל העמוד והשורה בה"פ (18:11 = עמוד 11, שורה 18). המספרים שבהלכות ראו מפנים אל העמוד והשורה בה"ר.

המתרגם חש שפעלים אלו משמעם עבר, לפיכך נקט צורת עבר⁴⁷.
הקשר שבין קא + בינוני ובין העבר מאיר באור חדש את מסורת תימן, שהצורה
שאחר קא נקראת בה כצורת עבר. אמנם מבחינה מורפולוגית קריאה זו אינה
אפשרית, שהרי אין כל ספק שהצורה שאחר קא היא בינוני, אולם עצם הדבר שקא
מכוונת את הבינוני שאחריה אל העבר הוא שהביא לידי קריאת הצורה כצורת
עבר⁴⁸. משמעות הצירוף אפוא השפיעה על תצורתו: נוכחות העבר במשמעות
השליטה אותו גם על התצורה, וכך במסורת תימן הפך קא + בינוני לקא + עבר⁴⁹.

זיקתו של קא + בינוני אל העבר אינה צריכה לטשטש את זיקתו אף אל ההווה.
זיקה זו ניכרת בשתי תכונות: ראשית, הצירוף מופיע רק כשהפעולה המתוארת בו
כבר נזכרה בסמוך. נמצא שרק הקרבה אל ההווה מכשירה את הופעת קא. שנית,
הצירוף קא + בינוני אינו מורה על פעולה שנסתיימה מכול וכול אלא על פעולה
שהיא או תוצאותיה עדיין קיימות בשעת האמירה. כך בדוגמה זו:

- אמ' להו, מאי עבדתו בה בתרומות דבי רבה, אמרו ליה, מאי קא קשיא לך
(פסחים לד ע"א, כ"י א').

אף על פי שהקושי הובע לפני כן, השאלה מאי קא קשיא לך מכוונת לקושי עצמו,
התלוי ועומד עוד בשעת השאלה. וכן:

- אמ' רב הונא בר יהודה אמ' אמ'⁵⁰ רב נחמן אמ' שמואל, הלכה כדברי
חכמים. אמ' ליה רב נחמן בר יצחק לרב הונא בר יהודה, אחרוסת קאמ' מר
או חרדל קאמ' מר (פסחים מא ע"א, כ"י א').

אמנם רב הונא בר יהודה כילה את דבריו, אך השאלה אחרוסת קאמ' מר או חרדל
קאמ' מר באה לברר בעיקר את כוונתו (מעין "לחרוסת מתכוון אדוני או לחרדל").
השאלה עוסקת אפוא בהווה לא פחות משהיא עוסקת בעבר. כיוצא בדבר:

- כשחלה ר' נכנס ר' חייא אצלו, מצאו (ש) < ש > הוא בוכה. אמ' לו, ר', מפני

47. לעתים הצירוף מיתרגם לצורת בינוני (ראה להלן, הערה 52) משום זיקתו הכפולה לעבר
ולהווה גם יחד, וראה להלן.

48. מדובר כאן בתפקיד ב של קא, שהוא הנפוץ בתלמוד, אך גם בתפקיד א שלה הצירוף מכון
כמעט תמיד אל העבר, שכן הוא מתאר פעולה ממושכת בסיפור שאירע בעבר (ראה לעיל,
הערות 25, 26). לפיכך הרברים אמורים בשני תפקידי הצירוף.

49. נראה שגם הצירוף הוה + קטל שבמסורת תימן (ראה למשל מורג, עמ' 50-51) הוא בהשפעת
משמעות הצירוף, המכוון תמיד לעבר, על תצורת הפועל. אף בעניין זה הטקסט התלמודי מורה
שרק צורת בינוני עשויה להופיע לאחר הוה, אלא שמשמעות הצירוף כולו, כמובן, היא עבר.
לפיכך לדעתי, אין להשוות את הוה + קטל שבמסורת תימן אל הצירוף המקביל המצוי
בסורית. בסורית הצירוף קיים קיום של ממש, ואילו בארמית בבליית אין הוא אלא פרי הרכבת
צורת העבר על הבינוני.

50. אמ' אחד מיותר.

מה אתה בוכה [...] אמ' ליה, אנא אתורה ואמצות קא בכינא (כתובות קג ע"ב, כ"פ).

רבי אינו מבאר בכי שתם ונשלם אלא מסביר על מה הוא עומד ומצטער בשעה זו. במקרים הללו התמשכות הפעולה מן העבר אל ההווה בולטת במיוחד. אך גם בשאר כל המקרים עצם הבאת הפעולה אל מרכז הדיון מביאה אותה אל תוך ההווה: גם במונחים הרגילים קא מיפלגי, קתני, קא משמע לן הדובר עוסק בפעולה שנסתיימה, אך במקדו בה את דיונו הוא ממשיך אותה אל ההווה. לפנינו אפוא סוג של פרפקט: פעולה שנתרחשה בעבר הקרוב והיא או תוצאותיה נוכחות וקיימות בשעת הדיבור.⁵¹ נמצא שהצירוף קא + בינוני אינו מתחרה עם צורת העבר, שכן צורת העבר מתארת פעולה שחלפה ועברה, ואילו הצירוף קא + בינוני מביע הבעה פרפקטית.⁵²

בשני תפקידי קא + בינוני בולט גוון מסוים המבדיל אותו מצורת הבינוני הרגילה: שלא כצורת הבינוני הגרודה, המורה על הווה כללי,⁵³ ועל מצב תמידי, קא + בינוני מביע תמיד פעולה ממשית שנתרחשה בפועל. בזכות תכונה זו קא עשויה להבחין בין כמה משמעויות של צורות בינוני זהות. הפועל אמר מתפרש גם 'סבור, כך דעתו' (כגון מאן דאמר), ואילו קאמר מכון תמיד לאמירה ממשית שנתרחשה בפועל (כגון מאי קאמר, הכי קאמר).⁵⁴ וכן מיבעיא לעומת קא מיבעיא - מיבעיא פירושו 'נְצַרְכָּת, מתבקשת':

- ואלא הא תניא אין לותתין את השעורים בפסח, הא חטי שרי, לא מיבעיא קאמ', לא מיבעיא חטי [...] אבל צריא סערי דשיען לא, קא משמע לן (פסחים מ ע"א, כ"י א').

אבל קא מיבעיא פירושו 'נשאלה שאלה':

- יתיב רב אשי, קא מיבעיא ליה, מי קרו אינשי לתרי פלגי דיקלי דיקלא אילא, אמ' ליה רב מרדכי לרב אשי, הכי אמ' אבימי מהגרונאי משמיה דרבא (כתובות קט ע"ב, כ"פ).

51. להגדרת הפרפקט ולתיאור סוגיו בכמה שפות ראה קומרי, עמ' 52-65, 110. לעניינו דיי לצטט את ההגדרה הכללית: "the perfect indicates the continuing present relevance of a past situation" (קומרי, עמ' 52).

52. זו הסיבה שבהלכות ראו הצירוף מיתרגם לא רק לצורת עבר, כמתואר לעיל, אלא אף לצורת בינוני, כגון "והאיי דקא תאני בהנאה" (ה"פ 16:12) - "וזה שהוא שונה מותר בהנייה" (ה"ר 21:14); "אילא הכי קא אמ'" (ה"פ 13:75) - "אלא כך הוא אומר" (ה"ר 12:42). ואכן, אין רבותא בתרגום בינוני בארמית לבינוני בעברית. אך עצם הדבר שהתרגום העברי עשוי להציב כנגד קא + בינוני הן צורת עבר הן צורת בינוני, ואין הקורא חש קושי בכך, מורה שצירוף זה מכון לעבר ולהווה כאחד, והרי זה פרפקט.

53. "Zeitlose Aussagen" (שלינגר, עמ' 40).

54. ראה בדוגמות שהובאו לעיל.

- תלא ליה רב לרבי ביני חטי, האחין ששעבדו מהו [...] ורב [מאי] קמיבעיא ליה, אי מכרו קא מיבעיא ליה, לכתוב ליה מכרו, או משכנו קא מיבעיא ליה, לכתוב ליה משכנו, רב תרוייהו קא מיבעיא ליה (כתובות סט ע"א, כ"פ).
קשיא הוא מונח רגיל לציון שמועה קשה. קא קשיא עוסק במי שנתקשה באופן מוחשי:

- אמ' להו, מאי עבדתו בה בתרומות דבי רבה, אמרו ליה, מאי קא קשיא לך (פסחים לד ע"א, כ"י אנ').

להלן כמה מן הביטויים השגורים בתלמוד המביעים הווה כללי ומצב תמידי, שקא + בינוני לעולם אינו משמש בהם⁵⁵: אלא מחורתא דכמר⁵⁶ זוטרא (כג ע"א); תלתא קראי כתיבי (כג ע"א); דכת' "יין נסיכם" (כב ע"א); הניחא למאן דאמ' יש בגידים בנותן טעם (כב ע"א); מוכרו לנכרי, פשיטא (כא ע"א); כולהו הלי למה לי, צריכה (כא ע"א); אסור אכילה משמע אסור הנאה לא משמע (כא ע"ב)⁵⁷; הא לכלבים שרי (כב ע"ב)⁵⁸; שאני דם דאיתקש למים (כב ע"א)⁵⁹.

לצירוף קא + בינוני יש אפוא שני תפקידים⁶⁰: (א) ציון פעולה ממושכת; (ב) ציון פעולה שנזכרה קודם⁶¹. בתפקיד ב יש לקא ברורה אל העבר⁶².

55. הביטויים מצוטטים מתוך פסחים, כ"י אנ', אך שגורים מאוד בתלמוד.

56. צריך לומר כדמר.

57. כאן משמע הוא בינוני סביל המשמש הווה כללי. השווה לביטוי "קא משמע לך", שמשמע בו הוא בינוני פעיל המתייחס למקור שהובא קודם.

58. כאן שרי הוא בינוני סביל המשמש הווה כללי. כיוצא בזה אסיר לעולם אין לפניו קא. אך בביטויים הפעילים המקבילים להם קא עשויה להופיע (לפי ההתניה הנזכרת כאן): "השוחט בהמה לזרוק דמה לעבודה זרה ולהקטיר חלבה לעבודה זרה, רבי יוחנן אמר, אסורה, וריש לקיש אמר, מותרת [...] עד כאן לא קא אסר רבי יוחנן אלא בהמה [...] עד כאן לא קא שרי ריש לקיש אלא בהמה" (סנהדרין ס ע"ב - סא ע"א).

59. בין הביטויים שקא מנועה מלבוא בהם בולט הבינוני הסביל. והדבר מובן מאליה: אחד משימושיו הנפוצים של הבינוני הסביל הוא ציון מצב (ראה להלן), ובתפקיד זה קא + בינוני אינו משמש. לא הסביל הוא המונע את הופעת קא אלא המצב. הרי מצד אחד קא מופיעה גם לפני בינוני סביל (ובלבד שהוא מתאר התרחשות), כגון קא מיבעיא, קא קשיא, ומצד אחר קא מנועה מלבוא גם לפני בינוני פעיל המתאר מצב, כגון שאני.

60. על חריגים ומקרים מיוחדים ראה להלן, בסוף.

61. יש להעיר כי קא מוגבלת לשני תפקידים אלו, אך אין היא מחויבת לבוא בהם, כגון "רבי טרפון אומר, ינתנו לכושל שבהם, ומאי כושל, בעל חוב, ומאי קארי ליה כושל, דלא גאבי אילא בראיה" (ה"פ, עמ' 78) - קא אינה מופיעה כאן אף על פי שקארי מתייחס לאמור קודם.

62. מתוך דברי החוקרים שנזכרו בתחילה יש לדחות אפוא את היסודות האלה: (א) פעולה חוזרת ונשנית: פעולה חוזרת ונשנית כמעט תמיד אינה מצוינת בקא, כגון "כי הוו מיפטרי רבנן מבי רב הוו > פיישי < אלפא ומאמי רבנן [...] רב הונא הוה דריש בתליסר אמוראי. כי הוו קיימי רבנן ממתיבתיה ונפצי גלימיהו הוה סליק אבקא וכסי ליה ליומא [...] כי הוו מיפטרי רבנן מבי

מעתה עלינו לשאול: היש קשר בין שני התפקידים הללו? האם אפשר לשער מה המשמעות המקורית וכיצד נתפתחה ממנה המשמעות המשנית? נראה שמשמעות היסוד של קא היא תיאור ההתמשכות, הקביעות וחוסר השינוי. והנה, כידוע, ההתמשכות והקביעות יש בהן זיקה מובהקת אל העבר. שימוש המקורי של קא + בינוני הוא אפוא תיאור ההתמשכות (תפקיד א), וממנו התפתח ציון העבר (תפקיד ב).⁶³

הבעת הקביעות והבעת העבר קשורות זו לזו משום שמצב הקבוע בנקודת זמן מסוימת התחיל כבר קודם לה. לפיכך צורה המכוונת להבעת מצב או פעולה ממושכת עשויה להביע את העבר, וצורה המכוונת לעבר עשויה להביע מצב או פעולה ממושכת. קשר זה ניכר בהשפעה ההדרית הנגלה לעתים בין הבעת מצב ובין הבעת העבר. למשל, מצד אחד בפעלים העומדים והסבילים - המביעים בעיקרם מצב - חדרה בעברית תצורת העבר אל הבינוני, כגון חָפֵץ, יָכוֹל, קָם וכן בניין נפעל ועוד.⁶⁴ מצד אחר הבינוני הסביל, ששימושו הבסיסי הוא לתיאור מצב, משמש לעתים קרובות להבעת העבר.⁶⁵

רבה ורב יוסף הוּ פִּיִּשִּׁי ארבע מאה רבנן, וקרו נפשייהו יתמי" (כתובות קו ע"א, כ"פ); "ואו אשמענין חיה משום דאו משיירא מצנעא ליה" (פסחים כא ע"א, כ"י א'); "כד נטעי אינשי" (פסחים כג ע"א, כ"י א'); (ב) הדגשת ההווה: כאמור, קא + בינוני נוטה לציין את העבר דווקא. דומה ששימושו הרגיל של הבינוני הוא שהשפיע על הגדרת קא בידי החוקרים, שכן הבינוני (בארמית ובלשון חז"ל) מביע הווה, פעולה ממושכת, חזרת ונשנית (ועוד). עוד יש להדגיש שקא + בינוני לעולם אינו מפנה אל העתיד, ואילו הבינוני בלא קא אחד מתפקידיו בארמית של אותה תקופה הוא הבעת העתיד (ראה, למשל, שלזינגר, עמ' 40-41). גם דבר זה מראה שקא אינה באה לחזק את שימושי האופייניים של הבינוני.

63. תיאור זה של התפתחות נתמך בעובדה שבארמית של הירושלמי הצירוף קאים + בינוני משמש רק בהקבלה לתפקיד א של קא + בינוני (ראה להלן). נראה שבארמית המערבית נשתמר רק השימוש הקדום של הצירוף ולא התפתח תפקיד ב.

64. ראה דברי זאב בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, ה, 'ירושלים תשל"ז, עמ' 139, וכן מה שכתבו בשמו משה בר-אשר ואלישע קימרון בסוגיה זו: מ' בר-אשר, "צורות נדירות בלשון התנאים", לשוננו מא (תשל"ז), עמ' 94; א' קימרון, "נחפעל בינוני", לשוננו מא (תשל"ז), עמ' 155. שניהם אף הוסיפו וביארו בדרך זו את היווצרות צורת נחפעל לבינוני, ולדעתם גם כאן פעל בפועל הסביל היקש מן העבר אל הבינוני.

65. בארמית לניכיה הבינוני הסביל משמש להבעת פעולה מושלמת בעבר. לסורית ראה נלדקה, סורית, עמ' 218: "The Passive Participle expresses the completion of an action, and stands as a predicate instead of the Perfect" ועל תופעה זו בארמית מערבית ובניבים אחרים ראה E. Y. Kutscher, "Two 'Passive' Constructions in Aramaic in the Light of Persian", מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' 75-77, ובעיקר עמ' 75, הערה 29. על הבינוני הסביל בעברית ראה יהושע בלאו, "בינוני פעול בהוראה אקטיבית", לשוננו יח (תשי"ג), עמ' 73-74; מישור, עמ' 22, 182 (והספרות המצוינת שם, בהערה 73), 185-184, 210-212, 245-246; מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 132-133.

הקבלה לשני שימושיו של קא + בינוני מצויה בארמית בבליה במילה זו עצמה, במילה קאי (שכמקובל, היא יסודה של קא). בארמית בבליה הצירוף בינוני סביל + וקאי רגיל מאוד, והוא משמש בשני תפקידים ברורים ומובחנים:

1. מצב נמשך בלא שינוי:

- הולכין אחר רוב העיר ואין הולכין אחר רוב סיעה. כלפי לייא, הני נידי והני קביעי וקיימי (כתובות טו ע"א).

- גלימא מפקינן מיניה, מאי טעמא, כי היכי דלא לימרו גלימא דמכסי וקאי גלימא דריביתא הוא (ב"מ סה ע"א)⁶⁶.

2. מצב הנמשך מן העבר:

- אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט [...] לא שותות ולא נוטלות כתובה. מישתא הוא דלא שתיא, הא קנוי מקני להו. ולמאי, אי לאוסרן עליו, הא אסירן וקיימן (סוטה כה ע"א)⁶⁷.

- התם למאי ניהוש לה, אי משום קלקול חצירו, הא מיקלקלא וקיימא (עירובין פח ע"ב).

- מדתני לוי, הוא הפסיד ממונו של כהן, לפיכך יופסד ממונו. מני, אילימא רבי יהודה, הא מיפסד וקאי⁶⁸ (בכורות י ע"ב)⁶⁹.

שני שימושים אלו של בינוני סביל + וקאי מקבילים בדיוק לשני תפקידי קא + בינוני: פעולה ממושכת וציון העבר. נראה שאף הצירוף בינוני סביל + וקאי שימשו הראשוני הוא להבעת מצב קבוע, וממנו התפתחה הבעת העבר⁷⁰.

66. עוד דוגמות: "כד מכסי לה מרה וקאי" (בבא מציעא כח ע"א); "דמידו וקיימי" (חולין נא ע"א); "דקרו וקיימי" (יבמות קכא ע"א; בבא בתרא יט ע"א).

67. השימוש השני של בינוני סביל + וקאי מובחן בבירור מן השימוש הראשון: אין הוא מציין את עצם קביעותו של המצב אלא מדגיש שהמצב הנוכחי נמשך מן העבר. כוונתו של משפט זה, למשל, היא לומר שנשים אלו (אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט) כבר היו אסורות קודם לכן, ושוב אין הקינוי יכול לאסרן. מכאן שאף לשימוש זה יש זיקה ברורה אל העבר. רש"י: "דמחיים נמי אסור, ומאי מפסדא ליה עריפה".

68. עוד דוגמות: "אמיד וקאי" (ערכין כ ע"א); "אסירא וקיימא" (סוטה ו ע"א); "אסורה וקיימא" (סוטה כו ע"ב); "מגלו וקיימו" (ביצה ג ע"א); "מיחייב וקאי" (ראש השנה ז ע"ב); "חלים וקאי" (חולין קכג ע"ב); חולין קכד ע"א); "טמא וקאי" (חגיגה כג ע"א); "מיטמא וקאי" (נזיר מב ע"ב); "מיטמא וקאים" (נזיר מב ע"ב); "מטאבא וקיימא" (תמורה כב ע"א); "פסיל וקאי" (פסחים יד ע"ב); "מפקרי וקיימי" (גיטין מז ע"א); "ומפריש וקאי" (בכורות יא ע"א); "קביעא וקיימא" (חולין קא ע"ב); "דקדישי וקיימי" (תמורה י ע"ב); "מקדשא וקיימא" (ביצה יז ע"א); "קדישי וקיימי" (תמורה י ע"ב); "מיקים וקאי" (גיטין לו ע"ב); "שריא וקיימא" (גיטין פג ע"א).

70. העובדה שהפועל קאי מביע קביעות של מצב דומה שאין צורך לבארה. בלשונות רבות פועל המצוין עמידה מנוצל להבעת פעולה ממושכת או מצב; ראה על כך קומרי, עמ' 102-103 ("Locative expressions of aspectual continuations"), ובעיקר עמ' 102. נציין רק שקאי, גם כשהוא משמש פועל מלא, מביע בדיוק את שתי ההוראות הללו: מצב וחוסר שינוי הנובע

להבהרת היחס בין המבנים שנסקרו נציג את הטבלה הזאת:

מ צ ב		פ ע ו ל ה	
ממושך או מתמשך מן העבר	לא מסומן	ממושך או מתמשך מן העבר	לא מסומן
קָטִיל וקאי	קָטִיל	קא קָטִיל	קָטִיל

אף שהמבנים קָטִיל וקא-קָטִיל מביעים פעולה והמבנים קָטִיל וקָטִיל-וקאי מביעים מצב, בשני המקרים קא או קאי מוסיפים את הבעת ההתמשכות או את ההפניה אל העבר. ועוד בזאת שווים שני המבנים, ששניהם - גם כשהם מדגישים את העבר - לא איברו את זיקתם אל ההווה: כשם שבינוני סביל + וקאי מציין מצב בעבר שעדיין נוכח, אף קא + בינוני מציין פעולה בעבר שעדיין נוכחת בדיון או בסוגיה (=הבעה פרפקטית).

לסיכום:

1. לאחר קא הצורה המופיעה היא תמיד בינוני.
  2. לצירוף קא + בינוני שני תפקידים: (א) תיאור פעולה ממושכת; (ב) ציון פעולה שכבר נזכרה לעיל אך היא או תוצאותיה עדיין קיימות בשעת הדיון.
  3. בשני תפקידיו קא + בינוני מציין התרחשות ולא מצב.
  4. תפקידו הראשוני של קא + בינוני הוא תיאור ההתמשכות וחוסר השינוי, וממנו התפתחה ההפניה אל העבר.
  5. במסורת תימן הצורה שלאחר קא נקראת כצורת עבר בכל מקום שהדבר אפשרי. הגורם לקריאה זו הוא משמעות הצירוף, המכוון באמת אל העבר.
- חריגים ומקרים מיוחדים:
1. בירושלמי הצירוף קאים + בינוני⁷¹ משמש בתפקיד א של קא + בינוני - לתיאור פעולה ממושכת⁷², למשל:
- והוה ארכונא קאים דאין אחד ליסטס, ואזל קם ליה גחך כל קבליה (ברכות ה ע"ג).

ממצב בעבר. דוגמות: "ודילמא נח נפשיה דרבי חנינא, ורבי אפס כדקאי קאי" (שבת נט ע"ב); "ואמר רבה, הצורם אחז פרתו של חבריו פטור. מאי טעמא, פרה כדקיימא קיימא, דלא עבד ולא מידי, וכולהו שוורים לאו לגבי מזבח קיימי" (בבא קמא צח ע"א); "לא בטלה מגילת תענית, הני הוא דתלינהו רחמנא בבנין בית המקדש, אבל הנך כדקיימי קיימי" (ראש השנה יח ע"ב); וראה גם ברכות לח ע"א וחכמים ב ע"א.

71. מסתבר שזו הצורה הקדומה, וממנה נוצר קא + בינוני בארמית בבליה.

72. ראה E. Y. Kutscher, "Jewish Palestinian Aramaic" (Glossary), in: F. Rosenthal (ed.), *An Aramaic Handbook*, I/2, Wiesbaden 1967, p. 71; M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, Ramat-Gan 1990, p. 480a. יש להרגיש שההגבלה שהזכרנו בנוגע לארמית הבבלית, שהפעולה נחשבת ממושכת רק מתוך השוואה לפעולה שלצדה (ראה לעיל, הערה 23), תקפה גם בצירוף קאים + בינוני שבירושלמי.

- חד בר נש הוה קאים רדי, פסקת תורת' קומוי (מעשר שני נו ע"א).⁷³
ואולם לתפקיד ב של קא + בינוני (לתיאור פעולה שנזכרה לעיל) לא מצאתי
הקבלה⁷⁴ בארמית של הירושלמי.⁷⁵

ומעניין שמצב דומה משתקף בצירוף העברי בינוני סביל + ועומד. משתי
המשמעויות המתוארות כאן, מצב מתמשך ומצב הנובע מן העבר, רק המשמעות
הראשונה מצויה בספרות התנאים: הצירוף בינוני סביל + ועומד להבעת מצב
מתמשך⁷⁶, בהקבלה לתפקיד א של קא + בינוני בבבלי ולשימוש של קאים + בינוני
בירושלמי. לעומת זאת המשמעות השנייה - מצב הנובע מן העבר - כנראה אינה
מתועדת בספרות התנאים⁷⁷. והנה בתלמוד הבבלי נוספה אף משמעות שנייה זו אל

73. ד"ר מרדכי מישור הפנה את תשומת לבי למקרה דומה ומאלף: "עובדא הוה בחד יהודאי דהוה
קאים רדי [צ"ל רדי], געת תורת' קומוי" (ירושלמי ברכות ה ע"א; בדומה לוי גינצבורג, שרידי
הירושלמי, ניו יורק תרס"ט, עמ' 9). אבל במקבילה שבאיכה רבה: "דהוה קא רדי" (איכה רבה,
פרשה א, על הפסוק "על אלה אני בוכיה"; איכה רבה, הוצאת ש' באבער, ווילנא תרנ"ט, עמ'
89. גם בכ"י מינכן 229 קא רדי, אבל בכ"י קיימברג' קאי ורדי). שוויון התפקיד של המבנה
הארץ-ישראלי למבנה הבבלי השפיע על הסופרים להמיר את קאים רדי בקא רדי, בהשפעת
הבבלי. מישור העירני אף על הצירוף המקביל המצוי בתוספתא: "אפילו עומד וחורש על גבי
מענה, קורעו ומוציא את דמו, חותך ואוכל בשר" (תוספתא חולין ד, ו); וראה גם "כולו בהמה
ופניו אדם, עומד וחורש בשדה, ואומר' לו, בוא וחלוצ' או יבם" (ירושלמי נידה נ ע"ג). אלו
שני המקרים היחידים שמצאתי בספרות חז"ל שהמבנה עומד + בינוני מביע בהם בבירור
פעולה ממושכת, כעין קאים + בינוני שבירושלמי, ומעניין ששניהם בצירוף עומד וחורש.
74. מצב זה תומך בהשערה שהובעה לעיל על המעבר מתפקיד א של קא + בינוני אל תפקיד ב;
ראה לעיל, הערה 63.

75. יש בירושלמי היקרויות יחידות של קא עצמה, כנראה בהשפעת התלמוד הבבלי, כפי שכתב
דלמן (G. Dalman, *Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch*, Leipzig 1905), (p. 316). וראה שאל ליברמן: "ובכל מקום שאתה מוצא 'קא' או 'כי' בירושלמי היא ט"ס"
(תוספתא כפשוטה, ד, ניו יורק תשכ"ב, עמ' 699, הערה 5). אלו המקרים הידועים לי (רובם
מנויים אצל דלמן, שם, עמ' 321. הנוסח כאן לפי כתב-יד לידן [3] Scaliger): (א) "קאמרין"
(שקלים נ ע"ב): מילה זו באה בכ"י לידן בתוך קטע שנוסף בגיליון, והוא מן התוספות
הבבליות של מסכת שקלים (ויש עוד סמנים בבליים בקטע זה, וראה ליברמן, שם); (ב) "אנא
מבית עלי קאתינא" (סנהדרין יח ע"ג): בביטוי זה יש השפעה ברורה של הביטויים המצויים
בבבלי, כגון "מוזעא דיוסף קאתינא" (ברכות נה ע"ב, ברא מציעא פד ע"א); "מדבית שאל
קאתינא" (מגילה טז ע"א); "מדבית חשמונאי קאתינא" (קידושין ע ע"ב, וכעין זה ברא בתרא ג
ע"ב); (ג) "קא מטרחא" (ברכות יג ע"ב); (ד) "קתני" (יומא מב ע"ג); (ה) "דקאמ" (גיטין
מג ע"ג). שני האחרונים הם מן הנפוצים בבבלי בקידומת קא, והוא שהשפיע. במילונים הובא
מתרגום שני לאסתר: "דעל טובתכון אנא קא סמיכנא" (אסתר ה, א), אך משפט זה כולו חסר
במהדורת שפרבר (A. Sperber, *The Bible in Aramaic*, IV/A, Leiden 1968).

76. ראה מישור, עמ' 249.

77. מישור, עמ' 258 (בסעיף "הווה הנמשך מן העבר"), לא הביא צירוף מיוחד המשמש לצורך זה,
ומכאן אני למד שבלשון התנאים אין צירוף מיוחד למשמע זה. גם בירושלמי לא מצאתי
שימוש זה בצירוף בינוני סביל + ועומד.

הצירוף⁷⁸. מסתבר שהשפיע המבנה הארמי המקביל בינוני סביל + וקאי. בכך נשתוו בתלמוד שימושי בינוני סביל + ועומד בעברית אל שימושי בינוני סביל + וקאי בארמית.

נביא דוגמות אחדות לשימוש החדש שצמח בעברית של התלמוד הבבלי:

- אמר לו הקב"ה לגבריאל, מגלך נטושה, אמר לפניו, רבונו של עולם, נטושה ועומדת⁷⁹ מששת ימי בראשית (סנהדרין צה ע"ב).

- כהן שהיה לו מת מונח על כתיפו והושיטו לו מתו ומת אחר ונגע בו, יכול יהא חייב, ת"ל "ולא יחלל", במי שאינו מחולל, יצא זה שהוא מחולל ועומד (נזיר מב ע"ב).

- "אשר יצוד", אין לי אלא אשר יצוד, נצודין ועומדין מאליהן מנין, כגון אווזין ותרנגולים, ת"ל "ציד", מ"מ (חולין פד ע"א)⁸⁰.

- רבי יהודה אומר, כלבוס של ברזל מטילין לתוך פיה, שאם נמחקה מגילה ואמרה איני שותה, מערערין אותה ומשקין אותה בע"כ. אמר רבי עקיבא, כלום אנו צריכין אלא לבדוקה, והלא בדוקה ועומדת⁸¹ (סוטה יט ע"ב).

2. בקורפוס הנבדק נזדמנו חריגים ספורים⁸², וכדי שלא לקטוע את רצף הדיון נדחו לסוף המאמר. הנה כמה מהם:

א. פעולה חוזרת ונשנית בהווה, המצינות בקא שלא ככללים:

- וכי תימא דמגבה והדר מגבה, והמעשים בכל יום ולא קא עבדינן (סוכה מד ע"א, כ"י אוק').

- אסקיה חמיש סר אלפי גרמידי, אוקמיה אלא לפא דגרמידי. והא קא חזינן דקא קארו פורתא וקאתו מיא⁸³, אמ' רב משרשיה, הנך מסולמי דפרת נינהו (סוכה נג ע"ב, כ"י אוק').

78. לצד המשמעות הראשונה, כגון "היה תפוש נר חנוכה ועומד לא עשה ולא כלום" (שבת כב ע"ב, וראה רש"י: "ועומד - לאו דוקא, אלא כן לשון הש"ס"); "בינוניים תלויין ועומדין מר"ה ועד ייה"כ" (ראש השנה טז ע"ב).

79. כאן בולט ההבדל בין נטושה להבעת מצב ובין נטושה ועומדת להדגשת התמשכות המצב מן העבר.

80. השווה אל הנוסח במקבילה שבתוספתא, ערכין ד, כח, שאין בה מבנה זה.

81. השווה אל הנוסח במקבילה שבתוספתא: "הרי היא בדוקה ומנוולת" (סוטה ב, ג). הקבלה זו ממחישה שהצירוף לא שימש בתקופת התנאים. אין ספק שחזר אל ציטוט הברייתא בהשפעת לשון התלמוד.

82. אין טעם לערוך רישום מפורט. לעומת דוגמות מרובות מאוד לכללים נמצאו בקורפוס הנבדק רק כעשר סטיות מהם. אולם מחוץ לקורפוס מצאתי ביטויים שאינם משתלבים בכללים, והם זוקקים עוד עיון. אציין שניים הידועים לי: (א) הביטוי קא סלקא דעתך, כגון "קא סלקא דעתך בצורי, קשיא לחזקיה. אמר לך חזקיה, הכא במאי עסקינן, באורנסי" (שבת צא ע"ב); (ב) הביטוי קאתינא, כגון "כל דאמר מדבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא" (קידושין ע ע"ב).

83. ברפוס: "והא חזינן דכרינן פורתא ונפקי מיא", בלא קא בכל שלושת הפעלים.

ב. פעולה חוזרת ונשנית בעבר, שבדרך כלל אינה מצוינת בקא:

- לוי הוה קא מיטלל קמי רבי (רבי) בתמני סכיני (סוכה נג ע"א, כ"י אוק')⁸⁴.

ג. פעולה ממושכת, שאינה סמוכה אל פעולה רגילה המוזכרת לצדה:

- חזייה שלמה למלאך המות דהוה עציב, אמר ליה, מאי עציבת, אמ' ליה, קא מבעי מנאי (סוכה נג ע"א, כ"י אוק').

- אי נמי אמר וי קא מאיית ההוא גברא [...] וי קא מיתא הך איתתא (ה"פ, עמ' 88)⁸⁵.

3. בהלכות פסוקות יש כמה מקרים שקא מופיעה בהם ברישה של ההלכה, בתיאור המקרה:

- והיכא דקא באעי למיתן מתנה זוזי לחבריה, וליתיה גביה למיתבניון ליה במשיכה, לקניניהו ניה ליה אגב ארעא (עמ' 96).

- והיכא נמי דקא טעין דינפל עליה ליסטום מזוין, מישתבע האיי שומר שכו, ופטיר מלשלומי בגניבה (עמ' 115).

- והיכא דחד שהדא חתים עילוי שטרא וחד קא משהיד בפומיה מיצטרפין (עמ' 122).

מקרים אלו יכולים להשתייך לתפקיד א של קא, שכן הם מתארים פעולה ממושכת, העומדת כנגד הפעולה הרגילה שבסיפה, בפסק ההלכה. עם זה נראה שיש

84. בדפוס: "לוי הוה מטייל קמיה רבי בתמני סכיני", בלא קא.

85. אפשר שיש לראות במקרים הללו סימנים להתפשטות קא אל מעבר לגבולותיה המקוריים, תהליך שהורחב מאוד בארמית החדשה. כידוע, בניבים אחדים של הארמית המזרחית החדשה קא (הקידומת *ko, k* וכדומה) משמשת בכמה תפקידים. כיוון שמאמר זה אינו עוסק בארמית החדשה, שיותר מאלף שנה חוצצות בינה ובין הארמית הבבלית, וכיוון שהמצב בארמית החדשה שונה מן המצב בארמית הבבלית, נסתפק בהפניה לכמה עיונים בה: זלדקה, מנדאית, עמ' 379; I. Garbell, *The Jewish Neo-Aramaic Dialect of Persian Azerbaijan*, The Hague 1965, p. 67; O. Jastrow, *Laut- und Formenlehre des neuaramäischen Dialekts von Miḏin im Ṭur-'Abdin*, Bamberg 1967, pp. 145-146, 153-154; G. Goldenberg, "Aramaic Perfects", *ISO XII* (1992), pp. 131-133; R. Macuch, *Handbook of Classical and Modern Mandaic*, Berlin 1965, p. 48; H. Ritter, *Ṭurōyo, A: Texte*, Band II, Beirut 1969, p. 104; *ibid.*, C: *Grammatik*, Stuttgart 1990, p. 50. דמיון רב למתואר כאן יש בהצעתו החדשה של פבריציו פֶּנְקִיטִי, שלפיה המילית *qam/kām-* בניבים אחדים של הארמית החדשה, המשמשת לציון הפרטריט (כגון *qam nāšqet-* 'נִישְׁקַת אוֹתוֹנִי'), התפתחה מן הפועל *qāʔəm*, המציין בעיקרו (גם) מצב (ראה פ' פֶּנְקִיטִי, "על האטימולוגיה של המילית *qam/kām-* בארמית חדשה", מסורות ט-י"א [ספר היובל לגרעון גולדנברג], ירושלים תשנ"ז, עמ' 475-482). אני מודה לגב' אסתר גולדנברג, שהסבה את תשומת לבי למאמר זה.

בהם מסממני ייחוד לשונו של ספר הלכות פסוקות, לפי שמקרים כאלה לא מצאתי בתלמוד.

4. בהלכות פסוקות קא + בינוני (בדרך כלל משורש אמ"ר) מציין לעתים הפניה אל דיוני התלמוד, אף שלא נזכרו קודם. שימוש זה מתאים לתפקיד ב של קא. אמנם דברי התלמוד לא נזכרו במפורש בטקסט זה עצמו, אך כיוון שהתלמוד מונה לפני המחבר⁸⁶, הרי הם כאילו נזכרו:

- כי דקא אמרינן משה בר אצרי (עמ' 75); ומסקנן קא אמרינן דקבלן הוא (עמ' 75); וקא מסקינן דברי שכיב מרע (עמ' 76); ולית הילכתא כרבי יהודה, דקא אמרינן ליה, לא נחשדו ישראל על כין (עמ' 90); והילכתא כרב יוסף, מיד קא אמרינן⁸⁷, אמ' שמואל, האיי מאן דאזופיה [...] וקא אמרינן, נימא תהוי תיובתיה דרב יוסף בשומר אבידה, וקא מפרקינן דלא, שמע מינה, הילכתא כרב יוסף (עמ' 115).

רשימת הקיצורים

כתב־יד

ה"פ = ספר הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון, כתב־יד ששון 263, מהדורה פקסימילית, הוצאת מקור, ירושלים תשל"א.

כ"י אוק' = כתב־יד אוקספורד 2677.

כ"י אנ' = כתב־יד אנלאו 271.

כ"י"ה = כתב־יד המבורג 165.

כ"י"פ = כתב־יד לינגרד-פירקוביץ 1187.

ספרות

ה"ר = ספר הלכות פסוקות או הלכות ראו, הוצאת א"ל שלאסבערג, ווירסייליס תרמ"ו.

לויאס = ק' לויאס, דקדוק ארמית בבלי, ניו־יורק תר"ץ.

מורג = ש' מורג, ארמית במסורת תימן: לשון התלמוד הבבלי, ירושלים תשמ"ח.

מישור = מ' מישור, מערכת הזמנים בלשון התנאים, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג.

נלדקה, מנדאית = T. Nöldeke, *Mandäische Grammatik*, Halle 1875

⁸⁶ תחושה זו נשקפת מעצם השימוש במונחים אמרינן, מסקינן וכדומה, המשמשים בהפניה אל התלמוד גם כשהציטוט לא נזכר לפני כן.

⁸⁷ = מדקא אמרינן.

T. Nöldeke, *Compendious Syriac Grammar*, Trans. by J. A. = סורית, נלדקה,
Crichton, London 1904

ערוך השלם = ח"י קאהוט, ספר ערוך השלם, א-ח, וינה 1892-1878.

B. Comrie, *Aspect*², Cambridge 1978 = קומרי

S. D. Luzzatto, *Grammatik der biblisch-chaldäischen Sprache und* = שד"ל
des Idioms des Thalmud Babli (Translation: M. S. Krüger), Breslau
1873

M. Schlesinger, *Satzlehre der Aramäischen Sprache des* = שלזינגר
Babylonischen Talmuds, Leipzig 1928

הסימנים המשמשים במובאות

[ ] = הושלם בידי סופר כתב-היד

( ) = נמחק בידי סופר כתב-היד

< > = הושלם מכתב-יד אחר

מן העבודה במילון ההיסטורי

אליקים וייסברג

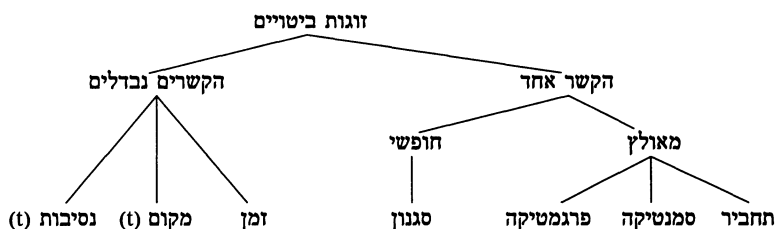
הלשון הארמית בבבל בתקופת ראשוני האמוראים

1. מבוא - תולדות המחקר: (1.1) כפלי תצורה ומילים נרדפות; (1.2) ניבים נבדלים בתלמוד הבבלי.
2. הטקסט התלמודי - הצפנה ועריכה: (2.1) הגדרת "הצפנה", "מסורה", "עריכה", "מקורות"; (2.2) חשיפת מקורות אמוראיים - הצפנת המסרים; (2.3) חשיפת מקורות אמוראיים - השינויים בעקבות עריכות; (2.4) שמירה ואי-שמירה על לשון המקור המשובץ - כללי; (2.5) שמירה על לשון המקורות האמוראיים.
3. הסביבה, הקונטקסט - עולם האמוראים: (3.1) ספקות בדבר ידיעת הסביבה; (3.2) דיון בשפה.
4. דרך העבודה והנחות מוקדמות.
5. הדוגמאות: (5.1) מורפולוגיה; (5.2) תחביר; (5.3) כפלי תצורה שלא נידונו במאמר זה.
6. סיכום.

1. מבוא - תולדות המחקר

1.1 כפלי תצורה ומילים נרדפות

כבר העירו החוקרים, ובפרט שלמה מורג¹, על כפלי תצורה בדקדוק הארמית של התלמוד הבבלי, ואף מצאנו שפע מילים נרדפות בין במילים דקדוקיות ובין בשמות עצם ובפעלים. להלן סכמת הסברים אפשריים לתופעה זו²:

* מחקר זה נשען על מאגר הטקסטים לפי כתבי-יד שבאקדמיה ללשון העברית ועל תכנת החיפוש שפותחה שם. במאגר זה קיימת בין השאר הבחנה בין עברית לארמית, והבחנה זו הייתה לי לעזר רב. כמו כן אני מודה למר צ'ארלס מיהאן, שעבר על מאמר זה, העיר לי הערות חשובות והצילני משגיאות רבות. לביאור קיצורים ביבליוגרפיים, כתבי-יד וסימני סוגריים ראה רשימת הקיצורים בסוף המאמר.

1. במאמרו "לעניין העברתו בעל-פה של התלמוד הבבלי", בתוך מחקרי תלמוד, ב, עמ' 338.
2. זו הרחבה של סכמה שפרסמתי במאמר קודם. ראה וייסברג, בחנים, עמ' 64.

הסבר:

זוגות ביטויים = ביטויים (ובכללם סינטגמות) בעלי משמעות זהה המזדמנים בטקסט אחד. בנידון זה הביטוי האחד שכיח והאחר נדיר.
 הקשר אחד = סביבה אחת = זוגות ביטויים השייכים לאותה שפה - כלומר הם מזדמנים בפי דוברים החיים באותו זמן, באותו מקום ובאותו רקע תרבותי.
 הקשרים נבדלים = זוגות ביטויים השייכים לא לאותה שפה אלא לכמה ניבים - כלומר הם מזדמנים בפי דוברים שחיו בזמנים, במקומות או בנסיבות נבדלים, אף כי הביטויים מזדמנים בטקסט אחד.³

מאולץ = שינויים המתחייבים מכללי השפה.

חופשי = חילופים חופשיים בין זוגות הביטויים = ביטויים נרדפים.

נסיבות = Sitz im Leben = "מקומן בחיים של צורותיה השונות של ההלכה"⁴.

במאמר זה ברצוני להראות שכפלי התצורה מקצתם נעוצים בניבים נבדלים. בייחוד מבקש אני להראות שבמקורות אמוראיים נשמר ניב ארמי מימי האמוראים הראשונים. לפעמים הרכיב הנדיר מזדמן לא רק במקורות אמוראיים אלא בכמה סוגי מקורות.

1.2 ניבים נבדלים בתלמוד הבבלי

1.2.1 עדויות מפורשות

מצאנו עדויות מפורשות לניבים נבדלים בבבל, כעין "הרואה חתול בחלום באתרא דקרו ליה שונרא <...> באתרא דקרו ליה שורניא <...>" (ברכות נו ע"ב⁴⁹, כ"א), וכן מצאנו עדות לסוציולקטים: "דאמור רבנן" לעומת "דאמרי אינשי" (קידושין ע ע"א)⁵.

1.2.2 עדויות עקיפות - מקורות נבדלים

הניבים הנבדלים הגיעו אלינו כאמצעות מקורות התלמוד. הרי התלמוד הבבלי הלך והתפתח מאות שנים באזורים אחדים בבבל וקלט מקורות ממקורות שונים, שלשונם המקורית נשמרה רק באופן חלקי. קליטת המקורות היא הגורם לניבים ארמיים רבים בתלמוד הבבלי.

ברצוני לבדוק את לשונם של מאמרי האמוראים הבבליים הקדומים (עד הדור הרביעי ועד בכלל) וכן מעשים ושיחות של פשוטי העם מתקופה זו ולהראות

3. דוגמה לזוגות ביטויים שאינם נרדפים נותן אבי הורביץ - Avi Hurwitz, "The usage - of ש and בוך in the Bible", HTR 60 (1967) עמ' 119-120.

4. אפרים א' אורבך, "הדרשה כיסוד ההלכה ובעית הסופרים", תרביץ כז (תשי"ח), עמ' 168.

5. עיין וייסברג, בתנים, עמ' 59, הערה 3.

שבלשון מקורות אלו יש סטיות מן הארמית הבבלית הרגילה. אקבע את יחסן של סטיות אלו לניבים הארמיים הנבדלים.⁶

2. הטקסט התלמודי - הצפנה ועריכה

2.1 הגדרת "הצפנה", "מסורת", "עריכה", "מקורות"
האמוראים והמחברים התלמודיים רוצים להעביר מסר לנמען. המסר דן בדרך כלל בהוראות הלכתיות וביחס בין מקורות (ברייתות, מאמרי אמוראים), והוא מועבר לנמען באמצעות סמלים (טקסטים). הפיכת המסר לטקסט למטרת תקשורת מכונה "הצפנה". הצפנות נבדלות של מסר אחד מכונות גם "מסורות". כל תהליך התקשורת בין המחברים שבתלמוד ובין הנמען מתקיים בקונטקסט ריאלי. מנסחי הטקסט (העורכים) נזקקים בהצפנה לטקסטים ולקטעי טקסטים קיימים, והם משלבים אותם בדיוניהם. ניסוח באמצעות שילוב קטעי טקסטים קיימים מכונה "עריכה". הן הברייתות ומאמרי האמוראים המשמשים יסוד לדיון (בתור מסר או בתור צורה מנוסחת) הן הטקסטים המשולבים בדיון מכונים "מקורות".

2.2 חשיפת מקורות אמוראיים - הצפנת המסרים
מטרתו לחשוף בטקסטים התלמודיים את המקורות המנוסחים בידי האמוראים הראשונים, שהרי יש סיכוי למצוא בהם את לשונם של אמוראים אלו.⁷ בחשיפת מקורות אמוראיים אנו מסתמכים על עדויות של עורכי הסוגיות, וכמה קשיים כרוכים בשיטה זו.

2.2.1 רבי-משמעות של המינוח התלמודי
ציון המקור "אמר ר' X" הוא רבי-משמעי. הרי בשילוב מקור בתוך סוגיה יש שני שלבים שהם שלושה: (א) הצפנת המקור, דהיינו (1) המסר / הרעיון / ההלכה

6. יחיאל שליזנר: "hebräisch und stellenweise in einem viel älteren aramäischen Dialekt sind [...] viele Lehrsätze der Amoräer, besonders der ältern" - אמוראים רבים, ביחוד של האמוראים הקדומים, נכתבו בעברית ובמקומות ספורים בניב ארמי יותר קדום [מהארמית הבבלית הרגילה] (שליזנר, מבוא, עמ' 1, וכן שם, עמ' 2). וכן הוא מעיר על ייחודים לשוניים בדברי האמוראים או אנשי בבל בתקופת האמוראים בגוף ספרו, למשל בעמ' 10, 120. י"נ אפשטיין מראה את הקשר בין הלשון הארמית בימי האמוראים הראשונים ובין לשון תרגום אונקלוס (אפשטיין, דקדוק, עמ' 14). בצורות רבות הוא מציין את שם אומן (אמורא) ואת שם מקומן, כנראה כדי לרמז שהן שייכות לאוצר לשון האמוראים הקדומים. למשל, בעמ' 23 דין; בעמ' 24 דא, עדי. ראה גם קוטשר, עמ' 172, הערה 51; וייסברג, צורות, עמ' 370, הערה 5.

7. גישתי הרואה במאמרי האמוראים מקור שתוכנו ולפעמים ניסוחו נשמר כהוויתו עולה בקנה אחד עם השיטה להבחין בסוגיה בשלושה רכיבים: דברי תנאים, דברי אמוראים ודברי סתם התלמוד. ביחוד ש"י פרידמן העמיק חקר בשיטה זו. עיין בדבריו החשובים - פרידמן, אומנין, עמ' 9-13.

ר-2) ניסוח המסר; (ב) השימוש שעורכי הסוגיה משתמשים במקור. לפי מודל זה לציון הזיהוי "אמר רבא" יש חמישה הסברים:

א. רבא הוא הוגה המסר וגם מצפינו-מנסחו (רגיל).

ב. רבא הוא הוגה המסר, אך אדם אחר הוא המצפין. למשל, רבא עשה מעשה ואדם אחר הסיק ממנו את המסקנה הנכונה וניסח הלכה על פיו.

ג. אדם אחר הוא הוגה המסר, אך רבא הוא המצפין.

ד. רבא אינו הוגה המסר ולא מצפינו. למשל, רבא משמש מוסר (tradent) של מאמר עתיק או הוא העורך של יצירה המשלבת בתוכה את המסר המוצפן.

ה. עורך הסוגיה מייחס מאמר לרבא אף על פי שרבא לא אמרו מעולם, ואז אמר = סבר, או אמר = אמר לך = רבא היה יכול לומר (עיין להלן, סעיף 5.1.1.2), או עורך הסוגיה לומד אנלוגיה ממאמר של רבא ומייחס את ההיסק (נכון או מוטעה) מתוך דברי רבא לרבא עצמו, ואז אמר = כדאמר⁸.

2.2.2 נאמנות

נקודה ה בסעיף הקודם מדגימה את שאלת הנאמנות. גם עורכי הסוגיות עצמם מסופקים לפעמים בדבר ייחוס מאמרים לאומריהם. שאלת נאמנות הייחוסים נידונה בספרות המחקר⁹. על אף ההסתייגויות הסתמכתי בעבודה הזאת על עדות העורכים בדבר מאמריהם של האמוראים הראשונים, ובמקרים רבים ניסיתי לאמת שמקור אמוראי לפנינו (עיין להלן, סעיף 4).

2.2.3 היעדר ציוני מקור

כד בכד עם ספקות בדבר ציונים למקורות אמוראיים ייתכן שהעורכים לא ציינו אותם, ומקומות בסתם התלמוד הם בעצם מקורות אמוראיים. אכן, מצאתי הרבה מאמרים סתמיים המיוחסים בכתבי-היד לאמוראים, למשל במסכת כתובות:

דף	הרש"ר, א	נוסח הדפוס	כ"י	נוסח כתב-היד
כח ע"א	קצח ⁴ (לא צוין)	איבעיא להו	ל ^פ	בעי רב ביבי
מב ע"ב	שיג ¹⁶ (לא צוין)	אלא מעתה	ל ^פ	אמ' ליה אביי אלא מעתה
מט ע"א	שס ¹	ואימא היכא דהדרא	ל ^פ	אמ' ליה רב אדא בר מתנה
				לרבא אימ' הני מילי

8. עיין אליקים וייסברג, "תצורה ומשמעות בסוגיות תלמודיות - יישום במערכת הזמנים בארמית הבבלית", לשוננו נט (תשנ"ו), עמ' 140, הערה 29 ועמ' 143, הערה 30. עיין עוד להלן, סעיפים 5.1.1.4 ו-5.1.7.4.

9. עיין Sacha Stern, "Attribution and Authorship in the Babylonian Talmud", *JJS* (1994) 55, עמ' 28-51; Yaakov Elman, "Argument for the Sake of Heaven: The Mind of the Talmud. A Review Essay", *JQR* 84 (1994) 264. ואכמ"ל.

דף	הרשלו, ב	נוסח הדפוס	כ"י	נוסח כתב-היד
עט ע"ב	רמ,	לעולם חיישי	ל ^פ	אמ' רב מרשיא לעולם
פט ע"ב	שכה,	הא מדקתני סיפא	ל ^פ	< אמר רב יוסף... > אמ' ליה
				אביי הא <...>
קיא ע"א	תקמב ²⁷	והאמר מר	ל ^פ , ר ^י	ואמ' רב יהודה בריה דרב
				שמוא' בר שילת משמיה דרב

ועוד דוגמאות רבות ממסכתות אחרות.

ביטויים נדירים מזדמנים גם במאמרים שהם סתמיים במקצת כתב-היד (גם בדפוס) אך מפורשים בכתב-יד אחרים. למשל, ברכות מד ע"ב:

דפ"ו (דף מו ע"ב)	כ"א
אבל מטוי שפיר לית לן בה	אבל טוי לית לן בה
ודלא מטוי שפיר	אמ' רב פפא וכי לא טוי יאות ¹⁰
לא אמרן אלא	לא אמרן אלא
דלא שתה בתרי' שכרא	דלא אישתיה שיכר' בתריה
אבל שתה בתרי' שכר' לית לן בה	אבל אי שתיה שיכרא בתריה לית לן בה

תואר הפועל הנדיר יאות, הנדרף לתואר הפועל שפיר, הרגיל בבבלי, מזדמן לכאורה במאמר רב פפא. ועיין עוד להלן, סעיף 5.1.7.4. הסברים אפשריים לשינויים ולהשמטות בשמות אמוראים בשלב התהוות הסוגיות:

- א. הייתה סוגיה ערוכה קדומה. במסורת אחת, המיוצגת בכתב-יד מסוים, צוין שם עורך הסוגיה, ובמסורת אחרת, המיוצגת בכתב-יד אחר, לא צוין. השם כאן מייצג את עורך הסוגיה ולא דווקא את מחברי המאמרים¹¹.
- ב. כשם שנשארו בספרות הגאונים ולפעמים גם בכתב-היד התלמודיים ידיעות על אודות האמוראים, כך ייתכן שמאמר שנמסר בישיבה אחת בסתם נמסר בישיבה אחרת בשם אומרו. הסבר זה תקף גם בחילופי שמות.

2.3 חשיפת מקורות אמוראיים - השינויים בעקבות עריכות

2.3.1 הסברים אפשריים לשינויים ולהשמטות בציוני המקורות

א. השמטות ושינויים מקריים בידי הסופרים.

ב. עיין להלן, סעיף 5.1.7.4.

10. מכאן ולהבא תודגש התופעה הלשונית הנידונה בהשמנת המילה (והגדלת חלק המילה המודגש במיוחד). תופעות לשוניות חריגות אחרות הנידונות במקומות אחרים בעבודה זו יסומנו בקו תחת המילה. תופעות אחרות שראוי להדגיש יסומנו בהטיית המילה.

11. עיין דוד רחנטל, "פרקא דאביי", תרכ"ז (חש"ז), עמ' 97-109.

2.3.2 שינויים במקורות עצמם

2.3.2.1 קביעת הגבולות

2.3.2.1.1 העברה ושיקוע קטע בעל סממן דיאלקטי

אופיו העריכתי של התלמוד גורם שלפעמים הועברו ושוכחו לתוך מאמרי אמוראים או לתוך ויכוחים בין אמוראים קטעים בעלי סממנים דיאלקטיים, וקשה לברר אם קטעים אלו הם מדברי האמוראים. למשל:

בבא קמא פ ע"א, כ"ה	נזיר נז ע"ב, דפ"ו
אמ' לני[הו] רב אדא בר אהבה לרב הונא	אמר ליה רב אדא בר אהבה לרב הונ'
דידך מאי דידן מנטרא להו חובה	וידידך מאן מגלח להון אמר ליה חובה
אמ' ליה תקברינון <חובה> לבנה	תקברינון חובה לבניה
כולהי שניה דרב אדא בר אהבה	כולהי שניה דרב אדא בר אהבה
לא איקיים ליה זרעא לרב הונא מחובה ¹²	לא איקיים ליה זרעא לרב הונא

בשתי דרכים אפשר לתאר את השתלשלות שיחתם של רב אדא בר אהבה ורב הונא עד שהיא נקבעה במסכת בבא קמא.
הדרך הראשונה:

שלב א - שיחה בעניין רעיית בהמה דקה. בר אדא בר אהבה: "דידך מאי". רב הונא: "דידן מנטרה להו חובה". רב אדא בר אהבה: "תקברינון לבנה".

שלב ב - עורך סוגיית בבא קמא הוסיף את ציון הנפשות הפועלות בשיחה: "אמ' לני[הו] רב אדא בר אהבה לרב הונא", וכן הוסיף את הערתו: "כולהי שניה דרב אדא בר אהבה לא איקיים ליה זרעא לרב הונא מחובה". אנו מסיקים מכאן שרב אדא בר אהבה נזקק ללשון דיאלקטית: תקברינון.
הדרך השנייה:

שלב א - שיחה בעניין רעיית בהמה דקה. רב אדא בר אהבה: "דידך מאי". רב הונא: "דידן מנטרה להו חובה".

שלב ב - שיחה בעניין הקפת קטן. רב אדא בר אהבה: "וידידך מאן מגלח להון". רב הונא: "חובה". רב אדא בר אהבה: "תקברינון לבנה". עורך סוגיית נזיר שיקע את השיחה בעניין הקפת קטן בסוגייתו וניסח את לשון תקברינון בלשונן של המסכתות המיוחדות: "תקברינון". אנו מסיקים מכאן שאין צורך לומר שרב אדא בר אהבה נזקק ללשון דיאלקטית.

12. כך מעיר אליעזר גולדשמידט: "תקברינון ונראה שהיה כתוב תקברינון ככנויר נ"ז ע"ב" *COD. HEBR. XIX. BIBL. HAMB. Der Traktat Neziqin... herausgegeben... von) Lazarus Goldschmidt, Berlin 1913, Textkritische Anmerkungen* עמ' 463; כ"ה, עמ' 93; בהתקנת כ"ה במילון ההיסטורי הותקן תקברינון(הו), דהיינו האותיות הו נכתבו על הגרד.

שלב ג - עורך סוגיית בבא קמא הוסיף את ציון הנפשות הפועלות בשיחה: "אמ' ל[נ]ה(ו) רב אדא בר אהבה לרב הונא", והוסיף את קללתו של רב אדא בר אהבה מתוך מסכת נזיר - ובלשון המסכת: "תקברינון לבנה", וכן הוסיף (ממסכת נזיר) את ההערה "כולהי שניה דרב אדא בר אהבה לא איקיים ליה זרעא לרב הונא מחובה". חנוך אלבק נוקט את הדרך השנייה, ומכאן שלדעתו אין הוכחה שרב אדא בר אהבה נזקק ללשון דיאלקטית¹³.

2.3.2.1.2 הוספות פרשניות בארמית דיאלקטית - דוגמאות

● חולין סג ע"א, כ"ו 122: "א' אביי דאה וראה אחת היא דאי סל' דעת' תרתין אינון".

שם ע"ב: "א' אביי כשם שראה וראה אחת היא כך איה ודיה אחת היא דאי סל' דע' תרתין אינון".

כלום המילים המודגשות הן מדברי אביי, המנמק בארמית את הקביעה המנוסחת בעברית, ובפרט נזקק אביי לביטוי הדיאלקטי תרתין אינון, ושמה מילים אלו הן מניסוחו של מחבר מאוחר, המביא אסמכתה לדברי אביי?

● בבא קמא קי ע"ב, כ"ה: "רב זירא בעי לה הכי <...> כגון שנפלו לו עשר בהמות בגול הגר מי מיחייב לאפרושי מנהון מעשר בהמה או לא יורשין הוו <...> או דיל' מקבלי מתנות הוו".

כנראה, המילים המודגשות אינן מדברי רב זירא אלא הן הסבר מאוחר. בפרט אין רב זירא נזקק לביטוי הנדיר מנהון במקום מיניהו. עיין עוד להלן, סעיפים 2.4.1.3.2, 5.1.5.1.

● מגילה יח ע"א:

כ"ק: מתקיף לה רבינא	אטו אנן ידעינן	האחשתרנים בני הרמכים	מאן אנון
כ"ג: מתקיף לה רבינא	אטו אנן	אחשתרנים בני הרמכים מי ידעינן	מאי היא
כ"מ: דאי לא תימ' הכי	אטו אנן	האחשתרנים בני הרמכים מי ידעינן	מאי היא
כ"מ 140: מתקיף לה רבינא	אטו אנן	האחשתרנים בני הרמכים מי ידעינן	מאי קאמרי קמן

דפ"ו: מתקיף לה רבינא אטו אנן האחשתרונים בני הרמכים מי ידעינן

כלום נזקק רבינא לביטוי הנדיר מאן אנון? גישתי מניחה היקף מינימלי של דברי האמוראים¹⁴, וכאן נראה לי שדפ"ו שמר על הגרסה המקורית בלא הוספות.

אין לדעת אם המוסיפים הם העורכים שקבעו את מאמרי האמוראים בתוך הסוגיה או ההוספה הפרשנית חלה בשלב מאוחר יותר, ויש אפוא להניח מודל עריכה בן

13. אלבק, עמ' 475; אבל עיין גם דוד הלבני, מקורות ומסורות: ביאורים בתלמוד לסדר נשים, תל-אביב תשכ"ט, עמ' תכד, הערה 3.

14. עיין פרידמן, האשה רבה, מבוא.

שלושה שלבים: מאמר, קביעה בתוך הסוגיה, הוספה פרשנית. בסעיף 2.4.1.3 שלהלן אני מניח מודל כזה.

2.3.2.2 השפעת העריכות על ניסוח המקורות האמוראיים

אחרי שבסעיף הקודם הצגתי את הבעיות בדבר הזהוי והתיחום של מאמרי האמוראים, יש לרונן כאן בשינויים האפשריים שחלו בנוסח דבריהם ובניסוח המעשים שאירעו ביניהם. עד שלא נבחנו את לשונם של האמוראים הראשונים יש לשים לב שדבריהם לא הגיעו אלינו במישור, למשל בספר שחיברו, אלא בתור מובאות - מילוליות או מעובדות.

ייתכן שהמקורות שובצו בלא שינויים וניסוח מאמרי האמוראים זהה לדבריהם כפי שיצאו מפיהם (ipsissima verba), וממילא מותר ללמוד ממאמרים משובצים של אמוראים על אודות לשונם. אולם ייתכן שעורך שינה את לשון המקור עד שלא הכניס אותו לתוך הסוגיה, או ייתכן שחלו שינויים בסוגיה ובמקורות האמוראיים שבה בעטיים של סופרים, וממילא אין המקור בסיס נאות להסקת מסקנות בדבר לשונם המקורית של אמוראי בבל. ההכרעה בין שיבוץ בלא שינויים ובין שיבוץ משולב בעריכה לשונית היא השאלה הפילולוגית המרכזית בחקר לשון מקורות הבבלי בכלל ובחקר לשון מאמרי אמוראי בבל בפרט. בהמשך סעיף זה אדון בשאלת השמירה או האי-שמירה על לשון המקורות. לא אבדיל בין שלב ההצפנה ובין שלב העריכה. לעניין השמירה על לשון המקורות האמוראיים עיין להלן, סעיף 2.5.1.

2.4 שמירה ואי-שמירה על לשון המקור המשובץ - כללי

תפקידם של מאמרים תלמודיים הוא בדרך כלל הלכתי, כלומר הם מכוונים להשפיע על הנמען שיעשה דבר-מה או יימנע מלעשותו. למטרה זו אין ניסוח המאמר חשוב. ככל זאת אנו נתקלים בהקפדה רבה לא רק בשמירת תוכן המאמרים אלא אף בשמירת צורתם, גם כשבשמירת הצורה אין תוצאות הלכתיות, וכמאמר המשנה: "שארם חייב לומר כלשון רבו"¹⁵.

15. משנה ערוית א, ג וראה הערות אלבק שם, ועיין עוד H. L. Strack & G. Stemberger, *Einleitung in Talmud und Midrasch*, München 1982, עמ' 49. עיין עוד תוספתא מגילה ג, מא (הוצאת ליברמן, עמ' 364); אבל עיין גם אליעזר שמשון רוזנטל, "מסורת-הלכה וחידושי-הלכות במשנת חכמים", תרביץ סג (תשנ"ד), עמ' 373 - הוא מוציא את הביטוי כלשון רבו ממשמעותו הפשוטה. דיונים אחרים בספרות המקור: Birger Gerhardsson, *Memory and Manuscript, Oral Tradition and Written Transmission in Rabbinic Judaism and Early Christianity*, Uppsala 1961, עמ' 136-130 (the traditional passages have been evened out [in the redactional process]); יוחנן בריאר, "על גלגולי לשון חז"ל בבבלי", בתוך מחקר תלמוד, ב, עמ' 91-126 ובייחוד הסיכום בעמ' 125.

כאשר יש בשמירת הצורה תוצאות הלכתיות, קל וחומר שהיו ערים לשמירה על נוסח השמועות. עיין, למשל, בברכות לג ע"ב²² וכן בספרי דברים קפח (עמ' 227)¹⁶. כנגד זה מצאנו עדויות לאי-שמירה על לשון המקורות¹⁷.

16. דוגמאות אחרות לשמירה על לשון המקורות: בחולין ס ע"ב הורה רב חסדא לרב תחליפא בר אבינא לכתוב ולפרש כמה מילים יווניות באגדה שלו, כלומר הם הקפידו על שמירת נוסח המילים הזרות ולא החליפו אותן במילים פשוטות, ועיין עוד, Hermann L. Strack, *Introduction to the Talmud and Midrash*, Philadelphia 1945-1970, עמ' 14. לפעמים כתבי-יד נבדלים במילים יווניות שהן נרדפות ביוונית עצמה ושמע מינה: הניסוחים התהוו בסביבה שהיה בה שימוש חופשי במונחים יווניים, ומאז לא השתנו הגרסאות. ועיין דניאל שפרבר, תרבות חומרים בארץ-ישראל בימי התלמוד, ירושלים תשנ"ד, עמ' 176, הערה 16 (תודתי לידידי מר אהרן גליק שהפנה אותי לספרו של שפרבר). דוגמה יפה לשמירה על צורת שמות אמוראי ארץ ישראל ואמוראי בבל בידי העורכים (הקפדה בין בן לבר בשמותיהם) אנו מוצאים אצל יוחנן בריא, העברית בתלמוד הבבלי על פי כתבי-יד של מסכת פסחים, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ג, עמ' 263. כן מצאתי הוכחות לפירושי מילים מתוך סיפור שהמילה הנידונה מודמנת בו: "מאי אנדיפי אפוטא כי הא דההוא בר גלילא דאיכלע לבבל אמרו ליה קום דריש לן במעשה מרכבה אמ' להו אידריש לכו כדדרש חבראי ונפקת ערעיתא מן כותלי ומחיתיה באנדיפי ומית. וקארו עליה מן דיליה דא ליה" (שבת פ ע"ב, כ"א). הסיפור הזה נמסר באופן מילולי בארמית דיאלקטית, וממנו הובאה הוכחה לפירוש מילה קשה במשנה. דוגמה אחרת לסיפור שנמסר באופן מילולי, בארמית גלילית, הוא הסיפור באישה שבאה לפני האמורא הארץ-ישראלי ר' אמי: "אמר לה מסיבו דילה" (יבמות סה ע"ב, ל"ס, עמ' תנח"ג³). מסיבו - צורה ארמית גלילית בלתי מיועצת; עיין סוקולוף בערכו. אבל עיין עוד פרידמן, שלוש הערות, עמ' 63. (מר צ' מיהאן העיר לי שצורת דילה נדירה בארמית הגלילית, ואכן, דילה אינה מתועדת בכתבי-יד. קטעי הגניזה ג' 39 וג' 44 [ראה ל"ס, שם] גורסים ולייא, ואלא בהתאמה. אולי הגרסה המקורית היא מסיבו ולייא [עיין סוקולוף, ערך "וויי"]. על ידי כיווץ דיפתונג נוצר *ויילה < *ואלה < ואלא, ועל ידי טעות גרפית *ויילה < דילה). בדיקת מידת ההשתמרות של הארמית הגלילית בתוך מאמרי אמוראי ארץ ישראל יכולה לתת לנו תמונה על מידת השמירה על לשון המקורות, ועיין פרידמן, שלוש הערות, עמ' 59 ולהלן, סעיף 2.4.1.2.1. וכן הערה 32, ואכמ"ל.

גם מפרשי התלמוד מעירים בכמה מקומות על מאמרים שנמסרו באופן מילולי ועל ההבדל בין מסירה מילולית ובין עריכה. עיין מסכת בבא בתרא מ ע"א, רשב"ם, ד"ה "ואין צריך לומר"; שם מט ע"ב, ד"ה "מאי כגון זאת". גרסת כ"פ: "אמ' רבא האומ' אי איפשי בתקנת חכמי כגון זאת שומעין לר'; כ"ה: "כגון זו". לעומת זאת דוגמה שדברי אמורא נמסרו כפרפרזה היא בבא בתרא נא ע"א, רשב"ם, ד"ה "כדרב יוסף". (הערה: גרסת כ"פ היא "אמ' רב מסתבר טעמיהו דדייני גול' אמרי ליה רב כהנא ורב אסי לרב ביה מר משמעתיא אמ' להו מסתבר טעמיהו כדרב יוסף". לפי גרסה זו אפשר לתרץ שהמילים כדרב יוסף נוספו על ידי סתם גמרא, אבל לפי גרסת רשב"ם יש קושי).

17. עיין א"ש רונטל, "תולדות הנוסח ובעיות-עריכה בחקר התלמוד הבבלי", תרכ"ז נו (תשמ"ח), עמ' 23; ירחמיאל ברודי, "ספרות הגאונים והטקסט התלמודי", בתוך מחקרי תלמוד, א, עמ' 282; יעקב זוסמן, "ישוב לירושלמי נזיקין", בתוך מחקרי תלמוד, א, עמ' 110-111; ועיין במיוחד בדיונו המקיף של פרידמן, אומגין, עמ' 11-13.

2.4.1 שמירה ואי-שמירה על לשון המקור המשובץ כמותנה בו ובסוגיה המשבצת

2.4.1.1 שמירה על לשון המקור המשובץ כמותנה בו

ניסוחה של יצירה מתאפיין לפי הפונקציה¹⁸ שלה ולפי סביבתו של תהליך הניסוח. שמירת ניסוחו של מקור או אי-שמירתו יכולות להיות תלויות באחד מרכיבי האפיון או בכמה מהם. אדון כאן בתלות שבין שמירה על ניסוח מקור ובין הפונקציה של המקור וכן בתלות שבין שמירה על ניסוח מקור ובין השאלה אם צוטט המקור באופן ישיר או דרך מקור ביניים.

2.4.1.1.1 הפונקציה של המקור

מידת השמירה או האי-שמירה על לשון המקורות אולי אינה שווה בכל סוגיהם¹⁹, ורצוי להבחין בין מסרים בעלי פונקציה קונטיינרית ובין מסרים בעלי פונקציה רפרנציאלית. המסרים בעלי הפונקציה הקונטיינרית אמורים להשפיע על הנמען, ולשם כך אין חשיבות להקפיד על ניסוח המאמר - העיקר שיבין הנמען את המסר וימלא אותו. לעומת זאת מאמרים רבים בתלמוד מוסרים עובדות, סיפורים, מאמרים שהיו יפים לזמנם ולמקומם ואין ללמוד מהם אנלוגיות. למאמרים אלו יש פונקציה רפרנציאלית. כאן כל סטייה בלשון פוגעת במטרה. לכן בעיקר בסיפורים יש לצפות לשמירה על לשון המקורות. למשל: "ההיא איתת' דאדרת' לברת' אתאי לקמי' דר' יוחנן א' לה הוית ידע' דאמרן מגוות' עלה דברתך אי לא חמת בה אימ' מילין דעז(ו)[י]ב' לא אדרת'" (נדרים כא ע"ב - כב ע"א, כ"מ). מצד אחד המסגרת היא ארמית בבליית טיפוסית, ולדוגמה: אתאי במקום אתת. מצד אחר בדברי ר' יוחנן ביטויים ארץ-ישראליים נשמרו כלשונם: חמת, מילין דעז(ו)[י]ב'²⁰. ועוד: "אמ' רב יהודה אמ' שמואל מעשה באדם <...> אמרה ליה מאן יהיב לנא מכותבות דיריחו ואכלנא ביה" (בבא בתרא קמו ע"ב, כ"ה, וכן הוא בכ"פ). סיפורים אלו הם מארץ ישראל, ולכן אין להם זיקה ישירה לדיון בדבר הארמית הבבליית, אבל בייחוד הסיפור האחרון מראה איך שמרו האמוראים הראשונים על לשון מקורותיהם - לא רק עורכים, שהם במידה מסוימת מלקטים, שמרו על הלשון אלא גם האמוראים, והם שמרו לא רק על לשון השטרות, הברייתות או מגילת תענית אלא אפילו על לשון אישה. לכן הסיפורים מתקופת האמוראים הראשונים, שבכמה מהם פשוטי העם הם הדמויות המרכזיות, יספקו לנו חלק חשוב מן החומר הלשוני. הדיאלקט נשמר גם במאמרי אמוראים, ובייחוד במאמרים בעלי פונקציה רפרנציאלית (סיפורים על חיי האמוראים). אם כן, הדיאלקט שימש הן אצל פשוטי העם הן אצל החכמים,

18. במובן של רומאן יאקובסון, "בלשנות ופואטיקה", הספרות ב (1970), עמ' 276.

19. עיין Baruch M. Bokser, *Talmudic Studies, The State of Jewish Studies*, Eds. Shaye J. D. Cohen & Edward L. Greenstein, A Publication of The Jewish Theological Seminary of America, Detroit 1990, עמ' 87.

20. ועיין עוד פסיקתא דרב כהנא, ה"ל דוב מגדלבוים, א, נויארק תשכ"ב, עמ' 242; הלכות גדולות, עמ' 302.

אך מחוץ לכותלי בית המדרש. ייתכן שלשון האמוראים נשמרה גם במאמרים בעלי פונקציה אמוטיבית (התכוונות אל הדובר), כגון "הכי אמ' רב נהילאי בר אידי אמ' שמואל אני מיוראי הוראה בישראל אני ואם יבוא שטר מברחת לידי אקרענו" (כתובות עט ע"א [הרשלה, ב, עמ' רלה⁴], כ"י ל⁵); "אמר ליה > רב נחמן בר יצחק < אנא לא הואה אנא ולא חכימא אנא אלא גמירא אנא וסדרנא אנא וכך מורן בי מדרשא כות" (פסחים קה ע"ב, כ"ג), ועיין עוד להלן, סעיף 5.1.2.5; "א' שמר' אנא להא מילתא חלא בר חמרא דאילו אבא >...< ואנא לא סאירנא >...<" (חולין קה ע"א, כ"ו 122). עיין עוד להלן, סעיף 5.1.2.2.

2.4.1.1.2 ההיסטוריה של המקור

כפי שהראיתי בסעיף 2.3.2.1, לפעמים צוטטו מקורות אמוראיים מתוך מקור משני. לפי השערת שם, בציטוט מתוך מסכת נזיר שלב 2 השפיע על שלב 1 ושלב 3 העתיק את שלב 2 כלשונו. באופן כללי כאשר הלשון מצוטטת מתוך מקור משני ייתכן שבמעבר מן שלב 1 לשלב 2 אמנם היא נשמרת, אבל במעבר משלב 2 לשלב 3 חלים שינויים. עיין להלן, סעיף 5.1.7.4, 5.1.5.1, 5.1.2.3.

שינויים בנוסח השמועות ייתכנו גם מפאת חוסר הטעם לקיימו. הרי מאמרים רבים של אמוראים הוצאו מהקשרם המקורי והם משמשים אמצעי להקשות ולתרוץ קושיות. וכן במאמרים רבים אפילו התוכן המדויק לא נשמר, אלא לפנינו לימוד אנלוגיה ממאמרים שצורתם המקורית לא הגיעה אלינו. כיוון שמאמרים אלו אינם נמסרים כהווייתם, אין טעם לשמור על ניסוחם המדויק. ועיין עוד לעיל, סעיף 2.2.1 ולהלן, סעיף 5.1.7.4 וכן סעיף 5.1.1.4.

2.4.1.2 שמירה ואי־שמירה על לשון המקור כמותנה בסוגיה המשבצת

2.4.1.2.1 שמירה על לשון המקור כמותנה בסוגיה המשבצת

נתברר שלפעמים ביטוי מובא בסוגיה אחת כלשונו ובסוגיה אחרת בצורה מעובדת, וכך בכל כתבי־היד. למשל: במסירת דברי ר' יוחנן לא תמיד נשמרה לשונו. • חולין קלו ע"ב:

כ"ו 122: "ונפקין זיקוקין דנור >...< ולית אנא ידע מה ה'ן? אמרין ואת אבא אריכא קרית ליה".

כ"ו 121: "נפקין זיקוקין דנור >...< ולא ידענא מה הן אמרין".

כ"מ: "ונפקין זיקוקין דנור >...< ולא ידענא מהן אומרות".

דפ"ו: "ונפקין זיקוקין דנור >...< ולית אנא ידע מה הן אמרין".

• לעומת זאת בבא מציעא פד ע"א:

ק"ג ג'¹: "אנא לא ידענא דשפיר קא אמנא"²¹.

כ"צ: "אטו אנן לא ידענא דשפיר קאמינא".

21. על קטע הגניזה עיין ש"י פרידמן, "שיירי כתבי־יד קדומים למסכת בבא מציעא", עלי ספר ט (תשמ"א), עמ' 32-5.

כ"מ: "אנא לא ידענ' דשפי' קאמינ'".

כ"ה: "אטו אנא לא ידענא דשפיר קאמינא".

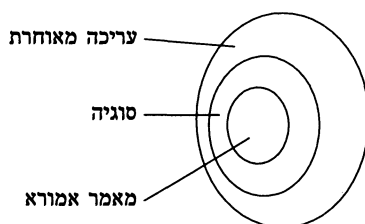
דפ"ו: "אטו לא ידענא דשפיר קאמינ'".²²

2.4.1.2.2 אי-שמירה על לשון המקור כמותנה בסוגיה המשבצת

לשון הסביבה משפיעה על לשון מאמר אמורא המשוקע בתוכה. לכן מצד אחד ארמית בבליית רגילה במאמר אמורא אינה מוכיחה שהאמורא דיבר לשון זו, ומצד אחר ביטויים דיאלקטיים במאמר המשוקע בסביבה דיאלקטית, כגון מסכת נדרים, אינם מוכיחים שהאמורא דיבר ארמית דיאלקטית. נתברר שיש קוים משותפים בין דיאלקט נדרים ובין הדיאלקט של תקופת האמוראים הראשונים. אמנם ראוי להבחין בין צורות האופייניות למסכתות המיוחדות ובין צורות המזדמנות בהן אולי באקראי. למשל, בסעיף 5.1.1.2.3 אוכיח שיש מתאם (קורלציה) גבוה בין צורות הלין ובין המסכתות המיוחדות, ולכן אין להביא הוכחה ממאמר דוגמת "אמרו ליה רב כהנ' ורב אסי לרב. מאי טע' לא מפרש' לן כי הלין מילי" (נזיר יט ע"א, כ"מ) לשימוש בצורת הלין אצל אמוראי בבל. לעומת זאת אין מתאם בין צורת יאות ובין המסכתות המיוחדות (ראה סעיף 5.1.7.4), ולכן אין לתלות בהשפעת עורכים את היקרותן של צורות כמו יאות וכדו במסכתות המיוחדות. כל זמן ששאלת המתאם לא הוכרעה יש להיזהר מלהביא ממאמרים המשוקעים במסכתות המיוחדות הוכחות לקיום דיאלקט מיוחד בתקופת האמוראים הראשונים (ואף לא רצוי להביא ראיות לדיאלקט נדרים מתוך מאמרי אמוראים במסכתות המיוחדות).

באופן דומה אין ללמוד מצורות נדירות המזדמנות במובאות תלמודיות בספרות הגאונים, שכן אולי השפיעה הסביבה הגאונית. ועיין להלן, סעיף 5.1.1.1.3.

2.4.1.3 הסוגיה המשבצת - דגם עריכה של שלושה שלבים

22. עיין ק' לויאס, דקדוק הארמית הגלילית לשפת התלמוד הירושלמי והמדרשים, ניו-יורק תשמ"ו, הערתו של מ' סוקולוף לסעיף 213. בדבר השאלה אילו עורכים שמרו על לשון מקורותיהם ואילו נהגו בהם חופשיות עיין למשל דוד רוזנטל: "תלמודו של רב פפא, שברוך לימודו משמשים המקורות בידי כחומר ביד היוצר [...]" רב נחמן בר יצחק, ששימר בקפדנות את המסורות שקיבל מרבותיו ("עריכות קדומות בבבלי", בתוך מחקרי תלמוד, א, עמ' 158); עיין עוד פרידמן, אומנין, עמ' 17.

הדגשתי בסעיף הקודם שאולי לשון המסכתות המיוחדות השפיעה על לשון המאמרים האמוראיים המשוקעים בהן. כיוון שלשון המסכתות המיוחדות תימצא גם בשאר התלמוד, אני מבקש לדון בהשפעה אפשרית של לשון זו על לשון מאמרים אמוראיים. לשם כך אציג דגם עריכה בשלושה שלבים. לא אדון בכל האפשרויות הדיאכרוניות הטמונות בדגם זה (רמזתי לכמה אפשרויות בסעיפים 2.3.2.1.1, 2.3.2.1.2 ו-2.4.1.1.2) אלא רק בפן אחד: מאמרי אמוראים בסוגיות שבתוך קובצי סוגיות.

כידוע, הסוגיות המכילות את מאמרי האמוראים צורפו וסודרו בידי עורכי קבצים.²³ עורכים אלו הוסיפו הסברים בעיקר לסתם התלמוד, ובהם טבעו את חותמם הלשוני. עקבות לשוניים של עריכות מאוחרות אלו ניכרים בכמה מסכתות,²⁴ והם ניכרים בדרך זו: אם יש שתי מילים נרדפות והמילה הנדירה שכיחה בהוספות הפרשניות (כלומר, יש מתאם גבוה בין המילה הזאת ובין קטעים שלפי אופיים התלמודי הם מעשה ידי עורך), מילה זו משמשת (גם) אצל העורכים המאוחרים. 2.4.1.3.1 דוגמה למאמר בתוך סוגיה המשוקעת בקובץ בעל סמנים מאוחרים - "מידעם" - "מידי"

אני מניח שתוארי הפועל מידעם ומידי הם נרדפים, ובאמת הם מתחלפים במקורות המצוינים להלן.²⁵ הביטוי הרגיל בבבלי הוא מידי, ואילו מידעם מזדמנת בקטעי תלמוד המראים סימני איחור.

● בבא מציעא כא ע"ב, דפ"ו: "בשלמ' רישא לאביי לא קשיא אגב דחשיבי ממשמש בהו".

כ"ו 114:	אגב חשיבותיהו	מידע ידע	מידע ידע
כ"ה:	אגב חשיבותיהו	מידע ידע	דמשומשי ממשמש בהו
כ"מ:	אגב דחשי'		משמו' משמש בהו
כ"ו 115:	אגב דחשיבי כיון	דמדעם דמיכל הוא	משומשי ממשמש בהו
כ"ו 117:	כיון דחשיב	דמידעם דמיכל הוא	משומשי ממשמש בהו
כ"צ:	אגב דחשיבי [כיון	דמידי דמיכל הוא]	ממשמש בהא

כאן התיבה מידעם מזדמנת הן בקטע פרשני הן במעט כתב-יד.²⁶

23. עיין ש"י פרידמן, "לאגדה ההיסטורית בתלמוד הבבלי", בתוך ספר הזכרון לרבי שאול ליברמן, בעריכת ש"י פרידמן, ירושלים תשנ"ג, עמ' 120.

24. עיין שלזינגר, מבוא, עמ' 1.

25. עיין עוד אפשטיין, דקדוק, עמ' 140; מידעם שייכת ללשון המסכתות המיוחדות, עיין ריבק, עמ' 90; י"נ אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, ירושלים תשכ"ג, עמ' 142.

26. עיין ש"י פרידמן, "לתלמודם של גאונים: קטע קדום של תלמוד עם גליונות-נוסח", תרביץ נא (תשמ"ב), עמ' 41-44. פרידמן מראה שם שאפילו המסגרת שמידעם שובצה לתוכה היא מאוחרת.

● שבועות לח ע"ב, כ"ו 140 (וכן כ"מ ובכ"צ): "הילכת' כוותיה דרבא דהא לא נקיט בדיה מידעם".

דפוס: "הלכתא כוותיה דרבא דהא לא נקיט חפצא בדיה".
אמנם מידעם מזדמנת ברוב כתבי-היד, אבל בתוך נימוק להלכתא, והציון "הלכתא" עצמו נחשב מאוחר²⁷. כנגד זה הביטוי מידעם מזדמן בלשונו של האמורא רב ששת.

● עירובין לט ע"ב, כ"ו 109 (וכן כ"מ): "ההוא בר טביא דאתא לבי ריש גלותא <...> אמ' רב נחמן מאי אעביד לששת דלא אכיל בישרא דטביא <...> אשכחיה רב ששת לר' אבא בר' שמואל אמ' ליה תני מר מידעם בקדושות אמ' ליה אין תנינא <...> אמ' ליה אי משכחת להו לא תימא להו ולא מידי".

אבל כ"א: "תני מר מידי בקדושות".

יש להעיר שבמקומות מקבילים אין מידעם.

● עירובין יא ע"ב, כ"ו 109 (וכן כ"מ ובכ"א): "אשכחיה רב ששת לרבא בר שמואל אמ' ליה תני מר מידי בצורת פתח".

● בבא קמא צח ע"ב, כ"ה: "אשכחיה רב חסדא לרבה בר שמואל אמ' ליה מי תנית מידי באיסורי הנאה".

● שבועות מה ע"ב, כ"צ (וכן כ"מ): "דאשכחיה רב ששת לרבה בר שמואל אמ' ל' תני מר מידי בשכיר"²⁸.

המקום במסכת עירובין לט ע"ב מראה סימנים של שיחה חיה: "מאי אעביד לששת"²⁹, "תני מר". כיוון שלא מצאתי סימני עריכה במקום זה, ומאחר שיש התאמה בין כ"מ לכ"ו 109 - שהוא כתב-יד מדויק למדי³⁰ - אני מניח שהנוסח במקום זה משקף את לשונו של רב ששת, והרי לפנינו דוגמה לשוויון בין לשון האמוראים הראשונים ובין לשון הרבדים המאוחרים בתלמוד.

הערה: התיבה מידעם בדברי רב ששת מזדמנת בשני כתבי-יד אשכנזיים, ולכן היה אפשר לתלות את היקרותה בטיפוס של כתבי-היד האשכנזיים³¹. אולם מצאתי מאמר

27. עיין יעקב ש' שפיגל, הוספות מאוחרות (סבוראיות) בתלמוד הבבלי, עבודת דוקטור באוניברסיטת תל-אביב, תשל"ו, עמ' 163-195; זיני, עמ' 71-208 ובייחוד עמ' 205; ועיין עוד לעיל, סעיף 2.3.2.1.2.

28. עיין עוד אלבק, עמ' 474 ולעיל, סעיף 2.1.1.4.2, ואכמ"ל.

29. עיין להלן, סעיף 2.5.1.

30. עיין אליקים וייסברג, "בחנים לשוניים בהערכת כתבי-היד של התלמוד הבבלי", זיכרונות האקדמיה ללשון העברית כח-כט-ל (תשמ"א-תשמ"ב-תשמ"ג), ירושלים תשמ"ח, עמ' 333.

31. ועיין ש"י פרידמן, "כתבי-היד של התלמוד הבבלי - טיפולוגיה של כתיב", בתוך מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים מוגשים לשלמה מורג, בעריכת משה בראשר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 174, 181.

אמורא (כנראה ארץ-ישראלי) שהתיבה מידעם מזדמנת בו גם בקטע גניזה (כתב ספרדי):

● בכורות נא ע"ב, כ"א 2661 (וכן כ"צ ובכ"מ): "רב חנניה הוה רגיל דשקיל ומהדר חזייה לההוא גברא דהוה קא אזיל וקא אתי אמ' ליה לא גמרת !ד! והבת מידעם הילך ואין בנך פרוי"³².

מצב ביניים - מאמר של אמורא בעל יסודות דיאלקטיים בקטע תלמוד שניכרים בו סימני עריכה מאוחרת - מצאתי במסכת סנהדרין. את הצורה הנדירה מידעם (במקום מידי) מצאתי שם במקומות האלה:

דף	דפוס	כ"י תימני	כ"י צ	כ"י מ
נה ע"א	אמידעם אחרינא	אמידעם אחרינא	[אמרעם אחרינא]	אמידעם אחרינא
מי איכא מידי	ליכא מידעם	ליכא מידעם	איכ' מידי	איכ' מידע'
מידי דהוה ארביעה	מידי דהוה א <... >	מידי דהוה א <... >	מידי דהוה א <... >	מידי דהוה א <... >
נח ע"ב	אמר רבא	אמ' רבא		א' רבא
מי איכא מידי	ומי איכא מידעם	ומי איכא מידעם	מי איכ' מידעם	מי איכ' מידע'
נט ע"א	ליכא מידעם	ליכא מידי	ליכא מידעם	ליכ' מידע'
סא ע"א	מידי דהוה	מידי דהוה	מידי דהוה	מידי דהוה
	אמשתחוה	המשתחוה	אמשתחוה	אמשתחו'
סב ע"א	ותו לא מידי	ותוב לא מידי	ותו לא מידי	ותו לא מידי
סו ע"א	מכלל דאיכא מידי	מיכלל דאיכא מידעם	דאיכ' מידעם	דאיכ' מידע'
סו ע"ב	ותו לא מידי	ותו לא מידי	ותו לא מידי	ותו לא מידי
סז ע"ב	דזבין מידי	זבין מידי	דזבין הכא מידעם	דזבין מידע' הכא

לצורך חישוב היחס בין היקרויות מידי להיקרויות מידעם במסכת סנהדרין אני מחלק את המסכת לשלושה גושים:

סנהדרין	כ"י תימני	כ"י מ	מיד' מידעם	מיד' מידעם
ב ע"א - נד ע"א ⁴⁸	18	0	18	0
נד ע"א ⁴⁹ - סוף הפרק	6	4	4	6
סח ע"ב - סוף	6	0	4	0

הסברי לחלוקה זו הוא שהגוש האמצעי (נד ע"א - סוף הפרק³³) הוא קובץ שנערך בזמן ובמקום שהיה הביטוי מידעם שכיח בהם; אולי זו עריכה דומה לעריכתן של המסכתות המיוחדות. לפי הסבר זה יש להסתפק אם מילת מידעם במאמר "אמ' רבא ומי איכא מידעם דלישראל לא מיחייב" (סנהדרין נח ע"ב, כ"י תימני, וכן בכ"מ)

32. מידעם אינה שייכת לאוצר לשון הארמית הגלילית. עיין Gustaf Dalman, *Grammatik des Jüdisch-Palästinischen Aramäisch*, Darmstadt 1960 עמ' 121-122. אין כאן המקום לדון באפיין הארמית של מאמרי אמוראי ארץ ישראל בבבלי.

33. אין בידי הוכחה שהגוש מסתיים בסוף הפרק.

היא מדברי רבא, ושמא ניסוח מאמרו של רבא הושפע מסביבה שהיו בה סממנים דיאלקטיים. בעיה דומה מתעוררת במאמר "וא"ל רב לחי"א ברי" וכן א"ל רב הונ' לרבא ברי" כל מדעם לא תפלוט קמי רבא לבר מן קר' ודייס" (נדרים מט ע"ב, כ"מ) - כלום מדעם היא מלשוננו של רב או מלשוננו של עורך מסכת נדרים. עיין עוד לעיל, סעיף 2.4.1.2.2.

סממן דיאלקטי אפשרי אחר בקטע סנהדרין הנ"ל הוא "הדר אמ' רב יוסף לאו מילתא היא דאמרי דשמענן לר' יהודה"³⁴ (סא ע"א, כ"י תימני), אבל אולי דשמענן = דשמענין, ואין מכאן הוכחה.

בספרות הגאונים הקדומה הביטוי מידעם / מדעם אינו שכיח:

מידעם / מדעם	מידעם
הלכות פסוקות	3
הלכות גדולות	2
(לפי כ"פ 1402)	

שתי התקדויות בספר הלכות גדולות (עמ' 243-244) מזדמנות במובאה מספר הלכות פסוקות. גם בספר הלכות פסוקות מצאנו שם מידעם (עמ' קיד¹², קיד¹⁵). מצב ביניים מצאנו בספר השאלות:

שאלות ³⁵	6	22
---------------------	---	----

סיכום: תיבת מידעם מזדמנת בשלושה סוגי מקורות - מאמר אמורא, הוספות מאוחרות בהקשרים פרשניים ולפעמים בכתב-יד יחידים, וכן בקובץ סוגיות במסכת סנהדרין, שהיא מזדמנת בו בסתם התלמוד ואפילו בתוך מאמר אמורא, הן בכתב-יד תימני הן בכתב-יד אשכנזיים. מידעם אינה רגילה בספרות הגאונים הקדומה. נראה לי שמידעם שייכת הן לאוצר לשון האמוראים הן לאוצר לשון ההוספות המאוחרות בבבלי הן ללשון עריכה מסוימת של הבבלי.

2.4.1.3.2. דוגמה לסידור סוגיות הטבועות בחותם לשוני מאוחר - מסכת פסחים, כ"נ

דף	דפוס	כ"נ	כ"מ
כא ע"א	למה לי למיתנא בהמה	כולהו הלי למה לי	למה לי למיתנא בהמה
כב ע"ב	ואלא השתא דכתיבי	והשתא דנפקא לי	מהני קראי
כג ע"ב	הנך קראי	מהלין קראי	לא אשכחן דאישתרי
כד ע"ב	בבהמה מיהת לא אישתרי	ובהמה לא אשכחן דאשתרי	מכדי אותיבנהו כל הני קראי
כה ע"ב	מכדי אותיבנהו כל הני קראי	מכדי אקשינן לן הלי קראי	מכדי אותיבנהו כל הני קראי
ושינינהו	ושינינן	ושינינן	ושינינן

34. ראה קארה, עמ' 147.

35. בדיקה על שאלות פד ואילך, לפי כ"ס; ועיין עוד אפשטיין, מחקרים, עמ' 99.

דף	דפוס	כ"נ	כ"מ 6
כג ע"ב	"לא יאכל" למעוטי הנז	אסור-הוא דה-לי מ"לא יאכל"	אסוריהו דהני
כג ע"ב	"אותו" למעוטי הנז	אסור-הוא דהלי מ"אותו"	אסוריהו דהני
כה ע"ב	ורבא אמר עד כאן	רבא עד כען	ורבא עד כאן
	לא קא א"ר שמעון	לא קאמ' ר' שמעון	לא קא שרי ר' שמעון
כו ע"א	תרי מיעוטי כתיבי	מעית רחמ' "ושמו"	מיעט רחמנא "ושמו"
		"הערופה"	"הערופה"

הלן אין מידי אחרנא לא   הני אין מידי אחרנא לא

אני מפרש: אסורהו < *אסורהו < אסור-הוא = אסורם. נטיית השם בארמית הבבלית, גם ליחיד, היא אסוריהו; עיין גרסת כ"מ 6 ועיין למשל יבמות ג ע"א. ריבוי צורות דיאלקטיות בקטע פסחים פרק ב הנ"ל מצד אחד והיעדר כמעט מוחלט של צורות אלו בשאר כל מסכת פסחים מצד אחר מראים שכנראה, זה קובץ סוגיות שנסדר בתקופה מאוחרת.

הערה: מצאתי את הצורה כען עוד פעם במסכת פסחים: "עד כען לא פליגי" (סב ע"ב, כ"נ)³⁶, ופעמיים במסכת כריתות י ע"ב (כ"צ, ועיין שם ב"שיטה מקובצת", הנדפס בשולי הדף, אותיות יד, טו); לא מצאתי את הצורה הלי. הצורות כען, הלי אינן מזדמנות בספר הלכות פסוקות, בספר השאלות (לפי כ"ס) ובספר הלכות גדולות (לפי כ"פ 1402³⁷). הסוגיה במסכת פסחים נוסחה בלשון שלא מצאתי כדוגמתה.

2.5 שמירה על לשון המקורות האמוראיים

2.5.1 עדויות פנימיות

הבדל עקרוני בין טקסט שנמסר כפי שיצא מפי אומרו ובין טקסט שנערך הוא שטקסט ערוך נעשו בו פישוט והבהרה בידי העורך, אשר סילק כל פרט שאינו נוגע למסר העיקרי ואף המיר סגנון אישי ומטבעות לשון בביטויים רגילים יותר. ראובן מרגליות הדגים את סגנונם האישי של רבא ושל רב נחמן בר יצחק³⁸, ולפי דרכנו למדנו שדברי אמוראים אלו נמסרו לעתים כלשונם.

הנה דוגמאות אחרות לסגנון אישי ולמטבעות לשון שאמוראים מעטים נזקקו להם:

לשון פנייה, כינויי חיבה וכבוד - "אבא" (פנייה לאמורא רב); "אבא" (פניית בן לאביו, סנהדרין פ ע"ב); "אבין אחי" (בבא מציעא קז ע"א, כ"ה) - שים לב לגרסה אבין, בלי תואר ר'; וכן "אבין דסמכא יצחק סומקא לאו דסמכה" (יבמות

36. פרופ' ש"י פרידמן הפנה אותי למקום זה: "עד כען לא קאמ'" (פסחים יד ע"ב, כ"ו 125).

37. תודתי לדר' יחיאל קארה, שהעמיד לרשותי הקלדה של ספר הלכות גדולות לפי כ"פ 1402.

38. ר' מרגליות, לחקר שמות וכינויים בתלמוד, ירושלים תשמ"ט (הדפסה שנייה), עמ' לג-לח.

סד ע"ב, כ"מ 141); הונא בלי תואר ר': "אמר רב נחמן אמר לי הונא" (בבא בתרא מז ע"ב, דפוס וכ"י); "הונא חברין שלם" (כתובות סט ע"א); "אמרי במערבא קמא ליה מתיבתיה דהונא בבלאה" (כתובות קו ע"א, כ"י ל^פ); יהודה בלי תואר ר': "כי אתא רמי בר יחזקאל אמר לא תציתנהו להני כללי דכילל יהודה אחי משמיה דשמואל" (כתובות כא ע"א ושם נסמן); נחמן בלי תואר ר': "אמ' ליה > למר עוקבא < חזי מר נחמן חקלאה היכי מקרע שטרי דאינשי" (כתובות עט ע"א, כ"י ל^פ); "אמ' להו רב נחמן בר יצחק לרבנן > ... < אמרו נחמן איקלע לגבן" (שבת קכט ע"א⁴¹, כ"א); "ענן ענן > ... < חזי מר הכי שלח לי רב הונא. ענן ענן" (כתובות סט ע"א); ששת בלי תואר ר': "ששת" (עירובין לט ע"ב; ראה לעיל, סעיף 2.4.1.3.1³⁹; "אריין"; "בני"; "בנן של קדושים" (פסחים קד ע"א); "בר אוריאל" (=בן תורה), כך שמואל אומר לחיילא בר רב (בבלי עבודה זרה לא ע"ב, כ"פ), בדפוס: "בר אריא"; "בר אוריין" (צורות בר אוריאל ובר אוריין לא מיודעות⁴⁰); "בר בי רב" ("א"ל ההוא מינא. בר בי רב, ברכות נח ע"א, כ"א); "בר פחתי"; "בר תחליפא"⁴¹; "בריי" ("אדא בריי", "עמרם בריי" ועוד); "דרדקי" (יבמות פה ע"א ושם נסמן); "אתאי לקמיה דרב יהודה אמ' לי הגרניא נפלת לידי" (עבודה זרה לט ע"א, כ"פ, ועיין שם בפירוש ר' חננאל); "א"ל הוצאה את" (קידושין נח ע"ב⁴²); "שלחו ליה למר עוקבא לחיו ליה + [כדזיו ליה] כבר ביתיה שלם" (סנהדרין לא ע"ב, כ"י תימני); "שלח ליה חסדא חסדא קנסא קא מגבית בבבל" (בבא קמא כו ע"ב, כ"ה); "חסדא חסדא לא צריכין לך אנן את צריכת לך" (בבא מציעא לג ע"א, כ"ה); "יתמא" (חולין קיא ע"ב); "מופת הדור" (חולין קג ע"ב); כנראה, גם מילת הפנייה מר; "מכריז רב יוסף ואיתימא רבה דסלקין לעילא ודנחתין לתחתאה" (בבא קמא כג ע"ב, דפוס); "עייא" (במקום "חייא", מועד קטן טז ע"ב); "פלגאה" (עירובין סא ע"ב); "פתיא אוכמא" (פסחים פח ע"א ועוד); "קאקי חיורי" (כתובות פה ע"א); "קבסתן" (סנהדרין נה ע"א); "אמ' ליה רב יעקב בר אבא לרבא > ... < אמ' ליה כמה {סבי} [שאבי] שבישתו בה" (זבחים ע ע"ב, כ"ק); "שליח ציון" (ביצה כה ע"ב); "שימי את" (מנחות כט ע"א); "שינא" (ברכות לו ע"א ושם נסמן); "תדורא" (בבא קמא קה ע"ב, דפוס, כ"ה "תורא"); "תרדא" (זבחים כה ע"ב).

39. עיין פסחים פו ע"ב, כ"נ: "אמרי ליה מאי טעמא קריתא לנפשך רב הונא"; סנהדרין מא ע"א-ע"ב, ועיין שם באוצר הגאונים למסכת סנהדרין, הו"ל חיים צבי טריבש, ירושלים תשכ"ז, עמ' שמז; תענית ג ע"א; אגרת רב שריא גאון, הו"ל ב"מ לוין, עמ' 127; י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים..., ירושלים-תל-אביב תשי"ז, עמ' 302, הערה 17.

40. לפי בן-דוד, עמ' 147.

41. עיין אלבק, עמ' 342.

42. בתלמוד ניתן לביטוי זה הפירוש 'בשיטת אמורא מהעיר הוצל אתה עומד'; במקום זה נראה שהיו רגילים לבטא את שם העיר הוצל הוצא (נשילת ל בסוף תיבה), אבל הכתיב ההיסטורי נשאר.

כינויים לחכמים בפי אמוראים - "אבון תכלא" (פסחים ע"ב)⁴³; "אבין שטיא" (שבת קכא ע"ב); "אמ' רבא אני וארי שבחבורה תרגמנוה" (בבא בתרא פח ע"א, כ"פ); "בבלאי טפשאי"; "בר נפחא" (כינוי לר' יוחנן, כתובות כה ע"ב ושם נסמן); "חס ליה לזרעיה דאבא בר אבא" (כינוי לשמואל בפי רב, קידושין מד ע"ב; חולין קיא ע"ב; שים לב לסגנון האישי בפי רב); "חרוכא קטין שאקי" (כינוי לר' זירא, סנהדרין לו ע"א, כ"י תימני); "אמר רב אחא בר יעקב אימסר עלמא בידא דטפשאי" (סנהדרין מו ע"ב); "יוסף עניא" (עבודה זרה לט ע"א); "נחמני" (כינוי לאביו); "לא ליחוש ליה לסבא" (בכורות כז ע"ב); "סיני" (כינוי לרב יוסף בפי רב נחמן בר יצחק, עירובין ל ע"א); "עולא משגש ארחתיה דאימיה" (כינוי לרב ששת או לרב אחדבו בר אמי, בבא בתרא ט ע"א-ע"ב); "קרנונא" (קידושין כה ע"א); "שבור מלכא" (כינוי לשמואל). כינוי מדומה: "אמ' ר' חייא אי לאו דקארו לי בבלאי שארי איסורי הוה שרינא ביה טובא" (שבת ס ע"ב, כ"א).

השמות שם חכם - "אלא זילו ואמרו לבריה דרב יוסף בר חמא זיל שלים דמי תורא למריה" (חולין מג ע"ב, כ"ה 169).

שבועות - "גפה דרומי" (פסחים פז ע"ב); "חיי דמר" (חולין נו ע"א); "רב סמא בר רקתא אמר תגא דמלכא אינה מקודשת" (קידושין ט ע"א, דפוס); "האלדים"⁴⁴. דוגמאות אחרות לסגנון אישי - "אל רב נחמן לרב ענן כי הויתון בי מר שמו' באיסקונדרי איטללית" (קידושין כא ע"ב, כ"ו 111); "אמר ליה שמואל כמאן כזכריה אפס זכריה" (בבא בתרא קיא ע"א, דפוס); "אמ' רבא מאן חכים <...> אי לאו <...>" (פסחים עז ע"א⁴⁵ = חולין קיב ע"א; יבמות קיג ע"א; נדרים צ ע"א; בבא בתרא קעד ע"א; עבודה זרה עז ע"ב); "אמר ר' ירמיה <בבלאי טפשאי משום דיתבי באתרא דחשוכא אמרי שמעתתא דמחשכין" (פסחים לד ע"ב, כ"ג); "א' <רבא> מבישתן אמרי קמיהו מטובתן לא אמרי קמיהו" (מנחות נב ע"א, כ"ח); "אמר להו רבה לאו אמינא לכו לא תיתלו ביה בוקי סריקי ברב נחמן" (בבא בתרא ז ע"א, דפוס, הראני בני עזריאל נ"י); "לא תציתו ליה" (קסובסקי, כרך לב, עמ' 98); "לכי תיכול עלה כורא דמילחא" (חולין יב ע"א ועוד); "אדמגרשיתו גרמי בי אביו תו אכלו בשרא שמינא בי רבא" (בבא בתרא כב ע"א, כ"ה); "ליעכר מוחך" (בבא קמא צט ע"ב); "אל' <רב נחמן> זיל לקילעך" (נדרים כב ע"ב); "כדחזייה אמ' <רב חסדא לרב יבא סבא> דליוה לרטיבה רפסא בדוכתיה" (עירובין מ ע"ב, כ"ו 109⁴⁵); "הריני כבן עזאי בשוקי טבריא" (סוטה מה ע"ב ושם נסמן, כנראה גם

43. ועיין אסף, עמ' 162.

44. ועיין עוד שלזינגר, עמ' 5.

45. ביטוי זה הוא כנראה ביטוי יחידאי, אבל עיין בשאלחות, דברים קצד, עמ' 123 ובהערות ש"ק מירסקי שם, ועיין להלן, סוף סעיף 5.1.1.1.

אביי וגם רבא משתמשים במטבע לשון שטבע האמורא (רב); "אמ' רבא הא בורכא" (כתובות סג ע"ב, כ"י ל^פ; חולין פח ע"ב; שבועות יב ע"ב)⁴⁶.

אני מניח שגם בשיחות בין חכמים לחכמי האומות ובין חכמים לפשוטי העם וגם בדברי פשוטי העם עצמם לא נדרשה עריכה לשונית. לכן נשמרה בהם הלשון המקורית, ועד כמה שהתקיימו בבבל בתקופה הנידונה - הם יכולים לשמש מקור להכרת לשון התקופה. למשל: שיחות בין שמואל ובין שבור מלכא (סנהדרין צח ע"א ועוד, ועיין להלן, סעיף 5.1.5.2); בין שמואל ובין אבלט (שבת קנו ע"ב ועוד); בין אב לבנו (פסחים קיג ע"א, ועיין להלן, סעיף 5.1.2.1); בין אב לבתו (למשל רב חסדא ובתו, בנותרו, עיין קסובסקי, אוצר השמות, עמ' 553, ולהלן, סעיף 5.1.2.5); דברי בנותרו של רב נחמן (גיטין מה ע"א, ועיין להלן, סעיף 5.1.3.1); אישה לבעלה (קידושין פא ע"ב, ועיין להלן, סעיף 5.1.5.1); דיבור של ערבייה (כתובות עב ע"ב); דיבור של מטרונתיה (חולין קה ע"ב, ועיין להלן, סעיף 5.1.5.2); דברי רמאי דפומבדיתא (בבא בתרא מו ע"א, ועיין להלן, סעיף 5.1.7.1); עצות של צייד ("אמ' רב אמ' לי אידיא ציאדא", מועד קטן יא ע"א); הסברים של מודד קרקעות ("בר אדא משוחאה", עירובין נו ע"ב, ועיין להלן, סעיף 5.1.4.1); עדות של חייט (עבודה זרה לט ע"א, ועיין להלן, סעיף 5.1.2.2); התייחסות לדברי אישה צעקנית (סוכה לא ע"א, ועיין להלן, סעיף 5.1.1.2.2); שיחה בין שמואל ובין פועל חקלאי (שבת קנו ע"ב, ועיין להלן, סעיפים 5.1.1.4, 5.1.2.3); דברי רוצח (נדרים כב ע"א, ועיין להלן, סעיף 5.1.7.4); ויכוח בין שני סוחרים (בבא מציעא פג ע"א, ועיין להלן, סעיף 5.1.2.2); ויכוח בדבר השכרת ריחיים (כתובות קג ע"א, ועיין להלן, סעיף 5.2.2). כן מצאנו חיקוי של לשון נשים ושל לשון רועים בפי אמוראים או בסתם התלמוד, עיין להלן, סעיפים 5.1.2.2, 5.1.2.6, 5.1.3.1.

העליתי בסעיף 2.2.1 שייתכן שהאמורא הוא רק מוסר ואין לו תרומה אישית למאמר. פסקים של אמורא מחוץ לבית המדרש בנסיבות שדרשו את התערבותו - יש יותר סיכויים שהם מייצגים תרומה אישית של האמורא. למשל: "רב אויא איקלע לנהרדעא חזא לההוא דהוה קטיר בגמי אמ' דין לא ניטרוק" (עירובין קב ע"א, כ"י 109, ועיין להלן, סעיף 5.1.1.2.1).

2.5.2 עדויות חיצוניות

ההקדמה "הכי אמ' ר' X" אינה מוכיחה שדברי ר' X נמסרו כלשונם, שהרי היא מתחלפת עם הקדמות אחרות. למשל:

- מועד קטן טז ע"א, כ"ק: "אמ' רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמא דרב <...> אמ' ליה רב הונא בר חנינא הכי אמ' רב חסדא".
- שאילתות, במדבר קמז, עמ' 54, כ"ש: "אמ' רב יהוד' בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב <...> אמ' רב הונא בר חנינא משמיה דרב חסדא".

46. ועיין עוד שו"ת חות יאיר, סימן קנב (הראני בני עזריאל); עיין עוד א"א אורבך, חז"ל - פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשכ"ט, עמ' 561.

- עבודה זרה ע"ב, כ"פ: "אמ' ליה ההוא מרבנן ור' יעקב שמיה לדידי מיפרשא לי מיניה דר' יוחנן".
- שאלות, במדבר קנה, עמ' 95, כ"ס: "אמ' ליה ההוא מרבנן ור' יעקב שמיה הכי אמ' ר' יוחנן".
- לעומת זאת דיונים של התלמוד בלשונם של מאמרי אמוראים מוכיחים שלשון המאמרים נשמרה. למשל:
- חולין לד ע"א, כ"י 122: "אמ' עולא חבריא אמרי <...> מאן חבריא רבה בר בר חנה".

סיכום: הן הבדלי סגנון בין פרקים של מסכתות התלמוד הן קיום קבצים בעלי אוצר מילים מיוחד הן שמירה על סגנון אישי של אמוראים מראים שעורכי התלמוד לא תמיד טבעו את חותמם הלשוני על מקורותיהם ושהם לא שאפו להאחדת הסגנון.

3. הסביבה, הקונטקסט - עולם האמוראים

3.1 ספקות בדבר ידיעת הסביבה

הכרתנו את עולם האמוראים מבוססת כמעט אך ורק על מה שניתן ללמוד מתוך הטקסטים התלמודיים. כאמור בסעיף 2.2.2, יש במאמרי האמוראים בעיית נאמנות. לכן יש קושי לבנות ביוגרפיה שלהם. בזיהוי אמוראי בבל הקדומים (עד הדור הרביעי ועד בכלל) הסתמכתי על אלבק, מבוא.

אמוראים מן הדור הראשון כמו זעירי, לוי וגם האמורא רב שהו גם בארץ ישראל וגם בבבל, ולכן אין ודאות שדבריהם משקפים את הארמית הבבלית דווקא. להלן דוגמאות ללשונות מעריכים אצל האמורא רב⁴⁷.

א. כינוי יחסית ית במסירת דברי האמורא רב, שבת קנו ע"א, כ"א: "הכי אמ' אבוה דאימך משמיה דרב ומנו ר' ירמיה בר אבא <...> ודלא לקיט בלישניה מלקיטין יתיה"⁴⁸.

ב. חזי-חמי - יבמות קב ע"א, כ"מ 141 (וכן בדפוס): "אמ' רב אי לאו דחמיתיה לחביבי דחלץ בסנדלא" (חליצה זו התקיימה בארץ ישראל אצל דודו של רב, ר' חייא)⁴⁹.

47. ועיין עוד באכר, עמ' 5.

48. לכאורה מצאנו את הצורה ית בדברי רב יהודה במסכת ברכות נד ע"ב. דפוס: "רב יהודה חלש ואתפח <...> אמר להו פטרתן יתי מלאודויי"; כ"מ: "פטרתו לי מלאודויי"; כ"א: "פטרתן מלאודויי". הדין עם פרידמן שיתי הוא פירוש מיותר לסיימת ין (כינוי מושא למדבר) במילה פטרתן (פרידמן, האשה רבה, עמ' 105, הערה 7). כ"א שמר על גרסה מקורית, והתיקון המאוחר נוסח לשון דיאלקטית מובהקת.

49. ועיין עוד באכר, עמ' 5.

3.2 דיון בשפה

מטרת המאמר הזה היא לשחזר מתוך הטקסטים התלמודיים דיאלקטים חיים בתקופת התלמוד. לשם כך עלינו לדון בשלושה יסודות: המשתמשים בדיאלקט, מקום הדיאלקט וכן זמנו, ואף זאת מתוך הכרה בתלות שאנו תלויים בדרך כלל בטקסטים התלמודיים.

3.2.1 המשתמשים בדיאלקט

הצורות הנדירות מזדמנות בעיקר במקורות מתקופת האמוראים הראשונים, ובכל זאת הן מיעוטא דמיעוטא בהם. שני הסברים ייתכנו למיעוט הממצאים:

א. הסבר פילולוגי: הצורות הנדירות הן נציגות של דיאלקט שהיה שולט בתקופת האמוראים הראשונים הן אצל החכמים הן אצל פשוטי העם. כמעט לא נשאר לו זכר בגלל מעשה ידיהם של עורכי הלשון וסופרי כתיב היד. הצורות הדיאלקטיות נשארו לפלטה בעיקר במסרים רפרנציאליים, שהרי אלו פגיעים פחות מבחינה לשונית.

ב. הסבר סוציולוגיוסטי: הדיאלקט שימש בעיקר בפי פשוטי העם. החכמים נזקקו לדיאלקט העממי בנסיבות מסוימות, אך שפתם העיקרית הייתה הארמית הבבלית הרגילה. אין לתלות את מיעוט הצורות הדיאלקטיות במעשה עורכים וסופרים, שכן מצד אחד האמוראים לא הרבו להזדקק לדיאלקט ומצד אחר התלמוד לפי אופיו ממעט למסור שיחות של פשוטי העם. אנו מוצאים את הצורות הנדירות במסרים רפרנציאליים משום שהדיאלקט שימש בעיקר במאמרים בעלי אופי רפרנציאלי.

אם ברצוננו להכיר את הדיאלקט של האמוראים, ובמיוחד אם ברצוננו לבדוק את היחס בין דיאלקט זה ובין הדיאלקט העממי, יש להוציא מתוך דברי האמוראים את הביטויים הנדירים שאינם חלק מהסוציולקט העממי - למשל, מקורות לשוניים שנוקקו להם האמוראים בבואם לנסח פתגמים, מטבעות לשון ועוד (עיין להלן, סעיפים 5.1.1.2, 5.1.5.1, 5.2.1).

דוגמאות לצורות נדירות שאינן שייכות לארמית בבלית דיאלקטית:

א. שימוש בארמית ארץ-ישראלית:

● בבא מציעא ז ע"א-ע"ב, כ"ה: "תא שמע דשלחו ליה בני מערבא לאבוה דשמואל הני תורי דגנבי ארמאי וגנחין יתהון מהו שלח להו ערמה אתעביד בהו ערימו עליהון ויזדבנון".

שם, דפ"ו: "תא שמע דשלחו ליה לאבוה דשמואל הלין תורי דגנבין ארמאי ומגנחין יתהון מהו שלח להו הערמה אתעביד בהו אערימו עליהו ויזדבנון".

כאן אבוה דשמואל עונה לבני מערבא בארמית מערבית. לפעמים ביטויים נדירים בלשוננו של אמורא נובעים משימוש ישיר במאמר בארמית ארץ-ישראלית, למשל תגובה המנוסחת בלשון המקור שהאמורא מגיב עליו:

● ברכות סג ע"א, כ"א: "דרש בר קפרא <...> באתרא דלית גבר תמן הוי גבר אמ' אב"י ש"מ ובאתר דאית גבר לא ת(י)הי גבר".

דוגמה אחרת במסכת עבודה זרה יא ע"ב: בתוך תיאור טקס ברומי שמוסר רב יהודה בשם שמואל יש הרבה יסודות מערביים.

3.2.3 זמן הדיאלקט

מצאתי את הצורות הנדירות בשתי תקופות מרוחקות זו מזו: תקופת האמוראים הראשונים ותקופת ההוספות המאוחרות לסתם התלמוד.

3.2.3.1 תקופת האמוראים הראשונים

רמז לזמן המעבר מן צורות דיאלקטיות לארמית הבבלית הרגילה מצאתי במקום הזה:

● בבא בתרא לג ע"ב, כ"ה: "אמ' רב נחמן הדרא ארעא והדרי פירי אמ' רב זביד אם טען ואמ' לפירות ירדתי נאמן לאו אמ' רב יהודה האי מאן דנקיט מגלא ותובילא ואמ' איזיל אגוריה + [?אגוריה?] לדקלא דפלניא דזבניה ניהלי מהימן לא חציף איניש דגזר + [?דגדר?] דקלא דלא דיליה הכא נמי לא חציף איניש למיכל פירא דלא ידידיה".

רב זביד בדור החמישי לומד אנלוגיה מדברי רב יהודה ומנסח את ההיסק בארמית בבליית רגילה: "ידידיה"⁵². מצד אחד גרסת כ"ה אינה נתמכת בידי כ"צ וכ"מ, אבל מצד אחר כך היא הגרסה - דיליה - בספר הלכות פסוקות וכן במקום המקורי של דברי רב יהודה:

בבא בתרא לו ע"א, כ"ה: "ואמ' רב יהודה האי מאן דנקיט מגלא ותובילא ואמ' איזיל אגוריה לדקל' דפלניא דזבניה ניהלי מהימן לא חציף איניש למגזר דקלא דלא דיליה".

הלכות פסוקות, עמ' פט²⁸: "לאו אמ' רב יהודה <...> לא חציף איניש למיגזר דיקלא דלא דיליה"⁵³.

השווה עוד אל מקרה הפוך, שנוסחו בו דברי האמורא בארמית בבליית רגילה ואילו הדיון בהם בארמית דיאלקטית:

● בבא קמא פו ע"ב²⁴, כ"ה: בדברי רב פפא אנו מוצאים "משום כסופא ידידיה", ובדיון "משום כסופא דיליה". וראה להלן, סעיף 5.1.1.3.
 ● ראש השנה כ ע"א, כ"מ¹⁴⁰: "אמ' עולא ידעין חברין בבילאי מה טיבותא עבדינן בהדיהו. מאי טיבותא <...>"⁵⁴.

3.2.3.2 צורות נדירות החוזרות בתקופה מאוחרת

רבות מהצורות הדיאלקטיות שמצאתי בתקופת האמוראים הראשונים חוזרות בשכבות מאוחרות של הבבלי.

52. בדבר שלבי עריכת הבבלי המתחילה בדור החמישי עיין א"א אורכך, ההלכה מקורותיה והתפתחותה, גבעתיים 1984, עמ' 217 ואילך, ועיין עוד שרגא אברמסון, הרב שמואל בן חפני (גאון טורא), פרקים מן ספר 'מבוא התלמוד', ירושלים תש"ן, עמ' 121-122.

53. אמנם יש להיזהר בהבאת ראיות לצורות נדירות מספרות הגאונים (עיין לעיל, סעיף 2.4.1.2.2), אבל גם בספר הלכות פסוקות רגיל הצורן ידד' (פי חמש מדיל').

54. עיין לעיל, סעיף 2.4.1.1.1 ועיין עוד טלמון, עמ' 278.

א. לעגל-הי"א: אני מניח שתוארי הפועל לעגל והי"א הם נרדפים וכן שהם מתחלפים זה בזה במקורות המצוינים להלן. הביטוי הרגיל בבבלי הוא הי"א. הצורה עגל מזדמנת במסכת ברכות יח ע"ב⁴⁹, בסיפור מזמנו של אבוא דשמואל:

כ"א: "דלעגל אתית".

כ"צ: "דלעגל אתית + [דמטא זמנך ל'...]".

כ"פ 4,671: "דמטא לך זימנה למיתה".

דפוס: "דלעגל קא אתית".

לא מצאתי בקטע הזה השפעה לשונית של סידור מאוחר, ואני מניח שעגל היא (גם) לשון אמוראים. כנגד זה הצורה עגל מזדמנת בקטע תלמוד שבא בשני מקומות מקבילים:

פסחים עה ע"א	כ"נ	נפיש לה חבילי זמורות	כי היכי דתימות היא
כ"מ 6		נקפה חבילי זמורות ונפיש לה טפי כי היכי דתימות הייא	
כ"ו 125		נפיש לה חבילי זמורות	וניקלייה
דפוס		ניפוש לה חבילי זמורות טובא	כי היכי דתמות בעגלא
סנהדרין גב ע"א	כ"י תימני	ליפיש ליה חבילי זמורות	כי היכי דלישתריף לעגל

לשני המקומות יש קטע סתמי משותף: "נפיש לה חבילי זמורות", ובכל מקום יש הרחבה סתמית נבדלת; עגל מזדמנת באחת ההרחבות. אני מניח ששתי ההרחבות הן פירושים מאוחרים לסתם התלמוד, שהוא עצמו כבר מאוחר (ועיין עוד לעיל, סעיפים 2.3.2.1.2, 2.4.1.3.1). המסקנה: עגל היא מלשונם של עורכים מאוחרים. הרי מצאנו אותה הן אצל עורכים מאוחרים הן אצל ראשוני האמוראים.

ב. יאות-שפיר: ראה להלן, סעיף 5.1.7.4.

ג. מידעם-מידי: ראה לעיל, סעיף 2.4.1.3.1.

ועוד דוגמאות רבות, עיין להלן, סעיפים 5.1.1.3, 5.1.2.5, 5.1.4.1, 5.1.7.1. דוגמאות אלו מציגות את הקושי להכיר את השפעת העריכות המאוחרות על מאמרי האמוראים, שהרי יש דמיון רב בין לשון העריכות המאוחרות ובין הלשון הדיאלקטית של האמוראים הראשונים. לכן אם מוצאים אצל אמורא ביטוי דיאלקטי, ספק אם הוא מלשון האמוראים עצמם או הוכנס בשלב מאוחר דווקא.

3.2.3.3 הסברים אפשריים לחזרת צורות נדירות בתקופה מאוחרת

א. הסבר פילולוגי: הצורות הנדירות שימשו הן בתקופת האמוראים הראשונים הן בתקופות מאוחרות יותר. לדיאלקט זה כמעט לא נשאר זכר בגלל פעולותיהם של עורכים: אולי שימש הדיאלקט בעיקר בפי פשוטי העם והעורכים המאוחרים נמנעו מלהביא מקורות בעלי גוון עממי שהדיאלקט המיוחד נשמר בהם⁵⁵. אולי דובר

55. Richard Kalmin, "Changing Amoraic Attitudes Toward the Authority and Statements of Rav and Shmuel: A Study of the Talmud as a Historical Source",

HUCA 63 (1992), עמ' 96-97.

הדיאלקט ברציפות באזורים מסוימים, אך הטקסטים הנדונים הם פרי עריכת עורכים דוברי דיאלקטים נבדלים, ואין הם מייצגים את המציאות הלשונית⁵⁶.
ב. הסבר לשוני: אולי באמת צורות מסוימות לא שימשו תקופה מסוימת. הרי תופעת היעלמות צורות וחזרתן מוכרת לנו בשפות חיות⁵⁷.

4. דרך העבודה והנחות מוקדמות

העליתי שקשה לחשוף מקורות אמוראיים ואין ודאות שהניסוח המקורי של דברי האמורא נשמר בהם; כלומר, אין לנו בסיס איתן לשחזר ממנו את לשון האמוראים. בכל זאת ברצוני להוכיח שכאשר יש זוגות ביטויים, לעתים קרובות הביטוי הנדיר שימש בתקופת האמוראים, ולא זו בלבד אלא שהוא אופייני למקורות אמוראיים (מלבד כמה קבוצות מוגדרות). הדרך הראויה היא להראות שקיים מתאם גבוה בין הצורות הנדירות ובין מאמרי האמוראים. עלינו לבחור אפוא מצד אחד את קבוצת מאמרי האמוראים ומצד אחר קבוצת ביקורת ולהראות שהשכיחות היחסית של הביטויים הנדירים בקבוצת מאמרי האמוראים עולה בהרבה על השכיחות היחסית בקבוצת הביקורת. הצורות הנדירות המזדמנות שלא במאמרי האמוראים תימצאנה בדרך כלל במקורות מוגדרים כמו המסכתות המיוחדות, שטרות, פתגמים, לחשים, פתרון חלומות, ואין לכלול מקורות אלו בקבוצת הביקורת.

בסעיף 5.1.1.2.3 אני מביא דוגמה להוכחת מתאם גבוה בין הצורה הנדירה הלין (לעומת הני) ובין קבוצה מסוימת (המסכתות המיוחדות). בכל מקרה של זוגות ביטויים ראוי למצוא את מספר הצורות הנדירות (לעומת הצורה הרגילה המקבילה) בקבוצת מאמרי האמוראים ובאופן דומה בקבוצת הביקורת ולחשב את המתאם. מסיבות טכניות בדרך כלל אי אפשר להעריך את מספר תקריות הצורות הנדירות לעומת מספר תקריות הצורות הרגילות במאמרי האמוראים. יתר על כן, לפעמים מספר התקריות של הצורות הנדירות קטן מלהסיק מסקנות סטטיסטיות.

לכן אדקק למאמרים אמוראיים בעלי סימנים פנימיים המחזקים את השערתם שלושן אמוראים לפנינו ולא הוספות מקריות מעשה ידי סופרים מתקופת הגאונים: (א) מאמרים שנשמרו בהם מלבד הצורות הנדירות גם סימנים של *ipsissima verba*; (ב) מאמרים שנשמרו בהם הרבה צורות נדירות; (ג) מאמרים שהלשונות המיוחדות שלהם נשמרו לפחות בשני כתיביד בלתי תלויים זה בזה, בתנאי שאי אפשר לראות בביטויים הדיאלקטיים הוספה פרשנית או פרי השפעת הסביבה (עריכה או גרירה). את הצורות הנדירות שבמאמרים בעלי תכונות אלו אין לתלות בגורמים מקריים.

56. דברר האפשרות הזאת עיין עוד T. Harviainen, *Diglossia in Jewish Eastern Aramaic* (= *Studia Orientalia* 55:2), Helsinki 1983.

57. קוטשר ציין תופעה זו. הוא מכנה את הצורות שנעלמו ונתגלו בשם "mirage forms". עיין E. Y. Kutscher, *A history of the Hebrew Language*, ed. R. Kutscher, Jerusalem-Leiden 1982, §54. אני חב את מראה המקום לספרו של קוטשר למר צ'ארלס מיהאן.

מאמרים אלו בכוחם להוכיח שהצורות הנדירות שימשו אצל אמוראי בבל, אבל אין בכוחם להוכיח שהצורות הנדירות לא שימשו באותה מידה במקורות לא אמוראיים, ועיין להלן, סעיף 5.2.3.

ביטויים נדירים המזדמנים במאמרי אמוראים שלא מקוים בהם אחד משלושת התנאים הנ"ל אינם יכולים כשהם לעצמם לשמש הוכחה לדיאלקט בתקופת האמוראים. למאמרים כאלה אקדים את הכותרת "דוגמאות מסופקות". בייחוד תיאור המעשה - שלא כדברי הנפשות הפועלות בתוך המעשה - הוא דוגמה מסופקת. מצד אחד ראינו שתיאור הסיפור מארץ ישראל נוסח בארמית בבלי (ראה לעיל, סעיף 2.4.1.1), ומצד אחר צורות הנראות כדיאלקטיות נשמרו בדברי מספר המעשים (להלן, סעיף 5.1.2.1), ומכאן שהמעשים נוסחו קרוב לזמן אירועם והנוסח נשמר.

5. הדוגמאות

מבחינת היחס בין הטקסטים ובין הלשון נועדה הבאת הדוגמאות (א) להראות שהצורות הנדירות שימשו אצל אמוראי בבל ושהופעתן בתוך מאמריהם אינה תלויה במקרה: אראה כאן הצטברות צורות נדירות במאמרים אחדים או סימנים אחרים המעידים על שמירת *ipsissima verba*; (ב) ללמד שיש ריבוי מסוים בצורות נדירות בתוך מאמרי האמוראים הראשונים, בפרט בשיחות החכמים עם פשוטי העם ובדיבור פשוטי העם עצמם, ושאינן כמעט דוגמאות בטוחות בקבוצת הביקורת: מאמרי האמוראים האחרונים וסתם התלמוד. אי התאמה זו מלמדת על מתאם בין הצורות הנדירות ובין מאמרי האמוראים הראשונים ושיחות פשוטי העם. המטרה המשנית היא בדיקת כתב־יד כדי להראות שביטויים נדירים המזדמנים במקורות אמוראיים לפעמים אינם אופייניים למקורות האלה. אראה שביטויים אלו בדפוסים או בכתב־יד יחידאיים אצל האמוראים הראשונים בטעות יסודם או שהיו שכיחים בכל התקופות אלא שנעלמו בדפוסים.

5.1 מורפולוגיה

5.1.1 שם הגוף

5.1.1.1 כינוי הגוף "אנת"- "את"

ככל התלמוד כינוי הגוף אנת מזדמן בדרך כלל בהקשרים אגדיים קדם-אמוראיים ובמסכת נדרים⁵⁸.

5.1.1.1.1 הכינוי "אנת" במסכת בבא מציעא, פרקים ב, ג, ט

הכינוי שכיח למדי במסכת בבא מציעא, לכאורה אפילו בפי רב אשי (בבא מציעא קט ע"ב). השוואת כתב־היד של המסכת מעלה שהכינוי מזדמן בדרך כלל במיעוט כתב־היד. ראה בטבלה שלהלן.

58. ראה קוטובסקי, ו, עמ' 3027. ויש להוסיף עוד את "אנת הוא בר ליואי" (כתובות עז ע"ב, הרשלה, ב, עמ' רכא₂₈); ועיין עוד ריבק, עמ' 97.

מ"מ	דפ"ו	כי"ה	כי"מ	כי"צ	כי"ו	כי"ו	כי"ר	אחרונים
ג ע"א	את הימנתייה	(אנת)	[את]	את	את	את	את	7
כו ע"ב	אנת הוא	א זי?	את	את	את	את	אנת הוא	28
כח ע"ב	לאו רמאי את	לאו רמאה את	שקלתה	שקלתה	שקלתה	שקלתה	דשקלתה	86
לה ע"ב	דל אנת	דל את	דל אנת	דל אנת	דל אנת	דל אנת	דל אנת	28
לו ע"ב	את מהימנת	את	את	את	את	את	את	43
ב"ק יא ע"ב	את מהימנת	את מהימן	את מהימנת	ליקוי כ"י	את	את	את	14
לו ע"ב	אנת מהמנת	את	חסר	חסר	את	את	את	14
לט ע"ב	דאחזה את	דאחזה את	דאחז' הו'	דאחזה אנת	דאחזה אנת	דאחזה אנת	דאחזה את	14
	ודחלי מיניה	ומסתפו מיניה	ודחילנ' מיני'	ודחלי מיניה	ודחלי מיניה	ודחלי מיניה	ודחלי מיניה	14
	זיל אנת	זיל את	את	את	זיל	זיל	זיל את	14
סז ע"א	את ונוולא	אנת	את	את	את ונוולא	את ונוולא	את ונוולא	14
סז ע"א	את ונוולא	אנת	את	את	את ונוולא	את ונוולא	את ונוולא	71
קה ע"א	ותיתי אנת	את	אנת	אנת	ותיתי את	ותיתי (אר) אנת	ותיתי אנת	28
קט ע"ב	אנת מנתא	אנת שקול	את במנאת'	מאנתא	סב את מנתא	סב את מנתא	את במנתא דידך	28
	דילך הב ליה	דידך הב	דידך(ל)יה	דידך הב	דידך הב	דידך הב	קבליה לארישא	28
לו ע"א	אנתו גופיכו	אתו גופיכו	אתו	אתון	אנתו*	אתון	אתון גופיכו	

הערה: אין בכל כי"ה צורת אנתו.

* בתוך קטע המצוין ב"פ"י", ועיין פרידמן, האשה רבה, עמ' 382; זייני, עמ' 60.

מצאתי את הכינוי אנת ברוב רובם של כתבי-היד בשני מקומות: "דל אנת ודל שבועתך" (לה ע"ב), וכן בנוסח שטר: "אנא אוקים ואניר <...> ותיתי אנת" (קה ע"א). אין להתפלא שהכינוי אנת מופיע בנוסח שטר, אשר בדרך כלל נשמרים בו ביטויים ארכאיים. כן נראה לי שהסינטגמה "דל אנת ודל שבועתך" היא ניב, ולכן נשמרת בה לשון ארכאית. אני סבור שבשליבים הראשונים של עריכת הבבלי הכינוי אנת הזדמן רק בשני המקומות הללו במסכת בבא מציעא. אולי הושפעו הסופרים לכתוב את כינוי "את" המזדמנים בסביבה קרובה אחרי שני מקומות אלו בצורת אנת. המקום "אנת הוא דשקלתי" (בבא מציעא כו ע"ב) אולי הושפע מהסינטגמה המקראית "אנת הוא" או מהביטוי "אנת הוא בר ליואי" (ראה לעיל); היא חסרה ברוב כתבי היד אבל עדיין צ"ע. לכן אני מייחס את תקריות אנת במסכת בבא מציעא פרקים ב, ג, ט (מלבד שני המקומות הנ"ל) להשפעת סופרים. אין הוכחה שרב אשי נזקק ללשון זה (בבא מציעא קט ע"ב).

5.1.1.1.2 הכינוי "אנת" במקומות אחרים בתלמוד

בבבא מציעא סז ע"א, כ"ה, מצאתי פעמיים בתוך סיפור "אנת ונוולא". רבה בר רב הונא מתייחס לסיפור זה. אמנם אין הכרח שהסיפור הוא סיפור בבלי, שהרי במסכת נידה כה ע"ב נזקק ר' זעירא למילת נוולא⁵⁹. מצאתי את כינוי הגוף אנת עוד במקומות האלה:

● בבא בתרא נ ע"ב:

דפ"ו: "את זבינתה לי' זבנה ניהלי".

כ"ה: "רב יוסף אמ' <...> כי קאמ' לה נמי אנת זבנת' ניהליה ואנא זבנתה מיניה מהימן".

כ"פ: "אנא! זבנת' ניהליה".

כ"צ: "כי אמ' זבנתה ניהליה זבנתה ניהליה מהימן".

כ"מ: "כי א' לה זבינת' נהלי' זבנ' ניהלי".

● בבא בתרא קסח ע"א:

דפ"ו: "אמרה ליה לאו אנא הואי א"ל איברא אנת הות".

כ"ה: "אמ' לה איברה את הות".

כ"פ: "אמ' לה איברא את הות".

כ"צ: "איברא אנת הות".

כ"מ: "א"ל איבר' את הות".

אין הגרסה אנת ודאית בשני המקומות. לכל היותר הוכח קיום הכינוי הזה לנוכחת.

59. עיין בתשובת רב צמח בר פלטי המובאת בספר "שיטה מקובצת", בבא מציעא סז ע"א.

● מכות ב, ב:

ד פ"ו	כ"י תימני	כ"י מ
ואין נמכרין בעבד עברי	ואין נמכרין בעבד עברי	ואין נמכרין בעב' עברי
סבר רב המנונא למימר	סבר רב המנונא למימר	סב' המנונ' למימ'
הני מילי היכי דאית ליה לדידיה	הני מילי היכא דאית ליה לדידיה	ה'מ דאית ליה לדיד'
דמיגו דאיהו לא נזדבן	דמיגו דאיהו לא מזדבן	דמגו דאיהו לא לזדבנ
אינהו נמי לא מזדבנו	אינהו נמי לא מזדבני	אינהו נמי לא מזדבני
אבל היכא דלית ליה לדידיה	אבל היכא ! דאית ! ליה לדידיה	אבל היכ' דלית ליה לדיד'
אף על גב דאית להו לדידהו	אע"ג דאית להו לדידהו מזדבני	אע"ג דאית להו לדיד' (דה)ו
מזדבניה		מזדבני
אמר ליה רבא ולימרו ליה	אמ' ליה רבא ולימרו ליה	
אי אנת הוה לך מי הוה מזדבנת	אי אנת הוה + מזדבנת	
אנן נמי לא מזדבנינן	אנן נמי לא מזדבנינן	
אלא סבר רב המנונא למימר	אלא סבר רב המנונא למימר	
הני מילי היכי דאית ליה	הני מילי היכא דאית ליה	
או לדידיה או לדידהו	או לדידיה או לדידהו	
אבל היכא דלית ליה	אבל היכא דלית ליה	
לא לדידיה ולא לדידהו מזדבני	!אלא ! לדידיה ולא לדידהו מזדבני	
א'ל רבא	אמ' ליה רבא	א' רבא
ונמכר בגניבתו אמר רחמנא		
בגניבתו ולא בזממו	בגניבו ולא בזממו	בגניבתו ולא בזממו

רב המנונא מסביר את הנסיבות שנאמרה בהן הברייתא "ואין <עדים זוממין> נמכרים בעבד עברי". לדעתו, היא דנה במקרה שהעידו העדים עדות שקר על אדם שהוא גנב, ולאדם המואשם בגנבה יש כסף ונכסים לפצות את קרבנו. אבל אם למואשם בגנבה אין כסף והעדים נעשים זוממים, דינם להימכר בעבד (=בתור עבד) עברי, כדין עדים זוממים. רב המנונא מעמיד את הברייתא במקרה טריוויאלי, ובו, למעשה, העדים לא זממו למכור את ה"גנב" בעבד עברי, ובכל מקרה לא טריוויאלי, ובו אין ל"גנב" כסף, וגם אם לעדים יש כסף הם נמכרים בעבד עברי. אוקימתה זו דוחה רבא: "ולימרו ליה אי אנת הוה לך". האוקימתה של רב המנונא עוברת תיקון (בידי רב המנונא? בידי סתם התלמוד?): הדין שאין העדים נמכרים בעבד עברי חל לא רק במקרה הטריוויאלי של "גנב" יש כסף אלא גם כאשר אמנם לו אין כסף, אבל לעדים הזוממים יש כסף. וזה חידושה של הברייתא: רק כאשר אין כסף לא ל"גנב" ולא לעדים הזוממים העדים נמכרים, וזו הגבלתו של רב המנונא.

הביטוי "סבר ר' X למימר" מזדמן בדרך כלל במבנה "סבר ר' X למימר... אמ' ליה ר' Y", והרי זו דעה + דחייה. אין זה רגיל שהדעה המובעת ב"סבר ר' X למימר" ניתן בה תיקון (כנראה, הסינטגמה "אלא סבר ר' X למימר" כאן היא יחידאית בתלמוד). ועוד קושי: אם נניח שהויכוח בין רבא לרב המנונא מוצג בסוגיה

כהווייתו, יש לשאול מדוע אין רבא דוחה את דברי רב המנונא מיד באמצעות הדרשה "בגניבתו ולא בזממו", כפי שהוא דוחה אותם בסוף. ועיין עוד בחידושי המהר"ם למקום.

אני סבור שהתיקון בפי רבא לדברי רב המנונא הוא תוספת מאוחרת לעיקר התלמוד. יש להבין את המילים "אמר ליה רבא" (הפותחות את התיקון לדברי רב המנונא) 'רבא היה יכול לומר לו'. ההתנגדות לדעת רב המנונא מושמת בפי רבא כדי להבליט את החידוש שבדרשה המובאת על ידי רבא. אסמכתה להשערתי נותנת הגרסה בכ"מ - אך ייתכן שיש כאן השמטה על ידי הדומות⁶⁰. לסיכום: הצורה אנת מזדמנת בתוספת פרשנית שהיא כנראה פרי עריכה מאוחרת.

ועיין עוד לעיל - בטבלה שבסעיף 5.1.1.1, בבא מציעא ג ע"א - צורת () [אנת] בכ"ה מזדמנת בקטע תלמוד שהוא פירוש של סבוראים⁶¹. גם הצורה אנתו מזדמנת בהוספה מאוחרת (עיין בטבלה הנ"ל).

● בבא בתרא קסט ע"ב⁶²:

כ"ז	כ"ה	כ"פ	כ"מ	דפ"ו
אמ' אנת	אמ' ליה	אמ' ליה	אמר' ליה	אמר ליה
לתקוני שדרתיך	לתקוני שדרתיך	לתקוני שדרתיך	לתקוני שדרתיך	לתקוני שדרתיך
ולא לעוותי	ולא לעוותי	ולא לעוותי	ולא לעוותי	ולא לעוותי

הביטוי "לתקוני שדרתיך", שהוא מלשון הטענות, מזדמן עוד שמונה פעמים בתלמוד⁶³, ולא מצאתי בו את הכינוי אנת.

● סנהדרין יט ע"א:

כ"ז	כ"ל	כ"י תימני	כ"מ	דפ"ו
תא אנת נמי להכא	תא אנת נמי להכא	תא אנת נמי להכא	תא אנת נמי להכא	תא אנת נמי להכא
הוועד בבעליו	הוועד בבעליו	הוועד בבעליו	הוועד בבעליו	הוועד בבעליו
אמרה תורה	אמ' רחמנ'	אמרה תורה	אמר' תור'	אמרה תורה
יבוא בעל השור	יבא בעל השור	יבוא בעל השור	יבא בעל	יבא בעל שור
ויעמוד על שורו	ויעמוד על שורו	ויעמוד על שורו	ויעמוד על שורו	ויעמוד על שורו

המילים תא אנת נמי להכא הן מסקנה מיידית מן הדרשה "יבוא בעל השור ויעמוד על שורו". היסק מיותר זה חסר בכ"מ ועשוי להיות תוספת מאוחרת. לכן ייתכן שהכינוי אנת מזדמן בתוספת מאוחרת דווקא. ד"ר מרדכי סבתו מסר לי שכי"צ

60. עיין תלמוד בבלי מסכת מכות, Wien 1888, Kritische Edition von M. Friedmann.

61. ראה תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא, תרגמו ופרשו ד"ר משה נחום צובל וד"ר חיים זלמן דימיטובסקי, תל-אביב תשל"ב.

62. את תקריות אנת בכ"ז בשתי הדוגמאות הבאות אני חב לפרופ' ש"י פרידמן.

63. עיין הרשלה, ב, עמ' רפה.

וכי"ל קרובים זה לזה, ולכן אין משקל רב לעדות המשותפת. הימצאות אנת בכי"צ דווקא מאשרת את דברי פרידמן "ענף פמ [=כי"צ, כי"מ] מציג נוסח מטופל ומשוכלל. הגרסנים שטיפלו בו הרחיבו והוסיפו בין בלשונות פירוש [...]".⁶⁴

המסקנה: אולי צורות אנת, אנתו אופייניות להוספות המאוחרות בבבלי, והן לשון עורכים מאוחרים.

5.1.1.1.3 הכינוי "אנת" בספרות הגאונים

לא מצאתי את הצורה אנת בספר הלכות פסוקות. בספר השאלות לפי כי"ס מצאתיה בשני מקומות:

א. ויקרא קיג, עמ' 184:

ת"ש. דבעא מיניה שמואל מרב. אמרה. טמיאה אני. (וחזה) וחזרה ואמרה. טהורה אני. מהו. א"ל. דלויה לרטיבא רפסא ליה בדוכתיה <...> ולבסוף אמרה. טהורה אני. אמרה. אחתך הוא דאיקלעא. ואמינא. אי שתינא אנא אמרתו. לא קא עבדא לי יקרא. אשדרתיה דתשתייה אנת. א"ל רב. אף ?ב?זו אם נותנת אמתלא לדבריה נאמנת. תנא מיניה [ארבעין] זימנין למימרא [0185-03] דקיבלה. ואפילי הכי לא עבד שמואל עובדא בנפשיה. וכן הילכתא.

לסיפור זה אין מקבילה בבבלי.

ב. ויקרא פו, עמ' 30:

דר' אבה הוה מסיק זווי ברבי יוסף בר חמא. אמ' ליה לרב ספרא. בהדי דאתיית אייתנין לי. כי אזל להתם אמ' ליה רבא בריה. מי כתב לך. התקבלתי לאונסא ברשותיה. א"ל. לא. אמ' ליה. זיל כתוב לך. התקבלתי. לבסוף א"ל. אי כתב לך נמי. התקבלתי. לא אהבינן לך. דילמ' אדאתיית ואזלת שכיב ר' אבה ונפלי זווי קמי יתומים. והתקבלתי דר' אבה ולא כלום היא. א"ל. אלא מאי תקנתיה. א"ל. זיל ניקנינן לך אגב ארעא דהווי להו דידך. ותא וכתוב לי אנת. התקבלתי.

זו מובאה מן בבא קמא קד ע"ב; שם הסיפור בארמית בבליית רגילה.

דפ"ו: "ותא את כתוב לך התקבלתי".

כי"צ: חסר.

כי"ה: "ותא את כתוב לך התקבלתי".

כי"מ: "ותא וכתוב לך התקבלתי".

בהבאת הוכחות לשוניות יש להיזהר בדבר הארמית הבבליית מספר השאלות;

64. פרידמן, אומנין, עמ' 4.

אולי הצורה אנת הייתה שכיחה בתקופת הגאונים ואולי לשון בעל השאלות, הוא העורך, השפיעה על לשון המובאות⁶⁵.

בספר הלכות גדולות מצאתי את הצורה אנת רק פעם אחת בכ"פ 1402: "דלאו בעל דברים דילי אנת"⁶⁶, ושם הביטוי מזדמן בהסבר של בעל הלכות גדולות ולא במובאה מן התלמוד. לא מצאתי גרסה כזאת בבבלי⁶⁷. בספר הלכות פסוקות הגרסה היא "בעל דברים ידידי את"⁶⁸.

המסקנה: כמעט אין לי עדויות לכינוי אנת מספרות הגאונים הקדומה, והמקומות המועטים אינם מעידים על גרסת הבבלי. בפרט אין קשר ברור בין לשון הגאונים ובין לשון ההוספות המאוחרות בבבלי.

פרידמן סבור שהכינוי אנת הוא מלשון הטענות (הסבר חילוף אנת-את לפי עקרון הבדל הנסיבות)⁶⁹, אבל לפי דבריו קשה להבין מדוע לא מצאנו את לשון הטענות הזאת במסכתות אחרות (צורת אנת לזכר אינה מזדמנת במסכת בבא קמא ובמסכת בבא בתרא, ובמסכת בבא מציעא עצמה מצאנו את לשון הטענות בעיקר בפרק השלישי ובפרק התשיעי).

5.1.1.2 כינוי רמז

5.1.1.2.1 "דין"-"האי"

● עבודה זרה מג ע"ב, כ"פ (וכן בכ"י ניריורק ובמקבילה ראש השנה כד ע"ב): "וקאמ' ליה שמואל לרב יהודה שיננא סמי עיניה דדין".

מילת הפנייה שיננא מראה שלפנינו מילותיו של שמואל עצמן, והוא נזקק לכינוי הרמז הדיאלקטי דין.

● עבודה זרה ל ע"א, כ"פ (וכן בכ"י ניריורק): "רבה בר רב הונא <...> אמ' ליה לשמיעה סמי עיניה דדין".

הערה: הביטוי סמי עיניה דדין מזדמן בשני הקשרים שונים זה מזה במידה רבה, וייתכן שהוא ניב. עיין לעיל, סעיף 3.2.1.

● עירובין קב ע"א, כ"י 109 (וכן בכ"א ובכ"מ): "רב אויא איקלע לנהרדעא חזא להווא דהוה קטיר בגמי אמ' דין לא ניטרוק".

רב אויא בדור רביעי נמצא בנהרדעא; מובאה זו מראה שדין היה, כנראה, בשימוש חופשי ולא רק בנוסחאות קפואות. ועיין לעיל, סעיף 2.5.1.

הערה: לא מצאתי סינטגמה "האי + לא + יפעל", ולכן ייתכן שלא רק כינוי הרמז דין אלא כל הסינטגמה "דין + לא + יפעל" אופיינית לאמוראים הראשונים.

65. ועיין עוד אפשטיין, מחקרים, עמ' 88; לעיל, סעיף 2.4.1.2.2.

66. עמ' 283³¹, לא נרשם בשינויי הנוסחאות. וכן הנרשם בשינויי הנוסחאות בעמ' 284⁵⁵ אינו מדויק.

67. ועיין עוד הרשער, ב, עמ' שס, הערה 16.

68. עמ' 24²⁴, פח³⁰.

69. פרידמן, שלוש הערות, עמ' 62-64.

● ברכות מ ע"א, כ"א (וכן בכ"מ): "רבה בר שמואל איקלע לבי ריש גלותא קריבו ליה ריפתא שרא לאלתר אמרו ליה הדר מר משמעתיה אמ' להו לית דין צריך בשש".
 ● חולין קז ע"א-ע"ב, כ"ו 122 (וכן בכ"מ): "דשמו' אשכחתיה לרב דקאכיל במפה אל עבדין כדין" (תואר פועל)⁷⁰.

דוגמאות מסופקות:

● קידושין פא ע"ב:

כ"ו 111: "רב חייא בר אשי <...> אמרה לי' <אשתו > אייתי לי מן הדין רומני" (אינו תקני מבחינה דקדוקית, צ"ל הלין).

כ"מ: "להך רומני' <...> שוור אייתי'".

דפוס ספרדי: "להך רומנא".

דפ"ו: "להך רומנא".

● קידושין פא ע"א:

דפ"ו: "אמר להו מוטב תיכספו בי עמרם בעלמא הדין ולא תיכספו מיני לעלמא דאתי".

כ"מ: "א' להו מוטב דתיכספו מנאי בעלמ' הדין ולא תכספו מינאי לעלמ' דאתי".
 כ"ו 111: "אמ' להו מיטב תיכספון מינאי בהאי עלמ' ולא תיכספון מינאי לעלמ' דאתי".

קשה להכריע אם לפנינו מילותיו המדויקות של רב עמרם או עריכה שהכניסה את הביטוי השגור עלמא הדין. ואפילו דברי רב עמרם לפנינו, ייתכן שנזקק למטבע לשון ואין כאן הוכחה לשימוש חופשי בכינוי הרמז הדין⁷¹.

5.1.1.2.2 "דא"/"הדא"-הא"

● סוכה לא ע"א:

דפ"ו: "אמר להו רב נחמן פעית' היא דא".

כ"מ 140: "פעיתא היא דא".

כ"מ: "פעיתא היא דא".

כ"ו 134: "פעיתא היא דא".

כ"א 2677: "אמ' להו רב נחמן פעיתא הדא".

כ"ו 270: "פעיתא ?הדא?".

● סנהדרין סז ע"א, כ"י תימני (וכן בכ"מ ובמקבילה שבת קד ע"ב): "כדאמרי כפום-כדיתא סטת דא מבעלה"⁷².

70. ועיין עוד טל, עמ' 15, הערה 103.

71. וכך נראה מדברי שלזינגר, עמ' 85, המראה שמקום כינוי הרמז אחרי שם העצם אופייני ללשון השטרות ועוד; ועיין עוד טל, עמ' 10; ריבק, עמ' 94; בדבר ההבחנה בין דין ובין הדין עיין עוד אפשטיין, דקדוק, עמ' 24: "[הדין] רגיל בנדרים, נזיר וכו'".

72. ראה נלדקה, עמ' 98, הערה 3; שאול ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג - מועד, נויארק תשכ"ב, עמ' 179-180.

המסקנה: הכינויים דין, דא שימשו, כנראה, בתקופת האמוראים הראשונים; הדוגמאות רובן משיחות עם פשוטי העם או ממעשים אשר במהלכם נפסקה הלכה. לא מצאתי את הכינויים הנדירים בטיעונים הלכתיים כלליים. הכינוי דא היה בשימוש בפי אנשי פומבדיתא.

5.1.1.2.3 "הלין"-הני

לכאורה מצאנו את כינוי הרמז הלין בפי אמוראים בבליים קדומים:

● בבא בתרא קמט ע"א:

דפ"ו: "מתקיף לה רב איקא בריה דרב אמי אמאי ולודי איסור דהלין זווי דרב מרי ננהו".

כ"פ: "ולודי איסור דהלין זווי דרב מרי ננהו".

כ"ה: "לודי איסור דהדין זווי דרב מרי ננהו".

כ"צ: "אמאי איסור דה? (ני)? זווי דרב מרי הן".

כ"מ: "לוד' איסור דהני זווי לרב מרי אינן".

הנוסח הלין נראה מאושש. אולי הניסוח "הלין זווי דרב X אינן" הושפע מנוסח שטר אודיתא.

● עירובין קב ע"א:

דפ"ו: "שלח ליה רמי בר יחזקאל לרב עמרם נימ' לן מר מהלין מילי מעלייתא <...> הכי אמר רב אסי הני כיפי דארבא".

כ"ז: 109: "שלח ליה רמי בר יחזקאל לרב עמרם נישלח לן מר מהני מילי מעלייתא <...> הכי אמ' רב אסי הני כיפי דארבא".

כ"מ: "שלח ליה רמי בר יחזקאל [לרב עמ'] נימ' לן מ? ה?יל?י מ?עלייתא <...> הכי רב אסי הני כיפי דארבא".

כ"א: "שלח ליה רמי בר יחזקאל לרב עמרם נימ' לן מר מהני מילי מעלייתא <...> הכי אמ' רב אסי כיפי דארבא".

וכן במקבילות הביטוי מילי מעלייתא בא עם כינויי הרמז הני, הנך, גם בכתבי-היד⁷³.

● ברכות יז ע"ב:

כ"א: "אמ' רב אשי והלין בני מתא מחסיא אבירי לב ננהו".

כ"פ 4,671: "אמ' רב אשי הני בני מתא מחסיא".

כ"צ: "אמ' רב אשי הני מתא מחסיא אבירי לב ננהו".

כ"מ: "אמ' רב אשי הני בי מתא מחסיא אבירי לב ננהו".

דפ"ו: "אמר רב אשי בני מתא מחסיא".

73. כבר אפשטיין מטיל ספק בנכונות הגרסה הלין (אפשטיין, דקדוק, עמ' 24).

הן מפאת הספקות בגרסאות הן מפאת השפעות אחרות קשה להכריע אם הכינוי הלין שימש בתקופת האמוראים.
כינוי הרמז הלין בבבלי אופייני ללשון המסכתות המיוחדות⁷⁴:

תלמוד	הני	הלין
נדרים, נזיר	15	19
	1760	23

חישוב מתאם:

מסכתות מיוחדות	שאר התלמוד	מסכתות מיוחדות
תקירות (הני + הלין)	34	1783
הלין	19	23

מתאם 0.95^{75} .

הכינוי רגיל בספרות הגאונים (בספר הלכות פסוקות מצאתי אותו 14 פעמים), וכן מצאתי את הכינויים הלי, הלין בקטעים המאוחרים של הבבלי (ראה לעיל, סעיף 2.4.1.3.2).

5.1.1.3 כינוי הזיקה "דיל-"-"דיד-"

עיון בטבלה שבעמ' [37] מראה שדיל- במסכת בבא מציעא מופיע בעיקר בדפוסים ומיוצג במיעוט כתבי-היד. רק בדף קז ע"א דיל- מופיע בכל כתבי-היד: "אמ' ליה רב יהוד' לרבין בר רב נחמן אבין אחי הני תחלי <...> אמ' ליה רב יהודה לרבין בר בר נחמן אבין אחי דילך דילי ודילי דילך <...> אמ' ליה רב יהוד' לרבין בר רב נחמן אבין אחי לא תזבון <...> " (כ"ה). מכאן אני מסיק שבדוגמה זו לפנינו ipsissima verba של רב יהודה, שנוקק לכינוי דיל- ולצורת הפנייה אבין אחי. לעומת זאת בשאר המקומות דיל- הוא, כנראה, הוספה מאוחרת, או הושפעו בהם מן הדוגמה הזאת. בפרט שימוש בדיל- בפי רב אשי (דף קט ע"ב) אינו מתועד ברוב כתבי-היד. הביטוי גיריה דיליה הוא אולי מונח משפטי הכולל את הכינוי דיליה. יש להעיר שמלבד מקום אחרון זה כל חמשת אירועי דיל- במסכת בבא מציעא בדפ"ו מרוכזים במרווח הדפים קה ע"ב - קט ע"ב. אולי לפנינו קובץ שנכנסו בו ביטויים שהיו רווחים בזמן מאוחר (ראה לעיל, סעיף 2.4.1.3).

74. אפשטיין, דקדוק, עמ' 28; ריבק, עמ' 82.

75. (א) הצורות הני והלין כוללות גם את והני, דהני, והלין ודהלין. (ב) מסיבות טכניות מכאן ואילך לא אוכל לכלול בחישובים את המסכתות תמורה ונידה. (ג) במסכתות המיוחדות כריתות ומעילה הצורה הני רגילה במקום הלין, רצ"ע.

- בבא קמא כז ע"ב: כ"ה: "שלח ליה <רב נחמן> חסדא חסדא קנסא קא מגבית בבבל אימא לי איזי גופא דעובדא היכי הוה <...> יומא חד אזל חד מיניהו וקא דלי ביומא דלא[ו] דיליה אמ' ליה יומא דילי היא".
- כ"צ: "ביומא דלאו דיליה אמ' ליה אידך יומא ידידי הוא".
- בבא בתרא לו ע"א, כ"ה: "ואמ' רב יהודה האי מאן דנקיט מגלא ותובילא ואמ' איזיל אגזריה לדקל' דפלניא דזבנה ניהלי מהימן לא חציף איניש למגזר דקלא דלא דיליה".
- סוכה כט ע"א, כ"א 2677 (וכן בכ"ז 270): "אביי הוה קאיי קמיה דרב יוסף <...> אתא אמ' פנו לי מנאי ממטלתא אמ' ליה אביי ואנן <...> תנן אמ' ליה הני לדילי כמקפה שלגריסין דאמי".
- הערה: מקום זה הוא היחיד במסכת סוכה כ"א 2677 שמצאתי בו את הצורך דיל-בהקשר בבלי.
- ברכות נו ע"א⁵¹, כ"א: "אמ' רבא בדילך הוה קיימא <...> אמ' רבא על כל מילי מחילנא ליה".
- בבא קמא פד ע"א⁴⁵, כ"ה - סיפור מזמנו של אביי: "<אמר אביו של התינוק> לכי גדיל מפייסנא ליה מדילי" (בכ"ז ובכ"צ: "מדילי").
- נראה לי שהשימוש בצורך דיל-ך ווח בתקופת האמוראים הראשונים, ועיין עוד לעיל, סעיף 3.2.3.1.
- הצורך בהוספות מאוחרות:
- זבחים קב ע"ב, כ"ק: "מקום שיפה בבכור דכוליה דילי הוא אינו דין שאדחך ממנו".
- 5.1.1.4 כינוי השאלה "מה"-מאי
- כינוי השאלה מה (במקום מאי) שימש, כנראה, בארמית של האמוראים הראשונים:
- שבת קנו ע"ב, כ"א: "א'ל שמואל מה עבדת א'ל כל יומא הוינא מרמינן ריפתא בהדי הדדי ואכלינן והאידינא הוה איכא חד גבן דלא הוה ליה ריפתא בהדיה והוה מכסיף אמינא לחבראי אנא קאימנא ומרמינא ליה ריפתא כי מטאי לגביה שוי נפשאי כמאן דשקלי מיניה כי היכי דלא ליכסיף".
- מנחות ז ע"א, כ"ח: "אמ' להו <רב ששת> פוקו חזו מה עבדין לגואה".
- יבמות יז ע"א, כ"ו 111: "יתיב רב המנונ' קמיה דעולא וקא הוי בשמעטא אמ' מה גברא ומה גברא אי לאו דהרפניא מאתיה".
- גיטין לה ע"א:
- דפ"ו: "ההיא דאתא לקמיה דרב הונא אמר לה מה אעביד לך <...> ההיא דאתא לקמיה דרבה בר רב הונ' אמר לה מאי אעביד לך".
- כ"ו 130: "ההוא דאתא לקמיה דרב הונא אמ' לה מאי אעביד לך <...> ההיא דאתא לקמיה דרבה בר רב הונא אמ' לה מה אעביד לך".

● ברכות מה ע"א	מנחות לה ע"ב	עירובין יד ע"ב
כ"א: מה עמא דבר	כ"ו: 120: במה עמה דבר	כ"ו: 109: מאי עמא דבר < ... > מאי עמא דבר
כ"מ: מה עמא דבר	כ"מ: מה עמא דבר	כ"א: מאי עמא דבר < ... > מאי עמא דבר
כ"צ: מה עמא דבר	כ"ו: 118: מה עמא דבר	כ"מ: מאי עמא דבר < ... > מאי עמא דבר
כ"פ: 4,671: את עמא דבר		
דפ"ו: *מאי עמא דבר	דפ"ו: מה עמא דבר	דפ"ו: מאי עמא דבר < ... > מאי עמא דבר
* (מו ע"ב)		
חידושי המאירי: מאן ⁷⁶		

הסבר לשינוי מה-מאי עמא דבר בין סוגיות ברכות ומנחות ובין סוגיית עירובין - שני פתרונות להתהוות השינוי מה-מאי עוליס על הדעת:

א. מבחינת הסופרים (התערבות מוטעית בטקסט נכון): אולי עורך סוגיית עירובין ניסח את הניב בצורה מה עמא דבר ובמסירת הטקסט התאימו הסופרים את הלשון מה למקובל עליהם, והמירו את מה במאי. ואולי הכיר העורך את הניב מה עמא דבר בצורת מאן עמא דבר (כפי שמצאנו בספר חידושי המאירי), והסופרים - שלא הכירו את המשמעות מאן = מה - ראו בצורת מאן טעות ותיקנו אותה למאי.

ב. מבחינת העורכים: ראינו לעיל (סעיף 2.4.1.2.1) שמאמרים של אמוראי ארץ ישראל לא בכל הסוגיות נמסרו כלשונם. לכן ייתכן שבסוגיה אחת נמסר הניב בצורה מדויקת ובסוגיה אחרת התאים העורך את לשון הניב לנוהג הלשוני בימיו. יש מקום לתלות בעורך חוסר הקפדה בניסוח מאמר או ניב אם יש הוכחות שעורך זה נוהג חופש במקורותיו, כלומר אין הוא מביא את המקור ככוונתו ולשם מסירת המידע הטמון בו אלא כדי ללמוד מן המקור אנלוגיה ולהקיש ממנו על נסיבות בסוגייתנו. אם העורך נוהג חופש בכל הנוגע לתוכן מקורותיו, ייתכן שהוא אף נוהג חופש בכל הנוגע ללשון מקורותיו⁷⁷. אפשר להוכיח שעורך סוגיית עירובין העביר מקור שנאמר שלא בהקשר סוגיית עירובין לא לשם מסירת המידע הטמון במקור אלא כדי ללמוד ממנו אנלוגיה.

לסוגיה במסכת עירובין יש מקבילה סגנונית בסוגיה במסכת מגילה:

עירובין יד ע"ב, כ"ו 109	מגילה י ע"א, כ"ק
רב רחמי מתני הכי	
אמ' רב יהוד' בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב	אמר ר' יצחק
אין הלכה כר' יוסי לא בהילמי ולא בלחיים	שמעתי שמקריבין בבית חוניו בזמן הזה
	< ... >
אמרו ליה אמרתה אמ' להו לא	אמרו לו אמרת אמ' להו לא
אמ' רבא האלדים אמרה וגמירנא לה מיניה	אמ' רבא האלדים אמרה וגמירנא לה מניה
ואלא מאי טעמ' קא הדר ביה	אלא מאי טעמא הדר ביה
משום דר' יוסי נימקו עמו	משום קושיא דרב מארי

76. עיין אפשטיין, דקדוק, עמ' 29.

77. עיין להלן, סעיף 5.1.7.4.

יש לברר את מקומו המקורי של הקטע "אמ' רבא האלדים" וכו'. לפי הסוגיה במסכת מגילה רבא הוא תלמידו של ר' יצחק, ואכן, מצאתי כמה מקומות שרבא מוסר בשם ר' יצחק, למשל בבא מציעא מב ע"א; תמורה טז ע"א⁷⁸. בסוגיית עירובין בוויכוח "אמרו ליה אמרתה אמ' להו לא אמ' רבא האלדים אמרה וגמירנא לה מיניה" אי אפשר לקבוע מתוך הקונטקסט הספרותי מי הנושא של אמרתה, אמ' להו ואמרה ועל מי מוסבים הכינויים ליה ומיניה. אלבק סבור שהוויכוח התנהל עם רב רחומי, ומכאן הוא מסיק שהיה לרבא רב ושמו רב רחומי⁷⁹. לעומתו הלבני סבור ש"יותר נראה שרב רחומי כאן הוא רב רחומי שחי אחרי רבא, 'אמרו ליה' היינו, לרב יהודה בריה דרב שמואל, ו'גמירנא לה מיניה' היינו, מרב יהודה" וכו'⁸⁰. אני מקבל את דעתו של הלבני שרב רחומי הוא העורך ושהוויכוח התנהל בין רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת ובין בני ישיבתו, אבל גם בשיטת אלבק וגם בשיטת הלבני יש קושי מבחינת הקונטקסט הראלי: לא מצאתי במקום אחר יחסי תלמיד-רב לא בין רבא לרב רחומי ולא בין רבא לרב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת. לכן נראה לי שעורך הסוגיה במסכת עירובין העביר אליה חלק ממסכת מגילה. העורך רצה אולי להביע שהכחשתו של רב יהודה בר שמואל בריה דרב שילת אין כוונתה שלא אמר את ההלכה אלא שחזר בו - כמו שמצאנו בוויכוח בין ר' יצחק, בני ישיבתו ורבא. כלומר "אמר רבא האלדים" וכו' = "כדאמר רבא האלדים" וכו'. לפי ניתוחי זה, מהסוגיה במסכת עירובין אין ללמוד דבר על מוריו של רבא.

5.1.2 הפועל

5.1.2.1 נסתר: קטלה/א לעומת קטל

כבר העירו ש"הצורות מן הטיפוס הקלאסי, שסיומן ת, נדירות גם בכי"ת"⁸¹. בשיחה בין האמורא רב לבנו מצאתי: "אמר ליה רב לא? [י]זבו בריה. טר! א'י בך בשמעא ולא אסתיעת מילתא <...> אדחולא על כרעך זיבנך זבינך" (פסחים קיג ע"א, כ"י; כ"ק: "אסתיעת"). זו הדוגמה היחידה של תיבה הנגמרת ב"ע"ת שמצאתי במסכת פסחים כ"י, במסכת סוכה כ"א 2677, במסכת מגילה כ"ק ובמסכת חגיגה כ"י 6. לעומת זאת מצאתי בכתביהיד התימניים "ואסתיעע מילתא" (מועד קטן יח ע"א, כ"ק); "ואסתיעי הוא דאסתיעע מילתא" (סנהדרין יח ע"ב, כ"י תימני). וכן הוא בכתבייד אחרים.

78. ועיין עוד דקדוקי סופרים, פסחים, עמ' 298, אות א; באכר, עמ' 122, הערה 38.

79. אלבק, עמ' 310.

80. דוד הלבני, מקורות ומסורות, ירושלים תשמ"ב, עמ' לד, הערה 4.

81. = בכתבייד תימניים; קארה, עמ' 141.

82. עיין שם, עמ' 266.

דוגמה למשקל קטלת בבבל (אף שאין לקבוע את זמנה): "כדאמרי בפומ־בדיתא סטת דא־מבעלה" (סנהדרין סז ע"א, כ"י תימני); נכונות הצורה סטת מתאשרת מתוך שהצירוף סטת דא משמש הסבר לשם (ראה לעיל, סעיף 5.1.1.2.2).
 לשון מסכת חלומות - פשר חלומות על ידי בר הדיא לאביי: "בנך ובנתך נפישן ואת אמרת לקריבי יהיבנא להו ודבינתך אמרה לקריבי יהיבנא להון עד דאכפת ל! ויהיבנין לקריבהא" (ברכות נו ע"א, כ"א; ברפוס: "לקריבה").

דוגמאות מסופקות (ראה להלן) - הנה כמה תיאורי מעשים שאירעו בזמן האמוראים הראשונים, אך אי אפשר לקבוע את זמנם של התיאורים:

• כתובות נד ע"א (הרשור, א, עמ' תב₂₄), כ"י ל^ב: "ההיא בת מחווא דהוה נסיבא בנהרדעא אתת לקמיה דרב נחמן".

• כתובות עט ע"א (הרשור, ב, עמ' רלה₁), כ"י ל^ב: "ההיא איתתא דבעיא דתברחינהו לניכסה מגברה <...> את?ת? לקמיה דרב נחמן".

• כתובות פה ע"א (הרשור, ב, עמ' רפה₁₅), כ"י ל^ב: "ההיא איתתא דאפקידו גבה מלוגמא דשטרי <...> אתת לקמיה דרב נחמן".

• כתובות סב ע"ב (הרשור, ב, עמ' עד₁₀), כ"י ל^ב: ">כי הא דרב רחומי הוה שכיח קמיה דרבא במחווא הוה מסכיא דביתהו...< חלשא דעתה אחיתת דמעטא"⁸³.

• חגיגה ו ע"א, כ"מ 6: "אמ' ליה אביי ולטעמ' תיקשי לך חנה גופה חנה גופה מי לא הות מיחיבא בשמחה אלא חנה מפנקותא יתירתא חזת ביה בשמואל וחשת לחולשא דאורחא".

• שם, כ"ג: "חנה גופה מי לא מיחיבא בשמחה אלא חנה מפנקותא יתירתא חזייה ביה ( ) [ב]שמואל וחש לחולשא דאורחא".

מצאתי דוגמה אחת (לא בטוחה) למשקל קטלת מזמנו של רב אשי:

• ביצה כט ע"ב:

כ"ג: "אמ' רב אשי הא דידן ברתיא דרמי בר אבא היא <...> ואי לאו ?דחזת מבי נשא לא עבדא".

כ"מ: "אמ' רב אשי הא דידן ברתיא דרמי בר אבא <...> אי לאו דחזאי מבי נשה לא הוה עבדא".

כ"א: ">...< דחזי מבי נשא".

כ"י לונדון 400: ">...< דחזאי מבית נשא".

הערה: יש להתייחס בזהירות לדוגמאות קטלת בפועלי ל"ה, למשל אתת. הרי הצורה הבבלית הטיפוסית לנסתרת היא אתאי, והיא מתלכדת עם צורת המדובר. אולי נשמרה צורת אתת כדי ליצור בידול. ועיין עוד להלן, סעיף 5.1.2.4. באופן דומה

אפשר להסביר את צורת חשת: *חשא < *חש⁸⁴ < חשת; השלב האחרון - כדי ליצור בידול.

משקל קטלת רגיל בטקסטים בעלי תוכן קדם-אמוראי, למשל: שיחה בין ברתיה דקיסר ובין ר' יהושע בר חנינא - "אזלת וא) (מ]רת לאבוהא"⁸⁵ (תענית ז ע"א, כ"י ירושלים); לשון נדרים⁸⁶ ולחשים; לשון סיפורים מארץ ישראל ועוד.

דוגמאות למשקל קטלת המובאות אצל לויאס⁸⁷ ואצל אפשטיין, דקדוק לקוחות מתוך מקורות שלא דווקא משקפים ארמית בבליית רגילה.

5.1.2.2 מדבר: קטלי לעומת קטלית

● שבת קמ ע"א, כ"א: "אמ' רב יוסף זימנא חדא עאלית לבתר מר עוקבא לבי בני כי נפקית ואתאי אשקיין חד כסא וחאשית בי מבינתא דרישאי".

● שבת קמ ע"ב, כ"א: "ואמ' רב חסדא] אנא לא בעניינותאי אכלית ירקא <...> ולא בעתירותי אכלית ירקא בעניינותאי לא אכלית משום <...> בעתירותי נמי לא אכלית משום דאמינא היכא דעיילי ירקי ניעול בישראל וכווריי".

● בבא מציעא פג ע"א, כ"ה (וכן בכ"ז): "לסוף אמ' ליה זבנית לך ארבע מאה דני חמרא <...> אתא לקמיה דרבא".

● עבודה זרה לט ע"א, כ"ה: "פגע ביה חנן חייטא כרב הונא בר מניומי אמ' ליה <...> בדידי הוה עובדא דזבנית תכלתא" (כ"מ: "וזבני").

לעומת זאת בסתם התלמוד:

● בבא בתרא ז ע"א⁸⁸, כ"ה: "שמא בעלמא זבני לך".

● בבא מציעא קד ע"א, כ"ה: "שמא בעלמא זבני לך".

● שבת קמה ע"ב, כ"א: "ואמ' רב ספרא זימנא חדא איקלעית להתם <...> ועוד אמ' רב גדא זימנא חדא איקלעית להתם ועבדי כותחא"⁸⁸.

שם, כ"מ: "דאמ' רב ספרא זימנא חדא איקלעי' להתם <...> ועוד אמ' רב גדא זימנא חדא איקלעית להתם ועבדי כותחא".

מצאתי את משקל קטלית אצל האמוראים הראשונים במידה רבה בשורש שמ"ע:

● בבא קמא סב ע"א, כ"ה: "אמ' רב שמעית מילתא לר' יהודה ולא ידעינן מאי היא אמ' שמואל לא נידע אבה מאי הוה שמיע ליה".

● בבא מציעא ח ע"א⁸⁹, כ"ה: "אמ' רב יוסף אמ' לי רב יהודה שמעית מיניה דמר שמואל תרתי".

84. ראה קוטשר, עמ' 168-169.

85. ראה קארה, עמ' 140, ושם עוד דוגמאות.

86. ריבק, עמ' 91.

87. עמ' 131, 141, 151, 155, 169, 181.

88. עיין אפשטיין, דקדוק, עמ' 51.

- בבא מציעא סד ע"א, כ"ה: "אמ' רב כהנא הוה יתיבנא בשיליה פירקיה דרבא ושמעית דקאמ' קארי קארי"⁸⁹.
- חולין מט ע"ב, כ"ו: 122: "א' רבה שמעית מיניה דרב נחמ' תרתי". לעומת זאת מצאתי את משקל קטלי בשורש שמ"ע בתקופת אמימר (דור רב אשי):
- כתובות סט ע"א (הרשלה, ב, עמ' קמג²⁴), כ"י ל^פ (וכן בכ"י ר'): "דשמעי מאחי דאמרי לה"; ספר הלכות גדולות, כ"פ 1402, עמ' 267: "דשמעי דהוה קאמרי לה". אבל עיין עוד לעיל, סעיף 2.4.1.2.1.
- יבמות סד ע"ב (ליס, תלט¹⁶), כ"מ: "אמ' רב אחא בר יעקב שיתין סאבי הוינא וכולהו איעקור מפירקיה דרב הונא לבר מאנא דקיימת בנפשאי <...>". שאלות, דברים קפד, עמ' 73, כ"ס: "אמ' רב <אחא> בר יעקב בר שתין סבי הוינא(א)"] וכולהו איתעקור מפירקא דרב הונא לבר מינאי דקיימת בנפשאי <...>". מצאתי צורת עיילית אצל רב אשי:
- ברכות נו ע"א⁵², דפ"ו נט ע"א: "אנא עיילית לאגמא ותלאי טבלא". שם, כ"מ: "אמ' רב אשי אנא תלאי טבלא ועיילי לאגמא". שם, כ"א: "אמ' רב אשי אנא עיילי לאגמא בחלמי". כנראה, צורה זו משובשת⁹⁰, וכן יש לשים לב לגרסת מדרש הגדול (בראשית, עמ' תרצח): "אמר רב אשי אנא תלו לי טבלא ונבחי ביה נבוחי"⁹¹.
- עיילית המופיעה בסתם התלמוד (כתובות סא ע"א, הרשלה, ב, נז¹², נז¹⁴, נז¹⁶) היא אולי חיקוי לשון הנשים.
- ברכות ל ע"א, כ"א: "דאמ' שמואל מימי לא צליתי צלותא דמוספי <ביחיד> בנהרדעא בר מההוא יומא דאתא פולמוסא דמלכא למתא ואיטרידו ולא צליאו ואנא צלאי לה" (בכ"מ: "וצליתי ביחיד אנא"⁹²).
- נדרים לה ע"א (הרשלה, נדרים, עמ' רצט¹³), כ"מ: "יכיל א' (א)היתיר בעיתי איסור' לא בעיתי". אולי גם כאן יש חיקוי של לשון דיבור עממי.
- גם משקל קטלית נדיר ומזדמן בעיקר במקורות קדם-אמוראיים⁹³, כפי שמראה בדיקת דוגמאות למשקל זה אצל לויאס⁹⁴.

89. ועיין דקדוקי סופרים, עמ' 181, אות כ.

90. עיין אפשטיין, דקדוק, עמ' 84, הערה 229.

91. את המקום במדרש הגדול מצאתי במפתח אצל יוסף טובי, המדרש הגדול - מקורותיו ומבנהו, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ד, עמ' 192; ועיין עוד ש' מורג, ארמית במסורת חז"ל, ירושלים תשמ"ח, עמ' 234; ועיין עוד קארה, עמ' 143.

92. עיין קוטשר, עמ' 172, הערה 51.

93. עיין קארה, עמ' 143.

94. עמ' 131, 141, 146, 156.

5.1.2.3 מדברים: קטלן לעומת קטלנא

כפי שהראיתי⁹⁵, בארמית הבבלית הרגילה משקל קטלנא למדברים אינו קיים, וצורות קטלנא משמעותן 'קטלנה' = קטלנו אותה. בסיפור מזמנו של האמורא שמואל מצאתי צורת הוינא שיש לפרשה כעבר מדברים:

● שבת קנו ע"ב, כ"א: "א'ל שמואל מה עבדת א'ל כל יומא הוינא מרמינן ריפתא בהדי הדדי ואכלינן והאינא הוה איכא חד גבן דלא הוה ליה ריפתא בהדיה והוה מכסיף אמנא לחבראי אנא קאימנא ומרמינא ליה ריפתא כי מטאי לגביה שוי נפשאי כמאן דשקלי מיניה כי היכי דלא ליכסיף".

● יבמות סד ע"ב (ליס, תלט₁₆), כ"מ: "אמ' רב אחא בר יעקב שיתין סאבי הוינא וכולהו איעקור מפירקיה דרב הונא לבר מאנא דקיימית בנפשאי <...>". ושים לב לתיקון הוינא(א)[ן] בשאלות, כ"ס, לעיל, סעיף 5.1.2.2.

● שבת מז ע"א, כ"מ: "אלא אמ' רבא כי הוינא בי רב נחמן הוה מטלטלין כגונא". שם, כ"א: "אלא אמ' רבא כי הוינא בי רב נחמן הוה מטלטלן כינונא". אמנם במובאה של מאמר זה אנו מוצאים את הצורה הרגילה הוינן:

● ביצה כא ע"ב, כ"ג: "מי לא אמ' רבא כי הוינן בי רב נחמן מטלטלין כגונא"⁹⁶. הצורה המקורית הוינא נשמרה רק במקומה העיקרי, אך במובאה הומרה לצורה הרגילה הוינן. דוגמאות אלו מוכיחות שהצורה הוינא לעבר מדברים מתועדת. הצורות הוינא-הוינן מתחלפות במאמרי האמוראים אבל אינן מתחלפות בביטוי הרגיל בסתם התלמוד והוינן בה. לכן הוינא אופיינית למאמרי האמוראים. לא דנתי בצורה הוון למדברים עבר.

5.1.2.4 נסתרים: קטו לעומת קטיאו או קטיו

● ברכות ל ע"א, כ"א: "דאמ' שמואל מימי לא צליתי צלותא דמוספי <ביחיד> בנהרדעא בר מההוא יומא דאתא פולמוסא דמלכא למתא ואיטרידו ולא צליאו ואנא צלאי לה" (בכ"מ: "וצליתי ביחיד אנא")⁹⁷.

הערה: בשורש את"א בבניין אפעל מצאתי את הצורה אייתיו בתיאורי מעשים שאירעו בתקופות נבדלות, והתיאורים הם מעשה ידי סתם התלמוד: שבת כ"א - "אייתיו" (נ ע"ב); "אייתיו" (קט ע"ב); "אייתיו להו לא איתיו ליה" (קכא ע"ב); "אייתיו ליה" (קמו ע"ב). עבודה זרה כ"פ - "אייתיו" (לא ע"ב); "אייתיו לקמיי" (עו ע"ב). גיטין כ"ו 130 - "ואייתיו" (סז ע"ב). ברכות כ"א - "אתיו" (לא ע"ב). אולי הצורה הקלסית אייתיו נשמרה בשורש את"א בבניין אפעל כדי ליצור ניגוד בין הצורה אתו (פעל) ובין הצורה אייתו (אפעל), הנהפכת לפעמים לצורה אתו בגלל כיוון הדיפתונג.

95. וייסברג, גאונים, עמ' 158-159, הערה 6.

96. עיין עוד וייסברג, גאונים, עמ' 163.

97. עיין וייסברג, צורות, עמ' 370, הערה 5.

5.1.2.5 בינוני⁹⁸

- בבא קמא כג ע"ב, דפוס: "מכריו רב יוסף ואיתימא רבה דסלקין לעילא ודנחתין לתחתאה".
- שם, כ"ה: "מכריו רבא ואיתימא רב יוסף דסלקין לעילא ודנחתין לתתאה".
- בבא קמא קיג ע"ב, כ"ה: "מכריו רבא ואיתימא רב הונא דסלקין לעילא ודנחתין לתתא".
- בבא בתרא מה ע"א, כ"ה: "מכריו רבא ואיתימא רב פפא דסלקין לעילא ודנחתין לתתא".
- שם, כ"פ: "מכריו רבא ואיתימא רב פפא דסלקין לעילא ודנחתין לתתא".
- אבל בסתם התלמוד:
- עירובין ק ע"א:
- כ"ז 109: "דמו כמשונייתא דסליק לעילאי אסיר דנחית לתתאי שרי".
- כ"א: "דסליק לעילאי אסיר נחית לתתאי שרי".
- כ"מ: "דסלקין לעילא אסיר דנחית לתתא שרי".
- חולין קז ע"א-ע"ב, כ"ז 122 (וכן בכ"ה 169): "דשמו' אשכחתי לרב דקאכיל במפה א"ל עבדין כדן".
- סנהדרין מז ע"ב, כ"י תימני (וכן בכ"מ): "אתו אמרו ליה לשמואל אמ' אות הן עבדין".
- מנחות ז ע"א, כ"ח (וכן בכ"מ): "אמ' להו <רב ששת> פוקו חזו מה עבדין לגואה".
- קידושין לט ע"ב, דפ"ו: "אמ' אביי מתניתין דעבדין ליה יום טוב ויום ביש" שם, כ"מ: "דעבדין יום טוב ויום ביש".
- שיחא בין רב חסדא לבנותיו, שבת קמ ע"ב, כ"א: "אמ' להו רב חסדא לבנתיה הויתו צניען באפי גברייכו ולא תיכלון נהמא בהדי גברייכי לא תיכלון ירקא בליליא ולא תיכלון תמרי בליליא ולא תישתיין שיכרא בליליא ולא תיפניין היכא דמיפניין גברייכי וכי קארי איניש אבבא לא תימרין מנו אלא מני".
- ויכוח בין רבא למין, שבת פח ע"ב, כ"מ: "הנך אינשי דסגיין בעלילתא"⁹⁹.
- שם, דפ"ו: "דסגן"; כ"א: "דסאגו".
- פסחים קה ע"ב, כ"נ: "אמר ליה <רב נחמן בר יצחק> אנא לא הואה אנא ולא חכימא אנא אלא גמירא אנא וסדרנא אנא וכך מורן בי מדרשא כות"¹⁰⁰.

98. עיין קארה, עמ' 154.

99. עיין אפשטיין, דקדוק, עמ' 97.

100. ועיין עוד א"ש רוזנטל, "רב בן-אחי ר' חיה גם בן-אחותו", בתוך ספר חנוך ילון, בעריכת שאול ליברמן ואחרים, ירושלים תשכ"ג, עמ' 291, הערה 21.

יחיאל קארה מביא צורת מיתין (סנהדרין כו ע"א, כ"י תימני)¹⁰¹. צורה זו מזדמנת בתוך פירוש ארמי באמצע דברי רב יהודה שנאמרו בעברית, ואולי פירוש זה מאוחר. אולי בשורש את"א בבניין אפעל הנטייה של הארמית הקלסית נשמרה, כשם שמצאנו צורת אייתיו (לעיל, סעיף 5.1.2.4).

5.1.2.6 ציווי

- בבא בתרא מו ע"א, כ"ה: "אמ' ליה אביי לרבא תא אחוי לך רמאי דפום-בדיתא היכי עבדי אמ' ליה הבא לי סרבלי לא היו דברים מעולם אית לי סהדי דחזויה גבך ההוא אחרינא הוה אפקיה דאחזייה [איברא] כדו לא מפינקא ליה".
- שם, כ"פ: "אמ' ליה אביי לרבא תא אחוי לך רמאי דפומבדיתא אמ' לי' הב לי סרבלאי לא היו דברי' מעולם אית לי סהדי דחזויה גבך לאו דידך היא אפקי' וליחזייה כדו לא מפינקא לה".
- קידושין ט ע"א, כ"ז 111: "איבעי' להו הבא אשקי ושדי מהו". זה חיקוי לשון נשים.

הצורה המוארכת הבא מתועדת בספרות הגאונים, ספר הלכות פסוקות, עמ' סג 19-21. אמנם מצאתי צורה מוארכת גם במסכת כריתות אצל רב אשי: "ורב אחא מהוצל הוה נידרא עלה דביתוהו אתא לקמיה דרב אשי א'ל זילא האידנא ותא למחר" (כריתות יג ע"ב, כ"צ). כאן מתעוררת השאלה אם הצורה המוארכת היא מלשון עורך מסכת כריתות או אולי ipsissima verba של רב אשי ואינה אופיינית לתקופת האמוראים הראשונים, עיין לעיל, סעיף 2.4.1.2.2 ולהלן, סעיף 5.1.7.4.

הערה: מר צ'ארלס מיהאן רואה לפרש *זיל-לך < *זלך < זילא, וכן הוא מוסר לי שהצורה זילא רגילה בארמית החדשה. לכן אין היא צורה מוארכת, ואין זיקה בינה ובין הלשון הנוהגת בפום בדיתא.

5.1.3 השם

5.1.3.1 צורות מוחלטות (status absolutus) לעומת צורות מיודעות (status emphaticus)

הצורה הבלתי מיודעת בשמות לא נשמרה בדרך כלל בארמית הבבלית¹⁰². שלזינגר ממיין את היוצאים מן הכלל ומונה דוגמאות לשמות בצורה בלתי מיודעת בתלמוד הבבלי¹⁰³. דוגמאותיו לקוחות בעיקר ממאמרים ממוצא ארץ-ישראלי. מצאתי דוגמאות בלשונם של האמוראים הראשונים:

- ברכות לא ע"ב, כ"א: "רב אמ' גבר בגברי".
- שם, כ"מ: "אמ' רב גבר בגברי".
- אולי יש כאן השפעה מלשון התנאים "וזה שאלה שאל טורנוס-רופס הרשע את ר'

101. קארה, עמ' 170.

102. עיין פרידמן, שלוש הערות, עמ' 62.

103. שלזינגר, עמ' 19, הערה 1.

עקיבה <...> ומה גבר מן גוברין" (סנהדרין סה ע"ב, כ"י תימני), אבל אין כאן העתקה מילולית.

● ברכות מ ע"א, כ"א (וכן בדפ"ו מא ע"ב): "רבה בר שמואל איקלע לבי ריש גלותא קריבו ליה ריפתא שרא לאלתר אמרו ליה הדר מר משמעתיא אמ' להו לית דין צריך בשש".

● ברכות יח ע"ב, כ"א: "דזעירי אשלים כיסא לבת אושפיזכניה <...> אמ' לה זוזי היכא יתבי אמרה ליה בצינורא דדשא בדוך פלן".

● ברכות מב ע"ב, דפוס: "אמר רב נחמן בר יצחק כגון דאמרי ניזיל וניכול לחמא בדוך פלן".

שם, כ"א: "<...> ניזיל ניכול נהמא בדוך פלן".

● בבא מציעא פא ע"א, כ"ה: "ההוא גברא דובין ליה חמרא לחבריה אמ' ליה קא ממטינא לדוך פלן".

● בבא מציעא צג ע"ב, כ"ה: "אמ' ליה אביי לרבא אשכחיה ואמ' ליה <הרועה> גנבא סדיא בדוכתא פלן יתבינן". (בפי אביי מושם חיקוי לשון רועים, והצורה פלן מזדמנת בחיקוי של ipsissima verba. יש להעיר שהצירוף דוכתא פלן אינו תקין.)

● עבודה זרה לא ע"ב, כ"פ: "אמ' ליה שמואל לחייא בר רב בר אוריא תא אימא לך מילתא מעלייתא דהוה אמ' אבוך"¹⁰⁴.

נראה לי שיש לפרש את לשון בנותיו של רב נחמן "עדי גוברין ונהרדעי גוברין" (גיטין מה ע"א, דפ"ו) 'אלו הם גברים ונהרדעים הם גברים'. כך הבין גם אפשטיין¹⁰⁵ וכן מתרגם גולדשמידט (הסוטה בתרגומו לעתים קרובות מפירוש רש"י)¹⁰⁶. אבל רש"י רואה בסיומת יין את הסיומת של גוף ראשון רבים. וצ"ע.

הערה בעניין הפרשנות: ההבחנה בין הארמית הבבלית הרגילה ובין הארמית של תקופת האמוראים הראשונים מגלה שלצורך אחד (יין) יש משמעות נבדלת בשני הדיאלקטים. הכרת הדיאלקטים מאפשרת פתרון הדיר-משמעות בטקסט הנגרמת עקב שיקוע מקורות המנוסחים בדיאלקטים נבדלים.

5.1.3.2 הצורה המיוחדת "יא" בארמית הבבלית

"בסורית ובארמית-בבלית בא תמיד במקום יָא-e"¹⁰⁷. מצאתי צורה קלטית מזמנו של שמואל:

● ברכות מז ע"א:

כ"א: "א'ל שמואל אילו מיתו לן ארדיא לי וגוזליא לאבא מי לא אכלינן".

כ"פ 4,671: "אמ' ליה שמואל אילו מיתו לן ארדייא וגוזלייא לאבא מי לא אכלינן".

104. עיין בן-דוד, עמ' 147.

105. אפשטיין, דקדוק, עמ' 118.

106. *Der Babylonische Talmud... neu übertragen durch Lazarus Goldschmidt*, Sechster Band, Berlin 1932

107. אפשטיין, דקדוק, עמ' 117.

● פסחים קיט ע"ב:

כ"י: "שמואל אמר כגון ארדיאלי וגוזליא לרב".

כ"מ 6: "ושמואל אמ' כגון ארדילי וגוזליא לאבא".

5.1.3.3 נטיית השם: סיומת "ה" לעומת "הא"

● כתובות נד ע"א (הרשור, א, עמ' תב₂₅), כ"י ל⁵: "ההיא בת מחוזה דהוה נסיבא בנהרדעא אתת לקמיה דרב נחמן שמעיה לקלה דבת מחוזה היא אמ' להו בבל וכל פרוארהא נהוג כרב אמ' ליה והא לנהרדעא נסיבא אמ' להו נהרדעא וכל פרוארהא נהוג כשמואל".

● שבת קח ע"ב, כ"א: "אמ' רב יוסף הפיכא סדום והפיכאן מילהא". (אמנם לא מצאתי אישור לגרסה זו בכתביד אחר, אך גם אין סיבה לתלות אותה בהשפעות חיצוניות).

לעומת זאת בסתם התלמוד - סנהדרין כב ע"ב, כ"י תימני: "אין מיתקף הוה תקיפא אלא עבורי מעברא על מילה". וכן הוא במקבילה יבמות סג ע"ב.

וכן בסתם התלמוד - סוכה ב ע"א, כ"י 270: "סוכה דנפישן מילה פסיק ותני פסו".

● ברכות נו ע"א, כ"א: (בעניין פשר חלומות על ידי בר הדיא לאביי) "בנך ובנתך נפישן ואת אמרת לקריבי יהיבנא להו ודביתך אמרה לקריבי יהיבנא להון עד דאכפת ל! ויהיבנן לקריבהא" (בדפוס לקריבה).

5.1.4 שמות מספר

מערכת שמות המספר נתברכה בשפע כפלי תצורה¹⁰⁸. לעת עתה מצאתי רק זוג אחד שאיבר אחד ממנו אולי שימש בתקופת האמוראים הראשונים ובהקשרים דיאלקטיים לעומת האיבר האחר שהוא האופייני לארמית הבבלית הרגילה.

5.1.4.1 "סר" לעומת "עשר"

● עירובין נו ע"ב, כ"י 109: "אמ' רבא. בר אדא משוחאה אסברה לי. במתא דהויא תרי אלפי אתרי אלפי. ותחומין כמה הוי שיתא-עשר אלפין אמין. קרנות כמה הוי שיתא-עשר. דל מיניהו תמניא דתחומין וארבעה דקרנות הוו להו תרי-עשר".
בר אדא משוחאה היה בן זמנו של רב יהודה (בבא מציעא קז ע"ב), לכן רבא כאן = רבה.

● יומא פד ע"א, כ"מ 6: "ונישלחינהו למאניה וניקבריהו תרי עשר ירחי שתא ולבתר תריסר ירחי שתא נפקינהו" (רפואה עממית מפי אביי)¹⁰⁹.
הצורה "עשר רגילה במסכת כריתות: חד-עשר (כריתות ו ע"ב₂₆, כ"י צ); תרי-עשר (כריתות ו ע"ב₄₁, דפוס); שיתא-עשר, שיתת-עשר, שיתות-עשר (כריתות י ע"ב, כ"י צ).

108. עיין אפשטיין, דקדוק, עמ' 125-130.

109. ועיין דקדוקי סופרים, עמ' 280, אות ל.

• יומא ד ע"ב, כ"מ 6: "עשרין וארבעה דסיון ושית-עשר דתמוז והוה להו ארבעין יום". מבחינה עניינית כל המשפט הזה הוא פירוש, ויתר על כן, הצורה שית-עשר אינה תקנית.

5.1.4.2 "שב"-"שבע"

מצאתי רק דוגמה אחת לשימוש בשם המספר שבע בתקופת האמוראים הראשונים, והיא מסופקת:

• בבא מציעא טז ע"ב:

כ"ה: "אמ' רב נחמן אבא סופר דייני דמר שמואל הוה והינא כבר שית וכבר שבע".
דפ": "אמר רב נחמן אבא מן ספרי דייני דמר שמואל הוה והינא כבר שית' כבר שבע".

כ"ו 114: "אמ' רב נחמן אנא מן ?ס?פרי דדייני דמר [שמואל והינא] !ס!בר שבע".

אבל כ"מ: "אמ' רב נחמן אב' ספר דייני דמר שמואל הוה והינא כבר' ש' כבר שב".

וכן כ"צ: "אמ' רב נחמ' אבא ספר דייני דמר שמואל הוה והינא כבר שית או כבר שב".

עיין עוד בבא קמא ק"ז ע"א. שם הגרסה בכ"ה: "אמ' ליה רב < לרב כהנא... > וקביל עלך דלא מקשית ליה לר' יוחנן שבע שני". אבל בק"ג אנטונין "שב שני". וכן בהמשך בכ"ה: "יהא רעוא דליהו שבע דרי שבע שני". כל זה חסר בק"ג אנטונין. הצורה שבע מזדמנת בלחשים, בפתגמים ובסיפורים מזמן קדום:

• פסחים קטז ע"א, כ"נ: (בתוך לחש) "קפא קפא דכירנא לדילך ולשבע בנתך ולתמיני כלתך".

5.1.5 מילות יחס

5.1.5.1 "מן" לעומת "מ-"¹¹⁰

• ברכות נח ע"ב, כ"א (וכן בדפ"ו [ס ע"ב]): "א'ל < רב חסדא > והיכי לא איתנח על ביתא כי האי <... > ולא שקל ידא מן כיסיה".

• קידושין פא ע"ב, כ"ו 111: "רב חייא בר אשי <... > אמרה לי' < אשתו > אייתי לי מן הדין רומני" (ועיין לעיל, סעיף 5.1.1.2.1).

• בבא קמא קטז ע"א, כ"ה: "אמ' רבא <... > ואזיל מארי סיפרא ושקיל ארבעין מן פפונא ושקיל תמנין מן גנבא".

• כתובות נד ע"א-ע"ב (הרשור, א, עמ' תה₂), דפוס: "ההנא דאמר להו ארבע מאה זוזי מן חמרא לברת <... > אמר רב יוסף <... >"¹¹¹.

110. עיין אפשטיין, דקדוק, עמ' 137.

111. אמנם כ"י ל^ב גורס מחמרא, אבל גרסת מן חמרא מתועדת בראשונים; עיין הרשור, שם, הערה 2.

- שבת קמ ע"א-ע"ב, כ"א: "אמ' רב חסדא האי כיתניתא מישלפא לדידה מן קניא שרי קנייא מיניה אסיר".
- סוכה לד ע"א, כ"נ 270 (וכן בכ"א 2677): "אמ' רב חסדא הני תלת מילי אשתני שמיה מן כי חרוב בית המקדש".
- אבל במקבילה שבת לו ע"א, כ"א: "דאמ' רב חסדא הני תלת מילי אשתני שמיהו מכי חרוב בית המקדש".
- דברי רב חסדא במסכת סוכה הם טיעון עצמאי; לעומתם דבריו במסכת שבת מצוטטים כדי לתרץ קושיה. ראוי להביא הוכחה לשונית מן המקום העיקרי, ושם, כנראה, נשמרו דברי רב חסדא במדויק.
- סוכה מה ע"ב, כ"א 2677 (וכן בכ"נ 270): "והאמ' אביי לא פחית עלמא מן תלתין ושתה צדיקי דמקבלי אפי הקב"ה".
- אבל במקבילה סנהדרין צו ע"ב, כ"י תימני: "לא פחית עלמא מתלתין ושיתא צדיקי".
- סנהדרין צח ע"ב⁵⁰, כ"י תימני: "אמ' רב נחמן אי מן חייא הוא כגון אנא <...> אמ' רב אי מן חייא הוא כגון רבינו הקדוש ואם מן מיתייא הוא כגון דניאל איש חמודות".
- סנהדרין ל ע"ב, כ"י תימני: "אמ' רב יוסף אנן הכי אמרינן משמא דעולא <...> ורבנן דאתו מן מחוזא משמיה דרב אמרי".
- סנהדרין כו ע"א, כ"י תימני: "אמר רב שמע מינה טלטולא דגוברא קשי מן דאיתתא".
- אבל כתובות כח ע"א, כ"י ל^פ: "דאמ' רב טילטולא דגברא קשה מדאיתתא"¹¹².
- הערה: נראה לי שבמסכת כתובות יש שימוש בסנהדרין. בדיקות לשוניות עדיף לבדוק במקום העיקרי. ועיין עוד לעיל, סעיף 2.4.1.1.2.
- שבת לג ע"א, כ"א: "והא רבא הוא דאמ' נפיש קטילי קדר מן נפחתי כפן" (פתגם?).
- נטיית מילת יחס:
- ברכות מז ע"ב:
- כ"א: "א'ל ריש גלותא לרב ששת אע"ג דרבנן אתון דקשישי אתון בצרכי סעודה פרסאי פקיעי טפי מינכון".
- כ"פ 4,671: "א'ל ריש גלותא לרב ששת אע"ג דרבנן אתון וקשישי אתון בצורכי סעודה פרסאי בקיעי מנכון טפי".
- דפ"ו (מח ע"א): "אע"ג דרבנן קשישי אנן פרסאי בצרכי סעוד' בקיאי מניכו".
- כ"מ: "א'ל ריש גלותא לרב שש' בצורכי סעודה [פרסאי] ידעי טפי".
- הרגיל הוא מיניכו, למשל: במטותא מיניכו¹¹³.

112. עיין הערות בהרשלה, א, עמ' קצט, הערה 22, גרסת הערוך.

113. ועיין עוד אפשטיין, דקדוק, עמ' 124; לעיל, סעיף 2.3.2.1.2.

נראה לי שאין מינכון פירוש לטפי אלא היו שתי מסורות: "ידעי טפי" ו"פקיעי מינכון", ובמסורת השנייה נשמרה לשון עממית מתקופת האמוראים.

5.1.5.2 "על" לעומת "א"¹¹⁴

● ברכות נח ע"ב, כ"א: "א"ל <רב חסדא> והיכי לא איתנח על ביתא כי האי <...> ולא שקל ידא מן כיסיה".

● חולין קה ע"ב, כ"ו 122: "רב חסדא ורבה בר רב הונא הוו קאזלי בארבא אמרה להו הה(ו)א מטרונתא <...> אמרה להו מאי איעביד לכו דלא מקנח לכו בחספא ולא קטיל לכו כינא על מנא ולא אכיל לכו ירקא מכישא דאסר גינאה". (במקבילה שבת פא ע"ב, כ"א "כינא אמנא"; בשני המקומות מכישא ולא מן כישא, וצ"ע.)

● פסחים ק"ג ע"א, כ"נ: "אמר ליה רב לא [י]בו בריה <...> אדחולא על כרעך". כ"ק: "על כרעך". אבל בלקט מפירושי הגאונים¹¹⁵ "אדחילא אכרעך".

● ברכות נו ע"א⁵¹, כ"א: "אמ' רבא בדילך הוה קיימא <...> אמ' רבא על כל מילי מחילנא ליה בר מבני ובנתי וברחיה דרב חסדא".

שם, כ"מ: "על כולהון מחילנא לך".

● סנהדרין צח ע"א, כ"י תימני: "אמ' ליה שבור מלכא לשמואל אמריתו משיח על חמארא אתי".

● ברכות נו ע"א, דפוס: (בעניין פשר חלומות על ידי בר הדיא לאביי) "חסא על פום דני"; "בשרא על פום דני".

אבל בבא מציעא נב ע"ב, כ"ה: "אמ' רב פפא שמע מינה האי מאן דמוקים על זוזא מיקרי נפש רעה".

כ"מ: "האי מאן מוקי אזוזא".

כ"צ: "האי מאן דמוקים אזוזא".

אולי התיבה על נשארית בכתב-היד בהצרכה לשורש קו"ם, למשל "על האי שיעורא קאיי" (פסחים מח ע"ב, כ"נ); "רב אשי הוה קא מתני בחלק אוקים על שלושה מלכים" (סנהדרין קב ע"ב, כ"י תימני). קידושין יג ע"ב, דפוס וכ"ו 111: "אוקימתא על עשה".

מילת היחס על רגילה בלשון השטרות, בתרגום, במובאה מבן סירא, בארמית מתקופת התנאים, בלשון פתרון חלומות וכן בסינטגמות מסוימות: על כרחיך; על חד תריין; על חד תלתא.

5.1.5.3 "קביל"- "לאפי"

ראה לעיל, סעיף 3.2.1.

114. עיין אפשטיין, דקדוק, עמ' 132-134; ריבק, עמ' 96; שמא יהודה פרידמן, "זוטות לארמית הבבליה", לשוננו נח (תשנ"ד), עמ' 56, הערה 44.

115. אסף, עמ' 164.

5.1.6 מילות חיבור

5.1.6.1 "על ד-"

- שבת קח ע"א, כ"א: "לייט רב על דצערן לא ליקיימו ליה בני וכן הות".
- בבא קמא ק"ג ע"א, דפ"ו: "אמ' רב' האי מאן דכתיב עליה פתיחה על דלא אתי לדינא". וכן הוא בספר הלכות פסוקות, עמ' פב, (כ"ה: "אדלא אתי"¹¹⁶).
- הערה: אולי על ד- הוא מלשון שטרות או קללות ולא שימוש רגיל.
- מילת החיבור על ד- מזדמנת בארמית של התנאים: "על דאטיפת אטיפוך" (אבות פ"ב מ"ו, כ"י קאופמן), והיא מזדמנת רק פעם אחת בספר הלכות פסוקות.

5.1.7 תוארי פועל

5.1.7.1 "כדו"

- בבא בתרא מו ע"א, כ"ה: "אמ' ליה אב"י לרבא תא אח"י לך רמאי דפומבדיתא היכי עבדי אמ' ליה הבא לי סרבלי לא היו דברים מעולם אית לי סהדי דחזויה גבך ההוא אחרינא הוה אפקיה דאחזייה [איברא] כדו לא מפיקנא ליה".
- שם, כ"פ: "אמ' ליה אב"י לרבא תא אח"י לך רמאי דפומבדיתא אמ' לי' הב לי סרבלאי לא היו דברי' מעולם אית לי סהדי דחזויה גבך לאו דידך היא אפקי' וליחזייה כדו לא מפיקנא לה".

הריף מתרגם כדו 'עכשיו'¹¹⁷, אבל ייתכן שהיא מילת זירוז כמו כען. מלבד מקום זה תואר הפועל כדו מזדמן בבבלי רק בהקשרים ארץ-ישראליים.

הערה: בדיאלקט מתקופת האמוראים הראשונים משמש כדו, כמו בארמית הגלילית (אמנם בה רגיל כדון¹¹⁸, ואילו בעריכות מסוימות [פסחים פרק ב, כריתות; עיין לעיל, סעיף 2.4.1.3] כען). כדו אינה מזדמנת בספר הלכות פסוקות.

5.1.7.2 "עגל"-הי"א

3.2.3.2 ראה לעיל, סעיף

5.1.7.3 "מידעם"-מידי

2.4.1.3.1 ראה לעיל, סעיף

5.1.7.4 "אריך"-יאות"-שפיר

- בבא מציעא עה ע"א, כ"ה: "כדאמ' ליה שמואל לאבות בר היהי הלוני מאה פלפלין במאה ועשרין ואריך".
- אולי יש כאן שימוש חריג בביטוי מקראי (עזרא ד, יד). הביטוי שימש בשפת העם בארץ ישראל (ראה סוכה מד ע"ב) וגם בארמית הגלילית¹¹⁹.

116. ועיין עוד שלזינגר, עמ' 239.

117. עיין דקדוקי סופרים, בבא בתרא, עמ' 155, אות נ.

118. הצורה כדון מזדמנת פעם אחת בהוספה פרשנית: "הכיתה' לא נאמ' אלא 'תכה' בעי ממחיניה ועד כדון לא מחא יתיה. אף על פי שלא הכהו נקרא רשע" (סנהדרין נח ע"ב, כ"י תימני).

119. ראה סוקולוף בערכו.

● סנהדרין מז ע"ב, כ"י תימני: "אתו אמרו ליה לשמואל אמ' יאות הן עבדין".
אנו מוצאים את הביטוי הזה גם אצל ר' יוחנן: "אתו ואמרו ליה לר' יוחנן אמ' להו יאות הן עבדין" (עבודה זרה סב ע"ב, כ"י ניר-יורק). אבל אין הכרח ששמואל שאל את הביטוי מבין זמנו.

● נדרים כב ע"א (הרש"ר, נדרים, עמ' קצב²³), דפוס (וכן בכ"מ, בכ"ו 110 ובכ"י גינצבורג): "עולא <...> איתלו ליה תרין בני חוזאי בהדיה קם חד שחטיה לחבריה אמר ליה לעולא יאות עבדי".

הצורה יאות מזדמנת במסכת נדרים בדיבורם של בני חוזאי; נשאלת השאלה כלום לשון בני חוזאי לפנינו (ipsissima verba)? ושמא יאות הוא מלשון העורך של מסכת נדרים והוא שינה את לשונם המקורית של בני חוזאי? מצאתי את לשון יאות רק פעם אחת במסכתות המיוחדות. לעומת זאת הביטוי הרגיל בבבלי - שפיר - מזדמן במסכת נדרים אפילו בהקשר המראה סימנים של לשון נדרים (למשל "הדין אמר <...> והדין אמר <...> דכל חד וחד ארעתיא דנפשיה שפיר קמישטבע", נדרים כה ע"א). לכן נראה לי שלפנינו לשון בני חוזאי מזמנו של עולא¹²⁰.

ובדרך חישובית: שפיר נקריית בכל התלמוד 408 פעמים ואילו במסכת נדרים ובמסכת נזיר - 12 פעמים שהן 2.9%. מסכתות נדרים ונזיר הן 3.25% של הבבלי, ולכן שכיחות שפיר בהן רגילה בהחלט ואין לתלות את יאות בלשון המסכתות המיוחדות. הצורה יאות מזדמנת בהקשר ארץ-ישראלי (גיטין לח ע"א) ואולי גם בוויכוח בין "ההוא מינא" לר' חנינא או לרבה בר בר חנה (כתובות קיב ע"א; הרש"ר, ב, עמ' תקסה²⁴ לפי כ"י ר').

אמנם לכאורה מצאנו את יאות גם בדברי רב פפא, דבר שהיה מוכיח שאין היא אופיינית לתקופת האמוראים הראשונים.

● ברכות מד ע"ב:

כ"י א	כ"י פ 4,671	כ"י צ	מנורת המאור ¹²¹ כ"י מ	דפ"ו (מו ע"ב)
אבל טוי	אבל טוי שפיר	אבל בשיל שפיר	אבל בשיל שפיר	אבל מטוי שפיר
לית לן בה	לית לן בה	לית לן בה	לית לן בה	לית לן בה
אמ' רב פפא	אמ' רב פפא	אמ' רב פפא	אמר רב פפא	
וכי לא טוי יאות	וכי לא טוי יאות	ודלא בשיל	ודלא בשיל שפיר	ודלא מטוי שפיר
לא אמרן אלא	לא אמרן אלא	נמי לא אמרן אלא	נמי לא אמרן אלא	לא אמרן אלא
דלא אישתייה	אי שתי	דלא שתי	דלא שתא	דלא שתה

120. עיין שלזינגר, עמ' 120: "יאות עבדי [...] (Babylonier, 3. Jahrh.) - כל זה שלא כריבק, עמ' 109, 121. בעיה דומה מתעוררת בקשר למילה כדו. היא מזדמנת פעם אחת במסכתות המיוחדות, נדרים כא ע"ב (הרש"ר, נדרים, עמ' קפ"א¹), דפוס: "ההוא דאתא לקמיה דר' אסי אמר ליה כדו תהית". כלום נאמר שלשון נדרים לפנינו ושמא צוטטו דברי האמורא הארץ-ישראלי ר' אסי כלשונם? וראה לעיל, סעיפים 2.4.1.2.2, 5.1.7.1 ועיין עוד בסעיף 5.1.2.6.
121. תלמוד ברכות מד ע"ב מצוטט בספר מנורת המאור, נר ו, כלל א, חלק א, פרק ג (ראה רבנו יצחק אבוהב, מנורת המאור, הו"ל יהודה פריס חורב ומשה ח' קצנלנבוגן, ירושלים תשכ"א, עמ' 710).

כ"א	כ"פ 4,671	כ"צ	מנורת המאור	כ"מ	דפ"ו (מו ע"ב)
שיכר' בתריה	שיכרא בתריה	שכרא בתריה	שכרא בתריה	שכר בתריה	בתר' שכרא
אבל אי שתיה	אבל אי לא שתי	אבל שתי	אבל שתא	אבל שתי	אבל שתה
שיכרא בתריה	שיכרא	שיכרא (ו)בתריה	שכרא בתריה	שכר בתריה	בתר' שכר'
לית לן בה	לית לן בה	לית לן בה	לית לן בה	לית לן בה	לית לן בה

הפתיחה "אמ' רב פפא" חסרה בדפוס ובכ"מ!

המילים "וכי לא טוי יאות" או "ודלא בשיל" באות להסביר שדברי רב פפא מוסבים על מקרה שהדגים לא נצלו או לא נתבשלו כראוי. ואולם נראה לי שאין מילים אלו חלק מדברי רב פפא: מבחינת הנוסח - היא חסרה בספר מנורת המאור. מבחינת הסגנון - הסגנון הרגיל הוא "אמ' ר' X לא אמרן אלא...", עיין למשל פסחים קיא ע"א: "אמ' רב פפא לא אמרן אלא חמימי לגו קריי >...<". רש"י מוסיף את ההסבר על מה מוסב לא אמרן (שם, ד"ה "ולא אמרן"). יתר על כן, מבחינה עניינית ההסבר "וכי לא טוי יאות" מיותר. הרי רב פפא אינו חולק על דברי הסתם הקודם אלא רק בא להוסיף עליהם (וכך נראה מהניסוח "אמ' רב פפא" ולא "רב פפא אמ'"), לכן מתבקש ההסבר שרב פפא מגיב על המקרה שלא הוכרע: "לא טוי יאות". כדי להסביר את התהוות התוספת המיותרת נגלגל בהמשך חובה מן רב פפא על העורך שהכניס את דבריו.

דיון בהקשר הספרותי: ההסתייגות "לא אמרן אלא דלא אישתיה שיכר' בתריה אבל אי שתיה שיכרא בתריה לית לן בה" נאמרה גם במסכת עירובין כט ע"א-ע"ב (כ"ו 109): "אמ' רב פפא >במקרה של עלים שלא גדלו מידת זרת< לא אמרן >שהם רעים לאכילה< אלא דלא אישתי שיכרא אבל אישתי שיכרא לית לן בה". במסכת עירובין הייחוס "אמ' רב פפא" מופיע בכל כתבי-היד. אולי ההקשר הספרותי האוטנטי של דברי רב פפא הוא מסכת עירובין, ועורך הסוגיה הסתמית שבמסכת ברכות - שרצה לקבוע שאם שותים שכר אחרי אכילת דג שאינו צלוי כל צורכו אין הדג מזיק - הביע את קביעתו כך: אפשר להפעיל באכילת דג את העיקרון של רב פפא שאם שותים שכר אחרי אכילת דברים מסוימים אין הדבר הנאכל מזיק. דהיינו אמר רב פפא = כדאמר רב פפא דאמר רב פפא, ואין רב פפא מתייחס לסתם התלמוד כל עיקר, וכמובן, לא ייתכן שהוא אמר את המילים "וכי לא טוי יאות". כיוון שאין כאן במסכת ברכות מסירת דברי רב פפא ככוונתם המקורית אלא רק שימוש בעקרון של רב פפא, אפשר להשמיט את הייחוס "אמר רב פפא". ההשערה שדברי רב פפא הועברו ממסכת עירובין למסכת ברכות בכוחה להסביר מדוע שמו של רב פפא נשמט במסכת ברכות בדפוס ובכ"מ, המייצגים עריכה נבדלת.

העליתי שהמילים וכי לא טוי יאות אינן חלק מקורי מדברי רב פפא, שממילא מועברים ממקום אחר. אולי הקלו העורכים בהכנסת פירושים ובשמירה על צורתם המקורית של דברי אמורא כאשר השתמשו שימוש משני בדברים אלו¹²².

המסקנה: ייתכן שבמסכת ברכות אין לפנינו נוסח מאמרו של רב פפא כל עיקר, קל וחומר שאין הביטוי יאות שיין לאוצר לשונו של רב פפא¹²³. אם נכונים דבריי שהביטוי יאות מזדמן הן בדברי בני חזאי ושמואל הן בהוספה מאוחרת לדברי רב פפא, לפנינו דוגמה לחזרת צורות נדירות בתקופה מאוחרת, ועיין לעיל, סעיף 3.2.3.2.

5.2 תחביר

5.2.1 "אית" כאוגד

שלינגר מעיר: "רק בשרידים של ארמית קדומה או גלילית משמש אית <...> אוגד עם נשוא שהוא שם עצם, שם תואר או בינוני"¹²⁴. על דוגמאותיו יש להוסיף את "אמ' ליה בר קפרא לר' שמעון <...> חזאי דאמרי באדר אתה מת וניסן לית את חזי" (ברכות נו ע"ב, כ"א - פתרון חלוס); "גוד לית דין צבי למילף" (בבא בתרא קיא ע"ב, דפוס - הקשר ארץ-ישראלי).

בכל זאת מצאנו את אית כאוגד גם אצל אמוראי בבלי הראשונים:

● שבת לו ע"ב, דפ"ו (וכן בכ"א ובכ"מ): "אמ' לי ההו' מדרבנן לרב שמואל בר יהודה <...> אמ' לי אטו לית אנא ידע".

לעומת זאת בשיחה בין הונא בר נתן ובין רב אשי נזקק הונא בר נתן לביטוי "אטו אנא לא ידענא" (גיטין ז ע"א, דפוס וכ"מ). אבל עיין עוד לעיל, סעיף 2.4.1.2.1.

● ברכות מ ע"א, כ"א: "רבה בר שמואל איקלע לבי ריש גלותא קריבו ליה ריפתא שרא לאלתר אמרו ליה הדר מר משמעתיא אמ' להו לית דין צריך בשש".

● ברכות מז ע"ב, כ"א: "אמ' רב הונא תשעה וארון מצטרפין א"ל רב נחמן ארון גברא איתיה אמ' רב אשי תשעה ושבת מצטרפין א"ל רב נחמן שבת גברא איתיה".

שם, כ"פ 4,671: "אמ' רב חונא תשעה וקטן מצטרפין א"ל רב נחמן ארון גברא איתיה".

123. כאן שיערתי שאמר רב פפא = כדאמ' רב פפא דאמ' רב פפא. ואכן, במסכת שבת ט ע"ב מתועדים שלושת השלבים: (א) כדאמ' ר' X דאמ' ר' X; (ב) אמ' ר' X; (ג) סתם: א. ק"ג אוקספורד d.45 p.29: "ולא למרחץ להזיע בעלמא ולכתחלה מאי טעמא לא גזירה כי דראבא דאמ' ראבא גזירה שמה יתעלפה" (וכן הוא בק"ג F9,76 (Camb. T.S.)).
ב. הלכות גאונים למסכת שבת: "ולא יכנס למרחץ <...> וזעמ? מ אי א <מא (דאר?ה?) ראהב גזירה שמה יתעלפה" (ועיין וייסברג, גאונים).
ג. כ"א: "ולא למרחץ אפילו להזיע בעלמא ולכתחלה אמאי לא גזרה שמה יתעלפה" (וכן הוא בדפוס ובכ"מ).

מקור דברי רבא הוא במסכת נידה סט ע"ב (כ"ו 111): "מאי טעמ' אמ' רבא גזירה שמה יתעלפה" (וכן הוא בכ"מ ובק"ג F2[1],173 (T.S.)).

124. שלינגר, עמ' 9.

● סנהדרין ז ע"ב, כ"י תימני: "ורב כי הוה נפיק לדינא אמ' הכי ברעות נפשי לקטלא אנא נפיק וצבו ביתי לית אנא עבד וריקם לביתי אנא עייל" (פתגם)¹²⁵.

5.2.2 כינוי הגוף כאוגד

כינוי הגוף יכול לשמש כאוגד - במקרה זה הוא עומד אחרי הנשוא. אם נושא המשפט הוא כינוי הגוף (גוף ראשון או גוף שני) והנשוא בינוני, אוגד זה בא אחרי הבינוני בצורת סיומת. בארמית עתיקה ובארמית גלילית סיומת זו נעדרת, וכן מצאתי אצל האמוראים הראשונים כינוני בלא הסיומת.

● כריתות יז ע"ב:

כ"צ: "אמ' להו לא תיזלו בתר איפכא דיכול לשנויי לכו".

כ"י 120: "לא תיזלו בתר איפכא דיכילנא לשנויי לכו".

● בבא מציעא לג ע"א, כ"ה: "חסדא חסדא לא צריכין לך אנן את צריכת לך".

● סנהדרין ז ע"ב, כ"י תימני: "ורב כי הוה נפיק לדינא אמ' הכי ברעות נפשי לקטלא אנא נפיק וצבו ביתי לית אנא עבד וריקם לביתי אנא עייל" (פתגם).

בארמית הבבלית אם לפני הבינוני בא פועל עזר, הבינוני נטוי ופועל העזר נשאר בצורה בלתי נטויה. מצאתי כמה יוצאים מן הכלל מתקופת האמוראים הראשונים שהבינוני נשאר בהם בלא סיומת כינוי הגוף ופועל העזר נטוי¹²⁶:

● שבת קט ע"א, כ"א: "רבה בר רב הונא איקלע לבי ר(ב)א בריה דרב נחמן <...> אמ' להו ומי הויתו ידי דאתינא".

● כתובות קג ע"א (הרשלר, ב, עמ' תלא³), כ"י ר²: "ההוא גברא דאוגר ל' ריחייא (ל)חבריה לטחינה <...> א'ל עד האידנא הוינא טחין גבך <...> סבר רבינא למימר <...> א'ל רב עורא".

בדוגמה זו גם פועל העזר וגם הבינוני נטויים וצ"ע:

● שבת קנו ע"ב, כ"א: "א'ל שמואל מה עבדת א'ל כל יומא הוינא מרמינן ריפתא בהדי הדדי ואכלינן והאידנא הוה איכא חד גבן דלא הוה ליה ריפתא בהדיה והוה מכסיף".

הערה: בעיקר בפרוסים מצאתי דוגמאות רבות לסינטגמות "הוה + בינוני נטוי", "הוה + בינוני נטוי". בכתבי-היד המדויקים הסינטגמות הן "הוה + בינוני נטוי" (הוה נסיבא, הוה קא מינצו). ואכמ"ל.

5.2.3 הצירוף "הוה אית", "הוה איכא"

לפי שלזינגר המילית אית מביעה קיום בהווה, ואילו הפועל הוה מביע קיום בעבר¹²⁷. אולם מתוך סיפור מזמן האמוראים הראשונים מתברר שאית מביע קיום

125. עיין א"ש רוזנטל, "צבו", תרביץ מ (תשל"א), עמ' 32, ועיין נלדקה, עמ' 403, הערה 1.

126. ועיין עוד שלזינגר, עמ' 43, הערה 1.

127. שלזינגר, עמ' 14.

הן בהווה הן בעבר, אך בעבר בא יחד עם אית פועל עזר הוה להבעת התרחשות בעבר:

● שבת קנו ע"ב, כ"א: "א'ל שמואל מה עבדת א'ל כל יומא הוינא מרמינן ריפתא בהדי הדרי ואכלינן והאידינא הוה איכא חד גבן דלא הוה ליה ריפתא בהדיה והוה מכסיף".

וכן בתיאור מעשה מזמן רב הונא:

● בכורות נ ע"ב, כ"א: "חנן בישא תקע ליה לההוא גברא אתא לקמיה דרב הונא א'ל פלגא דזוזא. הוה איכא זוזא מאכא בהדיה" (כל המעשה חסר בכ"א 2661). אבל בבא קמא לו ע"א, כ"ה: "חנן בישא תקע ליה לההוא גברא אתא לקמיה דרב הונא אמ' ליה זיל הב ליה פלגא דזוזא. הוה בהדיה זוזא מכא".

סינטגמה זו תיחשב אופיינית לתקופת האמוראים הראשונים כאשר היא מזדמנת בהקשר של האמוראים הראשונים ולא בהקשרים אחרים (ועיין עוד לעיל, סעיף 4). בדיקת כתבי-היד של הבבלי מגלה דוגמאות רבות של הוה איכא ודוגמאות של הוה אית¹²⁸. שכיחותן הרבה של הסינטגמות "הוה + אית" ו"הוה + איכא" מראה שהמילית אית מביעה קיום גם בעבר לא רק בלשון האמוראים הראשונים אלא בארמית בבליית בכלל¹²⁹.

דוגמאות להוה איכא - הממצא במסכת כתובות לפי כ"י ל^פ:

דף	הרשלר, ב
סז ע"ב	קכ ³³
סז ע"ב	קכז ⁴³
סז ע"ב	קכט ⁵²
ק ע"ב	תיב ¹³⁰ ₂₂
קג ע"ב	תמא ⁹
קט ע"ב	תקיז ⁹

דוגמה להוה איתיה:

● בבא מציעא ה ע"ב, כ"ה: "כגון דאתו סהדי ואסהידו ביה דההיא שעתא הוה איתיה לפקדון בביתיה".

באמתחתי עוד דוגמאות רבות ממסכתות אחרות.

128. על הסינטגמות אשר הוה אית מזדמן בהן ועל נטיית הוה אית עיין שלזינגר, עמ' 140 ואילך.

129. כאשר הצעתי תופעה זו ואת פתרוני לפני ד"ר מרדכי מישור, נתברר שהוא כבר עמד עליהם. באדיבותו העמיד לרשותי את רשימותיו בנושא זה. הדוגמאות להלן שלופות מתוך מאגר הטקסטים אשר באקדמיה ללשון העברית.

130. ועיין שם, הערה 45!

מצאתי את הסינטגמות "הוה אית" ו"הוה איכא" בספר הלכות פסוקות במובאות מן התלמוד במקרים שהסינטגמות לא נשמרו בכתב-היד של המקור. למשל:

- בבא בתרא ל ע"א, כ"ה: "הואי חדא ארעא דהוה מיקריא דבי סיסין".
- כ"פ: "הואי ההיא ארעא דהוה קרו לה דבי בר סיסין".
- ספר הלכות פסוקות, עמ' פח¹⁷: "הוה איכא ההיא ארעא דהוה מיקריא דביסיסין".
- בבא בתרא קנא ע"א, כ"ה: "אחתיה דרב דימי בר יוסף הוה לה קנא דפרדיסא".
- כ"פ: "אחתיה דרב דימי בר יוסף הוה ליה קנא דפרדיסא".
- ספר הלכות פסוקות, עמ' ס¹⁰: "כי הא דאחתיה דרב דימי בר יוסף הוה אית לה קנא דפרדיסא".

הסינטגמות "הוה אית" ו"הוה איכא" נשמרו בלשון הגאון גם במקום שאינו מצטט מקורות תלמודיים. למשל, "הוה אית" בספר הלכות פסוקות, עמ' נח⁴; קיג²².

5.3 כפלי תצורה שלא נידונו במאמר זה

עדי-הני; הוון-הוינא; הואי-הוינא; קטיל לי-קטילי(ת); כינוי חבור תיה לעומת ייה; כינוי חבור יינון לעומת יינהו; או/אי-אם; שרי-אתחיל; יכל-מצי; דחל-ספי.

6. סיכום

מאמר זה בא לחקור את לשונה הארמית של תקופת האמוראים הראשונים. רק דבריהם של האמוראים או של פשוטי העם, כפי שיצאו מפיהם (ipsissima verba), יכולים לשמש בסיס לשחזור לשונם. שני פגעים פגעו בנוסח דברי האמוראים: (א) השינויים וההאחדות שחלו בדבריהם הן בזמן שיקוע המקורות בתוך הסוגיות הן בזמן מסירת הסוגיות; (ב) הוספות על דבריהם שנוספו בתקופה מאוחרת, לפעמים בניב הקרוב ללשון הארמית של תקופת האמוראים הראשונים.

הראיתי דרכים לסנן מתוך אוסף המאמרים מתקופה זו את אלו שנשמר ניסוחם המקורי, והם בעיקר מאמרים בעלי פונקציה רפרנציאלית, מאמרים שנשמרו בהם מילות פנייה (vocative) ושיחות פשוטי העם.

מטרתי לשחזר את הלשון הארמית של תקופת האמוראים הראשונים ובייחוד להבליט את התופעות הלשוניות שארמית זו נבדלת בהן מן הארמית הבבלית הרגילה והן התופעות האופייניות לה, ששכיחותן היחסית באוסף המקורות מן תקופת ראשוני האמוראים עולה על שכיחותן היחסית בסתם התלמוד (קבוצת הביקורת). נתברר שאם בוחרים מתוך אוסף המקורות האמוראיים קבוצה חלקית של מאמרים שנאמרו מחוץ לבית המדרש או שיחות של פשוטי העם, השכיחות היחסית של התופעות האופייניות עולה הרבה, ומכאן שהן היו סוציולקט של פשוטי העם. לעומת זאת הראיתי שלפי דפוסי הבבלי יש שיחות גבוהה יחסית של הסינטגמה "הוה איכא" או "הוה אית" במקורות אמוראיים, אבל בכתב-יד סינטגמה זו שכיחה

גם בסתם התלמוד, כלומר הסינטגמה אינה אופיינית לארמית של תקופת האמוראים הראשונים.

נתברר שיש קווים משותפים לארמית של תקופת האמוראים הראשונים ולארמית של ההוספות המאוחרות בבבלי. דמיון זה מחרף את בעיית ההבחנה בין מאמרי האמוראים ובין ההוספות עליהם. דנתי בשאלה אם חזרה זו היא התפתחות פנימית בתולדות הלשון או תוצאה של שחזור לשון מתוך חיבור שמקורות נבדלים משוקעים בו.

בתחום הפרשנות דנתי בדר־משמעות של הצורן יין. בארמית הבבלית הרגילה משמעותו כינוי קניין חבור למדברים ובארמית דיאלקטית - צורן הרכים. כיוון שהטקסט התלמודי הוא פרי עריכה ומורכב ממקורות שאולי נוסחו בדיאלקטים נבדלים, נוצרת בטקסט דר־משמעות. ידיעת הדיאלקטים והכרת המשתמשים בהם תורמות להכרעה בשאלות דר־משמעות ולשחזור המסר הטמון בטקסט. דרך העבודה: במקום לחשב בשביל כל תופעה לשונית את השכיחויות היחסיות אני בוחר מראש בכפלי תצורה. נתברר שבמקרים רבים הרכיב הנדיר אופייני לדיאלקט של תקופת האמוראים הראשונים.

רשימת הקיצורים

אלבק = חנוך אלבק, מבוא לתלמודים, תל־אביב תשכ"ט.
אפשטיין, דקדוק = י"נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבליית, בעריכת ע"צ מלמד, ירושלים ותל־אביב תשכ"א.

אפשטיין, מחקרים = י"נ אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, א, ירושלים תשמ"ד.

אסף = שמחה אסף, תשובות הגאונים מן הגניזה, ירושלים תש"ב.
W. Bacher, *Die Agada der Babylonischen Amoräer*, Strassburg i.E = באכר 1878

בן־דוד = ישראל בן־דוד, "תנועת ā בשמות פעולה", לשוננו מו (תשמ"ב), עמ' 143-149.

דקדוקי סופרים = ספר דקדוקי סופרים מאת רפאל נתן נטע ראבינאוויטץ, מינכן-נירנבערג תרכ"ח-תרפ"ו, כרכים א-טז.

הלכות גדולות = ספר הלכות גדולות, מהדורת עזריאל בהר"ר מאיר הילדסהיימר, חלק שני, ירושלים תש"ס.

הלכות פסוקות = ספר הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון, הו"ל סלימאן ששון, ירושלים תשי"א.

הרשלה, א/ב = מסכת כתובות עם שינויי נוסחאות... בעריכת הרב משה הרשלה, א-ב, ירושלים תשל"ב-תשל"ז.

הרשלה, נדרים = מסכת נדרים עם שינויי נוסחאות... בעריכת הרב משה הרשלה, א, ירושלים תשמ"ה.

וייסברג, בחנים = אליקים וייסברג, "בחנים לשוניים למיון כתבי-היד של התלמוד הבבלי", מחקרים בלשון ז (תשנ"ו), עמ' 59-77.

וייסברג, גאונים = אליקים וייסברג, "ספר הלכות גאונים למסכת שבת - מעמדו הלשוני ושיטתו בכתיבת שמו של האמורא רבא בר יוסף", לשוננו נז (תשנ"ג), עמ' 157-173.

וייסברג, צורות = אליקים וייסברג, "הצורות 'ר' שמעון בן לקיש' ו'כאיזה צד' ותורמתן למיון כתבי-יד של הבבלי", לשוננו נה (תשנ"א), עמ' 367-382.

זייני = אליהו רחמים זייני, רבן סבוראי וכללי ההלכה, חיפה תשנ"ב.
טל = אברהם טל, לשון התרגום לנביאים ראשונים ומעמדה בכלל ניבי הארמית, תל-אביב תשל"ה.

טלמון = צבי טלמון, בחנים לשוניים בפתגם הארמי שבתלמוד הבבלי, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ד.

לויאס = Caspar Leviaš, *A Grammar of Babylonian Aramaic*, New York 1930

ליס = מסכת יבמות עם שינויי נוסחאות... בעריכת הרב אברהם ליס, ב, ירושלים תשמ"ו.

מחקרי תלמוד א/ב = מחקרי תלמוד, קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים, א - בעריכת יעקב זוסמן ודוד רוזנטל, ירושלים תש"ן; ב - מוקדש לזכרו של אליעזר שמשון רוזנטל, בעריכת משה בר-אשר ודוד רוזנטל, ירושלים תשנ"ג.

נלדקה = Theodor Nöldeke, *Mandäische Grammatik*, Darmstadt 1964
סוקולוף = M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*, Ramat-Gan 1990

פרידמן, אומנין = ש"י פרידמן, "השוכר את האומנין", תלמוד ערוך, נוסח ומבוא (בדפוס).

פרידמן, האשה רבה = ש"י פרידמן, "פרק האשה רבה בבבלי", בתוך מחקרים ומקורות - מאסף למדעי היהדות, א, בעריכת ח"ז דימיטובסקי, ירושלים וניו יורק תשל"ח, עמ' 275-441.

פרידמן, שלוש הערות = ש"י פרידמן, "שלוש הערות בדקדוק ארמית בבבלי", תרביץ מג (תשל"ד), עמ' 58-64.

קארה = יחיאל קארה, כתבי-היד התימניים של התלמוד הבבלי, ירושלים תשמ"ד.
קוטשר = יחזקאל קוטשר, "מחקר דקדוק הארמית של התלמוד הבבלי", לשוננו כו (תשכ"ב), עמ' 149-183.

קוסובסקי = חיים יהושע קאסאווסקי ובנימין קוסובסקי, אוצר לשון התלמוד, ירושלים תשי"ד-תשמ"ב, כרכים א-מא.

קוסובסקי, אוצר השמות = בנימין קוסובסקי, אוצר השמות לתלמוד בבלי, ירושלים תשל"ז-תשמ"ג, כרכים א-ה.

ריבק = Solomon F. Rybak, *The Aramaic Dialect of Nedarim*, Ph.D. = Dissertation in Yeshiva University, 1980

שאלתות = שאלתות דרב אחאי גאון, מהדורת שמואל קלמן מירסקי, ירושלים תש"ך-תשל"ז.

שלזינגר = Michel Schlesinger, *Satzlehre der Aramäischen Sprache des Babylonischen Talmuds*, Leipzig 1928

קיצורי הדפוסים וכתבי-היד

דפ"ו = דפוס ונציה

כ"א = כ"י אוקספורד (כ"א ללא מספר = כ"י אוקספורד 366)

כ"ג = כ"י גטינגן

כ"ה = כ"י המבורג (כ"ה ללא מספר = כ"י המבורג 19)

כ"ו = כ"י וטיקן

כ"ח = כ"י פריס כ"ח H147A

כ"ל = כ"י קרלסרוה

כ"מ = כ"י מינכן (כ"מ ללא מספר = כ"י מינכן 95)

כ"נ = כ"י אנלאו (כ"נ ללא מספר = כ"י אנלאו 271)

כ"ס = כ"י סינסינטי

כ"פ = כ"י פריס (כ"פ ללא מספר = כ"י פריס 1337)

כ"צ = כ"י פירנצה

כ"ק = כ"י קולומביה

כ"ר = כ"י אסקוריאל

כ"ש = כ"י ששון

סימני הסוגריים

להלן הסימנים שהשתמשתי בהם בהבאות של טקסטים תלמודיים (שיטת הסימון מבוססת על הסימנים הנוהגים בהתקנת טקסטים במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית):

( ) = מחיקה בידי סופר כתב-היד

[ ] = הוספה בידי סופר כתב-היד

([ ) = תיקון בידי סופר כתב-היד

+ [ ] = נוסח אחר בתוך כתב־היד

{ } = מחיקה בידי מתקין הטקסט

< > = השלמה בידי מתקין הטקסט בין מדעתו בין מכתב־יד אחר

<...> = השמטה בידי המתקין בין לצורך קיצור בין מפאת ליקוי בכתב־היד

? ? = קריאת הטקסט בין סימני השאלה מסופקת

! ! = הטקסט בין סימני הקריאה מוטעה

+ = חסרון בטקסט

ה ע ר ו ת   ו ת ג ו ב ו ת

חיים נָקֵר

תגובה לסקירתו של יצחק שלזינגר על "מילון ההווה"

(לשוננו נט [תשנ"ו], עמ' 259-266)

בסקירתו של יצחק שלזינגר על "מילון ההווה", תחת הכותרת "ודייק!" (שם, עמ' 263), הסוקר מעיר על הכתיב של מילים לועזיות במילון הנסקר וטוען: "למרות זיקת המחברים לאקדמיה ולקביעותיה לא נהגו לתעתק את המילים הלועזיות לפי כללי התעתיק של האקדמיה: מוטיבציה (במקום מוטיווציה), גרביטציה (במקום גרוויטציה) ועוד". לדעתי, הכותב מסתמך על "כללי התעתיק מלועזית לעברית" משנת תשל"ז (1977), ואכן שם נאמר לעניין התעתיק באות ו: "[...] מציינת את ההגה v ו־w בראש המלה, וכן באמצעה, כשאינה סמוכה לחולם או לשורק, כגון: וארשה, וינה, ליוֹרפּוֹל, אָוֹרֶאָסְט (וראה האות ב רפה)". על הכללים האלה הסתמך גם ראובן סיוון, שכתב ב"לקסיקון לשיפור הלשון" שלו, בערך "v (ו) בעברית": "לפי כללי האקדמיה החדשים צריך לתעתק v לועזית (ולפעמים גם w) לו' בעברית. על כן צריך לכתוב מאסיווי, אקסטנסיווי, אקטיווי, פֶּסְטִיוֹל, טלוויזיה, וושינגטון, ויסקונסין, וירוס, פאסיווי, קונסורוואטיווי [...]" (עמ' 48 במהדורה הרביעית והאחרונה).

כיום אין בין כותבי עברית הבדלי כתיב במילים כגון טלוויזיה, וושינגטון, ויסקונסין, וירוס - ולא עליהן וכיוצא בהן אנו דנים כאן; לעומת זאת אין כל סדירות ועקיבות בכתיבן של מילים מסוג פסטיבל / פסטיול, מסיווי / מסיבי, קונסורוואטיווי / קונסרבטיבי, וכמובן המילים מוטיווציה / מוטיבציה, גרוויטציה / גרביטציה - שהזכיר שלזינגר - וכיוצא בהן. קביעות ואחידות מוחלטות בכתיב המילים האלה אינן נהוגות אפילו בכתבי-העת של האקדמיה ללשון העברית ("לשוננו לעם", "לשוננו"), ובחוברת "לשוננו" שנתפרסמה בה סקירתו של שלזינגר אנו מוצאים במאמרו של זאב בן-חיים: "הנורמטיבי", "לאובייקטיביות" (עמ' 186; לפי דברי שלזינגר ראוי לכתוב רק הנורמטייווי, לאובייקטיוויות).

הסתמכותם של סיוון ע"ה ושל שלזינגר יכל"א על כללי התעתיק הנזכרים איננה במקומה לעניין כתיבן של מילים לועזיות בשימוש כללי הנהוגות בלשון העברית שבפינו ובכתיבתנו כיום. הדברים נכתבו במפורש במבוא לכללי התעתיק

האמורים: "כללי התעתיק, המובאים להלן, מכוונים להעתקת שמות של אנשים, מוסדות, מקומות וכיו"ב מלשונות זרות, שאינן שמיות. אין כוונתם לקבוע את כתיבן של מלים ממוצא לועזי, המשמשות בלשון העברית כדיבור ובכתב" (ההדגשות שלי).

לפיכך פרשנותם של סיוון ושלזינגר לעניין מילים כלליות וכתיבן מוטעית מעיקרה, והיא מבוססת על אי־דיוק בהבנת תכליתם וכוונתם של הכללים האמורים. אשר על כן יפה נהגו בעלי "מילון ההווה" בכתבם מילים אלו ב־ב ולא ב־ו, שכן כל עוד לא הוחלטה החלטה חד־משמעית אחרת במליאת האקדמיה ללשון העברית - זה הכתיב התקני של המילים האלה.

אכן, בימים האלה ועדת הדקדוק יושבת על מדוכת כללי התעתיק, והפניתי אליה - על ידי מזכירה הד"ר יוסף עופר - שאלות ברור בשתי סוגיות, והנזכרת כאן אחת מהן. יתבררו ויתלבנו הדברים, ובבוא העת נדע מה הלכה נפסקה. עד אז הכתיב שב"מילון ההווה" הוא, כאמור, הכתיב התקני.

Summaries

Rachel Mashiah

Parallel Realizations of Dichotomy Patterns in Biblical Accentuation

Biblical accentuation is governed by the principle of continuous dichotomy, whereby each verse is divided into two parts by an appropriate disjunctive accent, and further subdivided until a minimal two-word unit is reached. This division reveals the hierarchy of disjunctives, since each disjunctive accent is specific to the unit it divides and has a set location. In accord with this principle, we would expect segments with identical divisional structure to be accentuated similarly; however, this is frequently not the case. For example: אָרַךְ | הִרְיַעָה הָאֹחֶת (Exod. 26:2, 8) has *legarmeh* attached to the second word before *revia*, as compared to אָרַךְ הִרְיַעָה הָאֹחֶת (Exod. 36:9, 15) where *geresh* occurs at the second word before *revia*. Accentual segments identical in divisional structure and terminating disjunctive, yet differing in accentuation, are termed parallel patterns.

The phenomenon of parallel patterns was analyzed by special computer programs prepared to examine the computerized biblical text based on the renowned Leningrad Codex (MS. Evr. II B 19a). The paper presents the characteristics of parallel patterns as a function of the problems confronted by the researcher. It demonstrates that several linguistic and prosodic variables govern the accentuation of each pattern, and that an understanding of these variables is essential for the comprehension of parallel patterns.

Joshua Blau

The Structure of Biblical and Dead Sea Scrolls Hebrew in Light of Arabic Diglossia and Middle Arabic

Ancient Hebrew does not fit the classic definition of diglossia; certainly not prior to the Babylonian exile. One of the main features of diglossia is

the existence of a highly-codified high literary language, distinctly different in nature from the spoken dialects. In classical biblical Hebrew changes attributable to the influence of the vernacular are discernible. Literary Hebrew's adaptability to changing conditions based on alterations in the vernaculars, elements of which it absorbed, enabled it to partly bridge the gap between literary language and vernacular, thereby preventing the emergence of diglossia.

Even at a later date, the second half of the first millennium B.C.E., when the spoken vernacular in Palestine was Aramaic, and, in addition, a different variety of Hebrew was spoken from which rabbinic Hebrew later emerged, the use of the term diglossia with regard to late biblical Hebrew obscures rather than clarifies the issue. Although decisively influenced by classical biblical Hebrew and clearly distinguishable from the spoken language, late biblical literary Hebrew was not highly codified either, and absorbed elements from the vernacular. The Hebrew of the Dead Sea Scrolls, and of *Miqṣat Ma'āse ha-Torah* in particular, shows evidence of this trend. The structure of these varieties of Hebrew cannot be compared to classical Arabic, which being highly codified, was clearly distinguished from the vernaculars, thus giving rise to diglossia; rather, a comparison with Middle Arabic, in which standard Arabic and neo-Arabic features alternate in ever-changing variations, is more rewarding. Similarly, in these varieties of Hebrew, elements of biblical and rabbinic Hebrew alternate, with the biblical elements dominating at times; on other occasions, the rabbinical elements have the upper hand. Therefore, despite all the differences between spoken and literary Hebrew in the second half of the first millennium B.C.E., the use of the term diglossia with reference to this situation seems inapt.

Any description of biblical Hebrew and its offshoots must take Hebrew's very complexity, the result of its long history, traditions, multiple genres, and scribal schools, into consideration. Even conspicuous differences in orthography, usage, idioms, and the like, cannot necessarily be ascribed to changes in the spoken language. Rather, they may attest to distinct styles, literary schools, fashions, or genres. Late biblical Hebrew, and the language of the Dead Sea Scrolls and of *Miqṣat Ma'āse ha-Torah*, all evince the attempt to imitate classical biblical style against the background of the intrusion of rabbinic (and Aramaic) elements from the spoken vernacular; at the same time, we must recognize that they also represent a variety of literary schools, traditions, fashions, and genres.

Bracha Fischler

לה"ם and Its Related Expressions

Examination of the distribution of Hebrew expressions in the data banks of citations housed at the Academy of the Hebrew Language and Bar-Ilan University enables researchers to trace the appearance and disappearance, the development, context and function, and the relationship between these and corresponding expressions and synonyms. Not only does such an examination shed light on the relationship between literary genres, their sources and ideologies throughout the ages, it confers the ability to propose and verify historical models in a nutshell. Nevertheless, it should be noted that the proposed models are based upon the examination of this corpus in particular; other corpora or findings may present a slightly or distinctly different picture.

The article deals specifically with four related expressions: the biblical **כבר היה לעולם** (Eccles. 1:10); the rabbinic **לא היו דברים מעולם** (*Baba Mešia* 5a); the seventeenth-century **לא היה לעולם**; and the twentieth-century **כבר היו דברים מעולם**. These constructions comprise a system of opposites - two negative utterances and two positive ones which embody the questions of old vs. new, truth vs. falsehood, imagination vs. reality. It should be noted, in addition, that the later expressions are derivatives of the classical ones.

Based upon the examination of the distribution of these expressions in Hebrew sources, the author proposes the following four models for the relationship between written Hebrew and its literary sources in recent centuries:

1. A conservative (or halakhic) model where the classical expressions **כבר היה לעולם** and **לא היו דברים מעולם** have a wide distribution, whereas the biblical derivative **לא היה לעולם** has a limited distribution only
2. A Haskalah (Enlightenment) model in which the biblical expression and its derivative **לא היה לעולם** are popular, whereas the rabbinic expression **לא היו דברים מעולם** is represented mainly in parodic selections
3. A contemporary model in which the rabbinic expression and its derivative **כבר היו דברים מעולם** are widespread, whereas the biblical expression and its derivative have disappeared from use
4. Models unique to Mendele Mokher Seforim and Shmuel Yosef Agnon who make a polyphonic and polysemantic use of three of the expressions - **כבר היה לעולם**; **לא היו דברים מעולם**; and **לא היה לעולם** - each according to his own approach.

The choices made by each generation or literary genre can be shown to serve both esthetic and ideological purposes. The use of these utterances by Mendele and Agnon is of special interest; they were therefore presented separately.

Nissan Netzer

כס"ח - A Multi-Purpose Root in Colloquial Hebrew

Not only is the root כס"ח presently in widespread use in colloquial Hebrew (in slang and the vernacular), it has permeated the local media as well. It appears in more than one form; as a noun - כסחיות, כסח; as an adjective - כסחיסט, כסחן; and in three verbal patterns as well - *pi'el*, *pu'al*, and *hitpa'el*.

The noun כסח has penetrated into Hebrew from Arabic. In Arabic its semantic scope is limited to the football field, where it denotes the breaking of bones and violent games. In colloquial Hebrew, it has undergone semantic expansion to indicate a broad range of physical and/or verbal violence. Its new meanings include: the infliction of physical damage to individuals or property, physical domination or liquidation, merciless criticism, degradation, wild music, drastic slashing, or total rout. A number of factors underlie the popularity of this root: (1) it carries a connotation of intensity absent from normative language; (2) as a hyper-root, it encompasses a broad range of meanings in a single word, making it well-suited to the "mental laziness" typical of colloquialism; (3) in many of its occurrences its conciseness is marked, a quality sought after in colloquial language; (4) the root conveys a sense of novelty and originality, effectively breaking away from trite and hackneyed language; and (5) there is an inherent sense of "slumming," of descending to the popular level, in its use.

Although Arabic *kasah* comprises the semantic basis for its wide range of usage in popular Hebrew, the root כס"ח does occur twice in biblical Hebrew in the *pa'al* verb pattern (Isa. 33:12; Ps. 80:17), where it denotes the cutting of a plant. In Mishnaic Hebrew, the same meaning is conveyed in the *pi'el* verb pattern. Both occur today in standard Hebrew; for example: כיסוח דשא ("to mow the lawn"). In popular Hebrew, the impact of the Hebrew root is reflected only in the use of כיסוח to refer to the chopping of prices and hair.

Daniel Sivan

Two Notes on Ugaritic

1. The Ugaritic word *bhtm* ("houses") is the usual plural of the singular *bt*. However, the plural form *btm*, which may be compared to *bāttīm* in Hebrew, also occurs.
2. The usual Ugaritic masculine plural morpheme is *-ūma/-īma*. But, the morpheme *-ūna/-īna*, which is also found in Canaanite words in Egyptian texts of that period, occurs as well.

These two cases may be respectively considered the earliest Northwest Semitic documentation of these two grammatical phenomena.

Yohanan Breuer

The Function of the Particle *Qā* in the Aramaic of the Babylonian Talmud

The particle *qā* is widespread in the Aramaic of the Babylonian Talmud. Nevertheless, no systematic attempt has been made to describe its function.

The particle *qā* has two functions: (1) it denotes a continuous action, e.g., אבִי שְׁמַעִיהָ לֵהוּא גְבֵרָא דְקָאֵמ' לֵה לֵהוּא אַתְחָא; (2) it refers to an action which occurred in the past and has been mentioned earlier in the context, e.g., אִמ' לִיה ר' אבָא לֵרַב הוּנָא, אִמ' רַב הֲכִי? אִמ' לִיה, אִישְׁתִּיק. אִמ', לִיה, אִישְׁתִּיק קָאֵמֶרֶת אוֹ אִשְׁקִין קָא אִמֶרֶת. In the second case, the combination *qā* + participle functions as a perfect, since it serves only to express actions still relevant in the present. In this function, it has links to the past; for this reason, in Hebrew translations, *qā* + participle tends to be replaced by the perfect. This also accounts for the peculiar phenomenon found in the Yemenite tradition where *qā* + participle is read as if it were *qā* + perfect.

The dual function of *qā* + participle parallels the twofold function of the passive participle + *wəqā?ē*, which (1) denotes a permanent state; and (2) refers to a state that commenced in the past. As *qā* is a shortened form of *qā?ē(m)* this similarity is not surprising.

Eljakim Wajsberg

The Aramaic Dialect of the Early Amoraim

The article investigates the characteristic features of the Babylonian-Aramaic dialect of the early Amoraic period. This task is complicated by the distortion of the original wording of the sources, the result of the redactional process and the transmission of the talmudic text. Not only have dialectal peculiarities undergone linguistic leveling, but what is worse, explanations in an Aramaic dialect, originating mostly from the younger strata of the Talmud, have infiltrated the older sources making the establishment of the exact wording of the original sources more difficult.

The author indicates several ways to filter out the *ipsissima verba* both of the sages of the early Amoraic period and of the commoners: dicta with a referential or emotive function, dicta which preserve vocative expressions, or reflect a personal style, and the like. The rare dialectal expressions are found mainly in non-halakhic dicta, for example, conversations between sages and commoners, dicta with a referential function, or concrete halakhic decisions that emerged outside the academies. Thus, these rare expressions belong to the sociolect spoken by the common people. Specific examples of such expressions from the realm of morphology and syntax are provided in the body of the article. The author notes, however, that not every rarely used expression which occurs in the early Aramaic sources is characteristic of these sources. For example, the syntagms הוּה אִיכָא or הוּה אִית, which express existence in the past, are also quite common in the anonymous discussions in the Talmud according to the best manuscripts. These expressions, however, have disappeared from the printed editions, and from many manuscripts as well.

English summaries edited by Dena Ordan

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לְעִשְׂוֹנֵנוּ

כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

כרך שישים, חוברת שלישית ורביעית
אלול התשנ"ז

ירושלים התשנ"ז

© כל הזכויות שמורות
לאקדמיה ללשון העברית, התשנ"ז

הפקה: טלי אמיר

האקדמיה ללשון העברית, ת"ד 3449, ירושלים 91 034
סֵדֶר ועריכה במחשב: האקדמיה ללשון העברית
מכון לאופסט נתן שלמה, ירושלים
דפוס "גרפית" בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

מאמרים	
צפורה כוכבי-רייני	מבחר דימויים, תיאורים ומטבעות לשון
יהושע בלאו	במכתבי אל-עמארנה והשוואתם למקרא
ישראל בן-דוד	בעיות בתורת ההגה והצורות של עברית המקרא
	עתיד השלם, עתיד הקצר ועתיד הקצר ומלרע
	כהיותם במקרא
חנוך גמליאל	לשוננו של ר' אברהם בר חייא
טלי בר	הייחוד בעברית בת זמננו
ביקורות	
יצחק אבישור	על 'מחקרים בלשון המקרא' מאת שלמה מורג
הערות ותגובות	
יצחק אבישור	הערות לכינויי ערבי שבתות ומועדים בערבית-היהודית במזרח (הערה ללשוננו נז [תשנ"ג],
	עמ' 125-136; שם, עמ' 359-362)
ספרים שנתקבלו	
תקצירים באנגלית	

כתובות המחברים המשתתפים בחוברת זו :

ד"ר צפורה כוכבי־רייני, החוג ללשון העברית, מכללת בית־ברל, דואר בית־ברל 44905
פרופ' יהושע בלאו, רח' הגדוד העברי 12, ירושלים 92542
ד"ר ישראל בן־דוד, רח' אלקלעי 111, ירושלים 92223
מר חנוך גמליאל, ת"ד 182, אלוך שבות 90433
גב' טלי בר, ת"ד 33237, תל־אביב 61331
פרופ' יצחק אבישור, החוג ללשון העברית, אוניברסיטת חיפה, הר הכרמל, חיפה 31905

מבחר דימויים, תיאורים ומטבעות לשון במכתבי אל־עמארנה והשוואתם למקרא

לזכר ד"ר רבקה ירקוני ז"ל

טבעי הדבר שהתכתבויות בין נושאי תפקידים רשמיים - מלכים, נסיכים, מושלי ערים ווזירים - תהיינה בלשון דיפלומטית ורשמית הכוללת נוסחאות שגרתיות, ביטויים ומשפטים רבים החוזרים ונשנים בשינויים קלים. ברם, במכתבי אל־עמארנה נקטע לעתים הסגנון המחושב והמגובש של הכותב מתוך מעבר ממשלב לשוני אחד למשלב לשוני אחר גבוה יותר. דימויים, מטבעות לשון וצירופי לשון - יסודות סגנוניים אלו מציגים את תוכן האיגרות בדרך דרמטית, רגשית, מוחשית וצוירית יותר. הדימויים לקוחים מעולם החי, הצומח והדומם. מקצתם מבליטים את מצבו המיוחד של מושל זה או אחר ואחרים מפארים ומאדירים את שם המלך פרעה. חוקרים אחדים (בייחוד בוהל, 1914; ירקו, 1933; הס, 1989) כבר הראו שלמקצת הביטויים במכתבי אל־עמארנה יש מקבילות במקרא. מבחר הקטעים המובאים במאמר זה ידגימו את המאגר הספרותי ששאבו ממנו סופרי כנען שימושי לשון להדגשת רעיונותיהם וכוונותיהם. מוטיבים אלו נשווה למצוי במקרא. הדימויים ימוינו על פי נושאיהם.

נמלים

במכתבי אל־עמארנה ובמקרא הנמלים מוצגות באופן חיובי, והן אמיצות וחורצות: מושל העיר לבאיה מדמה את אי־כניעתו ואת התקפתו על אויביו לאחר שנכבשו שתי עריו אל דרך תגובתן של נמלים בשעה שיד אדם מנסה למחצן. שלא כחוקים אחרים, המתקפלים בעת סכנה, הנמלים נושכות את יד מוחצן; בפעם הראשונה הציע את הפירוש לצורת הפועל *ti-ka-pí-lu* 'מתקפלות' פון־זודן (1967, עמ' 42) ובעקבותיו הראה רייני (1990, עמ' 68-69; הנ"ל, 1996, II, עמ' 148) באופן חד־משמעי כי פירושים אחרים שניתנו קודם לכן אינם מבוססים מבחינה לשונית, דיאכרונית או מעשית. ועוד העיר רייני כי הפועל כאן יכול להיות כבניין נפעל, *tikkapilū*. המילה *na-am-lu* היא שם קיבוצי כמו בערבית (ראה אולברייט, 1943, עמ' 31 הע' 14).

ki-i na-am-lu / tu-um-ḥa-šú la-a / ti-ka-pí-lu ù ta-an-šu-ku / qà-ti -
אשר נמלים נמחצות, אין הן מתקפלות *awīli(LÚ-lì) ša yi-ma-ḥa-aš-ši* כאשר נמלים נמחצות, אין הן מתקפלות

אלא נושכות את יד האיש אשר מחצן' (א"ע 252, 16-19; וראה אולברייט, 1943, עמ' 31; פון־זודן, 1967, עמ' 41-42).

במקרא חריצות הנמלים ניכרת בהכנת מזון למחייתן:

- לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם, אשר אין לה קצין שטר ומשל, תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה (משלי ו, ו-ח).
- הנמלים עם לא עז ויכינו בקיץ לחמם (משלי ל, כה).

ציפורים לכודות

ציפור בכלוב משולה למצוקתו ולבדידותו של מושל העיר, ודימוי זה מתועד גם בכתובות מלכי אשור (ראה CAD, I/J, עמ' 212).

ki-ma iššūri(MUŠEN.MEŠ) ša / i-na lib-bi hu-ḫa-ri \ ki-lu-bi / -
 ša-ak-na-at ki-šu-ma a-na-ku i-na / ^{URU}Gub¹-[la]¹ 'כמו ציפור השוכנת בכלוב, כך אנוכי בגבול' (א"ע 74, 45-48; 78, 13-16; 79, 35-38; 81, 34-36; 90, 39-42).

במקרא לכידת הציפור משמשת משל לסכנות האורכות לאדם:

- כי גם לא ידע האדם את עתו פִּדְגִים שנאחזים במצודה רעה וכצפרים האחזות בפח כהם יִקְשִׁים בני האדם לעת רעה כשתפול עליהם פתאם (קהלת ט, יב; והשווה אל עמוס ג, ה; משלי ו, ה; ז, כג; איכה ג, נב).

הכלוב כאמצעי להחזקת עופות משול למגוריו של האדם:

- ככלוב מלא עוף כן בתייהם מלאים מרמה (ירמיהו ה, כז).

פוריות האישה ופריזון האדמה

חוסר האונים של מושל גבל ריב־הדא מוצג בכמה דרכים. שדה בלתי חרוש מושווה לאישה בלא בעל:

eqlu(A.ŠÀ)-ia aš-ša-ta / ša la 'mu¹-ta ma-ši-il aš-šum ba-li / -
 i-re-ši-[i]m 'שדי דומה לאישה בלא בעל בגלל חוסר חרישה' (א"ע 74, 17-18; 75, 15-17; 81, 37-38; 90, 42; וראה ינגבלד, 1961, עמ' 136; מרקוס, 1973, עמ' 284).

בספרות המזרח התיכון הקדום האישה נמשלת לשדה שאפשר להפרותו. בעניין זה מרקוס (1973, עמ' 281 הע' 7) מצטט מספר החכמה המצרי "תורת הווזיר פתח־חותפ", שו' 330 - "שדה רבחי היא [האישה] לבעלה" (ANET, עמ' 413); וכן הוא מצטט מהקוראן, סורה 2, 223 - "נשותיהם הן כקרקע פורייה". בטקסט אוגריתי

האל ירח מבטיח לאבי אהובתו, האלה ניכל, שיפְּרָה את בתו ויהפוך את שְׂדִיה לכרמים:

- $\text{ḥm} \text{ qm} . \text{šd} \text{ ddh} . \text{a}^1 \text{tn} \text{ šdh} \text{ krm}^1 \text{m}^1 / \text{a}^1 \text{tn} \text{ šdh} \text{ krm}^1 \text{m}^1$ 'אתן את שְׂדִיה לכרמים / את שְׂדִיה דוּדִיה לגן ירק(?)' (1.24, 22-23) *KTU*.

בשיר השירים הנערה משולה לחרם הזקוק לשמירה, ועליה להישמר אך לאהובה:

- אל תראוני שאני שחרחרת ששזפתני השמש בני אמי נחרו בי שְׁמִנִי נְטִרָה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי (שיר השירים א, ו).

- כרם היה לשלמה בבעל המון נתן את הכרם לנטרים איש יבא בפריו אלף כֶּסֶף, כרמי שלי לִפְנֵי האלף לך שלמה ומאתים לנטרים את פריו (שם ח, יב).

מצוקת האדם בלב ים

צרתו של מושל ירושלים עבדי־ח'בה מתוארת בדימוי הזה:

- $\text{ša-ak-na-ti} / \text{e-nu-ma} \text{ ellipi}(\text{GIŠ.MÁ}) \text{ i-na} \text{ lib-bi} \text{ tāmti}(\text{A.AB.BA})$ 'אני יושב כספינה בלב ים' (א"ע 288, 32-33; לעניין מילית היחס *enūma* ראה מורן, 1975, עמ' 155, 166 הע' 74; רייני, 1992, עמ' 177).

במקרא היטלטלות מלחים בעת סערה בלב ים מושווית לתנועת שיכור:

- יורדי הים באניות עֲשִׂי מלאכה במים רבים המה ראו מעשי יהוה ונפלאותיו במצולה; ויאמר ויעֲמֹד רוח סערה ותרוֹמֵם גליו, יעלו שמים ירדו תהומות, נפשם ברעה תתמוגג יחוגו וינעו כשכור וכל חכמתם תתבלע, ויצעקו אל יהוה בצר להם וממצוקתיהם יוציאים, יקם סערה לדממה ויחשו גליהם, וישמחו כי ישתקו וינחם אל מחוז חפצם (תהלים קז, כג-ל).

ובמקום אחר תחושת השיכור משולה לטלטולים בלב ים:

- והיֵיתָ כשֹׁכֵב בלב ים וכשֹׁכֵב בראש הַיָּל (משלי כג, לד).

עפר וטיט

דימויים אחדים יש באיגרות לציון מעמדו הנחות של מושל העיר בהשוואה לדרגת המלך הגדול, מלך מצרים. לתכלית הצגת המושל כנטול כל ערך בהשוואה למלך משמשים המושגים "עפר" (*eperu, epru*) ו"טיט" (*ītu*), המופיעים בצירופים מצירופים שונים אך דומים מאוד. בדרך כלל הם מתועדים בנוסחת הפתיחה של האיגרות. השימוש ב"עפר" שכּיח מאוד, והוא רווח במכתבי שליטי אמורו, אשקלון, גזר, גת רמון, ח'סי, יורצה, לכיש, צור, קעילה, רועץ ואחרים. לא כן המושג "טיט", המתועד בהקשר הנדון רק חמש פעמים במכתבי שליטי אמורו, זוננו, צור ושרונה

השווה אל הילרס, 1987, עמ' 106; וגם אל מלכים ב יג, ז; מלאכי ג, כא).
דוגמאות:

- ipru ša šēpē(GĪR.GIŠ)-ka/šu (א"ע 116, 60; 232, 5; 4, 255).
- ipiri ša šēpē(GĪR.GIŠ) šarri(LUGAL) 'עפר אשר לרגלי המלך' (א"ע 141, 12, 17, 20).
- ipru ša kabāšika 'העפר של כבישתך/דריכתך' (א"ע 253, 3; 254, 3).
- ipru šupal šēpē(GĪR.GIŠ) šarri(LUGAL) 'העפר תחת רגלי המלך' (א"ע 185, 4; 187, 4).
- anāku ipru ištu šupal(i) šēni šēpē(GĪR.GIŠ) šarri(LUGAL) 'אנוכי עפר אשר תחת סנדלי רגלי המלך' (א"ע 147, 4; 149, 4; 151, 4; 154, 4; 155, 4).
- ʔit šēpēka 'שיט רגליך' (א"ע 61, 3).
- ʔitū ša kabāšika 'השיט של דריסתך/דריכתך' (א"ע 255, 5; והשווה אל א"ע 213, 5; 220, 6; 241, 6; באשר ל-kabāšu = kabāsu ראה רייני, 1996, I, עמ' 44).

במקרא המילה עפר אף היא משל לאדם חסר כל ערך לעומת אלוהים:

- ויען אברהם ויאמר הנה נא הואלתי לדבר אל אדני ואנכי עפר ואפר (בראשית יח, כז; השווה אל איוב ל, יט).
- כי הוא ידע יצרנו, זכור כי עפר אנחנו (תהלים קג, יד; והשווה אל מלכים ב יג, ז; מלאכי ג, כא).

יש ביטויים ופסוקים אשר המוטיבים הכלולים בהם מופרים ורווחים במקרא. לפעמים הדימויים והמליצות הקשורים בתיאור סגולותיו של מלך מצרים מחד גיסא ובתיאור האל המקראי מאידך גיסא מלמדים על אחדות רעיונית אשר בשני המקורות מתבטאת באמצעות יסודות מנוגדים: אור וחושך, שמים ושואל, חיים ומוות.

אור וחושך

בדוגמה הבאה להבלטת ייחוד פרעה משמש האור שרק המלך מקרינו. על התיאור הזה נוספת הבעת נאמנותו של המושל בדרך של הנגדה: לבנה עלולה למוש ממקומה. לא כן המושל, הנאמן למלך.

- da-ag-la-ti ki-ia-am / ù da-ag-la-ti / ki-ia-am ù la-a / na-mi-ir ù
  - da-ag-la-ti / a-na mu-uḥ-ḥi šarri(LUGAL) bēli(EN)-ia / ù na-mi-ir ù /
  - ti-na-mu-šu libittu(SIG4) / \ la-bi-tu iš-tu / [š]u-pal ta-pa-ti-ši / ù
  - a-na-ku la-a i-na-mu-šu / iš-tu šu-pal šēpi(GĪR.MEŠ) / šār-ri be-li-ia
- 'הבטתי הנה והנה ואין אור, והבטתי לעבר המלך אדוני והיה אור. לבנה

יכולה למוש [מת]חת חברתה, אך אנוכי לא אמוש מתחת רגלי המלך אדוני' (א"ע 22-11, 296; 15-9, 266; 16-8, 292; וראה ירקן, 1933, עמ' 116).

דוגמאות מהמקרא למוטיב האור המופץ מאלוהים:

- גם חֶשֶׁךְ לא יחשיך מִמֶּךָ וּלְיָלָה כִּיּוֹם יֵאִיר כַּחֲשִׁיכָה כְּאֹרֶה (תהלים קלט, יב).
- הַעַם הַהֲלָכִים בְּחֶשֶׁךְ רָאוּ אֹרֶךְ גְּדוֹל יֹשְׁבֵי בְּאֶרֶץ צִלְמוֹת אֹרֶךְ נִגְהָ עֲלֵיהֶם (ישעיהו ט, א).

שמיים ושואל

a-mur ni-nu a-na mu-ḫi-ka₄ / 2 īnī(IGI)-ia šum-ma ni-tel-lí / a-na AN \
ša-me-ma šum-ma / nu-ra-ad i-na er-še-ti₇ / ù SAG.DU-nu \ ru-šu-nu
'הנה (בנוגע) אלינו, שתי עיניי (נשואות) אליך; אם נעלה
לשמים, אם נרד לשואל, ראשנו בידך' (א"ע 19-14, 264; וראה ירקן,
1933, עמ' 116, 119-120).

ובמקרא:

- אנה אלך מרוחק ואנה מפניך אברח אם אסק שמים שם אתה ואציעה שואל
הנך אשא כנפי שחר אשכנה באחרית ים גם שם ירך תנחני ותאחזני ימינך
(תהלים קלט, ז-י; וראה בוהל, 1953, עמ' 375-376; דהוד, 1970, עמ' 289;
קראוס, 1989, עמ' 516).
- אם יחֲתֹרוּ בְּשֹׁאֵל מִשֶּׁם יְדֵי תִקְחֶם וְאִם יַעֲלוּ הַשָּׁמַיִם מִשֶּׁם אֲוִירֵם (עמוס ט,
ב; וראה טרומפ, 1969, עמ' 200; פאול, 1991, עמ' 277 הע' 42-43; הנ"ל,
1994, עמ' 139).

חיים ומוות

כשם שבמקרא חיים ומוות ביד ה', כך כאן הם בידי המלך, היכול לשלוט בהם.

at-tu-nu tu-ša-ab-li-ṭú-na-nu / ù at-tu-nu / \ ti-mi-tu-na-nu -
היכולים להחיותנו ואתם היכולים להמיתנו' (א"ע 33-31, 238; וראה מורן,
1987, עמ' 464; הנ"ל, 1992, עמ' 95; ירקן, 1933, עמ' 115).
[at-]ta tù-[ba]l-la-ṭá-an-ni / [ù] at-ta tù-uš-mi-it-an-ni / a-na pa-ni-ka-
ma a-dag-gal / ù at-ta-ma bēli (EN)-ia -
אל פניך אביט, ואתה הוא אדוני' (א"ע 10-7, 169; וראה זרעאל, II, 1991,
עמ' 52, 53; ירקן, 1933, עמ' 115).

ובמקרא:

- יהוה ממית ומחיה מוריד שואל ויעל (שמואל א ב, ו).

- ראו עתה כי אני הוא ואין אלהים עמדי אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא ואין מידי מציל (דברים לב, לט).

דְּבָקוֹת בַּה'

דְּבָקוֹת האדם באורחות האלוהות והבעת הנאמנות לה מוצאות את ביטויין בדברי הכנענים למלך מצרים.

- be-lí i-na aš-ri an-ni-im a-na-ku šu-ú-ut / ^{LÚ}arad(ĪR)-ka a-na ʿša' -
be-lí-ia ^{SIL}ur-ḥu ub-ta-i₁₅ / iš-tu ša be-lí-[i]a la a-pát-tar-mi
במקום הזה אנוכי עבדך. את הדרך לאדוני אני דורש; את אדוני לא אטוש'
(א"ע 55, 6-4; וראה ירקן, 1933, עמ' 111).

- בפְּקָדִין אשיחה ואביטה ארחתיך (תהלים קיט, טו).

- yi-iš-mé šār-ru bēl(EN)-nu / a-wa-te ardī(ĪR.MEŠ) ki-ti-šu / ù ia-di-na
qīšta(NÍG.BA) / a-na ardī(ĪR)-šu ù ti-da-ga-lu / ^{LÚ.MEŠ}a-ia-bu-nu ù /
ti-ka-lu ep-ra ša-ri / šār-ri ú-ul ti-na-mu-uš / iš-tu mu-ḥi-nu
המלך אדוננו את דברי עבדיו הנאמנים וייתן נא תשורה לעבדו, למען ייראו
אויבינו ויאכלו עפר. נשמת המלך לא תמוש מאתנו" (א"ע 100, 38-31;
וראה ירקן, 1933, עמ' 112).

- כי כל עוד נשמתי בי ורוח אלוה באפי אם תדברנה שפתי עולה ולשוני אם
יהגה רמיה (איוב כז, ג-ד).

עצמת הקול

השימוש בהדגשת עצמת הקול להבלטת איכותו וכוחו של המלך ולציון השפעת קולו על הארץ מזכיר את התיאור המפורט הנסב על עוז קולו של ה' וסגולתו בספר תהלים.

- be-li / ^dŠamaš(UTU) ša it-ta-ší i-na muḥ-ḥi / ^{KUR}ma-ta-ti i-na u₄-mi
u₄-mi-ma / ki-ma ši-ma-at ^dŠamaš(UTU) a-bu-šu damqu(SIG₅) / ša
i-ba-li-iṭ i-na še-ḥi-šu ṭābi(⟨DU⟩G. GA) / ù i-sà-ḥír i-na ša-pa-ni-šu /
ša it-ta-ša-ab gáb-bi māti(KUR-ti) / i-na pa-ša-ḥi i-na du-ni ZAG \
ḥa-ap-ši / ša id-din ri-ig-ma-šu i-na sa-me / ki-ma ^dBaflu(IŠKUR) ù
tar¹-gu₅-ub gáb-bi / māti(KUR-ti) iš-tu ri-ig-mi-šu
היוצא מעבר הארצות יום יום כמצוות השמש, אביו הטוב, הנותן חיים
בנשיפתו הטובה ושכ אל מקום סתרו, אשר כל הארצות מוצבות בשלום
בחוזק ידו, הנותן קולו בשמיים כמו בעל, וכל הארץ נפחדת מקולו' (א"ע
147, 5-15; וראה ירקן, 1933, עמ' 113; מורן, 1987, עמ' 379 הע' 4; הנ"ל,
1992, עמ' 234 הע' 4).

- קול יהוה על המים אל הכבוד הרעים, יהוה על מים רבים; קול יהוה בכח, קול יהוה בהדר; קול יהוה שֹׁכֵר אֲרֻזִּים, וישָׁכֵר יהוה את אֲרֻזֵּי הַלִּבְנוֹן, וירקידם כמו עגל לִבְנוֹן וְשָׂרִיץ כִּמוּ בֶן רֵאמִים; קול יהוה חֹצֵב לִהְבוֹת אֵשׁ; קול יהוה יחיל מדבר, יחיל יהוה מדבר קדש; קול יהוה יחולל אֵילֹת ויחשֹׁף יַעֲרוֹת ובהיכלו, כָּלוּ אֲמֹר כְּבוֹד (תהלים כט, ג-ט; וראה קראוס, 1989, עמ' 348-349).
- המו גוים מִטּו מַמְלָכוֹת, נתן בקולו תמוג ארץ (תהלים מו, ז).
- קול רעמך בגלגל האירו בריקים תבל, רגזה ותרעש הארץ (תהלים עז, יט).

צמא

- באיגרות מובעת כמיהה לראות את פני המלך, ובמקרא הכמיהה לחזות בפני אלוהים מתוארת כצמא ממש.
- *ma-ti-mi i-mur / pa-ni šarri(LUGAL) be-li-ia* 'מתי אראה את פני המלך אדוני?' (א"ע 147, 59-60; וראה ירקן, 1933, עמ' 114).
  - אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך (תהלים יז, טו).
  - צמאה נפשי לאלהים לאל חי מתי אבוא ואראה פני אלהים (תהלים מב, ג).
  - *bēl(EN)-ia il(DINGIR)-i[a^dŠamši(UTUx[ERÍN]-ia) / mi-i-na-am a[p-pu-na-ma ú-bá-?-i] / pa-ni šarri(LUGAL) bēli(EN)-i[a] / bá-nu-ta* 'אדוני, אל, שמי, מה ע[וד אבקש?] את פני המלך אדוני[?] היפות אבק[ש] עד עולם. ו[אנוכי] ובעלויה [עבד]י' (א"ע 165, 4-8; וראה יזרעאל, 1991, II, עמ' 40-42; ירקן, 1933, עמ' 114).
  - *mi-i-na-am ap-pu-na-ma / ú-bá-?-i pa-ni šarri(LUGAL) bēli(EN)-ia / bá-nu-ta ú-bá-?-i / a-na-ku ù mārū(DUMU.MEŠ)-ia / ù aḥḥū(ŠEŠ.MEŠ)-ia gáb-bu ardūtu(LÚ.MEŠ ĪR) / ša šarri(LUGAL)* 'מה עוד אבקש? את פני המלך אדוני היפות אבקש. אנוכי ובניי ואחיי, כולנו עבדים של המלך אדוני; אנו מסורים' (א"ע 166, 8-6; וראה יזרעאל, 1991, II, עמ' 43, 44; ירקן, 1933, עמ' 114).
  - לֶךְ אֲמֹר לְבִי בִקְשׁוּ פָנַי, אֶת פְּנֵיךָ יְהוָה אֲבִיךָ (תהלים כז, ח).

הבעת גיל, שמחת לב ומאור עיניים

- *[iš-te-m]e a-wa-te^{MEŠ} ṭuppi(DUB) ša uš-teḡ-bil-šu / [a-na ia-ši] šarru* (LUGAL) *bēlu(EN)-ia ù en-du-um / [iš]-te-me a-wa-te^{MEŠ} ṭuppi(DUB)* *šarri(LUGAL) bēli(EN)-ia / ù yi-iḥ-di libbi(ŠÀ)-ia ù / 'in₄¹-nam-mu-ru* '2 *inā(IGI.MEŠ)-ia ma-gal* [שמע]תי את דברי המכתב אשר שלח [אלי]

המלך אדוני, וכש[ש]מעתי את דברי המכתב של המלך אדוני, [א-ואז] שמח לבי ואורו שתי עיניי מאודי' (א"ע 142, 10-8; וראה ירקן, 1933, עמ' 112).
 - ù i-nu-ma iš-te-mé a-wa-at / šarri(LUGAL) bēli(EN)-ia i-nu-ma
 iš-tap-pár a-na ardi(ĪR)-šu / ù yi-iḥ-di lib-bi-ia ù / yi-ša-qí
 rēši(SAG)-ia ù in₄-nam-ru / 2 inā(IGI)-ia / ḥe-na-ia i-na ša-me /
 a-wa-at šarri(LUGAL) bēli(EN)-ia
 כשכתב לעבדו, שמח לבי ויינשא ראשי ושתי עיניי ברקן בשמעתי את דבר המלך אדוני' (א"ע 144, 17-13).

- ואני בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך (תהלים יג, ו).
- פקודי יהוה ישרים משמחי לב, מצות יהוה ברה מאירת עינים (תהלים יט, ט).
- מאור עינים ישמח לב, שמועה טובה תדשן עצם (משלי טו, ל).

המלך והשמש

אחד מסימני ההיכר של מרבית מכתבי אל-עמארנה המצריים הוא המסגרת הקבועה שנוסח הסיום בנוי על פיה. ואכן, בפסקה האחרונה של המכתב הסופר המצרי מדמה את שלום המלך לשמש בשמים, אחר כך הוא מתאר את הצבא הרב ולבסוף הוא מציין את השלום הרב השורה בכל הממלכה המצרית (ראה במיוחד מורן, 1992, עמ' xxviii הע' 78).

- ù lu-ú ti-i-de₉ i-nu-ma ša-lim šarri (LUGAL) ki-ma ^d[š]amaš
 (UTU-aš) / i-na AN^{sa-me-e} šābū(ERÍN^{MEŠ})-šu ^{giš}narkabātu (GIGIR^{MEŠ})-šu
 ma-a-du / i-na māti (KUR) ilīti (UGU-ti) a-di māti (KUR) šaplīti
 (GAM-ti) ši-i ^dŠamaš (UTU-aš) / [a-d]i e-re-bi ^dŠamši (UTU-ši) ma-gal
 šul-mu
 וחילות המרכבה שלו רבים, מן הארץ העליונה עד הארץ התחתונה, ממזרח עד מערב, שלום רב' (א"ע 162, 81-78; והשווה שם 99, 26-21, 163, 18-12, 69.277 כ"ל; 29-23, 370; 32-24, 369; 25-22, 367; 5-1').

ואף המלך עצמו מומשל לשמש:

- be-li / ^dŠamaš(UTU) ša it-ta-ši i-na muḥ-ḥi / ^{KUR}ma-ta-ti i-na u₄-mi
 u₄-mi-ma
 'אדוני הנו השמש היוצאת מעבר הארצות יום אחר יום' (א"ע 147, 7-5).

במקרא ה' ממשיך מושל צדיק לאור השמש בבוקר:

- אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל, מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים, וכאור בקר יזרח שמש, בקר לא עבות מנגה ממטר דשא מארץ (שמואל ב כג, ג-ד).

תארים וצירופי לשון כבולים ובלתי כבולים

1. שם התואר kabtu 'כבד' לציון עושר

- [šū-ú-ma k]a-bi-it abnāti(NA₄.MEŠ) ka-bi-it kaspu(KÜ.BABBAR) -
ka-bi-it [ḥurāšu (KÜ.GI)] 'הוא' היה כבד באבנים, כבד בכסף, כבד
ב[זהב] "א"ע 11, 23).

- ואכרם כבד מאד במקנה בכסף ובוזהב (בראשית יג, ב).

2. שם העצם libbu 'לב'

א. לציון הערפה ורצון:

- šum-ma lib-bi šarri (LUGAL) ba-li uš-ša-[ar] / šābī (ERÍN.MEŠ) -
pí-tá-ti ia-aš-pu-ur a-na / 'Ia-an-ḥa-mi ù a-na 'Pi-ḥu!-ra! [...] 'אם אין
המלך מעדיף [אז: חפץ] לשלון[ח] צבא סדיר, (אוראז) יכתוב נא לינחמו
ולפיח'ורה [...] 'א"ע 117, 59-61, וראה שם 108, 56-58; 112, 30-34;
130, 44-48; 131, 10-14; השווה במיוחד אל דברי הימים א כח, ט; כט, ט
וכן שמות לה, ה, כא, כב, כט וכו').
- ki-ma lib-bi-šu-nu 'כרצונם' (א"ע 125, 43).

ובמקרא:

- בעבור דברך וכלבך עשית את כל הגדולה הזאת להודיע את עבדך (שמואל
ב ז, כא).

ב. libbu itti libbi 'לב עם לב' = להסכים:

- i-nu-ma 1 ḥa-za-nu / lib-bu-šu it-ti lib-bi-ia / ù ú-dab-bi-ra 'Abdi -
iR-A-ši-ir-ta / iš-tu māt (KUR) A-mur-ri 'לו הסכים עמי מושל עיר
אחד, הייתי מגרש את עבדי־אשירתה מארץ אמור' (א"ע 85, 66-69).

במקרא מובעת הסכמה כללית בצירוף לב אחד:

- ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים (ירמיהו לב, לט).

3. שם העצם pānū 'פנים' בצירוף שם תואר

א. ṭabuttu pānū 'פנים טובות' = כוונה טובה, מטרה טובה:

- šu[m]-[m]a ṭa-bu-ut-ta pa-nu-ka da-am-qí-iš / ḥurāša (KÜ.[G]I) -
ma-da šu-bi-lam 'אם' כוונתך טובה, שלח זהב רב' (א"ע 16, 32-33).

במקרא יחס האדם לזולתו ניכר במבט פנים:

- וירא יעקב את פני לבן והנה איננו עמו כתמול שלשום (בראשית לא, ב).
- ויאמר להן ראה אנכי את פני אביכן כי איננו אלי כתמל שלשם (שם שם, ה).

ב. *pānûtu šanûtu* 'פנים שונות' = כוונה אחרת:

- *ù i-ia-nu-um pa-¹nu¹-ta₅ ša-n[u]-ta₅ / a-na ia-ši* -
אחרת' (א"ע 250, 57-58, וראה שם 119, 42).

גם במקרא שם העצם פנים מציין כוונה והחלטה בביטוי שם פנים:

- כל האנשים אשר שמו את פניהם לבוא מצרים לגור שם (ירמיהו מב, יז).

4. תואר הפועל *tumal šalšami* 'תמול שלשום' = ימים שעברו

- *ma-a-ga-mi / tu-ma-al ša-al-ša-mi / ma-¹a¹-¹ga¹-am-mi i-na-an-na /* -
tu-ma-al ša-al-ša-mi / ti₇-iq-bu-ni [...]
ישנן היום! תמול שלשום הם אמרו לי [...] (א"ע 362, 13-17; וראה רייני, 1996, III, עמ' 127-128).

במקרא עשרים וארבע היקרויות של כ/מ/(א)תמול שלשום, והנה שתי דוגמאות:

- וירא יעקב את פני לבן והנה איננו עמו כתמול שלשום (בראשית לא, ב).
- ויען בעז ויאמר לה הִגֵּד הִגֵּד לי כל אשר עשית את חמותך אחרי מות אישך ותעזבי אביך ואמך וארץ מולדתך ותלכי אל עם אשר לא ידעת תמול שלשום (רות ב, ב).

ביטויים שרכיביהם פועל ושם

1. פועל בצירוף שם העצם *išātu* 'אש'

באיגרות ובמקרא שם עצם זה מצטרף לשלושה פעלים מקבילים. במקרא שניים מהם - שרף באש ושילח (ב)אש - מתועדים בנסיבות של מלחמה. לא כן השלישי - שם אש.

א. *ina išāti šarāpu* 'שרף באש' (ביטוי נפוץ באכדית, ראה *CAD*, Š/2, עמ' 51-52):

- *ù māt (KUR) [Ú-]pè mātātu (KUR.KUR-tu₄) ša be-lí-ia / i-na išāti* -
i-šar-ri-ip-šu (IZI.MEŠ) 'והוא שרף באש את ארץ [או]פה, את הארצות של אדוני' (א"ע 53, 37-39, וראה שם 55, 41; 306, 32).

- הנני מצוה נאם יהוה והשבתים אל העיר הזאת ונלחמו עליה ולכדוה ושרפה באש ואת ערי יהודה אתן שממה מאין ישב (ירמיהו לז, כב; הביטוי מופיע במקרא יותר מחמישים פעם).

ב. *išāta wuššuru* 'שילח (ב)אש':

- *mi-nu kal[bū] (UR.G[₁₇.MEŠ]) / ¹DUMU.MEŠ ¹Abdi (İR)-A-ši-ir-t[a]* -
ù ti-pu-šu-na / ki-ma lib-bi-šu-nu ù / tu-wa-ši-ru-na URU.MEŠ /
šār-ri i-na ^dIZI 'מי הם הכלב[ים], בני עבדי אשריתך, העושים כרצונם

ושולחים אש בערי המלך? (א"ע 125, 40-45, וראה שם 185, 24 וכן 189, 2).

- שלחו באש מקדשך לארץ חללו משכן שמך (תהלים עד, ז).
- ושלחתי אש במואב ואכלה ארמנות הקריות (עמוס ב, ב, וראה שם שם, 5; וראה גם שם א, ד; ז; י; יב; וראה גם שופטים א, ח; כ, מח; מלכים ב ח, יב; הושע ח, יד; יחזקאל לט, ו).

ג. ana išāti šakānu 'שם אש':

- ù ša-ka₄-a[n ālī (URU.DIDLI.ĤĀ)] / šarri (LUGAL) bēli(EN)-i[a] / a-na i₁₅-ša-t[i₇] 'יהעלה באש את [ערי] המלך אדוני' (א"ע 174, 15-17; וראה שם 176, 12-13).

- ויתנו לנו שנים פרים ויבחרו להם הפר האחד וינתנהו וישימו על העצים ואש לא ישימו ואני אעשה את הפר האחד ונתתי על העצים ואש לא אשים (מלכים א יח, כג; וראה שם שם, כה).

2. פועל בצירוף שם העצם karṣū 'קורציא'

א. karṣī akālu 'הלשין', 'השמיץ' (akālu - 'אכל'):

- am-mi-ni la-a tá-a-ku-ul kar!-šī-i-šu a-na pa-ni šarri (LUGAL) bēli(EN)-ia 'מדוע לא הלשנת עליו לפני המלך אדונך' (א"ע 162, 16, ושם 160, 31; 161, 8; 254, 16; 286, 6; וראה מק-קרטר, 1973).

- כל קבל דנה בה זמנא קרבו גברין כשדאין ואכלו קרציהון די יהודיא (דניאל ג, ח).

ב. karṣī qabû 'השמיץ' (qabû - 'אמר'):

- qa-bi / ka₄-ar-šī-ia: šī-ir-ti / i-na pa-ni ¹šarri (LUGAL)-ma be-lī-ia 'הושמצתי לפני המלך אדוני' (א"ע 252, 13-15).

הסופר הכנעני השתמש בטעות בפועל qabû 'אמר' במקום בפועל akālu 'אכל'.

3. פועל בצירוף שם העצם pānû 'פנים'

א. pāna dagālu 'התקבל (לריאיון)' (dagālu - 'הביט', 'ראה'):

- ¹Abdi(ĪR)-^dAddi(IŠKUR) ù] / ¹Bēn(DUMU)-a-zi-mi u[š]-šī-i[r] / šār-ru a-na la-qé-šī-m[a ù] / ti-da-ga-lu pa-na-šū / ù a-na ^dAddi(IŠKUR) q[a]-b[a] / šār-ru 'את עבד-הדי ואת בן-אזי שלח המלך כדי לקחת אותה והם התקבלו לריאיון <אצלו> ואמר המלך לעבד-הדי' (א"ע 120, 34).

הביטוי הנדון אינו כבול, ובהיקרות אחרת יש לתרגמו תרגום מילולי:

- a-na pa-ni-ka-ma a-dag-gal 'אל פניך אביט' (א"ע 169, 9).

במקרא נראה פנים. כנראה, הסופר משתמש בבניין נפעל ולא בבניין קל מפני שאל לו לאדם לראות פני אלוהים:

- מתי אבוא ואראה פני אלהים (תהלים מב, ג).

ב. *pānī damāqu* (ana/ina) *pānī damāqu* - 'היה טוב':

- *ù yi-da-mi-iq / i-na pa-ni šarri (LUGAL-ri) bēli(EN)-ia / ù yu-wa-ši-*

ra / 1^{LU}rabû (GAL) a-na na-ša-ri-ia

אלי פקיד בכיר לשמרני' (א"ע 64, 10-13).

- *da-mi-iq-mi / a-na pa-ni šarri (LUGAL) bēli(BE)-ia / ʾAbdi*

(īr)-^dA-ši-ir-ta kalbu (UR.GI₇) i-nu-ma / in₄-né-ep-ša-at mātātu

המלך אדוני מעשה עבדי אשירתה הכלב, כשארצות המלך אדוני מצטרפות

אלי...? (א"ע 84, 6-10, ושם 36; שם 85, 33; 107, 20; 108, 8; 112,

40; 116; 48; 117; 71).

ג. *pānī nadānu* 'נשא פנים', 'פנה בביטחון' (*nadānu* - 'נתן'):

- *ù qí-ba-mi / a-wa-ta₅ an-ni-ta a-na pa-ni / šār-ri bēli(EN)-ka i-nu-ma*

/ a-bu ù be-lu at-ta-ma / a-na ia-ši ù a-na ka-ta₅ / pa-ni-ia na-ad-na-ti

'לכן אמור נא את הדבר הזה לפני המלך אדונך כי אתה אב ואם לי ואלך

נשאתי פניי' (א"ע 73, 33-38; וראה ירקן, 1933, עמ' 112; השווה אל א"ע

148, 9-10, 26-27; כהן, 1993, עמ' 234 הע' 25; *CAD*, N/1, עמ' 53

בשביל דוגמאות רבות).

- כי אז על שדי תתענג ותשא אל אלוה פניך (איוב כב, כו).

ד. *pānī šabātu* 'נפגש פנים אל פנים' (*šabātu* - 'תפס', 'אחז'):

- *ki-i-me-e te-le-é?-e-mi ù pa-ni-šu-nu ni-ša-ab-bat*

ניפגש עמם' (א"ע 170, 10-11 ושם 30-31; וראה מורן, 1992, עמ'

258 הע' 3).

במקרא הביטוי התראה פנים משמעו 'נפגש':

- לכה נתראה פנים (מלכים ב יד, ח).

ה. *ina pānišu tarāšu* 'היה ישר בעיניו', 'היה בסדר' (*tarāšu* - 'היה ישר' וגם

'הושיט'):

- *ù li-ut-ru-uš-mi / i-na pa-ni šarri(LUGAL) bēli(EN)-ia li-ba-lu-uṭ*

arad(ĪR)-šū 'אם יישר בעיני המלך אדוני, יחיה נא את עבדך' (א"ע 198, 26-24, ושם 92, 47-46; 106, 35, 41; 366, 28).

ובמקרא:

- ועתה הננו בידך כטוב וכישר בעיניך לעשות לנו עשה (יהושע ט, כה).

4. פועל בצירוף שם העצם qātu 'יד' - qāta šabātu 'אחז ביד' = תמך, עזר

- ù i-na-an-na^{URU}Tù-ni-ip^{KI} / āl(UJR)U-ka i-ba-ak-ki / ù di-ma-te^{MEŠ}-šū
 עירך, בוכה ודמעותיה זורמות, ואין אחז בה בידנו" (א"ע 59, 42-39; וראה
 ירקו, 1933, עמ' 111-112; דוגמאות באכדית ראה CAD, §, עמ' 42).

- התעוררי התעוררי קומי ירושלם אשר שתית מיד יהוה את כוס חמתו את
 קבעת כוס התרעלה שתית מצית; אין מנהל לה מכל בנים ילדה ואין מחזיק
 בידה מכל בנים גדלה (ישעיהו נא, יז-יח).

5. פועל בצירוף שם העצם rešū 'ראש' - reša našû 'הרים ראש' = התעניין ב-,
 דאג ל-

- am-mi-ni re-e-ši la iš-[ši] 'מדוע לא התעניין בי' (א"ע 7, 17).
 ù šī-i re-e-ši la iš-šu-ú 'והיא לא דאגה לי / התעניינה בי?' (א"ע 11, 27).
 - בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך והשיבך על כנך ונתת כוס פרעה
 בידו כמשפט הראשון אשר היית משקוהו (בראשית מ, יג; וראה CAD, N/1, עמ' 108; השווה אל כהן, 1993, עמ' 236 הע' 35).

סיכום

מבחר הדימויים, התיאורים ומטבעות הלשון מאיגרות אל-עמארנה ומהמקרא מראה בעליל כי ממסורת תרבותית אחת ניזונו הסופרים הכנענים, המצרים, המסופוטמים והצפון-סורים. עם זה כמובן, בכל אחד מהאזורים הללו הייתה מסורת ספרותית מקומית, ובמכתבי צור ובאחרים, למשל, יש ביטויים ותיאורים הלקוחים מהמסורת המצרית (כגון תיאור המלך המושווה לשמש, וראה לעיל). במישור הכללי שימשו איברי הגוף - פנים, לב ויד - רכיבים ביצירת ביטויים. הם מצטרפים אל הפועל ויוצרים צירופים כבולים. ראוי לציין כי בכל אחד מן הדיאלקטים עשוי מובנו של הניב שנרקם לשאת משמע שונה.

רשימת הקיצורים

- W. F. Albright, "An Archaic Hebrew Proverb in an = 1943 אולברייט, "Amarna Letter from Central Palestine", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 89 (1943), pp. 29-32
- א"ע = מכתבי אל-עמארנה המצוטטים לפי המספור של קנודטצון, 1915
- F. M. Th. de Liagre Böhl, "Hymnisches und rythmisches in = 1914 בוהל, den Amarnabriefen aus Kanaan", *Theologische Literaturzeitung* 35 (1914), pp. 337-340
- F. M. Th. de Liagre Böhl, "Hymnisches und rythmisches in = 1953 בוהל, den Amarnabriefen aus Kanaan", *Opera Minora*, Groningen 1953, pp. 375-379, 516-517
- M. Dahood, *Psalms III 101-150, The Anchor Bible*, Garden = 1970 דהוד, City, New York 1970
- D. R. Hillers, "Dust: Some Aspects of Old Testament = 1987 הילרס, Imagery", in J. H. Marks and R. M. Good (eds.), *Love and Death in the Ancient Near East: Essays in Honor of Marvin H. Pope*, Guilford 1987
- R. S. Hess, "Hebrew Psalms and Amarna Correspondence = 1989 הס, from Jerusalem: Some Comparisons and Implications", *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 101 (1989), pp. 249-265
- N. J. Tromp, *Primitive Concepts of Death and the = 1969 טרומפ, Netherworld in the Old Testament*, Rome 1969
- S. Izre'el, *Amurru Akkadian: A Linguistic Study*, 2 Vols. = 1991 יזרעאל, *Harvard Semitic Studies* 41, Atlanta 1991
- R. F. Youngblood, *The Amarna Correspondence of Rib- = 1961 ינגבלר, Haddi, Prince of Byblos (EA 68-96)*, Ph.D. diss., Dropsie College, Philadelphia 1961
- A. Jirku, "Kana'anäische Psalmenfragmente in der vor- = 1933 ירקו, israelitischen Zeit Palästinas und Syriens", *Journal of Biblical Literature* 52 (1933), pp. 108-120
- C. Cohen, "The Biblical Priestly Blessing (Num. 6:24-26) in = 1993 כהן, the Light of Akkadian Parallels", *Tel Aviv* 20 (1993), pp. 228-238
- D. O. Edzard, "Die Tontafeln von Kāmid el-Loz", D. O. Edzard = כ"ל et. al., *Kāmid el-Loz - Kumidi*, Bonn 1970, pp. 55-62, Pls. 10-14

- W. L. Moran, "The Syrian Scribe of the Jerusalem Amarna = 1975 מורן, "The Syrian Scribe of the Jerusalem Amarna Letters", H. Goedicke & J. J. M. Roberts (eds.), *Unity and Diversity*, Baltimore 1975
- W. L. Moran, *Les lettres d'El Amarna: Correspondance = 1987 מורן, "Les lettres d'El Amarna: Correspondance diplomatique du pharaon*, With collaboration by V. Haas and G. Wilhelm, Trans. by D. Collon and H. Cazelles, Paris 1987
- W. L. Moran, *The Amarna Letters*, Baltimore & London = 1992 מורן, "The Amarna Letters", Baltimore & London = 1992
- P. K. McCarter, "Rib-Adda's Appeal to Aziru (EA 162, = 1973 מן-קרט, "Rib-Adda's Appeal to Aziru (EA 162, = 1973 1-21)", *Oriens Antiquus* 12 (1973), pp. 15-18
- D. A. Marcus, "Famous Analogy of Rib-Haddi", *Journal = 1973 מרקס, "Famous Analogy of Rib-Haddi", Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University* 5 (1973), pp. 281-286
- S. Paul, *Amos*, Minneapolis 1991 = 1991 פאול, "Amos", Minneapolis 1991 = 1991
- S. Paul, *Amos*, Minneapolis 1991 = 1991 פאול, "Amos", Minneapolis 1991 = 1991
- W. von Soden, "Alter Orient und Altes Testament: = 1967 פון זודן, "Alter Orient und Altes Testament: Grundsätzliche Erwägungen zu einem neuen Buch", *Die Welt des Orients* 4 (1967), pp. 38-47
- J. A. Knudtzon, *Die El-Amarna Tafeln*, Leipzig 1915 = 1915 קנדטצון, "Die El-Amarna Tafeln", Leipzig 1915 = 1915
- H. J. Kraus, *Psalms*, Minneapolis 1989 = 1989 קראוס, "Psalms", Minneapolis 1989 = 1989
- A. F. Rainey, "A New Translation of : 1987 ביקורת על מורן, "A New Translation of : 1987 the Amarna Letters - After 100 Years", *Archiv für Orientforschung* 36-37 (1989-1990), pp. 56-75
- A. F. Rainey, "Inūma Clauses in the Amarna Letters from = 1992 רייני, "Inūma Clauses in the Amarna Letters from Canaan", *Israel Oriental Studies* 12 (1992), pp. 177-191
- A. F. Rainey, *Canaanite in the Amarna Tablets: A Linguistic = 1996 רייני, "Canaanite in the Amarna Tablets: A Linguistic Analysis of the Mixed Dialect Used by Scribes from Canaan*, 4 Vols., Leiden 1996
- ANET = J. B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton 1955
- CAD = *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*
- KTU = M. Dietrich, O. Loretz & J. Sanmartín, *The Cuneiform Alphabetic Texts from Ugarit, Ras Ibn Hani and Other Places*, Münster 1995²

בעיות בתורת ההגה והצורות של עברית המקרא

א. הרהורים על הכרונולוגיה היחסית של פישוט המכפל בסוף המילה

כידוע, שפות רבות נוטות לפשט עיצורים כפולים (או ארוכים) במצב סופי¹. אולם יש גם לשונות המקיימות מכפל סופי, בייחוד כאשר המילה התוכפת פותחת בתנועה². בעברית נעלם המכפל הסופי³, ודגש במצב סופי במקום שמבחינה היסטורית היה בו מכפל אינו מתועד אלא במילים נִתְּתָּ, אֶתָּ⁴. פישוט המכפל לא התהווה בשלב אחד. עוד באם השמית (שכמובן, עדיין נשתמרו בה התנועות הקצרות הסופיות, ובכללן תנועות היחסות ותנועות דרכי הפועל) נסתיימו בעיצורים קטגוריות מורפולוגיות מסוימות (ציזוי, עתיד מקוצר), ועל כן יכלו להסתיים בעיצור כפול (כגון *subb, *yasubb - צורות הציזוי והעתיד

1. ראה למשל גזניוס, עמ' 74, הע' 1.
2. זה המצב בלהגים ערביים לא מעטים, עיין מאטסון, עמ' 106; בלנק, בגדד, עמ' 54; יסטרו, קלת, עמ' 96; ברגשטרסר, דמשק, עמ' 41, שו' 25; וכן ברוקלמן, שמית, I, עמ' 67, שו' 6-8.
3. על כל פנים זה המצב במסורת טבריה. הדעות חלוקות באשר למסורת בבל, אך גם לעניינה נראות דעותיהם של ברגשטרסר (דקדוק, I, עמ' 141, הע' 3) וייבין (עמ' 351) שהחריגים (המרוכים בה יחסית) משקפים עיצור פשוט ברגש קל, ועל כן מסתבר שגם במסורת הבבליה נעשו עיצורים כפולים סופיים לפשוטים.
4. כך המצב במסורת טבריה (בבבליה, כאמור, החריגים מרובים, עיין ייבין, עמ' 349-351, §18). מן הסתם פעל גם ההיקש אל נתָּ, אתָּ; אולם מסתבר שהסיבה המכרעת שֶׁת הדגושה נשתמרה הייתה נשילתה המאוחרת יחסית של התנועה הסופית של *נתי (נוכחת), *אתי. קרוב לוודאי שכאשר נשלח i- הסופית במילים אלו (הדבר קרה מאוחר יחסית, שהרי עדיין הן נשתמרו בִּי סופית בצורות כתיב), חילופי בגדכפ"ת שלא במצב תחילי כבר חדלו מלהיות אוטומטיים לגמרי (כפי שקרה גם בבגדכפ"ת כפולות בשווא נע באמצע המילה, ועיין עליהן בהמשך), ואין הדגש בשתי מילים אלו אלא דגש קל, כי ת כפולה נעשתה אוטומטית לפשוטה בכזוה במצב סופי. אם כן, אין הן חורגות מפישוט המכפל במצב סופי אלא משקפות פוצצת פשוטה אחרי תנועה (ומבחינה זו אינן שונות מצורות מעין שִׁמְעָתָּ). מן הראוי להשוות גם אל המצב בסורית (עיין נלדקה, עמ' 18-19; ברוקלמן, סורית, עמ' 40-41), שלא נדירים בה המכפלים הסופיים בשמות אך בפעלים (הכפולים) הם נעלמו. יש לזכור שבסורית נעלמה ע' הפועל הכפולה כמעט לחלוטין בפועלי ע"ע ולא נשתמרה אלא בעבר נוכח ונסתרת (ואף

המקוצר של הכפולים), וייתכן מאוד (אף שאין להוכיח זאת) שכבר באותה תקופה פושט המכפל: *sub, *yasub⁵.

השלב השני והעיקרי היה כשנשלו התנועות הקצרות הסופיות ומילים רבות מאוד הסתיימו בעיצור, ועל כן לעתים קרובות שורשים כפולים נסתיימו בעיצור כפול, והעיצורים הכפולים הסופיים האלה נעשו פשוטים. כאשר עיצור כפול כזה, שנעשה פשוט, היה מעיצורי בגדכפ"ת, הוא נעשה רפה, מאחר שבא אחרי תנועה. אין לדעת אם ריפוי בגדכפ"ת קודם לפישוט המכפל הסופי (אך עדיין פעל בזמן הפישוט) או חל בעת אחת עמו (ובשני מקרים אלו צריך אפוא להניח שבגדכפ"ת כפולות סופיות נעשו בבת אחת פשוטות רפות) או מאוחר ממנו (ובמקרה זה צריך להניח שני שלבים: בראשון נהפך העיצור הכפול הפוצץ לפוצץ פשוט, שהרי ריפוי בגדכפ"ת עדיין לא פעל, ובשני הפוצץ הפשוט, שבא אחרי תנועה, נעשה רפה)⁶. מכל מקום ברי שמעתק בגדכפ"ת הפוצצות אחרי תנועה לרפות חל גם בצורות האלה (*רַב < רָב), ובמילים אחרות: ריפוי בגדכפ"ת פעל בעת שהיו הצורות במכפל מפושט קיימות.

בשלב מאוחר יותר, כשחדלו חילופי בגדכפ"ת פוצצות ורפות (שלא במצב תחילי) מלהיות אוטומטיים⁷, נטו לפשט עיצורים כפולים אמצעיים שאחריהם תנועה קצרה ביותר (שווא נע), מעין מְסַעִיָּהם (לעומת מְסַעִיָּה). כיוון שהתופעה מאוחרת, התנהגות בגדכפ"ת כאן שונה במבצע סופי: הן נשארו דגושות אף על פי שבאו פשוטות אחרי תנועה. נמצא שצורה מעין הַבְּגָדִים אפשר שעדיין היא משקפת habbagādīm ב־ב פוצצת כפולה בעלת תנועה קצרה ביותר, ואפשר שהכוונה בה ל־habgādīm ב־ב פשוטה דגושה בדגש קל אחרי תנועה. לא ייתכן שלפחות במחצית המקרים לא תשתקף ב פוצצת פשוטה, שהרי בוודאי ובוודאי עיצור פוצץ שלפני תנועה קצרה ביותר⁸ קשה להכפיל יותר מעיצור שוטף⁹.

בנסתרים, שלא בוטא בהם עוד שורוק סופי, לא נשתמרה, עיין נלדקה, עמ' 19, שו' 4), ועל כן לא פעל בהם ההיקש של צורות בעלות מכפל אמצעי כפי שפעל בתחום השמות.

5. יש להניח שריפוי בגדכפ"ת מאוחר מפישוט המכפל במקרים אלו, שהרי לפנינו צורות של אם השמית (*yasubb, *subb). צריך אפוא להניח שני שלבים: (1) סַב, יָסַב (מאחר שאני דן כאן בפישוט המכפל, איני מתחשב לא כאן ולא בהמשך במעתקים שאינם קשורים בנושא); (2) סַב, יָסַב, המשקף את השפעת ריפוי בגדכפ"ת (המאוחר).

6. לא מובן לי מדוע ברגשטרסר (דקדוק, I, עמ' 141, e24§) מניח דווקא שפישוט המכפל קודם לריפוי.

7. לפרטים עיין לשוננו נד (תש"ן), עמ' 108-109.

8. לא לכאן שייכות צורות מעין זָרָוֶן, כְּתָנָה, המשקפות כנראה הכפלה תניינית הנעלמת בנטייה. ועיין ברוקלמן, שמית, I, עמ' 69, שו' 1-4; ברגשטרסר, דקדוק, I, עמ' 140, שו' 9 ואילך.

9. על קו לשון זה בטורית ראה נלדקה, עמ' 14, שו' 12.

לא מקובלת עליי השערתו של הריס (עמ' 76, § 59) שמעתק סיומת הנקבה ת < ךָ בשמות לא פעל עוד בעת פישוט המכפל הסופי, שכן לטענתו, לו פעל המעתק, הייתה אַחַת נעתקת ל*אֶחָה. לדעתי, אין כל הוכחה לקשר סיבתי בין שני קווי הלשון, שהרי לפי שיקול זה גם צורת פועל כמו שָׁבַת, שהייתה קיימת מאז נשלו התנועות הסופיות הקצרות, הייתה צריכה כביכול להיהפך ל*שְׁבָה! על כורחנו נאמר ששָׁבַת נשתמרה בהשפעת ההיקש אל צורות אחרות (שבתה, שבתו וכו'), והוא הדין לאחת (שמבחינה פונולוגית ודאי הורגשה כמייצגת *אַחַדָּה, בהשפעת אחד, אחדים). סיכום: פישוט המכפל הסופי התרחש מן הסתם בשני שלבים - ראשית בצורות שהסתיימו כבר באם השמית בעיצור כפול, בתקופה שעדיין לא התחלפו בגדכפ"ת דגושות ורפות, ואחר כך במילים רבות שהמכפל בא בהן במצב סופי מחמת נשילת התנועות הקצרות הסופיות. התחלפות בגדכפ"ת דגושות ורפות השפיעה על בגדכפ"ת סופיות במקרים אלו, שהיו מוכפלות בהם מעיקרן, והן נעשו רפות. ואולם אין לקבוע אם התחילה התחלפות זו עוד לפני נשילת התנועות הקצרות הסופיות ונמשכה בעת הנשילה או התחילה ההתחלפות באותה העת ממש או רק לאחריה. רק אחר כך צמחה הנטייה לביטול ההכפלה באמצע המילה לפני שווא נע. מאחר שאז חדלה התחלפות בגדכפ"ת דגושות ורפות מלהיות אוטומטית, נשתמרו במקרים האלה אותיות בגדכפ"ת פוצצות פשוטות, אף על פי שקדמה להן תנועה.

ב. על שמירת י שורשית בפועלי ל"י

אף על פי שאי אפשר להסביר את כל צורות פועלי ל"י כגזורות משורשים שלשיים¹⁰, ברובן המכריע הן ניתנות להיגזר משלושה עיצורים¹¹, ובירקלנד (עמ' 42) אף הראה שכיוון ו/י בין תנועות לא התרחש אלא בכל לשון בנפרד, בד בבד, ולא באם השמית, ועל כן לא הביא לידי תוצאות זהות בלשונות הנבדלות. על רקע זה נעסוק בקו הלשון שפועלי ל"י שומרים לפעמים על י שורשית, אף על פי שהצורות השכיחות השילו את ה"י. לתופעה זו עדיין לא הוצע הסבר סביר. לפני שנתחיל בניתוח ההיסטורי מן הראוי לעמוד על תפקידן הסינכרוני של הצורות החריגות השומרות על ה"י. כידוע, צורות נדירות, כיוון שאינן שחוקות יש להן ערך אקספרסיווי ואפקטיווי והן מביעות כוח ורגש פיוטיים. דוגמה בולטת

10. עיין מ"ש"כ (1977) *Israel Oriental Studies* 7, עמ' 27-29.

11. זו הסיבה שברגשטרסר (דקדוק, II, עמ' 169) גזר את כל פועלי ל"י העבריים משלוש אותיות שורש.

לשימוש הסינכרוני בצורה נדירה לצורך הבעה פיוטית היא שימושן של צורות עתיד המסתיימות ב־ן (בעיקר י־ן) לתכלית זו, ולא מקרה הוא שהן שכיחות במיוחד בהפסק, שהרי להפסק כוח אקספרסיווי משלו¹². והנה גם צורות ל־י בשמירת ה־י מרובות בהבעה פיוטית־נבואית בעלת כוח הבעה רגשי ולעתים קרובות הן מתועדות בסוף פסוק ואף בצורות עתיד המסתיימות ב־ן, מעין יהמיון, יחזיון¹³.

צורות עתיד ב־ן מלמדות אותנו לא רק על שימושם הסגנוני של פועלי ל־י ש־י עיצורית משתמרת בהם אלא הן עשויות לשמש מפתח גם להבנת צורתן. פעלים בסיומת י־ן¹⁴ ראויים היו לבוא בקמץ שלפני הסיומת י־ן המוטעמת לא רק בהפסק אלא גם בהקשר, שהרי י־ן נשאה את הטעם המקורי וההברה שלפניה הייתה צריכה להתארך הארכה פֶּטוּנִית. ככל זאת לפי היקשן של צורות הקשר מעין י־ן ראו לעומת הפסק י־ן ראו מצויות צורות הקשר כמו תִּירָאוֹן לעומת (יִ)רָאוֹן. וכמו שצורות עתיד ב־ן היו ראויות לבוא במבנה מסוים אך מתוך היקש נשתנה מבנן, כך צורות ל־י המשמרות את האות י היו ראויות לבוא בתפוצה מסוימת ולא לשמור על ה־י אלא אחרי קמץ (ארוך), כפי שנראה בהמשך. ואולם בתקופה מאוחרת יחסית נבנו מצורות ההפסק צורות הקשר תנייניות ב־י שוואית ובהשפעתן של צורות פשוטות מעין יפתחו בהקשר, יפתחו בהפסק, אנו מוצאים יִרְיוֹן בהקשר לעומת יִכְרִיוֹן בהפסק. אולם השווא שבאות ו של יִרְיוֹן תנייני הוא והצורה הקדומה היא *יִרְיוֹן, שבעצם הייתה ראויה לבוא בהפסק בלבד, כפי שנראה להלן, ושריד ממנה נשתמר בצורת ההקשר תִּבְעִיוֹן ב־ע קמוצה. תִּבְעִיוֹן משקפת את השלב הקודם לִיִּרְיוֹן הן של צורות עתיד י־ן הן של צורות ל־י ב־י עיצורית. נשוב בהמשך לשלב הזה.

כעת נפנה לניתוח ההיסטורי של צורות ל־י ב־י עיצורית. אני מציע להנחת עבודה שהצורות ב־י שמורה הן צורות הפסק קדומות. בצורות אלו נשתמרה ה־י במקורה אחרי תנועה ארוכה, ומאחר שבהפסק התארכה ההברה המוטעמת¹⁵ שקדמה ל־י, נשתמרה ה־י בצורות ההפסק דווקא. שאכן י השתמרה

12. עיין ברגשטרסר, דקדוק, II, עמ' 20; בלאו, עיונים, עמ' 62-63; 71.

13. אוסף ממוין ומקיף של הצורות המקיימות את ה־י ימצא הקורא אצל ברגשטרסר, דקדוק, II, עמ' 166; למבר, עמ' 370; רוברטסון, עמ' 59-61.

14. עיין בלאו, עיונים, שם (לעיל, הע' 12).

15. הארכת ההפסק קדומה למדי בעברית, ומכל מקום היא קודמת לתחולתו של חוק פיליפי; עיין מ־ש"כ (1981) *Hebrew Annual Review* 5, עמ' 1 ואילך.

אחרי תנועה ארוכה באופן כללי, ולא בפעלים בלבד אלא גם בשמות, מראות צורות מעין ¹⁶גְלוּי, דְּיָי¹⁷, אויב, בלוי.

הערה א

בפועל ל"י היינו מצפים להישמרות י גם במקור המוחלט, שהרי היא באה אחרי תנועה ארוכה, למשל¹⁸ בבניין קל *galāyu < *galōyu < *gālōy (השווה אל בלוי המצוטט לעיל). מסתבר שצורות מעין גְלָה התהוו בהשפעת פועלי ל"א (המשפיעים על פועלי ל"י והמושפעים מהם), מעין רְפָא.

מן הסתם, פועלי ל"י בשמירת ה"י חלו בהם השלבים האלה:

1. צורות ההקשר *ḥasāyū < ḥṣo, yeh^csayū < יֶחֶסוּ, שבהן נשלה ה"י אחרי תנועה קצרה, לעומת ההפסק (בהארכת סוף פסוק) *ḥasāyū < ḥṣo, yeh^sāyūna < יֶחֶסְיוֹן, שנשמרה בו י אחרי תנועה ארוכה.

2. בגלל ההבדל הגדול בין צורות ההקשר לצורות ההפסק לא נתקיימו שתי הצורות זו ליד זו. צורת ההפסק נדחתה, צורות ההקשר הקדומות ḥṣo, יחֶסוּ חדרו גם להפסק וצורות ההפסק הקדומות חֶסִיו, יחֶסְיוֹן נעשו צורות משנה פיוטיות אקספרסיוויות בהפסק.

3. אף על פי שלצורות ב"י קשר חזק מאוד עם ההפסק, גם קשר היסטורי (כי התהוו בו), גם קשר סינכרוני (כי הן מתועדות בו לעתים קרובות), הן הורגשו בעיקר

16. עיין ברגשטרסר, דקדוק, I, עמ' 120, n17§; בלאו, דקדוק, עמ' 28, 7.3.2.4§; וגם באואר ולאנדר, עמ' 411, 257§; כולם לא הסיקו את המסקנה המתבקשת באשר לפועלי ל"י המשמרים את ה"י רוב הדקדוקים מדברים עליהם פשוט כעל צורות פיוטיות-נבואיות (ורברטסון [עמ' 57 ואילך] אף מניח הנחה גורפת ש"י בתחילת הברה נשתמרה בשירה הקדומה שבמקרא, ואילו קניג [עמ' 547] מזכיר סתם שצורות ב"י "עדיין" נשתמרו). הם מזכירים לפעמים את שכחותם בהפסק, ויש המדברים (גם) על התהוותם מתוך היקש בדרך של תצורה מחדש (ברוקלמן, שמית, I, עמ' 628, g2711§ וכן h בהערה; באואר ולאנדר, עמ' 409, k57§; ברגשטרסר, דקדוק, II, עמ' 169, שו' 17- [המביא עוד ספרות בעמ' 170, הע' 12]; בירקלנד, עמ' 46 [המתבסס על תורת השכבות שלו]), ויש המדברים על הטעמת המשפט (שטאדה, עמ' 237), ויש הרואים בהם צורות שאינן עבריות ממש אלא שנבנו על דרך הארמית (אוואלד, עמ' 299-300, 511; עיין גם בהצעות ג"א רנדסבורג לראות בצורות ב"י שמורה קווי לשון ארמיים צפוניים, עיין G. A. Rendsburg, *Biblica* 69 [1988], p. 116, n. 20; idem, *Israel* (Oriental Studies 15 [1995], pp. 182, 184, 185).

17. אני מנקד את האות ו בפתח (בעקבות בד"ב), כי אמנם כל תקריותיה בקמץ, אך הן באות בהפסק, והסופית ב"י ay בהקשר באה בקביעות בפתח, ועל כך עיין בהמשך. על כן טעה אבינרי (עמ' 190, פרק לח, g§) כשטען שצורת ההקשר ביחיד נפרד היא בקמץ (הוא לא התחשב למשל בבד"ב), ולא זו בלבד אלא קבע את הצורה הקמוצה המדומה בניין אב לניקודם של השמות בלשון חכמים.

18. שלא כדעת בירקלנד, עמ' 108.

כצורות פיוטיות, ולכן, כאמור לעיל, כיוון שבצורות הפסק רבות בא בהכרח הפתוחה המוטעמת קמץ לעומת שווא בהקשר, נבנו מצורות הפסק קמוצות מעין יחסיון צורות הקשר תנייניות ב־י שוואית; בהשפעתן של צורות פשוטות מעין יפתחו בהקשר, יפתחו בהפסק, אנו מוצאים יִרְיֹון בהקשר לעומת יבְּיֹון בהפסק. אולם השווא שבו של יִרְיֹון תנייני הוא והצורה הקדומה היא *יִרְיֹון, שבצעם הייתה ראויה לבוא בהפסק בלבד, ושריד ממנה נשתמר, כאמור, בצורת ההקשר תבְּיֹון ב־ע קמוצה, המשקפת את השלב הקודם לִירְיֹון (הן של צורות עתיד יֹון, הן) של צורות ל־י ב־י עיצורית. כמו כן נוצרו בשלב זה צורות ככינויים ב־י, מעין יְכְסִימו¹⁹.

הערה ב

רק לכאורה השם שְׂדִי (רק בהפסק שְׂדִי) חורג ממה שטענו ש־י משתמרת אחרי תנועה ארוכה דווקא, שהרי במבט ראשון נראה כאילו נשתמרה י אחרי תנועה קצרה דווקא, רוצה לומר אחרי פתח. אולם אין זו אלא מראית עין: בטברנית²⁰ פועל מעתק קבוע של $\bar{y} = \bar{y}$ (הקמץ הוא תנועה אחורית נמוכה למדי²¹) ל־י $ay =$ (הפתח תנועה נמוכה קדמית) מתוך הירמות ל־י הקדמית, והסופית הקבועה פִתְח־י בנפרד יחיד של צורות ההקשר בשמות עצם הן כלליים²² הן פרטיים²³ (ואין קמץ־י אלא בהפסק!) תוכיח, מעין גְבִי, אֲחִי, חָגִי. יש אפוא לקבוע את צורת ההקשר הקדומה של שְׂדִי בקמץ: *שְׂדִי. ואלו תולדות שְׂדִי המשווערות:

1. צורת הקשר *šadayu < שְׂדִה (כשנשלה ה־י אחרי תנועה קצרה), צורת הפסק *šadāyu (בהארכת הפסק; אחרי התנועה הארוכה י משתמרת; וכשהתנועות הקצרות הסופיות נושלות, מתהווה) < שְׂדִי.

2. בגלל ההבדל הגדול בין צורת ההקשר לצורת ההפסק לא נתקיימו שתי הצורות זו ליד זו. צורת ההפסק נדחתה, וצורת ההקשר הקדומה שְׂדִה משמשת לא בהקשר בלבד אלא גם בהפסק, וצורת ההפסק הקדומה שְׂדִי נעשית צורת משנה פיוטית בהפסק.

3. שְׂדִי לא הורגשה עוד כצורת הפסק אלא כצורה פיוטית וחדרה גם להקשר, ובתחילה שמרה אף בהקשר על הקמץ, כפי שבשמות עצם ביחיד נפרד הוא רגיל אף בהקשר.

19. מאחר שצורה זו, השייכת לשלב השלישי של התפתחות צורות ל־י ב־י עיצורית, באה בשירת הים הקדומה, צריך להניח שההישמרות הסדירה, לפי כללי מעתקי ההגיים, של י בהפסק היא תופעה שצמחה בלשון קדומה מאוד.

20. והוא הדין לניקוד הבבלי, עיין ייבין, עמ' 926.

21. אך לא נמוכה לגמרי, עיין בלאו, עיונים, עמ' 22.

22. עיין למשל באואר ולאנדר, עמ' 502, diṣ.

23. עיין למשל באואר ולאנדר, עמ' 502, eiṣ, ובייחוד ברשימת שמות העצם הפרטיים אצל נות, עמ' 38.

4. בשלב האחרון, כשהקמץ (הטברני והבבלי) נעשה תנועה אחורית ולכן נעתק י' מתוך הידמות ל־י, נוצרת צורת הקשר פיוטית־אקספרסיווית חדשה שְׁדִי (והיא מתועדת שש פעמים). בגלל הניגוד השכיח של צורת הקשר בפתח לעומת צורת הפסק בקמץ השתמר הקמץ בהפסק על אף לחצו של המעתק י' < י' (והוא מתועד שבע פעמים).

סיכום: י' אחרי תנועה ארוכה נשתמרה בעברית. מאחר שהתנועה בהברה המוטעמת מתארכת בהפסק, בצורות הפסק רבות קדמה ל־י תנועה ארוכה, וה־י נשתמרה בהן דווקא. מאחר שצורות הפסק אלו היו שונות מאוד מצורות ההקשר מחוסרות י', הן לא נשתמרו בצורות ההפסק, וצורות ההקשר התחילו משמשות גם בהפסק. אמנם צורות ההפסק הקדומות ב־י בדרך כלל הוסיפו לשמש בהפסק, אך אבד להן הקשר החי עם ההפסק ונוצרו מהן גם צורות הקשר בעלות י', כדי שתשמשנה בלשון פיוטית אֶפְקִטוּיִית.

ג. על מקורו של השם "אליהו"

האות א בְּאֵלִיעֶזֶר, אֱלִיפֶלֶט וכו' מונעת בחטף, והיא משקפת תנועה קצרה מקורית. על כך מעיד גם תעתיקה ב־ε בשבעים: Ελιεζερ, Ελιφαλατ. לעומת זאת הצירי בשם אֱלִיהוֹ השתמר אף שלא בסמוך לטעם; לפנינו אפוא תנועה ארוכה מקורית, וראיה לדבר תעתיק השבעים ב־η: Ηλια. מסתבר אפוא שאליהו מכיל את השם אֵל לא בהוראת אלוהות, שהצירי בו קצר, אלא את השם אֵל 'כוח', מן השורש אִי"ל, שהצירי בו ארוך. אין פירוש השם אפוא 'ה' הוא האלוהים' אלא 'כוחי הוא ה''. ולמדנו דרך אגב שאת אֵל בהוראת 'אלוהים' אין לגזור משורש אִי"ל.

ד. שריד נוסף של סיומת הרבות ā- בפועל

מניחים שסיומת ā- לציון הרבות נשתמרה בציווי "רְגֹזָה (פְּטָחוֹת) פְּשָׁטָה ועִיָּה וְחִגְוָה"²⁴ (ישעיהו לב, יא), ואולי בעבר בסדרת כתיבים (כשהקרי מציג את צורת הריבוי הרגילה המשותפת לזכר ולנקבה, מעין שְׁפָכָה [דברים כא, ו])²⁵. אני מציע להניח שסיומת זו נמצאת גם במילה תַּעֲגֶגְהָ (רות א, יג), ואילו במילה תַּאֲמָנָה (ישעיהו ס, ד) הניקוד הושפע מן הצורה הסדירה *תַּאֲמָנָה²⁶.

24. עיין למשל ברגשטרסר, דקדוק, II, עמ' 20, a5§ עם עוד ספרות.

25. עיין למשל שם, עמ' 15, b4§.

26. בדרך כלל מניחים שבשתי צורות אלו הושמט הדגש, עיין למשל שם, עמ' 20, a5§ (תַּרְגֻּמָּה [תהלים עא, כג] מתועדת בכתב־יד טובים בדגש). הסיומת ā- השתמרה דווקא בפועלי ל"ג, כי בהם בלט פחות ההבדל בין הסיומות תָּהָ וְהָ.

רשימת הקיצורים

- אבינרי = יצחק אבינרי, היכל המשקלים, תל-אביב תשל"ו
- H. Ewald, *Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache des Alten Bundes*, Göttingen 1870⁸
- H. Bauer & P. Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache des Alten Testaments*, Halle 1922
- F. Brown, S. R. Driver & C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1907
- H. Birkeland, *Akzent und Vokalismus im Althebräischen*, Oslo = בירקלנד 1940
- J. Blau, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Wiesbaden 1993² = בלאו, דקדוק
- בלאו, עיונים = יהושע בלאו, עיונים בבלשנות עברית, ירושלים תשנ"ו
- H. Blanc, *Communal Dialects in Baghdad*, Cambridge, Mass. = בלנק, בגדד 1964
- G. Bergsträsser, *Zum arabischen Dialekt von Damaskus*, Hannover 1924
- G. Bergsträsser, *Hebräische Grammatik*, I-II, Leipzig = ברגשטרסר, דקדוק 1918-1929
- C. Brockelmann, *Syrische Grammatik*, Leipzig 1951⁶ = ברוקלמן, סורית
- C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, I-II, Berlin 1908-1913
- Gesenius' Hebrew Grammar* by E. Kautzsch, Second English Edition by A. E. Cowley, Oxford 1910
- Z. S. Harris, *Development of the Canaanite Dialects*, New Haven = הריס 1939
- יבין = ישראל יבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה
- O. Jastrow, *Die mesopotamisch-arabischen Qeltu-Dialekte*, I, Wiesbaden 1978
- M. Lambert, *Traité de grammaire hébraïque*, Paris 1938 = למבר
- E. Mattson, *Études phonologiques sur le dialecte arabe vulgaire de Beyrouth*, Upsala 1911

- M. Noth, *Die israelitischen Personennamen im Rahmen der gemeinsemitischen Namengebung*, Stuttgart 1928 = נות
- T. Nöldeke, *Kurzgefasste syrische Grammatik*, Leipzig 1898² = נלדקה
- F. E. König, *Lehrgebäude der hebräischen Sprache*, I, Leipzig 1881 = קניג
- D. A. Robertson, *The Linguistic Evidence in Dating Early Hebrew Poetry*, Missoula 1972 = רוברטסון
- B. Stade, *Lehrbuch der hebräischen Grammatik*, Leipzig 1898 = שטאדה

עתיד השלם, עתיד הקצר ועתיד הקצר ומלרע כהיותם במקרא

0. מבוא
1. מה גרם להם לפעלים לבוא בעתיד הקצר ובעתיד הקצר ומלרע? (1.1) הטעמת מלעיל (מחמת נסוג אחרון) ואבדן הטעם בהקפה; (1.2) דרך האיווי; (1.3) ראשו של דיבור; (1.4) מילית הבקשה נָא; (1.5) מילית השלילה אֵל; (1.6) וי"ו ההיפוך; (1.7) וי"ו החיבור
2. עתיד השלם: (2.1) מילים הנותנות עתיד השלם; (2.2) נוספות
3. הפעלים שנקרו בעתיד הקצר או בעתיד הקצר ומלרע ופועלי העתיד ש"ו בראשם: (3.1) פועלי העתיד בעלי שתי מידות - עתיד השלם ועתיד הקצר; (3.2) פועלי העתיד בעלי שלוש מידות - עתיד השלם, עתיד הקצר ומלרע ועתיד הקצר
4. פועלי וי"ו החיבור שנקרו או שאפשר להם להיקרות בשתי צורות העתיד או בשלוש: (4.1) פועלי וי"ו החיבור שצורתם עתיד השלם; (4.2) פועלי וי"ו החיבור שצורתם עתיד הקצר ומלרע; (4.3) פועלי וי"ו החיבור שצורתם עתיד הקצר; (4.4) סיכום נתונייהם של פועלי העתיד דבוקי וי"ו החיבור
5. אחרית דבר
6. נספח: הערות למאמר קימרון

0. מבוא¹

יש פועלי העתיד מחוסרי סופיות שנקרו במקרא בכמה וכמה צורות. מאמר זה עניינו צורות העתיד של הפעלים המחוסרים סופיות כדרך שנמצאו במקרא. שכן פועלי העתיד בעלי סופיות לא נקרו אלא בצורה אחת, כגון תַּפְעֵלִי (לרבות תַּפְעֵלִין), תַּפְעֵלוּ (לרבות תַּפְעֵלוּן), תַּפְעֵלָה - כל אלה בבניין קל. כיצא בדבר שאר הבניינים.

* מאמר זה מיוסד על הרצאה שהרציתי ביום ב' בתמוז תשנ"ג בקונגרס האחד-עשר של הארגון הבין-לאומי לחקר המסורה, שהיה בירושלים באכסניית הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות. שם ההרצאה היה "עתיד מקוצר כנגד עתיד רגיל". מחזיק אני טובה לחבריי בעבודה, באקדמיה ללשון העברית, שלימדוני שימושו של מחשב וסייעוני בהקלדתו של המאמר. כיוון שרבו מסייעי אמת לא אוכל למנות זוה שמות כולם, והסליחה עמם; רק רַבִּי המסייעים אותם אזכיר, הלוא הם הגב' אנלי וילק, מר ינן לייטר, וראש לכול, מר בנימין אליצור, ינן שמם ויתברכו כולם. ואחרון אחרון, יעמוד על הכרכה עורך "לשוננו", הפרופ' יהושע בלאו, שטרח לקרוא את המאמר הלך וקרוא ושנה אף שֵׁשׁ, והאיר עיניי בהערות חשובות.

1. לשם שלמות היריעה הבאתי בזה גם דברים שאין בהם משום חדשה.

"עתיד הקצר ומלרע": עתיד השלם ועתיד הקצר, שתי מידות הללו אין צריכות ראייה. הרי יִסְגִּיר כנגד יִסְגֵּר, יִגְלֶה - יִגְלֵ, תִּגְלֶה - תִּגְלֵ, יִקְהֶה - יִקְהֵ, יִשְׁתַּחֲוֶה - יִשְׁתַּחֲוֵה. אלא תמצא עתיד הקצר שנפלג לשניים: אחד - פלג פועלי מלעיל, כגון תִּשְׁשׁ, וַיָּאָר, וַיָּשָׁב, בתנועה אחרונה סגול או קמץ-קטן - קראתי לו "עתיד הקצר" (סתם). ואחד - פלג פועלי מלרע, כגון תִּשְׁשׁ, יָאָר, יָשָׁב, בתנועה אחרונה צירי או חולם - קראתי לו "עתיד הקצר ומלרע"².

אל תאמר: כשהטעם מלעיל, תנועה האחרונה קטנה (סגול או קמץ-קטן) ממילא, כשהיא בהברה סגורה. אמנם כך דרכה של דרך המלך. אבל משני עבריה עוברות אַרְחוֹת אחרות³.

אל תבקש במאמר זה מה שאין בו. (א) אין הגישה שביסוד המאמר היסטורית, דיאכרונית אלא תיאורית, סינכרונית; (ב) אין המאמר עוסק בפועלי העתיד שאינם יכולים להיקרות אלא בצורה אחת, הלוא הם הפעלים ששתי הברותיהם אחרונות סגורות הן (למעט בניין הפעיל של השלמים), כגון פועלי השלמים וכיוצא בהם (וַיִּמְלֹךְ, וַיְדַבֵּר, וַיִּבְקֹשׁ, וַיִּתְחַנֵּן), פועלי ל"א (וַיֵּצֵא, וַיָּבֹא, וַיִּנְבֵּא), פועלי ע"ו שבבניין נפעל (וַתְּכַנֵּן), פועלי ע"ע בבניין קל שבתבנית יָדִים ושכבניין נפעל (וַיִּמָּס, וַתָּהֵם); (ג) אין המאמר עוסק בפעלים שלא נשתנה צורת יסוד שלהם אלא מכוח נסוג אחר, כגון תִּכְתֵּב (זאת, תה' קב, יט) (עיין למטה, 1.7.3.5§).

פועלי העתיד המחזיקים שתי מידות ומעלה

0.1 פועלי העתיד ובהם שתי מידות: עתיד השלם ועתיד הקצר

א. פעלים שבהם שתי הברות כנגד אחת או שלוש כנגד שתיים בגזרת ל"י, כגון יִטָּה/ וַיֵּט, תִּגְלֶה/תִּגְלֵ, (לֹא)תִתְאַוֶּה/(אֵל)תִּתְאַוֶּה, יוֹדֶה/וַיֹּדֶה, וַיִּכָּה/וַיִּכֶּה, לרבות פועלי עתיד הקצר שצורר עיצורים בסופם - בין צורר עיצורים ממש, כגון וַתִּכָּה/וַתִּכֶּה, וַיִּתְּה/וַיִּתֶּה, וַיִּשְׁקֶה/וַיִּשְׁקֶה, בין הברת עזר תולדת צורר העיצורים, כגון וַיִּכָּה/וַיִּכֶּה, וַתִּחַזֵּ/וַתִּחַזֶּה, וַתִּכָּה/וַתִּכֶּה, וַתִּלָּה/וַתִּלָּה, וַתִּרָּבֶה/וַתִּרָּבֶה.

2. דומה, לא זכתה זאת הפלגה לשימת לב הראויה בקרב חכמי דקדוק המקרא.

3. הרי מקצת פעלים וטעמים מלעיל, אף על פי כן צירי עומד על כנו ואין סגול ממירו: (אם-)יִגְלֵד (גוי, יש' סו, ח), וַיִּנְחַן (לָד, אס' ה, ג; ו; ט, יב), וַתִּנְחַן (לָד, אס' ז, ב), וַתִּחַלֵּל (אָרֶץ, תה' צ, ב), וַתִּחַלֵּל (נָשָׁם, משה' כה, כג), וַתִּחַלֵּל (לו, איוב לה, יד), וַתִּכְנֹן (לָד, ש"מ' ז, כד), וַתִּתְחַלֵּל (לו, תה' לו, ז), וַיִּכֶּן (אֵלֶּה, ה' ד, י), וַיִּצֹץ (צִיץ, במ' יז, כג), וַיִּנְחַן (דָּל, משה' יט, יז), (אם-)יִצֹר (צִיץ, תה' צד, ט), וַיִּשָּׂק (דָּל, משה' יד, לא), וַיִּשָּׂק (טוב, משה' יא, כז), וַיִּשָּׂק (לָץ, משה' כב, י), וַיִּנְחַן (דָּת, אס' ח, יג), וַיִּכָּרֶךְ (קִיץ, במ' כד, כב). כיוצא בדבר פעלים המוקפים לשמאלם כגון יַעֲזֹב(-)צֹדֶק, איוב ח, ג).

- ב. פעלים שבהם חיריק (מלא) בהברה האחרונה כנגד צירי או כנגד פתח (בעיקר כאשר ל' השורש ח-רע) בגזרת השלמים (לרבות חסרי פ"נ וכיו"ב) של בניין הפעיל, כגון יִחְזִיק/יִחַזֵּק, יִצְלִיחַ/יִצְלַח.
- ג. פעלים שבהם הטעמת מלרע וחולם (חסר) כנגד מלעיל וקמץ-קטן בכפולים של בניין קל, כגון יִסְבֵּ/יִסְבֶּ.
- ד. פעלים שבהם הטעמת מלרע וצירי בהברה האחרונה כנגד מלעיל וסגול (והברה הסמוכה לאחרונה פתוחה), כגון תִּלְדֵּ/וֹתִלֵּד, יֵאָסֶף/וַיֵּאָסֶף, יִבְרֹךְ/וַיְבָרֶךְ, וַיִּשְׁתַּעַר/וַתִּשְׁתַּעַר, יִפָּרֵץ/וַיִּפָּרֵץ.
- ה. פעלים שבהם הטעמת מלרע ופתח בהברה האחרונה כנגד מלעיל וסגול (והברה הסמוכה לאחרונה פתוחה), כגון יֵאֱמָר/וַיֵּאמֶר, יֵצֵר/וַיִּצֶר.
- ו. פעלים בבניין קל שבהם הטעמת מלרע כנגד הטעמת מלעיל כשאין הבדל בניקוד, והברה הסמוכה לאחרונה פתוחה⁴, כגון יֵאָכֵל/וַיֵּאָכֵל, יֵדַע/וַיֵּדַע, יֵרַע/וַיֵּרַע, תִּשָּׁם/וַתִּשָּׁם.

- 0.2 פועלי העתיד ובהם שלוש מידות: עתיד השלם, עתיד הקצר ועתיד הקצר ומלרע
- א. פעלים שבהם הטעמת מלרע ושורוק בהברה האחרונה של בניין קל בגזרת ע"ו, כנגד מלרע וחולם או כנגד מלרע ופתח (בעיקר כאשר ל' השורש ח או ע), כנגד מלעיל וקמץ-קטן או כנגד מלעיל ופתח כנ"ל, כגון תָּרוּם/וַתָּרוּם, יָנִיחַ*/יָנַח/וַיָּנַח.
- ב. פעלים שבהם הטעמת מלרע וחיריק (מלא) בהברה האחרונה של בניין קל בגזרת ע"י ושל הפעיל בפ"ו, בפ"י ובעז"ו, כנגד מלרע וצירי או כנגד מלרע ופתח (בעיקר כאשר ל' השורש ח או ע), כנגד מלעיל וסגול או כנגד מלעיל ופתח כנ"ל, כגון יָגִיל/וַיָּגִיל, יִדְרֹעַ/וַיִּדְרֹעַ, יֵיטִיב/וַיֵּיטֵב, יֵאִיר/וַיֵּאִיר, יֵרַח/וַיִּרַח.
- ג. פעלים שבהם שתי הברות בניקוד חיריק וסגול בבניין קל של ל"י-פ"נ, כנגד הברה אחת וצירי, כנגד הברה אחת וחיריק (חסר): יָהֵ/וַיָּהֵ.
- ד. פעלים שבהם שתי הברות בל"י-ע"א בהטעמת מלרע ובהברה הראשונה סגורה, כנגד שתי הברות, מלעיל והברת עזר (תולדת צרור עיצורים), כנגד הברה אחת סגורה: יִרְאֶה/וַיִּרְאֶה.

0.3 עינינו הרואות. יש שאין בין עתיד השלם ובין עתיד הקצר - ובפעלים המחזיקים שתי צורות עתיד הקצר יש שאין בין עתיד הקצר ומלרע ובין עתיד הקצר - אלא

4. למדנו גזרה שווה: מה פועלי מלרע בעתיד השלם ופועלי מלעיל בעתיד הקצר, כשהפעלים נבדלים זה מזה בניקודיהם, כגון יֵאֱמָר/וַיֵּאמֶר, יִלְךְ/וַיֵּלֶךְ, אף כשאין הפעלים נבדלים זה מזה בניקוד אלא במקום הטעם בלבד, כן.

מקום הטעם בלבד, כגון יִדְעֵ/וִיָּדַע, וְיִדְעֵ/וִיָּדַע, יִרְחֵ/וִיָּרַח. הצד השווה שבפעלים הללו הוא ל' הפועל גרונית, שכשאינן ל' הפועל גרונית, תנועה האחרונה ציירי בעתיד השלם ובעתיד הקצר ומלרע, וסגול בעתיד הקצר, כגון תִּלְדֵּ/וִתְלַד, יִיטֵב/וִיטֵב, יוֹסֵף/וִיֹּסֵף. אין סגול סמוך אל ל' הפועל אלא פתח - בטל הברל הניקוד שבין עתיד הקצר ובין עתיד השלם או עתיד השלם ומלרע. ועוד. ראינו, שני פעלים אין ל' שורש שלהם גרונית, אף על פי כן אין תנועתם אחרונה סגול אלא פתח כשטעמם מלעיל: וְיֵאָכֵל, וְיִשָּׁם.

1. מה גרם להם לפעלים לבוא בעתיד הקצר ובעתיד הקצר ומלרע?

1.1 הטעמת מלעיל (מחמת נסוג אחר) ואבדן הטעם בהקפה

1.1.1 פועלי העתיד מחוסרי סופיות הסמוכים לתיבה שטעמה בראשה וקשורים אליה קשר של תחביר ושל טעמי המקרא פעמים הרבה טעמם נסוג ועולה להברה הסמוכה לאחרונה כשהברה הסמוכה לאחרונה פתוחה. בתהליך זה חולם (חסר) שבהברה האחרונה הופך לקמץ קטן, וציירי שבהברה האחרונה, לעתים גם פתח, הופכים לסגול. שינוי זה בניקוד מתרחש גם כשהפועל מוקף לתיבה מוטעמת-ראש הסמוכה, כלומר שקיפח הפועל לטעמו - בעיקר כשהברה הסמוכה לאחרונה סגורה, שאין הטעם יכול להיסוג להברה סגורה (למעט וִיָּהִי [שם, כגון דב' י, ה]: יִלָּךְ (בִּטָּח, מִשׁ' י, ט) לעומת (אֶזְרָא) (לְבִטָּח, מִשׁ' ג, כג); וְיִיָּקֶץ (נָח, בִּר' ט, כד) לעומת וְיִיָּקֶץ (פָּרַעַה, בִּר' מא, ז); וְיִצָּר (לו, אִיּוֹב כ, כב) לעומת (לֹא-) וְיִצָּר (צִדְדָּךְ, מִשׁ' ד, יב); וְיִתָּן (בו, וי' כד, כ) לעומת (לֹא-) וְיִתָּן (לָכֶם, שִׁמ' ה, יח); וְיִשְׁמְרֵךְ (לָנוּ, יר' ה, כד) לעומת וְיִשְׁמְרֵךְ (אֶת-נַפְשְׁךָ, תה' קכא, ז); וְיִסְפְּרֵךְ (לו, מל"א יג, יא) לעומת וְיִסְפְּרֵךְ (לָהֶם, אס' ה, יא).

1.1.2 לפי שאין הטעם יכול להיסוג להברה סגורה, לא תמצא הברת עזר מוטעמה, ועל כורחו הטעם נסוג נסיגה כפולה עד בואו אל הברה פתוחה, כגון וְנִעְמְדָה (יָחַד, יש' נ, ח), תִּעְרְכוּ (לו, יש' מ, יח). הוא הדין לעבר, כגון וְנִעְרְמוּ (מִיָּם, שִׁמ' טו, ח).

1.1.3 כרמוז למעלה, ראש 1.1.1, אין נסיגת הטעם או הקפה חוכה לפועל הסמוך לתיבה שטעמה בראשה, כגון וְיִצָּר אֶזְרָא וְיִצָּר (יש' מה, ז). אבל בהמשך הפסוק: וְיִצָּר אֶזְרָא, חלה נסיגה.

1.1.4 בוא וראה כמה גדול כוחו של נסוג אחר, שעשה נסוג אחר מה שלא עשה עתיד המהופך: וְיִצָּר (לו, יש' ד, ג) לעומת וְיִצָּר (לְמִלְךָ יִרְחוּ, יהו' ב, ב); וְיִתָּר

(בָּהּ, זכ' יג, ח) לעומת וַיִּתֵּר (יַעֲקֹב לְבָדוּ, בר' לב, כה); יִחַלֵּק (אֹר, איוב לח, כד) לעומת וַיִּחַלֵּק (עֲלִיָּהֶם, בר' יד, טו); תִּפְתָּב (זֹאת, תה' קב, יט) לעומת וַיִּפְתָּב (פְּכָל-אֲשֶׁר-צָוָה, אס' ג, יב; ח, ט); יִלְכֹּד (בָּהּ, קה' ז, כו) לעומת וַיִּלְכֹּד (יוֹנָתָן, שמ"א יד, מא); בַּל-יִפְקֹד (רַע, משי' יט, כג) לעומת וַיִּפְקֹד (מָקוֹם דָּוִד, שמ"א כ, כה, כז); וַתִּשָּׁכֶר (כָּד, קה' יב, ו) לעומת וַתִּשָּׁכֶר (מִפְּרָקָתוֹ, שמ"א ד, יח); יִחַרְף (צָר, תה' עד, י) לעומת וַיִּחַרְף (אֶת-יִשְׂרָאֵל, שמ"ב כא, כא; דה"א כ, ז).

וַתִּחַשֵּׁב (לו' לַצָּדִיקָה, תה' קו, לא) ספק עתיד הקצר מעיקרא ספק נסוג אחור הטעם. קָלָלָהּ (תִּחַשֵּׁב, לו', משי' כז, יד) נסוג אחור ודאי.

סימניך: (א) וַיִּתֵּן-מִים וַיִּרְחֲצוּ רַגְלֵיהֶם וַיִּתֵּן מִסְפּוֹא לַחֲמוּרֵיהֶם (בר' מג, כד); (ב) וַיִּתֵּן-אֶכָּל בָּעֵרִים (בר' מא, מח) - וַיִּתֵּן תִּבְּן וּמִסְפּוֹא לְגִמְלִים (בר' כד, לב)⁵; (ג) כִּי אֶצְק-מִים עַל-צִמָּא... אֶצְק רוחי עַל-זֶרְעִי (יש' מד, ג); (ד) תִּשְׁתַּחֲשָׁף יָהִי לִילָה (תה' קד, כ) - הקפה ונסיגה בדיבור אחד.

1.2 דרך האיווי

1.2.1 אמר אלוהים: וְהָעוֹף יָרֵב בְּאֶרֶץ (בר' א, כב). אבל בֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ (שמ' א, יב) בחיווי. והשווה: לוֹ יְהִי כְדִבְרִי (בר' ל, לד) כנגד וְכָל שִׁיחַ הַשָּׂדֶה טָרִם יִהְיֶה בְּאֶרֶץ (בר' ב, ה); (וְעַתָּה יִשְׁכַּנָּא עֲבָדֶיךָ...) וְהִנֵּנִי לַעַל עַם-אֲחִיו (בר' מד, לג) כנגד וְאֵד יַעֲלֶה מִן-הָאֶרֶץ (בר' ב, ו); וַיִּוֹסֶף ה'... כֶּהֱם וְכֶהֱם (שמ"ב כד, ג) כנגד וַיִּוֹסֶף דַּעַת יוֹסִיף מִכָּאֹב (קה' א, יח).

1.2.2 שלושת צמדי פסוקים הראשונים מחזיקים פועלי ל"י שבבניין קל: יָרֵב/יִרְבֶּה, יְהִי/יִהְיֶה, לַעַל/יַעֲלֶה. צמד פסוקים הרביעי מחזיק פועלי פ"ו שבבניין הפעיל, ושם איווי מובע בעתיד הקצר ומלרע, וחיווי - בעתיד השלם.

1.2.3 אלישע קימרן⁶ פתח את מאמרו: "הלשון העברית שבמקרא, דברי הכול, מחזקת שתי צורות שונות של פועלי העתיד המחוברים סופיות בקטגוריות הללו:

5. מה טעם אמר הכתוב ביוסף וַיִּתֵּן-אֶכָּל - איבד לטעמו של הפועל על ידי שהקיפו לתיבה שטעמה בראשה והטיל סגול מרגלות - ובלבדן אמר הכתוב וַיִּתֵּן תִּבְּן - ויתן בטעם מלרע סמוך לתיבה שטעמה בראשה ובית צוריה? שיוסף לא נתן אלא אוכל כלבד, שנאמר: וַיִּתֵּן-אֶכָּל בָּעֵרִים - אֶכָּל מִשּׁוּךְ לַיִּתָּן, והוטעם טיפחא, הטעם המפסיק; אבל לבן נתן שניים, גם תבן גם מספוא, שנאמר: וַיִּתֵּן תִּבְּן וּמִסְפּוֹא לְגִמְלִים. אין תבן משוך לַיִּתָּן אלא למספוא, שהוטעם תבן טעם מהפך המשרת ותיבת ומספוא הוטעמה פשטא, הטעם המפסיק, לומר לך: תבן ומספוא צמד שמות הם.

6. Elisha Qimron, "Consecutive and Conjunctive Imperfect: The Form of the Imperfect with WAW in Biblical Hebrew", *JQR* 77 (1986-1987), pp. 149-161

(א) בפועלי ע"ו, כגון יָקָם (יָקָם), יָשָׁם (יָשָׁם)⁷; (ב) בפועלי ל"י, כגון יַעֲשֶׂה (יַעֲשֶׂה), יהיה (יִהְיֶה); (ג) בכל פועלי בניין הפעיל, כגון יִקְטִיל (יִקְטִיל) (התרגום שלי הוא). אמנם פועלי ל"י ופועלי בניין הפעיל שבשלמים שתי צורות עתיד להם, כדברי קימרון. לא כן פועלי עו"י, פועלי פ"ו ופ"י שבבניין הפעיל וקבוצות פעלים אחרות, שכן הללו נתפלג בהם עתיד הקצר לשניים: עתיד הקצר ועתיד הקצר ומלרע, ונבדלו תפקידיהם של פועלי עתיד הקצר משל פועלי עתיד הקצר ומלרע תכלית הבדלה, עיין למטה, §§ 1.7.2, 1.7.3.2.

1.2.4 במ' כד, ז: וַיָּרֶם מֶאֱגֹל מֶלְכוֹ. שִׁמְ"ב כב, מז: וַיָּרֶם אֱלֹהֵי צוּר יִשְׂרָאֵל. תה' יח, מז: וַיָּרֶם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. כמדומה, שלושה וַיָּרֶם (ו)ם הללו בדרך האיווי נאמרו. אף על פי כן נקט בלעם עתיד הקצר ומלרע: וַיָּרֶם, ואילו דויד שר בשירתו וַיָּרֶם (ו)ם, עתיד השלם! אפשר פשר התמיהה כמוס עם התאולוגיה. שניבא בלעם על מלך בשר ודם, ואין הוא בטוח בנבואתו. דבריו על מלך ישראל ספק חיווי ספק איווי הם. אבל דויד לא שר על מלך בשר ודם אלא על הקב"ה, והיה בוטח באלוהו בכל נפשו ובכל מאודו. לפיכך ראה לומר דברו בדרך החיווי, כשם שאמר ראשו של פסוק בדרך החיווי: חֲיֵיהָ וַיִּבְרָךְ צוּרִי. מה ראשו של פסוק תיאור מצב, אף סופו כביכול תיאור מצב, לאו משאלה שספק מתקיימת ספק אין מתקיימת.

1.2.5 לא כל פועלי האיווי צורתם עתיד הקצר. רבים מהם תמצא בעתיד השלם, בעיקר בתוכם של דיבורים, כגון שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יֵרָאֶה כָּל־זָכוֹן... וְלֹא יֵרָאֶה אֶת־פָּנֵי ה' יִרְקֶם (דב' טז, טז).

1.2.6 סימניך: (א) הברכות אשר בירך אהרן את בני ישראל: יָאֵר ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ... וַיִּשֶׁם לָךְ שְׁלוֹם (במ' ו, כה-כו); (ב) עתיד השלם ועתיד הקצר בדיבור אחד,

קימרון). מצאתי במאמרו של קימרון דברים שלא ידעתי עד שלא קראתי, והוא שהעיר את רוחי לכתוב דברי אלה. כבר עמדתי על חשיבותו של מאמרו כמה וכמה פעמים, עיין י' בן-דוד, "הערות אחדות בדקדוק הפועל", לשוננו נה (תשנ"ב), עמ' 21, § 44 ועמ' 23, § 46-ד; הנ"ל, צורות הקשר וצורות הפסק בעברית שבמקרא, תחביר וטעמי המקרא, ירושלים תשנ"ה (להלן צורות הקשר), §§ 2.1.1.7, 2.6.1.5.

7. הביא קימרון יָשָׁם (יָשָׁם) בכלל פועלי ע"ו. מוטב נביא יָשָׁם בגזרת ע"י, והנוהרים בדקדוק הלשון יביאו יָשָׁם בגזרת עו"י.

שהשמיענו יואש אבי גדעון: אֲשֶׁר יָרִיב לוֹ יוֹמֶת עַד־הַבֶּקֶר אִם־אֱלֹהִים הוּא יָרִיב⁸ לוֹ...
יָרִיב בּוֹ הַבֶּעַל (שופ' ו, לא-לב) - חייוי כנגד איווי⁹.

1.3 ראשו של דיבור

1.3.1 להלן צמדי כתובים האמורים בדרך האיווי, אלא זה צורת פועלו עתיד הקצר או עתיד הקצר ומלרע, וזה - עתיד השלם. הא למדת, פועלי עתיד הקצר ופועלי עתיד הקצר ומלרע באים בראשו של דיבור, ואילו פועלי עתיד השלם בתוכו של דיבור: יְהִי ה' אֱלֹהֵינוּ עִמָּנוּ (מל"א ח, נז) כנגד לֶךְ נְה' יְהִיָּה עִמָּךְ (שמ"א יז, לו); יְחִי הַמֶּלֶךְ (תשע פעמים, כגון שמ"ב טז, טז) כנגד הַמֶּלֶךְ לְעוֹלָם יְחִיָּה (נחמ' ב, ג); יַעֲשֶׂה־ה' עִמָּכֶם חֶסֶד (וְאֶמֶת, שמ"ב ב, ו; ו, רות א, ח) כנגד נְה' יַעֲשֶׂה הַטוֹב בְּעֵינָיו (שמ"ב י, יב); תִּגַּל נַפְשִׁי בְּאֱלֹהֵי (יש' סא, י) כנגד וְנַפְשִׁי תִּגִּיל בְּה' (תה' לה, ט); יוֹרֶה־ה' (ארבע פעמים, כגון תה' קטו, יד) כנגד (כֹּה יַעֲשֶׂה אֱלֹהִים) וְכֹה יוֹסִיף וכיו"ב (עשר פעמים, כגון שמ"א ג, יז).

1.3.2 סימניך: (א) יָחַס עַל־דָּל וְאֶבְיֹן וְנַפְשׁוֹת אֶבְיֹנִים יוֹשִׁיעַ... וְיַחֲי וְיִתֵּן־לוֹ מִזֶּהב שָׁבָא... יְהִי פֶסֶת־כֶּסֶף בְּאַרְצָךְ... יְהִי שְׁמוֹ לְעוֹלָם (תה' עב, יג-יז); (ב) וְיִשָּׁב וְיִתְגַּבֵּר עַד־מִעוֹז (דנ' יא, י); (ג) דברי אליהו לאלישע: אִם־תִּרְאֶה אֹתִי לִקְח מֵאִתְּךָ יְהִי־לְךָ בֵּן וְאִם־אֵין לֹא יְהִיָּה (מל"ב ב, י); (ד) תִּגַּל עֲרוֹתְךָ גַּם תִּרְאֶה חֲרַפְתְּךָ (יש' מז, ג); (ה) עֲבֹד עֲבָדִים יְהִיָּה לְאֶחָיו... וְיַחֲי כְנַעַן עֲבָד לְמוֹ. יִפְתָּ אֱלֹהִים לִפְתָּ... וְיַחֲי כְנַעַן עֲבָד לְמוֹ (בר' ט, כה-כז).

1.3.2.1 הפעלים שבסימנים א-ג הכתובים בראשי הדיבורים צורתם קצרה או קצרה ומלרע, ושבתוכי הדיבורים או בסופם צורתם שלמה היא. הפעלים תִּגַּל, תִּרְאֶה שבסימן ד שניהם גזרתם ל"י ובנינים נפעל. אם כן אפוא, מפני מה ניבא ישעיה תִּגַּל, עתיד הקצר, מזה, תִּרְאֶה, עתיד השלם, מזה? שכן תִּגַּל

8. גוטהלף ברגשטרסר G. Bergsträsser, *Hebräische Grammatik*, II - Verbum, Leipzig 1929; להלן ברגשטרסר, §28(d), הביא לו לפועל הזה מכוח נסוג אחר. אכן נסוג אחר בִּלְבָב לו, אלא סתם ברגשטרסר ולא פירש נסוג אחר ממה. אין הטעמת יָרִיב בת נסיגה, לפי שנתנועתו אחרונה של הפועל גדולה היא. לפיכך אמר יואש: אֲשֶׁר יָרִיב לוֹ, מלרע. עתיד הקצר שבדברי יואש יָרִיב לו, יָרִיב בּוֹ מקורו יָרִיב, עתיד הקצר ומלרע, כגון אֶל־יָרִיב (וְאֶל־יִכָּח אִישׁ, הו' ד, ד). כך דרכם של פועלי האיווי גזורי ע"י שבבנין קל. לכן הובא יָרִיב (לו/בו) בטור עתיד הקצר ומלרע (עיין למטה, §3.2.6). כיוצא בדבר (מה-)יִגַּל (מאד, תה' כא, ב).

9. תמחו גוניוס וקאוטש Gesenius' *Hebrew Grammar*, edited and enlarged by the late E. Kautzsch, Oxford 1960, להלן גוניוס-קאוטש, §109k, על צורות עתיד הקצר המצויות בכתובים שאין בהם משמע של משאלה לדבריהם, ומנו שם כתובים כגון יִדְבֶּק ה' בְּךָ אֶת־הַדְּבָר (דב' כח, כא), יוֹלֶךְ ה' אֶתְךָ... אֶל־גּוֹי אֲשֶׁר לֹא־יִדְעָתָּ (שם, לו). והלוא הדברים בפרשת הקלות הם כתובים! כיוצא בדבר יִשָּׁב אֶפְדָּ וְתִנָּחֲמֵנִי (יש' יב, א). וכי אין בזה משאלה?

בראשו של דיבור, תְּרָאָה בתוכו של דיבור, אחרי גִּם. דבר אחר. גִּם נמנית עם התיבות הנותנות עתיד השלם, עיין למטה, § 2.1.2. ועוד. עשה ראשו של דיבור וגם דרך האיווי (תְּגָל) מה שלא עשה עתיד המהופך. שאמר יחזקאל בעתיד המהופך: וְתִגְלָה עָרוֹתָךְ (יח' טז, לו).

כל הפעלים שבסימן ה אמרם נוח בדרך האיווי: יִהְיֶה, וְיִהְיֶה לקללה, יִפְתָּ לברכה. בתוכו של דיבור יִהְיֶה, בראשו של דיבור וְיִהְיֶה, יִפְתָּ. והביא להם קימרון (עמ' 159) ראייה לעתיד השלם בלא וי"ו החיבור כנגד עתיד הקצר בווי"ו החיבור. אלא שלשיטת קימרון היה לו לנחל לומר *יִפְתָּה, לפי שלא תלה ו בראשו של הפועל הזה, כדרך שאמר יִהְיֶה¹⁰. אין ללמוד מכאן צורת פועלי העתיד שווי"ו החיבור בראשם כנגד שאין וי"ו החיבור בראשם, אלא שפועלי העתיד שנאמרו בדרך האיווי בראשו של דיבור יבואו בעתיד הקצר (וְיִהְיֶה, יִפְתָּ), בתוכו של דיבור - בעתיד השלם (יִהְיֶה)¹¹.

1.3.2.2 גם כאן, כבפרק האיווי (למעלה, § 1.2.1, § 1.2.2), פועלי האיווי שתי צורות להם - עתיד הקצר ועתיד השלם: יִהְיֶה/יִהְיֶה, יִחְיֶה/יִחְיֶה, יַעֲשֶׂה/יַעֲשֶׂה, תִּגְלָה/תִּגְלָה, יִפְתָּ/יִפְתָּה. לא כן פועלי ע"י שבבניין קל ופועלי פ"ו שבבניין הפעיל, שהללו שלוש צורות עתיד להם: עתיד השלם - תִּגְלֵל, יוֹסִיף, אֵבֶל תִּגְלֵל, (י)וֹסֵף אין צורתם עתיד הקצר אלא עתיד הקצר ומלרע. שצורת העתיד הקצר: יִגְלֵל, יוֹסֵף (י)וֹסֵף.

1.3.3 ניבא מיכה (ה, ח): תִּרְם יִדְךָ עַל-צָרֶיךָ, וכנגדו שר איתן האזרחי: תִּעֲזֹ יִדְךָ תְּרוֹם יִמְיֶנְךָ (תה' פט, יד). כאן תִּרְם, כאן תְּרוֹם! אלא תִּרְם בראשו של פסוק, ואילו תְּרוֹם בתוכו של דיבור, בתוך המחצית השנייה של הפסוק.

1.3.4 תמצא פועלי העתיד בראשי הדיבורים שלא נקטו לא עתיד הקצר ולא עתיד הקצר ומלרע, כגון יִשֵּׁשׁ עֲלֶיךָ בְּשִׁמְחָה יִחְרִישׁ בְּאַהֲבָתוֹ יִגְלֵל עֲלֶיךָ בְּרִנָּה (צפ' ג, יז). שמע מינה: ראשו של דיבור אין דיו לעשות עתיד הקצר או עתיד הקצר ומלרע. מוטב יבואו עמו דרך האיווי או וי"ו החיבור (עיין למטה, § 1.7) או שניהם כאחד.

1.3.5 אמר קהלת (י, כ): כִּי עוֹף הַשָּׁמַיִם יוֹלִיךְ אֶת-הַקּוֹל וּבַעַל כְּנָפַיִם יִגִּיד דְּבָרֶיךָ. יִגִּיד

10. אכן, ראה קימרון את הקושי שבכתוב הזה, שהעיר בהע' c, עמ' 156: "שים לבך: 'יהיה' בפסוק כה, 'יפת' בפסוק כז". אף על פי כן החזיק בשיטתו ולא ניסה ליישב את הקושי.

11. קימרון, עמ' 153, סוף § 4: "אין הנתונים שלהלן מחזיקים אלא פעלים המחוסרים משאלה (nonoptative occurrences)". אף על פי כן הביא בלוח 1, עמ' 154, בצורות ה"מקוצרות" של יקטל, בשוורש הי"ה, אמנם בסימן שאלה: "יִהְיֶה כנען עבד למו".

בתוכו של דיבור מושבו. אם כן, דומה, היה לו לומר יגיד, עתיד השלם, כשם שאמר ברישה יוליד? אפשר הכתיב המלא י, יגיד, רמז לקריאה יגיד הוא? תיקון¹².

1.4 מילית הבקשה נא

1.4.1 ראינו לייחד פועלי העתיד סמוכי נא מכלל פועלי האיווי, לפי שיש להם חלק בשלוש מידות: (א) חל עליהם דין נסוג אחור או דינה של הקפה; (ב) הם פועלי האיווי; (ג) באו בראשו של דיבור. כל אחת ואחת משלוש מידות הללו כשהיא לעצמה יש שעושה עתיד הקצר או הקצר ומלרע ויש שאינה עושה. ואילו פועלי העתיד סמוכי נא עושים עתיד הקצר (למעט שני חריגים שנראה למטה, §1.4.3). ראינו בדרך האיווי גם עתיד השלם, כגון תהיה, יראה, וייר(ו)ם. אף פועלי העתיד הסמוכים לתיבה שטעמה בראשה יש שלא נקטו נסיגה והקפה, כגון ויבא קין (בר' ד, ג, אבל בעשיו נאמר: ויבא לו, בר' כז, כה), ויילח ארר (בר' יא, לא). ואילו המילית נא מקצרת ומקצרת, ובפעלים בעלי שלוש צורות העתיד אין היא עושה עתיד הקצר ומלרע אלא עתיד הקצר דווקא, כגון בגזרת השלמים: יעמדנא דוד לפני (שמ"א טז, כב) כנגד לא-יעמד איש מהם בפניך (יהו' י, ח); יאמן נא דברך (מל"א ח, כו) כנגד יאמן דברך (דה"ב א, ט; ו, יז); ידברנא אדני המלך (שמ"ב יד, יח) כנגד ידבר אדני (דנ' י, יט).

ובגזרות העלולות: ילךנא המלך (שמ"ב יג, כד) כנגד ילך וישב לביתו (דב' כ, ה-ח); ישובנא אפך (דנ' ט, טז) כנגד ישב אפך (יש' יב, א); תהי נא ידך בי ובבית אבי (שמ"ב כד, יז) כנגד ידך תהיה בו בראשונה להמיתו (דב' יג, י).

1.4.2 סימן: דברי גרעון לאלוהים: יהינא חרב אל-הגזה לבדה ועל-פל-הארץ יהיה-טל (שופ' ו, לט).

יושם אל לב: (א) עשת המילית נא מה שלא עשו השמות איש, בו, טל, שאין תלמוד לומר *לא-יעמד איש, *תהיבו, *יהי-טל; (ב) המילית נא מקצרת לפועלה תכלית קיצור, שלא התפלל דניאל *ישב נא אפך, עתיד הקצר ומלרע, אלא ישובנא. אבל פועלי העתיד שבדרך האיווי וכן פועלי אל (עיין למטה, §1.5) דיים עתיד הקצר ומלרע: ישב אפך, אל-תחם (כגון בר' מה, כ).

1.4.3 ראינו, גדול כוח נא לקצר פעלים שלפניה בסמוך לה. אף על פי כן הרי שני פעלים שלא נתקצרו סמוך לנא: יאמרנא (כגון שמ"א טז, טז), יהינא (שמ"ב יד,

12. רמז לכוחו של מקום הפועל, אם בראשו של דיבור אם בתוכו או בסופו, לעצב את צורת הפועל תמצא בדברי קימרון עצמו: "כשהנושא או תואר הפועל קודמים לו לפועל" (עמ' 152, b). והדוגמה הראשונה שהביא: "לך וה' יהיה עמך" (שמ"א יז, לו). אלא לא מדד קימרון במידה זו את כל הפעלים הראויים למוד בה.

יז). לשון יאמר-נא אין בו תמיהה, שלא תמצא יאמר אלא בעתיד המהופך בלבד. אבל יהיה-נא, שאמרה האישיה החכמה בעתיד השלם סמוך לנא - קשיא, שתמצא עשר פעמים יהי-נא, תהי-נא¹³.

1.4.4 במה דברים אמורים? בפועלי העתיד סמוכי נא. שבפועלי הציווי סמוכי נא עתיד השלם תמצא דווקא. בגורת עו"י: קום-נא (בר' כז, יט - לא *קם נא ולא *קם-נא), רוץ-נא (מל"ב ד, כו), לשוב נא¹⁴ (תה' פ, טו), שוט-נא (שמ"ב כד, ב), שים-נא (בר' כד, ב; מז, כט), וגם מחוסר מקף: שים נא (יר' לח, יב - לא *שם נא ולא *שם-נא). ובפועלי פ"ו שבי-נא (מל"ב ב, ב, ד, ו), ומחוסר מקף: שבי נא (יר' לו, טו) מזה, לך-נא (בר' כז, ט; לו, יד) מזה.

1.5 מילית השלילה אל

1.5.1 פועלי אל בהיות שתי צורות עתיד - עתיד הקצר ועתיד השלם:

- ויִדְּנוּ אֶל-תְּהִי-בו (בר' לז, כז) כנגד ויִדִּי לֹא תְהִי-בָךְ (שמ"א כד, יב, יג)
- אֶל-יְהִי (ארבע פעמים, כגון יר' כ, יד) כנגד לֹא יְהִי (פעמים הרבה, כגון וְלֹא-יְהִי עוד מִבּוֹל, בר' ט, יא)
- אֶל-תְּהִי-לָהּ שְׂאֵרִית (יר' נ, כו) כנגד וּשְׂאֵרִית לֹא תְהִי לָהֶם (יר' יא, כג)
- אֶל-יַעַל כְּלֶהֱעֵם (יהו' ז, ג) כנגד וְאִישׁ לֹא-יַעַל עִמָּךְ (שמ' לד, ג)
- אֶל-תֵּעַן כְּסִיל (מש' כו, ד) כנגד לֹא-תֵעַן (ארבע פעמים, כגון שמ' כ, יג)
- אֶל-תִּרְא (עו' א, יב, יג; מש' כג, לא) כנגד לֹא-תִרְאָה אֶת-שׁוֹר/חֲמֹר אַחֶיךָ (דב' כב, א, ד)
- אֶל-יִרְא כְּפִלְגֹת (איוב כ, יז) כנגד וְאֶל-יִרְאָה בְּעַפְפִּי-שָׁחַר (איוב ג, ט)
- וְאֶל-תִּשָּׁת מִים (מל"א יג, כב) כנגד וְלֹא תִשָּׁת מִים (מל"א יג, ט)
- וְחִטָּאת אֲמֹ אֶל-תִּמָּח (תה' קט, יד) כנגד וְחִטָּאתָם... אֶל-תִּמָּחָה (נחמ' ג, לו), וְחִרְפָּתוֹ לֹא תִמָּחָה (מש' ו, לג)
- וְגַם-אִישׁ אֶל-יִרְא בְּכָל-הָהָר (שמ' לד, ג) כנגד וְלֹא-יִרְאָה לָךְ חֲמִץ וְלֹא-יִרְאָה לָךְ שָׁחַר (שמ' יג, ז)
- אֶל-תִּגָּל (מש' כה, ט) כנגד לֹא תִגָּלָה (וי' יח, ז ועוד), לֹא תִגָּלָה (וי' יח, ז ועוד)
- וְאֶל-תִּכָּס עַל-עֹנֵם (נחמ' ג, לו) כנגד וְלֹא-תִכָּסָה עָלָיו (דב' יג, ט)
- אֶל-תִּתָּאֹר לְמִטְעַמ(ו)תָּיו (מש' כג, ג, ו) כנגד וְלֹא תִתָּאֹה בֵּית רַעַךְ (דב' ה, יז)

13. בר' כז, כח; שופ' ו, לט; טו, ב; שמ"ב כד, יז; מל"א כב, יג; מל"ב ב, ט; נחמ' א, ו, יא; דה"א כא, יז; דה"ב יח, יב.

14. שוב מוקפת אל נא, לפי שעולה שעל גבי ש ויורד שמרגלות נ טעם אחד הם, עולה-ויורד.

- וְאֶל־תִּסְגֹּר שְׂרִידָיו בְּיוֹם צָרָה (עו' א, יד) כנגד לֹא־תִסְגֹּר עֲבָד אֶל־אֲדָנָיו (דב' כג, טז)
 - אֶל־תֹּתֵר (בר' מט, ד), אֶל־יֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד־בִּקֶּר (שמ' טז, יט) כנגד אֲשֶׁר יֹתִיר (דב' כח, נד)
 - אֶל־תִּסַּג גְּבוּל עוֹלָם (מש' כב, כח; כג, י) כנגד לֹא תִסַּג גְּבוּל רֶעֶךָ (דב' יט, יד)
 - אֶל־תִּבֹּט אֶל־מְרָאָהוּ (שמ"א טז, ז) כנגד אֶל־תִּבֹּט אַחֲרֶיךָ (בר' יט, יז)
 - אֶל תִּטְּ־בָאֶף¹⁵ עֲבָדְךָ (תה' כז, ט) כנגד לֹא־תִטֶּה מִשְׁפָּט (שלוש פעמים, כגון שמ' כג, ו)
 - אֶל־תִּשְׁחַת (חמש פעמים, כגון תה' נז, א) כנגד לֹא תִשְׁחִית (וי' יט, כז; דב' כ, כ)
 1.5.1.1 עתיד הקצר, אֶל־יָרָא, בראשו של פסוק, ואילו עתיד השלם, וְאֶל־יָרָאָה, בתוכו: יָקוּ־לְאֹר וְאֵין וְאֶל־יָרָאָה בְּעַפְפִּי־שָׁחַר. עתיד הקצר, אֶל־תִּבֹּט, בראש דברי ה' אל שמואל, אבל עתיד השלם, אֶל־תִּבֹּט, בתוך דברי מלאך אל לוט: הִמָּלֵט עַל־נַפְשְׁךָ אֶל־תִּבֹּט אַחֲרֶיךָ.

1.5.2 פועלי אל בעלי שלוש צורות עתיד:

פ"ו, הפעיל:

עתיד השלם	עתיד הקצר ומלרע	עתיד הקצר
	וְאֶל־יִוָּכַח אִישׁ (הו' ד, ד)	אֶל־תִּוָּכַח לֵץ (מש' ט, ח)
	אֶל־תִּוָּסֵף (איוב מ, לב)	אֶל־תִּוָּסֵף יָאוֹת פָּנֶי (שמ' י, כח)
	אֶל־יִסָּף פְּרָעָה הָתַל (שמ' ח, כה)	אֶל־תִּוָּסֵף דְּבַר אֱלִי (דב' ג, כו)
	וְאֶל־תִּוָּפֵעַ עָלָיו נְהָרָה (איוב ג, ד)	אֶל־תִּוָּסֵף עַל־דְּבָרָיו (מש' ל, ו)

ע"ו, קל:

עתיד השלם	עתיד הקצר ומלרע	עתיד הקצר
וְאֶל־תִּבּוּזוּ (מש' כג, כב)		
	אֶל־תִּחַס (עינכם, בר' מה, כ; יח' ט, ה)	
אֶל־נָא תִמַּשׁ מִזֶּה (שופ' ו, יח)		
	וְאֶל־יִמָּת (דב' לג, ו)	
	וְאֶל־תִּגְדּוּ לָהֶם (יר' טז, ה)	
אֶל־יִגְנוּם (תה' קכא, ג)		

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
אַל-יָנוּס הָקַל (יר' מו, ו) אַל-תָּסוּר מִמָּנּוּ (יהו' א, ז)		אַל-תָּצַר אֶת-מוֹאֵב (דב' ב, ט)
	וְאַל-תִּקְחֵן בְּתוֹכָהֶן (מש') ג, יא) אַל-יָשֹׁב דָּף נִכְלָם (תה') עד, כא)	
ע"ו, הפעיל; ע"י, קל:		
עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
	אַל-יִגְלֹל לְבָב (מש' כד, יז) אַל-תִּלְחַן (שופ' יט, כ) אַל-יִנָּע עֲצָמָתוֹ (מל"ב כג, יח)	אַל-תִּלְחַן הַלִּילָה (שמ"ב יז, טז)
אַל-תָּרִיב עַם-אֲדָם חָנָם (מש' ג, ל)	וְזָמְנוּ אֶל-תִּפְקֹק (תה' קמ, ט) אֶף אִישׁ אֶל-יָרֵב (הו' ד, ד)	
	אַל-תִּשָּׁב פָּנֵי מְשִׁיחֶךָ (תה') קלב, י; דה"ב ו, מב)	אַל-תִּשָּׁב אֶת-פָּנֵי (מל"א ב, כ)
אַל-נָא יֵשִׁים אֲדָנִי אֶת-לְבוֹ (שמ"א כה, כה)	אַל-יִשָּׁם (אֲדָנִי) הַמֶּלֶךְ (שמ"א כב, טו; שמ"ב יג, לג)	אַל-תִּשָּׁם אֶת-לְבָב (שמ"א ט, כ)
	אַל-נָא תִשָּׁת עֲלֵינוּ חֲטָאת (במ' יב, יא)	אַל-תִּשָּׁת יָדְךָ עַם-רָשָׁע (שמ') כג, א ¹⁶

- 1.5.3 פועלי אֵל שלא נקרו במקרא אלא בעתיד השלם: ראינו, פועלי אֵל צורתם בין עתיד הקצר (בפעלים ששתי צורות עתיד להם, כגון פועלי השלמים שבבניין הפעיל ופועלי ל"י) בין עתיד הקצר ומלרע (כגון פועלי הפעיל של פ"ו ופועלי קל והפעיל של ע"ו ושל ע"י). רק מיעוטם של פועלי אֵל נוטים בעתיד השלם. למשל (מספר סגור בסוגריים משמאלו של פועל מורה מספר היקרויותיו של הפועל):
- בשלמים בנפעל: אֶל-תִּבְהֹל מִפְּנֵיו (קה' ח, ג); אֶל-יִמְלֹט (מל"א יח, מ; יר' מו, ו)
  - בפ"א בקל: אֶל-תֹּאכַל¹⁷ (שופ' יג, יד); אֶל-תֹּאמֶר (7); אֶל-יֹאמֶר (5)

16. כתב ברגשטרסר על ארבעת פועלי אֶל-תִּפְקֹק הללו: "ללא סיבה מיוחדת" ([d]m28§) ! ועיין צורות הקשר, 4.3.1.4§, 4.3.1.5.

17. בכתוב (וּתְשָׁב) וּתֹאכַל לָחֶם וגו' אֶל-תֹּאכַל לָחֶם (מל"א יג, כב) פועל אֵל חשוד על נסיגת הטעם, אבל הפועל וּתֹאכַל לא חלה בו נסיגה, אלא טעמו מלעיל מעיקרא כדרך פועלי פ"א

- בפ"ו בקל: (ו)אִישׁ אֶל־יָדָע¹⁸ (יר' לו, יט; לח, כד); אֶל־תֵּרֶד מִצְרִימָה (בר' כו, ב)
- בע"רל"א בהפעיל: אֶל־יָנָא רֹאשִׁי (תה' קמא, ה); אֶל־יִשְׁ(י)א לָכֶם/אֶתְכֶם (מל"ב יח, כט; יש' לו, יד; דה"ב לב, טו)
- בע"ע בקל: אֶל־תִּתְּחֹן כְּל־בְּגִי אֶן (תה' נט, ו); אֶל־יָעֹז אָנוּשׁ (תה' ט, כ)
- בע"ע בהפעיל: אֶל־תִּפְּרֹךְ בְּרִיתְךָ אֶתְנוּ (יר' יד, כא)¹⁹
- סימנך: וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אֲבָרְהָם... אֶל־יָרַע בְּעֵינֶיךָ (בר' כא, יא-יב) - בווי"ו ההיפוך עתיד הקצר, בפועל אֶל עתיד השלם.

1.5.4 גוף הנוכח כנגד הנסתר והנסתרת בפועלי אֶל בעלי שלוש צורות העתיד: לא ראיתי עתיד הקצר בפעלים שלולי אֶל בעלי שלוש צורות העתיד בגוף הנסתר והנסתרת אלא בגוף הנוכח בלבד. שלא נקרו פועלי אֶל הללו בגוף הנסתר והנסתרת אלא בין בעתיד השלם בין בעתיד הקצר ומלרע.

סימנך: אֶל־תֹּכַח²⁰, אֶל־תֹּסֶף(ו)סֶף, אֶל־תֹּסֶף, אֶל־תִּשָּׁם, כנגד וְאֶל־יֹכַח, אֶל־יִסָּף, אֶל־יִשָּׁם.

1.5.5 אֶל־נָא: המילית אֶל דרכה לקצר צורת העתיד בגוף הנוכח, הנסתר והנסתרת, כלומר כשהפועל יכול להתקצר. לא כן לשון אֶל־נָא, שהוא מרכך את הציווי, הופך פקודה לבקשה. גדול כוחו לעשות עתיד הקצר בפועלי ל"י, אבל תש כוחו בפועלי עו"י. הנה: אֶל־נָא תְּהִי מְרִיבָה (בר' יג, ח); אֶל־נָא יִחַר לֵאדְנִי (בר' יח, ל, לב). עד כאן פועלי ל"י. ובגזרת עו"י: אֶל־נָא תִּמְשֵׁךְ מִזֶּה (שופ' ו, יח); אֶל־נָא יִשִּׁים אֲדֹנִי אֶת־לְבֹ (שמ"א כה, כה). אכן, לימדנו כלל אֶל־נָא אהרן הכהן, שאמר לו למשה שני לשונות אֶל־נָא כדיבור אחד. בפועל ע"י נקט עתיד הקצר ומלרע, אף על פי שאמר

בעתיד המהופך של בניין קל שהוטעמו טעמים משרתים, כגון וַיֵּאכַל (וישָׁת, בר' כה, לד), וַיֵּאמֶר. ועיין למטה, §3.1.5.

18. בכתוב אִישׁ אֶל־יָדָע מֵאֻמָּה (שמ"א כא, ג), רגליים לדבר, נסוג אחור טעמו של הפועל, שלא ראיתי טעם מלעיל בפועל מפועלי אֶל גזורי פ"ו בבניין קל, בגוף שלישי לא כל שכן.
19. קימרון במאמרו "מלית השלילה אֶל במקורותינו הקדומים" (מחקרי לשון מוגשים לזאב בן־חיים, ירושלים תשמ"ג), עמ' 473, מנה בהע' 2 את פועלי אֶל שנקרו בעתיד השלם בגוף שני ושלישי: (א) תקן: שופ' ו, יח; מל"ב יח, כט; (ב) מחק: יר' יח, כג, שאין אֶל־תִּמְחִי עתיד השלם; (ג) הוסיף: יר' מו, ו (אֶל־יָנוּס); איוב ג, ט (וְאֶל־יָרָה); נחמ' ג, לו (אֶל־תִּמְחֶה); (ד) לא נִמְנו בהערה זו מראי המקומות של פועלי אֶל הכתובים כאן ב־§1.5.3, למעט אֶל־יִשְׁ(י)א; בעמ' 475, סי' 4, מחק את המובאה החמישית (מל"ב ו, כז), ששם אֶל מוקפת ואינה דיבור לעצמו; בעמ' 477, הע' 12, כתוב: "בספר בן־סירא מצאנו אל במקום לא לציון עובדה: ... ואל יעמוד לעת צרה" (ו 8-7) - אין "ואל יעמוד" לשון של עובדה; בעמ' 478, ד"ה "כללו של דבר", שו' 5, מחק: כ־, שנרפס בסוגריים; בעמ' 480, בשו' 5 מלמטה מחק סימן הנקודתיים.
20. עיין למטה, הע' 80.

בגוף הנוכח, ובפועל ל"י נקט עתיד הקצר, אף על פי שאמרו בגוף הנסתרת (עיין למעלה, §1.5.4): אֶל-נָא תִשָּׁת עֲלִינוּ חֲטָאת... אֶל-נָא תְּהִי כַּמֶּת (במ' יב, יא-יב).

1.5.6 שלוש צורות העתיד בפועל שָׁלוּל אֶל אחד: הפועל שֵׁם נקרא במקרא בעתיד שָׁלוּל אֶל בשלוש הצורות. בעתיד השלם: אֶל-נָא יִשָּׁם אֲדֹנִי²¹ אֶת-לְבֹא אֶל-אִישׁ הַבִּלְעֵל הַזֶּה (שמ"א כה, כה). בעתיד הקצר ומלרע: אֶל-יִשָּׁם הַמֶּלֶךְ בְּעַבְדּוֹ דָּבָר (שמ"א כב, טו), אֶל-יִשָּׁם אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ אֶל-לְבֹא (שמ"ב יג, לג). ובעתיד הקצר: אֶל-תִּשָּׁם אֶת-לְבָבְךָ לָהֶם (שמ"א ט, כ). ארבעה דיבורים הללו בפנייה ישירה לאדם נאמרו. שמואל הנביא נקט גוף הנוכח ועתיד הקצר, שהוא לשון לא תעשה בוטה, כלפי שאול, שבאותה שעה לא היה אלא רועה צאן שביקש את האתונות האובדות לאביו. שני לשונות אֶל-יִשָּׁם בדיבור למלך אמרום, אחימלך לשאול המלך (שמ"א כב, טו) ויונדב לדוד המלך (שמ"ב יג, לג). שניהם דיברו איש אל מלכו בגוף שלישי, והוא דיבור של יראת כבוד שנוקט עבד לפני אדוניו ואחד העם לפני מלכו. ואילו אביגיל נקטה לשון אֶל-נָא ועתיד השלם בגוף שלישי כשדיברה עם דויד. אישה זו לא דיברה בלשון ציווי אלא בלשון נימוס ותחנונים.

דבר אחר. כל ארבעה לשונות אֶל הללו הוטעמו טעמים משרתים. בעתיד הקצר (אֶל-תִּשָּׁם אֶת-לְבָבְךָ) הפועל סמוך לטעם המפסיק הוא, בזמן שפועלי אֶל שלא נאמרו בעתיד הקצר אינם סמוכים לטעם מפסיק. לפיכך יש בהם אחד משישים להפסק, הווי, מלרע וחיריק, מלרע וצירי. ועיין צורות הקשר, §4.3.1.4, §4.3.1.5.

1.5.7 תָּחַס/תָּחֹס: מצאנו בעתידו של בניין קל שבשורש חו"ס יָחַס עֲלֵי-דָל וְאֶבְיוֹן (תה' עב, יג); בעתיד שנשלל בלא שתי פעמים עתיד השלם: לֹא-יָחֹס עֲלֵיהֶם (יר' כא, ז), עֲלֵי-בָנִים לֹא-תָחֹס עֵינָם (יש' יג, יח); ועשר פעמים עתיד הקצר ומלרע: לֹא-תָחֹס (עֵינִי, עֵינְךָ, עֵינָם). ובעתיד שנשלל בֶּאֱל שתי פעמים: אֶל-תָּחֹס עֵינְכֶם (בר' מה, כ; יח' ט, ה). אם כן, ארבע צורות עתיד בבניין קל של השורש חו"ס הן. כיצד? שאמר שלמה יָחַס, עתיד הקצר ומלרע, בראשו של פסוק (תה' עב, יג), ואילו בתוכו של דיבור, לאחר לֹא, עתיד השלם: לֹא-יָחֹס, לֹא-תָחֹס. ומה בין לֹא-תָחֹס מה בין אֶל-תָּחֹס? ו של גזרת ע"ו ביניהם. לשון אֶל-תָּחֹס מחוסר ו בשתי היקרויותיו, לשון לֹא-תָחֹס מלא ו בכל עשר היקרויותיו. הבדל זה בכתיב שבין פועלי אֶל ובין פועלי לֹא אפשר סימן הוא להבדל בהגייה, שאמנם לא ידעתי טבו מה. ואילו צורת עתיד הקצר, תָּחֹס, מלעיל וקמץ קטן, בעתיד המהופך: וְתָחֹס עֲלֶיךָ (שמ"א כד, י);

21. אין טעמו של אֲדֹנִי מונח לגרמיה, הטעם המפסיק, אלא מונח המשרת, ואין הקו שאחר אֲדֹנִי אלא פסק. עיין מ' ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב, סי'

וְתָחֶס עֵינֵי עֲלֵיהֶם (יח' כ, יז). נמצינו למדים, ארבע מידות הן: תָּחֹס, תָּחֹס, תָּחֹס, וְתָחֶס.

כיוצא בדבר אפשר לא מקרה הוא בבניין קל של שורש מו"ש, שסמוך ללא כתיב מלא ו: לא־יָמוּשׁ (יהו' א, ח; יש' נד, י), לא־תָמוּשׁ (רָעָה, מו"ש יז, יג), וסמוך לאל(נא) שבגוף הנוכח כתיב חסר ו: אֶל־נָא תָמַשׁ (מִזָּה, שופ' ו, יח).

1.5.8 בבניין קל של גזרת ע"ו לא מצאתי עתיד הקצר בתבנית אֶל־תִּפְּל, שהוא דרך עתיד המהופך: וַיָּקֶם, וַיֵּשֶׁב, מעין *אֶל־תִּנָּד, *אֶל־תִּקְּץ, לבד ראה זה מצאתי: (א) עתיד השלם, כגון וַאֲל־תָּבוּז, אֶל־יָנוּם; (ב) עתיד הקצר ומלרע, כגון וַאֲל־תִּנָּד, וַאֲל־תִּקְּץ; (ג) עתיד הקצר בתבנית אֶל־תִּפְּל, מלעיל ופתח מתחת לפ' הפועל כאשר ל' הפועל ר או גרונית: אֶל־תִּצָּר²², והוא על דרך העתיד המהופך: וַיִּסָּר כָּחוּ מַעֲלִיו (שופ' טז, יט), וַתִּנָּח הַתִּבָּה (בר' ח, ד), וַיֵּצֵעַ לָכֶבֶד (יש' ז, ב).

בדבר הזה נשתנו פועלי אֶל של בניין קל שבגזרת ע"ו מפועלי אֶל של בניין קל שבגזרת ע"י ושל בניין הפעיל שבגזרת ע"ו: אֶל־תָּחֶס, אֶל־תִּשָּׁב, כאמור, לא תמצא. אֶל־תִּלָּן, אֶל־תִּשָּׁם, אֶל־תִּשָּׁב, אֶל־תִּשָּׁת תמצא ותמצא. הערה: מלעיל וסגול / מלרע ופתח עושים הקשר/הפסק, כגון אֶל־תִּלָּן הַלִּילָה (שמ"ב יז, טז) כנגד אֶל־תִּלָּן (שופ' יט, כ), אֶל־תִּסָּף רְאוּת פָּנֵי (שמ' י, כח) כנגד אֶל־תִּסָּף (איוב מ, לב).

1.5.9 מילית השלילה אֶל מוקפת אל פועלה, למעט אֶל תֵּט, שזימר דויד: אֶל־תִּסָּתֵר פָּנֶיךָ מִמֶּנִּי אֶל תֵּט־בָּאָף עֲבָדְךָ... אֶל־תִּטְשֵׁנִי וַאֲל־תַּעֲזֹבֵנִי (תה' כז, ט), ונמצא דוחק לתוך פסוק אחד ארבעה פועלי העתיד שלולי אֶל. שלושה אֶל הקיפה המסורה אֶל לפועלה כסדרם, וְאֶל השנייה הטעימה מירכא המשרת ולא הקיפה, אלא הקיפה את הפועל לשם הסמוך לו: אֶל תֵּט־בָּאָף. מה ראתה על ככה? והלוא דרך אֶל להיות מקף בינה ובין פועלה! אלא חיסרה המסורה למקף, גִּזְרָה שְׁמָא תִּקְרָא: *אֶל־תֵּט בָּאָף־עֲבָדְךָ, כביכול בָּאָף עֲבָדְךָ לשון סמיכות הוא, היינו: אֶל תֵּט־בָּאָף, עֲבָדְךָ, כלומר: את עבדך. בָּאָף מוטעמת רביע קטן, הטעם המפסיק.

1.5.10 סימניך: (א) וְאִישׁ לֹא־יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם־אִישׁ אֶל־יָרָא בְּכָל־הָהָר (שמ' לר, ג) - שני המשפטים בדרך האיווי הם אמורים, ובשניהם הפעלים בתוכי הדיבורים מצויים. אף על פי כן עתיד השלם, יַעֲלֶה, מזה; עתיד הקצר, יָרָא, מזה. אלא לא הורע כוחה לקצר פועלה, ואילו אֶל ייפה כוחה; (ב) אֶל־תָּבוּז בֵּית מְרוֹחַ וַאֲל־תִּלָּף לִסְפוֹד

22. כתב ברגשטרסר על אֶל־תִּצָּר (דב' ב, ט): "בנסיגת הטעם לבלי יסוד וטעם" (q278), בהערה לסעיף)!

וְאֶל־תִּנְדָּ לָהֶם (יר' טז, ה) - פסוק זה מחזיק שלושה פועלי אֶל: הפועל תָּבוֹא, לפי שהברתו אחרונה פתוחה, לפיכך אין לו צורה קצרה, ואפילו עתיד המהופך אין בו כוח לקצר; הפועל תִּלְךָ גזרתו פִּי ויש לו צורה קצרה כשווי"ו ההיפוך לימינו: וְתִלְךָ, אבל כשהוא מוקף אֶל טעם מלרע עומד בו ו־ל צרויה; תִּנְדָּ - פועל זה גזרתו ע"ו והוא מחזיק שלוש צורות העתיד: עתיד השלם - וְלֹא תִנְדָּ, עתיד הקצר ומלרע - תִּנְדָּ ועתיד הקצר - *וְתִנְדָּ, והוא בפלס וְתִקָּם; (ג) אֶל־יָנוּס הִקָּל וְאֶל־יִמְלֹט הִגְבוֹר (יר' מו, ו) - פועלי אֶל של גזרת ע"ו שבבניין קל באו במקרא בין בעתיד השלם בין בעתיד הקצר ומלרע, אבל פועלי אֶל של השלמים שבבניין נפעל לא נקרו אלא בעתיד השלם.

הערה: מילית אֶל הסמוכה לפועלי העתיד בגוף שני ושלישי מַבֵּעת ציווי לעולם, ואילו המילית לֹא יש שבכאשר וי"ו הרצף ואין בה לא איווי ולא ציווי, כגון אֶל־תִּאֲמָן בָּם (יר' יב, ו) כנגד (וְהָיוּ חֲיִיד תִּלְאִים לָךְ מִנְּגִיד וּפְחִידָה לִילָה וְיוֹמָם) וְלֹא תִאֲמִין בְּחִיד (דב' כח, סו).

1.6 וי"ו ההיפוך

פועלי עתיד המהופך מחזיקים רובן של צורות עתיד הקצר, ואמנם נקרו במקרא רובם בעתיד הקצר. להלן כתובים ובהם פועלי עתיד המהופך בעתיד השלם, וכנגדם כתובים אחרים, פעמים דומים, לרבות טעמי המקרא, ופעמים באותם הספרים, ואפילו באותם הפרקים, ובהם אותם הפעלים בעתיד הקצר.

1.6.1 פועלי וי"ו ההיפוך שנקרו בעתיד השלם ובעתיד הקצר או בעתיד הקצר ומלרע כאחד (ו' קיצור של זכר; נ' קיצור של נקבה):

- וְתִקְרַע אֶת־בְּגָדֶיךָ וְתִבְכֶּה לְפָנַי (מל"ב כב, יט) - וְתִקְרַע אֶת־בְּגָדֶיךָ וְתִבְכֶּה לְפָנַי (דה"ב לד, כז)

- נ' וְתִבְכֶּה וְלֹא תֹאכַל (שמ"א א, ז) - וְתִבְכֶּה וְתִתְחַנֵּן־לוֹ (אס' ח, ג)

- וְיִבְנֶה אֶת־הָעִיר (יהו' יט, ג) - וְיִבְנֶה הָעִיר (דה"א יא, ח), וְיִבְנֶה אֶת־תְּדֹמָר (דה"ב ח, ד)

- וְיִבְנֶה עָרִים (דה"ב כו, ו) - וְיִבְנֶה עָרִים (דה"ב יא, ה)

- וְאַהֲרֵה תָמִים לוֹ (שמ"ב כב, כד) - וְאַהֲרֵה תָמִים עֲמֹ (תה' יח, כד)²³

- וְאַהֲרֵה לָהֶם כְּמִרְיִי עַל (הו' יא, ד) - וְאַהֲרֵה לָהֶם כְּמֹשֶׁחַל (הו' יג, ז)

- וְנִהְיֶה טוֹבִים (יר' מד, יז) - וְנִהְיֶה בְּעֵינֵינוּ כְּחִגְבִּים (במ' יג, לג)

23. בשני הכתובים טעמי המקרא דומים, אלא בשמואל שיטת כ"א ספרים ובהלים טעמי אמ"ת.

- וַתִּזְנֶה עָלָיו פִּילְגָשׁוּ (שופ' יט, ב) - וַתִּזְנֶן גַּם־הִיא (יר' ג, ח), וַתִּזְנֶן אֶהְלֶה תַּחְתִּי (יח' כג, ה)
- וַיַּחֲלֵא אֶסָא... בְּרִגְלָיו (דה"ב טז, יב) - וַיִּפֹּל אַחֲזִיָּה... וַיַּחֲלֵ (מל"ב א, ב)
- וַיַּעֲלֶה עֲמֹרִי... מִגִּבְתּוֹן (מל"א טז, יז) - וַיַּעַל אַבְרָם מִמִּצְרַיִם (בר' יג, א)
- וַיַּעֲלֶה אַחָאב לְאָכַל וּלְשִׁתּוֹת (מל"א יח, מב) - וַיַּעַל יוֹסֵף לְקַבֵּר אֶת־אֲבִיו (בר' נ, ז)
- וַתַּעֲלֶה הַמֶּלֶחֶמָה בַּיּוֹם הַהוּא (מל"א כב, לה) - וַתַּעַל הַמֶּלֶחֶמָה בַּיּוֹם הַהוּא (דה"ב יח, לד)
- וַתַּעֲלֶה וַתֵּצֵא מִרְכָּבָה מִמִּצְרַיִם (מל"א י, כט) - וַתַּעַל הַשָּׁלוֹ וַתְּכַסֵּ אֶת־הַמַּחֲנֶה (שמ' טז, יג)
- וַיַּעֲנֶה אֱלֹהֵיו וַיַּדְבֵּר אֶל־שֵׁר הַחֲמִשִּׁים (מל"ב א, י) - וַיַּעַן אֱלֹהֵי וַיַּדְבֵּר אֲלֵיהֶם (מל"ב א, יב)
- וַאֲעֻשֶׂה לְמַעַן שְׁמִי (יח' כ, יד) - וַאֲעַשׂ לְמַעַן שְׁמִי (יח' כ, ט, כב)
- וַאֲעֻשֶׂה אֶת־מְלָאכַת הַמֶּלֶךְ (דנ' ח, כז) - וַאֲעַשׂ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים (דב' י, ג)
- וַתַּעֲשֶׂה־לָּךְ שָׁם בַּיּוֹם הַזֶּה (יר' לב, כ) - וַתַּעֲשֶׂה־לָּךְ שָׁם בַּיּוֹם/כַּהֲיוֹם הַזֶּה (דנ' ט, טו; נחמ' ט, י)
- וַיַּעֲשֶׂה הָרַע בְּעֵינֵי ה' (מל"ב יג, יא) - וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי ה' (תשע-עשרה פעמים, כגון מל"א טו, כו)
- וַיַּעֲשֶׂה הָרַע בְּעֵינֵי ה' (מל"ב ג, ב) - וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי ה' (מל"ב טו, ט; דה"ב לג, כב)
- וַיַּעֲשֶׂה עֲמֹרִי הָרַע בְּעֵינֵי ה' (מל"א טז, כה) - וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֹה/יְהוֹדָה הָרַע בְּעֵינֵי ה' (מל"א יא, ו; יד, כב)
- גִּ' וַתִּלָּךְ וַתַּעֲשֶׂה כְּדַבֵּר אֱלֹהֵיו (מל"א יז, טו) - וַתִּקַּם הָאִשָּׁה וַתַּעַשׂ כְּדַבֵּר אִישׁ הָאֱלֹהִים (מל"ב ח, ב)
- וַנַּעֲשֶׂה אֶת־הַדְּבָר הַזֶּה (יהו' ט, כד) - וַנִּשְׁמַע וַנַּעַשׂ כָּל־אֲשֶׁר־צִוָּנוּ יוֹנָדָב אֲבִינוּ (יר' לה, י)
- וַאֲרָאָה וְהָנָה (יח' ב, ט; ח, ז) - וַאֲרָא וְהָנָה (יח' מד, ד)
- וַאֲרָאָה וְהָנָה (יח' ח, ב; י, א, ט) - וַאֲרָא וְהָנָה (דב' ט, טז)
- וַאֲשָׂא עֵינֵי וַאֲרָאָה (זכ' ה, א) - וַאֲשָׂא אֶת־עֵינֵי וַאֲרָא (זכ' ב, א)
- וַאֲשָׂא עֵינֵי וַאֲרָאָה וְהָנָה (זכ' ו, א; דנ' ח, ג) - וַאֲשָׂא אֶת־עֵינֵי וַאֲרָא וְהָנָה (דנ' י, ה)
- וַאֲרָאָה בְּחֻזּוֹן... וַאֲרָאָה בְּחֻזּוֹן (דנ' ח, ב) - וַאֲרָא בְּחֻלּוֹם (בר' לא, י) - וַאֲרָא בְּחֻלְמֵי (בר' מא, כב)
- וַיִּרְאָה אֶת־דָּוִד (שמ"א יז, מב) - וַיִּרָא אֶת־דָּוִיד (דה"א כא, כא)
- וַיִּרְאָה נִצְמָן רֵץ אַחֲרָיו (מל"ב ה, כא) - וַיִּרָא הַצֶּפֶה אִישׁ־אַחֵר רֵץ (שמ"ב יח, כו)
- וַיִּרְאָה אֶת־בְּנָיו (איוב מב, טז) - וַיִּרָא אֶת־לֵהֲקֹת הַנְּבִיאִים (שמ"א יט, כ)

- וַיָּקָם וַיֵּאָכֵל וַיִּשְׁתֶּה (מל"א יט, ח) - וַיָּבֹא וַיֵּאָכֵל וַיִּשְׁתֶּה (מל"ב ט, לד)
- וַיֹּאסֶף מִשָּׁה אֶל־הַמַּחֲנֶה (במ' יא, ל) - וַיִּגְוַע(...) וַיֹּאסֶף אֶל־עַמּוּי (בר' כה, ח, יז; לה, כט; מט, לג)
- וַיֹּאסֶף כָּל־אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֶל־הָעִיר (שופ' כ, יא) - כַּאֲשֶׁר מֵת אֶהְרֹן... וַיֹּאסֶף אֶל־עַמּוּי (דב' לב, ג)
- וַיִּנָּחֻם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ (בר' כד, סז) - וַיִּנָּחֻם יְהוָה (בר' לח, יב)
- וַתִּשְׁאָר הָיָא... וַתִּשְׁאָר הָאִשָּׁה (רות א, ג, ה) - וַיִּשְׁאָר אֶף־נָח (בר' ז, כג)²⁴
- וַאֲצִוָּה אֶתְכֶם בַּעַת הַהוּא (דב' א, יח) - וַאֲצִוּ אֶתְכֶם בַּעַת הַהוּא לֵאמֹר (דב' ג, יח)
- וַיִּצְוֶה יְרֵמְיָהוּ (יר' לו, ה) - וַיִּצְוּ אֲבִימֶלֶךְ (בר' כו, יא), וַיִּצְוּ יְהוֹשֻׁעַ (יהו' א, י; ד, יז)
- וַיִּצְוֶה הַמֶּלֶךְ אֶת עֶבְד־מֶלֶךְ הַכּוּשִׁי (יר' לח, י) - וַיִּצְוּ הַמֶּלֶךְ אֶת־יֹאָב (שמ"ב יח, ה)
- וַיִּצְוֶה הַמֶּלֶךְ צִדְקִיָּהוּ וַיִּפְקְדוּ אֶת־יְרֵמְיָהוּ בַּחֲצֹר הַמִּטְרָה (יר' לז, כא) - וַיִּצְוּ יוֹסֵף וַיִּמְלְאוּ אֶת־כְּלִיָּהֶם בָּרֶ (בר' מב, כה)
- וַיִּתְּנָה דָּוִד (שמ"ב כג, טו) - וַיִּתְּנוּ דָּוִד (דה"א יא, יז)
- וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לֹ (מל"א כב, נד) - וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לֹ (מל"א טז, לא)
- וַיָּבִיא עֲזָרָא הַכֹּהֵן אֶת־הַתּוֹרָה לִפְנֵי הַקֹּהֶל (נחמ' ח, ב) - וַיָּבֹא הָאִישׁ אֶת־הָאֲנָשִׁים בֵּיתָה יוֹסֵף (בר' מג, יז, כד); וַיָּבֹא יְהוֹנָתָן אֶת־דָּוִד אֶל־שָׁאוּל (שמ"א יט, ז)
- וַיּוֹצֵא עַמּוֹ כְּשָׁשׁוֹן (תה' קה, מג) - וַיּוֹצֵא יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם (תה' קלו, יא)
- וַתִּזְנֶה אֶת־יְהוָה וְאֶת־יִשְׁבִּי יְרוּשָׁלַם (דה"ב כא, יג) - וַיִּזְוֹן אֶת־יִשְׁבִּי יְרוּשָׁלַם (דה"ב כא, יא)
- וַאֲפָה מֶהֱם אֲנָשִׁים (נחמ' יג, כה) - וַאֲפָה אוֹתָךְ וְאֶת־עַמְּךָ (שמ' ט, טו)
- וַיִּכֶּה יְהוֹשֻׁעַ אֶת־כָּל־הָאֲרָץ (יהו' י, מ) - וַיִּכֶּה דָּוִד אֶת־פְּלִשְׁתִּים (דה"א יח, א)
- וַיִּכֶּה אֶת־מִיכָיְהוּ עַל־הַלְלָחִי (מל"א כב, כד) - וַיִּכֶּה אֶת־מִיכָיְהוּ עַל־הַלְלָחִי (דה"ב יח, כג), וַיִּכֶּה אֶת־הַפְּלִשְׁתִּי אֶל־מִצְחוֹ (שמ"א יז, מט)
- וַיִּכֶּה אֶת־מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל (מל"א כד, לד) - וַיִּכֶּה אֶת־מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל (דה"ב יח, לג), וַיִּכֶּה אֶת־עַפְרַיִם הָאֲרָץ (שמ' ח, יג)
- וַיִּכֶּה אֶת־הַמִּים (מל"ב ב, ח, יד) - וַיִּכֶּה אֶת־הַמִּים (שמ' ז, כ)
- וַיִּכֶּה אֶת־אֲדֹם הַסָּבִיב אֵלָיו (מל"ב ח, כא) - וַיִּכֶּה אֶת־אֲדֹם הַסּוֹבֵב אֵלָיו (דה"ב כא, ט)
- וַיִּכֶּה בַּמַּחֲנֶה אֲשׁוּר (יש' לז, לו) - וַיִּכֶּה בַּמַּחֲנֶה אֲשׁוּר (מל"ב יט, לה)
- וַיִּכֶּה פֶּשְׁחוֹר אֶת יְרֵמְיָהוּ הַנְּבִיא (יר' כ, ב) - וַיִּכֶּה יוֹנָתָן אֶת נָצִיב פְּלִשְׁתִּים (שמ"א יג, ג)
- וַיִּכֶּה אוֹתָם מֶלֶךְ בָּבֶל וַיִּמָּתָם (יר' נב, כז) - וַיִּכֶּה אוֹתָם מֶלֶךְ בָּבֶל וַיִּמָּתָם (מל"ב כה, כא)

24. עיין צורות הקשר, §4.4.1.2 והשלם שם: וַיִּנָּחֻם וַיִּנָּחֻם.

- וְאָעִיד בְּיוֹם מִכְרָם צִיד (נחמ' יג, טו), וְאָעִיד בְּךָ לְאֹמֶר (מל"א ב, מב) - וְאָעִיד עֲדִים (יר' לב, י')
- וְאָעִלָּה הָעֵלָה (שמ"א יג, יב), וְאָעִלָּה בָּאֵשׁ מִחֲנִיכָם (עמ' ד, י), וְאָעִלָּה אֶת־שָׂרֵי יְהוּדָה מֵעַל לַחֲזוּמָה (נחמ' יב, לא) - וְאָעִל פֶּר וְאֵיל בַּמִּזְבֵּחַ (במ' כג, ד)
- וְיַעֲלֶה נְשָׂאִים מִקְצֵה הָאָרֶץ (יר' י, יג) - וְיַעֲלֶה נְשָׂאִים מִקְצֵה אָרֶץ (יר' נא, טז), מוֹרִיד שָׂאוֹל וְיַעֲלֶה (שמ"א ב, ו)
- וְתַרְבֶּה אֶת־תְּזוּנוֹתֶיהָ (יח' כג, יט) - וְיִרְבֵּה הַיַּעַר לְאָכֹל בָּעָם (שמ"ב יח, ח), וְיִרְבֵּה... תַּאֲנִיָּה וְאֲנִיָּה (איכה ב, ה)
- וְאָשִׁיב אֹתָם (נחמ' ב, כ; ו, ד) - וְאָשִׁיב אֹתוֹ דָּבָר (יהו' יד, ז)

1.6.2 פועלי וי"ו ההיפוך שנקרו בעתיד הקצר ומלרע ובעתיד הקצר כאחד:

- וְיָמַת (42) - וְיָמַת (85)
- נ' וְתָמַת (שופ' כ, ה) - וְתָמַת (7)
- וְיָנַס (3) - וְיָנַס (19)
- וְיַעֲנֶף (3) - וְיַעֲנֶף (יש' ו, ו)
- וְיַצֹּם (מל"א כא, כז) - וְיַצֹּם (דָּוִד, שמ"ב יב, טז)
- וְיִרְץ (שמ"ב כח, כא) - וְיִרְץ (18)
- וְיָשָׁב (שמ"ב ג, טז; מל"א ב, מא) - וְיָשָׁב (81)
- וְיִלֵּךְ (7) - וְיִלֵּךְ (213)
- וְיִרְדַּךְ (שמ"ב כב, י), וְיִרְדַּךְ (מש' ל, ד) - וְיִרְדַּךְ (42)
- וְיִלֵּךְ (איכה ג, ב - טיפוחא גדולה²⁵) - וְיִלֵּךְ (ו) (4)
- וְיִשָּׁב (בר' מז, יא) - וְיִשָּׁב (מל"ב יז, ו, כד)
- וְיִוָּצֵא (4) - וְיִוָּצֵא (25)
- נ' וְתָקָא (וי' יח, כה) - וְתָקָא (יונה ב, יא)
- נ' וְתַחֲלֶה (תה' צז, ד) - וְתַחֲלֶה (דה"א י, ג)²⁶

1.6.3 נוספות לעתיד המהופך:

1.6.3.1 פועלי עתיד המהופך שהובאו למעלה מן העניין יש בהם לרפות ידיו של בלשן, שראינו כתובים הדומים זה לזה בלשון, בתחביר ובטעמי המקרא, ולא עוד אלא נמצאו בספר אחד ובפרק אחד, ואף על פי כן נשתנו הפעלים זה מזה: בכתוב

25. עיין י' בן־דוד, "כוח ההפסק של טעמי המקרא המפסיקים", מחקרים בלשון ה-ו (ספר היובל לישראל ייבין, תשנ"ב; להלן כוח ההפסק), §1.6; צורות הקשר, §0.4.3.2.

26. עיין למטה, הע' 105; צורות הקשר, §§4.3.1.4, 4.3.1.5.

אחד בא הפועל בעתיד הקצר ובכתוב האחר בעתיד השלם. לא מצאתי צד שווה בפועלי עתיד המהופך הקצרים והשלמים, שכן שניהם כתובים בספרי מקרא המוקדמים והמאוחרים כאחד, ואין לי לפרש.

1.6.3.2 ראינו בפועלי וי"ו ההיפוך גזרות ובניינים שפועלי עתיד הקצר ועתיד השלם משמשים בהם כאחד.

א. בגזרת השלמים, בהברה הסמוכה לאחרונה, הלוא היא הברת פ' הפועל, פתוחה: (1) בבניין נפעל: וַיֵּאָסֶף/וַיֵּאָסֶף, וַיִּנָּחֵם/וַיִּנָּחֵם; (2) בפיעל ובהתפעל בפ' הפועל קמוצה: וַיִּכְרֹךְ/וַיִּמְאַן, וַתִּתְּפַעֵם/וַתִּתְּפַעֵשׁ.

ב. בגזרת ל"י: (1) בשתי הברות כנגד שלוש: וַיָּרָא/וַתְּגַלֶּה, וַיִּתְּאוּ/וַיִּתְּאוּהָ; (2) בהברה אחת כנגד שתיים: וַיִּצֹר/וַיִּצְוֶה, וַיָּדַע/וַיָּדָע; (3) בהברה אחת ובסופה צרור עיצורים כנגד שתי הברות: וַתִּכְבֶּךְ/וַתִּכְבֶּה; (4) בהברה אחת והברת עזר כנגד שתי הברות, וכן שתי הברות והברת עזר כנגד שלוש הברות: וַיִּכְן/וַיִּכְנֶה, וַיַּעַשׂ/וַיַּעֲשֶׂה, וַיַּעַל/וַיַּעֲלֶה (הפ'), וַיִּרְבַּח/וַתִּרְבֶּה, וַיִּשְׁתַּחֲוּ/וַיִּשְׁתַּחֲוּהָ.

ג. בגזרת ל"א-פ"ו ול"א-עו"י צירי כנגד חיריק: וַיִּזְצֹא/וַיִּזְצֹא, וַיִּבֶא/וַיִּבֶא, וַיָּקֵא/וַתָּקֵא.

1.6.3.3 ויש גזרות ובניינים שלא תמצא בהם וי"ו ההיפוך אלא בעתיד הקצר, ובפועלי העתיד המחזיקים שתי צורות עתיד הקצר - גם בעתיד הקצר ומלרע. אימתני? כשהפועל מוטעם טעם מפסיק הנמנה עם חזקי המפסיקים, כלומר מפסיק קיסר (וגם מפסיק פחות ממנו). אלו הם:

- בשלמים בהפעיל (לרבות פ"נ וכיו"ב): וַיִּשְׁכֵּם, וַיִּגֹּד, וַיִּצַּב (למעט וַיִּחָשֶׁךְ, תה' קה, כח)

- בפ"א בקל: וַיֵּאָמֶר (בהפסק: וַיֵּאָמֶר)

- בפ"ו בקל: וַיִּרְדַּ (בהפסק: וַיִּרְדַּ), וַיֵּשֶׁב (בהפסק: וַיֵּשֶׁב), וַיִּדַּע (בהפסק: וַיִּדַּע)

- בפ"ו בהפעיל: וַיִּזְלַד (להוציא וַיִּזְשֶׁב, בר' מז, יא; וַיִּוֹתֵר, שמ"ב ח, ד; דה"א יח,

ד), וַיִּזְלַךְ (בהפסק: וַיִּזְלַךְ [טיפחא גדולה²⁷]), וַיִּזְכַּח

- בפ"י בהפעיל: וַתִּינֶק

- בע"ו בקל: וַתָּמַת (בהפסק: וַתָּמַת), וַיָּנַח

- בע"ו בהפעיל: וַיָּקֵם, וַיָּסַר

- בע"י בקל: וַיִּשֶׁם, וַתָּשֶׁר (להוציא וַתִּחַל, תה' צז, ד; וַיִּצֵץ [צִיץ], במ' יז, כג)

- בע"י בהפעיל: וַיָּרַק, וַיָּרַח

- בע"ע בקל: וְהָם (בהפסק: וְהָם), וְיָצַר, וְרַע (להוציא וְתָקַל, בר' ט, ד - עיין למטה, 3.1.10§)
  - בל' גרונית בהפעיל: וְיָכַנַע, וְיָנַח
  - בל"פ"א בהפעיל: וְאָל (שמ"א יד, כד)
  - בל"פ"א גרונית-ר מצעית בקל: וְתָהָר, וְיָחַר
  - בל"פ"נ בקל: וְיָז, וְיָט
  - בל"ר-ע"י בקל: וְיָחַי, וְיָחַי (בהפסק: וְיָחַי, וְיָחַי [להוציא פועלי גוף הראשון]).
- שמע מינה: לא תמצא צמידים מעין וְאָכַל הָעָם / *וְאָכַל הָעָם, וְאָמַר פלוני / *וְאָמַר פלוני, וְלָךְ פלוני / *וְלָךְ פלוני, וְיָשַׁב פלוני / *וְיָשַׁב פלוני, וְיָמַת פלוני / *וְיָמַת פלוני.

1.6.3.4 בבניין נפעל של השלמים עתיד הקצר מעט מזער: וְיָאָסַף, וְיָלָחַם, וְיָנָגַף, וְיָנָחַם, וְתַפְּעָם, וְיָצַמְדָּר, וְיָשָׁאָר. וְתַחֲשָׁב, וְיָחַל, שני פעלים הללו אין אתה יודע אם פועלי עתיד הקצר מעיקרא הם, אם נתקצרו מכוח נסוג אחור: וְתַחֲשָׁב לוֹ (תה' קו, לא), וְיָחַל עוֹד (בר' ח, יב). וְיַעֲתָר - פועל זה, רגליים לדבר, נתקצר מכוח נסוג אחור: וְיַעֲתָר לוֹ (בר' כה, כא; דה"ב לג, יג), שכשלא נסמך לתיבה שטעמה בראשה הרי וְיַעֲתָר אֱלֹהִים (שמ"ב כא, יד), וְיַעֲתָר לָנוּ (עו' ח, כג - כאן הטעם המפסיק טיפחא מרחיק את הפועל מן לָנוּ, שטעמה בראשה).

פועל שאין וי"ו ההיפוך בראשו לא יבוא בעתיד בניין נפעל מוטעם מלעיל ומנוקד סגול אלא אם כן נסוג אחור טעמו, כגון יִתָּרָבָה (זכ' יג, ח), יִתְחַלֵּךְ אֹר (איוב לח, כד), יִלָּחֶם לָנוּ (נחמ' ד, יד), יִלְכָּד בָּהּ (קה' ז, כו), וְתִשְׁכַּרְבָּהּ בְּד (קה' יב, ו).

1.6.3.5 עתיד המהופך בבניין נפעל שטעמו מלרע ותנועתו אחרונה פתח, בל' הפועל גרונית (לרוב ע, כגון וְיִשְׁמָעַע) או ר (וְתַעֲצָר) או בע' הפועל ע (וְיַעֲצֵץ), אין כנגדו עתיד הקצר, כלומר טעם מלעיל וניקוד סגול או פתח בסוף. לכן הובאו פועלי וְיַפְעֵל בעתיד השלם, ואפילו נסוג אחור טעמם, כגון וְיִשְׁבַּע לוֹ.

אלו פועלי בניין נפעל, שבעתיד תנועתם אחרונה פתח ושמרנו על טעם מלרע גם בווי"ו ההיפוך, קל וחומר בווי"ו החיבור: וְתַבְּקַע (4), וְאָנַדַע (יח' כ, ה), וְיַנְדַע (אס' ב, כב), וְיַנְעֵץ (11), וְתַכְנַע (3), וְיַכְנַע (3), וְתַלְקַח (2), וְיַמְנַע (איוב לח, טו), וְתַעֲצָר (2), וְתַעֲצָר (4), וְיִשְׁבַּע (16), וְיִשְׁמַע (דה"ב ל, כז), וְתִשְׁמַע (נחמ' יב, מג). ואלו פועלי עתיד נפעל נסוג אחור טעמם: וְיַפְתָּח פִּי (יח' לג, כב), וְאֶשְׁבַּע לוֹ/לָךְ (2), וְיִשְׁבַּע לוֹ/לָהּ (3). ואילו פועלי עתיד נפעל בלא ו הראשה - יַפְתָּח (פיד, יח' כד, כז), יִשְׁמַע בָּהּ (יר' ו, ז) - אין צריך לומר, נסוג אחור טעמם.

1.6.3.6 בבניין פיעל של השלמים מצאתי ארבעה פעלים בעתיד הקצר: וְיִבְרָךְ, וְיִגְרַשׁ, וְתִגְרַשׁ, וְיִשְׁרָת, ארבעתם ר בתוכם. לפיכך פ' הפועל קמוצה קמץ של תשלום

דגש, ויכול הטעם לעלות והיה מלעיל. על כורחה תנועה אחרונה הבינונית (צירי), כיוון שניטל טעמה נתקצרה והייתה קטנה (סגול). בבניין התפעל של השלמים לא מצאתי אלא פועל אחד בלבד בעתיד הקצר: וַתִּתְּפָעַם (רוחו, דנ' ב, א), אף כאן קמץ של תשלום דגש.

1.6.3.7 בגזרת השלמים שבבניין הפעיל הכלל: מלרע וצירי, למעט עתיד המהופך שבגוף המדבר: וְאֶכְחַד, וְאֶסְתֵּר, ולמעט פועלי ל"א, כגון וַתִּחַבֵּא, וַתִּחַטֵּא, וַיִּזְא, וַתִּקָּא. אבל מצינו גם בצירי: וַיִּבֵּא, וַתִּבֵּא, וַתִּצָּא, וַיִּצָּא, וַיִּקָּא, וַתִּקָּרָא. "למעט פועלי ל"א" כיצד? שפועלי עתיד המהופך, למעט גזרת השלמים (לרבות פ"ו וכיו"ב), כיוון שהברתם סמוכה לאחרונה פתוחה וכיוון שהוטעמו מלעיל, על כורחם תנועתם אחרונה קצרה, כגון וַיִּלְךְ, וַיִּשָּׁב, וַיִּזְלַד. ולפי שאין א נהגית בסופה של תיבה, הברה האחרונה פתוחה, הטעמת התיבה מלרע ואי אפשר לה בתנועה אחרונה קטנה, מעין *וַיִּצָּא, *וַיִּבֵּא (כביכול קמץ קטן מרגלות ב, תנועת o קצרה), *וַיִּזְא, *וַיִּבֵּא. במה דברים אמורים? ש"א אות שורש האחרונה. אבל כש"א אות שורש השנייה וגזרת הפועל ל"י הרי וַיִּזְא (תה' יח, יא), וַתִּלָּא (איוב ד, ה), וַתִּקָּרָא וכיו"ב. כאן אין הברה האחרונה הברה מעיקרא אלא הברת עזר, תולדת צרור עיצורים: *וַיִּזְא < וַיִּזְא > *וַיִּבֵּא < וַיִּבֵּא > *וַיִּזְא, והלוא הברת עזר לעולם תנועתה קטנה.

מלבד פועלי גוף המדבר ומלבד הפועל וַנִּנְעַמִּיד (נחמ' ד, ג) לא מצאתי בפועלי וי"ו ההיפוך של בניין הפעיל שבגזרת השלמים אלא פועל אחד בלבד שנקרה בעתיד השלם, והוא וַיִּחַשֵּׁף (תה' קה, כח - באתנחתא גדולה²⁸). תעלה על הדעת, הכתיב החסר י רמז לקריאה *וַיִּחַשֵּׁף הוא; וכן *וַאֲסִתֵּר, וַתִּחַבֵּא וכיו"ב.

1.6.3.8 כאמור למעלה, פועלי וי"ו ההיפוך בעלי שלוש צורות תמצא בהם עתיד הקצר בהקשר, כגון וַיִּרָץ, ובהפסק עתיד הקצר ומלרע: וַיִּרָץ. אבל לא מצאתי עתיד השלם בפועלי וי"ו ההיפוך בעלי שלוש צורות (למעט גוף הראשון ולמעט גזרת ל"א) מעין *וַיִּזְסִיף, *וַיִּזְכִּיחַ, *וַיִּיטִיב, *וַיִּמְוֹת, *וַיִּירִיב.

1.6.3.9 מצינו וַיִּצָּק שֶׁמֶן עַל-רֹאשָׁה (בר' כח, יח) מזה, וַיִּצָּק דָּם-הַמִּכָּה אֶל-חֵיק הָרֶכֶב (מל"א כב, לה) מזה. וכי מה ביניהם? כל תשעת פועלי וַיִּצָּק יוצאים הם, בזמן שוֹיִצָּק פועל עומד הוא. אפשר היה הפועל העומד נהגה בפני הבית במשקל וַיִּפְעַל, *וַיִּיִצָּק, *וַיִּיִצָּק? השווה וַיִּקָּץ יַעֲקֹב (בר' כח, טז) כנגד וַיִּקָּץ נֹחַ (בר' ט, כד). ואפשר, כיוון שביקשה התיבה להיות מלעיל טעמה, מיד קיבלה עליה על כורחה סגול בהברה האחרונה. שכן לא מצינו פעלים מעין *וַיִּצָּק, *וַיִּיִצָּק, מלעיל

28. עיין כוח ההפסק, §2.3; צורות הקשר, §0.4.1.2.

וחולם, אלא וַיֵּצֶק, וַיֵּצֶר (בר' ב, ז, יט), טעם מלעיל וניקוד אחרון סגול. השווה לא־יֵצֶר צִעְדָּךְ (מש' ד, יב) כנגד יֵצֶר לוֹ (איוב כ, כב).

1.6.3.10 סימניך: (א) סוף מעשה הבריא: וַיִּכְרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יָוִם הַשְּׁבִיעִי וַיִּקְדָּשׁ אוֹתוֹ (בר' ב, ג); (ב) מעשיה של תמר: וַתִּקֶּם וַתִּלְךָ וַתִּסָּר צַעֲיָפָה מֵעֲלֶיהָ וַתִּלְבַּשׁ בְּגָדֵי אֶלְמְנוּתָהּ (בר' לח, יט); (ג) כיבודים שכיבד פרעה ליוסף הצדיק: וַיִּסָּר פְּרַעֲה אֶת־טַבַּעְתּוֹ מֵעַל־יָדוֹ וַיִּתֵּן אוֹתָהּ עַל־יַד יוֹסֵף וַיִּלְבַּשׁ אוֹתוֹ בְּגָדֵי־שֵׁשׁ וַיַּשֶּׂם רִכְזֵי הַזָּהָב עַל־צְוָאָרוֹ וַיַּרְכֵּב אוֹתוֹ בְּמִרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה (בר' מא, מב-מג); (ד) חמישה פועלי וי"ו ההיפוך החותמים לפרשת מכירת יוסף: וַיֹּאכַל וַיִּשְׁתַּ וַיִּקֶּם וַיִּלְךָ וַיִּבֹּז עָשׂוּ אֶת־הַבְּכֹרָה (בר' כה, לד).

נמצינו למדים: בהברה סמוכה לאחרונה פתוחה - מלעיל ותנועה האחרונה קטנה. עתיד פועלי וי"ו ההיפוך אוהב טעם מלעיל, ומקום מלעיל שמה עתיד הקצר. אלו פעלים אין טעמים מלעיל? אותם שהברתם סמוכה לאחרונה סגורה היא, שגורתם גזרת השלמים וכיו"ב לרוב: וַיִּקְדָּשׁ, וַתִּלְבַּשׁ, וַיִּתֵּן, וַיִּלְבַּשׁ, וַיַּרְכֵּב, וַיִּשְׁתַּ. גם וַיִּלְךָ טעמו מלרע, לפי שהוטעם מפסיק הקיסר אתנחתא.

1.7 וי"ו החיבור

פרק זה הלוא עיקר עניינו של קימרון במאמרו. ואלה דבריו: "פועלי העתיד גזורי ל"י, הפעלים עלולי ע' השורש, כמוהם ככל פועלי בניין הפעיל, נוטים נטייה מובהקת לנקוט צורות קצרות כש"ו דבוקה להם לימינם, בין וי"ו ההיפוך בין וי"ו החיבור" (עמ' 151, 38; התרגום שלי הוא). אכן, עיקר דבריו של קימרון אמת ויציב ונכון, אלא לפי ששנה ושייר, אבקשה נא להשלים מקצת דברים שחיסר. א. אין הכלל שהעמיד קימרון חל בפועלי העתיד גזורי ל"י, בפעלים נחי ע' השורש ובכל פועלי בניין הפעיל בלבד, אלא גם בגזרות ובבניינים אחרים. ב. דברי קימרון "נוטים נטייה מובהקת לנקוט צורות קצרות" - כלל. להלן נעיין בפרט. וכבר ראינו למעלה, יש צורות קצרות ויש קצרות ומלרע ועוד. ג. אמנם פועלי העתיד דבוקי וי"ו ההיפוך ודבוקי וי"ו החיבור צד שווה להם. להלן נראה מה ביניהם.

1.7.1 פועלי העתיד דבוקי וי"ו החיבור כנגד דבוקי וי"ו ההיפוך:

- בשלמים בנפעל: וַיִּכְתֹּב (אס' א, יט) - וַיִּכְתֹּב (5); וַיִּנָּחֵם ה' (יר' כו, יג) - וַיִּנָּחֵם יִצְחָק (בר' כד, סז), וַיִּנָּחֵם (תה' קו, מה), וַיִּנָּחֵם (7); וַיִּנָּפֶשׁ בֶּן־אֶמְתָּד (שמ' כג, יב) - וַיִּנָּפֶשׁ שָׁם (שמ"ב טז, יד); וַתִּנָּחַן הָיָא (דנ' יא, ו), וַתִּנָּחַן לָךְ (אס' ז, ב) - וַתִּנָּחַן דָּת (אס' ט, יד); וַתַּעֲצֹר הַמִּגְפָּה (שמ"ב כד, כא; דה"א כא, כב) - וַתַּעֲצֹר הַמִּגְפָּה (4)

- בשלמים בפיעל: וַיִּכְרֹךְ (דב' א יא; תה' קמה, כא) - וַיִּכְרֹךְ (29)
- בשלמים (גם פ"י ופ"ג) בהפעיל: וַיִּצַּב (מש' טו, כה) - וַיִּצַּב (2); וַיִּמָּטֵר עָלֵימוֹ (איוב כ, כג) - וַיִּמָּטֵר (3); (כָּה תֹאמַר...) וַתִּגִּיד (שמ' יט, ג) - וַיִּגֵּד (31); וַיִּצֹל אֶתְכֶם (שמ"א ז, ג) - וַיִּצֹל (6); וַיִּשָּׁג (תה' ז, ו) - וַיִּשָּׁג לָבֶן (בר' לא, כה); וַיִּסְגִּיר (איוב יא, י) - וַיִּסְגֵּר ל... (תה' עח, מח, סב); וַיִּסְתֵּר (2) - וַיִּסְתֵּר (2); ז' וַתַּעֲבִיר אֶת־עֹנֵי (איוב ז, כא) - וַיַּעֲבֵר (7); וַיַּעֲמִיד דְּלֹתָתָיו (נחמ' ג, יד, טו) - וַיַּעֲמֵד (15); וַיִּפְקֹד (2) - וַיִּפְקֹד (2); וַיִּקְהֵל (איוב יא, י) - וַיִּקְהֵל (7); ז' וַתְּשַׁלֵּךְ בְּמַצְלוֹת יָם (מי' ז, יט) - וַתְּשַׁלֵּךְ דְּבָרֶיךָ אַחֲרֶיךָ (תה' ג, יז); וַיְשַׁלֵּךְ (2) - וַיְשַׁלֵּךְ (16); ג' וַתְּשַׁלֵּךְ... אֶרְצָה (דני' ח, יב) - וַתְּשַׁלֵּךְ (2)
- בפ"א בקל: וַיֹּאחֲזוּ טָרְף...דָּרְפוּ (יש' ה, כט; איוב יז, ט) - וַיֹּאחֲזוּ בּוֹ (שמ"ב ו, ו); ג' וַתֹּאחֲזוּ בְּמִשְׁפָּט (דב' לב, מא) - וַתֹּאחֲזוּ (2); וַיֹּאכֵל (5) - וַיֹּאכֵל (דב' לב, יג), וַיֹּאכֵל (בר' כז, כה), וַיֹּאכֵל (2), וַיֹּאכֵל (18); ג' וַתֹּאכֵל (6) - וַתֹּאכֵל (2), וַתֹּאכֵל (16); וַיֹּאמֶר (4), וַיֹּאמֶר (יש' מד, יז), וַיֹּאמֶר (חב' ב, ו) - וַיֹּאמֶר (123) ²⁹, וַיֹּאמֶר (1945); וַנֹּאמֶר (יש' מא, כו) - וַנֹּאמֶר (8)
- בפ"ו בקל: ז' וַתִּזְעַר (יר' ו, כז), וַתִּזְעַר (ותְשַׁפֵּל, דני' ט, כה) ³⁰ - וַתִּזְעַר (תה' קלט, א); וַיִּזְעַר פִּי... (מל"ב ה, ח), וַיִּזְעַר אֱלֹהִים (איוב לא, ו), וַיִּזְעַר (איוב כא, יט) - וַיִּזְעַר (18); ג' וַתִּלְדֹּ (בר' ל, ג) - וַתִּלְדֹּ (62); וַיִּלָּךְ (איוב כז, כא) - וַיִּלָּךְ (7), וַיִּלָּךְ (213); וַנִּלָּךְ (יר' נא, ט) - וַנִּלָּךְ (דב' א, יט); וַיִּרְדֹּ (שמ"א יז, ח), - וַיִּרְדֹּ (2), וַיִּרְדֹּ (מש' ל, ד), וַיִּרְדֹּ (42); וַתִּרְדֹּ עֵינֵי דָמְעָה (יר' יג, יז) - וַתִּרְדֹּ (8)
- בפ"ו בהפעיל: וַיֹּאֵל אֱלֹהִים (איוב ו, ט) - וַיֹּאֵל (6); בָּקָר וַיִּזְעַר ה' (במ' טז, ה) - וַיִּזְעַר בָּהֶם (שופ' ח, טז); וַיִּזְכֹּךְ לְגִבֹּר (איוב טז, כא), (וְרָא...) וַיִּזְכֹּךְ (דה"א יב, יח) - וַיִּזְכֹּךְ (3); וַיִּזְסִיף דַּעַת (קה' א, יח), וַיִּזְסִיף ה' (שמ"ב כד, ג) - וַיִּזְסִיף (29), וַיֹּאסֶף שָׂאוֹל (שמ"א יח, כט); ז' וַתִּשְׁפֹּעַ (דה"ב כ, ט) - וַיִּשְׁפֹּעַ (11)
- בפ"י בהפעיל: ג' וַתִּינָק לָךְ (שמ' ב, ז) - וַתִּינָק אֶת־בְּנָהּ (שמ"א א, כג)
- בע"ו בקל: וַיָּמָת (שופ' ו, ל; מל"א כא, י) - וַיָּמָת (3), וַיָּמָת (2) - עֵינָן לְמִטָּה, הַע' 105, וַיָּמָת (37), וַיָּמָת (85); ג' וַתָּמָת בְּצִמָּא (יש' ג, י); ג' וַתָּנַח (2); וַיִּסֹּר (איוב טו, ל) - וַיִּסֹּר (7); וַיִּקְוֶם (קה' יב, ד) - וַיִּקְוֶם (107); וַיָּרָם (שמ"ב כב, מז), וַיָּרָם (תה' יח, מז), וַיָּרָם מֵאֲגַג (במ' כד, ז) ³¹ - וַיָּרָם (2); ז' וַתִּשָּׁב (איוב י, טז) - וַתִּשָּׁב

29. כל פועלי וַיֹּאמֶר במעמד של הפסק הם כתובים, אף הוטעמו טעמים מפסיקים, לרוב מפסיקים קיסרים, עיין למטה, הע' 58. בקונקורדנציות של מאנדלקרן ושל אבן-שושן נמנה וַיֹּאמֶר של שמות ב, יד גם בַּיֹּאמֶר גם בַּיֹּאמֶר.

30. עיין למטה, 1.7.3.3§.

31. עיין למעלה, 1.2.4§.

- (מל"א יג, כב); וְיָשָׁב (15) - וַיָּשָׁב (2), וַיָּשָׁב (81); נ' וַתָּשָׁב יְדֵי אֱלִי (מל"א יג, ו) - וַתָּשָׁב (12); וְנָשׁוּב ... (מל' א, ד) - וַנָּשָׁב כָּלְנוּ (נחמ' ד, ט)
- בע"ו בהפעיל: הַעֲתִירוּ/הַתְּפִלּוּ... וַיִּסֹּר מ... (3) - וַיִּסֹּר (15); נ' וַתִּסֹּר זְנוּנִיָּה (הו' ב, ד) - וַתִּסֹּר (בר' לח, יד, יט); וַיַּעַר כַּחַז (דנ' יא, כה) - וַיַּעַר... אֶת־רוּחַ... (3); ו' וַתִּפֹּק לָרֵעַב (יש' נח, י') - וַיִּפֹּק רִצּוֹן (מש' ח, לה; יח, כב); וַיָּרֶם (2) - וַיָּרֶם (8); וַאֲשִׁיב לָכֶם (שמ"א יב, ג) - וַאֲשִׁיב אֶתְּם (נחמ' ב, כ; ו, ד), וַאֲשִׁיב אֹתוֹ דָּבָר (יהו' יד, ז); וַיָּשָׁב פָּנָיו (דנ' יא, יט) - וַיָּשָׁב (25); וַנָּשִׁיב דָּבָר (מל"א יב, ט; דה"ב י, ט) - וַנָּשָׁב אֹתוֹ (בר' מג, כא)
- בע"י בקל: וַיָּבֶן (3) - וַיְבַנּוּ (3); (ישמח) וַיִּגִּיל (חב' א, טו) - וַיִּגֵּל כְּבוֹדִי (תה' טז, ט); נ' וַתְּחִל מְאֹד (זכ' ט, ה) - (ראתה) וַתְּחַל הָאָרֶץ (תה' צז, ד); (וַיֵּרָא) וַיֵּרָב אֶת־רִיבִי (שמ"א כד, טו) - וַיֵּרָב כָּלְכָן (בר' לא, לו), וַיֵּרָב הָעָם (שמ' יז, ב; במ' כ, ג); וַיִּשֹׁם (6) - וַיִּשֹׁם (84)
- בעו"י בפולל: וַתְּחַלֵּל לוֹ (איוב לה, יד) - וַתְּחַלֵּל אֶרֶץ (תה' צ, ב); וַתְּכַוֵּן צָדִיק (תה' ז, י) - וַתְּכַוֵּן לָךְ (שמ"ב ז, כד)
- בע"ע בהתפועע: וַאֲשִׁתוֹמָם (יש' סג, ה) - וַאֲשִׁתוֹמָם עַל־הַמְּרָאָה (דנ' ח, כז)
- בע"ע בהפעיל: ו' וַתִּסֹּף עֲלֵימוֹ (תה' ה, יב) - וַיִּסֹּף (3); נ' וַתִּפֹּר (קה' ה, יב) - וַיִּפֹּר... אֶת־עֲצָתָם (נחמ' ד, ט)
- בל' גרונית בהפעיל: וַיִּגִּיעַ (דנ' יב, יב) - וַיִּגַּע עַל־פִּי (יש' ו, ז; יר' א, ט)
- בל"י בקל: (יושיע...) וַיִּבְנֶה (תה' סט, לו), (יהי...) וַיַּעַל... וַיָּבֶן (עז' א, ג) - וַיִּבְנֶה (3), וַיָּבֶן (59); וַיִּגֵּל פֶּלֶחַץ אֲזֻנִּים (איוב לו, טו) - וַיִּגֵּל אֲזֻנִּים (איוב לו, י'); (יעלה) וַיִּדָּאָה (יר' מט, כב) - וַיִּדָּא (תה' יח, יא); וַיִּחַר־אִפִּי (שמ' לב, י) - וַיִּחַר (47); וַיַּעֲלָה (3), וַיַּעַל (4), וַיַּעַל (דה"ב לו, כג) - וַיַּעֲלָה עֲמֹרִי/אֶחָב (מל"א טז, יז; יח, מב), וַיַּעַל (86); וַתַּעַל צַחְנָתוֹ (יואל ב, כ) - וַתַּעֲלָה (3), וַתַּעַל (10), וַתַּעַל (בר' כד, טז); וַתַּעֲלָה (7) - (וַנִּפֹּן) וַנִּפֹּן (דב' ג, א); וַאֲעֲנָה חֲרָפִי (תה' קיט, מב), וַאֲעֲנָה (איוב לב, כ) - וַאֲעֲנֵן (שְׁנִית) וַאֲמַר (5); וַאֲעֲשֶׂה (12) - וַאֲעֲשֶׂה (2), וַאֲעֲשֶׂה (5); וַאֲעֲשֶׂה (2) - וַאֲעֲשֶׂה (4), וַאֲעֲשֶׂה (234), וַאֲעֲשֶׂה (איוב כג, יג); וַנַּעֲשֶׂה (3) - וַנַּעֲשֶׂה (יהו' ט, כד), (וַנִּשְׁמַע) וַנִּשְׁמַע (יר' לה, י); וַאֲפָנָה עַל־יָמִין (בר' כד, מט) - וַאֲפָן (דב' ט, טו; י, ה); וַאֲרָאָה (5), וַאֲרָאָה (יש' מא, כח) - וַאֲרָאָה (20), וַאֲרָאָה (16); וַתִּרְאָה³² אֵלֶיָּהּ (מי' ז, י) - וַתִּרְאָה (29); וַתִּרְבֶּה הַדָּעַת (דנ' יב, ד) - וַתִּרְבֶּה (2);

32. וַתִּרְאָה אֵלֶיָּהּ (מי' ז, י - עיין למטה, 3.1.14§) - הטעמת הפועל מלעיל מעיקרא, כדרך שמצינו שלוש פעמים וַיִּרְאָה, אלא באה א של אֵלֶיָּהּ והורידה לו לטעם, כדרך שעשתה א של אֶשְׁקֹלֶן: תִּרְאָה אֶשְׁקֹלֶן (זכ' ט, ה). אבל בכתוב יִרְאָה פִּרְעֹה (בר' מא, לג) נפלאה דעת ממני מפני מה הטעמת הפועל מלרע. בא תרגום השבעים ויישב את הקושיה: ἀσέψαι ἀνθρώπων, כלומר, 'בכח (ירא) איש'. אם כן, ייתכן שלפי תרגום השבעים אין הגרסה המקורית אלא יִרְאָה איש,

- נ' וְתָרַץ אֶת־שִׁבְתֵּיהָ (וי' כו, מג) - ד' וְתָרַץ עִמּוֹ (תה' ג, יח); וְאִשְׁתָּהּ (2) - וְאִשְׁתָּהּ (בר' כד, מו); וְיִשְׁתָּה מִים (מל"א יג, יח) - וְיִשְׁתָּה (9), וְיִשְׁתָּה (מל"א יט, ח)
- בל"י בנפעל: וְאִרְאָה (תה' מב, ג) - וְאִרְאָה (שמ' ו, ג); נ' וְתָרַץ הַיִּבְשָׁה (בר' א, ט), וְיָרָא³³ אֲלֵיכֶם כְּבוֹד ה' (וי' ט, ו) - וְיָרָא (20)
- בל"י בפעיל: וְאִכְלָה אֹתָם (במ' טז, כא; יז, י) - וְאִכְלָה אֹתָם (יח' מג, ח)
- בל"י בהתפעל: וְיִתְאַוּ הַמֶּלֶךְ (תה' מה, יב) - וְיִתְאַוּ דָּוִיד (דה"א יא, יז), וְיִתְאַוּהוּ דָּוִד (שמ"ב כג, טו)
- בל"י בהתפעל: וְיִשְׁתַּחֲוּ (יש' מד, יז) - וְיִשְׁתַּחֲוּ (30), וְיִשְׁתַּחֲוּהוּ לוֹ (מל"א כב, נד)
- בל"י בהפעיל: וְיַעַל (שמ"ב כד, כב; יח' יד, ז) - וְיַעַל (23), וְיַעַל (שמ"א ב, ו), וְיַעַל נְשָׁאִים (יר' י, יג); וְיָרַב אֲמָרִיו (איוב לד, לז) - וְיָרַב (שמ"ב יח, ח; איכה ב, ה)
- בל"י פ"ו בהפעיל: וְיִזְרָה צֶדֶק (הו' י, יב) - וְיִזְרָה (מל"ב יג, יז)
- בל"י פ"נ בקל: וְיִזְ נָצַחָם (יש' סג, ג) - וְיִזְ מַדְמָה (מל"ב ט, לג); וְיִטְ יְדוֹ (צפ' ב, יג) - וְיִטְ (22)
- בל"י פ"נ בהפעיל: וְאָט אֱלֹו (הו' יא, ד) - וְאָט אֶת־יָדֵי עֲלִיף (יר' טו, ו); (אֶלְכָה נָא וְאָכָה (יר' מ, טו) - וְאָכָה מֵהֶם (נחמ' יג, כה), וְאָכָה אוֹתָךְ (שמ' ט, טו); וְיָךְ שְׂרָשִׁיו (הו' יד, ו) - וְיָךְ (72), וְיָכָה (10); וְנָכָה אֶת־גִּבְעוֹן (יהו' י, ד) - וְנָךְ אוֹתוֹ (דב' ב, לג)
- בל"י ע"א בקל: וְיָרָה (מל"ב ו, יז), וְיָרָה (3) - וְיָרָה (5), וְיָרָה (130)
- בל"י ע"י בקל: וְאֶהְיֶה עִמָּךְ (בר' כו, ג), וְאֶהְיֶה עִמָּךְ (בר' לא, ג) - וְאֶהְיֶה (10), וְאֶהְיֶה (13); וְיָהִי (32) - וְיָהִי (775), וְיָהִי (2); נ' וְיָהִי (14) - וְיָהִי (85), וְיָהִי (איכה ג, לז - זקף קטון גדול³⁴); וְנִהְיָה (בר' מז, יט) - וְנִהְיָה (2), וְנִהְיָה (2); וְיָחִי (3), וְיָחִי (יש' לח, כא) - וְיָחִי (38), וְיָחִי (5); וְיָחִי נִפְשִׁי (3) - וְיָחִי (בר' מה, כז)

ונמצא ירא סמוך ל-א, ואילו כעבור זמן הוכנס פְּרָעָה, גִּזְרָה שמא יראה הקורא איש נושא, לא מושא. עיין גזניס-קאוטש, p.75§.

33. עיין למטה, 1.7.3.6§.

34. עיין כוח ההפסק, 1.3§; צורות הקשר, 0.4.1.4§.

1.7.2 סיכום הנתונים של פועלי העתיד חבורי וי"ו החיבור וחבורי וי"ו ההיפוך:

פועלי וי"ו החיבור													
למעט גוף המדבר							כל הפעלים כולם						
במספרים			באחוזים				במספרים			באחוזים			
עתיד השלם	עתיד הקצר	עתיד ומלרע	עתיד השלם	עתיד הקצר	עתיד ומלרע	עתיד השלם	עתיד השלם	עתיד הקצר	עתיד ומלרע	עתיד השלם	עתיד הקצר	עתיד ומלרע	עתיד השלם
23			23			100	23			100			
3			3			100	3			100			
1			1			100	1			100			
16			16			57.9	42.1	38	22	67.7	32.3		
24			24			100	24			100			
16			16			100	16			100			
12			12			100	12			100			
2			2			100	2			100			
4			4			100	4			100			
2			2			100	2			100			
4			4			100	4			100			
1			1			100	1			100			
56			56			24.3	75.7	74	18	61.4	44	17	27
5			5			50	50	10	5	37.5	8	5	3
12			12			7.7	92.3	13	1	66.7	3	1	2
1			1			50	50	2	1	50	2	1	1
2			2			33.3	66.7	3	1	50	2	1	1
1			1			80	20	5	4	100	4	4	
2			2			100	2			100	2		2
2			2			50	50	4	2	50	2	1	1
11			11			82.8	17.2	64	53	89.8	10.2	59	53
200			200			35.1	64.9	308	108	44.9	55.1	234	105
פועלי העתיד בעלי שלוש מידות													
4			4			66.7	33.3	12		80	20	10	8
1			1					1			1		
11			11			66.7	33.3	33		71	29	31	22
9			9			52.6	47.4	19		58.8	41.2	17	10
6			6			72.7	27.3	22		76.2	23.8	21	16
1			1					1			1		1
1			1					1					1
1			1					1					1
1			1			75	25	4		75	25	4	3
32			32			65.6	34.4	93		70.9	29.1	86	61

פועלי וי"ו ההיפוך														
למעט גוף המדבר										כל הפעלים כולם				
במספרים					באחווים					במספרים				
עתיד	עתיד	עתיד	עתיד	עתיד	עתיד	עתיד	עתיד	עתיד	עתיד	עתיד	עתיד	עתיד	עתיד	עתיד
הקצר	הקצר	הקצר	הקצר	הקצר	הקצר	הקצר	הקצר	הקצר	הקצר	הקצר	הקצר	הקצר	הקצר	הקצר
ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע	ומלרע
19.1		80.9	204	39	165	18.6		81.4	210	39		171		שלמים, נפעל
73.6		26.4	53	39	14	70.9		29.1	55	39		16		שלמים, פיעל, בפ'
														הפועל פתוחה
33,3		66.7	3	1	2	33.3		66.7	3	1		2		שלמים, התפעל, בפ'
														הפועל פתוחה
99.3		0.7	293	291	2	93.1		6.9	320	298		22		שלמים (לרבות חסר)
														פי"נ וכיו"ב, הפעיל
94.3		5.7	2326	2193	133	90.4		9.6	2425	2193		232		פ"א, קל
95.9		4.1	516	495	21	92.5		7.5	535	495		40		פי"ו, קל
6.8		93.2	44	3	41	6.8		93.2	44	3		41		פי"י, קל
		100	8		8			100	8			8		ע"ו, פולל; ע"ע, פועע
		100	4		4			100	6			6		ע"ו, התפולל; ע"ע, התפועע
96.5		3.5	57	55	2	94.8		5.2	58	55		3		ע"ע, קל
100			23	23		100			23	23				ע"ע, הפעיל
66.7		33.3	3	2	1	66.7		33.3	3	2		1		ע"ע, הפעיל ע"ד פי"נ
100			27	27		96.4		3.6	28	27		1		ל"י גרונות, הפעיל
96.3		3.7	761	733	28	92.6		7.4	824	763		61		ל"י, קל
95.7		4.3	23	22	1	96		4	25	24		1		ל"י, נפעל
94.8		5.2	115	109	6	89.5		10.5	124	111		13		ל"י, פיעל
85.7		14.3	7	6	1	75		25	8	6		2		ל"י, התפעל
97.9		2.1	48	47	1	95.9		4.1	49	47		2		ל"י, התפעל
94.1		5.9	51	48	3	86		14	57	49		8		ל"י, הפעיל
50		50	2	1	1	50		50	2	1		1		ל"י-פי"א, קל
			1	1					1	1				ל"י-פי"ו, הפעיל
100			27	27		100			27	27				ל"י-פי"נ, קל
88.8		11.2	89	79	10	88		12	92	81		11		ל"י-פי"נ, הפעיל
99.7		0.3	915	912	3	98.6		1.4	938	925		13		ל"י-ע"י, קל
92			8	5600	5153	447	88.8		11.2	3865	5210		655	סך הכול
פועלי העתיד בעלי שלוש מידות														
100			2	2		100			2	2				פ"א, הפעיל
96.4	3.6		138	133	5	94.3	5.7		141	133	8			פ"ו, הפעיל
100			3	3		100			3	3				פ"י, הפעיל
87.7	12.3		455	399	56	85.4	12	2.6	467	399	56	12		ע"ו, קל
100			111	111		92.5	1.7	5.8	120	111	2	7		ע"ו, הפעיל
98.4	1.6		126	124	2	91.2	1.5	7.3	136	124	2	10		ע"י, קל
100			5	5										ע"י, הפעיל
89.4	9.6	1.1	94	84	9	1	80	13.3	6.7	105	84	14	7	ל"א, הפעיל
			1	1										ל"י-פי"א, הפעיל
			1	1					1	1				ל"י-פי"נ, קל
96.3		3.7	135	130		5	96.3		3.7	135	130		5	ל"י-ע"א, קל
92.7	6.7	0.6	1071	993	72	6	88.9	7.4	3.7	1110	987	82	41	סך הכול

1.7.3 נוספות ל"סיכום הנתונים של פועלי העתיד חבורי וי"ו החיבור וחבורי וי"ו ההיפוך" (1.7.2§):

1.7.3.1 הובאו בזה נתונים של כל פועלי העתיד חבורי ו תחילית בעלי שתי צורות העתיד ומעלה כנגד פועלי העתיד למעט גוף המדבר. כל כך למה? שרובם של פועלי העתיד שבגוף המדבר צורתם עתיד השלם, כגון וְאָקֻם כנגד וְיָקֻם, וְאֶכְרֶה כנגד וְיִכְרֶה, וְאֶכְרִית כנגד וְיִכְרֶת. לא ראיתי לייחד אלא גוף המדבר בלבד, ואילו פועלי גוף המדברים מניתי בכלל שאר הפעלים. מה טעם? שפועלי גוף המדברים תמצא גם תמצא בעתיד הקצר, מכל מקום יותר מבפועלי גוף המדבר. השווה: וְאֶמְרָ / וְנֹאמְרָ, וְאֶלְךָ / וְנִלְךָ, וְאֶרְדָּ / וְנִרְדָּ, וְאֶשָּׁב / וְנִשָּׁב, וְאֶשׁוּב / וְנִשָּׁב, וְאֶשִׁיב / וְנִשָּׁב, וְאֶשֶׁב / וְנִשָּׁב.

1.7.3.2 שיעור פועלי עתיד הקצר גדול בפועלי וי"ו ההיפוך מבפועלי וי"ו החיבור: היחס עתיד השלם / עתיד הקצר בפועלי וי"ו החיבור (למעט גוף המדבר) שיעורו 44.9%/55.1% (105/129), ובפועלי וי"ו ההיפוך השיעור 92%/8% (5153/447). במה דברים אמורים? בפועלי העתיד בעלי שתי מידות, עתיד השלם ועתיד הקצר. אבל בפועלי העתיד בעלי שלוש מידות, עתיד השלם, עתיד הקצר ומלרע ועתיד הקצר, היחס שבין שלוש המידות בפועלי וי"ו החיבור (שוב, למעט גוף המדבר) שיעורו 44.9%/55.1% (105/129). ובפועלי וי"ו ההיפוך היחס 6.7%/0.6% (993/72/6). לשון אחר: בפועלי העתיד חבורי וי"ו החיבור בעלי שלוש מידות אין עתיד הקצר, אין גם אחר. ובפועלי העתיד חבורי וי"ו ההיפוך כמעט חילוף הדברים: 92.7% מן הפעלים נקרו בעתיד הקצר, 6.7% בעתיד הקצר ומלרע, ורק 0.6% נקרו בעתיד השלם, והם שישה פעלים: וְיָבִיא (נחמ' ח, ב) וחמש פעמים וְיִרְאֶה.

1.7.3.3 בפועלי העתיד בעלי שתי מידות לא באו פועלי וי"ו החיבור בעתיד הקצר אלא בבניין הפעיל שבשלמים ושב"ל"א ובגזרת ל"י לסוגיה ולבנייניה. לפיכך יפה אמר לו גבריאֵל לדינאֵל וְתִדְעַ וְתִשְׁפֹּל (דנ' ט, כה), ולא אמר מעין *וְתִדְעַ וְתִשְׁפִּיל, אף על פי שוְתִדְעַ בראשו של דיבור, וְתִשְׁפֹּל בתוכו של דיבור.

1.7.3.4 פועלי גזרת השלמים שבבניין נפעל ושבבניינים פיעל והתפעל שבהם תנועת פ' הפועל פתוחה לא מצאתי בעתיד הקצר בווי"ו החיבור כל עיקר אלא בווי"ו ההיפוך בלבד. אין צריך לומר שלא מצאתי פועלי פ"ו בלי ו תחילית (למעט פועלי אֶל-) בבניין הפעיל (שבהם שלוש צורות עתיד) בעתיד הקצר אלא בעתיד השלם ובעתיד הקצר ומלרע בלבד (עיין למטה, §3.2.2). דקדק משה ואמר: ה'... יִפֹּה עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלָּף פְּעָמִים וְיִכְרֶה אֶתְכֶם... (דב' א, יא). שני הפעלים שבכתוב הזה הלוא לשונות של ברכה, של איווי, הם. לא הגה משה מעין *יִסְפֶּה... וְיִכְרֶה.

הפועל שבכתוב וְתִשָּׁבֵר כִּד (קה' יב, ו), הדעת נותנת, נסוג אחור קיצרו, שאפילו בווי"ו ההיפוך עתיד השלם: וְתִשָּׁבֵר (שמ"א ד, יח; איוב כד, כ).

1.7.3.5 פועלי עו"י שבבניינים פֻּלַּל והתפולל ופועלי ע"ע שבבניינים פֻּעַע והתפועע לא מצאתים בעתיד הקצר כשהם חבוי וי"ו החיבור, ואפילו בעתיד חבור וי"ו ההיפוך עתיד הקצר בהם נעדר - למעט שני פעלים שחל בהם נסוג אחור: וַיִּמָּד אֶרֶץ (חב' ב, ג), וַתִּתְּכֶנָּה בִּי (איוב ל, כ). ובשני פועלי עתיד המהופך אפילו נסיגת הטעם לא יכלה לצירי שבהברה האחרונה. אלו הם: וַתִּתְּכֶנָּה אֶרֶץ (תה' צ, ב), וַתִּתְּכֶנָּה לָךְ (שמ"ב ז, כד). קבוצת פעלים זו אחת ויחידה היא, לא מצאתיה בעתיד הקצר בווי"ו ההיפוך כל עיקר (כאמור, למעט שני הפעלים שחל בהם נסוג אחור).

1.7.3.6 אמר לו דויד לשאול: וְהִיָּה ה' לְדִין וְשֹׁפֵט בֵּינִי וּבֵינְךָ וַיֵּרָא אֶת־רִיבִי (שמ"א כד, טו). הפועל וַיֵּרָא חוברו לו יחדיו אלה השלושה, שבפועלי העתיד נותנים אִמְרַת עתיד הקצרה: דרך האיווי, ראשו של דיבור ווי"ו החיבור. לפיכך נקט דויד עתיד הקצר (למחצה, עיין למטה, הע' 102): וַיֵּרָא. ואילו הפועל וַיֵּרָב יש בו דרך האיווי, וי"ו החיבור ומקצת ראשו של דיבור (אחרי פועל בלא השלמה בטעם פשטא המפסיק). מכל מקום לא ראיתי עתיד הקצר בפועלי וי"ו החיבור בעלי שלוש צורות העתיד. עיין למעלה, 1.7.2§ ולמטה, 6§, לעמ' 157, שו' 35 שם.

כיוצא בדבר: זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר־צָוָה ה' תַּעֲשׂוּ וַיֵּרָא אֲלֵיכֶם כְּבוֹד ה' (וי' ט, ו) - הפועל וַיֵּרָא אף הוא בראשו של דיבור ואף הוא סמוך לאתנחתא הוא. ואילו בבריאת העולם נאמר: יָקוּוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל־מְקוֹם אֶחָד וַתֵּרָא הַיַּבְשָׁה (בר' א, ט). אף בפועל וַתֵּרָא לכאורה נוסדו יחד אלה השלושה: דרך האיווי, ראשו של דיבור ווי"ו החיבור. אף על פי כן בשני כתובים הראשונים וַיֵּרָא, וַיֵּרָא, עתיד הקצר כדת וכדין, ובמעשה הבריאה וַתֵּרָא, עתיד השלם. מה טעם אין תלמוד לומר *וַתֵּרָא הַיַּבְשָׁה, כדרך שאמר משה וַיֵּרָא? שכן הפעלים וַיֵּרָא, וַיֵּרָא הלוא הם סמוכים לאתנחתא, המפסיק הקיסר, כלומר בראשו של דיבור ודאי, ואין וַתֵּרָא סמוך אלא לזקף קטון, המפסיק המלך, שלא הגיע למדרגת קיסרות, היינו, תוכל לראות וַתֵּרָא בתוכו של דיבור גדול. ואם לא נראה בכתוב וַתֵּרָא הַיַּבְשָׁה מאמר של פקודה אלא פסוקית התוצאה, הרי מאיליה נפלה גם דרך האיווי מתוך השלושה עושי צורת עתיד הקצרה, ולא נשארה מלמדת זכות על עתיד הקצר אלא וי"ו החיבור, ואחרי וי"ו החיבור לבדה פעמים הרבה לא תבוא צורת עתיד הקצרה.

1.7.3.7 סימניך: וַיִּנָּזֶר מֵאַחֲרֵי וַיַּעַל גְּלוּלִיו אֶל־לְבָבוֹ (יח' יד, ז); מֵה־שְּׁאֵלָתוֹ אֶסְתֵּר הַמֶּלֶכָה וַיִּנָּתֶן/וַתִּנָּתֶן לָךְ וּמֵה־בְּקָשְׁתָּךְ... וַתַּעַשׂ (אס' ה, ו; ז, ב; ט, יב); וַיִּנָּחֶם ה' (יר' כו, יג) - וַיַּחַל אֶת־פָּנָיו ה' וַיִּנָּחֶם ה' (יר' כו, יט); וַאֲכָלָה אֹתָם כֶּרֶגַע (במ' טז, כא; יז, י) - וַאֲכָל אֹתָם בְּאֶפֶי (יח' מג, ח); וַיֹּאמֶר יְהוֹרָם קַח רֶכֶב... וַיֹּאמֶר הַשָּׁלוֹם (מל"ב

ט, יז); וַיֵּשֶׁב הָעָפָר עַל־הָאָרֶץ כְּשֶׁהָיָה וְהָרִיחַ תָּשׁוּב³⁵ אֶל־הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נָתַנָּה (קה' יב, ז); וְתִסָּג וְלֹא תִפְלִיט (מי' ו, יד); וַיִּגָּאָה כְּשֶׁחָל תְּצוּדְגִי וְתָשֹׁב תִּתְפַּלֵּא־בִי (איוב י, טז). 1.7.3.8 נמצינו למדים: (א) וי"ו החיבור לא קיצרה לא עתיד בניין נפעל שבשלמים ולא עתיד בניין קל שבגזרת פ"א: וַיִּנּוֹר, וַיִּנְתֵּן, וַתִּנְתֵּן, וַיִּנְחֹם, וַיֹּאמֶר; וי"ו ההיפוך ווי"ו החיבור קיצרו בהפעיל ובנפעל של גזרת ל"י: וַיַּעַל, וַתַּעַשׂ; (ב) בגוף המדבר אין פועלי וי"ו החיבור של גזרת ל"י שבבניין פיעל נוטים אלא בעתיד השלם: וַאֲכָלָה; וי"ו ההיפוך יכולה לקצר: וַאֲכָל; כיוצא בדבר: וַאֲצוּ אֶתְכֶם (דב' ג, יח), בגוף הנסתר לא כל שכן: וַיִּחַל; (ג) בראשו של דיבור וי"ו החיבור יכולה לחולל עתיד הקצר ומלרע בפועלי ע"ו שבבניין קל: וַיִּשָּׁב, ועתיד הקצר בפעלים שעל דרך השלמים בבניין הפעיל: וְתִסָּג; בתוכו של דיבור ובלא ו תחילית עתיד השלם: תָּשׁוּב, לאחר ל' לא כל שכן: תִּפְלִיט; (ד) (לאיוב י, טז) שני פועלי וי"ו החיבור בראשי הדיבורים הם. אף על פי כן אמר איוב: וַיִּגָּאָה, עתיד השלם, וְתָשֹׁב, עתיד הקצר ומלרע. פשר דבר בלוח שלמעלה, §1.7.2: בפועלי וי"ו החיבור שבבניין קל של גזרת ל"י היחס עתיד השלם / עתיד הקצר (למעט גוף המדבר): 17/27, והוא 61.4% / 38.6%, ובבניין קל של גזרת ע"ו היחס עתיד השלם / עתיד הקצר ומלרע / עתיד הקצר: 0/22/9, והוא 0%/71%/29%. נמצא, הטה איוב אחרי רבים בשני הפעלים.

2. עתיד השלם

עד הנה עסקנו בדברים הגוררים עתיד הקצר ועתיד הקצר ומלרע. כעת נראה אימתי נקט המקרא עתיד השלם דווקא. ראינו, עתיד הקצר בא בעיקר בראשו של דיבור, לשון אחר, תמצא עתיד השלם בתוכו של דיבור או בסופו. בתוכו של דיבור, משמע לאחר כינוי גוף פרודים ולאחר מקור מוחלט, לאחר מילות חיבור ולאחר תוארי הפועל, לאחר מילות פתיחה ולאחר מילות שאלה, לאחר ה"א השאלה ולאחר כ"ף הדמיון. לא נמנו בזה פועלי העתיד שבגוף המדבר, שחזקה, באו בעתיד השלם מכל מקום.

הערות לרשימה שלמטה: כשקודמות לפועל העתיד שתי מילים או יותר שבכוחן לקבוע את צורת העתיד של הפועל, נמנה הפועל במילה הקרובה אליו ביותר. רק אֲתָה לֹא תִבְנֶה הַפֶּיֶת (מל"א ח, יט; דה"ב ו, ט), כתוב זה מחזיק שלוש מילים הנותנות עתיד השלם: רק, אֲתָה, לֹא. הפועל תִּבְנֶה נמנה להלן (§2.2.2) במילית

35. גזניוס-קאוטש, §109k: "יָשֹׁב, אבל מיד לאחריו: תָּשׁוּב" - שמטו לה ל"ו של וַיֵּשֶׁב, סימן שלא ידעו כוחה של וי"ו החיבור לקצר פועלי העתיד מה הוא, כשם שלא עלה על דעתם, כמדומה, ראשו של דיבור כנגד תוכו. ועיין למטה, הע' 72.

השלילה לא. רָק אֶל-יִסְטָן פָּרַעַה הָתַל (שמ' ח, כה), רַק שבכתוב הזה לא נמנתה ברשימה שלמטה, לפי שֶׁאֵל חוצצת בינה ובין הפועל, והיא שהשפיעה על הפועל (עשתה עתיד הקצר ומלרע). בַּיּוֹם הָהוּא יֵאָכֵל (וי' כב, ל), כאן נמנה הפועל יֵאָכֵל בלשון בַּיּוֹם הַ. אבל פועלי העתיד הכתובים סמוך ללשון וְהָיָה בַּיּוֹם הָהוּא וכיו"ב נמנו בתיבה וְהָיָה. אימתי? כשאין וְהָיָה נשואו של משפט עיקרי, כגון וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים (בר' ב, י), וְהָיָה שְׁמֶךָ אֲבָרְהָם (בר' יז, ה), אלא וְהָיָה מעין משפט ייחוד, מעין פועל עזר הוא, כגון וְהָיָה מִהֲנַחַל תִּשְׁתָּה (מל"א יז, ד), וְהָיָה | בַּיּוֹם הָהוּא יִסּוּר סִבְלוֹ מֵעַל שְׁכֶמֶךָ (יש' י, כז). סימנך: שמוט וְהָיָה, ואין עיקרו של הכתוב לוקה. אין צריך לומר: כשבין וְהָיָה ובין פועל העתיד מילה הנותנת עתיד השלם - כגון אֲשֶׁר, הוא, כִּי, כֵּן, לֹא - לא הובא הפועל בלשון וְהָיָה אלא במילה הסמוכה לוֹוְהָיָה.

2.1 מילים הנותנות עתיד השלם

- אוֹלִי (8): אוֹלִי יַעֲשֶׂה (4, כגון הו' ח, ז); אוֹלִי יִקְרָה ה' לְקִרְאָתִי (במ' כג, ג)
- אַחֵר (9): וְאַחֵר יִשְׁתָּה הַנּוֹזֵר יֵין (במ' ו, כ); וְאַחֲרָיו יֵאִיר נְתִיב (איוב מא, כד)
- אִיף (5): אִיף יִמָּשׁ לִי (מ"ב, ד); וְאִיף תִּתְחַרָּה אֶת-הַסּוֹסִים (יר' יב, ה)
- אִיכָה (4): אִיכָה תִרְעָה אִיכָה תִרְבִּיץ בְּצִהָרִים (שה"ש א, ז); אִיכָה יַעֲלִיב בְּאֶפֶס | אֲדָנִי (איכה ב, א)
- אִם (85): אִם-יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי (בר' כח, כ); אִם-יִלָּקֹם (שמ' כא, יט)³⁶
- אִם-לֹא (לשון שבועה, 9): וַיִּשְׁבַּעֲנִי אֲדֹנִי... אִם-לֹא אֶל-בֵּית-אֲבִי תֵלֶךְ (בר' כד, לח); וַיִּשְׁבַּע מֹשֶׁה... אִם-לֹא הָאָרֶץ... לְךָ תִּהְיֶה לְנַחֲלָה (יהו' יד, ט)
- אָנָּה (2): אָנָּה תֵלֶךְ (בר' לב, יח; שופ' יט, יז)
- אֲנַחְנוּ (8): וְגַם-אֲנַחְנוּ נִהְיָה לְאֲדֹנֵי לַעֲבָדִים (בר' מר, ט); וְאֲנַחְנוּ | נִבְרָךְ יְה' (תה' קטו, יח)
- אָף (5): אָף-יִשְׁקִי (יש' מר, טו); אָף-תָּשִׁיב צוּר תִּרְבּוּ (תה' פט, מד)
- הָאָף (2): הָאָף תִּסְפָּה (בר' יח, כג, כד)
- אֲשֶׁר (174): אֲשֶׁר תּוֹצִיא הָאָדָמָה (חגי א, יא); מִכָּל אֲשֶׁר-יִתְּאֶנָּה (קה' ו, ב)
- כְּאֲשֶׁר (20): כְּאֲשֶׁר יַעֲרִיף אֹתוֹ הַכֹּהֵן (וי' כד, יז); כְּאֲשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל-רֵעֵהוּ (דב' כב, כו)
- מֵאֲשֶׁר (2): מֵאֲשֶׁר תִּשְׁיֵג יָדוֹ (וי' יד, ל); לְכֹד מֵאֲשֶׁר יוֹשִׁיט-לוֹ הַמֶּלֶךְ אֶת-שְׂרָבִיט הַזֶּהָב (אס' ד, יא)
- אָתָּה (36): אָתָּה תִרְעָה אֶת-עַמִּי... וְאָתָּה תִהְיֶה לְנִגִּיד (שמ"ב ה, ב); וְאָתָּה תִגִּיל בְּה' (יש' מא, טז)

36. אִם-יִשְׁלֹב (כתיב: ישיב) (ישיבני ה' ירושלם, שמ"ב טו, ח) - כתוב קשה.

- בל (4): בל-יוסיף עוד (תה' י, יח); ואדם ביקר בל-ילין (תה' מט, יג)
- בלי (2): בלי יעשה קמח (הו' ח, ז); בלי תקום (איוב מא, יח)
- גם (8): גם-ורעך ימנה (בר' יג, טז); וגם את-הזקן תספה (יש' ז, כ)
- ה' (?): התשתית בחמשה את-פל-העיר (בר' יח, כח); היאכל תפל מבלי-מלח (איוב ו, ו)
- הוא (60): והוא ינחיל אותם (דב' ג, כח); הוא ינוס (דב' יט, ה)
- היא (5): וכאשר יעצתי היא תקום (יש' יד, כד); והיא-תראה את-ערוותו (וי' כ, יז)
- הלו(ו)א (9): הלו(ו)א-תגיד לנו (יח' כד, יט; לו, יח); הלו(ו)א תענה אבנר (שמ"א כו, יד)
- והיה³⁷ (25): והיה בבקר... תשקים (שופ' ט, לג); והיה מהנחל תשתה (מל"א יז, ד)
- זאת (5): זאת תהיה לכם הארץ (במ' לד, יב); הלו(ו)א-זאת תעשה-לך (יר' ב, יז)
- זה (13): זה-יהיה לכם גבול... (במ' לד, ו, ז, ט; יהו' טו, ד); (ו) זה ימות (איוב כא, כג, כה)
- טרם (3): וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ (בר' ב, ה); וטרם יגלה אליו דבר ה' (שמ"א ג, ז)
- בטרם (7): בטרם יעלה הפממה לאכל (שמ"א ט, יג); בטרם ימות (יר' לח, י)
- ביום ה' (22): ביום ההוא יהיה (9, כגון יש' ד, ב); ביום השלישי ירד ה' (שמ' יט, יא)
- כ' (2): הן-עם פלביא יקום (במ' כג, כד); לפי... פחל(י)לים יהמה (יר' מח, לו, לו)
- כה (35): כה יעשה אלהים/ה' וכה י(ו)ס(י)ף (9, כגון שמ"א ג, יז); כה תאמר (11, כגון שמ' ג, יד)
- כ' (205): כ' תצור אל-עיר... כ' ממנו תאכל (דב' כ, יט); כ' ירדו ה' צמו... כ' יראה (דב' לב, לו)³⁸
- כ' אם (?): ויאמרו לא כ' אם-מלך יהיה עלינו (שמ"א ח, יט); כ' אם-תציל (מש' יט, יט)
- ככה (8): ככה יעשה לאיש (דב' כה, ט; אס' ו, ט, יא); וככה יהיה נעור ורק (נחמ' ה, יג)
- כן (47): כן תעשה (10, כגון שמ' כב, כט); כן ישיש ה' עליכם (דב' כח, סג)

37. עיין למעלה, סוף המבוא של 2§.

38. ופעם אחת פועל מסופק, לפי צורתו עתיד הקצר של גזרת ל"י: כ' ישל אלוה נפשו (איוב כו, ח). הפועל יבצר שבכתוב כ' יבצר-איש (שמ' כב, ד) קשה, לפי שנאמר בדרך החיווי, והדילוג יבצר < יבצר, בלי יבצר בתווד, כמעט אינו מצוי במקרא. ועיין למטה, 2.2.4§.

- לָכֵן (6): לָכֵן יִכִּיר מַעֲבָדֵיהֶם (איוב לד, כה); וְלָכֵן יִחַכֶּה ה' לַחֲנֻכֶּם וְלָכֵן יָרוּם לְרַחֲמֵכֶם (יש' ל, יח)
- עַל-כֵּן (7): עַל-כֵּן יֵאמָר (בר' י, ט; במ' כא, יד); עַל-כֵּן תִּפְּגַע תּוֹרָה (חב' א, ד)
- מֵה (39): מֵה-יַעֲשֶׂה לוֹ (שמ' ב, ד; במ' טו, לד); וּמֵה-יִסְיֶף דָּוָד עוֹד (שמ"ב ז, כ)
- בְּמָה (4): בְּמָה יִזְכֶּה-נָּעַר אֶת-אַרְחוֹ (תה' קיט, ט); וּבְמָה יִתְרַצֶּה זֶה אֶל-אֲדֹנָיו (שמ"א כט, ד)
- לְמַה/לְמָה (26): לְמַה יִּגְוֹר אֲנִיּוֹת (שופ' ה, יז); לְמַה תִּכָּה רַעַף (שמ' ב, יג)
- מִי (57): אֶת-מִל' יוֹרָה דַּעַה וְאֶת-מִי יִבְיִן³⁹ שְׁמוּעָה (יש' כח, ט); כִּי מִי יֵאכֵל וּמִי יַחֲוֹשׁ חוּץ מִמֶּנִּי (קה' ב, כה)
- לְמַעַן (23): לְמַעַן תִּדַּע (4, כגון שמ' ח, ו, יח); לְמַעַן תַּחֲיֶה (דב' טז, כ; ל, יט)
- מִקּוֹר מוֹחֵלֵט (?): כִּי-סָקוֹל יִסָּקֵל אוֹ יִרָּה יִירָה (שמ' יט, יג); כִּי-הִשָּׁג תִּשְׁגִּי וְהִצֵּל תִּצִּיל (שמ"א ל, ח)⁴⁰
- מָתִי (4): מָתִי תַעֲשֶׂה בְרִדְפִי מִשְׁפָּט (תה' קיט, פד); מָתִי תִקּוּם מִשְׁנֵתְךָ (מש' ו, ט)
- בַּעֲבוּר (3): בַּעֲבוּר תִּדַּע (שמ' ט, יד); וּבַעֲבוּר תַּהֲיֶה יִרְאָתוֹ עַל-פְּנֵיכֶם (שמ' כ, טז)
- עַד (9): עַד-יִכְוֹן וְעַד-יִשָּׁם אֶת-יְרוּשָׁלַם תַּהֲלֶה (יש' סב, ז); עַד-יֶךָ תֵּאָתָה (מי' ד, ח)⁴¹
- עַד-אֲנֶה (2): עַד-אֲנֶה | תִּסְתִּיר אֶת-פְּנִיךָ מִמֶּנִּי (תה' יג, ב); עַד-אֲנֶה | יָרוּם אֵיכָּי עָלִי (תה' יג, ג)
- עַד אֲשֶׁר (8): עַד אֲשֶׁר-יִלִּיחַ ה' לְאַחֲיֶכֶם פָּכֶם (דב' ג, כ; יהו' א, טו); עַד אֲשֶׁר-יִרְאֶה (יונה ד, ה; תה' קיב, ח)
- עַד-מָתִי (3): עַד-מָתִי יִהְיֶה זֶה לְגוֹ לְמוֹקֵשׁ (שמ' י, ז); עַד-מָתִי תִלְיִן בְּקִרְבְּךָ מִחֻשְׁבוֹת אוֹנֶךָ (יר' ד, יד)
- עַד שֶׁ- (2): עַד שֶׁיִּפְּחוּ הַיּוֹם (שה"ש ב, יז; ד, ו)
- עוֹד (7): עוֹד יִהְיֶה | בְּמִקּוֹם הַזֶּה (יר' לג, יב); (ו) עוֹד תִּשׁוּב תִּרְאֶה (יח' ח, ו, יג, טו)
- פֶּן (37): פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם (דב' יא, טז); פֶּן-יִתְפָּאֵר עָלַי יִשְׂרָאֵל (שופ' ז, ב)
- (שָׁלוֹן)ש) פְּעָמִים (4) - שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יִרְאֶה כָּל-זָכוֹרְךָ (שמ' כג, יז; לד, כג); שָׁלֹשׁ פְּעָמִים תִּכָּה אֶת-אַרְסָם (מל"ב יג, יט)
- רַק (4): רַק יִהְיֶה ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ (יהו' א, יז); רַק בְּעֵינֶיךָ תִּבְּיט (תה' צא, ח)

39. עיין למטה, 2.2.3§.

40. למעט אֶסָּף אֶסָּף (צפ' א, ב).

41. בכתוב עַד-נֵאכֵל טֹרֶף (במ' כג, כד) הוטעם הפועל מלעיל מחמת נסוג אחרו.

- שם (11): שם תעלה עלתך ושם תעשה (דב' יב, יד); ושם תמות ושם תקבר (יר' כ, ו)
 - משם (2): ומשם יפרד (בר' ב, י); משם תלכך (יר' ג, ט)

2.2 נוספות ל"מילים הנותנות עתיד השלם" (2.1§)

2.2.1 לאחר אָז מצאתי 71 פועלי העתיד. מהם 41 מחוסרים עתיד הקצר, כגון אָז תִּשָּׁבֵת הָאָרֶץ (ו' כו, לד), אָז יִזְעָקוּ (מ' ג, ד). פועל אחד לא ידעתי לא שורשו, לא זמנו ולא משמעו: אָז יִרְדּוּ שָׂרִיד (שופ' ה, יג. בסוף הפסוק: ה' יִרְדְּלִי בְּגִבּוֹרִים. ובפסוק יא: אָז יִרְדּוּ לְשָׁעָרִים עַם-ה'). 27 פועלי אָז באו בעתיד השלם, כגון אָז תִּנָּקֶה מְאֻלָּתִי (בר' כד, מא), אָז יִשִּׁיר-מִשָּׁה (שמ' טו, א), ושניים בעתיד הקצר: אָז יִקְהֵל שְׁלֹמֹה (מל"א ח, א), אָז יִקְהִיל⁴² שְׁלֹמֹה (דה"ב ה, ב).

2.2.2 לאחר לא מניתי 848 פועלי העתיד שהם בני שתיים או שלוש צורות העתיד. מהם נקרו 831 בעתיד השלם, כגון לֹא תִאָּכַל מִמֶּנּוּ (בר' ב, יז; ג, יז), וְאֵל לֹא תִיטִּיב (בר' ד, ז), ושיעורם 98%; 16 בעתיד הקצר ומלרע, והם: לֹא-תִסָּף תִּתְּכֶנָּה (בר' ד, יב); לֹא תִשָּׁב שְׁמָה (בר' כד, ח); לֹא-תִסָּף עָלָיו (דב' יג, א); וְלֹא-תִוָּרֵךְ שִׁיבְתּוֹ (מל"א ב, ו); וְלֹא יִמָּר (וְלֹא יַעֲבִיר, יח' מח, יד); וְאִתְּרִיל לֹא יִסָּף (יואל ב, ב - כנגד 11 לשונות לא י[ו]סִיף); ועשר פעמים לא תִּחַּוֶּס, כגון לֹא-תִחַּוֶּס עֵינֶךָ עָלָיו (דב' יג, ט; יט, יג). שיעורם של 16 פועלי עתיד הקצר ומלרע 1.9%. וראיתי פועל לא אחד וצורתו עתיד הקצר: וְלֹא-יִשָּׁאֵר בָּהֶם אִישׁ (שמ"א יד, לו), ושיעורו בכלל פועלי העתיד סמוכי לא בני שתיים או בני שלוש צורות 0.1%. כאמור, אין פועלי גוף המדבר בכלל נתונים הללו, שגוף המדבר חזקתו עתיד השלם. אף על פי כן הרי ארבעה כתובים ובהם פועלי גוף המדבר בעתיד הקצר ומלרע ובעתיד הקצר: לֹא אִסָּף לְשִׁמְעַל אֶת-קוֹל ה' אֱלֹהֵי (דב' יח, טז; סופו של הכתוב: וְאֶת-הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת לֹא-אֶרְאֶה עוֹד וְלֹא אָמֹת - עוד שני פועלי העתיד בגוף המדבר וצורתם עתיד השלם); לֹא אוֹסֵף אֶהְבֶּתָם (הו' ט, טו); וְלֹא-אֶחָז (...וְלֹא אֶרְאֶה[!]), איוב כג, ט; וְלֹא-אֶט (איוב כג, יא).

2.2.3 מִי יִבֶּן / מִי יִבֵּן: לכאורה אין להביא מִי ברשימת המילים הנותנות עתיד השלם, לפי שניבא הושע: מִי חָכֵם וְיִבֵּן אֱלֹה (הו' יד, י). כיוצא בדבר מִי-הָאִשׁ הַחֵכֵם וְיִבֵּן אֶת-זֹאת (יר' ט, יא). אלא כל אחד ואחד משני כתובים הללו מחזיק שתי פסוקיות: (א) פסוקית השאלה - מִי חָכֵם?, מִי הָאִשׁ הַחֵכֵם?; (ב) פסוקית התוצאה: וְיִבֵּן אֱלֹה,

42. כתיב המלא י אפשר רמז לעתיד השלם הוא: *יִקְהִיל.

וְיָבֵן אֶת־זֹאת. את מוצא. (הָאִישׁ הַ)חֶכֶם ווי"ו החיבור שבראש וְיָבֵן חוצצים בין מי ובין יָבֵן, הופכים וְיָבֵן וגו' לפסוקית לעצמה ומציבים וְיָבֵן בראשה של פסוקית חדשה. לפיכך ניבאו שני הנביאים וְיָבֵן, עתיד הקצר ומלרע. כיוצא בדבר: מִי יִזְכְּנִי וְיִשֶּׁם לְאֵל מִלְתִּי (איוב כד, כה). אבל אם אתה שומט (הָאִישׁ הַ)חֶכֶם וְיָבֵן, יִזְכְּנִי וְיִשֶּׁם, עליך לומר: *מִי יָבֵן, *מִי יִשֶּׁם, שלא נותרה אלא פסוקית אחת בלבד, ונסמכה מִי לפועלה. אמנם כן ניבא ישעיה: וְאֶת־מִי יָבֵן שְׁמוּעָה (יש' כח, ט). ועיין למטה, §6, לעמ' 153 שם, §5, סי' 1, וְיָבֵן.

2.2.4. מֶה נִמְנָתָה ב"מילים הנותנות עתיד השלם" (§2.1). אף על פי כן הרי שני כתובים ובהם עתיד הקצר ומלרע סמוך למה: מֶה־יִסְפֶּה ה' דִּבֶּר עָמִי (במ' כב, יט), וכן (מֶה־)יָגֵל (מָאֵד, תה' כא, ב), שאף הוא צורתו עתיד הקצר ומלרע להלכה, לפי שלא באה צורת עתיד הקצר שלו אלא מכוח נסוג אחור. אכן, נמנה ב־3.2.6§ בעתיד הקצר ומלרע, בִּיגָל, ראה למטה. ועוד: כתיב מלא י, יגיל, אפשר זכר קדום הוא להגייה יגיל. הקושי שבכתוב מֶה־יָגֵל מָאֵד דומה לקושי של הַמְבִינֶתָּה יֶאֱבֶרְנָךְ (איוב לט, כו), שבשניהם לא ידעתי עתיד הקצר על שום מה. ועיין למעלה, הע' 38.

3. הפעלים שנקרו בעתיד הקצר או בעתיד הקצר ומלרע

ופועלי העתיד ש"ו בראשם

נמנו בזה פעלים שבאו במקרא בעתיד הקצר או בעתיד הקצר ומלרע, וכן הובאו כל פועלי העתיד מחוסרי סופיות שמימינם ו או מילית השלילה אַל, פועל על גזרתו ופועל על בניינו - למעט פועלי העתיד שאי אפשר להם לבוא בעתיד הקצר, כגון וַיִּכְתֹּב, וַיְבוֹשׁ, וַיִּבְרָא, וַיֵּצֵא, וַיִּקַּח, וַיִּקְרָא, וַיְדַבֵּר, וַיִּבְקֹשׁ, וַיִּתְחַתֵּן, וַיֵּצֵד. לא הובאו צורות פועל חריגות, כגון וַיִּיף (יח' לא, ז), תַּחַת (גְּעָרָה כְּמִבִּין, מש' יז, י - מלעיל!). וַתֵּינַח הוּבָא ב־3.2.4§ - ע"ו, קל. ואילו וַתֵּינַח הוּבָא ב־3.1.13§ - ל' גרונית, הפעיל. וַיִּירֹשׁ וכיו"ב הוּבָא ב־3.1.7§ - פ"י, קל, ואילו וַיִּירֹשׁ הוּבָא ב־3.2.2§ - פ"ו, הפעיל. וַיֵּדַע, וַתֵּלֶךְ וכיו"ב הוּבָא ב־3.1.6§ - פ"ו, קל, ואילו וַיִּנְדַּע, וַיִּזְלַד וכיו"ב הוּבָא ב־3.1.1§ - שלמים, נפעל. הפועל וַיִּקֶּם (לך, איוב כב, כח) לא הובא בעתיד הקצר אלא בעתיד הקצר ומלרע, שכן נגזר מן *יָקָם, לא מן יָקָם, וטעם מלעיל רק הקמוצה נסוג אחור עשה (עיין למטה, §3.2.4). פועל שנקרה יותר מהיקרות אחת מירכא שתחתיו סימן לטעמים משרתים בעלמא הוא (מירכא לאו דווקא), וסילוק סימן למפסיקים קיסרים בעלמא הוא (סילוק לאו דווקא).

3.1 פועלי העתיד בעלי שתי מידות - עתיד השלם ועתיד הקצר

3.1.1 שלמים, נפעל:

עתיד הקצר	עתיד השלם
	וַיֵּאָכֶל (אִישׁ, בֵּר' לִב, כה)
	יֵאָכֵל (23), הַיֵּאָכֵל (תָּפֵל, אִיּוֹב ו, ו), וַיֵּאָכֵל (במ' יב, יב)
	יֵאָמֵן (3), וַיֵּאָמֵן (דה"א יז, כד)
	יֵאָמֵר (15), יֵאָמֵר (בר' י, ט; במ' כא, יד), יֵאָמֵר (תה' פז, ה), וַיֵּאָמֵר (יהו' ב, ב)
	וַיֵּאָנֶשׁ (שמ"ב יב, טו)
וַיֵּאָסֶף (אֶל-עַמּוּי, 5)	יֵאָסֶף (9), וַיֵּאָסֶף (במ' יא, ל; שופ' כ, יא)
	יִבְדֹּל (עו' י, ח), וַיִּבְדֹּל (דה"א כג, יג)
	ז' אֶל-תִּבְהֵל (מִפְּנֵי, קה' ח, ג), וַתִּבְהֵל (אִיּוֹב ד, ה), וַיִּבְהֵל (שופ' כ, מא)
	וַאֲבִנָּה (גם-אֲנֹכִי, בֵּר' ל, ג)
	נ' תִּבְקַע (אִפְעָה, יֵשׁ נט, ה), וַתִּבְקַע (4)
	עֲדִי-יִגְמַל (הַנֶּזֶר, שִׁמְ"א א, כב), וַיִּגְמַל (בר' כא, ח)
	יִהְיֶה (יֵשׁ ס, ה; יואל ג, ד), וַיִּהְיֶה (שמ' יד, ה; יֵשׁ סג, י)
	וַאֲנִדַּע (לָהֶם, יח' כ, ה)
	יִדָּע (9), יִדָּע (מש' י, ט), הִיִּדָּע (...פְּלֹאֶף, תה' פח, יג), אֶל-יִדָּע (רות ג, יד), וַיִּדָּע (הדָּבָר, אס' ב, כב)
	יִדָּל (5), אִם-יִדָּל (גוֹי, יֵשׁ סו, ח) ⁴³ , וַיִּדָּל (3)
	וַאֲנֹסֶר (יר' לא, יז)
	וַיִּזְעַן (11) ⁴⁴
	וַנִּשָּׁע (יֵשׁ סד, ד)
	וַאֲנִי (אֲנִי, מל"א יט, י, יד)
	יִנָּתֵר (3), יִנָּתֵר (בָּה, זכ' יג, ח), וַיִּנָּתֵר (3)
	וַיִּזְעַק (3)
	יִחָלַק (במ' כו, נה; מל"א טז, כא), יִחָלַק (אור, אִיּוֹב לח, כד), וַיִּחָלַק (עֲלֵיהֶם, בֵּר' יד, טו)

43. נסוג אחר הטעם. אף על פי כן לא נסתגל צירי אלא עומד על עומדו. ועיין למעלה, הע' 3.

44. עיין למעלה, 1.6.3.5§, ד"ה "אלור".

עתיד הקצר

עתיד השלם

- וַיִּחַנֶּק (שמ"ב יז, כג)⁴⁵
 אָכַבְדַּר (וי' י, ג), וְאָכַבְדַּר (יש' מט, ה)
 נ' תִּכְחָד (זכ' יא, ט), ד' וְתִכְחָד (שמ' ט, טו)
 ד' וְתִכְנֹעַ (3), יִכְנֹעַ (וי' כו, מא), וְיִכְנֹעַ (3)
 וְתִכְנֹעַ (מוֹאֵב, שופ' ג, ל)
 וְתִכְפֹּל (חֶרֶב שְׁלִישִׁתָּהּ, יח' כא, יט)
 יִכְתֵּב (אס' ג, ט; ח, ה), וְיִכְתֵּב (אס' א, יט),
 וְיִכְתֵּב (5)
 יִלְחֶם (לָכֶם, שמ' יד, יד; דב' א, ל), יִלְחֶם (לָנוּ, וְיִלְחֶם (20)
 נחמ' ד, יד)
 נ' וְתִלְחֹץ (במ' כב, כה)
 יִלְכֹּד (בַּפֶּחַ, יש' כד, יח; יר' מח, מד), יִלְכֹּד (בָּהּ,
 קה' ז, כו), וְיִלְכֹּד (7)
 נ' תִּלְכֹּד (יר' ג, ט), וְתִלְכֹּד (שמ"א י, כא)
 וְיִלְפֹת (רות ג, ח)
 וְתִלְקַח (אֶסְתֵּר, אס' ב, ח, טז)
 נ' (כִּי) תִּמְאָס (יש' נד, ו), וְיִמְאָס (איוב ז, ה)
 יִמְלֹט (11), הִימְלֹט (יח' יז, טו), אֶל-יִמְלֹט (מל"א
 יח, מ; יר' מו, ו), וְיִמְלֹט (8)
 וְיִמְלֹךְ (לבי, נחמ' ה, ז)
 ד' (אֶל-נָא) תִּמְנַע (במ' כב, טז)
 וְיִמְנַע (...אֲוָרֶם, איוב לח, טו)
 וְאִם-יִנְגַּף (דה"ב ו, כד)
 וְיִנְוֹר (מֵאֲחֵרִי, יח' יד, ז)
 יִנָּחֵם (4), וְיִנָּחֵם (ה', יר' כו, יג), וְיִנָּחֵם (בר' כד, וְיִנָּחֵם (7)
 סז; תה' קו, מה)
 וְאֲנַעֲרָ (שופ' טז, כ)
 וְיִנְפֹשׁ (בֶּן-אֲמֹתָד, שמ' כג, יב), וְיִנְפֹשׁ (שָׁם, שמ"ב
 טז, יד), וְיִנְפֹשׁ (שמ' לא, יז)
 (וְאֵתָהּ) תִּנְצֹל (מל"ב יט, יא; יש' לו, יא), וְתִנְצֹל
 (נִפְשִׁי, בר' לב, לא)
 יִנָּחֵן (5), יִנָּחֵן (בו', וי' כד, כ), יִנָּחֵן-לָוִי, דה"ב ב, יג),
 וְיִנָּחֵן (לָךְ, אס' ה, ג, ו; ט, יב)

45. וַיִּחַל עוֹד (בר' ח, יב) - עיין למעלה, 1.6.3.4§.

עתיד הקצר	עתיד השלם
	<p>ג' תִּנְתֵּן (7), תִּנְתֵּן (לִי, אִס' ז, ג), וְתִנְתֵּן (היא, דנ' יא, ו), וְתִנְתֵּן (לך, אִס' ז, ב), וְתִנְתֵּן (דת, אִס' ט, יד)</p> <p>ג' תִּסְגֹּר (במ' יב, יד), וְתִסְגֹּר (מרים, במ' יב, טו)</p> <p>יִסְמַךְ (איש, מל"ב יח, כא; יש' לו, ו), וְיִסְמַךְ (עליהם, שופ' טז, כט)</p> <p>וְיִסְעֹר (לב מלך-אַרם, מל"ב ו, יא)</p> <p>אֶסְתֵּר (בר' ד, יד; איוב יג, כ), וְאֶסְתֵּר (מִמְנוּ, תה' נה, יג)</p> <p>יִסְתֵּר (3), וְיִסְתֵּר (דוד, שמ"א כ, כד)</p> <p>וְתַעֲצֹר (המִגְפָּה, שמ"ב כד, כא; דה"א כא, כב), וְתַעֲצֹר (המִגְפָּה, 4)</p> <p>וְיַעֲתֵר (שמ"ב כא, יד; כד, כה), וְיַעֲתֵר (לנו, עז' ח, כג), וְיַעֲתֵר (לו, בר' כה, כא; דה"ב לג, יג - עיין למעלה, §1.6.3.4)</p>
וְתַפְעֵם (רוחו/רוחי, בר' מא, ח; דנ' ב, ג)	
	<p>יִפְקֹד (4), פְּלִי-יִפְקֹד (רע, מש' יט, כג), אֶל־יִפְקֹד (מל"ב י, יט), וְיִפְקֹד (מקום דוד, שמ"א כ, כה, כז)</p> <p>יִפְתַּח (5), יִפְתַּח (פיד, יח' כד, כז), וְיִפְתַּח (פי, יח' לג, כב)⁴⁶</p>
וְיַצְמִד (ישראל לבעל פֶּעֹר, במ' כה, ג)	
	<p>וְיַצְעִק (3)</p> <p>יִקְבֹּךְ (יר' כב, יט), וְיִקְבֹּךְ (27), ג' וְתִקְבֹּךְ (3)</p> <p>וְיִקְדֹּשׁ (בם, במ' כא, יג)</p> <p>וְיִקְהֵל (פֶּל־הָעָם, שמ' לב, א; יר' כו, ט), וְתִקְהֵל (הַעֲדָה, וי' ח, ד; שופ' כ, א)</p> <p>וְתִקְשֹׁר (פֶּל־הַחוּמָה, נחמ' ג, לח)</p> <p>וְיִרְדֵּם (יונה א, ה)</p> <p>וְיִשְׁאֹר (אֶשׁוּר, יִשׁ' יא, יא, טז)</p> <p>ג' (לֹא) תִשְׁאֹר (שמ' י, כז), ג' וְתִשְׁאֹר (רות א, ה), וְתִשְׁאֹר (היא, רות א, ג)</p>

46. עיין למעלה, §1.6.3.5, ד"ה "אלו".

עתיד השלם	עתיד הקצר
אֶשְׁכֶּכֶּ (בר' כא, כד), וְאֶשְׁכֶּכֶּ (לו/לך, מל"א ב, ח; יח' טז, ח)	
יִשְׁכַּע (וי' ה, כד; יש' סה, טז), יִשְׁכַּע (ל'י, מל"א א, נא), וְיִשְׁכַּע (17) ⁴⁶ , וְיִשְׁכַּע (לו/לך, 3)	
יִשְׁכַּר (6), וְיִשְׁכַּר (יר' ג, כג)	
נ' תִּשְׁכַּר (3), וְתִשְׁכַּר (כד, קה' יב, ו) ⁴⁷ , וְתִשְׁכַּר (3)	
תִּשְׁחַת (הָאֶרֶץ, שִׁמ' ח, כ), וְתִשְׁחַת (הָאֶרֶץ, בר' ו, יא)	
יִשְׁמַע (10), (לא) יִשְׁמַע (שִׁמ"א א, יג), וְיִשְׁמַע (דה"ב ל, כז)	
תִּשְׁמַע (וְעָקָה, יר' יח, כב), וְתִשְׁמַע (נחמ' יב, מג)	
וְאִשְׁעֵן (שופ' טז, כו), אֶל-תִּשְׁעֵן (מש' ג, ה)	
יִשְׁעֵן (על-ביתו, איוב ח, טו), וְיִשְׁעֵן (יש' ג, י), וְיִשְׁעֵן (איוב כד, כג)	
יִשְׁפֹּךְ (3), וְיִשְׁפֹּךְ (הדָּשֶׁן, מל"א יג, ה)	
נ' תִּשְׁרֹף (בָּאֵשׁ, 4), וְתִשְׁרֹף (בר' לח, כד)	
ז' תִּתְּפֹשׁ (יר' לד, ג; לח, כג), נ' וְתִתְּפֹשׁ (יר' נא, מא)	

3.1.2 שלמים, פיעל, כפ' הפועל בהברה פתוחה (בקמץ):

עתיד השלם	עתיד הקצר
אֶכְרֹךְ (3), וְאֶכְרֹךְ (בר' כד, מח)	
יְכַרֵּךְ (12), וְיְכַרֵּךְ (דב' א, יא; תה' קמה, כא)	וְיִכְרֹךְ (29)
וְאִגְרֹשׁ (אוֹתָם, שופ' ו, ט)	
יְגַרֵּשׁ (אֹתְכֶם, שִׁמ' יא, א)	וְיִגְרֹשׁ (7), נ' וְתִגְרֹשׁ (יהו' כד, יב)
יִחְרֹף (צֵר, תה' עד, י), וְיִחְרֹף (שִׁמ"א כא, כא; דה"א כ, ז)	
ז' וְתִמְאֵן (שִׁמ' ד, כג), (אִם-מֵאֵן) מֵאֵן (שִׁמ' כב, טז), וְיִמְאֵן (9), נ' וְתִמְאֵן (אִם, א, יב)	
ז' וְתִקְרַב (תה' סה, ה)	
	וְיִשְׁרַת (אֹתוֹ/אֹתָם, בר' לט, ד; מ, ד) ⁴⁸
(אִישׁ-דָּמִים...) יִתְּעַב (ה', תה' ה, ז), וְיִתְּעַב (תה' קו, מ)	

47. עיין למעלה, 1.7.3.4§, ד"ה "הפועל".

48. עיין למעלה, 1.6.3.6§.

3.1.3 שלמים, התפעל, בפ' הפועל בהברה פתוחה (בקמץ):

עתיד השלם	עתיד הקצר
וַיִּתְּנָעַשׂ (וַתִּתְּנָעַשׂ, שִׁמְ"ב כב, ח)	וַתִּתְּנָעַשׂ (רוחו, דנ' ב, א) ⁴⁹
וַיִּתְּפֶקֶד (הָעַם, שופ' כא, ט)	
וַיִּשְׁתַּעֲר (עָלִיר, דנ' יא, מ)	

3.1.4 שלמים, הפעיל, לרבות חסרי פ"נ וכיו"ב:

עתיד השלם	עתיד הקצר
הַמְּבִינָתָךְ יֵאָבֶר־נָךְ, איוב לט, כו - עיין למעלה, הע' 38 וגם §2.2.4	
וַיֵּאָדִיר (יש' מב, כא)	
ז' הַתִּתְּאֲמִין (בו, איוב לט, יב), (ולא) תִּתְּאֲמִין (דב' כח, טו)	אֶל־תִּתְּאֲמִין (בָּם, יר' יב, ו), אֶל־תִּתְּאֲמִין (בו, מש' כו, כה)
יִתְּאֲמִין (לְכָל־דָּבָר, מש' יד, טו), (לא) יִתְּאֲמִין (5)	אֶל־יִתְּאֲמִין (בָּשׂוּ, איוב טו, לא), וַיִּתְּאֲמִין (שמ' ד, לא; שִׁמְ"א כז, יב)
וַיֵּאָדִיר (אֶתְכֶם, וי' כ, כו)	וַיִּתְּאֲמִין (לְכָל־דָּבָר, מש' יד, טו), (לא) יִתְּאֲמִין (5)
וַיִּתְּאֲמִין (מִשָּׁה, דב' ד, מא), (לא) יִתְּאֲמִין (3)	וַיִּתְּאֲמִין (מִשָּׁה, דב' ד, מא), (לא) יִתְּאֲמִין (3)
וַיִּתְּאֲמִין (א, יז; ח, ה)	וַיִּתְּאֲמִין (א, יז; ח, ה)
ז' (בָּאוּר) תִּתְּעִיר (יח' ה, ב)	וַיִּתְּעִיר (אִשׁ, שמ' כב, ד - עיין למעלה, הע' 38), וַיִּתְּעִיר (שופ' טו, ה; דה"ב כח, ג), וַיִּתְּעִיר (אִשׁ, שופ' טו, ה)
וַיִּתְּעִיר (יש' מב, כא; דנ' ח, כה)	וַיִּתְּעִיר (הַגְּמִלִים, בר' כד, יא)
	וַיִּתְּעִיר (פִּיד, עו' א, יב), וַיִּתְּעִיר (חֲסִידָךְ, בר' יט, יט)
	וַיִּתְּעִיר (בְּחִצֵּי שָׁנִי, איכה ג, טז)
וַיִּתְּעִיר (אֶדְבִּיק אֶל־חֶפְדְּךָ, יח' ג, כו)	וַיִּתְּעִיר (ה' בָּד, דב' כח, כא), וַיִּתְּעִיר (אֶתוֹ, בר' לא, כג)

49. השווה לציווי: הִתְעַרְבָּ נָא (מל"ב יח, כג; יש' לו, ח).

50. עיין למעלה, הע' 9.

עתיד השלם	עתיד הקצר
	יִדְבֹּךְ (עֲמִים, תה' מז, ד), וַיִּדְבֹּךְ (עֲמִים, תה' יח, מח)
(יִדְבֹּכְנִי, חב' ג, יט)	יִדְרֹךְ (עֲנוּם, תה' כה, ט)
	תִּדְשֹׁא (הָאֶרֶץ, בר' א, יא)
(יִזְעִיקוּ, איוב לה, ט)	וַיִּזְעַק (4)
	וַיִּחְזֹק (בִּינֶךָ, יש' מב, ו)
(יִחְזִיק (3)	יִחְזֹק (יש' כז, ה; איוב יח, ט), וַיִּחְזֹק (7), וַיִּחְזֹק (בו, שמ' ד, ד) ⁵¹ , וַיִּחְזֹק (בו/בה, שופ' יט, ד; שמ"ב יג, יא)
	נ' וַתִּחְזַק (בְּרַגְלֵיו, מל"ב ד, כז), וַתִּחְזַק (בו, מל"ב ד, ח)
יִחְלִיף (איוב יד, ג), נ' תִּחְלִיף (איוב כט, כ)	ו' וַתִּחְלַף (אֶת־מִשְׁפָּרְתִּי, בר' לא, מא)
(יִכְאִישׁ) וַיִּחְפֹּר (מש' יג, ה)	
אִחְרִיב (יש' מב, טו; ג, ב), וְאִחְרַב (מל"ב יט, כד; יש' לז, כה)	
(אִשָּׁר) יִחְרַם (איש, וי' כז, כח)	
ו' (לָמָּה...) תִּחְרִישׁ (חב' א, יג)	
יִחְשֹׁף (י' יג, טז; תה' קלט, יב), וַיִּחְשְׁף (תה' קה, כח)	
יִצְיִב (דִּלְתִּיהָ, יהו' ו, כו)	יִצָּב (דב' לב, ח), וַיִּצָּב (מש' טו, כה), וַיִּצָּב (3), וַיִּצָּב (3)
ו' תִּצְיִג (שופ' ז, ה)	וַיִּצָּג (בר' ל, לח; שופ' ח, כז)
(וַיִּצָּ[נ]ו 3)	וַיִּצַּת (אֵשׁ, איכה ד, יא)
אִכְבִּיד (דה"ב י, יד)	וַיִּכְבֵּד (...לְבוֹ, שמ' ח, כח; ט, לד)
וְאִכְתֹּד (זכ' יא, ח)	וַיִּכְאֹד (דה"ב לב, כא)
(תִּכְעֲסֶנָּה, שמ"א א, ז)	וַיִּכְעַס (אֶת־ה', מל"א כב, נד; דה"ב כח, כה)
אִכְרִית (3), וְאִכְרִית (דה"א יז, ח)	
כִּי־אִשָּׁר) יִכְרִית (3)	יִכְרַת (מל' ב, יב; תה' יב, ד), וַיִּכְרַת (מֵאֶרֶץ, תה' קט, טו), וַיִּכְרַת (יהו' יא, כא; יש' ט, יג)
ו' הִתְלַבֵּישׁ (צוּאָרוֹ, איוב לט, יט)	וַיִּלְבָּשׁ (6)

51. גזניוס-קאוטש, g29§, מנו וַיִּחְזֹק בּוֹ (שמ' ד, ד) בכלל צורות החריגות!

עתידי השלם	עתידי הקצר
יְשִׁיג (אֶת־דָּרַע, וי' כו, ה)	יִשָּׁב (רוחוֹ, תה' קמו, יח), ויִשָּׁב (אֶתֶם, בר' טו, יא)
(ויתִירֶהוּ, תה' קה, כ)	וְיִשָּׁג (תה' זו, ו), ויִשָּׁג (...אֶת־יַעֲקֹב, בר' לא, כה)
ז' לֹא־תִסְגִּיר (עֶבֶד, דב' כג, טז)	וְיִאֵל (... יִתֵּר (איוב ו, ט), ויִתֵּר (שמ"ב כב, לג; חב' ג, ו)
וְיִסְגִּיר (איוב יא, י)	וְיִסְגֵּר (לִפְדֹּר/לִחְרֹב, תה' עח, מח, סב)
ז' (לֹא) תִסְיֵג (גְּבוּל רָצָד, דב' יט, יד)	וְתִסָּג (מי' ו, יד), אֶל־תִּסָּג (מש' כב, כח; כג, י')
כִּי־/פֶן־/וְאֶל־יִסִּית (מל"ב יח, לב; יש' לו, יח; דה"ב לב, טו)	
אֶסְתִּיר (דב' לא, יח; יח' לט, כט), וְאֶסְתֵּר (פְּנִי, יח' לט, כג, כד)	
ז' (עֲד־אָנֶה/לָמָּה) תִּסְתִּיר (5)	אֶל־תִּסְתֵּר (5)
(וּמְדוּצֵ) יִסְתִּיר (מִמֶּנִּי, שמ"א כ, ב)	וְיִסְתֵּר (פְּנִים, מי' ג, ד; איוב לד, כט), וְיִסְתֵּר (שמי' ג, ו; איוב ג, י')
(ויעֲבִדוּ מִצְרַיִם, שמ' א, יג)	וְיַעֲבֹד (דה"ב לד, לג)
ז' וְתַעֲבִיר (אֶת־עֲוֹנֵי, איוב ז, כא)	
(וְלֹא) יַעֲבִיר (יח' מח, יד)	וְיַעֲבֹר (7), ויעֲבֹר(קֹול, עז' א, א; דה"ב לו, כב)
אֲעֲלִים (עֵינִי, יש' א, טו), וְאֲעֲלִים (עֵינִי, שמ"א יב, ג)	
ז' תִּעָלִים (תה' י, א)	אֶל־תִּעָלֵם (אֲזַנְךָ, איכה ג, נו)
וְאֲעֲמִיד (3)	
יַעֲמִיד (אֶרֶץ, מש' כט, ד), ויעֲמִיד (דִּלְתִּתִּיר, נחמ' ג, יד, טו)	ויעֲמִיד (15), ויעֲמִיד(לֹו פְּהִנִים, דה"ב יא, טו)
וְנַעֲמִיד (מִשְׁמֵר, נחמ' ד, ג)	
וְאֲעֻשֶׁר (זכ' יא, ה)	
ז' (וְלֹא) תִפְלִיט (מי' ו, יד), וְיִפְלִיט (יש' ה, כט)	ויעֲתֵק (מִשָּׁם, בר' יב, ח; כו, כב)
יִפְקִיד (פְּלִי, יש' י, כח)	ויעֲקֹד (...פְּקִידִים, בר' מא, לד; אס' ב, ג), ויעֲקֹד (מל"א יא, כח; מל"ב כה, כב)

עתיד השלם	עתיד הקצר
ז' תַּפְשִׁיט (איוב כב, ו)	וַיִּפְשֹׁט ⁹ (מֹשֶׁה אֶת־אֶהָרֹן, במ' כ, כח) וַיִּצְעַק (...אֶת־הָעָם, שמ"א י, יז)
(לא־תִגְיֹשׁ) וְתִקְדִּים (...הִרְעָה, עמ' ט, י) וְאֶקְדָּר (עָלִיו, יח' לא, טו) וְיִקְהֵל (איוב יא, י)	(אז) יִקְהֵל(י) ⁵³ (שְׁלֹמֹה, מל"א ח, א; דה"ב ה, ב), וַיִּקְהֵל (7) וַיִּקְטֹּר (10) וַיִּקְרָב (19), וַנִּקְרָב (במ' לא, ג) וַיִּקְשֹׁב (ה', מל' ג, טו) וַיִּרְכָּב (בר' מא, מג; מל"ב יג, טו) ז' (כְּמֹהוּ) תִרְעָם (איוב מ, ט), יִרְעָם (4), וַיִּרְעָם (שמ"א ז, י; תה' יח, יד) וְלֹא־יִנְשָׁאֲרָ (בְּהֶם אִישׁ, שמ"א יד, לו) וַיִּשְׁפֹּת (אֶת־, מל"ב כג, יא; דה"ב טז, ה) אֶל־תִּשְׁחָת (5) וַיִּשְׁחָת (דה"א כ, א), ג' וַתִּשְׁחָת (יח' כג, יא) (וְתִדַּע) וְתִשְׁלָל (דנ' ט, כה) וַיִּשְׁכֶּם (20) ז' וְאֶל־תִּשְׁכֶּן (...עוֹלָה, איוב יא, יד), (לְעֶפֶר) יִשְׁכֶּן (תה' ז, ו), וַיִּשְׁכֶּן (בר' ג, כד; תה' עח, נה) תִּשְׁלַג (בְּצִלְמוֹן, תה' סח, טו) וְאֶל־תִּשְׁלֹט(־בִּי, תה' קיט, קלג)
יִקְטִיר (הַמְזֻבָּחַה, ו' ד, כו; טז, כה) יִקְרִיב (11) יִקְשֹׁב (וַיִּשְׁמַע, יש' מב, כג) אֶרְכִּיב (אֶפְרַיִם, הו' י, יא)	
לֹא־יִשְׁאִיר (דב' כח, נא) יִשְׁבִּית (מש' יח, יח; דנ' ט, כז) ז' (אתו) תִּשְׁחָת (3), הַתִּשְׁחָת (בר' יח, כח) יִשְׁחָת(־י) (6)	
ז' (לְמַעַן/וְאֵז) תִּשְׁכִּיל (3) ז' תִּשְׁכִּים (שופ' ט, לג) (וַיִּשְׁכִּינוּ, יהו' יח, א)	
(וְלֹא־יִשְׁלִיטֻנוּ, קה' ו, ב) אֶשְׁלִיף (5), וְאֶשְׁלִיף (דב' ט, כא; זכ' יא, יג) ז' וְתִשְׁלִיף (בְּמַצְלוֹת יָם, מ"י ז, יט) יִשְׁלִיף (יש' ב, כ)	וְתִשְׁלֹף (דְּבָרִי, תה' ג, יז) וְיִשְׁלֹף (איוב טו, לג; כז, כב), וַיִּשְׁלֹף (15), וַיִּשְׁלֹף(־שָׁם, מל"ב ב, כא) ג' וְתִשְׁלֹף (דנ' ח, יב), וְתִשְׁלֹף (בר' כא, טו; שופ' ט, נג) וַיִּשְׁלֶם (...עַם־מִלֹּךְ יִשְׂרָאֵל, מל"א כב, מה)
יִשְׁלִים (4)	

עתידי השלם	עתידי הקצר
אַשְׁמִיד (יח' לר, טז; עמ' ט, ח), וְאַשְׁמִיד (עמ' ב, ט) יִשְׁמִיד (3)	וְיִשְׁמֵד (מל"א טז, יב; מל"ב י, כח) וְיִשְׁמֵט (יִדָּה, דב' טו, ג) וְיִשְׁלָף (4)
עֲדִי-יִשְׁקִיף (וִירָא, איכה ג, ג)	ג' וְיִשְׁקָף (בְּעַד הַחֲלוֹן, מל"ב ט, ל) וְיִשְׁרָשׁ (שְׂרָשִׁיהָ, תה' פ, י), יִשְׁרָשׁ (יש' כו, ו) וְיִתְעַב (מָאֵד, מל"א כא, כו)

3.1.5 פ"א, קל:

עתידי השלם	עתידי הקצר
אֶהָב (מש' ח, יז), וְאֶהָב (מל' א, ב) וְאֶחָז (שופ' כ, ו) יֶאֱחָז (איוב יח, ט), שְׂיֶאֱחָז (תה' קלז, ט), וְיֶאֱחָז (טָרַף/צָדִיק, יש' ה, כט; איוב יז, ט) ג' וְתֶאֱחָז (בְּמִשְׁפַּט יָדֵי, דב' לב, מא)	וְיֶאֱחָז (בז, שמ"ב ו, ו) וְיֶאֱחָז (יד-, שמ"ב כ, ט), וְתֶאֱחָז (בָּה, רות ג, טו) וְיִזְחָר (שמ"ב כ, ה)
אֶכַל (4), (וְלֹא-)אֶכַל (לָחֵם, מל"א יג, ח, טז), וְהֶאֱכִיל ⁵⁴ (תה' נ, יג), וְאֶכַל (איוב לא, יז), וְאֶכַל (יש' מד, יט), וְאֶכַל (בר' כז, לג), וְאֶכַל (בר' ג, יב, יג) ו' תֶּאֱכַל (9), (לֹא) תֶּאֱכַל (6), תֶּאֱכַל (לָחֵם, בר' ג, יט; שמ"ב ט, ז), (לֹא-/אֶל-)תֶּאֱכַל (לָחֵם, מל"א יג, ט, כב) ⁵⁵ , תֶּאֱכַל- (בָּה, דב' ח, ט), תֶּאֱכַל (8), (מִמֶּנּוּ) תֶּאֱכַל (דב' כ, יט)	וְתֶאֱכַל (3)

54. אין אתה למד מטעמו של הפועל, המפסיק דחי, איה מקום הטעמתו, אם מלעיל אם מלרע, לפי שדחוי הוא דחי אל מחוץ לתיבה לימינה, ששם מושבו לעולם. אלא לפי שהפועל רבוק לה"א השאלה אנו יודעים שטעמו מלרע, שה"א השאלה דרכה לקיים את מקום ההטעמה של תיבה כמות שהוא מעיקרא ואין דרכה לעשות מלעיל של עתידי הקצר. עיין למעלה, 2.18.

55. ופעם אחת גם בהטעמת מלרע: לא-תֶּאֱכַל לָחֵם (מל"א יג, יז)

עתיד השלם	עתיד הקצר
יֵאכָל (24) ⁵⁶ , יֵאכָל (בו/דָם/טָרֶף וכו', 15), יֵאכָל-רֶחֶבֶן, יֵשׁ יֵא, ז; סה, כה), שְׂיֵאכָל (קה' ב, כד; ג, יג), יֵאכָל (13) ⁵⁷ , יֵאכָל (3), יֵאכָל (לָחֶם/לָחֶם, שִׁמ' ב, כ; מל"א יג, יח), יֵאכָל (דב' לב, יג), יֵאכָל (בר' כו, כה), יֵאכָל (בר' ג, ו; שִׁמ"ב יב, כ) נ' תֵאכֵל (9), תֵאכֵל (חֶרֶב/דָם, 3), אֶל-תֵאכֵל (16) (שופ' יג, יד), וְלֹא תֵאכֵל (שִׁמ"א א, ז), תֵאכֵל (7), תֵאכֵל (תה' נ, ג - אתנחתא קטנה), וְתֵאכֵל (6), וְתֵאכֵל (שִׁמ"א א, יח), וְתֵאכֵל (בר' ג, ו) אֲמַר (16), וְאֲמַר (לָכֶם, יח' יג, טו), וְאֲמַר (94) ז' תֵאמֵר (40), אֶל-תֵאמֵר (7), תֵאמֵר (מל"א ה, כ) יֵאמֵר (54), הֵיֵאמֵר (יש' מה, ט), אֶל-יֵאמֵר (5), יֵאמֵר (6), וְיֵאמֵר (123) ⁵⁸ נ' תֵאמֵר (6), תֵאמֵר (מש' א, כא), וְתֵאמֵר (4 - 1 באתנחתא, 2 בוקף קטון, 1 ברביע) נִאמֵר (4), מִה-נִאמֵר (לו, איוב לז, יט), וְנִאמֵר (יש' מא, כו) ז' תִסָּף (רוחם, תה' קד, כט) וְיִסָּף (...אֶת-כָּל-בְּחֹר בְּיִשְׂרָאֵל, שִׁמ"ב ו, א) ⁵⁹	יֵאכָל (17)

56. בכלל 24 פועלי יֵאכָל בהטעמת מלרע גם פעלים הסמוכים לתיבות שטעמן בראשן: יֵאכָל קָדַשׁ (וי' כב, יד), יֵאכָל עָם (דב' כח, לג).
57. בטעמים מפסיקים קיסרים תשעה פועלי יֵאכָל: בוקף קטון - שלושה (דב' כח, נה; יש' ז, כב; מר, טז), ואחד מוטעם רביע גדול בסופו של דיבור שהוא בתחומה של אתנחתא גדולה (איוב ה, ה - עיין כוח ההפסק, 2.5.2§; צורות הקשר, 0.4.4.3.2§).
58. רובם בטעמים מפסיקים חזקים. 75 במפסיקים קיסרים (27 בסילוק [כולם באיוב, בפתחי הנאומים], 46 באתנחתא, 1 בעולה-יוורד [איוב לב, ו], 1 בפז, שהוא תמורתו של מפסיק קיסר [תה' יח, ב - עיין צורות הקשר, 0.4.2.0§, סי' ה]), 2 בשלשלת (בר' כד, יב; עמ' א, ב), 10 בסגולתא, 15 בוקף קטון, 14 בוקף גדול, 7 ברביע.
59. רד"ק: "כמו ויאסוף שרשו אסף. וכן ויִסָּף מן המועד [שִׁמ"ב כ, ה] שרשו אחר".

3.1.6 פ"ו, קל:

עתידי הקצור

עתידי השלם

	אֲדַע (8), לֹא-אֲדַע (מל"א יח, יב), אֲדַע
	(5), הֲאֲדַע (שמ"ב יט, לו), וְאֲדַע (3)
	ו' תִּדַּע (22), (לֹא) תִּדַּע (הר"י יג, ד), תִּדַּע
	(6), הִתְדַּע (איוב לו, טו, טז), וְתִדַּע (יר'
	ו, כז; דנ' ט, כה), וְתִדַּע (תה' קלט, א)
וְיִדַּע (18)	יִדַּע (9), יִדַּע (5), יִדַּע (מש' כד, יב -
	אתנחתא קטנה), אֶל-יִדַּע (יר' לו, יט;
	לח, כד), אֶל-יִדַּע (זאת, שמ"א ב, ג),
	אֶל-יִדַּע (מְאוֹמָה, שמ"א כא, ג) ⁶⁰ ,
	וְיִדַּע (מל"ב ה, ח; איוב לא, ו), וְיִדַּע
	(איוב כא, יט)
	ו' לֹא-תִתְּדַע (יש' יד, כ), אֶל-תִּתְּדַע (בר' מט, ו)
	אֶלְדַּע (בר' יח, יג), וְאֶלְדַּע (מל"א ג, יז)
וְתִלְדַּע (62)	ג' תִּלְדַּע (6), וְתִלְדַּע (בר' ל, ג)
	אֶלְדַּע (24), אֶלְדַּע (חש"ן/לי, איוב כט, ג;
	שה"ש ד, ו), הֲאֶלְדַּע (3), וְאֶלְדַּע (3),
	וְאֶלְדַּע (5), וְאֶלְדַּע (איוב יט, י)
וְתִלְדַּע (4)	ו' תִּלְדַּע (27), הִתְלַדַּע (3), אֶל-תִּלְדַּע (יר' טז,
	ה; מש' א, טו)
וְיִלְדַּע (213)	יִלְדַּע (21), יִלְדַּע (4), יִלְדַּע (דְּבַר/בְּטַח, חב'
	ג, ה; מש' י, ט), הִיִּלְדַּע (שמ' טז, ד),
	וְיִלְדַּע (איוב כז, כא), וְיִלְדַּע (7)
וְתִלְדַּע (29)	ג' תִּלְדַּע (בר' כד, לט; תה' צו, ג), תִּלְדַּע
	(חָרַב, יר' מח, ב)
וְנִלְדַּע (דב' א, יט)	נִלְדַּע (14), נִלְדַּע (רְבָה, יר' מב, ג), הִנְלַדַּע (3),
	וְנִלְדַּע (יר' נא, ט)
וְיִצָּק (9)	וְיִצָּק (9)
וְתִקַּע (נְפִשִּׁי, יר' ו, ח)	פֶּן-תִּקַּע (נְפִשִּׁי, יר' ו, ח)
וְיִצָּק (דס-המִּפְּהָ, מל"א כב, לה) ⁶¹	וְיִצָּק (דס-המִּפְּהָ, מל"א כב, לה) ⁶¹
וְתִקַּע (פָּה-, בר' לב, כו), וְתִקַּע (נְפִשִּׁי-, יח'	וְתִקַּע (פָּה-, בר' לב, כו), וְתִקַּע (נְפִשִּׁי-, יח'
כג, יז, יח)	כג, יז, יח)
וְאֶרְדַּע (3), הֲאֶרְדַּע (שמ"א יד, לו), וְאֶרְדַּע (4)	וְאֶרְדַּע (3), הֲאֶרְדַּע (שמ"א יד, לו), וְאֶרְדַּע (4)

60. עיין למעלה, הע' 18.

61. עיין למעלה, §1.6.3.1.

עתיד השלם	עתיד הקצר
ו' תִּרְדּוּ (דב' כח, מג; שמ"א כ, יט), לֹא-תִרְדּוּ (3), אֶל-תִּרְדּוּ (בר' כו, ב), וְתִרְדּוּ (תה' קמד, ה)	וְיִרְדּוּ (15), הִיִּרְדּוּ (שמ"א כג, יא), וְיִרְדּוּ (שמ"א יז, ח), וְיִרְדּוּ (מש' ל, ד), וְיִרְדּוּ (שמ"ב כב, י; תה' יח, י)
ג' תִּרְדּוּ (3), תִּרְדּוּ (אש, מל"ב א, י, יב), תִּרְדּוּ (8) (עֲיִנִי, אִיכָה ג, מח), וְתִרְדּוּ (עֲיִנִי, יר' יג, יז)	וְיִרְדּוּ (נב' מג, ה) (לֹא) וְיִרְדּוּ (במ' מג, ה) וְיִשָּׁב (8), וְיִשָּׁב (יש' יד, יג; איוב כט, כה), וְיִשָּׁב (5)
יִשָּׁב (28), וְיִשָּׁב (פֶּה וְכִי"ב, 4), וְיִשָּׁב (רות ד, א)	וְיִשָּׁב (95)
ג' תִּשָּׁב (18)	וְתִשָּׁב (12)
יִשָּׁב (יר' מב, יג, יד)	וְיִשָּׁב (6)

3.1.7 פ"י, קל:

עתיד השלם	עתיד הקצר
יִיבֹשׁ (נֶדֶף, יש' יט, ז), יִיבֹשׁ (יר' יב, ד; איוב ח, יב), וְיִיבֹשׁ (הַנְּחֹל/לְפִי, מל"א יז, ז; תה' קב, ה), וְיִיבֹשׁ (יונה ד, ז) ג' תִּיבֹשׁ (יָבֵשׁ, יח' יז, י), תִּיבֹשׁ (יח' יז, ט; זכ' יא, יז), תִּיבֹשׁ (יח' יז, י; עמ' ד, ז), וְתִיבֹשׁ (יָדוּ, מל"א יג, ד) יִיטֹב (17), הִיטֹב (בְּעֵינֵי ה', וי' י, יט), וְיִיטֹב (6), וְיִיטֹב (15) ג' תִּיטֹב (אס' ב, ד), וְתִיטֹב (לה', תה' טט, לב), וְתִיטֹב (...בְּעֵינֵי, אס' ב, ט) (לֹא) יִיעָץ (יש' מ, כח), וְיִיעָץ (יש' מד, יב) וְיִעָץ (מל"א יח, כז), וְיִעָץ (7), וְיִעָץ (נח, בר' ט, כד) ⁶²	וְיִיבֹשׁ (ה' אֱלֹהִים, בר' ב, ז, יט) וְיִיבֹשׁ (מל"א יח, כז), וְיִיבֹשׁ (7), וְיִיבֹשׁ (נח, בר' ט, כד) ⁶²

62. וְיִשָּׁם צד שווה לו לפועל וְיִעָץ (נח, בר' ט, כד). מה ביניהם? שהפועל וְיִיבֹשׁ, דומה, תולדת

עתידי השלם	עתידי הקצר
וַיִּקְרָא (שְׁמוֹ, שֵׁם"א יח, ל)	
וַיִּרְשׁ (בר', כא, י; תה' כה, יג), וַיִּרְשׁ (יש')	
נד, ג), וַיִּרְשׁ (3), וַיִּרְשׁ (3)	
פֶּן-אִישָׁן (הַמָּוֶת, תה' יג, ד), וַאֲשָׁן (תה' ד, ט)	וַיִּשָּׁם (בְּאֶרֶז, בר' נ, כו) ⁶²
(וְלֹא) וַיִּשָּׁן (יש' ה, כו; תה' קכא, ד), וַיִּשָּׁן (מל"א יט, ה), וַיִּשָּׁן (בר' ב, כא), וַיִּשָּׁן (בר' מא, ה)	
וַיִּשָּׁר (בְּעֵינַי..., במ' כג, כז), וַיִּשָּׁר (הַדָּבָר בְּעֵינַי, 4)	
נ' וַתִּשָּׁר (בְּעֵינַי שְׁמִשׁוֹן, שופ' יד, ז)	

3.1.8 עו"י, פולל; ע"ע, פועל:

עתידי השלם	עתידי הקצר
וַיִּזְוֹר (הַנֶּעֱר, מל"ב ד, לה)	
ז' וַתְּחַלֵּל (לו, איוב לה, יד), וַתְּחַלֵּל (אֶרֶץ, תה' צ, ב)	
ז' תְּכַנֵּן (תה' כא, יג), וַתְּכַנֵּן (תה' ז, י)	
וַתְּכַנֵּן (לָךְ, שֵׁם"ב ז, כד)	
וַיִּמָּד (אֶרֶץ, חב' ב, ג)	
וַיִּקְנֶה (3)	
נ' (צִדְקָה) תְּרוֹמֵם (גוֹי, מִשׁ' יד, לד), וַתְּרוֹמֵם (תה' קז, כה)	

נסוג אחור הוא, תולדת וַיִּקְנֶה. שכשאינן וַיִּקְנֶה סמוך לתיבה שטעמה בראשה תלמוד לומר וַיִּקְנֶה (7). כגון וַיִּקְנֶה יַעֲקֹב (בר' כח, טז) / פָּרַעַה (בר' מא, ד, ז) / שְׁלֵמָה (מל"א ג, טו). כיצא בדבר לא יִצָּר צִדְקָה (מש' ד, יב) כנגד יִצָּר לוֹ (איוב כ, כב). ואילו הפועל וַיִּשָּׁם טעמו מלעיל מעיקרא. רגליים לדבר, שורש יש"ם קרוב לשורש שי"ם כשם ששורש יק"ץ קרוב לשורש קו"ץ. דבר אחר. לכאורה מתבקשת צורה של פועל עומד, מעין וַיִּשָּׁם, כדרך הקרי שבבראשית כד, לג.

3.1.9 עו"י, התפולל; ע"ע, התפועע:

עתיד השלם עתיד הקצר

אֶתְבוֹנֶן (איוב כג, טו; לא, א), אֶתְבוֹנֶן (4),
 וְאֶתְבוֹנֶן (אֵלָיו, מל"א ג, כא)
 וְתִתְבוֹנֶן (בי, איוב ל, כ)
 וַיִּתְהַלֵּל (שמ"א כא, יד)
 ג' וְתִתְבוֹנֶן (כמ' כא, כז)
 יִתְלוֹנֶן (תה' צא, א), וַיִּתְלוֹנֶן (איוב לט, כח)
 וַיִּתְמַדֵּד (מל"א יז, כא)
 וַיִּתְרוֹמֶם (דנ' יא, לו)
 וְאֶשְׁתוֹמֶם (יש' סג, ה), וְאֶשְׁתוֹמֶם (דנ' ח, כז)
 יֶשְׁתוֹמֶם (תה' קמג, ד), וַיֶּשְׁתוֹמֶם (יש' נט, טז)

3.1.10 ע"ע, קל:

עתיד השלם עתיד הקצר

וַיִּכָּל (שופ' יט, כא)
 וַיִּגֹּז (איוב א, כ)
 וַיִּהָם (שמ' יד, כד; שופ' ד, טו)
 וַיִּחָם (מל"ב ד, לד; יש' מדר, טו)
 וַיִּחַן (ה' אתם, מל"ב יג, כג)
 וַיִּתְּלָה (בר' מז, יג)
 וַיִּמָּד (23)
 וַיִּסָּב (שופ' יא, יח)
 וַיִּסָּב (דב' ב, א)
 וַיִּעֲזוּ (תה' נב, ט; דנ' יא, יב), אֶל-יַעֲזוּ
 (תה' ט, כ)
 ג' תַּעֲזוּ (תה' פט, יד; קה' ז, יט)
 לֹא-יַעֲזֶר (צַעֲדָךְ, משה' ד, יב), יַעֲזֶר (לו, איוב כ, כב)
 וְאֶקַּל (בר' טז, ה), ג' וַתִּקַּל (...בְּעֵינֶיךָ, בר' טז, ד)⁶³

63. עיין צורות הקשר, §4.5.1, סי' 2.

עתידי השלם	עתידי הקצר
ג' וְתָרַן (לְשׁוֹן אֱלֹם, יֵשׁ לֵה, ו)	וְיָרֵם (תּוֹלְעִים, שִׁמ' טו, כ)
(וְלִמָּה/וְלֵא-) יָרַע (לְכַבֵּךְ, שִׁמ"א א, ח; דב' טו, י), יָרַע (לָנוּ, שִׁמ"ב כ, ו), אֶל-יָרַע (בְּעִינֶיךָ, כֹּר' כֹּא, יב; שִׁמ"ב יא, כה)	וְיָרַע (12)
ג' תִּשָּׁם (יח' יב, יט), (לֹא) תִשָּׁם (כֹּר' מו, יט)	וְתִשָּׁם (אֶרֶץ, יח' יט, ז)
	וְיִשָּׁר (אֲבִימֶלֶךְ, שׁוֹפ' ט, כב)

3.1.11 ע"ע, הפעיל:

עתידי השלם	עתידי הקצר
יַחַל (ל-, שׁוֹפ' י, יח; יג, ה)	וְנִכַּל ⁶⁴ (כַּעֲלֵה, יֵשׁ סד, ה)
	וְיִגַּל (אֶת-הָאֶבֶן, כֹּר' כט, י)
	וְיִדֵּק (לְעַפֵּר, מִל"ב כג, ו), וְיִדֵּק (דה"ב טו, טז)
	וְיַחַל (6), ג' וְתַחַל (ל-, שׁוֹפ' יג, כה; טז, יט)
	וְיִלֵּן (הָעַם עַל-מִשָּׁה, שִׁמ' יז, ג)
וְיִמָּשׁ (חֲשֹׁף, שִׁמ' י, כֹּא)	
וְיִנָּאץ (הִשְׁקֵד, קה' יב, ה)	
וְתִסָּף (עֲלִימו, תה' ה, יב)	וְיִסָּף (3)
ז' תִּפָּר (אִיּוֹב טו, ד; מ, ח), אֶל-תִּפָּר (יר' יד, כֹּא)	
יָפָר (3), ג' וְתִפָּר (קה' יב, ה)	וְיִפָּר (הָאֱלֹהִים אֶת-עֲצָתָם, נחמ' ד, ט)
	וְיִצָּר (כִּפְרִים, מִל"ב ה, כג), וְיִצָּר (לו, דה"ב כח, כ)
	וְיִדֵּר (...אֶת-הַזֶּהָב, מִל"א ו, לב)
ז' תָּרַע (לְאִמִּים, תה' מד, ג)	וְתָרַע (לְעִשׂוֹת, מִל"א יד, ט)
(וְלֹא) יָרַע (צפ' א, יב)	וְיָרַע (מִכָּל אֲשֶׁר לִפְנֵי, מִל"א טז, כה)
	וְתָרַץ ⁶⁵ (אֶת-גִּלְגָּלָתוֹ, שׁוֹפ' ט, נג)

64. הובא בקונקורדנציות של מאנדלקרן ושל אבן-שושן בשורש נב"ל, ולפי צורתו של הפועל עניינו לכאן.

65. לדעת אחרים בניין קל. עיין גזניוס-קאוטש, p67§, שהביאו משמו של י' בארט.

3.1.12 ע"ע, הפעיל על דרך פ"נ⁶⁶

עתיד השלם	עתיד הקצר
(יְגִי־הוּ, תה' סג, יא) (לֹא יֵשִׁים, יר' מט, כ; ג, מה), וְנִשְׁיִם (במ' כא, ל)	ז' וַתֵּגֶר (יח' לה, ה), וַיִּגֶר (תה' עה, ט)

3.1.13 ל' גרונית, הפעיל:

עתיד השלם	עתיד הקצר
ז' תִּכְנֶנִּיעַ (יש' כה, ה)	ז' וְאֶל-יִכְבֹּט (אֶתְכֶם, מל"ב יח, ל; יש' לו, טו), וַיִּכְבֹּט (אֶתְכֶם, יר' כט, לא) וְתִכְלֶנָּה (נחמ' ט, כד), וַיִּכְנַע (שופ' ד, כג; תה' קז, יב) וַיִּנָּע (על-פִּי, יש' ו, ז; יר' א, ט) וְתִנָּע (לְרִגְלֵי, שמ' ד, כה) וַיִּדָּח (מל"ב יז, כא; דה"ב כא, יא) אֶל-תִּנָּח (קה' ז, יח; יא, ו), אֶל-תִּנָּח (קה' י, ד) וַיִּנָּח (7), ג' וְתִנָּח (בְּגִדוֹ אֶצְלָה, בר' לט, טז) יִסַּע (קָדִים, תה' עח, כו), וַיִּסַּע (3) וַיִּצְלַח (דה"ב לב, ל), וַיִּצְלַח (דה"א כט, כג) וַיִּצְלַח (בר' ב, ט) וַיִּצְמִיחַ (שמ"ב כג, ה; יש' סא, יא) אֶשְׁבִּיעַ (לָחֶם, תה' קלב, טו), וְאֶשְׁבַּע (יר' ה, ז) וַיִּשְׁבַּעַנִּי (בר' כד, לז) וַיִּשְׁמִיעַ (יש' מב, כ; תה' קו, ב)

3.1.14 ל"י, קל:

עתיד השלם	עתיד הקצר
ז' תִּבְּזֶה (תה' נא, יט; עג, כ)	וַיִּבֹז (בר' כה, לד; אס' ג, ו) ג' וַתִּבֹז (שמ"ב ו, טז; דה"א טו, כט) אֶבְכֶּה (יש' טז, ט; יר' מח, לב), וְאֶבְכֶּה (שופ' יא, לו; יר' ח, כג), וְאֶבְכֶּה (3)

66. עיין י' בן-דוד, "למילון המקרא", לשוננו נו (תשנ"ג), §א, עמ' 293-298.

עתיד השלם	עתיד הקצר
ז' לא' תבכָּה (יש' ל, יט; יח' כד, טז), ותבכָּה (מל"ב כב, יט)	ותבֹכֶךְ (שמ"ב יב, כא; דה"ב לד, כז)
ג' תבכָּה (3), ותבכָּה (שמ"א א, ז)	ותבֹכֶךְ (17)
אָבְנָה (לי וכו', 3), ואָבְנָה (פו, דה"א כא, כב), ואָבְנָה (תפית, מל"א ח, כ; דה"ב ר, י)	ותבֹכֶךְ (5)
יבֹנָה (15), ויבֹנָה (תה' סט, לו), ויבֹנָה (3)	ויִבְנֶן (עז' א, ג), ויִבְנֶן (59)
נבֹנָה (7), ונבֹנָה (מל' א, ד; נחמ' ב, יז), ונבֹנָה (נחמ' ג, לח)	נ' ותבֹכֶךְ (זכ' ט, ג; דה"א ז, כד)
ואָבְרָה (שמ"ב יג, ו, י) היגָאָה (גמא, איוב ח, יא), ויגָאָה (איוב י, טז)	
יגָלָה (אָן, שמ"א כ, ב; איוב לג, טז)	ויגָל (אָנָם, איוב לו, טו), ויגָל (אָנָם, איוב לו, י)
גָלָה (יגָלָה (עמ' ה, ה; ז, יא, יז)	יגָל (יבול..., איוב כ, כח), ויגָל (ישָׂרָאֵל/יְהוּדָה, 3)
יִדָּאָה (דב' כח, מט; יר' מח, מ), ויִדָּאָה (יר' מט, כב)	ויִדָּא (תה' יח, יא)
נ' תזֹנָה (3), ותזֹנָה (שופ' יט, ב), ותזֹנָה (יש' נז, ג)	נ' ותִּזְהַר (28)
ז' תזֹנָה (לְרוּחַ, יח' ה, ב)	ותזֹנֶן (יר' ג, ח; יח' כג, ה)
אָחֹזָה (4), ואָחֹזָה (מש' כד, לב) (ואֶתָּה) תִּחְזָה (שמ' יח, כא), יִחְזָה (3)	ויִחַר (שמ' לב, כ)
ונחֲזֹה (פָּךְ, שה"ש ז, א)	אֶל־יִחַד (איוב ג, ו), ויִחַד (שמ' יח, ט)
ויחֲלָא (אָסָא, דה"ב טז, יב)	ולא־אֶחָז (איוב כג, ט) ⁶⁷
נ' אֶם־תִּחְנָה (תה' כז, ג), ונִחְנָה (שָׁם, עז' ח, טו)	ותחֲזוּ (בְּצִיּוֹן עֲיִינֵינוּ, עמ' ד, יא)
יִחְצָה (יש' ל, כח)	ויִחַל (מל"ב א, ב)
	ויִחַן (10)
	ויִחַץ (3)

עתיד השלם	עתיד הקצר
יִחְרָה (3)	אֶל־ (נָא) יִחַר (7), וַיִּחַר־אָפִי, שִׁמ' לֵב, י', וַיִּחַר (47)
הִיחַתָּה (אִישׁ אִשׁ, מִשׁ' ו, כז)	וַתִּכָּה (מִכְעֵשׁ עֵינִי, אִיּוֹב יז, ז)
(וַעֲיִן יִמִּינוּ פָּה) תִּכָּהּ (זכ' יא, יז)	יִכֵּל (בִּשְׂרוֹ, אִיּוֹב לג, כא), וַתִּכָּל (כָּל־עַבְדָּתָה, שִׁמ' לט, לב)
כִּי־יִכְרָה (אִישׁ בָּר, שִׁמ' כא, לג), וַיִּכְרָה (...פָּרָה, מִל"ב ו, כג)	וַתִּלָּא (אִיּוֹב ד, ה)
ו' תִּלָּאָה (אִיּוֹב ד, ב)	אֶמְחָה (בר' ו, ז; שִׁמ' יז, יד), וְאֶמְחָה (דב' ט, יד)
(כַּאֲשֶׁר־)יִמְחָה (אֶת־הַצִּלְחָתָה, מִל"ב כא, יג)	וַיִּמַּח (אֶת־כָּל־הַיְּקוּמָה, בִּר' ז, כג) וַיִּמָּץ (טל, שׁוּפ' ו, לח)
נ' (וְכִפְלָה) תַּעֲדָה (כִּלְיָהּ, יִש' סא, י')	וַתַּעֲד (נִזְמָה, הו' ב, טו)
יַעֲטָה (4)	וַיַּעַט (כִּמְעִיל, יִש' נט, יז)
אֶעֱלֶה (15), הָאֶעֱלֶה (3)	וְאֶעֱלֶה (הַהֲרָה, דב' י, ג)
יַעֲלֶה (45), הָיַעֲלֶה־רַפָּח, עִמ' ג, ה)	יַעַל (עִם־אֲחִיו, בִּר' מו, לג), אֶל־יַעַל (כָּל־ הָעָם, יְהו' ז, ג)
יַעֲלֶה (מַעֲלִי־מַעֲלִינוּ, 3)	וַיַּעַל (4), וַיַּעַל (דָּה"ב לו, כג)
יַעֲלֶה (מִל"א טז, יז; יח, מב)	וַיַּעַל (86)
נ' תַּעֲלֶה (7)	וַתַּעַל (צִחְנָתוֹ, יואל ב, כ)
נ' וַתַּעֲלֶה (3)	וַתַּעַל (10), וַתַּעַל (בִּר' כו, טז)
נַעֲלָה (9), וְנַעֲלָה (7)	(וְנַפֵּץ) וְנַעַל (דב' ג, א)
אֶעֱנֶה (9), וְאֶעֱנֶה (תה' קיט, מב; אִיּוֹב לב, כ), אֶעֱנֶה (אִיּוֹב לב, יז)	וְאֶעֱנֶה (5)
ו' (הִלּוּא/אֶתְהוּ/כִי) תַּעֲנֶה (3), (לֹא) תַּעֲנֶה (4)	אֶל־תַּעַן (כִּסִּיל, מִש' כו, ד)
יַעֲנֶה (19), וַיַּעֲנֶה (אֲלֵיהֶם, מִל"ב א, י')	וַיַּעַן (112)
(וְהֶאָרַץ) תַּעֲנֶה (הו' ב, כד)	תַּעַן ⁶⁸ (לְשׁוֹנִי, תה' קיט, קעב), וַתַּעַן (6)

68. באות ת של מזמור קיט ששישה פסוקים הפותחים בפועלי העתיד שדרכם דרך האיווי ואות ראשונה בהם ת של גוף הנסתר (למעט פסוק קעא, שהוא פותח ב־ת הנסתריות). שלושה פסוקים הראשונים (תַּקְרָב, תָּבוֹא, תַּבְעֲנָה) מחוסרי עתיד הקצר הם. הפעלים תַּעַן, תְּהִי־, תַּחֲי־ צורתם עתיד הקצר וגזרתם גזרת ל"י.

עתידי השלם	עתידי הקצר
אָעֶשֶׂה (76), וְאָעֶשֶׂה (12), וְאָעֶשֶׂה (יח' כ, יד; דנ' ח, כז)	וְאָעֶשֶׂה (5)
ו' תַּעֲשֶׂה (119), (אם-/ומה-/אל-)תַּעֲשֶׂה (4), וְתַעֲשֶׂה (חב' א, יד), וְתַעֲשֶׂה (לך, מל"א יד, ט; יר' לב, כ)	אֶל-תַּעֲשֶׂה (3), וְתַעֲשֶׂה (שמ"א טו, יט; יח' כח, ד), וְתַעֲשֶׂה (לך, דנ' ט, טו; נחמ' ט, י)
יַעֲשֶׂה (123), הַיַּעֲשֶׂה (לו, יר' טז, כ)	יַעֲשֶׂה (יח' ה, שמ"ב ב, ו; רות א, ח), וַיַּעֲשֶׂה (דנ' יא, טז; דה"א כא, כג)
וַיַּעֲשֶׂה (4)	וַיַּעֲשֶׂה (234), וַיַּעֲשֶׂה (איוב כג, יג)
ג' תַּעֲשֶׂה (7), (וּתְלַךְ) וְתַעֲשֶׂה (מל"א יז, טו) נַעֲשֶׂה (32), הַנַּעֲשֶׂה (שמ"ב יז, ו), וְנַעֲשֶׂה (שופ' יג, טו), וְנַעֲשֶׂה (לנו, בר' יא, ד; מל"ב ו, ב), וְנַעֲשֶׂה (יהו' ט, כד)	וְתַעֲשֶׂה (7) וְנַעֲשֶׂה (יר' לה, י)
וְאָפְנָה (על-ימין, בר' כד, מט)	וְאָפְנָה (נאָרַד מִן-הָהָר, דב' ט, טו; י, ה)
ו' תַּפְנָה (מל"א ב, ג; איוב ה, א)	אֶל-תַּפְנָה (3)
יַפְנָה (8)	וַיַּפְנָה (15)
(וְהִנֵּפֶשׁ אֲשֶׁר) תַּפְנָה אֶל-הָאֲבָת, וי' כ, ו)	וְתַפְנָה (וּתְלַךְ לְאֶרְצָה, מל"א י, יג)
(פָּן) יַפְתָּה (לְבַבְכֶּם, דב' יא, טז)	וְנַפְנָה (3)
(פִּי-קִנְיָנָה) אֶקְנֶה (שמ"ב כד, כד; דה"א כא, כד), וְאֶקְנֶה (יר' יג, ב; לב, ט)	וַיַּקְנָה (4)
יַקְנֶה (3)	וַיַּקְנָה (מִקְרָה, רות ב, ג)
יַקְרָה (אֶת-כָּלֶם, קה' ב, יד; ט, יא)	וַיַּקְרָה (דְּכַר-אִישׁ יְהוּדָה, שמ"ב יט, מד)
(אֲשֶׁר/לֹא-)יַקְשֶׁה (דב' א, יז; טו, יח)	וְאֶרְאָה (20), וְאֶל-אֶרְאָה (בר' כא, טז; במ' יא, טו), (אא[x]אָה-נָא) וְאֶרְאָה (5), וְאֶרְאָה (20)
ו' תִּרְאֶה (29), (וְכֹאֲשֶׁר) תִּרְאֶה (דנ' א, יג) וְהִיא-תִּרְאֶה (וי' כ, יז), תִּרְאֶה (איוב לג, כח)	אֶל-תִּרְאֶה (3), וְתִרְאֶה (נחמ' ט, ט)
נִרְאֶה (5), וְנִרְאֶה (4), וְנִרְאֶה (שמ"א י, יד)	תִּרְאֶה (אֲשַׁקְלוֹן, זכ' ט, ה), וְתִרְאֶה (אִיבְתִּי, מ' ז, י), וְתִרְאֶה (29)
יִרְבֶּה (9)	יִרְבֶּה (בר' א, כב; דה"ב כד, כז), וַיִּרְבֶּה (הָעָם, שמ' א, כ)

עתיד השלם	עתיד הקצר
נ' פְּנִי-תִרְבֶּה (דב' ז, כב), וְתִרְבֶּה (הדעַת, דנ' וְתִרְבֶּה (בר' מג, לד; מל"א ה, י' יב, ד)	
ז' לֹא-תִרְדֶּה (כו' בְּפִרְךָ, וי' כה, מג, מו) אֲרֻעָה (4), וְאֲרֻעָה (זכ' יא, ז, ז)	וְיִרְדֶּ (במ' כד, יט; תה' עב, ח)
יִרְעָה (5) יִרְפָּה (יש' ה, כד) אֲרֻעָה (3), הָאֲרֻעָה (מל' א, יג), וְאֲרֻעָה-רְבוּ, חגי א, ח	יִרַע (שְׁרִיד, איוב כ, כו) וְיִרְךָ (מִמֶּנּוּ, שמ' ד, כו)
ז' תִּרְצָה (3) יִרְצָה (3), הִירְצָה (ה', מי' ו, ז) (אז) תִּרְצָה (הָאֲרִץ, וי' כו, לד)	וְתִרְצֶן (עמו, תה' נ, יח)
וְאֲשָׁגָה (שמ"א כו, כא) וְאֲשֹׁנָה (יש' מ, כה)	וְתִשָּׁבֶתְתִּיָּהּ, וי' כו, מג) ⁶⁹ וְיִשָּׁבֶ (במ' כא, א; יר' מא, י')
נ' (פִּי-/אֲשָׁר) תִּשְׁטָה (במ' ה, יב, כט) יִשְׁעָה (יש' יז, ז, ח) אֲשֻׁתָּה (5), וְאֲשֻׁתָּה (בר' כד, יד; מל"א יז, י')	אֶל-יִשְׁטָ (לִפְךָ, מִש' ז, כה) (פִּי) יִשְׁלֹ ⁷⁰ (אֱלוֹהִים נִפְשׁוּ, איוב כז, ח) וְיִשְׁעַ (ה' אֶל-הֶבֶל, בר' ד, ד) וְאֲשֻׁתָּה (בר' כד, מו)
ז' תִּשְׁתָּה (6), לֹא-תִשְׁתָּה (4) אֶל-תִּשְׁתָּ (וי' י, ט; מל"א יג, כב), וְתִשְׁתָּ (מִים, מל"א יג, כב)	
יִשְׁתָּה (12), וְיִשְׁתָּה (מל"א יט, ח) נ' תִּשְׁתָּה (דב' א, יא; שמ"ב יב, ג) נִשְׁתָּה (5), וְנִשְׁתָּה (3)	וְיִשְׁתָּ (מִים, מל"א יג, יח), וְיִשְׁתָּ (9) אֶל-תִּשְׁתָּ (שופ' יג, יד), וְתִשְׁתָּ (הַעֲדָה, במ' כ, יא)
ז' אֶל-תִּתַּע (מִש' ז, כה) נ' (וְתִלְךָ) וְתִתַּע (בר' כא, יד)	

69. אחרי אַז עתיד השלם. בווי"ו החיבור שהיא גם בראשו של דיבור עתיד הקצר. עיין למעלה,

2.2.1§

70. עיין למעלה, הע' 38.

3.1.15 ל"י, נפעל:

עתיד השלם	עתיד הקצר
אֶבְנָה (בר' טז, ב), וְאֶבְנֶה (גם-אֶבְנֶה, בר' ל, ג)	תִּבְנֶה (עֲרוֹתָךְ, יש' מז, ג)
נִי תִגְלֶה (3), וְתִגְלֶה (עֲרוֹתָךְ, יח' טז, לו)	נִי וְתִגְלֶה (דני' יא, ד)
וְלֹא-יִמָּחַ (שְׁמוֹ/שְׁבֹט, דב' כה, ו; שופ' כא, יז)	יִמָּח (שְׁמֶם, תה' קט, יג)
נִי (לֹא) תִמָּחַ (מש' ו, לג), אֶל-תִּמָּחַ (נחמ' ג, לו)	אֶל-תִּמָּח (תה' קט, יד)
יַעֲשֶׂה (36), שְׁיַעֲשֶׂה (קה' א, ט), וְיַעֲשֶׂה (יח' יב, כה, כח)	יַעֲשֶׂה (3)
נִי תִיַעֲשֶׂה (7)	יַעֲשֶׂה (יר' כ, ז)
(אוֹלִי) יִקְרָה (ה', במ' כג, ג)	יִקְרָה (אֱלֹהִים/ה', במ' כג, ד, טז)
אֶרְאֶה (ווי' טז, ב; מל"א יח, טו), וְאֶרְאֶה (תה' מב, ג)	וְאֶרְאֶה (שמ' ו, ג)
יִרְאֶה (13)	יִרְאֶה (ווי' טו, ו), אֶל-יִרְאֶה (שמ' לד, ג), וְיִרְאֶה (20)
נִי תִרְאֶה (ווי' יג, נז; יש' מז, ג), וְתִרְאֶה (בר' א, ט)	

3.1.16 ל"י, פיעל:

עתיד השלם	עתיד הקצר
ז' (לֹא) תִגְלֶה (5), (לֹא) תִגְלֶה (8)	אֶל-תִּגְלֶה (מש' כה, ט)
(וְלֹא) יִגְלֶה (כִּנְיָ אֲבִיו, דב' כג, א)	יִגְלֶה (במ' כב, לא; יש' כב, ח), נִי וְתִגְלֶה (3)
אֶחָיָה (יר' מט, יא), וְאֶחָיָה (דב' לב, לט), וְנִחָיָה (3)	
(וְיִחָפְהוּ, דה"ב ג, ה, ח)	וְיִחָל... (אֶת-פָּנָי ה', 4)
וְיִגָּה (בְּנִי-אִישׁ, איכה ג, לג - עיין גזיוס-קאוטש, u69§)	וְיִחָל (אֶת-הַבֵּית, דה"ב ג, ז)
אֶכְלֶה (3), וְאֶכְלֶה (אֲתָם, במ' טז, כא; יז, י)	וְאֶכְלֶה (אֲתָם, יח' מג, ח)
ז' (פִּי-לֹא) תִכְלֶה (3)	וְתִכְלֶה (תִּלְוֹתָם מִעָלַי, במ' יז, כה)

עתיד השלם	עתיד הקצר
יְכַלָּה (יש' י, יח)	וְיַכְלֵל (14), נ' וְיַכְלֵל (בר' כד, יט; שמ"ב יג, לט)
אֶכְסֶה-אַרְץ, יר' מו, ח), וְאֶכְסֶה (יח' טז, ח)	וְאֶל-תִּכְסֵּ' (נחמ' ג, לו), וְתִכְסֵּ' (תה' מד, כ)
ז' תִּכְסֶּה (3)	וְיִכְסֵּ' (5)
יִכְסֶּה (9)	וְתִכְסֵּ' (6)
נ' תִּכְסֶּה (3)	וְיִכְסֵּ' (5)
וְאֶעֱנֶה (מל"א יא, לט)	ז' אֶל-תִּעָנֶה (תה' קמא, ח), נ' וְתִעָנֶה (פְּדָה, יעֲרָה (יש' ג, יז)
אֶעֱנֶה (8), וְאֶעֱנֶה (5)	וְאֶעֱנֶה (אֶתְחַכֵּם, דב' ג, יח)
יִעֲנֶה (5), וְיִעֲנֶה (5)	יִעֲנֶה (ה' אֶתְךָ אֶת-הַבְּרִכָּה, דב' כח, ח), וְיִעֲנֶה (48)
אֶעֱפֶה (מ" ז, ז), וְאֶעֱפֶה (חב' ב, א; תה' ה, ד)	וְיִעֲפֶה (13)
ז' תִּעֲפֶה (זְהַב, שמ' כו, כט)	אֶס-אֶקְנֶה (איוב יז, יג), וְאֶקְנֶה (שְׁמֶךְ, תה' נב, יא), וְאֶקְנֶה (לְנוֹד, תה' טט, כא)
יִקְנֶה (פָּעֵלוֹ, איוב ז, ב), לֹא-יִקְנֶה (מ" ה, ו)	יִקְוֶה (לְאוֹר, איוב ג, ט), וְיִקְוֶה (יש' ה, ב, ז)
נִקְנֶה (3), וְנִקְנֶה-לָךְ, יר' יד, כב)	וְתִקַּשׁ (בְּלִדְתָּהּ, בר' לה, טז)
וְיִשְׁנֶה (מש' לא, ה)	יִרְדֹּ (שְׁרִיד... יִרְדֹּ-לִי ⁷¹ , שופ' ה, יג)
	וְיִתִּיזוּ (עַל-דִּלְחֹת הַשָּׁעַר, שמ"א כא, יד)

3.1.17 ל"י, התפעל:

עתיד השלם	עתיד הקצר
ז' (וְלֹא) תִתְאַוֶּה (דב' ה, יז)	וְ(אֶל-תִּתְאַוֶּה (3)
אֶשְׁרִי-יִתְאַוֶּה (קה' ו, ב), וְיִתְאַוֶּה (שמ"ב כג, טו)	וְיִתְאַוֶּה ⁷² (תה' מה, יב), וְיִתְאַוֶּה (דה"א יא, יז)
	וְיִתְגַּל (בְּתוֹךְ אֱהִלָּה, בר' ט, כא)
לְמַה) תִּתְגַּרְה (מל"ב יד, י; דה"ב כה, יט)	וְאֶל-תִּתְגַּרְךָ (בָּם, דב' ב, ט, יט)

71. עיין למעלה, §2.2.1.

72. הביאו גוניוס-קאוטש, §109h: "יִתְאַוֶּה! א בפתח, ושמשו לווי"ו החיבור - סימן שלא ידעו

כוחה של וי"ו החיבור לקצר פועלי העתיד מה הוא. ועיין למעלה, הע' 35.

עתידי השלם	עתידי הקצר
יִתְגַּדֵּה (דנ' יא, כה), (יִשְׁכַּב) וְיִתְגַּדֵּה (דנ' יא, י)	
וְאִתְגַּדֵּה (דנ' ט, ד)	
	וְיִתְחַל (שמ"ב יג, ו)
	ז' אֶל-תִּתְחַר (4)
	וְיִתְכַס (בְּשָׁק, מל"ב יט, א; יש' לז, א)
	וְתִתְכַס (בר' כד, סה)
נ' תִּפְסֶה (שְׁנָאָה, מש' כו, כו)	
	וְאֶל-יִתְעַל (בְּסִרְיֹו, יר' נא, ג)
	אֶל-תִּתְרַע (אֶת-פַּעַל אָף, מש' כב, כד)

3.1.18 ל"י, הַתְּפַעְלָה (הַתְּפַעְנָה)⁷³:

עתידי השלם	עתידי הקצר
אֲשַׁתְּחֹה (תה' ה, ח; קלח, ב), וְאֲשַׁתְּחֹה	
(שמ"א טו, כה), וְאֲשַׁתְּחֹה (בר' כד, מח)	
יִשְׁתְּחֹה (3), וְיִשְׁתְּחֹה (לו', מל"א כב, נד)	וְיִשְׁתְּחֹה (יש' מד, יז), וְיִשְׁתְּחֹה (30), וְיִשְׁתְּחֹה
	(⁷⁴ 10)
	נ' וְתִשְׁתְּחֹה (6), וְתִשְׁתְּחֹה (שמ"ב יד, ד)
נִשְׁתְּחֹה (תה' צה, ו; קלב, ז), וְנִשְׁתְּחֹה	
(בר' כב, ה)	

3.1.19 ל"י, הַפַּעִיל:

עתידי השלם	עתידי הקצר
	וְיִגַּל (4)
	וְיִהַס (פֶּלֶב אֶת-הָעַם, במ' יג, ל)
ז' וְתִזְנֶה (אֶת-יְהוּדָה, דה"ב כא, יג)	וְיִזֵּן (אֶת-יִשְׂכָּי יְרוּשָׁלַם, דה"ב כא, יא)
	וְיַחַר (עָלִי אָפוּ, איוב יט, יא)
	וְאֶל-תִּמַּח (נחמ' יג, יד), אֶל-תִּמַּחִי (יר' יח, כג)
אִמְסֶה (תה' ו, ז)	ז' וְתִמַּס (פָּעַשׁ, תה' לט, יב)

73. עיין י' בן-דוד, "משקל, בניין, תבנית", לשוננו לט (תשל"ה), עמ' 300.

74. מכלל עשרה פועלי וְיִשְׁתְּחֹה שמונה מוטעמים טעמים מפסיקים קיסרים ושני פעלים הוטעמו וקף קטון: וְיִשְׁתְּחֹה (יהו' ה, יד; יש' מד, טו).

עתיד השלם	עתיד הקצר
אֲשַׁרְיָמָה (אֶת־פִּיךָ, יְהו' א, יח)	ו' וְתִמָּר (אֶת־מִשְׁפָּטִי, יח' ה, ו)
אֶעֱלֶה (8), וְאֶעֱלֶה (3)	וְאֶעֱלֶה (פֶּר וְאֵיל, במ' כג, ד)
ז' תַּעֲלֶה (3)	וְתַעֲלֶה (מִשְׁחַת חֲיִי, יונה ב, ז)
יַעֲלֶה (10), וְיַעֲלֶה (נִשְׁאִים, יר' י, יג)	וְיַעֲלֶה (שִׁמְ"ב כד, כב; יח' יד, ז), וְיַעֲלֶה (23),
	וְיַעֲלֶה (שִׁמְ"א ב, ו), ג' וְתַעֲלֶה (יח' יט, ג)
	וְיִפֹּן (זָנַב אֶל־זָנַב, שופ' טו, ד)
	וְיִפֹּר (אֶת־עֲמֹו, תה' קה, כד)
	יִפֹּת (אֱלֹהִים לִיִּפֹּת, בר' ט, כז)
אֶקְשֶׁה (אֶת־לֵב פֶּרְעֹה, שמ' ז, ג)	וְיִקְשֶׁה (אֶת־עֲרֹפֹו, דה"ב לו, יג)
(וְנַחַת זְרוּעֹו) יִרְאֶה (יש' ל, ל)	וְיִרְאֶה (אֶת־מַלְ"ב יא, ד)
אֶרְבֶּה (7), וְאֶרְבֶּה (בִּר' יז, ב), וְאֶרְבֶּה ⁷⁵	
(יהו' כד, ג)	
ז' תִּרְבֶּה (3)	תִּרְבֶּה (תה' עא, כא), וְתִרְבֶּה (איוב י, יז)
יִרְבֶּה (10), הִרְבֶּה (איוב מ, כז)	וְיִרְבֶּה (איוב לד, לו), וְיִרְבֶּה (שִׁמְ"ב יח, ח;
	איכה ב, ה)
ג' וְתִרְבֶּה (אֶת־תְּנוּנֹתֶיהָ, יח' כג, יט)	
	(וּמִלְכִּים) יִרְדֶּה (יש' מא, ב)
	ז' אֶל־תִּרְבֶּה (3)
אֶשְׁקֶה (בר' כד, יד, מו), וְאֶשְׁקֶה (יר'	
כה, יז)	
יֶשְׁקֶה (אֶת־הָאִשָּׁה, במ' ה, כו)	וְיֶשְׁקֶה (5), ג' וְתֶשְׁקֶה (בר' כא, יט)
(וְיִתְעַם, 4)	וְיִתְעַם (מִנְשָׁה אֶת־יְהוֹנָדָה, דה"ב לג, ט)

3.1.20 ל"י-פ"א, קל:

עתיד השלם	עתיד הקצר
יֵאָתָה ⁷⁶ (מש' א, כז; איוב לו, כב), וְיֵאָתָה	וְיָאָתָה (יש' מא, כה)
(דב' לג, כא), ג' (עֲדִיד) תֵּאָתָה (מ"ד, ח)	

75. כתיב: וארכ.

76. כתבתי ב"שתי הערות בתורת הצורות": "אתה מוצא נטייה לדיגושה של תי"ו לאחר גרונית לא בסופיות העבר בלבד אלא גם בתי"ו שהיא עיצור שורש השני בפועל" (לשוננו נח [החשנ"ד], עמ' 303). אבקש למחוק "לאחר גרונית" ולתקן: "לאחר חית" ולאחר עי"ן", שהרי מצינו יֵאָתָה, תֵּאָתָה, בית רפה לאחר א. מודה אני לפני פרופ' אהרן דותן, שהואיל העירני הערת חיקון זו.

3.1.21 ל"י-פ"ו, הפעיל:

עתידי השלם	עתידי הקצר
אֹדָה (9), וְאֹדָה (אֶת־שָׁמָךְ, תה' קלח, ב) יֹדָה (5), וְיֹדָה (צִדְקָה, הו' י, יב)	וְיֹדָה (מל"ב יג, יז)

3.1.22 ל"י-פ"ג, קל:

עתידי השלם	עתידי הקצר
וְלֹא־יִטָּה (לְאָרֶץ, איוב טו, כט) ג' (אם) תִּטָּה (אֲשֶׁרִי, איוב לא, ז)	ו' אֶל־תִּטַּט (מִשׁ' ד, ה, כו) וְיִטַּט (צפ"ב, יג), וְיִטַּט (22), וְיִטַּט (שֶׁם/לֹו, כו) כו, כה; דה"א טו, א) וְתַטַּט (3)

3.1.23 ל"י-פ"ג, הפעיל:

עתידי השלם	עתידי הקצר
יָדָה (ווי' טז, יד; יש' נב, טו) אָטָה (יר' ו, יב; תה' מט, ה)	וְיָדָה (...עַל־, וי' ח, יא, ל) אָטָה (איוב כג, יא), וְאָטָה (הו' יא, ד), וְאָטָה (יר' טו, ו) אֶל־תִּטַּט (תה' כז, ט ⁷⁷ ; קמא, ד) וְיִטַּט (שמ"ב יט, טו; עז' ט, ט) וְאָדָה (אוֹתָדָה, שמ' ט, טו)
ו' תִּטָּה (4) יִטָּה (ידו, יש' לא, ג) אָכָה (5), הָאָכָה (מל"ב ו, כא), (אֶלְכָה נָא) וְאָכָה (יר' מ, טו), וְאָכָה (נחמ' יג, כה) יָכָה (10), וְיָכָה (10) נָכָה (כ"ב, ו), וְנָכָה (יהו' י, ד)	וְיָדָה (הו' ו, א), וְיָדָה (הו' יד, ו), וְיָדָה (72) ג' וְיָדָה (יונה ד, ז, ח) וְנָדָה (אתו, דב' ב, לג)

3.1.24 ל"י-ע"י, קל:

עתידי השלם	עתידי הקצר
אָהָה (42), וְאָהָה (בר' כו, ג; לא, ג), וְאָהָה (10)	וְאָהָה ⁷⁸ (13)

77. עיין למעלה, §1.5.9.

78. תמצא וְאָהָה 13 פעם במקרא. בשלושה מקראות הפועל מוטעם טעם משרת או מוקף לתיבה

עתיד השלם	עתיד הקצר
ז' תְּהִיָּה (29), אֶל־תְּהִיָּה(לִי לְמַחֲתָה, יר' יז, יז)	אֶל־תְּהִי (7), וְתִהְיֶה(לִי לִישׁוּעָה, תה' קיח, כא)
(ולא) תְּהִי (הו' ג, ג), וְתִהְיֶה(לִי, יח' טז, ח)	תְּהִי (נחום ג, יא), וְתִהְיֶה(יש' כג, ג; יח' טז, לד)
יְהִיָּה (421), הִיְהִיָּה (מל"ב ז, ב, יט), שִׁיְהִיָּה (5)	יְהִי (144), אֶל־יְהִי (4), לֹא־יְהִי (יח' טז, טו), יְהִי (32), וְיְהִי (775), וְיִהְיֶה(יח' טז, יט; תה' לג, ט)
ג' תְּהִיָּה (137)	תְּהִי (17), וְתִהְיֶה (14), וְתִהְיֶה (85), וְתִהְיֶה (איכה ג, לד - זקף קטון גדול ⁷⁹)
נְהִיָּה (5), וְנִהְיֶה(בר' מז, יט)	וְנִהְיֶה(במ' יג, לג; יש' סד, ה)
וְנִהְיֶה(שמ"ב יא, כג; יר' מד, יז)	וְנִהְיֶה(במ' יג, לג; יש' סד, ה)
אֶחָיָה (4), הָאֶחָיָה (מל"ב ח, ט), וְאֶחָיָה (3)	יְחִי (11), וְיִחִי (3), וְיִחִי(יש' לח, כא), וְיִחִי (38), וְיִחִי (5)
יְחִיָּה (27), הִיְחִיָּה(איוב יד, יד)	יְחִי (11), וְיִחִי (3), וְיִחִי(יש' לח, כא), וְיִחִי (38), וְיִחִי (5)
ג' תְּחִיָּה (יהו' ו, יז)	תְּחִי(ינא)נְפָשִׁי, מל"א כ, לב; תה' קיט, קעה), וְתִחִי(נְפָשִׁי, 3), וְתִחִי(בר' מה, כז)
נְחִיָּה (3), וְנִחִיָּה (5)	וְתִחִי(נְפָשִׁי, 3), וְתִחִי(בר' מה, כז)
	ז' תְּשִׁי(דב' לב, יח)

3.2 פועלי העתיד בעלי שלוש מידות - עתיד השלם, עתיד הקצר ומלרע ועתיד הקצר 3.2.1 פ"א, הפעיל:

עתיד השלם	עתיד הקצר ומלרע	עתיד הקצר
	וְיִאָּצֵל(מִן־הָרוּחַ, במ' יא, כה)	וְיִרָּב(בְּנַחֲל, שמ"א טו, ה)

הסמוכה לשמאלו שטעמה בראשה, לפי שהיא בת הברה אחת. אלו הם: וְיִאָּצֵל(שופ' יח, ד), וְיִרָּב(נחמ' א, ד), וְיִאָּצֵל(נחמ' ב, יא). תשע פעמים טעם התיבה הסמוכה לוֹאָהִי מלרע הוא, ופעם אחת וְיִרָּב מוטעם טעם מפסיק, שהוא חזק מן הטעם המפסיק שמשמאלו: וְיִרָּב בְּאִישׁ אֶשֶׁר לֹא־שָׁמַע(תה' לח, טו). ואילו הפועל וְיִאָּצֵל מוצי' עשר פעמים, ואין טעם התיבה הסמוכה לו לשמאלו בראשה אפילו פעם אחת.

עתיד השלם

80. אין אני רואה ידה של נסיגה בטעם מלעיל של תוכח שבכתוב אֶל־תִּזְכָּח לָךְ, כשם שאין אני רואה השפעתו של עיצור הגרוני שבראש איש בטעם מלרע של יִזְכָּח שבכתוב וְאֶל־יִזְכָּח אִישׁ, לפי שלא מצאתי טעם מלעיל בפועלי אֶל שבגוף הנסתר אלא בגוף הנוכח בלבד, עיין למעלה, §1.5.2-1.5.4, ושם, הע' 18. דבר אחר. אמר הושע: אֶף־אִישׁ אֶל־יָרֵב וְאֶל־יִזְכָּח אִישׁ (ד, ד). שני פועלי עתיד נסתר הללו בעתיד הקצר ומלרע נאמרו.

81. עיין למעלה, הע' 9.

82. עיין למעלה, הע' 25.

83. וַיֹּאסֶף שְׂאוּל לֵרָא מִפְּנֵי דָוִד עוֹד - כתיב חריג של א תמורת ו. תרגום יונתן: וואוסיף שאול למדחל וגו'.

84. וַיֹּסֶף (לָקַח, מִשׁ, א, ה; ט, ט), וַיֵּשֶׁע (לָךְ, מִשׁ, כ, כב), וַיִּקֶּם (לָךְ, אִיּוֹב כב, כח) - פועלים הללו

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
נ' תוס(י)ף (מש' י, כז; כג, כח), (לא) ת(ו)ס(י)ף (4)	לא-תסַף (תת-כָּהָה, בר' ד, יב)	וְתֹסֵף (5)
נ' ואוֹרִיד (יש' י, יג; סג, ו)	נ' וְאֶל-תּוֹפֵעַ (עֲלִינוּ, איוב ג, ד)	וְתַפֵּעַ (פָּמוּ-אָפֵל, איוב י, כב)
נ' וְהוֹרֵשׁ (יהו' ג, י)	ז' וְלֹא-תוֹרֵד (שִׁיכְתוּ, מל"א ב, ו)	וְיֹרֵד (6), נ' וְתֹרֵד (3)
נ' תוֹשִׁיבִי, תה' ד, ט)	נ' וְיֹשֵׁב (יוֹסֵף, בר' מז, יא)	ז' וְתוֹשֵׁב (מל"ב יז, כו)
נ' יוֹשִׁיט (לו', אס' ד, יא)	נ' וְיֹשֵׁט (אס' ה, ב; ח, ד)	וְיִשָּׁב ⁸⁵ (4), וְנָשָׁב (עז' י, ב)
נ' תוֹשִׁיעַ (5), וְתוֹשִׁיעַ (דה"ב כ, ט)	נ' וְיִשַׁע (לָךְ, מש' כ, כב) ⁸⁶	וְיִשָּׁע (11)
נ' בִּי-תוֹשִׁיעַ (לָךְ, איוב מ, יד)	ז' אֶל-תוֹתֵר (בר' מט, ד)	וְתוֹשִׁיעַ (לו' ל ⁸⁷ , יש' נט, טז; סג, ה)
נ' יוֹתִיר (דב' כח, נד)	אֶל-יוֹתֵר (שמ' טז, יט); וְיֹתֵר (שמ"ב ח, ד); דה"א יח, ד)	
	נ' וְתִתֵּר (רות ב, יד)	

מניתי בעתיד הקצר ומלרע (שחל בו נסוג אחור), שלא מצאתי בפועלי עמיד ההפעיל של גזרת פ"ו ושל גזרת ע"ו עתיד הקצר ודאי שווי"ו החיבור דבוקה בו. אילולי נסוג אחור מן הסתם היה הכתוב אומר *יְוֹסֵף, *יִישָׁע, *יִיקָם, בהטעמת מלרע. ועיין למעלה, 1.7.2§, 1.7.3.2, 2.2.4 והע' 8.

85. בפעלים **וַיִּשָּׁב** (שָׁם, תה' קז, לו'; דה"ב ח, ב), **וַתֹּשֶׁב** (לו, יש' נט, טז), **וַתֹּשַׁע** (לי, יש' סג, ה) ראיתי עתיד הקצר כסדרו, לא נסוג אחור, שכך דרכם של פועלי עתיד המהופך של גזרת פ"ו בבניין הפעיל, למעט **וַיִּשָּׁב** (יֹסֵף, בר' מז, יא), **וַיִּתֵּן** (מִמֶּנּוּ, שמ"ב ח, ד; דה"א יח, ד), שטעמם מלרע וע' הפועל בהם צריה.

86. עיין למעלה, הע' 84.

87. עיין למעלה, הע' 85.

3.2.3 פ"י, הפעיל:

עמיד השלם	עמיד הקצר ומלרע	עמיד הקצר
יִיטִיב (7)	יִיטֵב (אֱלֹהִים, מל"א א, מז)	וַיִּטֵּב (אֱלֹהִים, שם' א, כ)
נ' תִּיטֵיב (דַּעַת, מ' טו, ב)		וַתִּיטֵב (אֶת־רֹאשָׁה, מל"ב ט, ל)
וַתִּינֵן ⁸⁸ (לָךְ, שם' ב, ז)		וַתִּינֵן (אֶת־בְּנֵה, שם"א א, כג)

3.2.4 ע"ו, קל:

עמיד השלם	עמיד הקצר ומלרע	עמיד הקצר
ז' וְאַל־תִּבְּזוּ (מש' כג, כב)		
נ' וְתִבְּזוּ (לִיקָהֶת אִם, מ' ל, יז)		
וְאַבְּזוּ (עֲמִים, יש' סג, ו)		
יגור (13)		וַיִּגְזוּ (שְׁלֹוִים, במ' יא, לא)
ז' (לא) תִּגְּזוּר (מִמֶּנּוּ, דב' יח, כב)		וַיִּגְזַר (3), נ' וַתִּגְזַר (מל"ב ח, ב)
		וַיִּגְזַר (מִפְּנֵי[ו], במ' כב, ג; שם"א יח, טו)
		וַיִּזְר (אֶת־הַגֹּזָה, שופ' ו, לח)
(חול) תְּחֹול (סִין, יח' ל, טז)	וַתְּחַל (יר' נא, כט)	
לֹא־יִחֹוס (עֲלִיָּהֶם, יר' כא, ז)	יָחַס (עַל־דֹּל, תה' עב, יג)	
נ' לֹא־תִחֹוס (עֲיִנָם, יש' יג, יח)	(לא) תִּחֹוס (10), אֶל־תִּחֹוס ⁸⁹ (בר' מה, כ; יח' ט, ה)	וַתִּחַס (שם"א כד, י; יח' כ, יז)
(ומי) יִחֹוש (קה' ב, כה)		וַתִּחַשׁ ⁹⁰ (...וַרְגְּלִי, איוב לא, ה)
		וַתִּחַלֵּשׁ (ו')ש (שם"א כח, כד; שם"ב יג, ח)
נ' תִּמְּוֹג (אֶרֶץ, תה' מו, ז)	(הַנּוֹגֵעַ בְּאֶרֶץ) וַתִּמְּוֹג (עמ' ט, ה)	

88. תעלה על הדעת, כתיב החסר י של וַתִּינֵן סימן להגיית *וַתִּינֵן הוא, עמיד הקצר ומלרע.

89. עיין למעלה, §1.5.7.

90. הניקוד ניקודו של שורש חש"ה, והוא על דרך וַתַּעַשׂ. כיוצא בדבר וַתַּעַשׂ, וַיַּעַשׂ אין שורשם עט"ה אלא עי"ט (עיין למטה, §3.2.6). לפי דרך המלך של גורת עז"י הרי הראוי *וַתִּחַשׁ או *וַתִּחַשׁ, עיין גוניוס-קאוטש, §ff72.

עתיד השלם	עתיד הקצר ומלרע	עתיד הקצר
ד' (אֶל־נָא) תִּמְשֹׁשׁ ⁹¹ (מָזָה, שׁוֹפ' ו, יח) לֹא־יִמּוּשׁ (יהו' א, ח; יש' נד, י') נ' תִּמּוּשׁ (יש' כב, כה), לֹא־תִמּוּשׁ (מש' יז, יג) ⁹¹ אָמּוּת (13), וְאָמַת (שמ"ב יט, לח) יָמּוּת (54), (לֹא) יָמּוּת (12)	וְאֶל־יָמַת (דב' לג, ו), וְיָמַת (85) (שׁוֹפ' ו, ל; מל"א כא, י'), וְיָמַת (42) תָּמַת (3), וְתָמַת (יש' ג, ב), וְתָמַת (7) (שׁוֹפ' כ, ה) וְאֶל־תָּנַד (יר' טז, ה)	ד' (וְלֹא) תִּנּוּד (יר' ד, א) ד' וְתִנּוּחַ (דנ' יב, יג), יָנּוּחַ (7) נ' תִּנּוּחַ (יש' כה, י; מש' יד, לג) (לֹא/אֶל־) יָנּוּם (3) יָנוּם (8), אֶל־יָנוּם (יר' מו, ו) וְיָנֵם (3), נ' וְתָנֵם (שמ"ב ויָנֵם (19)
וְיָנֵחַ (שמ' י, יד; כ, י') וְתַנַּח (בר' ח, ד; במ' יא, כו)	וְיָנֵעַ (לְכָבוֹ, יש' ז, ב)	וְיָסֹר (7)
יָעוּף (3) נ' תָּפּוּג (חב' א, ד; תה' עז, ג) אָצוּם (פָּן, אִס' ד, טז) כִּי־תָצוּר (אֶל־עִיר, דב' כ, יט) אָקוּם (4), וְאָקוּם (7) יָקוּם (39), וְיָקוּם (קה' יב, ד)	וְיָעוּף (3) וְיָצוּם (מל"א כא, כז) וְיָצַר (דָּוִד, שמ"ב יב, טז) אֶל־תָּצַר (דב' ב, ט), וְיָצַר (8)	וְיָקָם (לָךְ, אִיּוֹב כב, כח) ⁹² וְיָקָם (107)

91. עיין למעלה, § 1.5.7, ד"ה "כיוצא בדבר".

92. עיין למעלה, הע' 84.

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
נ' תָּקוּם (12) נָאָקֶץ (כָּם, וי' כ, כג) יָרוּם (5). וְיָהֲרוּם (אֵלֶּנָּה).... שִׁמְ"ב כב, מז; תה' יח, מז)	ז' וְאֶל־תִּקְּץ (מש' ג, יא) וְיָרוּם (מִאֲגַג מִלְכּוֹ, במ' כד, וְיָרוּם (יח' י, ד; הו' יג, ו) 93(ז)	וְתָקֵם (18) וְתָקֶץ (במ' כב, ג; מל"א יא, כה) וְיָרוּם (יח' י, ד; הו' יג, ו)
נ' תָּרוּם (5) יָרוּץ (6) אָשׁוּב (14), וְאָשׁוּב (אֲלִיכֶם, זכ' א, ג), וְאָשׁוּב (4) ז' תָּשׁוּב (22)	תָּרוּם (יָדָד, מי' ה, ח) וְיָרוּץ (שמ"ב יח, כא) וְתָשׁוּב ⁹⁴ (איוב י, טז)	וְתָרוּם (מַעַל הָאָרֶץ, בר' ז, יז) וְיָרוּץ (18), נ' וְתָרוּץ (4) וְתָשׁוּב (וְתֹאכַל לֶחֶם, מל"א יג, כב)
יָשׁוּב (53), הַיָּשׁוּב (אֲלִיָּהּ, יר' ג, א)	יָשׁוּב (3), יָשׁוּב־נָא, שמ"ב יט, לח; דני' ט, טז), אֶל־ יָשׁוּב (תה' עד, כא), וְיָשׁוּב (15), וְיָשׁוּב (שמ"ב ג, טז; מל"א ב, מא)	וְיָשׁוּב (81) וְתָשׁוּב (נָא, מל"א יז, כא), וְתָשׁוּב (יָדִי אֲלִי, מל"א יג, ו)
נָשׁוּב (4), הַנָּשׁוּב (עז' ט, יד), וְנָשׁוּב (מל' א, ד)	וְנָשׁוּב (נָשׁוּב, נחמ' ד, ט) וְיָשׁוּר (אֶל־מִלְאָךְ, הו' יב, ה) וְיָשׁוּר (בְּמִגְרָה, דה"א כ, ג) יָשׁוּר (עֲל־אֲנָשִׁים, איוב לג, כז)	וְנָשׁוּב (נָשׁוּב, נחמ' ד, ט) וְיָשׁוּר (אֶל־מִלְאָךְ, הו' יב, ה) וְיָשׁוּר (בְּמִגְרָה, דה"א כ, ג)

3.2.5 ע"ו, הפעיל:

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
יָאִיר (5) יָוִי(ד) (שמ' כא, יד; דב' יח, כ)	יָאֵר (במ' ו, כה; תה' סז, ב) יָוִי(ד) (שמ' יד, כ; תה' קיח, כז) יָוִי(ד) (שמ' יד, כ; תה' קיח, כז)	יָאֵר (שמ' יד, כ; תה' קיח, כז) יָוִי(ד) (שמ' יד, כ; תה' קיח, כז)

93. עיין למעלה, §1.2.4.

94. עיין למעלה, §1.7.3.8, ס"ד.

עתיד השלם	עתיד הקצר ומלרע	עתיד הקצר
יָכִין (6)	יָטַל (שמ"א יח, יא; כ, לג) יָכִין (4) יָטַל (פָּנִיו בְּאֲדָרְתּוֹ, מל"א יט, יג)	
יָמִיד (4)	(וְלֹא) יָמַךְ (וְלֹא יַעֲבִיר, יח' מח, יד)	
יָמִית (8)		יָמַת (5)
יָנִיד (בְּרָאשׁוֹ, יר' יח, טז)		
יָנִיחַ (4)		יָנִיחַ (4)
יָנִיעַ (יָדוּ, צפ' ב, טו)	אֶל-יָנַעַ (עֲצַמְתִּיו, מל"ב כג, יח)	
ז' תָּנִיף (3)		יָנִיף (וּי' ח, כז; במ' ח, כא) (וְיָרִיחַן) וְיָסֹף (שמ"ב יב, כ)
אָסִיפִם, יר' ח, יג)	אָסֹף (צפ' א, ב, ג, ג)	
אָסִיר (5), וְאָסִיר (יש' י, יג), וְאָסִיר (אֲתֶהֱן, יח' טז, נ)		
יָסִיר (7)	יָסַךְ (מַעֲלִי, אִיּוֹב ט, לד), וְיָסֵר (3)	וְיָסֵר (15)
	נ' וְתִסַּךְ (וְנִתְּנִיָּה, הו' ב, ד)	וְתִסַּךְ (בר' לח, יד, יט) וְתִסַּת (שמ"ב כד, א; דה"א כא, א)
וְאָעִי(ד) (מל"א ב, מב; נחמ' יג, טו)	וְאָעַד (יר' לב, י)	
ז' (פִּי-הָעֵד) תָּעִיד (שמ"א ח, ט)		וְהָעֵד (בְּ[הָ]ם, נחמ' ט, כט, ל)
יָעִיר (7)	וְעָרָה (כָּחוּ וְלָכְבוּ, דנ' יא, כה) וְעָרָה (לָקֵץ, חב' ב, ג)	וְעָרָה (...את[ן]-רִיחַ, 3) ג, ו)
יָפִיחַ (4), וְיָפִיחַ (פְּזָבִים, 4)		
אָפִיץ (נחמ' א, ח), וְאָפִיץ (יח' לו, יט)		
יָפִיץ (אִיּוֹב לו, יא)	יָפִיץ (קָדִים, אִיּוֹב לח, כד)	יָפִיץ (3)
יָפִיק (3)	ז' אֶל-תִּפְקֶה (תה' קמ, ט), וְתִפְקֶה (לְרַעַב נִפְשָׁךְ, יש' נח, י)	יָפִיק (רָצוֹן, מִש' ח, לה; יח, כב)

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
אָקִים (6), נָאָקִים (עמ' ב, יא)		וַיִּצָּף (הַפְּרוֹזֶל, מל"ב ו, ו)
ז' תָּקִים (4)		וְתָקֵם (אֶת־דְּבָרֶיךָ, נחמ' ט, ח)
יָקִים (5)	יָקֵם (3)	וַיָּקֵם (20)
ז' הָתִירִים (לָעֵב, אִיּוֹב לח, לד)		וְתִרֵם (פְּרָאִים קֶרְנִי, תה' צב, יא)
יָרִים (9)	יָרֵם (כמ' יז, ב; שמ"א ב, י)	וַיָּרֵם (8)
יָרִיעַ (יש' מב, יג; תה' מא, יב)		וַיַּרְעַ (הָעֵם, יהו' ו, כ)
אָשִׁיב (25), וְאָשִׁיב (שמ"א יב, ג)		
נָאָשִׁיב (נחמ' ב, כ; ו, ד)	וְאָשִׁיב (אֹתוֹ דְּבָר, יהו' יד, ז)	
ז' תָּשִׁיב (9)	תָּשִׁיב (תה' צ, ג), (ל"א)	אֶל־תָּשִׁיב ⁹⁵ (אֶת־פְּנֵי, מל"א ב, כ)
	תָּשִׁיב (בר' כד, ח), אֶל־	
	תָּשִׁיב (תה' קלב, י;	
	דה"ב ו, מב)	
יָשִׁיב (24)	וַיָּשִׁיב (פָּנָיו, דג' יא, יט)	וַיָּשִׁיב (25)
נָשִׁיב (שמ"א ו, ד; נחמ' ה,		וַנָּשִׁיב (אֹתוֹ, בר' מג, כא)
יב), וְנָשִׁיב (דְּבָר, מל"א יב, ט; דה"ב י, ט)		

3.2.6 ע"י, קל:

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
יָבִין (18)	וַיָּבִין (3)	וַיָּבִין (3)
יָגִיל (צפ' ג, יז; מש' כג, כד), וַיָּגִיל (חב' א, טו)	יָגֵל (4), מִה־יָגֵל (מֵאֹד, תה' כא, ב) ⁹⁶ , אֶל־יָגֵל (לְבָד, מש' כד, יז)	נִ' וַתָּבִין (לָהּ, אִיּוֹב יג, א)
נִ' וְנִפְשִׁי תִגְלִל (פֶּה, תה' לה, ט)	תִּגְלֵל (נִפְשִׁי/הָאָרֶץ, יש' סא, י; תה' צז, א), וְתִגְלֵל (5)	וַיָּגִל (כְּבוֹדִי, תה' טז, ט)
(לְבִי) יַחִיל (בְּקֶרְבִּי, תה' נה, ה)		וַיַּחֵל (3)

95. לחילוף אֶל־תָּשִׁיב/אֶל־תָּשִׁיב עיין צורות הקשר, 4.3.1.4§§, 4.3.1.5.

96. עיין למעלה, 2.2.4§ והע' 84.

עתיד השלם	עתיד הקצר ומלרע	עתיד הקצר
נ' תחיל (יש' כו, יז; טו, ו), ותחיל (מאד, זכ' ט, ה)	(רָאֵתָהּ) וְתַחֵל (הָאָרֶץ, תה' צו, ד)	אֶל-תֵּלֵן (הַלֵּילָה, שִׁמ"ב יז, טו)
יִלִּין (14)	תֵּלֵן (עֵינִי, אִיּוֹב יז, ב)	יִלִּין (5)
נ' תִּלִּין (6)	נָלִין (בר' יט, ב), וְנָלִין (בָּהּ, שופ' יט, יא)	ז' וְתַעֲטִי ⁹⁷ (אֶל-, שִׁמ"א טו, יט) וְיַעֲטִי ⁹⁷ (הָעָם אֶל-, שִׁמ"א יד, לב), וְיַעֲטִי (בָּהֶם, שִׁמ"א כה, יד)
יִצִּין (4)	וְיַצִּין (צִין, בִּמ' יז, כג)	וְיַעֲפִי (4)
אָרִיב (5), וְאָרִיב (נחמ' יג, כה)	יָרִיב ⁹⁸ (לו/בו, שופ' ו, לא, לב), אֶל-יָרִיב (וְאֶל-יּוֹכָח, הו' ד, ד), וְיָרִיב (אֶת-יָרִיבִי, שִׁמ"א כד, טו)	יָרִיב (3)
אָשִׁים (21), וְאָשִׁים (אֶת-עֵינִי, יר' מ, ד), וְאָשִׁים (9)	וְתִשָּׁם (בִּפְסֹד רַגְלִי, אִיּוֹב יג, כו), וְלֹא-תִשָּׁם (דב' כב, ח)	אֶל-תִּשָּׁם (אֶת-לִבִּי, שִׁמ"א ט, כ)
יִשָּׁם (17), לֹא-יִשָּׁם (4)	יִשָּׁם (4), אֶל-יִשָּׁם (שִׁמ"א כב, טו; שִׁמ"ב יג, לג), וְיִשָּׁם (6)	וְיִשָּׁם (84), נ' וְתִשָּׁם (8)
וְנָשִׁים (לו שָׁם, מל"ב ד, י)		

97. עיין למעלה, הע' 90.

98. עיין למעלה, הע' 8.

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
(אז) יִשְׁרָאֵל (שמ' טו, א ; במ' כא, יז) יִשְׁרָאֵל (4), וְיִשְׁרָאֵל (איוב לט, כא) ז' תְּשִׁיט (5)	(אֶל-נָא) תִּשָּׁט (עֲלִינוּ, במ' יב, יא), תִּשָּׁט (חֲשָׁף, תה' קד, כ) יִשָּׁט (ידו, איוב ט, לג), יִשָּׁט (חֲשָׁף, תה' יח, יב)	וְתִשָּׁט (דְּבוּרָה, שופ' ה, א) אֶל-תִּשָּׁט (יִדְד, שמ' כג, א), וְתִשָּׁט (שמ"ב יט, כט; תה' קלט, ה) וְיִשָּׁט (6)

3.2.7 ע"י, הפעיל:

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
(וְאֶת-מִי) יִבִּין (שְׁמוּעָה, יש' כח, ט) כִּי-יִבִּיחַ (...אֶל-פִּיהוּ, איוב מ, כג) יִרִיחַ (מִלְחָמָה, איוב לט, כה) יִרִיק (חֲרָמוֹ, חב' א, יז)	יִרִחַ (מִנְחָה, שמ"א כו, יט) יִרִק (אֶת-חֲנִיכִיו, בר' יד, יד)	וְיִבִּין (וְיִדְבֵּר עָמִי, דנ' ט, כב) ז' וְיִתְחַן (בְּנִהְרוֹתֶיךָ, יח' לב, ב)

3.2.8 ל"א, הפעיל⁹⁹:

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
אָבִיא (18), וְאָבִיא (4) יִבִּי(א) (13), וְיִבִּי(א) (נחמ' ח, ב)	וְאָבִיא (3)	וְיִבִּיא (51)

99. כלל. אין למדין הלכה מכתוב מלא וחסר שבמקרא, כגון יִשָּׁב/יִשָּׁב, וְבִלְחִין/וְבִלְחִין. ממה למדין הלכה? מאות רפה ודגושה, כגון מְלוֹנָה/מְלוֹנָה. לא ו הסמוכה ל"ל חשובה אלא נ הרפה והדגושה. ש"נ הרפה על גזרת עו"י מעידה, ר"נ הדגושה לגזרת ע"ע ראייה. לא כן בניין הפעיל של גזרת ל"א, ששם פעמים הרבה כתיב חסר י בתנועת חיריק בפועלי העתיד שבראשם ו או אֵל, בפעלים גזורי ל"א שגופם גוף המדבר לא כל שכן. על כן ראיתי לנהוג לפנים משורת הדין בפועלי ל"א ולייחדם על פי כתיבם. ובשני פועלי ל"א מוחלפת השיטה, שכתובם מלא י וחסר א דווקא: אֶל-יִגִּי (תה' קמא, ה), יִשִּׁי (תה' נה, טז). והשווה לא-תִּחַסֵּס כנגד אֶל-תִּחַסֵּס, למעלה, 1.5.7§.

עתיד השלם	עתיד הקצר ומלרע	עתיד הקצר
נ' תִּבְיָא (וי' יב, ו; מש' לא, יד) נְבִיא (3)	נְבִיא (תה' צ, יב)	נְבִיא (3)
ז' (ולא) תִּחְטֵא (דב' כד, ד)	נ' וְתִחְטֵא (מל"ב ו, כט) וְתִחְטֵא (מל"א טז, ב; כא, כב) (ולא) יִחְטֵא (שופ' כ, טז), וְיִחְטֵא (מל"ב כא, יא) וְאוֹצֵא (אֲש, יח' כח, יח)	תִּדְשָׁא (הָאֲרֵץ, בר' א, יא)
ז' תּוֹצִיא (4), לֹא-תּוֹצִיא (שמו' ג, יא; יח' כ, לח), וְאוֹצִיא (יהו' כד, ו; שופ' ו, ח)	וְאוֹצֵא (בר' א, יב, מו), הִתְצִיא (אויב לח, לב)	וְתִצֵּא (אֶת-עַמֶּךָ, יר' לב, כא)
י' (ו)צִיא (10) נ' תּוֹצִיא (3)	וְיִוצֵא (4)	וְיִוצֵא (ו)צֵא (25) תּוֹצֵא (הָאֲרֵץ, בר' א, כד), וְתּוֹצֵא (בר' א, יב; רות ב, יח)
וְאוֹצֵא (אֲש, יח' כח, יח)	אֶל-יִינִי ¹⁰⁰ (רֹאשִׁי, תה' קמא, ה)	וְיִקָּא (אֶת-יְוֹנָה, יונה ב, יא)
נ' וְלֹא-תִקֵּיא (וי' יח, כח; כ, כב)	וְתִקָּא (הָאֲרֵץ, וי' יח, כה)	ז' וְתִקָּא (אֲתָם, יר' לב, כג)
לֹא-יִשְׁעֵא (אויב בו, תה' פט, כג), אֶל-יִשְׁעֵא (מל"ב יח, כט; דה"ב לב, טו)	יִשְׁעֵא ¹⁰⁰ (מֹת עֲלִימוֹ, תה' נה, טז), אֶל-יִשְׁעֵא (לָכֶם, יש' לו, יד)	

3.2.9 ל"י-פ"א, הפעיל:

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
		עתידי הקצר
		וַיֵּאָל (שָׂאוּל אֶת־הָעָם, שִׁמְעָא יֵד, כֵּד)

3.2.10 ל"י-פ"נ, קל:

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
		עתידי הקצר
אַשְׁרֵי יֵהָ (וִי, ו, כ, כ)	וַיֵּץ (נִצָּחַם, יֵשׁ' סג, ג)	וַיֵּץ (מִדְּמָה, מִל"ב ט, לג)

3.2.11 ל"י-ע"א, קל:

עתידי השלם	עתידי הקצר ומלרע	עתידי הקצר
		עתידי הקצר
יִרְאָה (45), וְאֶל־יִרְאָה (איוב) יִרְאָה (3), יִרְאָה ¹⁰¹ (פִּרְעֹה), יִרְאָה ¹⁰² (130) ג, ט, וְיִרְאָה (מִל"ב ו, ז), בִּר' מֵא, לֵג), וְיִרְאָה (3), וְיִרְאָה (5) אֶל־יִרְאָה (איוב כ, יז)		

4. פועלי וי"ו החיבור שנקרו או שאפשר להם להיקרות

בשתי צורות העתיד או בשלוש

קימרון (עמ' 158, §6) הביא נתוני מספרים על פועלי העתיד חבורי וי"ו החיבור שאין דרכם דרך האיווי (למעט פועלי גוף הראשון). בפרוזה הקלסית שבמקרא (למעט שבספרים המאוחרים) לא מצא אלא תשעה פועלי וי"ו החיבור ודאין שצורתם עתיד הקצר ודרכם דרך החיווי. ראיתי לבדוק את הנתונים. להלן כל פועלי וי"ו החיבור של עתיד שמצאתי במקרא (לפי הקונקורדנציות של מאנדלקרן ושל אבן-שושן), למעט פועלי גוף הראשון, בין פועלי החיווי בין פועלי האיווי, בין שבקטעי פרוזה בין שבקטעי שירה, בין שבספרים המוקדמים בין שבמאוחרים - ובלבד שנקרו במקרא פעם אחת או יותר ואפשר להם להיקרות בו בשתי צורות העתיד

101. עיין למעלה, הע' 32.

102. בנסתר עתיד הקל של שורש רא"ה צורת העתיד שבין עתיד השלם ובין עתיד הקצר הלוא עתיד הקצר ומלעיל, לפי שאין כאן הברה האחרונה הברה מעיקרא אלא הברת עזר, תולדת צורר עיצורים (*וִירָא); עיין למעלה, §1.6.3.7, סוף פסקה הראשונה.

ומעלה. פעלים כגון וַיֵּאָכֵל (לָחֵם/לָחֵם), וַתִּשְׁכַּר (כָּד) הובאו ברשימת עתיד השלם, לפי שאין טעם מלעיל בהם וניקוד סגול אלא פִּרְיוֹ של נסוג אחור. כיוצא בדבר לא הובאו וַיִּסְּף (לָקַח), וַיֵּשֶׁע (לָף), וַיִּקֶּם (לָף) בעתיד הקצר אלא בעתיד הקצר ומלרע.

4.1 פועלי וי"ו החיבור שצורתם עתיד השלם

וַיֵּאָמֶן (דה"א יז, כד)	וַיֵּאָחֲזוּ (יש' ה, כט; איוב יז, ט)	וַיִּתְחַלְלֵל (לו, איוב לה, יד)
נִי וַתִּכְפַּל (יח' כא, יט)	נִי וַתֵּאָחֲזוּ (דב' לב, מא)	נִי וַתִּכְנֹנֶן (תה' ז, י)
וַיִּפְתַּח (אס' א, יט)	וַיֵּאָכֵל (בר' כז, לא; שמ' י, יב; שה"ש ד, טז - 3)	נִי וַתִּפְתָּח (במ' כא, כז)
וַיִּמְנַע (איוב לח, טו)	וַיֵּאָכֵל (לָחֵם/לָחֵם, שמ' ב, כ; מל"א יג, יח)	וַיִּתְלַן (איוב לט, כח)
וַיִּנָּזֵר (יח' יד, ז)	נִי וַתִּאָכַל (שופ' ט, טו, כ, כ; מל"ב א, י; יב; זכ' יא, א - 6)	וַיִּתְרוֹמֶם (דנ' יא, לו)
וַיִּנָּחֵם (יר' כו, יג)	וַיִּתְחַלְלֵל (לָחֵם/לָחֵם, שמ' ב, כ; מל"א יג, יח)	וַיִּתְדַק (יש' מא, טו)
וַיִּנְפֹּשׁ (שמ' כג, יב)	נִי וַתִּאָכַל (שופ' ט, טו, כ, כ; מל"ב א, י; יב; זכ' יא, א - 6)	נִי וַתִּרְחַן (יש' לה, ו)
וַיִּנָּתֵן (לָף, אס' ה, ג, ו; ט, יב - 3)	נִי וַתִּאָכַל (שופ' ט, טו, כ, כ; מל"ב א, י; יב; זכ' יא, א - 6)	וַיִּמָּשׁ (חש"ף, שמ' י, כא)
וַתִּתְחַן (לָף, אס' ז, ב)	נִי וַתִּתְדַע (מל"ב ח, ח; איוב לא, ו)	וַיִּנְאֹץ (קה' יב, ה)
וַתִּנָּתֵן (היא, דנ' יא, ו)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיִּתְסַף (תה' ה, יב)
וַתַּעֲצֹר (שמ"ב כד, כא; דה"א כא, כב)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	נִי וַתִּפְרַח (קה' יב, ה)
וַתִּשְׁכַּר (כד, יז)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיִּגְיַע (דנ' יב, יב)
וַיִּשְׁעֵן (יש' נ, י; איוב כד, כג)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיִּכְנַה (תה' סט, לו)
נִי וַתִּשְׁרֹף (בר' לח, כד)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיִּנְאָה (איוב י, טז)
וַיִּכְרֹךְ (דב' א, יא; תה' קמה, כא)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיִּדְאָה (יר' מט, כב)
וַתִּקְרַב (תה' סה, ה)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיַּעֲלֶה (מל"א טו, יט; יר' כא, ב; דה"ב טז, ג - 3)
וַיִּשְׁתַּעַר (דנ' יא, מ)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	נִי וַתִּרְכַּב (דנ' יב, ד)
וַיִּאֲדִיר (יש' מב, כא)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיַּעֲשֶׂה (יח' יב, כה, כח)
וַיַּחֲפִיר (מש' יג, ה)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	נִי וַתִּרְאֶה (בר' א, ט)
וַיִּסְגִּיר (איוב יא, י)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיִּשְׁנֶה (מש' לא, ה)
וַיִּתְעַבֵּר (איוב ז, כא)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיִּתְגַּדֵּה (דנ' יא, י)
וַיַּעֲמִיד (נח' ג, יד, טו)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיִּוֹדֶה (הו' י, יב)
וַיִּפְלִיט (יש' ה, כט)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיִּוֹסִיף (קה' א, יח)
נִי וַתִּקְדָּם (עמ' ט, י)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	וַיִּתְשַׁעַע (דה"ב כ, ט)
וַיִּקְהִיל (איוב יא, י)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	נִי וַתִּיָּנֵק (לָף, שמ' ב, ז)
נִי וַתִּשְׁלִיךְ (מי' ז, יט)	וַיִּתְדַע (מל"ב ט, יז; יש' מד, טז; יז; נח, ט; חב' ב, ו; תה' נח, יב - 6)	נִי וַתִּבְרַח (מש' ל, יז)

נ' וְתִשְׁלַף (דנ' ח, יב)	וְתִשְׁעַשׂ (אס' ה, ו; ז, ב; ט, יב - 3)	מל"ב ב, ט; יר' יג, י; הו' יד, ז; עמ' ה, יד; מי' א, ב; מל' ג, י; תה' ט, י;
וְיִבֶן (עז' א, ג)	וְיָרָא (וי' ט, ו)	פא, טז; צ, יז; קד, כ;
וְיִגָּל (איוב לו, טו)	וְתִכַּל (במ' יז, כה)	רות ג, ד; יב; דה"א יד, טו; כב, טז; דה"ב יח, יב; יט, יא - 32)
נ' וְתָחוּז (מי' ד, יא)	וְתִתָּאן (תה' מה, יב)	נ' וְתִתֵּי (בר' כד, נא; וי' טו, כד; במ' כג, י; שמ"א יח, יז; כא, כא; מל"א א, ב;
וְיִחַר(־אָפִי, שם' לב, י)	וְיִשְׁתַּחֲוּ (יש' מד, יז)	מל"ב יט, כה; יש' ל, ח; לז, כו; איוב ו, י; יג, ה;
וְיַעַל (שם' י, יב; מל"א כב, כ; עז' א, ג; דה"ב יח, יט - 4)	הפ' וְיַעַל (שמ"ב כד, כב; יח' יד, ז)	כא, יז; רות ב, יב - 14) וְיַחֲזִי (תה' מט, י; סט, לג; עב, טו - 3)
וְיַעַל (דה"ב לו, כג)	ז' וְתָרַב (איוב י, יז)	וְיַחֲזִי (יש' לח, כא)
נ' וְתַעַל (יואל ב, כ)	וְיָרַב (איוב לד, לז)	נ' וְתַחֲזִי (בר' יט, כ; יש' נה, ג; יר' לח, כ - 3)
וְיַעַשׂ (דנ' יא, טז; דה"א כא, כג)	וְיָטַט (צפ' ב, יג)	ה; יג; כח, כב; שמ"ב ה, כד; יח, כב; מל"א יג, לג; יד, ה; כא, ב;
וְתִתָּא ¹⁰⁴ (אִבְתִּי, מי' ז, י)	וְיָהִי (בר' א, ו; ט, כו; כד; שם' ט, כב; י, כא; יח, יט; דב' לג, ו; שמ"א י, ה; כ, יג; כח, כב; שמ"ב ה, כד; יח, כב; מל"א יג, לג; יד, ה; כא, ב;	מספר ההיקריוות של פועלי וי"ו החיבור שצורתם עתיד הקצר: 104. מספר הצורות שלהם: 42.

4.4 סיכום נתונייהם של פועלי העתיד דבוקי וי"ו החיבור

	במספרים			באחוזים		
	עתיד השלם	עתיד הקצר ומלרע	עתיד הקצר	סך הכול	עתיד השלם	עתיד הקצר ומלרע
היקריוות	116	60	104	280	41.4	21.4
צורות	80	27	42	149	53.7	18.1

5. אחרית דבר

5.1 עתיד הקצר עניינו שניים בעיקר: הטעמת מלעיל ופועלי גזרות העלולות. שפועלי העתיד שבגזרות העלולות (למעט פועלי גזרת ע"ע הנוטים בפ' הפועל דגושה כדרך הארמית ולמעט פועלי ע"ע בהפעיל הנוטים כדרך חסרי פ"נ [למעלה,

3.1.12§) הברתם סמוכה לאחרונה הלוא היא פתוחה, כלומר, אפשר לה להיות מוטעמה, כגון יִשָּׁב/וִיִּשָּׁב, יָקוּם/וִיָּקוּם. לא כן גזרת השלמים: יִשְׁמֹר, יִדְבָּר. שלפי שהברתם סמוכה לאחרונה סגורה, לפיכך לא יכשרו לחול בהם ההטעמה, והראיה, לא תמצא במקרא מעין *וִיִּשְׁמֹר, *וִיִּדְבָּר. אבל כשהברה הסמוכה לאחרונה בגזרת השלמים פתוחה, אפשר ואפשר עתיד הקצר. כמה דברים אמורים? בשלושה מצבים: (א) בבניין נפעל, לפי שיש בו קמץ בהברה הסמוכה לאחרונה, כגון וִיִּצְמָד; (ב) בבניינים פיעל והתפעל כשע' השורש עיצור גרוני או ר וחל בהם תשלום דגש, כגון וִיִּבְרָךְ, וְתִתְפָּעֵם; (ג) בבניין התפעל: וִיתְפַּקֵּד, אלא לא נצרך בניין התפעל לעתיד הקצר במקרא לעשות מעין *וִיתְפַּקֵּד. רק בבניין הפעיל של השלמים הברה סמוכה לאחרונה סגורה היא, והברה האחרונה, שאף היא סגורה, תנועת חיריק (מלא) בה מתחלפת בצירי (נְשָׁלִים/נְשָׁלִים) או בפתח (נִצְמִיחַ/נִצְמִיחַ). בגזרת ל"י של פיעל ושל התפעל הברה סגורה ואחריה ה־ בעתיד השלם. אבל העתיד הקצר מחוסר סופית ה־.

5.2 רובם של פועלי עתיד הקצר חבורי וי"ו ההיפוך הם. נסוג אחור והקפה פעמים הרבה אף הם עושים צורת עתיד הקצרה, אבל אין נסיגה והקפה לתיבה חובה, כגון וְתִנָּחַן היא (דנ' יא, ו). כתוב זה לא עמדו לו לא וי"ו החיבור, לא ראשו של דיבור (סמך לזקף קטון הראשון) ואפילו לא הטעמת התיבה הסמוכה בראשה לעשות מעין *וְתִנָּחַן היא, ואפילו חלה נסיגה, אין עתיד הקצר חובה, כגון וְיִנָּחַן לך (אס' ה, ו; ט, יב).

בראשו של דיבור תמצא לרוב עתיד הקצר, בתוכו של דיבור מעט מזער, ואזי בדרך האיווי בעיקר או חבור וי"ו החיבור. וי"ו החיבור אף היא עושה עתיד הקצר, אבל על פי רוב כשהפועל בראשו של דיבור ובדרך האיווי, ודומה שלוש מידות הללו כאחת (דרך האיווי, ראשו של דיבור וי"ו החיבור) עשו עתיד הקצר. בשלוש מידות הללו אין וי"ו החיבור ראשונה במעלה. ואילו הפעלים סמוכי נָא - בהם מוחלפת השיטה. שכיוון שפועלי נָא חברו בהם אלו השלושה - נסוג אחור או הקפה, דרך האיווי וראשו של דיבור - לפיכך ייפה כוחם לעשות עתיד הקצר.

5.3 מלרע וצירי ומלרע וחולם תמצא בדרך האיווי, בראשו של דיבור ובווי"ו החיבור. אבל מלעיל וסגול ומלעיל וקמץ-קטן לא תמצא אלא בעתיד המהופך, בפעלים שנסוג אחור טעמם ובפועלי אֵל במידה פחותה. אין במקרא צורות מעין וְיוֹסֵף, וְיָרֵם, וְיָאֵר, וְיִשָּׁם, כשם שאין בו וְיוֹסֵף, וְיָרֵם¹⁰⁵, וְיָאֵר, וְיִשָּׁם. משמע, אין

105. פועל מעין *וְיָרֵם (וְיָפֵל) לא תמצא אלא בטעמים מפסיקים החוזקים ביותר, כלומר במפסיקים קיסרים. אבל חמש פעמים גם בזקף קטון: וְיָמַת (כמ' לה), כא [בצורות הקשר בטעות: וְיָמַת,

השוני שבצורות הקצרות מקרה בעלמא אלא חוק בדקדוק לשון המקרא הוא. לשון מעין "פועלי העתיד שווי" בראשם¹⁰⁶ מטשטש את ההבדל היסודי שבין פועלי האיזוי, הפעלים שבראשו של דיבור ופועלי וי"ו החיבור מזה, ובין הפעלים שנסוג אחור טעמם או שמקף משמאלם ופועלי וי"ו ההיפוך מזה. לפיכך ראיתי לייחד מתוך עתיד הקצר "עתיד הקצר ומלרע".

5.4 פועלי עתיד השלם הוקירו רגליהם מראשו של דיבור לרוב, שכן ראשו של דיבור יפה לו דרך האיזוי ועתיד הקצר. לשון אחר, תמצא עתיד השלם בדרך החיזוי, בתוכו של דיבור ובסופו, משמע, לאחר מילות פתיחה ומילות חיבור, לאחר כינוי גוף הפרודים, לאחר מקור המוחלט, לאחר תוארי הפועל וכו'.

5.5 מה שראינו בפועלי עתיד המהופך (למעלה, § 1.6), שגקרו פעלים רבים בין בעתיד הקצר בין בעתיד השלם (אמנם רובם בעתיד הקצר), כגון וַיַּעַל/וַיַּעֲלֶה - תיקו. זו הקושיה לא זכיתי לתרץ אותה¹⁰⁷.

6. נספח: הערות למאמר קימרון¹⁰⁸

עמ' 149, פתח המאמר - עיין למעלה, § 1.2.3.
שם, שו' 3, יָקֻם (יָקָם) - מוטב דוגמה אחרת, כגון יָשׁוּב (יָשָׁב), לפי ששני כתבי-יד המקרא הטובים ביותר, כתב-יד לנינגרד B19a וכתר ארם צובה, לא תמצא בהם יָקָם אלא וַיָּקָם (קה' יב, ד). אכן, רמז לדבר קימרון עצמו במאמרו, עמ' 157 (שו' 7 מלמטה); 158, סי' 2, שו' 5-6.
שם, פסקה שנייה, שו' 3-6 - אין פועלי העתיד חבורי וי"ו החיבור נבדלים מפועלי העתיד מחוסרי ו (תחילית) בלבד אלא גם מפועלי העתיד חבורי וי"ו ההיפוך, עיין למעלה, בעיקר § 1.7.

ראה שם § 4.6.2, עמ' 255; שם"א ד, יח; מל"ב יב, כב), וַתִּמְלֹךְ (עמ' ט, ה), וַתִּנָּסֶה (שם"ב ד, ד); וארבע פעמים בטיפחא, שהיא המפסיק החזק שבמחצית פסוקה, לשון אחר, שלא קדמה לא זקף ולא סגולתא: וַיָּמָח (במ' לה, טז, יז, יח; שם"ב ב, כג).
106. עיין לדוגמה קימרון, עמ' 151, מחצית השנייה של § 3.
107. לאחר שנגמרה כתיבתו והקלדתו של המאמר הוראתי מאמרו של דוד טלשיר "התפתחות מערכת העתיד המהופך בויקה אל המערכת המודאלית" (תרכ"ז נו [תשמ"ז], עמ' 585-591). חלקו הראשון של מאמר זה, "צורת העתיד המהופך לגוף המדברים (וַיָּקָם)", יש לו נגיעה של ממש למאמרי, אבל מחמת דוחק השעה לדאבן לבי אין לאל ידי לשלב מדברי טלשיר במאמרי.

108. עיין למעלה, הע' 6.

שם, הע' 1, שו' 4 - תקן: persons.

עמ' 151, מחצית השנייה של §3 - "פועלי העתיד גזורי ל", הפעלים עלולי ע' השורש, כמוהם ככל פועלי בניין הפעיל, נוטים נטייה מובהקת לנקוט צורות קצרות כש"ו דבוקה להם לימינם, בין וי"ו ההיפוך בין וי"ו החיבור" - (א) בואו ונדייק: לא כל פועלי הפעיל אלא פועלי הפעיל למעט גזורי ע"ע הנוטים על דרך פ"נ (הנטייה המשוארמת), שכן לא נקרו הללו אלא בצורת עתיד אחת לרוב: וְלֹא־אָחַל (אֶת־שֵׁם־קִדְשִׁי עוֹד, יח' לט, ז); (לֹא) יַחַל (דְּבָרוֹ, במ' ל, ג); אֶל־תִּמְנָךְ (בּוֹ, שמ' כג, כא); וַיֵּסֶב (12 פעם), כגון וַיִּסָּב אֶת פָּנָיו (מל"א כא, ד; מל"ב כ, ב); בִּיתְתָם (דְּרָכֶיךָ, איוב כב, ג), וַיִּתְּם (אֶת־הַפֶּסֶף, מל"ב כב, ד). לא מצאתי אלא שורש ע"ע אחד בעתיד בניין הפעיל שעל דרך פ"נ הנוקט שתי צורות העתיד: וַתִּגָּר (עַל־יַד־חֶרֶב, יח' לה, ה), וַיִּגָּר (מִזֶּה, תה' עה, ט), כנגד וַיִּגְרָהוּ (עַל־יַד־חֶרֶב, תה' סג, יא)¹⁰⁹. ועוד. משורש שמ"ם: (אֶם־לֹא) יִשְׁעִם (עֲלֵיהֶם נוה[ם]), יד' מט, כ; ג, מה), וַנִּשְׁעִם (עַד־נֶפֶח, במ' כא, ל); ומשורש לנ"ן: וַיִּלֵּן (הָעָם עַל־מִשְׁהָ, שמ' יז, ג), כדרך רובם של פועלי ע"ע בהפעיל, כנגד (כִּי) תִּלְיִנוּ (עֲלֵינוּ, שמ' טז, ח) שבנטייה המשוארמת; (ב) ראינו, יש "צורות קצרות" ויש "צורות קצרות", ואין אלו דומות לאלו. מצינו וַיִּשָּׁב, וַיִּשָּׁם, וַיִּזְכָּח, וַיִּזְסָף, אבל לא מצינו וַיִּשָּׁב, וַיִּשָּׁם, וַיִּזְכָּח, וַיִּזְסָף אלא וַיִּשָּׁב, וַיִּשָּׁם, וַיִּזְכָּח, וַיִּזְסָף. נמצינו למדים: יש עתיד קצר ויש עתיד קצר ומלרע, ונבדלו פועלי וי"ו ההיפוך מפועלי וי"ו החיבור תכלית הבדלה.

עמ' 152, שו' 6 מלמטה - תקן: ש"ב (לא ש"א).

עמ' 153, סוף §4 - הבטחה זו (עיין למעלה, הע' 11), ראינו, הפר קימרון לא אחת ולא שתיים.

שם, §5, שו' 2, 6, 8 - תקן: עו"י, והוסף: פועלי פ"ו, פ"נ-ל"י.

שם, שו' 4, 9 - תקן: דנ' 8-12.

שם, סי' 1 - כותרת הסימן: "צורות מקוצרות". אמנם נמנו בסימן הזה צורות "מקוצרות", אלא נמנו בו גם צורות קצרות ומלרע והן משמשות בערבוביה. אלו הן: וַיִּדַע, וַיִּלֵּךְ, יוֹסֵף (2 מלמטה), (ובהמשך, בעמ' 157) וַתָּמַת, וַתִּפָּק, וַיָּרָם, וַיָּרָם.

דבר אחר: לא הובאו במאמר טעמיהם של הפעלים, ואפילו מקום ההטעמה לא סומן. והלוא מקום ההטעמה תוצאות דקדוק עקרוניות כרוכות עמו. עיין לדוגמה למעלה, 0.1§, סי' ו.

שם, שם, וְיָבֵן - אין מקישים עו' א, ג ליש' מב, כג; מג, ט. אין בזה "מבנה מקביל" בלא ו. שבעזרא הפועל וְיָבֵן רחוק מן מי בָּכֶם (לשם כך הטיל ביניהן קימרון שלוש נקודות) ואינו כפוף לו: מִי־בָכֶם מְכַל־עֲמוֹ יְהִי אֱלֹהֵיו עֲמוֹ וְיַעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וְיָבֵן אֶת־בֵּית ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. אבל ישעיה ניבא: מִי בָכֶם יֵאָזִין זֹאת (יש' מב, כג), מִי בָהֶם יֵגִיד זֹאת (יש' מג, ט). כאן הפעלים נושקים למי בָּכֶם ולמי בָּהֶם. ועוד. למה להביא ממרחק ראייה, מישעיה, והראיה קרובה, בו בפסוק בעזרא: יְהִי אֱלֹהֵיו עֲמוֹ וְיַעַל. יְהִי מַעֲיָד עַל עֲצֻמוֹ וְעַל וְיַעַל וְעַל וְיָבֵן עֲמוֹ, שכורש בדרך האייווי אמרו. שכשאין הפועל אמור בדרך האייווי, הרי: (כִּי אֱלֹהִים יוֹשִׁיעַ צִיּוֹן) וְיִבְנֶה עָרֵי יְהוּדָה (תה' סט, לו). אבל יֵאָזִין, יֵגִיד שאמר ישעיה, בדרך החייווי אמרם. ראינו למעלה, 2.1§, כי מי נמנית עם המילים הנותנות עתיד השלם. במה דברים אמורים? במי הסמוכה לפועלה. ועיין למעלה, מִי יָבֵן / מִי יָבֵן, 2.2.3§; ולמטה, הערה לעמ' 157, שו' 5-9, סי' ג.

שם, שם, וְיֹסֵף - שלמה אמר: וְיֹסֵף לָקַח (מש' א, ה). אין הפועל בעתיד הקצר מכוחו שלו אלא מכוח נסוג אחור. שראינו למעלה מן העניין, 1.7.2§, 1.7.3.2: בפועלי וי"ו החיבור בעלי שלוש מידות העתיד אין עתיד הקצר, אין גם אחד, אלא עתיד הקצר ומלרע לרוב, ומיעוט של עתיד השלם. לולי הנסיגה, אזוי וְיֹסֵף (עתיד הקצר ומלרע) הצורה הראויה (עיין למעלה, הע' 84). והביא קימרון בסימן שאלה שמ"ב כד, ג, ששם דברי יואב לדויד: וְיֹסֵף ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל־הָעַם פָּהֶם וְכָהֶם מֵאָה פְּעָמִים - והלוא לשון ברכה הוא, כלומר דרך האייווי ודאי.

שם, הע' 7, שו' 3 - תקן: followed.

עמ' 154, בשורש ה"ה, וְיְהִי כְּנִית הוּדוֹ (הו' יד, ז) - רואה אני את דברי דרייור, שראה בזה דרך האייווי (עיין הע' b, עמ' 156), מדברי קימרון. שם, שם, וְיְהִי ה' מְשַׁבֵּחַ לְדָוִד (תה' ט, י) - גם כתוב זה אפשר לראותו בדרך האייווי. שם, שם, וְיְהִי כְּנַעַן עֶבֶד לְמוֹ (בר' ט, כו, כז - הובא בסימן שאלה) - עיין למעלה, 1.3.2.1§, ד"ה "כל הפעלים", ושם, הע' 11.

שם, וְתָהִי נִדְתָּה עָלָיו (וי' טו, כד - הובא בסימן שאלה) - כתוב זה ראה קימרון סיפה של משפט התנאי, כלומר משפט ראשי, ולא פסוקית משועבדת של תנאי (עיין עמ' 156, הע' e). אבל הטעמים לא כן מורים: וְאִם שָׁכַב יִשְׁכַּב אִישׁ אִתָּהּ וְתָהִי נִדְתָּה עָלָיו וְטָמָא שְׂבָעַת יָמִים. הטעם המפסיק החזק שבין ראשו של פסוק ובין אתנחתא הוא זקף קטון שעל גבי עָלָיו, ללמדך, עָלָיו סופו של משפט התנאי הוא, וְטָמָא שְׂבָעַת יָמִים רק הוא לבדו משפט הראשי. משמע, אם ישכב איש את האישה ולא יהיו עליו סימני נידתה, לא יטמא.

עמ' 155, בשורש רא"ה, וְתָרָא אִיבְתִּי וְתִכְסֶּה בּוֹשָׁה (...עֵתָה תְהִיָּה לְמַרְמָס פְּטִיט חוּצוֹת, מִי' ז, י - עיין הע' g שבעמ' 156) - (א) אפשר גרמה עתיד הקצר וי"ו

החיבור, אפשר עשהו ראשו של דיבור, אפשר עשתהו דרך האיווי, ואפשר חלו בעתיד הקצר ידי שלושתם כאחד, אבל תהיה שאמר מיכה בדרך החיווי ובתוכו של דיבור אמר: (ב) (להע' g שבעמ' 156) - ראינו בפרק עתיד השלם (למעלה, §2) שמילים כגון תוארי הפועל, הקודמות במשפט לפועלי העתיד, גורמות עתיד השלם. נמצא, אין הפעלים ותרא, תהיה שרויים בתנאים שווים. לפיכך לא יצלחו לדין בהם גזרה שווה ואין בהם ראייה; (ג) איבתי מתורגם בהערה: my enemy. אלא טעם איבתי מלעיל הוא. משמע, לא ביקש מיכה לומר 'האויבת שלי' אלא פועל בבניין פועל. עיין צ' בצר, "למלעיליותן של האויבות", לשוננו מח-מט (תשמ"ד-תשמ"ה), עמ' 5-8; (ד) טעם ותרא מלרע מחמת א של איבתי השכנה; (ה) טור הצורות השלמות של "ניקטל" ריק, אין בו פועל. השלם: וינא (מל"ב ו, יז), ותראה (בר' א, ט).

שם, בשורש ש"ם - בטור הצורות השלמות של "יקטל" כתוב 23. מניתי 35. שם, בשורש ג"ל, ותגל אף גילת ורנן (יש' לה, ב) - על פי הבאה זו דומה ותגל בראשו של דיבור מושבה. ולא היא. שניבא ישעיה: פרח תפרח ותגל אף גילת ורנן. טעם המפסיק רביע, הרובץ על גבי ותגל, מושך את הפועל לשלפניו, והמילית אף פותחת דיבור חדש. לפיכך מוטב נקרא: פרח תפרח ותגל, אף גילת ורנן.

שם, בשורש שו"ב, מי האיש אשר... ילך וישב לביתו (דב' כ, ח) - לא אשר בפסוק זה אלא הירא.

שם, שם, וישב ויתגרה עד-מעזה (דנ' יא, י) - שני פועלי העתיד השכנים בווי"ו החיבור הם כתובים. לא הקשה קימרון מה טעם וישב בעתיד הקצר (ומלרע) בזמן שהפועל הסמוך לו צורתו עתיד השלם: ויתגרה. נמצא, עתיד הקצר ומלרע בראשו של דיבור, עתיד השלם בתוכו של דיבור. עיין למעלה, §1.3.2.

שם, בשורש ב"ן, ויבן על-עזבי פריית קדש (דנ' יא, ל) - על פי הבאה זו דומה ויבן בראשו של דיבור מושבה. ולא היא. שאמר דניאל: ושב ויבן. זקף קטון זקוף על גבי ב של ויבן, סימן שלפי המסורה ויבן משוך לשלפניו יותר מלאחריו.

שם, שם, מי חכם ויבן זאת (יר' ט, יא) - תקן: מי-האיש החכם ויבן את-זאת. שם, שם, מי חכם ויבן את אלה (הו' יד, י) - מחק את. הטעמת ויבן מלעיל: ויבן (אלה), מכוח נסוג אחר. אילו ניבא הושע ויבן *את-אלה, חזקה היה טעם ויבן מונח מתחת לאות ב, מלרע, כדרך שאמר ירמיה (ט, יא): ויבן את-זאת.

עמ' 156, לוח 2 (פועלי העתיד שבדניאל ח-יב) - בטור הצורות השלמות של "יקטל" (א) הוסף (אחרי "8:25 יגדיל"): 8:25, 11:20 ישיב; (ב) תקן את מראה המקום של יחניף: 11:32.

שם, שם - טור הצורות ה"מקוצרות" של "יקטל" ריק, אין בו מובאה. השלם: 9:16 יִשְׁבֶּנָּא.

שם, שם - בטור הצורות השלמות של "ויקטל" השלם: 9:25 וְתִדַּע, 11:6 וְתִנָּתֶן, 11:36 וְיִשְׁתַּעַר.

עמ' 157, שו' 4 (איוב יב, ז) - תקן: וַיִּגְדֹּלֶה.

שם, שו' 5-9 - (א) דרך האיווי שלא בשלילה גם בגוף השני תמצא, כגון בְּכֹר בְּנִיךָ תִתֵּן לִי. בֶּן־תַּעֲשֶׂה לְשֹׁרֶךְ... בְּיָוֶם הַשְּׁמִינִי תִתְּנוּ לִי וְאֲנִשִּׁי־קֹדֶשׁ תִּהְיוּ לִי... לְפָלֶב תִּשְׁלַכְנוּ אֹתוֹ (שם' כב, כח-); הָשֵׁב תִּשְׁיָבֵנוּ לוֹ... עֹזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ (שם' כג, ד-ה); מִדְּבַר־שֹׁקֶר תִּרְחַק (שם, ז); שְׁבַעַת יָמִים תִּוָּחַל (שם"א י, ח); בְּטָנְךָ תֹּאכַל (יח' ג, ג); תִּרְבֵּי גִדְלָתִי (תה' עא, כא); (ב) "בעברית שבמקרא לא תמצא אחרי תה"פ פה דרך האיווי אלא דרך החיווי" - לפי 2.1§ שלמעלה מוטב נאמר: בעברית שבמקרא מצוי אחרי פה עתיד השלם בלבד, 35 פעמים, שלא מצאתי עתיד הקצר ומלרע ועתיד הקצר אחרי פה כל עיקר; (ג) אמרה התורה: פה תאמר לְבֵית יַעֲקֹב וְתִגְדִּי לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל (שם' יט, ג). פה שליטה בפועל שבפסוקית שלה, הסמוך אליה, ואין ידה של פה נטויה על פועלה של הפסוקית השכנה. ועיין למעלה, בהערה לעמ' 153, 5§, סי' 1, וַיִּבֶן.

שם, שו' 17-21 - הכתוב מִי יִפְתָּה אֶת־אֲחָאָב (מִלֶּךְ־יִשְׂרָאֵל) וַיַּעַל וַיִּפֹּל בְּרַמּוֹת גִּלְעָד (מל"א כב, כ; דה"ב יח, יט) והכתוב או מִה־יִּמְרִיצֶךָ כִּי תַעֲנֶה (איוב טז, ג) - אין כתובים הללו בני הקשה. הפועל וַיַּעַל בראשו של דיבור הוא, סמוך לו מימינו (גם במלכים גם בדברי הימים) שם שעל גביו זקף קטון, שכוח הפסק שלו גדול משל זקף גדול¹¹⁰ שהוטעם הפועל וַיַּעַל, ודומה בדרך האיווי נאמר, ואילו הפועל (פִּי) תַעֲנֶה בסופו של דיבור הוא ואמרו איוב בדרך החיווי. ועוד. כִּי נִמְנִית עִם הַתִּיבוֹת הַנּוֹתֶנּוֹת עֲתִיד הַשְּׁלֵם¹¹¹.

שם, שו' 22 - (א) אין עז' א, ג שווה לדה"ב לו, כג, שבעזרא וַיַּעַל בראשו של דיבור מושבו וִי פֶתַח שֶׁל הֶקְשֶׁר תַּחְתִּיה: וַיַּעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה, וכדה"ב ויעל בסופו של דיבור הוא וִי קִמּוּצָה קִמַּץ שֶׁל הַפֶּסֶק: מִי־בָכֶם מִכָּל־עַמּוֹ ה' אֱלֹהֵיו עִמּוֹ וַיַּעַל; (ב) שני וַיַּעַל הללו כורש בדרך האיווי אמרם.

שם, שו' 26-28 - (א) תקן: וַיִּקָּם לָךְ (איוב כב, כח) - אין וַיִּקָּם מוקף אל לָךְ אלא מוטעם מונח הוא; (ב) מחק "תחיל" ותקן: תַּעֲתִיר (איוב כב, כז); (ג) הפעלים תַּעֲנֶנְג, וְתִשָּׂא, תַּעֲתִיר, וְתִגְזֹר שבאיוב כב, כו-כח מעמדם התחבירי שונה משל וַיִּקָּם לָךְ ואין הם ראייה שדיבר אליפו בדרך החיווי. לשון וַיִּקָּם לָךְ פסוקית התוצאה הוא, ותוכל לדמותו לפועל וַיִּשְׁמָעֶךָ שבפסוק כז.

110. עיין כוח ההפסק, 1.1§.

111. עיין למעלה, 2.1§.

שם, שו' 29, וְיָקוֹם (קה' יב, ד) - עיין למעלה, הערה לעמ' 149, שו' 3.
 שם, שו' 30-32 - (א) יָדִין ראיתי עשר פעמים במקרא, מהן ארבע בראשי הדיבורים:
 יָדִין לְאָמִים (תה' ט, ט), יָדִין עַמָּךְ (שם עב, ב), יָדִין עַמִּים (שם צו, י), יָדִין בְּגוֹיִם
 (שם קי, ו). לא ראיתי לא *יָדִין, עתיד הקצר ומלרע, ולא עתיד הקצר, מעין *יָדִין.
 חנה התפללה: עָלוּ בְּשָׁמַיִם יְרֵעָם ה' יָדִין אֶפְסִי-אָרֶץ (שמ"א ב, י). הפעלים יָרַעַם,
 יָדִין שבכתוב הזה מקבילים הם. אף על פי כן זה צורתו עתיד הקצר, וזה - עתיד
 השלם. לפיכך אין מביאין ראיה מן יָדִין; (ב) לא מצאתי יָחַס "בכל מקום אחר"
 (elsewhere) אלא בתה' עב, יג בלבד, עיין למעלה, § 1.5.7.

שם, שו' 35, (וְיָרָא) וְיָרֵב (אֶת-רִיבִי, שמ"א כד, טז [טו] - הובא בסימן שאלה) - דבר
 ברי. אמר דויד פעלים הללו בדרך האיווי, ואין עבר המהופך שבירישה - וְהָיָה,
 וְשָׁפַט - ראיה לדרך החיווי. השווה פועלי עבר המהופך שבקריאת שמע: וְאַהֲבָתָה
 אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ... וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה... עַל-לִבְכֶּךָ. וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָם...
 וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל-יָדְךָ וְהָיוּ לְטֹטְפֹת בֵּין עֵינֶיךָ. וּכְתַבְתָּם עַל-מְזוֹזֹת בֵּיתְךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ
 (דב' ו, ה-ט).

שם, הע' L - עיין למעלה, הערה לעמ' 157, שו' 5-9, סי' א.
 עמ' 158, שו' 1-2 - וְתָרַץ (וי' כו, מג) בראשו של דיבור. ואילו תְּרָצָה שבכתוב אָז
 תְּרָצָה הָאָרֶץ (שם, לד) בתוכו של דיבור מושבו, לפי שקדמתו אָז. תמצא 27
 פועלי עתיד השלם שקדמתם אָז כנגד שניים בעתיד הקצר (בלשון אחד שנשנה
 בדברי הימים), עיין למעלה, § 2.2.1.

שם, § 28, שו' 5, וְיִפְלִיט (יש' ה, כט) - פסוק זה אמר בו ישעיה עוד פועל עתיד השלם
 אחד חבור וי"ו החיבור, לא הביאו קימרון: וְיִאֲחֶזְזוּ (טָרַף וְיִפְלִיט). לא הגה ישעיה
 *וְיִאֲחֶזְזוּ, עתיד הקצר, אף על פי שטָרַף טעמו בראשו.

שם, שו' 7 - וְתָשׁוּחַ (איכה ג, כ) - דומה, הגרסה וְתָשׁוּחַ, בחולם, מדויקת יותר, עיין
 במהדורות המקרא של קיטל וקאהלה, של דותן ושל ברויאר.

שם, § 68, מחצית הראשונה, סי' d - עיין למעלה, § 4.

עמ' 159, § 78, שו' 3-5, הפעלים *ויהיה, *ותהיה, כתב קימרון, לא תמצאם במקרא.
 נוכל להוסיף עליהם: *ויהיה, *ותהיה, *ויִשָּׂה, שאף הם במקרא לא תמצאם
 (אבל בגוף הראשון הרי: וְאֶהְיֶה, וְאֶהְיֶה, וְנֶהְיֶה, וְנֶהְיֶה, וְנֶהְיֶה). (וְנֶהְיֶה).

שם, שו' 5-8: "תמצא פועלי וי"ו החיבור בעתיד הקצר לצדם של פעלים חסרי וי"ו
 החיבור בעתיד השלם" - אין כל המובאות שהובאו בהמשכו של עמ' 159
 (למעט איכה ג, ז - מובאה השלישית) אלא ראיה לסתור, עיין להלן.

שם, מובאה השנייה (מי' ג, ד) - (א) תקן: וְיִסְתַּר; (ב) דרך הבאתה של מובאה זו
 ("אז יזעקו אל ה' ולא יַעֲנֶה אותם וְיִסְתַּר פְּנֵי מֵהֶם") יש בה כדי להטעות, שכן
 מתחת לאותם אתנחתא, משמע, אין קשר בין יַעֲנֶה ובין וְיִסְתַּר ואין אתה יכול

לקרוא "ולא יַעֲנֶה אותם וְיִסְתֵּר פְּנֵיו מֵהֶם". הפועל וְיִסְתֵּר בראשו של דיבור הוא ומשוך שמאלה לשלאחריו: וְיִסְתֵּר פְּנֵיו מֵהֶם בַּעֲת הַהִיא פֶּאֶשֶׁר הִרְעוּ מַעֲלֵיהֶם. הא למדת: אין מזווגין פעלים ואין למדין בהם גזרה שווה כשהם משני עבריה של אתנחתא.

שם, מובאה השלישית, עַד-יִשְׁקִיף וַיֵּרָא (איכה ג, נ) - עַד נִמְנִית ב"מילים הנותנות עתיד השלם" (עיין למעלה, §2.1).

שם, מובאה הרביעית, ה' יָדִין אֶפְסִי-אֶרֶץ... וַיֵּרָם קֶרֶן מְשִׁיחוֹ (ש"א ב, י') - כך הביא קימרון. כביכול הפועל המחוסר ו תחילית הגתה חנה בעתיד השלם והפועל בעל ו תחילית בעתיד הקצר (ומלרע). אלא הבאה זו סותרת את המסורה ואת פשוטו של מקרא, שכן אֶרֶץ מוטעמת אתנחתא ונמצא וַיֵּרָם מחוץ לתחום שלטונה של אתנחתא. ואפשר אֶרֶץ סוף גופה של תפילת חנה. משמאלה חתימת התפילה: וַיִּתֶּן-עֹז לְמַלְכּוֹ וַיֵּרָם קֶרֶן מְשִׁיחוֹ (השווה אל חתימתו של מזמור כט). אבל יש פועל בתחום האתנחתא של יָדִין. משום מה לא הביאו קימרון. אתמהא: ה' יַחַתוּ מְרִיבֹו עָלוּ בְּשָׂמִים יִרְעֶם ה' יָדִין אֶפְסִי-אֶרֶץ. ועיין למעלה, הערה לעמ' 157, שר' 30-32.

שם, מובאה השישית, ומי יִרְשֶׁע וְיִסְתֵּר פָּנִים (איוב לד, כט) - (א) תקן: וְיִסְתֵּר (תי"ו דגושה); (ב) על פי הבאה זו, דומה, וְיִסְתֵּר בתוכו של דיבור מושבו, ושני הפעלים - יִרְשֶׁע, וְיִסְתֵּר - כביכול נושא אחד להם: ומי (הראשון). ולא היא. שאמר אליהוא: וְהוּא יִשְׁלֹט | ומי יִרְשֶׁע וְיִסְתֵּר פָּנִים ומי יִשׁוּרְנוּ. על גבי יִרְשֶׁע רובץ רביע גדול, שהוא בכתוב הזה טעם מפסיק החזק שבין ראשו של פסוק ובין אתנחתא, והוא בסופו של דיבור. משמע, ומי יִרְשֶׁע משוך לשלפניו: וְהוּא יִשְׁקֹט ומי יִרְשֶׁע. והמשכו של כתוב, וְיִסְתֵּר פָּנִים, משוך לשלאחריו והוא בראשו של דיבור: וְיִסְתֵּר פָּנִים ומי יִשׁוּרְנוּ. ועוד. מי נמנית בתיבות העושות עתיד השלם, עיין למעלה, §2.1, §2.2.3.

שם, מובאה השמינית, בר' ט, כה-כו - יִפְתָּ שאמר נוח סותר דברי קימרון שבראש העמוד, §7, שר' 5-8, שלא אמר נוח בלא ו: *יִפְתָּה, עיין למעלה, §1.3.2.1, ד"ה "כל הפעלים".

שם, מובאות עשר, אחת-עשרה - פשיטא, וַיַּעַל (יח' יד, ז) בראשו של דיבור. אֶשֶׁר יַעֲלֶה (שם, ד) - כאן יַעֲלֶה בתוכו של דיבור, לפי שקדמתו אֶשֶׁר. ראיתי 196 פועלי עתיד השלם סמוכי אֶשֶׁר. לא מצאתי במקרא סמוך לאֶשֶׁר לא עתיד הקצר ולא עתיד הקצר ומלרע, עיין למעלה, §2.1.

שם, מובאה שתיים-עשרה, וַיֵּשֶׁב הָעָפָר עַל-הָאָרֶץ כְּשֶׁהָיָה וְהָרִיחַ תָּשׁוּב אֶל-הָאֱלֹהִים אֶשֶׁר נִתְּנָה (קה' יב, ז) - דבר ברי: וַיֵּשֶׁב בראשו של דיבור, קודם לנושא, תָּשׁוּב בתוכו של דיבור, שקדמה הנושא.

שם, שם, מובאה האחרונה, תָּרָא אֲשֶׁקְלוֹן וְתִירָא עֲזָה וְתַחִיל מָאד (זכ' ט, ה) - (א) תקן: וְעֲזָה; (ב) דומה, לשיטתו של קימרון היה לו לזכריה להינבא: *תִּרְאָה אֲשֶׁקְלוֹן וְתִירָא וְעֲזָה *וְתַחִיל מָאד! בלא וי"ו החיבור עתיד השלם, בווי"ו החיבור עתיד הקצר. אין צורך בתירוץ דחוק מעין "Here we might explain...", אלא תִּרְאָה בראשו של דיבור, וְתַחִיל בתוכו של דיבור. הטעמת תִּרְאָה מלרע מחמת א של אֲשֶׁקְלוֹן השכנה. ועיין למעלה, הערה לעמ' 155, לשורש רא"ה, על הכתוב וְתִרְאָה וגו' (מי' ז, י').

שם - פועלי עתיד השלם שבעמ' 159, לרבות הפועל האחרון, וְתַחִיל, שהוא חבור וי"ו החיבור, ולרבות תִּהְיֶה (דנ' יא, יז), (לְמוֹעֵד) יָשׁוּב (שם, כט), שלא הביא קימרון אלא מראי מקומותיהם בלבד לאחר מובאה חמש-עשרה, הרי בתוכי הדיבורים או בסופם מושבם, כגון שהם כתובים אחרי לא, אחרי עַד, אחרי מִי, אחרי אִם, אחרי אֲשֶׁר, אחרי נושא, אחרי מושא או אחרי השלמה. רק במובאה החמש-עשרה, יָדִין לְאֵמִים בְּמִישְׁרֵים (תה' ט, ט), פועל עתיד השלם בראשו של דיבור הוא (עייין למעלה, הערה לעמ' 157, שו' 30-32). מוחלפת השיטה: פועלי עתיד הקצר ופועלי עתיד הקצר ומלרע בראשי הדיבורים הם¹¹², לרבות וַיֵּשֶׁם (פָּנִי, דנ' יא, יז), וַיָּשָׁב (אֲרָצוֹ בְּרִכּוּשׁ גָּדוֹל, שם, כח) שלאחר מובאה חמש-עשרה (למעט עַד-יִשְׁקִיף וַיֵּרָא [איכה ג, נ - המובאה השלישית]), וְדָבָרָה לָהֶם מימינם. הפעלים יָפֶת, תִּרְאָה, וְתַחִיל מעידים שגודל כוח הקיצור של ראשו של דיבור משל וי"ו החיבור. רק במובאה השלישית, עַד-יִשְׁקִיף וַיֵּרָא, לא נוכל לתלות עתיד הקצר בראשו של דיבור אלא בווי"ו החיבור.

עמ' 161, שו' 5 מלמטה - תקן: וַאֲהִי.

112. לרבות מובאה 9: בָּקָר וַיָּדַע ה'. הא כיצד? שבָּקָר דיבור לעצמו הוא וטעמו תלישא גדולה, הטעם המפסיק. שאילו ביקש משה לחבר וַיָּדַע עם בָּקָר, חזקה לא היה טעמו של בָּקָר מפסיק אלא משרת, והיה משה אומר מעין בָּקָר *וַיָּדַע, בלי וי"ו החיבור. טעם המפסיק שעל גבי בָּקָר וי"ו החיבור של וַיָּדַע מציבים את הפועל בראשו של דיבור.

לשונו של ר' אברהם בר חייא

מבוא

מאמר זה עוסק בלשונו העברית של ר' אברהם בר חייא הנשיא מברצלונה, שחי בשלהי המאה האחת-עשרה ובראשית המאה השתים-עשרה. מטרת המאמר לתאר קווים תחביריים בלשונו העברית ולעמוד על ייחודה לעומת שלבי הלשון הקודמים לה - לשון המקרא ולשון חכמים. ננסה אף לראות אם יש השפעה ערבית על התחביר שלה.

ר' אברהם בר חייא חי בברצלונה, כנראה בשנים 1065-1136. הוא חיבר חיבורים מדעיים במתמטיקה, עסק גם בתרגום ספרות מדעית מערבית לעברית וכן סייע בתרגום ספרי מדע מערבית ללטינית¹. הוא קודם לזמנם של בני משפחת תיבון, ולכן לשונו מאפשרת לנו לעיין בעברית בספרד לפני שנפוצה שם לשון התיבונים, אשר יצרה נורמות חדשות וטבעה חותם עמוק בכל הכתיבה העברית².

כתיבתו העברית של בר חייא זכתה לעיון יסודי בתחום המילון³ אך לא בתחום התחביר. חיים רבין ייחד לה מאמר⁴ וניסה להראות כיוון כללי של השפעה אירופית, אך דיונו ראשוני ובלתי ממצה ואף מסקנתו איננה נראית לי נכונה, כפי שיתבאר בהמשך הדברים.

לצורך המחקר נבדק ספרו של בר חייא "מגילת המגלה"⁵, העוסק בחישוב הקץ על ידי פרשנות לפסוקי מקרא בצירוף חישובים אסטרונומיים מסובכים. התמונה

* מאמר זה הוא עיבוד של עבודת גמר שנכתבה בהנחייתו של פרופ' יהושע בלאו באוניברסיטת תל-אביב בשנת תשמ"ה. תודתי נתונה לו על הנחייתו ועצתו.

1. על פעילותו המדעית עמדו צרפתי (עמ' 64-66) ורבין (עמ' 160).

2. באשר לתיבונים אנו עדיין נשענים על מחקרו החלוצי של משה גושן-גוטשטיין וכן על מאמריה של אסתר גולדנברג, שהחלה לתת את הדעת לערבית של ימי הביניים (ראה גולדנברג). על ההשפעה העמוקה של התיבונים על כל הבאים אחריהם עמד יונתן יואל, תחביר ספר מלחמות השם לרלב"ג, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ב, כפרט במבוא, עמ' ט.

3. ראה בעיקר אצל צרפתי.

4. ראה רבין.

5. מגילת המגלה, הוצאת פאונאנסקי, ברלין תרפ"ד. יצחק גוטמן הקדים לספר מבוא ובו הוא מסיק שהספר נכתב בין 1120 ל-1129. אני בדקתי ביחוד את העמודים 1-21 ו-48-68,

המוצגת כאן מתאימה גם למצוי בספרו של בר חייא "הגיון הנפש העצובה", שאף הוא נבדק במחקר זה, אולם כל הדוגמאות שיובאו כאן הן מ"מגילת המגלה" בלבד.

1. משפטי הזיקה

1.1 כינוי הזיקה

בר חייא משתמש בשני כינויי זיקה בראש משפט זיקה: הכינוי אשר והכינוי ש". אשר מופיע בדרך כלל אחרי זוקק מיודע, כגון "המצוות האמורות בתורה אשר היא עץ חיים ככתוב" (עמ' 68), ואילו אחרי זוקק בלתי מיודע מופיע בדרך כלל ש", כגון "מצאנו ימים שהם מוסיפים על..." (עמ' 20). לשם אימות התופעה בדקתי עוד חומר מן הספר וגם בו נגלו אותם ממצאים. הטבלה שלהלן מפרטת את תוצאות הבדיקה:

הכינוי	זוקק מיודע		זוקק בלתי מיודע	
	אשר	ש-	אשר	ש-
בחומר	163 (92%)	13 (8%)	12 (12%)	85 (88%)
בחומר הנוסף	286 (85%)	51 (15%)	13 (14%)	81 (86%)
סך הכול	449 (87%)	64 (13%)	25 (13%)	166 (87%)

ראוי לציין שבכל החומר שנבדק אין אפילו משפט זיקה אסינדיטי אחד לעומת כ-700 משפטי זיקה סינדיטיים. לכלל הזה יש חריג אחד והוא המספרים. כאשר מופיע מספר (כמובן, הוא רשום באותיות) אין כלל הקובע את בחירת כינוי הזיקה. יש בחומר 40 דוגמאות כאלה ובהן שכיחות שני הכינויים שווה פחות או יותר (17: 23). השם הנספר איננו מופיע אף פעם אחת עם תווית היידוע.

המסקנה הברורה העולה מן הנתונים האלה היא שבחירת כינוי הזיקה מותנית ביידוע הזוקק, ותמיד יש כינוי זיקה בראש פסוק הזיקה.

הממצא הזה שונה מן המוכר לנו מלשון המקרא ומלשון חכמים. כינוי הזיקה אשר מאפיין את לשון המקרא לעומת לשון חכמים, ששולט בה הכינוי ש-. הכינוי אשר מופיע במקרא יותר מ-5000 פעמים ולעומתו הכינוי ש- מופיע בה רק כמאה פעמים, ומהן 60 בשיר השירים ובהקלה. לעומת זאת בלשון חכמים שולט הכינוי ש-.

בלשון המקרא יש גם משפטי זיקה סינדיטיים וגם משפטי זיקה אסינדיטיים, בלא כללים ותנאים להופעתם, ואילו בלשון חכמים בדרך כלל אין משפטי זיקה אסינדיטיים⁶.

המשתרעים על פני שלושה שערים בספר וכוללים את עיקר הרצאת דבריו. במקצת הנושאים נבדק עוד חומר מן הספר, הן מן הפרקים הראשונים הן משני הפרקים האחרונים (העוסקים בעיקר בחישובי קצים ופחות בהרצאת דברים וממילא יש בהם פחות חומר לענייננו).

6. ראה פרץ, פרק 11, §א; שם, פרק 3, §א, ב.

בר חייא ממשיך אפוא את דרכה של לשון חכמים באשר להימנעות ממשפט זיקה אסינדרטי, אולם הוא מחדש בתחום בחירת כינוי הזיקה. הניגוד בין לשון המקרא ללשון חכמים משמש אותו כדי להבדיל בין זוקק מידוע לזוקק בלתי מידוע. המצב בלשונו מזכיר לנו את הערבית, שהופעת כינוי הזיקה מותנית בה ביידועו של הזוקק, ובהיעדר יידוע אין כל כינוי זיקה⁷. בר חייא אינו נוהג בדיוק כמנהג הלשון הערבית, אך ההבחנה שלו, השונה מן המצוי בלשון המקורות שלפניו, תואמת בעיקרה את ההבחנה הערבית⁸.

דרכו זו בולטת גם מתוך שימושו הקבוע במילית ש- בביטויי שעבוד כגון תחת ש-; עד ש-; בעת ש-; אחר ש-; מפני ש-; משום ש-; כיוון ש- ודומיהם. רק פעמיים מופיעה המילית אשר בביטויים אלו: "ואחר אשר סיפרנו דברי חכמי [...] (עמ' 14); "עד אשר יהא מחליף את [...] (עמ' 56).

במילית כ- בר חייא מנצל את הניגוד בין אשר ובין ש- כדי לקבל משמעויות שונות זו מזו. כאשר פותחת השוואה, כגון "וכל הראשונים היו מתעסקים בענין הזה כאשר אתה מוצא בדברי רז"ל [...] וכאשר עשה רבנו סעדיה גאון ז"ל" (עמ' 2), ואילו כש- פותחת משפט זמן, כגון "וכשראיתי הכתוב התיר לרבים [...] אמרתי" (שם). יש עשרות משפטים בכל סוג והניגוד הזה נשמר בעקיבות גמורה.

במקרא מופיעה בביטויי שעבוד המילית אשר (לצד המילית כי), ואילו בלשון חכמים מופיעה ש- בלבד⁹. בר חייא משתמש במילית מלשון חכמים, ובמקרה של המילית כ- הוא נעזר בניגוד שבין לשון המקרא ללשון חכמים (אשר/ש-) לשם יצירת בידול במשמעות. מכאן שהפיצול בשימוש של כינויי הזיקה אשר/ש- מכונן מדעת.

עוד ראיה שקו זה היה מדרכי לשונו מתקבלת מבדיקת הופעתו של צירוף זיקה¹⁰ בלשונו של בר חייא. צירופי זיקה מופיעים בדרך כלל אחרי שם מידוע (50 דוגמאות, כגון "לכח הממיר אשר בגוף", עמ' 50) ורק לעתים רחוקות אחרי שם בלתי מידוע (6 דוגמאות, כגון "סדר בריאת שלש כחות אשר לנפש האדם", עמ' 58). הכינוי בצירופים הוא בדרך כלל אשר (50 דוגמאות) ורק לעתים רחוקות ש- (6 דוגמאות). בלשון המקרא צירופי זיקה נפתחים בדרך כלל במילית אשר, ועל פי הרוב הם באים אחרי שם מידוע, ואילו בלשון חכמים רגילים צירופי זיקה בעיקר לציון מקום (הוראת השייכות מובעת באמצעות של-), והם מופיעים הן אחרי שם מידוע הן אחרי

7. ראה רקנדורף, §200, 207.2; ריט, §172; וכן בערבית הבינונית - בלאו, עמ' 354-360.
8. מעניין להשוות לעניין זה את דרכם של הפייטנים ששאפו להימנע מן השימוש בכינוי הזיקה ש- בהיותם ערים להבדל הגדול בין לשון המקרא ללשון חכמים בפרט זה. עיין יוסף יהלום, שפת השיר של הפיוט הארץ-ישראלי הקדום, ירושלים תשמ"ה, עמ' 154-155.
9. ראה אוצר לשון המקרא, הערך "אשר", וכן סגל, §309, 445-437.
10. המינוח הזה הוא בעקבות פרץ, פרק 10. הכוונה לצירופים שמניים שבראשם כינוי זיקה.

שם בלתי מיודע¹¹. בר חייא שונה אפוא ממקורותיו בהעדפה שהוא מעדיף את הכינוי אשר ואת צירופי הזיקה אחרי שם מיודע דווקא. גם זה קרוב לתופעה מן הערבית, שבדרך כלל צירופי זיקה מופיעים בה אחרי שם מיודע¹².

1.2 הכינוי המוסב

הכינוי המוסב לשם הזוקק מופיע הרבה במשפטי הזיקה בלשונו של בר חייא. כאשר מדובר בכינוי מוסב הצמוד למילת יחס הוא מופיע באופן קבוע ובלי השמטות, וכאשר מדובר בכינוי מוסב מושאי הוא לעתים מופיע ולעתים חסר. המעניין הוא הכינוי המוסב לזוקק שבא בתפקיד נושאי במשפט הזיקה. בר חייא מרבה להשתמש בכינוי הגוף הפרוד לגוף שלישי ככינוי מוסב נושאי הן במשפטי זיקה שנשואם שם עצם הן במשפטי זיקה שנשואם כינוי, כגון "היום לבדו אשר הוא זמן האור בלבד" (עמ' 18); "ששה ככבים שהם צדק ומאדים" (עמ' 11); "זריחת השמש וזריחת האור אשר הם נמצאים בבת אחת" (עמ' 9).

במשפטי זיקה שנשואם כינוי הכינוי המוסב מופיע באופן קבוע. בפרט זה יש שוני מסוים בין דרכו של בר חייא ובין שלבי העברית הקודמים לו. כינוי גוף פרוד ככינוי מוסב נושאי קיים הן בלשון המקרא הן בלשון חכמים, אך רגילה השמטתו כאשר נשוא משפט הזיקה הוא כינוי¹³, ואילו אצל בר חייא אין הוא נשמט במקרה הזה. הערבית דומה בעניין זה לעברית וגם בה רגיל כינוי מוסב נושאי. לכן קשה להראות השפעה ערבית בפרט הזה¹⁴.

1.3 משפטי "אשר ... מן..."

בלשונו של בר חייא יש כמה משפטי זיקה בעלי מבנה מיוחד, שבו אחרי מילת היחס מן, התלויה בנשוא משפט הזיקה, באה מילה שהיא למעשה הזוקק של המשפט. ואלה הדוגמאות: "ואשר הוא עתיד לבא מן הזמן כגון מחרת" (עמ' 6); "וכל אשר תשמע עליהם שהם משתבחים בו מבדיקותם על מהלכות הככבים אינם נאמנים בו." (עמ' 12)¹⁵; "והוא ברחמיו הרבים יכול לגלותו למי שרוצה מעבדיו

11. ראה שם, וכן פרק 18.

12. כך עולה מדוגמאותיו של רקנדורף, § 125.3 וכן מדבריו של פליישר - H. L. Fleischer,

Kleinere Schriften, I, Leipzig 1885, עמ' 10.

13. ראה פרץ, פרק 4, ב; סגל, § 429; אור, § 6.8.1.

14. ראה רקנדורף, § 201, 207.8. בערבית יש הבדל בין משפטי זיקה סינרטיים למשפטי זיקה אסינרטיים, ובמשפט אסינרטי כינוי מוסב מושאי לא יושמט. בלשונו של בר חייא אין משפטי זיקה אסינרטיים וממילא אי אפשר להשוותה לערבית בעניין זה.

15. נראה ששיעורו של המשפט הוא: 'וכל בדיקותם אשר תשמע עליהם שהם משתבחים בהם' וכו'. לא נראה סביר שהמילה בדיקותם היא משלים הפועל משתבחים, מפני שלפועל זה יש משלים אחר - בו.

הנביאים" (עמ' 13); "יודעי טוב ורע - היודעים מה שעתיד להיות מן הטוב ומן הרע" (עמ' 62). המשותף לכל המשפטים האלה הוא שהשם הבא אחרי מילת היחס מן הוא למעשה הזוקק של משפט הזיקה, שמופיע כאן כמשפט זיקה מועצם. והנה, מבנה זה אינו קיים כלל בלשון המקורות¹⁶, אבל הוא מוכר לנו היטב מן הערבית ומן העברית המשווערת¹⁷. כל הקורא את תרגומי התיבונים מכיר את המבנה הזה, שנראה לנו זר לעברית. זה מבנה ערבי רגיל ביותר, ואין ספק שהוא משקף כאן השפעה ערבית. צריך לציין שאופן השפעת הערבית על לשונו של בר חייא שונה במעט מן המוכר אצל התיבונים. הם תרגמו את המבנה כצורתו - כנגד מא... מן... שבערבית העמידו מה... מן... בעברית, ואילו בר חייא מעמיד כנגדו את המבנה אשר... מן... השוני הזה אינו מקרי ומלמד על הברל עקרוני. אכן, בר חייא מושפע מן הערבית, אך אינו מחקה את המבנה הערבי אלא יוצק אותו לתבנית עברית מקבילה, וכמובן בעברית כינוי הזיקה המועדף הוא אשר ולא מה.

2. האוגד

2.1 כינוי הגוף הפרוד כאוגד

בר חייא מרבה להשתמש בכינוי הגוף הפרוד של גוף שלישי כאוגד במשפטים שמניים. נדגים זאת תחילה בפרפרזה שהוא עושה לפסוקים: "ככתוב 'מי זה מחשיך עצה במליך' מי הוא זה אשר הוא יועץ עצה [...]'" (עמ' 17); "וכן כתוב 'כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו' אמר כל אשר בעולם הוא נקרא בשמי" (עמ' 15).

א. במשפטים שנושאם צירוף שמני מידע מופיע אוגד דרך קבע, כגון "האולת היא אבידת החכמה" (עמ' 5); "אלו הם דברי גאלינוס" (עמ' 50). לעומת כ-30 משפטים כאלה יש רק משפט אחד שחסר בו אוגד במבנה זה: "שמו נחש" (עמ' 65).
ב. במשפטים שנושאם צירוף שמני בלתי מידע יבוא בדרך כלל אוגד (23 דוגמאות),

16. במבנה הזה יש למילת היחס מן משמעות של פירוט. משמעות זו מצויה במקרא, אך לעתים רחוקות מאוד (ראה גזניס, v119§). גזניס סבור שמבנה זה קיים במקרא פעמים אחדות (הערה 2 שם) וכמוהו גם בד"ב (בערך "מן", §3), אך הדוגמאות שהם מצטטים אינן משכנעות. אפשר להראות את משמעות הפירוט של מילת היחס מן, אך משפט הזיקה אינו משפט זיקה מצמצם. גם אם הם צודקים שיש במקרא מבנה כזה, אין ספק שהוא נדיר ביותר ולכן הופעתו בעברית של ימי הביניים משקפת את המבנה הערבי, אולי גם מתוך הישענות על המבנה העברי המקראי הנדיר.

17. המבנה הזה מוכר ורגיל בערבית - ראה רקנדורף, §211. בראש משפט הזיקה המועצם עומדת בדרך כלל המילית מא, אך יש גם שימוש מסוים במילית אלדי. על שכיחותו בעברית המשווערת ראה גולדנברג, טור 1631. למרבה התמיהה, אין אצל גושן-גוטשטיין דיון ראוי לשמו בתופעה זו (לא בפרק כז, שדן במשפטי הזיקה, ולא ב-207§, העוסק במילית היחס מן).

אך לעתים לא יופיע (4 דוגמאות), ונדגים משני הסוגים: "ימות העולם הם חלק אחד" (עמ' 11); "שזרעו הוא תולדה יוצאה ממנו" (עמ' 56); אבל - "דרך ידיעתו דרך אחרת" (עמ' 6).

ג. במשפטים שנשואם שם תואר אין אוגד: "אבל הזמן קדמון" (עמ' 10).
 ד. במשפטים שנשואם צירוף יחס בדרך כלל יש אוגד. למשל: "וכל אלו הם ממדות נפשו המתאווה" (עמ' 55); "כל הכח הזה הוא לזרע האשה" (עמ' 64). אבל בקטעים שהם דיון פילוסופי במשמעויות ב- ולפני באים תמיד משפטים שנשואם צירוף יחס ואין בהם אוגד, כגון "שאתה אומר האבר בגוף והאצבע ביד והחותם באצבע" (עמ' 6); "החי לפני האדם" (עמ' 9). יש רק משפט אחד כזה עם אוגד: "ומכאן אמרו המעשה הוא לפני הכח במעלה" (עמ' 9).

ה. במשפטים שנשואם משפט יש לפעמים אוגד, כגון "וההפרש הזה הוא שנשמת האדם קיימת וחיה" (עמ' 58), ויש גם בלא אוגד - "וההפרש בין המקום ובין הכלי שהכלי מתגלגל ב[...]" (עמ' 7).

ו. במשפטים שנשואם בינוני בדרך כלל אין אוגד, אך במקצתם יש אוגד (מצאתי 80 משפטים בלי אוגד ו-30 עם אוגד). לא נתגלתה כל התניה הקובעת את הופעת האוגד או את היעדרו, ונראה דוגמאות לזוגות משפטים דומים: "כל היוצאים לידי מעשה הם נחלקים ב[...]" (עמ' 5) ולעומתו "וכל אחד משני העניינים האלה נחלק לעניינים רבים" (עמ' 6); וכן "ודם הוסת הוא מרבה את הלבוש" (עמ' 65) לעומת "המקוה לו מרבה זכות" (עמ' 1).

גם תוכנו של הבינוני (מציין פעולה או מצב) והיותו פעיל או סביל אינם קובעים את הופעת האוגד, וכמותם אף לא אורך הנושא. משפטים שמניים שנשואם בינוני מופיעים באותם קטעים עם אוגד ובלעדיו זה לצד זה.

מקומו של כינוי הגוף הפרוד המשמש אוגד הוא תמיד לפני הנושא. בסך הכול יש כ-100 משפטים, ואין יוצא מכלל זה. במשפטים מעטים כינוי מופיע אחרי הנושא, ובכולם שינוי הסדר בא לצורך הדגשה, כגון "זה ההרהור נערות הוא" (עמ' 6).

ריבוי הופעותיו של כינוי הגוף הפרוד המשמש אוגד יש בו שינוי לעומת לשון המקורות. כידוע, עצם קיומו של אוגד בלשון המקרא שנוי במחלוקת¹⁸, אך אם אמנם הוא קיים, לכל הדעות הופעתו ורשות. מקומו בדרך כלל אחרי הנושא. הוא מופיע בעיקר במשפטים שנשואם צירוף שמני ומעט במשפטים שנשואם שם תואר, אך נדיר במשפטים שנשואם צירוף יחס, וכנראה אין דוגמאות חד-משמעיות לאוגד במשפטים שנשואם כינוני.

18. דרייור שלל את קיום האוגד בעברית המקראית, ראה S. R. Driver, *A Treatise on the Use of Tenses in Hebrew and Some Other Syntactical Questions*, Oxford 1982, עמ' 265, אך יש החולקים עליו, ראה C. Brockelmann, *Hebräische Syntax*, Neukirchen 1956, עמ' 27. ועיין בערך "הוא" באוצר לשון המקרא.

בלשון חכמים כינוי הגוף הפרוד משמש אוגד במשפטים שמניים, והופעתו היא רשות. הוא מצוי יותר במשפטים שנשואם מיודע או שגם הנושא וגם הנשוא בהם אינם מיודעים, וקשה למצוא הופעות שלו במשפטים שנשואם בינוני או צירוף יחס¹⁹. כאשר למקומו של האוגד בלשון חכמים הדעות חלוקות (המחלוקת כרוכה בוויכוח על עצם קיומו של אוגד בה), ומכל מקום הכול מודים שהוא שכיח אחרי הנשוא²⁰.

אם כן, השימוש המרובה של בר חייא בכינוי הגוף הפרוד כאוגד הוא חידוש לעומת המצוי בלשון המקורות שלפניו. הופעות האוגד המרובות בולטות עוד יותר בניחוח המשפטים שנשואם צירוף יחס. כפי שראינו לעיל, במשפטים שעניינם דיון פילוסופי במשמעויות מילות היחס אין אוגד. והנה מתברר שהקטעים הללו לקוחים כלשונם מן הספרות הפילוסופית הערבית²¹, וכיוון שבערבית לא היה אוגד, הוא חסר גם בתרגום העברי. לעומת זאת בכתיבתו העברית השוטפת האוגד מופיע גם במבנים האלה. הופעת האוגד דרך קבע בכמה מהמבנים אף היא שונה מהופעתו במקורות שבהם היא רשות לכל היותר. ההשוואה לערבית אינה מלמדת על דמיון, שכן בערבית מופיע כינוי הגוף הפרוד כאוגד במשפטים שנשואם שם עצם, אך הופעתו היא רשות, ובייחוד כשהנשוא מיודע. במשפטים שנשואם צירוף יחס או שם תואר לא יופיע אוגד²². הבינוני בערבית תפקידו שונה מבעברית וממילא אי אפשר להשוות לערבית משפטים שנשואם בינוני.

מקומו של האוגד לפני הנשוא הוא כמצוי בערבית, ואם אמנם יש כאן שוני לעומת לשון המקרא ולשון חכמים, סביר לזקוף זאת להשפעת הערבית²³.

19. ראה סגל, §§ 227-333, וכן בנרדיד, פרק מו, אף שהוא עצמו מפקפק במשמעות זו של כינוי הגוף. עיון בחומר הרב המובא אצל שניהם הוא הבסיס לנאמר כאן על טיפוסים המשפטים ועל הופעת כינוי הגוף הפרוד בהם. אור סבור שיש שימוש בכינוי כאוגד (הנ"ל, פרק 3). אין הוא מבחין מה מרובה יותר, אך בדוגמאותיו לבדן יש עשרות משפטים שמניים חסרי אוגד - § 3.1.1.3, אך אין אפילו דוגמה אחת למשפט שנשואו צירוף יחס ויש לו אוגד. כינוי הגוף המשמש אוגד במשפטים שנשואם כינוני רשום אצל אור (סעיף 3.1.2.1), אך לא ברור אם אמנם זה אוגד. מ"צ קדרי מעלה מחדש את השאלה בדבר קיומו של האוגד בעברית המקראית (ראה קדרי, א, פרק 2, § 12, ד, ה). דעתו כדעת דריוור (לעיל, הע' 18), ומסקנתו היא שגם בלשון חכמים אין הכינוי משמש אוגד.

20. כך כותב יחזקאל קוטשר, "מחקר דקדוק הארמית של התלמוד הבבלי", לשוננו כו (תשכ"ב), עמ' 156. אור, § 3.12 מביא את שני הסדרים ואינו מציין מה נפוץ יותר. הרחיב את הדיון בנושא קדרי (לעיל, הע' 19), והוא מבסס את דעתו של קוטשר, שרוב כינויי הגוף כאוגד מופיעים אחרי הנשוא. אמנם לדעתו אין זה אוגד, אך מכל מקום גם הוא סבור שמקומו של כינוי הגוף במשפטים אלו הוא אחרי הנשוא.

21. ראה י' גוטמן במבואו לספר (ראה לעיל, הע' 5), עמ' xv.

22. ראה רקנדורף, § 141; רייט, § 129.

23. קדרי בדינו על האוגד טוען שהשימוש של כינוי הגוף הפרוד כאוגד בעברית הישראלית הוא המשך לקו לשוני המשמש בספרות השאלות והתשובות. הוא בדק בספרות זו ומצא שעד

2.2 צורת הפועל "יהיה" כאוגד

צורת הפועל יהיה מופיעה בכמה משפטים בלי שתביע זמן או קיום. היא באה במשפטים שהם קביעות מחוסרות התייחסות לזמן, ואין השמטתה פוגעת כלל בתוכן המשפט. בכל המקרים מקומה בראש המשפט, לפני הנושא השמני. למשל: "אין יאמר הכתוב על באי הארץ שהם דור רביעי ויהיה מלכם הבא לפניהם דור עשירי" (עמ' 21); "והנכון בעיני לפרשו מלשון חששא [...] ויהיה הדעת דעת הגוף" (עמ' 61). כך גם במשפטים שהם פירוש למילה או לפסוק, כגון "ואת להט החרב' על המיתה [...] ויהיה החרב אמור על כל מיני המיתה" (עמ' 68); "שנאמר 'כי מלאה צבאה' ויהיה פירוש 'כי מלאה צבאה' בכאן כי מלאו ימי קץ גלותה" (עמ' 38). לאלה יש לצרף משפטים שתוכנם קביעה חשבונית או לוגית הנפתחים בצורה יהיה, כגון "אנו רואים כי אלף שנים הם יום אחד ושנות יום [...] מפני שהוא מוסיף על היום אשמורה כלילה אשר [...] ויהיה האלף יום אחד שלם ושליש לילה" (עמ' 19); "ונתברר לנו שאם נהיה יכולים לעמוד על מדת יום אחד נהיה יכולים לעמוד על מדת ימות העולם כולו [...] ויהיה לנו מדת ששת הימים מדת ימי הטובה" (עמ' 19). אמנם הם בעלי מבנה של משפטי תנאי ואפשר לתלות את הופעת הצורה יהיה במבנה זה, שהסיפה שלו נפתחת בצורה פועלית. לפיכך אין לראות בהם הוכחה ברורה לתופעה הזאת, אך בהחלט ראוי לשקול מה טיבם לפי המשפטים האחרים שהודגמו לעיל.

בלשון המקרא רק במקרים מעטים הפועל היה משמש אוגד עם נושא שמני, בעיקר במשפטי זיהוי²⁴. השימוש אצל בר חייא נראה חידוש, והוא מזכיר לנו את הערבית. בערבית רגיל שימושו של הפועל היה כאוגד במשפטים שמניים, גם בלא כל הבעת זמן²⁵. מקומו של הפועל בלשונו של בר חייא אף הוא מעורר עניין, באשר הקדמתו לנושא השמני מזכירה אף היא את סדר המילים הערבי.

3. מערכת הזמנים

תיאור מערכת הזמנים בספר מסוגו של "מגילת המגלה" בעייתי, שכן (כמעט) אין בספר קטעים סיפוריים או תיאוריים אשר אפשר ללמוד מהם בבירור על דרכי ציון הזמנים. אופיו של החיבור פרשני-דרשני, והוא משלב כתיבה עיונית בדרשות פסוקים. ככל זאת נראה שעיון זהיר בלשונו מגלה דברים מעניינים.

למאה התשע-עשרה יש תלות מובהקת בין מוצאו הגאוגרפי-עדתי של הכותב ובין הופעת האוגד, שכן האוגד מופיע אצל הפוסקים הספרדים ולא אצל עמיתיהם האשכנזים. ממצא זה מלמד על השפעה ערבית. ממצאי של קדרי תואמים את מה שהעלינו כאן, אלא שהדרוגמאות שהביא הן מסוף ימי הביניים, ואילו לשונו של בר חייא היא בת ראשית המאה השתים-עשרה.

24. ראה אוצר לשון המקרא, ערך "יהיה", משמעות 3. וכן בלשון חכמים - אור, 3.1.3§.

25. ראה רקנדורף, 57§; רייט, 131§.

בר חייא מעלה בספרו לא פעם שתי נקודות זמן חשובות - בריאת העולם ואחרית הימים (הרי נושאו של הספר הוא חישוב הקץ), וכך מזדמנות בכתיבתו הבעות זמן.

3.1 תיאור כללי של מערכת הזמנים בלשונו של בר חייא

פעל מביע את העבר הֶרְאֵלִי לגווניו. לצדו משמש היה פועל, המציין עבר לא־רֵאֵלִי או עבר מתמשך. פועל מביע את ההווה, הן ההווה של "כאן ועכשיו" הן ההווה העל־זמני. זמן העתיד מובע בצירוף יהיה פועל, והוא מביע גם את המודליות של פעולות בעתיד. יפעל מביע הן הווה הן עתיד. ויפעל/ופעל אינם משמשים בלשונו של בר חייא, וגם הביטוי עתיד לֹ- כמעט לא ימצא.

נדון אפוא בפירוט בצורות ובמבעיהן, ואחר כך נעִמָּת אותן עם שימושי הלשון העברית שלפניהן.

3.2 "פעל, "היה פועל"

פעל שכיח בלשונו של בעל "מגילת המגלה" והוא מציין עבר סיפורי רגיל לכל גווניו. דוגמאות: "ולא נשלם מעשה אדם ונתמלאה צורתו אלא בנפיתח הנשמה" (עמ' 52); "כי האדם אשר איבד אחד מאבריו אין צורתו שלמה" (עמ' 7); "וכבר פירשוה הקדמונים בספרי התשובה על האפיקורסים" (עמ' 3); "אבל העובר מן הזמן והוא הנקדם כמו אמש אתמול שלשום וכל אשר לפניהם כבר חלף ועבר והוא אין ואפס" (עמ' 6). הצורות במשפטים הללו מביעות כמה גוונים של עבר - עבר רחוק של בריאת העולם, עבר היסטורי רגיל, אמירות של כתיב הקודש, תיאורים כלליים, פעולה שכבר נשלמה ופעולה שתוצאותיה בהווה. ראוי לציין שצורות כאלה מופיעות הן במשפטים ראשיים הן במשפטים משועבדים.

בכל הספר אין ויפעל להבעת עבר, למעט פעם אחת. בר חייא מביא בפרק החמישי קטע שהוא עיבוד ממקור אחר על מאני, מייסד כת המאניכאים. בקטע הזה באות כמה צורות ויפעל ברצף הסיפורי. הקטע הוא עיבוד ממקור אחר: "מצאתי בספרי תאריכי האומות כי [...] " (עמ' 138). אגב, לפי מילון בן־יהודה זו הדוגמה הראשונה לשימוש במילה תאריך במובן 'היסטוריה' - שאילה מובהקת מן הערבית. בין משום כך ובין משום אופיו הסיפורי המיוחד והעתיק של הקטע באות כאן כמה צורות ויפעל, אך הן בבחינת היוצא מן הכלל המאשר את הכלל.

לצד מאות צורות פעל המציניות עבר סיפורי באות גם הצורות המורכבות מסוג היה פועל. המכנה המשותף לכולן הוא שאינן מביעות עבר סיפורי רגיל. מקצתן מביעות תנאי לא־רֵאֵלִי, כגון "אמר [...] הקיצו ורגנו שוכני עפר" כלומר אתם שוכני עפר אילו הייתם מקיצים הייתם מרגנים בראותכם" (עמ' 49); "ואילו היה האיש הזה מאמין באמונת התורה היה לו לדעת כי [...] " (עמ' 51). מקצתן מביעות מצב מתמשך או פעולה הרגלית, כגון "וכל הראשונים היו מתעסקים בעניין הזה" (עמ' 2); "ידוע הוא כי ישראל מעת החורבן היו ממתנינים לישועה בכל יום ומיחלים אותה

ומחכים לה וזה אומר לא היו מיחלים אותה אלא מקע"ב שנים" (עמ' 40). וכן "שכל הנבראים בעולם היו מקדם עומדים בכח ואחר כן יצאו למעשה" (עמ' 8). זה צירוף מיוחד, היה עומד בכוח, ובר חייא מציין שהוא מביע את המצב הפוטנציאלי של כל דבר שנברא כעבור זמן. נראה שהצורה המורכבת מסוג היה פועל מביעה כאן את הפוטנציה.

לצד אלה יש משפטים שלא ברור בהם ההבדל בין משמעות היה פועל למשמעות פעל, ונדמה שהדרך היחידה היא להגדירן צורות שאינן מצינויות עבר סיפורי רגיל. נמצאו 420 צורות פעל לעומת 85 צורות היה פועל.

3.3 "פועל"

הצורות האלה מביעות את ההווה, מיעוטן את ההווה של "כאן ועכשיו" ורובן הגדול את ההווה העל-זמני. ההווה של כאן ועכשיו: "הגלות הקשה הזה שאנו עומדים בו היום" (עמ' 3); "ואחר שקדמתי שבחו של מקום [...] אני מתחיל בענין החיבור" (עמ' 1). ההווה העל-זמני: "ואין אחד מחוששי הגוף מגיע אליו" (עמ' 5); "הרע אשר החשך עומד כנגדו" (עמ' 18); "שהכלי מתגלגל בדבר המושם בתוכו" (עמ' 7).

מטבעו של חיבור העוסק בפרשנות ובדין עיוני שהקביעות העל-זמניות מרובות בו מן הקביעות המעוגנות בנסיבות של כאן ועכשיו, ונראה שזה ההסבר ליחס בין משמעות צורות פועל, שרק חמישית מהן מציינת את ההווה של כאן ועכשיו. מכל מקום צורות אלו שכיחות מאוד ורבות יותר מצורות פעל.

3.4 "יפעל", "יהיה פועל"

לציון פעולות שזמנן עתיד בר חייא משתמש גם כיפעל וגם ביהיה פועל. הסוג הראשון מופיע כפליים מן הסוג השני - 200 צורות לעומת 100. ההבחנה ביניהם אינה פשוטה, אך הרושם הכללי הוא שיהיה פועל הוא המאופיין והוא מביע פעולה בעתיד או פעולה שאין ודאות שאכן תיעשה (להלן נקרא לזה הבעה מודלית). לעומתו יפעל אינו מאופיין. הוא עשוי להביע עתיד וגם מודליות, אך הוא עשוי להביע גם פעולה בהווה או פעולה שאין בה הבעת זמן מסוים. ההבחנה בין הבעת העתיד להבעה המודלית היא עצמה בעייתית²⁶, אך נראה שיש לה מקום בסגנונו של בר חייא. את תיאורי אחרית הימים בר חייא מוסר בלשון עניינית ממש כמו את תיאורי העבר הראלי הרחוק של בריאת העולם, והוא בא לשכנע את קוראיו בוודאיותן של ההתרחשויות שהוא מניח שיקרו באחרית הימים, אשר לדעתו הן קרובות ממש. גישתו לנושא איננה נראית גישה אל משאלה או שאיפה אלא גישה אל עובדה ומציאות, ולכן מוצדק להפריד בין הבעת עתיד "טהור" להבעה מודלית.

אם לא נרצה לקבל הבחנה זו, נמצא שכל צורות יהיה פועל שימושן אחד, והן מביעות מודליות של פעולה הקשורה לעתיד. דוגמה טובה לשימוש הזה ביהיה פועל יש בפרפרזות שבר חייא עושה לפסוקים כגון "וירחך לא יאסף" לא תהיה צל הארץ עומדת בין השמש ובין הירח עד שיהיה אור החמה נמנע מלהגיע אל הלבנה ויהיה הירח מחשיך ויהיה אורו נאסף" (עמ' 57); "ככתוב 'לא ידון רוחי [...]' לא יהיה רוח הקדש הנסתר מבני האדם מפני שהם בשר נדון בתוך [...]" (עמ' 41). צורות המביעות עתיד: "וככלות הזמן הזה אמרו יהיו יצורי העולם שבים ומתחדשים כבראשונה" (עמ' 11); "והמחשבה הזאת תהיה נשלמת ומתקיימת בו לעתיד לבוא" (עמ' 55). הבעה מודלית, המנוגדת להבעת חיווי, מודגמת בזוגות האלה: "כאשר יתפרש בסוף המגילה" (עמ' 36) לעומת "טעם אחר שיהיו מתפרשים עליו" (עמ' 48). וכן "ואנו באים עתה להוציא את הקץ מן הברייאת הזאת ונאמר: שני אלפים תהו הם [...]" (עמ' 40) לעומת "ותחית המתים [...]" אין אחריה עמידה בעולם הזה עד שיהיה אומר אחריו "והנחתי אתכם" (עמ' 49). במשפט הראשון נקבעת עובדה, ואילו בשני אפשרות, ושיעורו "עד שיוכל לומר", 'טעם שיוכלו להתפרש לפיו'. וכן "ובזה ינצל מן החולי" (עמ' 50) לעומת "וסבור היה אחד מהם שיהיה באומנותו ושמירת גופו ניצול מן המיתה" (עמ' 50). בראשון מדובר בקביעה מדעית מה מציל ממוות וממחלה, ובשני מדובר בהשערה מוטעית שאדם משער כיצד להינצל מהם. יש בספר דיון ארוך על מעלות הנבואה ומרוכות בו צורות יהיה פועל, שכן כל הדיון הוא תיאור של האפשרי ולא של הוודאי, כגון "המעלה הקרובה מהן שיהיה האדם מבין דבר בתוך לבו [...]" ולא יהיה יודע מאיזה ענין" (עמ' 41) וכן "אבל נהיה מיחלים ומחכים ביאת הגואל" (עמ' 46). הקשר המשפט הוא חובה וצורך להתנהג באופן הזה: "לא ייתכן שיהיה אדם יוצא למעשה" (עמ' 8); "יכול אני להימנות עם הרבים ואהיה משוטט עמהם וחוקר כהם" (עמ' 2). לעומת אלה צורות יפעל אינן מאופיינות והן עשויות לציין דברים מדברים שונים. יש מהן המוסבות לציין פעולה בעתיד, כגון "ובימי המשיח לא יקיצו מן העפר כי אם ישראל" (עמ' 49), ויש מהן המציינות הבעה מודלית, כגון "חובה על כל בר ישראל להיותו מחכה ומקוה בכל יום ויום ויבקש רחמים מלפני המקום לקרב את הקץ וידע ויאמין כי בבוא עת הקץ לא יתאחר" (עמ' 47); "הלא ראוי להם שיוודו בתחית המתים ויאמינו ש[...]" (עמ' 51). ויש גם שמציינות הווה, כגון "מהם אומרים מזרע האשה יתצרו המיתרים והעצמות" (עמ' 65); "ובמיתת האדם תאבד רוח החיים אשר בה הוא נכלל עם חיות ועופות ותשאר נשמת החיים" (עמ' 59). וגם לשונות הפנייה לקורא הן ביפעל, כגון "וכל אשר תשמע אליהם ש[...]" (עמ' 12); "ואם תוסיף המספר הזה על [...]" (עמ' 36). גם יפעל וגם יהיה פועל מופיעים הן במשפטים ראשיים הן במשפטים לא ראשיים. אף אין הבדל ביניהם מבחינת טיבו של הפועל - מתמשך או רגעי, מתאר מצב או פעולה. אותם פעלים מופיעים פעם כך ופעם כך, לפי ההבחנה שניתנה לעיל.

לעומת כ-300 הצורות האלה. מצאנו רק כעשר צורות מסוג עתיד ל- ורובן בקטע אחד (עמ' 62). לדוגמה: "תאכל' על עץ החיים אשר הוא עתיד לאכל ממנו" (עמ' 62). הופעתן שולית בכתיבתו של בר חייא, ואין הן חלק ממשי ממערכת הצורות של הבעת הזמנים.

3.5 מקומו של הנושא במשפטים עם צורות פועל מורכבות

במשפטים שהנושא בהם הוא צורת פועל מורכבת - היה פועל או יהיה פועל - הנושא בא בכשליש המקרים בין שני רכיבי הצורה, כלומר המבנה הוא: היה/יהיה + צ"ש + פועל, ובשאר המקרים באה הצורה הפועלית ברציפות. משמעות הופעת הנושא בתוך הצירוף הנושאי היא שהמשפט נפתח בצורה פועלית ולא בנושא שמני. יש לציין שבמשפטים ראשיים אשר הנושא מצוין בהם במילה נפרדת מהפועל רגילה יותר הופעת הפועל יהיה בראש המשפט (13 פעמים לעומת 9 שהנושא בראש המשפט). במשפטים עם יפעל הפועל בא בדרך כלל לא בראש המשפט (12 פעמים לעומת 4 בראש המשפט). נמצא אפוא שבמשפטים עם צורת פועל מורכבת יש נטייה לפתוח את המשפט בצורה פועלית ולא בצירוף שמני.

3.6 החידוש בלשונו של בר חייא

תיאור מערכת הזמנים בלשון המקרא שנוי במחלוקת. יש הטוענים שאין בה כל ציון זמנים רגיל אלא אספקטים, ואחרים טוענים שיש בה ציון זמנים. המאפיין המרכזי של המערכת הוא קיום צורות כפולות - פעל/ויפעל מחד גיסא, יפעל/ופעל מאידך גיסא. החלוקה לזמנים היא עבר לעומת הווה-עתיד²⁷.

באשר למערכת הזמנים בלשון חכמים הדעה מוסכמת: פעל מציין עבר סיפורי ראלי, ולצדו היה פועל מוסיף אספקט של דורטיביות או איטרטיביות. יפעל מציין עתיד מודלי, והעתיד ה"טהור" מובע באמצעות עתיד ל-. פועל מביע הווה, גם הווה של "כאן ועכשיו" וגם הווה על-זמני, וכן עתיד. אין צורות מסוג ויפעל/ופעל²⁸. במקרים מעטים הניגוד בין יהיה פועל ליפעל מציין מודליות²⁹. עבר לא ראלי מובע הן בפעל הן בהיה פועל³⁰.

מערכת הזמנים בלשונו של בר חייא שונה מן המערכת שבמקרא בהיעדר הצורות הכפולות ויפעל/ופעל ובשימוש בצורות המורכבות. היא שונה מלשון חכמים בחוסר השימוש בצורה המביעה עתיד רגיל, עתיד ל-, ולעומת זאת בניגוד הברור בין יפעל ובין יהיה פועל. נראה שרכיבי המערכת הם מלשון חכמים, אך היערכותם שונה.

27. עיין יהושע בלאו, תורת ההגה והצורות, תל-אביב תשמ"א, פרק כה, עמ' 117-112.

28. ראה מישור; אזור, פרק 1.

29. כך מישור, §7.04. דעתו של אזור בנושא איננה ברורה.

30. ראה אזור, §1.2.

יש לבחון את ייחודה של מערכת זו על רקע שתי האפשרויות המוכרות לנו מימי הביניים - העברית המשוערבת מזה והעברית האשכנזית מזה. בעברית המשוערבת רגילים זמנים מורכבים מסוג היה יפעל או יהיה יפעל, שהם חיקוי לשימוש שבערבית³¹, זמנים שאינם משמשים בלשוננו של בר חייא. בעברית שבתחום השפעת הגרמנית עולה הבחנה ברורה בין דרך החיווי לדרך התלוי, הבחנה שיסודה בגרמנית של אותה תקופה. בדיקת לשוננו של "ספר חסידים" מעלה מערכת שיש בה ניגוד בסיסי בין פעל להיות פועל בעבר ובין פועל ליפעל בהווה: הצורה הראשונה מציינת את דרך החיווי והשנייה את דרך התלוי³². הניגוד הזה אינו קיים בלשוננו של בר חייא: בעבר יש צורה אחת בלבד, והצורה האחרת אינה מביעה את דרך התלוי. יש הבחנה בין הווה לעתיד, הבחנה שאיננה בעברית של "ספר חסידים", ובעתיד יש הבחנה בין עתיד מאופיין (יהיה פועל) לצורת יפעל אך אין היא הבחנה של חיווי לעומת תלוי. כפי שראינו לעיל, יהיה פועל מביע הן עתיד ודאי הן עתיד מודלי. יש לשקול שמא השימוש ביהיה פועל לעתיד ולעתיד מודלי משקף השפעה ערבית. בערבית הקלסית, ועוד יותר מזה בערבית הבינונית, רגיל השימוש במבנה המורכב מפועל העזר כאן וצורת יפעל להבעת עתיד רגיל או מודליות³³, ואם הצורה העברית פועל משמשת כאן כמו הצורה הערבית יפעל, לפנינו הקבלה בתפקידיהן של שתי הצורות. היעדר הבחנה בין חיווי לתלוי מלמד אף הוא על הדמיון לערבית, שכן בערבית הבינונית נעלמו דרכי הפועל³⁴. ייתכן שמקומו של הנושא בצירופים אלו והנטייה לפתוח משפט בצורת פועל דווקא מלמדים אף הם על השפעת הערבית³⁵. מכל מקום הדברים עדיין צריכים עיון, וייתכן שרק העמקת הידע שלנו בעברית של ימי הביניים תוכל לתת לנו תמונה ברורה יותר.

4. משפטי המקור עם נושא משלו

בר חייא ממעיט להשתמש במשפטים שלמקור יש בהם נושא משלו, אבל אם המקור הוא להיות בדרך כלל מופיע נושא במשפט. בחומר הנידון 21 משפטים נפתחים בלהיות ויש בהם נושא, ועוד 3 משפטים נפתחים כך ואין בהם נושא למקור. לעומתם רק 3 משפטים נפתחים בצורת מקור ויש בהם נושא לעומת יותר ממאה משפטים כאלה בלא נושא.

31. ראה גושן-גוטשטיין, פרק א, § 12-15.

32. ראה ח' רבין, "זמנים ודרכים בפועל שבלשון ספר חסידים", דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, ב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 113-116.

33. ראה בלאו, § 281-285.

34. ראה שם, עמ' 8 וכן § 175.

35. בלשון חכמים רגילה פחות הצבת הנושא בין שני חלקי הצורה המורכבת היה/יהיה פועל.

גם במבנה יש שוני בין משפטים עם להיות ובין משפטים אחרים. אלה הדוגמאות למשפטים בלי להיות:

1. ולא היה לו בן לצאת ממנו גוי הצדק (עמ' 32).
- מסוג זה יש עוד שתי דוגמאות (עמ' 152 שו' 16; עמ' 65 שו' 20). אך בדרך כלל אין נושא במשפט המקור:
2. חובה הוא על כל ירא שמים להאמין בו (עמ' 51).
3. נתן רשות לארץ או למים להועיל בבריאתן (עמ' 51).
- ולעומתם משפטים עם להיות:

4. חובה על כל בר ישראל להיותו מחכה ומקוה (עמ' 47).
  5. שלא נתן רשות לדבר בעולם להיותו מועיל בבריאתם (עמ' 51).
- עיונות הזוגות 4/2, 5/3 מלמד שהופעת הנושא במשפט המקור תלויה בצורת המקור להיות, שכן בזוגות האלה אותם הפעלים באים במשפט הראשי והשוני הוא בין צורות המקור (ויש עוד זוגות מנוגדים כאלה - כך בפועל הוצרך, עמ' 60 לעומת עמ' 53; בצירוף יהי רצון, עמ' 3 לעומת עמ' 47 ועוד).
- במשפטים שהמקור שלהם איננו להיות אין הנושא שלו צמוד אליו, ואילו במשפטים עם המקור להיות הנושא לעולם צמוד למקור, בין ככינוי חבור בין כשם עצם. במשפטים הנפתחים בלהיות הנושא מופיע כמעט דרך קבע, בלי תלות במבנה התחבירי או בזהות בין הנושא במשפט המקור לנושא במשפט הראשי.
- בדיקת החומר מעלה שלפנינו שתי קבוצות ברורות. בקבוצה האחת משפטים עם מקור ובהם נושא עצמאי במשפט המקור והוא שונה מנושא המשפט הראשי או ממשימו של הפועל (כגון דוגמה 1 לעיל). לעומת זאת בקבוצה השנייה יש במשפט המקור נושא שמבחינה תחבירית הוא בא כסומך של המקור ומבחינה תוכנית הוא עשוי להיות זהה לנושא המשפט הראשי או שונה ממנו. בקבוצה השנייה כל המשפטים פותחים בצורת המקור להיות.

במשפטים שבקבוצה הראשונה נגלה קו לשוני שכבר קיים במקרא באופן שולי ומתרחב בלשון חכמים³⁶. המבנה הזה נפוץ גם בלשונו של רש"י³⁷, ובלשונו של בר חייא הוא שולי. רבין היה סבור שיש כאן החיאה של צורה שמית עתיקה עקב השפעת הצרפתית העתיקה והספרדית הקטלונית, שגם בהן שימש מבנה דומה לזה³⁸, אך אין ההסבר הזה נחוץ, שכן המבנה שימש גם בלשון חכמים (שלא כדעת רבין) ואצל בר חייא הוא שולי בלבד. רוב הדוגמאות של בר חייא הן עם הפועל ראוי, שהוא הרגיל בלשון חכמים במבנה זה. מכל מקום, תופעה זו קיימת גם בלשון המשוערכת³⁹ ואין בה ייחודיות.

36. ראה גזניוס, g115§; מישור, 6.03.

37. חומר רב עליו מביא אבניר, טורים קכ-קלב.

38. ראה רבין, עמ' 167.

39. ראה גושן-גוטשטיין, §§27-29 והע' 4 שם.

לעומת זאת המבנה עם להיות הוא המעניין. כבר רבין תמה שיש משפטים שהנושא בהם זהה לנושא במשפט הראשי, שלא כבלשון המקרא. מקור עם סומך נושאי רגיל מאוד במקרא⁴⁰ ולא רק עם המקור להיות. בלשון חכמים נעלמה התופעה, שכן המקור הנטוי קיפח את תפקידו השמני. הגבלת המבנה הזה בלשוננו של בר חייא למקור להיות לבדו היא חידוש המשקף השפעה ערבית ברורה. בערבית רגיל השימוש השמני של המקור ורגיל ביותר שיבוא עמו כינוי חבר או סומך נושאי. בערבית אפשר שהסומך הנושאי של המקור יהיה זהה לנושא המשפט הראשי, וזה בדיוק השוני בין התנהגות להיות במשפטים אלו ובין המצוי בלשון המקרא. אכן, בספרות המשווערבת רווחת התופעה הזאת - המקור להיות עם נושא משלו שהוא כינוי חבר או שם עצם סומך⁴¹.

מעניין להשוות את המצוי כאן למה שנמצא בלשוננו של רש"י⁴². אבינרי מביא יותר ממאה דוגמאות למשפטי מקור עם נושא משלו בכתיבתו של רש"י בפירושו לתלמוד. להיות הוא מיעוט - רק 15 צורות, ואין כל מקור עם כינוי חבר או משפט שנושא המקור זהה בו לנושא המשפט הראשי. תופעה זו היא המשך לקו שתואר לעיל בלשון המקרא ובלשון חכמים ואינה דומה לתופעה הייחודית בלשוננו של בר חייא, הדומה למצוי בערבית ובלשון המשווערבת.

5. עוד ענייני לשון

5.1 מושא שני שהוא משפט

הפועל מצא מצריך משפט מושאי, שהרי הוא פועל תפיסה. לעתים רחוקות בא אחריו משפט מושאי המשווער על ידי המילית ש-, אבל בדרך כלל באים אחריו שני מושאים שיחסם זה לזה הוא כיחס נושא לנשוא. דוגמאות לכך: "ואנו מוצאים הכתוב מרשה לכל אדם" (עמ' 1); "ואם אתה מעיין בדרכי האצטגנינות אשר [...] תמצאם כלם מהבילים ומהותתים" (עמ' 11); "ומפני שמצאנו הכתוב התיר לנו לחקור על [...] " (עמ' 14); "ואתה מוצא עמידת הנבראים בכח בששת ימי בראשית היתה לפני צאתן למעשה" (עמ' 9). בכל הדוגמאות אין לפני המשלים הראשון מילת היחס את. לא נראה שלפנינו משפט מושאי אסינדרטי, בייחוד מפני שאצל בר חייא אין משפטים אסינדרטיים אחרים, כגון בתחום משפטי הזיקה. נראה שהמושא השני הוא צורה פועלית, כלומר משפט.

תופעה זו היא חידוש. יש הסבורים שמבנה זה כבר קיים במקרא בפסוקים מסוג "כי יראה חכמים ימותו" (תהלים מט, יא), ומכל מקום אין תופעה זו שכיחה. ייתכן

40. ראה גזניוס, §115, f.

41. ראה גושן-גוטשטיין, 348.

42. ראה אבינרי, לעיל, הע' 37.

שיש בה השפעה ערבית, שכן הפועל וגיד (=מצא) וכן הפועל ראי (=ראה) בה מצריכים מושא שני שהוא משפט ויחסו למושא הראשון כיחס הנשוא לנושא⁴³. תופעה זו רווחת מאוד בעברית המשוערכת⁴⁴.

5.2 חריגות בהתאם המין

שמות המסתיימים ביות נוהגים כשמות ממין זכר: "בגלות הזה" (עמ' 1); "טעות מפורסם" (עמ' 50); "זה כפרנות גדול" (עמ' 10); "שהזכות הזה שמור לו" (עמ' 61). גם השמות עת, דעת מקבלים לפעמים התאם כשמות ממין נקבה ולפעמים התאם כשמות ממין זכר: "על הדעת הזה" (עמ' 36) לעומת "על דעת אחת" (עמ' 5); "בעת הראוי להם מן היום" (עמ' 18) לעומת "ובעת ההיא" (עמ' 60). מן המילים שאינן מסתיימות ביות ובית רק המילה כוח עשויה לבוא בלשון זכר - "הכח הממיר" (עמ' 50), כרגיל, וגם בלשון נקבה (כבערבית) - "והכח היתירה אשר בה" (עמ' 65). יש להעיר שהסיומת יות בערבית (שאמנם היא נדירה מאוד) איננה סיומת נקבה. בכל השמות האחרים בר חייה מקפיד על התאם מין כמקובל.

החריגות האלה נובעות מהשפעת הערבית. שמות המסתיימים ביות נוהגים במקרא ובלשון חכמים כשמות ממין נקבה. אך בעברית המשוערכת הם משמשים בלשון זכר⁴⁵ כמו בערבית, שהסיומת יות בה איננה סיומת נקבה⁴⁶. מעניין שגם בלשונו של רש"י ניכרת תופעה זו⁴⁷, ולכן ייתכן גם שזו התפתחות עברית פנימית. לעניין החריגות בשמות עת, דעת, כוח שוב נראה כי ידה של הערבית בהן. בערבית שמות אלו מינם הפוך ממינם בעברית, וכנראה לפי הערבית מינם הדקדוקי מקובל בעברית המשוערכת⁴⁸.

5.3 מקומו של כינוי הרמז

כינוי הרמז הלוואי בא בדרך כלל אחרי השם שהוא מציין אליו. לכלל זה יש רק חריגים מעטים. בפרט זה בר חייה הולך בדרך של לשון המקרא ולשון חכמים. לעומת זאת בעברית המשוערכת רגיל היפוך הסדר, בהשפעת הערבית⁴⁹.

5.4 רכיב מוצרך הקודם למצריכו

בכמה מקרים בא צירוף יחס לפני הרכיב השמני המצריך אותו, ובכולם המצריך אינו מיועד והמוצרך מיועד. למשל: "לא מסר למדתו מנין קצוב" (עמ' 10); "אלא

43. ראה רקנדורף, 189; בלאו, §335.

44. ראה גושן-גוטשטיין, §96-99.

45. ראה שם, §46, 47; גולדנברג, טור 1628.

46. גושן-גוטשטיין נותן שם הסבר אחר להשפעת הערבית.

47. ראה אבינרי, טור שצח, §קכד.

48. ראה גושן-גוטשטיין, §43, 45; גולדנברג, טור 1629.

49. ראה גושן-גוטשטיין, §159-162.

שיש להם במדת העולם גוזמות גדולות" (עמ' 10); "יצורי העולם הם בזמן נמצאים וכו' עומדים" (עמ' 6). סדר הרכיבים הרגיל בעברית הוא שהמצריך קודם למוצרך אלא כשהמצריך הוא בינוני או שם תואר. תופעה זו, אף שאיננה שכיחה, משקפת כנראה את דרך הערבית, כי בה רגילה הקדמת המוצרך המיועד למצריך הבלתי מיועד⁵⁰.

5.5 "שם" כנשוא קיום

בכמה מקומות בא תואר הפועל שם כנשוא קיום במשפט. דוגמה: "אם השנים נמצאים בידוע שיש שם אחד, ואם האחד נמצא אין אתה גוזר שיש שם שנים" (עמ' 9); "אלא שמלת לפני אינה נותנת במקום הזה קדימת זמן, ואפילו עמידת היצורים בכח לפני ששת ימי בראשית תהיה שם, אין אומרים לה קדימת זמן [...] ולפני ששת ימי בראשית לא היה שם חלוף, ואם אין שם חלוף שיהיה מתגלגל אין שם זמן. ומכאן אנו אומרים לפני ששת ימי בראשית יש שם קדימה ואין שם זמן" (עמ' 8). הדוגמאות לקוחות מדיון פילוסופי, ולדעתו של גוטמן במבואו לספר⁵¹, קטע זה תורגם מספרות פילוסופית ערבית ואינו כתיבה מקורית של בר חייא. לכן מסתבר שלפנינו השפעה ערבית מובהקת. שרגא אברמסון היה סבור ששימוש כזה של שם קיים כבר בלשון חכמים⁵², אך בה הוא שולי, ואילו בערבית, בפרט בערבית הבינונית, הוא נפוץ ביותר ובהשפעתה גם בעברית המשוערבת⁵³, ואף לכתיבה העברית המקורית חדר כמו לפתיחה של הרמב"ם למשנה תורה: "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי" וכו'.

6. מבט כללי על לשוננו של בר חייא

סקרנו כאן כמה קווים תחביריים בכתיבתו של אברהם בר חייא, וכעת ננסה לסכם ולראות אם אפשר להבחין בקו כללי המקשר בין הפרטים. מסקנה אחת ברורה היא שכתבתו משקפת לשון השונה משלבי הלשון שלפניה,

50. ראה רקנדרוף, b.127.2§. דיון מפורט במצב בעברית ובערבית דן אלפרד בלוך בספרו, A. Bloch, *Vers und Sprache im Altarabischen*, Acta Tropica Supplementum 5, Basel 1946.

עמ' 72-63, 88 ואילך.

51. ראה לעיל, הע' 5.

52. ראה גולדנברג, טור 1627.

53. ראה י' בלאו, "העברית המשוערבת והשפעת הערבית הבינונית", מחקרים בלשון א (תשמ"ה),

עמ' 245; גושן-גוטשטיין, 119§; גולדנברג, טור 1627.

ולפיכך בצדק ציינו שהיא בת העברית של ימי הביניים, ואינה כלשון המקרא וכלשון חכמים.

המסקנה השנייה היא שכתובתו עומדת בבירור בתחום השפעת הערבית. עניין זה היה נושא מאמרו של חיים רבין⁵⁴, והוא הגיע לכלל מסקנה אחרת: בר חייא שייך בעיקרו לתחום האשכנזי-אירופי. רבין התבסס בעיקר על כמה תופעות: ערעור התאם המין, מקומו של כינוי הרמז, השלילה הכפולה, התנהגות המקור עם נושא משלו והשימוש במיליות כ', אשר במקום במילית ש'. ואולם בדיקת התופעות מביאה לידי המסקנה ההפוכה: התאם המין, התנהגות המקור ומילות השעבוד מלמדים על השפעה ערבית. ההבחנה הברורה במשפטי הזיקה בין משפט סינטי לאסינטי לפי הכלל הערבי, משפטי הזיקה המצמצמים מסוג אשר... מן..., מושא שני שהוא משפט, סדר מצריך ומוצרך, שימוש במילה שם כנשוא קיום מלמדים אף הם על השפעה ערבית.

מערכת הזמנים בלשונו של בר חייא איננה מלמדת על השפעת לשונות אירופה, המוכרת מ"ספר חסידים", וייתכן שגם במערכת זו הייתה השפעה ערבית מסוימת. אם נצרך לכך את ההשפעה הערבית הברורה בתחום המילון⁵⁵, נגיע למסקנה שזו עברית שבתחום השפעת הערבית⁵⁶.

נראה שרבין צדק בקביעתו האחרת, ש"סגנונו של בר חייא חפשי לגמרי מאותם הערביזמים הגסים שחדרו לעברית דרך התרגומים המילוליים של בני תיבון וזולתם, הגורמים לזרותו וקשי הבנתו של סגנון סופרי ספרד במאה ה"ג והי"ד" (עמ' 170). סגנונו של בר חייא איננו מורגש כסגנון ערבי, משום שלא העתיק לתוך העברית את התבניות הערביות כמות שהן, כפי שלפעמים עשו התיבונים. הערבית משתקפת בלשונו באופן אחר, באמצעות היערכותם החדשה של רכיבים לשוניים (כגון במשפטי הזיקה) או הופעתם של מבנים שהיו קיימים אך במעט בשלבי הלשון העברית שקדמה לכתיבתו.

54. ראה רבין.

55. עובדה זו מקובלת הן על רבין (שם) הן על צרפתי (עמ' 112).

56. כך סברו גושן-גוטשטיין וגולדנברג, אשר כללו את בר חייא בתחומה של העברית שבתחום השפעת הערבית.

רשימת הקיצורים

- אבינרי = יצחק אבינרי, היכל רש"י, ב, ירושלים תשמ"ה
 אוצר לשון המקרא = ש"א ליונשטם ויהושע בלאו (עורכים), אוצר לשון המקרא,
 א-ב, ירושלים 1959
 אזר = משה אזר, תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה
 בד"ב = F. Brown, S. R. Driver & C. A. Bridge, *A Hebrew-English*
Lexicon of the Old Testament, Oxford 1907 (1962)
 בלאו = יהושע בלאו, דקדוק הערבית היהודית של ימי הביניים, ירושלים תש"ם
 בנרוד = א' בנרוד, לשון מקרא ולשון חכמים, ב, תל-אביב תשל"א
 גולדנברג = אסתר גולדנברג, "Medieval Hebrew", אנציקלופדיה יודאיקה, XVI,
 טורים 1642-1607
 גושן-גוטשטיין = משה גושן-גוטשטיין, תחבירה ומילונה של העברית שבתחום
 השפעתה של הערבית, ירושלים תשי"א
 גזוניס = *Gesenius' Hebrew Grammar*, ed. E. Kautzsch, revised by A. E.
 Cowley, Oxford 1910
 מישור = מרדכי מישור, מערכת הזמנים בלשון התנאים, עבודת דוקטור
 באוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג
 סגל = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו
 פרץ = יצחק פרץ, משפט הזיקה בעברית לכל תקופותיה, תל-אביב 1967
 צרפתי = גב"ע צרפתי, מונחי המתימטיקה בספרות המדעית העברית של ימי
 הביניים, ירושלים תשכ"ט
 קדרי = מ"צ קדרי, תחביר וסמאנטיקה בעברית שלאחר המקרא, א, ירושלים תשנ"א
 רבין = חיים רבין, "ר' אברהם בר חייא ותחיית לשוננו בימי הביניים", מצודה
 (תש"ה), עמ' 170-158
 רייט = W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*³, revised by
 W. Robertson Smith & M. J. de Goeje, II, Cambridge 1964
 רקנדורף = H. Reckendorf, *Arabische Syntax*, Heidelberg 1921

הייחוד בעברית בת זמננו

1. על מהות הייחוד

ייחוד (אקסטרפוזיציה) - מבנה תחבירי האופייני ללשונות רבות - הוא הסבת משפט בדרך של העתקה מן המקום של אחד מאיבריו והפיכתו לנושא המבודד¹, הבא בדרך כלל בראש המשפט. במבנה החדש יש עקבות של המבנה הקודם, בעיקר כינוי מוסב במשפט הסמוך (ולעתים אף מילת יחס שנגררה ממקומה הקודם לראש המשפט המוסב). הסבת משפט למשפט ייחוד יסודה בהדגשת הנושא (של המשפט המוסב), בעיקר אם אינו מייצג את הפועל. משפט ייחוד, שמבנהו שמני מעיקרו, הוא אפוא משפט שבראשו או בסופו חלק מבודד ואחריו או לפניו משפט שלם שאחד מאיבריו מוסב (בדרך כלל) אל החלק המבודד, רומז לו ואפילו חוזר עליו. מבנה זה הוא אחד מגילוייה של האפוזיציה בלשון², שכן חלק הייחוד המבודד מצוי במעמד מקביל לאחד מרכיבי המשפט הסמוך לו. בלשון שיש בה משפטים שמניים הניתוח של איבר הייחוד כנושא שקוף יותר מבלשונות אחרות, מפני שמשפט ייחוד, שתבניתו הבסיסית שמנית, ממלא בלא כל קושי תבנית של משפט שמני בלי צורך במודיפיקציות כלשהן. בלשונות שהפרדיקציה מחייבת בהן פועל, כאשר יש פועל אוגד (+משלים פרדיקטיבי ליצירת משפט שמבנהו מקביל למשפט שמני) לא תמיד הצבתו שומרת על מבנהו השקוף של המשפט³.

שאלת היווצרותו ומבנהו של משפט הייחוד נדונה בספרות הבלשנית הכללית והעברית, והמינוח שמשתמשים בו להגדרתו משקף התייחסויות למבנהו ולהסבה התחבירית הכרוכה בו. המונח העברי "ייחוד" מדגיש את המבנה המיוחד. במינוח הלועזי המהלך בחוגים בלשניים באה לידי ביטוי ההתייחסות הן לעצם המבנה החורג מן המבנה הבסיסי של משפט "רגיל" (משפט חיווי לא מסומן) הן להעברת חלק משפט (לא נושאי, בדרך כלל) אל ראשו לשם הדגשתו. casus

* המאמר מתבסס על עבודת גמר שכתבתי בהדרכתו של פרופ' גדעון גולדנברג. על אורך הרוח, על ההדרכה המאלפת ועל ההערות למאמר נתונה לו תודתי.

1. ראה גולדנברג, מקור טאוטולוגי, עמ' 37.

2. ראה יספרסן, דקדוק אנגלי, עמ' 357.

3. פרופ' גולדנברג, בעל-פה.

pendens (מונח שהשתמש בו דרייוור⁴), היחסה התלויה, ה"עומדת בפני עצמה", מבטא את התפיסה שלאחר הסבת משפט למשפט ייחוד נושאו נשאר תלוי ועומד - מבודד למעשה - בלי פרדיקט ישיר (פועל) המתייחס אליו. השימוש במונח extraposition (מונח שטבע יספרסן⁵) משקף את המשמעות המבנית של התופעה ביחס להיערכות הבסיסית של משפט "רגיל", שמבנה הייחוד חורג ממנה בגלל מילים המוצבות מחוץ לו "as if it had nothing to do there"⁶. אצל יספרסן המונח extraposition מסמן גם ייחוד של ראש המשפט וגם "after thought"⁷ (להלן אקסטרפוזיציה אחורית, ייחוד אחורי), כלומר מילה או מילים שנאמרו לאחר שכבר הושלם המשפט. לדיכוטומיה שבתפיסת הנושא והנשוא כמושגים שמציינים הן את הנושא והנשוא ה"דקדוקיים" (ה-subject וה-predicate) הן את הנושא והנשוא ה"רעיוניים" או הקומוניקטיביים (שהוגדרו נושא ונשוא לוגיים או פסיכולוגיים⁸, ולימים theme ו-rheme לפי בלשני אסכולת פראג או topic ו-comment⁹) נדרשו בלשנים בין השאר כדי להסביר את תופעת הייחוד. היא שהולידה את השימוש ב-topicalization¹⁰ במשמעותו הרחבה כמונח כללי לציון העברת חלק משפט לא נושאי לראש המשפט, אל עמדתו הטבעית של הנושא, לשם הדגשתו¹¹; ואולם לא בכל מקרה של טופיקליזציה משתמשים באמצעי פרונומינלי (או אחר) למתן ביטוי אפוזיטיבי בגוף המשפט לחלק המועתק אל ראשו. כלומר: לא כל טופיקליזציה היא בהכרח הסבה מבנית של משפט למשפט ייחוד. בניסוח אחר אפשר לומר כי מבנה הייחוד הוא מקרה פרטי של טופיקליזציה בלשון. בספרות הגנרטיבית-טרנספורמטיבית רווח השימוש ב-left (right) dislocation¹² לציון

4. ראה דרייוור.

5. ראה בוסמן, ערך "extraposition", עמ' b160.

6. יספרסן, תחביר, עמ' 35.

7. יספרסן, דקדוק אנגלי, עמ' 357.

8. ראה יספרסן, פילוסופיה, עמ' 145 ואילך. יספרסן סוקר את השימוש במונחים "נושא לוגי", "נושא פסיכולוגי" ומראה את הבלבול בו; הוא מציע להשתמש במונחים subject, predicate בלבד במונח הדקדוקי ובלא תוספות. ראה גם Els Elffers-van Ketel, *The Historiography of Grammatical Concepts: 19th and 20th-Century Changes in the Subject-Predicate Conception and the Problem of Their Historical Reconstruction*, Amsterdam & Atlanta, Ga. 1991, עמ' 208-211.

9. השימוש הראשון במושגים אלו מיוחס לצ"פ הוקט (C. F. Hockett); ראה ליונס, עמ' 335.

10. ראה בוסמן, ערך "topicalization", עמ' a488; כן ראה David Crystal, "given", *Encyclopedic Dictionary of Language & Languages*, Oxford 1992, עמ' 156.

11. מונח זה עצמו שימש גם במשמעויות אחרות.

12. לפי בוסמן, ערך "left vs right dislocation", עמ' a272, מונחים אלו הציג ג'ר רוס, אבל רוס עצמו (בספרו *Infinite Syntax!*, New Jersey 1986, עמ' 253) מייחס את המונח left dislocation למוריס גרוס.

אקסטרפוזיציה קדמית או אחורית. הגדרת התופעה בצמד המונחים הזה יש בה דמיון לשימוש של יספרסן ב־*extraposition*, משום שהיא מבטאת התייחסות מבנית מובהקת אליה ומציינת שהאיבר שהועתק לראש המשפט (או לסופו) מוצב במקום שאיננו אמור להימצא בו במצב רגיל. כמו בספרות הבלשנית הכללית גם בזה העברית אין אחידות בשימוש המונחים "נושא" ו"נושא" בהתייחסם לנושא האקסטרפוזיטיבי, ותימצאנה בה ההגדרות "נושא (או נושא) לוגי" או "לוגי-פסיכולוגי"; "נושא (או נושא) טבעי" ואף "נושא מפורש". לציון תופעת הייחוד אשתמש להלן ב"ייחוד" וב"אקסטרפוזיציה"; המונח "נושא" (בלא תוספת) ישמש לציון הנושא במשפט, גם הנושא האקסטרפוזיטיבי.

בהגדרה המקובלת לנושא ונושא הנושא הוא היסוד המוכר לדובר, ואילו הנושא מיתוסף אליו כמשהו חדש¹³. עיון במשפטי הייחוד והאזנה להם מלמדים כי הם נחלקים בבירור לשניים¹⁴, בחלוקה המדגישה מצד אחד את חלק הייחוד המיועד, הנושא, ומן הצד האחר את המשפט הסמוך לו, הנושא¹⁵. בלשון הדיבור מורגשת השתתות בין חלק הייחוד למשפט הסמוך לו. בלשון הכתובה החלוקה מובחנת באמצעות סימני פיסוק, המפרידים בין הנושא למשפט הנושא.

כשמאזינים למשפטי ייחוד שבהם אקסטרפוזיציה קדמית הנשמעים מפי דוברים במהלך דיבור שוטף בלתי מתוכנן, בשיחה או בריאיון, נוצר לא פעם הרושם כאילו החל הדובר לדבר על עניין מסוים, נמלך בדעתו והחל לדבר על עניין אחר הקשור קשר כלשהו אל העניין הקודם. הקישור בין שני העניינים נעשה בעזרת כינוי המוסב אל העניין הראשון. לעומת זאת אקסטרפוזיציה אחורית מבטאת מחשבה שנייה והדגשת הנאמר במשפט שקודם לה. בלשון הכתובה והערוכה השימוש במשפטי ייחוד עשוי להיות מתוכנן יותר וטבעי פחות.

כיוון שהסבה לנושא משמעותה הבסיסית היא העברה למעמד שמני, נמצא שאיברי המשפט המוסבים לנושא אקסטרפוזיטיבי הם בעיקר אותם איברים שמעמדם שמני מלכתחילה, כמו הנושא עצמו, המושא והלוואי.

במשפט **משטרה**, היא בטח לא אוהבת את עניין של הרכבת... (גרוסמן, עמ' 74) ייצוג החלק המבודד (חלק הייחוד) משטרה נעשה באמצעות כינוי הגוף היא. לעומת

13. יספרסן, פילוסופיה, עמ' 145.

14. ראה C. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne 1944; הוא דן במשפטים אלו בכתב-פרק העוסק במשפטים מקוטעים (מבוקעים - phrase segmetée, עמ' 70-60).

15. גישה שונה מציע צדקה (עמ' 226) בציינו שהחלוקה המקובלת של משפט הייחוד היא לשני קטעים, נושא תמטי ונושא תמטי, "והאחרון מכיל תמיד כינוי חוזר אל הנושא התימטי". אולם לדעתו, חלוקה זו יפה "רק כאשר משפט הייחוד תלוש מהקונטקסט". במשפט כמו ומי מקצועו שוטר הנתון הוא לא "רמי" אלא "רמי מקצועו", "כשהקטע הזה מכיל בתוכו את הכינוי המוסב, ואילו החידוש הוא שוטר בלי הכינוי המוסב".

זאת במשפט והמסוממים האלה, תרדי מהם (עוז, אל תגידי, עמ' 49) החלק המבודד מיוצג במשפט שאחריו בכינוי במעמד מושא המוסב אליו. חלק הייחוד יכול שיהיה שם עצם וגם שם פרטי, כינוי או שם פועל: חיים שטאובר הזה, חבל שלא פגשת אותו! (גרוסמן, עמ' 44); אתה, גם אם השד ידחוף אותך לעזור לבנך, אתה בעצם לא תדע מה לעשות (עוז, קופסה, עמ' 40); אנחנו – אם המגמה תהיה להביא עוד ועוד תאילנדים אנחנו נישאר בלי חיות (מרויין בטלוויזיה, 14 בנובמבר 1994); לקחת אני לא לוקח מאף אחד ולגנוב אני לא גונב, אבל לחמוד, זיידה, אני חומד, ולקנות אני מקנא (שלו, עמ' 30).

בשני משפטים מלשון הדיבור הופיעה לפני חלק הייחוד מילת יחס: את התפריט אני הרכבתי אותו (מרויין בטלוויזיה, אוקטובר 1994); המצב היום שברוב רובם של העמותות אנחנו רושמים אותן... (בשיחה, ינואר 1995). משפטים כאלה יש לראותם כאילו הסבתם לא נשלמה. מילת יחס תופיע גם לפני חלק הייחוד במבנה מטיפוס (ב)אשר לי (ראה דיון מפורט בהמשך, § 2.3.1).

חלק הייחוד אפשר שיהיה מילה אחת, צירוף בן שתי מילים או יותר או פסוקית כמו במשפט ומה שנוגע לשכל שלי, הלא אתה כבר מזמן הסכמת עם עצמך סופית שאני מטומטמת לגמרי (עוז, קופסה, עמ' 11), ואפשר שישעבד משפט אחר, כמו במשפט אדם שעבר שלוש מלחמות וקיבל פרופיל 21 בגלל משבר זמני או נסיבות משפחתיות, ונשלל ממנו רשיון הנהיגה – מצבו – כך נדמה לי – קשה משלהם ("תגובות", הארץ, 12 באוגוסט 1994). המשפט הסמוך לחלק המבודד יכול להיות פשוט או מורכב, שמני או פועלי. האקסטרפוזיציה האחורית באה לידי ביטוי במשפטים האלה: איך הם מעיזים, הערבים הללו? (שיף-יערי, עמ' 141); אצלו זה בתוך הדם שלו, הבלשות! (גרוסמן, עמ' 78).

משפט הייחוד בעברית דנו בו כמה מלומדים. גזניוס¹⁶, ברפמן¹⁷ ודרייור¹⁸ רואים בו משפט מורכב. גם בלאו מציג עמדה דומה, המיוסדת על הבחנה בין "נושא פסיכולוגי" ל"נושא דקדוקי"¹⁹, וקובע ש"השימוש בבידוד משווה לנושא ולנושא

16. עמ' 450, 457.

17. עמ' 181. ברפמן סבור שמשפטי ייחוד הם משפטים מורכבים, שחלק הייחוד שבהם משמש "נושא טבעי מבודד" והמשפט שלאחריו הוא משפט נשוא, "הנושא הטבעי". לדעתו, משפטי הייחוד, שהוא רואה בהם משפטים ראשוניים, התפתחו ממשפטי שאלה.

18. עמ' 265. הוא גורס שהשימוש בייחוד הוא הדרך הנוחה ביותר להימנע מסרכול במשפט, באשר יתרונותיו הם הבלטת חלק הייחוד בתחילת המשפט ופישוט מבנהו של גוף המשפט. גם לפי תפיסתו, חלק הייחוד נחשב נושא והמשפט שאחריו – נשוא.

19. בלאו, עמ' 70. לפיו, "שימוש במשפטים, שבהם הנושא הפסיכולוגי-ההגיוני (כלומר היסוד הידוע יותר) אינו שם-עצם, והנושא הפסיכולוגי-ההגיוני (כלומר היסוד החדש) אינו פועל, מביא לידי מתח, והשימוש באיברים מבודדים הוא אחד [!] הדרכים למניעת מתח זה". בלאו קובע שם ש"במשפט 'עיני החכם בראשו' למשל אין 'עיני החכם' הנושא, ו'נמצא' בראשו'

הפסיכולוגי-לוגי גם את צורת הנושא והנשוא הדקדוקי [...] ומגשר בזה על פני המתח בין החלוקה הפסיכולוגית-לוגית לדקדוקית". את גישתם של אורנן ושל גולדנברג מייחדת ההתייחסות גם לייחוד הפועל (ראה במיוחד גולדנברג, מקור טאוטולוגי). משפט הייחוד הוא אפוא משפט מורכב; חלק הייחוד ייחשב נושא המשפט, והמשפט הסמוך לו - נשואו. ייחודו כמשפט מורכב הוא שמשפט הנושא שלו איננו משועבד לנושא האקסטרפוזיטיבי. לשם תיאור התופעה בעברית בת זמננו אספתי משפטי ייחוד מחומר מגוון²⁰. בפרקים הבאים יתוארו משפטי הייחוד בעברית לפי כמה מאפיינים.

2. החזרה והבידוד

2.1 משפטי ייחוד בלא כינוי מוסב במשפט הנושא

משפט ייחוד צריך שיתקיימו בו שני תנאים: בידוד הנושא וחזרה אליו במשפט הנושא. לפי הגישה המקובלת, החזרה על חלק הייחוד במשפט הנושא היא חזרה מורפולוגית²¹, כלומר הנושא במשפט הייחוד מיוצג במשפט הנושא על ידי יסוד אחר, בדרך כלל כינוי כלשהו המוסב אליו. הכינוי המוסב יכול להיות כינוי רמז או כינוי גוף, פרוד או חבור. מבדיקת המשפטים שאספתי התברר לי שאמנם החזרה היא יסוד מהותי במבנה משפט הייחוד, אך היא לא דווקא צריכה להתבטא בהופעת יסוד מורפולוגי במשפט הנושא; אפשר בהחלט שהכינוי המוסב (ולא תמיד היסוד החוזר הוא כינוי²², ראה בהמשך) לא יהיה מפורש במבנה, ובכל זאת עצם קיומו במשפט לא יהיה מוטל בספק. בתחביר יש חשיבות גם ליסודות שאינם נזכרים במשפט, והשאלה היא אם יש להם נוכחות אחרת בו, בהיותם מובנים על פי ההקשר הכללי אף על פי שאינם מופיעים בו. על יסוד המשפטים שאספתי נדמה שאכן, החזרה היא מיסודות המבנה של משפט הייחוד, אך אין היא חזרה מורפולוגית דווקא. המשפטים הבאים - הנושא המבודד שלהם יש לו נוכחות במשפט הנושא, נוכחות שמוכנת מן ההקשר.

הנושא, כפי שיש לצפות מן החלוקה הדקדוקית, אלא היסוד הידוע, הנושא הפסיכולוגי-לוגי, הוא 'החכם', ונשואו הוא 'עניני בראשו'.

20. פירוט המקורות מוצע ברשימת הקיצורים שבסוף המאמר. המשפטים מצוטטים מן המקורות ככתבם וכלשונם ובהם שגיאות כתיב במשפטים מ"קופסה שחורה", שהן צד מהותי בדמות שבמכתביה הושמו.

21. אור קורא למשפטי ייחוד שאין בהם חזרה בכינוי מוסב "משפטי ייחוד מדומים": "משפט הייחוד המדומה שווה בכל למשפט הייחוד הרגיל, להוציא את אזכורו הישיר של חלק הייחוד בתוך המשפט" (אור, תחביר, עמ' 106). ראה גם אור, ייחוד מדומה.

22. השווה אל גולדנברג, מקור טאוטולוגי, עמ' 37.

להלן דוגמאות:

1. ההתנשאות הזאת, החזיחות הלמדנית, מה אנחנו, אנחנו כאן סמינר אקדמי או התגייסות להצלת חיים צעירים? (עוז, אל תגידי, עמ' 138).
- הצירוף סמינר אקדמי, שמובא במשפט הנשוא, הוא הרומז ל"התנשאות". כוונת הדובר היא שהשיחה שהשתתף בה לא נועדה לליבון נושאים אקדמיים אלא לקבלת החלטות מעשיות.
2. איזה ערב יפה. וגם את. אמרתי: תודה. בעיני מצא חן הביטוי שלך, צעירים מרחפים. ודרך אגב, לשמוע אצלך מוסיקה גזעית וכולי. בלינדה תשתדל לא לפגוע. היא לא כזאת גיבורה (עוז, אל תגידי, עמ' 131).
- חלק הייחוד לשמוע אצלך מוסיקה גזעית וכולי תוכנו ברור לדובר ולשומע ומימושו עלול "לפגוע בלינדה"; לכן האמירה בלינדה תשתדל לא לפגוע היא חזרה על עניין זה ומובנת מן ההקשר.
3. אולי תשכך אחז מששים מהיסורים שגרמת לה אם תכתוב לה איגרת ותסביר למה התעללת בה ותתנצל על כל חטאִיך. בלי זה, הכסף שנתת – כאילו לא נתת (עוז, קופסה, עמ' 54).
- במשפט זה חלק הייחוד משעבד משפט המתאר אותו והוא מכיל פועל (בלבד), ופועל זה גם משמש גרעינו של משפט הנשוא, ולכן התוכן ברור לחלוטין מן ההקשר, כל שכן שהכינוי המוסב החסר במשפט זה הוא מושא ישיר, שיש נטייה להשמיטו בעברית חרשה במשפטי לוואי. ואכן, בדרך כלל נמצא זהו האיש שראיתי לצד זהו האיש שראיתי אותו, אבל כאשר המושא עקיף, שכיח המבנה זהו האיש שדיברתי אליו ולא זהו האיש שדיברתי. בכל זאת אצל עוז יש שתי דוגמאות להשמטת כינוי מוסב במעמד של מושא עקיף, והן מייצגות לשון מדוברת נמוכה:
4. הלימודי קודש אני בכלל לא מעוניין ובחורות לא רועים פה (עוז, קופסה, עמ' 100).
5. בארץ שישים אחוז ממה שכתבתה אני די מסכים חוץ מהפסוקים וזה, ובארץ שלושים אחוז בכלל לא היבנתי מה אתה רוצה ממני? (עוז, קופסה, עמ' 169).
- החזרה על הנושא אפוא איננה חייבת להתבטא באופן מורפולוגי²³, ומכאן שכינוי מוסב איננו תנאי הכרחי להגדרת משפט ייחוד (ראה גם § 7 על משפטים שמבנם אנלוגי למשפטי ייחוד²⁴).
- החזרה והבידוד קשורים זה בזה. הבידוד, הבא לידי ביטוי באמצעים מורפולוגיים ופרוזודיים ובעזרת סימני הפיסוק, הוא תנאי לייחוד, אך יש לציין שלא כל בידוד

23. אורנן (עמ' 104-105) מזכיר שייתכן היעדרו של הכינוי המוסב.

24. בעניין זה ראה גם אור, ייחוד מדומה.

מציין משפט ייחוד: במבעים סגנוניים מסוימים ייתכן משפט כמו פגשתי אותו. אתמול - שהביטוי האדוורביאלי בו מבודד (אפשר גם לראותו משפט חסר שנוצר מפגשתי אותו. זה היה אתמול), אך החלק המבודד אינו מציין ייחוד. מבחינה תחבירית אפשר לבדוד אחד מיסודות המשפט כאשר הוא במעמד אפוזיטיבי; חזרה על יסוד מסוים מאפשרת הפיכתו לחלק ייחוד (אם כי במקרים מסוימים, כמו אלה שהובאו לעיל, החזרה איננה מורפולוגית). לפיכך אפשר לראות בכל משפט פועלי משפט ייחוד מצד מבנהו²⁵, והוא הדין למשפטים שמניים שיש בהם כינוי גוף המוסב אל הנושא. להלן נראה שמשפט פועלי שנושא שם או כינוי גוף ראוי שייחשב משפט ייחוד אם בידודו של הנושא בו מובחן בעליל.

2.2 משפטים במבנה: שם עצם - כינוי גוף או רמז - שם עצם

2.2.1 הבלשנים חלוקים בשאלת מעמדו של כינוי הגוף במשפטים במבנה זה. דרייוור²⁶ וגולדנברג (הפועל) רואים בו כינוי המוסב אל הנושא במשפט ייחוד; רובינשטיין, אור ואורן רואים בו גם כינוי מוסב וגם אוגד²⁷, ואילו רוזן סבור שהוא אוגד²⁸. לפי רוזן האוגד אף עשוי לבוא בראש המשפט במשפטים כמו היא טובה הגלידה²⁹ או בסופו - במשפטים הבנויים "בסגנון קלסיציסטי רם", כלשוננו, כמו הגלידה טובה היא. רובינשטיין מתלבט בשאלת מעמדו של הכינוי במשפטים אלו מפני שברור לו שמצד המבנה זה ייחוד. הפתרון שלו הוא לראות בכינוי (האוגד) במבנה זה חלק מהאיבר הנשואי, "יסוד לשוני נוסף על שני איברי המשפט השמני והבא לסמן את היחס הפרדיקטיבי שביניהם"³⁰. ההבחנה בין משפט שמני שכינוי הגוף שבו ייחשב אוגד ובין משפט כזה שכינוי הגוף שלו ייחשב נושא של משפט

25. ראה גולדנברג, הפועל, עמ' 319.

26. עמ' 267-268.

27. רובינשטיין, עמ' 116 ועמ' 183-198. בדיונו בשאלת מבנהו של המשפט השמני מטיפוס שם עצם - כינוי גוף - שם עצם הוא מסכים עם הסבורים שמשפט כמו דודתי היא רופאה הוא משפט ייחוד מצד מבנהו, אך כינוי הגוף בו משמש אוגד ואינו נושא של משפט הנשוא משום שהוא מתייחס לרופאה ולא לדודתי. לדעת רובינשטיין, משפט כמו הפתרון הוא בהקמת כיתה נוספת אינו ניתן להסבה להוא בהקמת כיתה נוספת, ולכן טיפוס משפט כזה הוא ההוכחה שכינוי הגוף יכול לשמש גם כאוגד. (לדעתי, משפט זה הוא הסבה של משפט המשוואה הפתרון הוא הקמת כיתה נוספת, כאשר הב' נגררה מן הפועל [לפתור... ב'], ולכן אינני סבורה שיש לראות בו הוכחה שכינוי הגוף יכול לשמש גם אוגד.) ראה גם אזר, שטח ועומק, עמ' 93-73.

28. רוזן, עמ' 242-247. רוזן (בדברו על משפטים כאלה ועל משפטים בתבנית שם עצם - כינוי - שם תואר) קובע שבמשפטים כמו יין הוא זול כאן או רבקה היא עכשיו חזרתי הכינוי משמש אוגד.

29. לפי התפיסה שלי ינותח משפט כזה כמשפט ייחוד שנושא באקסטרפוזיציה אחורית.

30. רובינשטיין, עמ' 116.

הנשוא במשפט ייחוד תלויה, לדעתו, בביצוע בפועל של המשפט. גם אם אין הדברים נאמרים במפורש, ברור למדיי שלפי רובינשטיין ההבחנה בין משפט ייחוד למשפט שיש בו אוגד תלויה במידת הבידוד של הנושא. גם אור סבור שאין הכרח שכל משפט שיש בו אוגד ייחשב למשפט ייחוד מצד מבנהו³¹. אורנן מציע התייחסות שונה למשפטים שיש בהם כינוי גוף³². הוא מבחין בין משפט כמו (1) עצת ה' היא תקום, שהוא משפט ייחוד מובהק, ובין משפט שיש בו אוגד "שתש כוח ההדגשה שבו" כמו (2) והים איננו מלא, שגם הוא משפט ייחוד "על-פי מבנהו ועל-פי תולדותיו". הוא טוען שהכינוי במשפט כמו 1 משמש "אוגד" והכינוי במשפט כמו 2 - "קופולה"³³. למעשה, מבחינה מבנית אין הבדל בין הכינוי במשפט 1 ובין הכינוי במשפט 2; הניסיון ליצור בידול מלאכותי במבנים שמוצאם אחד (גם לדעת אורנן) איננו יכול לשנות עובדה זו, ולכן הבחנה בין מבעים כאלה, עד כמה שהיא קיימת, איננה מבנית מעיקרה אלא תלויה במידת האקספרסיביות שלהם³⁴. ואכן, נראה שבטיפוסי משפט שמניים מסוימים בעברית החדשה אפשר להבחין בניצני שימוש בכינוי הגוף כאוגד, כאשר שחיקת הפרדיקציה השמנית והיחלשות כוח המבע במבנים מסוימים גוררות בהכרח הצבת כינוי בין נושא המשפט ובין נשואו לשם קיומו.

31. אור, שטח ועומק, עמ' 75: "אחרי שהקשר ההתהוותי היסטורי שבין הכינוי המוסב הנושאי והאוגד הפסיק להיות גורם יחיד בתפוצתו של האוגד, ממילא גם הפסיקו שני אלה להיות תלויים זה בזה מבחינת דרך יצירתם של משפטים ואפשר מעתה שבסוגי משפטים מסוימים יופיע האוגד, מבחינת ההיסטוריה הגנרטיבית, קודם שיופיע הכינוי המוסב". ראה גם צדקה, עמ' 229. לדעתו, יש להתייחס אל כינוי הגוף כאל "כינוי אנאפורי עודף בתוך המשפט [...] הוא בעת ובעונה אחת גם כינוי וגם אוגד" (ההדגשה במקור). גלינטר (עמ' 188-190) רואה בכינוי בעברית החדשה אוגד.

32. אורנן, עמ' 106-108.

33. על הבחנה זו של אורנן העיר גולדנברג (הפועל, עמ' 316 הע' 92) שאין לה מקום, מפני שהמונח "אוגד" הוא התרגום העברי ל"קופולה".

34. נושא זה זכה לכירור ולהבהרה בדברי גולדנברג (הפועל, עמ' 315-316): "אף שה'אוגד' (ר"ל הקשר הפרדיקטיבי, הנקסוס) משתמע [במשפטי ייחוד שמניים] מתוך המבנה של משפט הנשוא באשר הוא במבנהו משפט העומד בפני עצמו", אין לראות בכינוי אוגד, מאחר שאין הוא חלק מן הנשוא "ואיננו ממלא את התפקיד של נושא פורמלי המצריך משלים פרדיקטיבי, ובמבנה שקר הוא החן או החן - שקר הוא לא יוכל לפיכך אותו הכינוי לדמות בתפקידו לפועל אוגד [...] אלא ימלא תפקיד של נושא כינוי המוסב אל הנושא המפורש האקסטרסה-פוזיטיבי. העובדה שבמשפט ייחוד (כבכל תבנית תחבירית) יכול להישחק הערך האקספרסיבי המובהק של המבנה התחבירי המיוחד איננה מצדיקה את טשטושו של אותו המבנה, אף שבמקרים כאלה רב הפיתוי לייחס לכינוי מוסב כזה במשפט ללא פועל מעין תפקיד חדש של הבעת האוגד [...]".

2.2.2 אלה התבניות שיכול להופיע בהן הכינוי המוסב הנושאי:

א. משפט שהנשוא של משפט הנשוא שלו הוא שם תואר, כגון המשקפים הם שבורים. (החברה מהמעמד הבינוני ומטה היא מקופחת [ח"כ שלמה בניזרי ברדיו, 14 בנובמבר 1994].)

ב. משפט שהנשוא של משפט הנשוא שלו הוא צירוף יחס (תיאור במוצאו או לרואי במוצאו), כגון הספר הוא על השולחן / שלי. (וחוץ מזה הכסף, אם אמנם יהיה כסף, הוא לא שלך נועה [עוז, אל תגידי, עמ' 86].)

ג. משפט משוואה (זהות) שהאיבר הראשון בו מיודע, כגון האופניים זה (הם) כלי תחבורה; הכיסא זה (הוא) רהיט.

ד. משפט משוואה ששני איבריו בלתי מיודעים, כגון אופניים זה (הם) כלי תחבורה; כיסא זה (הוא) רהיט.

ה. משפט משוואה ששני איבריו מיודעים, כגון הצלחתו היא (זה) הצלחתנו; הבעיה היא (זה) הנטיגה.

ו. משפטי משוואה שהאיבר השני בהם מיודע, כגון יין הוא (זה) המשקה; בית הוא (זה) המקום.

משפט בתבנית ו נתפס כבעל מסר חסר אלא אם כן תופיע בו תוספת לוואית כמו הצירוף ב־ה ידיעה או אם באינטונציה של המשפט הנאמר יודגש היידוע באופן שיובהר לשומע שאכן, הכוונה למשקה "ב־ה ידיעה", גם אם אין המילים האלה נאמרות במפורש. הצמדת לרואי אחר כלשהו לאיבר השני עושה את המשפט לשגור. בתבניות א, ב, ג, ד ו־ה יופיע כינוי הגוף בסוף המשפט בסגנון מליצי. במשפטים בתבנית א אפשר להשמיט את הכינוי המוסב הנושאי (המשקפיים שבורים) והמשפט יהיה ברור, מפני שנשואו שם תואר גזור פועל, ועל כן הפרדיקציה איננה בספק. גם במשפטים בתבנית ב השמטת הכינוי המוסב הנושאי מאפשרת לראות במבע צירוף פרדיקטיבי, אם כי פעמים רבות במשפט הכתוב יצוין קו מפריד בין שני איברי המשפט (הספר [-] שלי / על השולחן) ובמשפט הנאמר תורגש השתהות־מה ביניהם. עיון במשפטים בתבניות ג, ד ו־ה מלמד שיש הבדל בין משפט המשוואה בתבנית ג למשפטי המשוואה בתבנית ד ובתבנית ה: הפרדיקציה במשפט בתבנית ג ברורה גם בהיעדר כינוי מפני שיש שוני בין שני איברי המשפט, המיודע והבלתי מיודע (אף שאולי תורגש השתהות־מה בין שני החלקים, שתבוטא בקו מפריד בכתובה), ואילו במשפטי משוואה בתבנית ד ובתבנית ה המצב שונה: כאן הצבת הכינוי כמעט בלתי נמנעת, שכן כאשר שני הסימנים משני צדי המשוואה זהים (מיודעים או לא מיודעים) אין הטעמה על אחד האיברים וההבחנה הפרדיקטיבית נשחקת, אף שגם בתבניות האלה אפשר להבחין בין שני חלקי המשפט על ידי מימוש הפסקה בין שני האיברים. אם נשאל את ביטוי של אורנן, נוכל לומר שלא האוגד "תש כוח ההדגשה שבו" אלא הפרדיקציה היא היא ש"תש כוחה", ולכן מעמד הכינוי כאן שונה ממעמדו בתבניות האחרות ואפשר לראות כאן ראשית התפתחות של אוגד

כמשמעותו המקובלת, כמבטא הפרדיקציה³⁵. (על משפטים שיש בהם כינוי מוסב נושאי והערך האקספרסיבי של הייחוד לא נשחק בהם ראה § 3.1).

2.3 דרגות בייחוד המשפט

האקספרסיביות של המשפט נובעת ממידת בידוד הנושא, הן במשפטי ייחוד שמשפטי הנושא שלהם פועליים הן באלה שמשפטי הנושא שלהם שמניים. בעניין זה יש חמש דרגות: בדרגת הייחוד הגבוהה ביותר עומדים המשפטים אשר לפני הנושא שלהם מופיע הצירוף המבודד (ב)אשר ל-, שלמעשה יש לראות בו צורך במבנה מיוחד להבעת בידוד הנושא וייחודו, ובדרגת הייחוד הנמוכה ביותר עומדים משפטים שסדר המילים בהם שונה (בלא כינוי מוסב) ורואים בהם משפטי ייחוד רק בשל בידוד הנושא. למעשה, רק שני טיפוסים המשפטים הראשונים הם משפטי ייחוד מובהקים, ואילו שלושת הטיפוסים האחרונים - מבחינה מבנית הם משפטי ייחוד, אך מבחינה פונקציונלית האקספרסיביות קובעת אם ייחשבו משפטי ייחוד אם לאו.

2.3.1 הצירוף (ב)אשר ל- הוא אולי צירוף תיאורי קפוא, קיצורו של משפט כמו הדבר שאני רוצה לומר (ב)אשר ל- או אם נתבטא (ב)אשר ל-. אף על פי שחלק הייחוד פותח בצירוף הכולל מילת יחס, יש לראות בו נושא שהסבתו לא נשלמה, כשם שבמשפט המקראי ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו (בראשית ב, טז) יש לראות משפט שהסבת נושאו לא הושלמה. היווצרות מבנה מיוחד לסימון הבידוד מעידה על דרגתו הגבוהה. בלשון הכתובה חלק הייחוד שפותח בצירוף זה מופרד תמיד ממשפט הנושא. נראה שצירוף זה מקובל בעיקר בלשון העיתונות ובכתיבה העיונית ופחות מזה בלשון הדיבור או בלשון המייצגת דיבור. תוכן המשפטים הללו מדגיש את הנושא כמו בכל משפטי הייחוד, אך אינו מביע מסר רגשי מיוחד. דוגמאות:

1. אשר לצד הכלכלי, ודאי שאנחנו לא נוכל להיות סקנדינביה, אך יש היגיון כלכלי להתחיל דווקא... (עוז, אל תגדי, עמ' 193).

כאן החזרה מובנת מן ההקשר, ואין לה ציון מורפולוגי.

2. גם באשר לשאר החברים, אני לא בטוח עד כמה הם מייצגים את הציבור החופשי (אור קשתי, הארץ, 12 באוגוסט 1984, ציטוט).

3. אשר לעקבה, אמר אל ענני, הוא צופה לנמל מצב של שגשוג מחודש, שכן ישראל תפחית את היקף השימוש בנמל אילת (הארץ, 3 באוגוסט 1994).

החזרה במשפט זה היא באמצעות שם עצם שלמעשה, הוא תמורה לשם המופיע בנושא משפט הייחוד.

35. על תפקידו של האוגד במשפט ראה גולדנברג, הפועל, עמ' 308-309.

4. **אשר לאמנה הפלסטינית.** אני גם סבורה שהם צריכים לשנות אותה (שולמית אלוני בטלויזיה, 7 בדצמבר 1994).

2.3.2 דרגה גבוהה מאוד של ייחוד יש למשפטים שייצוג הנושא בהם הוא על ידי כינוי המוסב אליו, כאשר הכינוי המוסב הוא במעמד מושאי או במעמד לוואי והחלוקה בין הנושא למשפט הנושא מובחנת היטב. אולם שלא כמו משפטי ייחוד הפותחים ב-(ב)אשר ל- הם נעדרים ציון מיוחד לכידוד. דוגמאות:

1. ואמרת כי יש בדעתך להישאר רֶנֶן לתמיד: "משפחה – את יודעת, אין לי מושג איך אוכלים את זה" (עוז, קופסה, עמ' 148).
2. אביך הנחמד לא ראוי לשמחה בועז ואמך כבר היה לה מספיק תוגה ממך (עוז, קופסה, עמ' 161).
3. חיים שטאובר הזה, חבל שלא פגשת אותו! (גרסמן, עמ' 44).

2.3.3 דרגת ייחוד נמוכה יותר יש למשפטים שאת החזרה במשפט הנושא שלהם מייצג כינוי הגוף לנסתר (או כינוי הרמז) במעמד נושא; במקצת המשפטים האלה מורגשת היטב השחיקה בכוח ההבעה של משפט הייחוד, והיא שהולידה את ראיית הכינוי "שתש כוח ההדגשה שבו" (כהגדרת אורנן) כאוגד. העברית משופעת משפטים שהכינוי המוסב בהם אל הנושא הוא כינוי הגוף לנסתר או כינוי הרמז זה. משפטים כאלה מופיעים במבנה: שם עצם - כינוי - שם עצם / שם תואר / צירוף יחס וגם במבנה: שם עצם - כינוי - פועל. דוגמאות אחדות:

1. במשטר הירדני, **אופחיציה** שמטרתה להתחלק בעוצמה הפוליטית או לשנות את דמותה המסורתית של הממלכה, היא בלתי נסבלת והשלטון תופשה כחתרנות (ססר, עמ' 15).
2. **הפמיליאריות** הזאת של הדמויות ושאר הדברים שכותבים עליהם וגם הפמיליאריות של הקול ששר, זה שקוראים לו "אני", זוהי גולת הכותרת של שירתו של גפן (יעל דר, הארץ, 23 בנובמבר 1994).
3. אני פועל בכוחותי הדלים **שמפלגת העבודה היא** תישאר בשלטון (ח"כ אלי דיין ברדיי, 6 בינואר 1995).
4. ואל תנפנף לי שוב בצִנָּאתך המפורסמת עם הסעיף המתוק לנכדי: **מאנפרד הזקן** ייתכן שהוא קצת רקוב, אבל לפי שעה עוד רחוק מלהיות סְנִילִי (עוז, קופסה, עמ' 176).

במשפט 4 נשוא הפסוקית שם תואר³⁶, ועל כן סביר שיהיה לו ביטוי פרנומינילי שהוא הנושא. (ראה גם בהמשך, §3.1).

36. אף על פי ששם תואר הוא "קומפלקס אטריבוטיבי (לוואי) אשר מכיל את (א) הגוף, (ב) הלקסמה המציינת את התכונה וכד' (וג) הקשר האטריבוטיבי (ה"junction") שביניהם" (גולדנברג,

2.3.4 משפטים שהנושא שלהם כינוי גוף והחזרה עליו היא בכינוי החבור לפועל הם בדרגת ייחוד נמוכה. דוגמאות:

1. אם אני מחליט אני יכול למשוך את הקטר הזה אתי מעבר למסילה שלו, לרדת אתו מהפסים ולדהור בשדות, אותי לא יעצרו [...] ואני, שלפני רגע הייתי רק נוסע רגיל ברכבת, עוד לא בר-מצווה, נשלפתי פתאום [...] (גרוסמן, 'עמ' 59).
2. ואני הן כל השנים האלה לא רציתי בקרבת ישראלים ובייחוד התרחקתי מן הנשים התל אביביות (עוז, אל תגידי, 'עמ' 113).
3. אני? מכיתה א' לא ציירתי (עמליה ארגמן-ברנע, ידיעות אחרונות, 16 בדצמבר 1994, כותרת מאמר).
4. ואני יודע בדיוק מה אני מדבר, כי אני לאמא שלך התגעגעתי גם בחייה וגם במותיה (שלו, 'עמ' 60).

במשפטים אלו הייחוד הוא ייחוד ציון הגוף שבפועל (ראה גולדנברג, הפועל, 'עמ' 319: ההכרה במשפט שנושאו שם ונשואו פועל נוטה כבמשפט ייחוד מצד מבנהו משמעותה "שקיימנו את ציון הגוף שעם הפועל כנושא פורמלי גם אם ערכו האקספרסיבי של הייחוד נשחק"), משום שהנושא בכל אחד מהם מבודד: הבידוד מושג בהם באמצעות סדר המילים במשפט, כאשר תיאור או מושא חוצצים בין כינוי הגוף ובין הפועל של משפט הנשוא. במשפט 1 פסוקית תיאור משועבדת; במשפט 2 המילה הן מוסיפה לבידוד; במשפט 3 ייתכן שהשאלה והקדמת התיאור יוצרות בידוד ובמשפט 4 הבידוד נוצר על ידי חציצה של המושא בין הנושא לפועל. מידת האקספרסיביות המושגת מתוך הדגשת הנושא במשפטים אלו מובהקת, כאשר הם מביעים רגשות; יש לשים לב שנושא המשפטים הוא כינוי הגוף הראשון, שהשימוש בו בוודאי מעיד על רגש חזק.

2.3.5 דרגת הייחוד הנמוכה ביותר היא במשפטים שאין בהם חזרה מורפולוגית על הנושא, ורק בידודו, כלומר הצבתו בראש המשפט, קובע את מעמדו כמשפט ייחוד. מצאתי שני משפטים כאלה אצל עוז - ראה § 2.1, משפטים 4 ו-5. אילו היה משפט 4 נכתב "בלימודי קודש...", היה ניתוחו כמשפט פשוט שמתחיל במושא. הצבת הצירוף הלימודי קודש בראש המשפט משמעותה הדגשה ובידוד, ועל כן יש לנתח את המשפט כמשפט ייחוד מטיפוס שאיננו מצוי בדרך כלל, ואין להתפלל שהוא מייצג לשון דיבור נמוכה. וכן כאשר למשפט 5: היעדרה של מילת היחס עם לפני שישים אחוז (היינו מצפים לבארך עם שישים אחוז... אני די מסכים...) הוא שקובע את מעמד הצירוף באקסטרפוזיציה. המשפט חוסין הפנה דבריו [...] והבהיר בצורה

הפועל, 'עמ' 338; הנ"ל, השפות השמיות, 'עמ' 105), הצבת הכינוי כנושא לפני שם התואר הראשון, המשמש נשוא במשפט הנשוא המורכב, נראית מחויבת, אבל אין היא מחויבת לפני שם התואר השני.

תקיפה כי "כל יד אשר תונף בזדון נגד ארץ מאוחדת ונאבקה זו, נקטע אותה. כל עין אשר תביט אלינו במבט של שנאה, ננקר" (ססר, עמ' 94) מלמד כי ההבדל בין משפט ייחוד ובין משפט שאינו מוגדר כך הוא הבדל דק: במשפט הראשון יש כינוי במעמד של מושא המוסב אל הצירוף שבראש המשפט, והוא עושה אותו למשפט ייחוד מובהק, ואילו במשפט השני רק היעדר כינוי מוסב מונע את הפיכתו למשפט ייחוד. הצבת המושא בראש המשפט יכולה להפוך אותו לנושא האקסטרפוזיטיבי - ולגרום לשינוי מבנהו - על ידי הוספת כינוי מוסב בלבד, בייחוד מפני שכינוי מוסב מושאי השמטתו רווחת.

3. אקסטרפוזיציה קדמית

3.1 חלק הייחוד שם וכינוי הגוף המוסב אליו הוא נושא של משפט הנושא רוב המשפטים שחלק הייחוד שלהם שם והכינוי המוסב אליו במשפט הנושא הוא כינוי גוף או כינוי רמז - משפטי הנושא שלהם שמניים ותוכנם הצהרות, הכרזות או תיאורים עובדיים. תפוצתם רחבה מאוד בכל סגנונות הלשון הכתובה והמדוברת. השימוש השגור בכינוי הגוף ככינוי מוסב נושאי מצוי גם במשפטי משוואה וגם לפני נשוא שם תואר או צירוף יחס. במשפטים שהנושא שלהם שם תואר או צירוף יחס בדרך כלל יופיע כינוי הגוף הוא ולא כינוי הרמז זה, וכך גם כאשר הזיהוי ברור ומוגדר. בדרך כלל זה במשפטי משוואה הוא כינוי אנפורי המתייחס למצב כללי - ולא מסוים - והוא משמש גם להבעת הניטרליות. רבים מהמשפטים במבנה זה הערך האקספרסיבי שלהם נשחק ואין הם מורגשים עוד כמשפטי ייחוד בכל הנוגע לרגשיות המסר שלהם. המשפטים שלהלן בכל זאת ראוי להחשיבם משפטי ייחוד. (ראה גם לעיל.) דוגמאות:

א. כינוי גוף

1. מצב שבו, עקב מחסור במורים מתאימים - בדומה למצב הכלליים - חברה מוסרת את בניה ובנותיה בקבלנות למי שמוכן לעסוק בכך, אפילו אם כוונותיו סותרות את האמונות והדעות של חברה - הוא מצב לא תקין (הארץ, 12 באוגוסט 1994, ציטוט מדו"ח שנהר על החינוך).
2. ההשתלחות של ראש הממשלה במערכת המשפט - במידה שהיא קיימת - היא מסוכנת (שולמית אלוני בטלויזיה, 7 בדצמבר 1994).
3. § 2.2.2א, המשפט שבסוגריים.

במשפטים שהובאו לעיל, שהמסר שלהם הצהרתי כללי, השימוש בכינוי לפני שם עצם ולפני שם תואר עושה את נושא המשפט לאקסטרפוזיטיבי; במשפט 1 אפשר אולי לראות שהוא אוגר, בשל שחיקת כוח המבע במקרה של השמטת הכינוי, גם בגלל העובדה שאותה המילה, מצב (מצב שבו [...]) אפילו אם [...] הוא מצב לא תקין), באה משני צדי המשוואה. בעניין זה ההרחבה, כנראה, קובעת הבדל: במשפט

בלא הרחבה המבנה הצפוי הוא המצב לא תקין; כאשר המבנה מורחב יופיע הכינוי: (ה)מצב אשר... הוא מצב לא תקין; כאשר ההרחבה מצומצמת הכינוי אפשרי אך איננו מחויב: מצב זה (הוא) לא תקין.

4. "אתה אמנן פירברג," אמר לבסוף בחיך, קולו היה קצת גבוה במפתיע, והיה לו מבטא של עולה חדש מרומניה: "אבל בבית, אדון אבא שלך, הוא קורא אותך - נונן" (גרסמן, עמ' 41).
5. §2.2.2ב, המשפט שבסוגריים.

במשפט 5 הפסוק המוסגר אם יהיה כסף יצר את בידור הנושא ולכן נדרשת הצבת כינוי הגוף אחריו.

ב. כינוי רמז

1. ואתה באיוולתך חושב שכוח - זה בשביל להרביץ (עוז, קופסה, עמ' 48).
2. 'שווייץ'! שוב 'שווייץ'! זה מרגיז אתכם, נכון? (אפרים קישון ברדיו, 14 באוקטובר 1994, מצוטט בהארץ, 29 בדצמבר 1994).

במשפט 1 אפשר להמיר את זה בהוא, ואילו במשפט 2 אין המרה זו אפשרית: 'שווייץ'! שוב 'שווייץ'! הוא מרגיז אתכם, נכון? הוא משפט בלתי אפשרי בעברית חדשה אם הוא מוסב אל שווייץ, שכן כינוי הרמז זה הוא אשר מציין בעברית החדשה את הניטרליות ואת ההתייחסות למשהו שלא הוגדר דיו (הרי המרגיז הוא שהדובר בשווייץ רוב זמנו או מתגורר שם דרך קבע ולא הארץ עצמה).

ג. כינוי רמז (כנשואו של משפט הנשוא) + כינוי גוף (ככינוי המוסב)

3. כאזרח, קצת התאכזבתי מעבודות שאלופים לשעבר בוחרים לעצמם [...] פוליטיקה, ייצוג דיפלומטי, ארגונים יהודיים - אלה הם תחומי העבודה שהולמים אלופים לשעבר ("תגובות", הארץ, 12 באוגוסט 1994).
4. השותפות העוינת במשולש הירדני-ישראלי-פלסטיני והסיכויים להתיר את פקעת הקשר הגורדי שלה - זהו, לאמיתו של דבר מרכז כוונתו של מחבר ספר זה (מלמן, סוף המבוא).

במשפטים 3 ו-4 מופיעים כינוי הרמז וכינוי הגוף גם יחד: אלה + כינוי הגוף הם וזה + הוא. הופעת הכינוי הרימוז כמילה הראשונה במשפט הנשוא היא דווקא המלמדת שהאיבר המוטעם - הנשואי - הוא אותו הכינוי הרימוז, ואילו כינוי הגוף הוא למעשה הכינוי המוסב. כלומר, תחומי העבודה הם אלה ולא אחרים, מרכז הכוונה הוא זה ולא אחר. הכינוי המורכב זהו איננו מעיד אפוא דווקא על מיזוג של שני הכינויים לכינוי אחד. מבנים כאלה מצויים בלשון חכמים³⁷.

37. דוגמאות ראה אצל בנרדי, עמ' 741.

3.2 חלק הייחוד שם וכינוי הרמז המוסב אליו נשוא

משפטים אלו בנויים בתבנית נושא - נשוא, וכינוי רמז משמש נשואו של משפט הנשוא וגם רומז לנושא האקסטרפוזיטיבי וכן לנושאו של משפט הנשוא.

1. **התקוות חווים** - זה היה התהליך, שמרבית החיילים ששירתו בשטחים עברו בחודשים אלה (שיף-יערי, עמ' 150).

2. **קפה עם גלידה מוקי**, זה מה שאני רוצה עכשיו (עוז, אל תגדי, עמ' 106).

3. וכרגע, **שיחות על מס הכנסה ופקידי עירייה**, זה בדיוק מה שהיינו צריכים (לינור, עמ' 46).

4. דיאט קוקה קולה זה מרענן (זה מודגש במקור. רישום על הנייר המודבק על בקבוק המשקה, ינואר 1995).

במשפט 4 הדגשת זה עושה אותו לנשוא; יש דבר מה מרענן, ואותו הדבר המרענן הוא זה³⁸.

3.3 חלק הייחוד שם והחזרה במשפט הנשוא באמצעות שם (אותו שם או שם אחר) במעמד נושא או מושא

הייצוג ה"טהור" ביותר לחלק הייחוד במשפט הנשוא הוא בחזרה טאוטולוגית על אותו שם עצמו או בשימוש בשם עצם אחר ולא בכינוי מוסב ככינוי הפרונומינלי של הנושא השמני, מפני שהשם הוא מסמן ספציפי יותר מכינוי הגוף³⁹.

1. דרך אגב, **הסומו הזה**, אפשר היה לחשוב שאשתך המסחררת, אחרי שבדקה אישית כל גבר חמישי בירושלים, בחרה לה בסוף את **גרגורי פק**, והנה מתגלה שאדון סומו מתחיל (במו כולנו) על הרצפה אבל נפסק פתאום כעבור מטר ששים בערך (עוז, קופסה, עמ' 24).

השימוש בשם כמייצג הנושא האקסטרפוזיטיבי במשפט זה נועד להדגשה, לניגוד ולהבעת אירוניה. השם גרגורי פק הוא המייצג את הסומו הזה; רק שם של מישוהו השונה שוני רב מאותו סומו יכול להביע את הבזו והאירוניה שהכותב מבקש להביע. לכן לא היה מקום לבטא את הנושא האקסטרפוזיטיבי בכינוי מוסב כלשהו אלא באמצעות שם אחר מתאים.

2. הבן שלך **בועז**. כידוע לך מתוך מכתבי אמו, כבר כמה פעמים קרה שהבחור ירד קצת מהמסילה (עוז, קופסה, עמ' 53).

3. **והילד** - איך הצלחת להביא את הילד, פליקס? (גרוסמן, עמ' 163).

38. על ההבחנה בין פרדיקט נומינלי ובין פרדיקט כינוי ראה גולדנברג, המשפט הסורי, עמ' 106-104.

39. ראה לעיל, הע' 22.

החזרה באמצעות שם שאיננו חלק הייחוד במשפט 2 והחזרה הטאטולוגית במשפט 3 במקום ייצוגו של חלק הייחוד בכל אחד ממשפטים אלו בכינוי - אפשר שנועדו להדגשה ואפשר שלא. בהיעדר סימני אינטונציה להבהרת החלק המוטעם במשפט הכתוב קשה לדעת למה כיוון הכותב. מכל מקום החזרה באמצעות שם ולא דווקא באמצעות כינוי איננה הדרך השגורה לייצוגו של חלק הייחוד במשפט הנשוא.

4. **השחקנים**, אלכס, **השחקנים הם** אלה שעוברים את החוויה ומעבירים אותה אל הקהל (אלכס אנסקי, ידיעות אחרונות, 16 בדצמבר 1994, ציטוט מדבריו של במאי בריטי).

במשפט הזה ההדגשה משולשת: הנושא האקסטרפוזיטיבי מופיע פעמיים, באקסטרפוזיציה כפולה; כינוי הגוף המוסב אליו הם הוא נשוא הממוקד של משפט הנשוא; החזרה על המילה שחקנים, מבנהו המבוקע של המשפט והופעת שני כינויים, כינוי גוף וכינוי רמז, משרתים את רצון ההדגשה של הדובר ואת הבעת רגשותיו במידה המרבית.

3.4 חלק הייחוד שם והכינוי המוסב אליו במשפט הנשוא במעמד מושא (או תיאור) המשפטים שחלק הייחוד בהם הוא שם והכינוי המוסב במשפט הנשוא במעמד מושא (כינוי מוסב במעמד אדורביאלי נדיר) הם רוב משפטי הייחוד שנקרו לפניי, ועניינם תיאורים והכרזות. דוגמאות:

1. זה בסדר, פליקס? הילד? מותר לך לקחת אותו ככה? (גרוסמן, עמ' 163).
2. אבל אהבה, שתדע לך, שינפלד, צריך לפרוט אותה לגרושים, לא לחשוב כל כך גדול (שלו, עמ' 307).
3. עובדה היא שהיה מבחן אחד ואותו מבחן הם עמדו בו (שולמית אלוני בטלוויזיה, 7 בנובמבר 1994).
4. את התפריט אני הרכבתי אותו (מרויין בטלוויזיה, 24 באוקטובר 1994).

במשפטים לעיל הכינוי המוסב לנושא הוא מושא. כאשר משפט הנשוא מורכב הכינוי המוסב יכול להיות רחוק מהנושא ואין לכך השפעה על עצם הופעתו במשפט הנשוא. גם כאשר לפני חלק הייחוד מופיעה מילת יחס יש לראות בחלק הייחוד את הנושא אשר הסבתו לא נשלמה, ורק טבעי שמשפטים אלו רגילים בלשון הדיבור. רק במשפט בואי ניפגש בקפולטקי, ברמת השרון, איפה שנפגשנו עם בבי. קפולטקי? יהיו שם המון אנשים (לינור, עמ' 285) אפשר לראות בחלק הייחוד תיאור של ממש (שנשמטה ממנו מילת היחס שמציינת אותו כתיאור במשפט שקודם למשפט הייחוד ועל כן הסבתו שלמה), משום שייצוגו במשפט הנשוא הוא בתיאור אחר. כנראה, לא מקרה הוא שכמעט לא נקרו בטקסטים שבדקתי משפטים שחלק הייחוד שלהם תיאור והכינוי המוסב אליו גם הוא תיאור, שכן התיאור נאמר על הפרדיקציה ועל משהו נוסף מן המשפט, והוא יכול גם לשמש נשוא במשפטים כמו

הספר על השולחן וכיו"ב. על כן מיסודו הוא חלק נשואי. לעומת זאת משפט ייחוד מדגיש את תפקידו של הנושא שמעמדו שמני, ועל כן סביר שחלק שהוא נשואי מטבעו בדרך כלל לא יופיע במעמד זה⁴⁰.

3.4.1 מבני קיום וקניין

יש/אין + משלים מביעים את הקיום והקניין בעברית⁴¹ במבנים: יש X (יש אלוהים); יש + משלים X (יש בבקבוק מים) או משלים + יש X (בבקבוק יש מים) או יש X + משלים (יש מים בבקבוק).

מבנה אחר המציין את הקיום והקניין בעברית הוא X יש + משלים Y, שהוא מבנה ייחוד (הבקבוק, יש בו מים); המשלים ב-/ל- עם הכינוי החבור לו יהיה הכינוי המוסב לנושא האקסטרפוזיטיבי. דוגמאות:

1. הענקת מעמד רשמי מועדף לירדן בהר הבית, קודש הקודשים של עם ישראל, יש בה הרבה טעמים לפגם אם לא דואגים במקביל גם לעניין היהודי בהר הבית, שאינו עניין רק לשומרי מצוות (נדב שרגאי, הארץ, 1 באוגוסט 1994).
2. חברה תעשייתית ישראלית המבקשת להתמודד בשוקי העולם אין לה בחירה אחרת אלא לקנות לעצמה מעמד של "יצרן מקומי" בשווקים אלה (אפרים ריינר, הארץ, 23 בנובמבר 1994).
3. ואילו אני יש לי מידה של סיפוק חלקי (עוז, קופסה, עמ' 161).
4. כי אנשה בהריון יש לה שגעונות וצריך להתחשב (שלו, עמ' 289).

3.5 חלק הייחוד כינוי גוף המיוצג במשפט הנשוא באותו כינוי, פרוד או טמון בפועל, במעמד נושא

לא הכול סבורים שמשפט כמו אני? מכיתה א' לא ציירתי הוא משפט ייחוד⁴², ואולם הצבת כינוי הגוף בראש המשפט במצבים מסוימים מבודדת אותו ומדגישה

40. לעניין זה נדרשה אורה שורצולד; היא מצינת ש"בתיאורי פועל בולטות התופעות הבאות: במילות יחס אחדות כמו 'ב', 'על', 'לפני', 'אחרי' המשמשות כמתארי מקום במשפט הייחוד, הכינוי המוסב יהיה הכינוי החבור אליהן, בין אם חלק הייחוד הוא בעל תכונת 'חי' ובין אם איננו; במילות יחס אחרות כמו 'אל', 'מן' המשמשות כמתארי מקום הכינוי המוסב יהיה 'שם' כאשר חלק הייחוד הוא חסר תכונת 'חי' [...] ככל מקרה, נדיר ייחוד תיאורי הפועל שאינם תיאורי מקום ושאינם בעלי תכונת 'חי' (שורצולד, עמ' 335). בין הדוגמאות שהביאה: המיטה דן התחבא תחתיה; המגירה דן שם בה את הדפים; ירושלים הוא נסע לשם; הלילה ההוא ישבנו אז/בו עד שעה מאוחרת. עוד משפטים ראה שם. מראה מקום למשפטים איננו מצוי, ובכל המשפטים שהביאה חלק הייחוד שם ומילת היחס המצינת את האדורביאליות נשמטה ממנו (לירושלים ולהלילה תוכן אדורביאלי).

41. ראה דיון במבנים אלו בעברית אצל רחן, עמ' 214; גלינרט, עמ' 178-181; בסורית - גולדנברג, המשפט הסורי, עמ' 117.

42. לדעת שורצולד, "בעברית המודרנית אין הדגשה מיוחדת מלווה את הכינוי הבא בראש המשפט, ולכן הם אינם נחשבים משפטי ייחוד [...] ייחוד של כינוי גוף יימצא רק במקרים

את הניגוד בין הנושא לתוכן הלקסמה הנשואית⁴³. כיוון שכינוי הגוף הראשון וכינוי הגוף השני הם שמות המציניים במפורש את המסומן המסוים שלהם, טבעי שיימצאו במעמד הנושא האקסטרפוזיטיבי. במשפט פועלי יש בכך ביטוי לייחוד ציון הגוף שבפועל. כל שם עצם במעמד נושא אקסטרפוזיטיבי - ייצוגו במשפט הנושא עשוי להיות בכינוי גוף נושאי המוסב אליו. כאשר חלק הייחוד עצמו כינוי גוף, ייצוגו במשפט הנושא עשוי להתבטא בחזרה על אותו הכינוי עצמו או בציון הגוף שבצורת הפועל הנוטה (שהוא נשואו של משפט הנושא). כינוי הגוף השלישי הוא איננו מסמן מלכתחילה מישוהו מוגדר (כל אחד הוא בעצם "הוא" ביחס ל"אני" ול"אתה"), ולכן הוא רווח בכינוי מוסב אל הנושא במשפטים שמציניים תוכן כללי של הצהרות, הכרזות, תיאורים וכיו"ב. משפטי ייחוד עם כינוי הגוף הראשון והשני הן כנושא האקסטרפוזיטיבי הן כייצוגו במשפט הנושא מאופיינים יותר בהבעת רגשות, ולפיכך יש מהם בעלי מסר של טרזניה, התרסה, התנצלות, עלבון וכיו"ב. מכל מקום, החזרה על הכינוי מדגישה את הנושא. דוגמאות:

1. היא גבוהה ממני, ויפה, ואני מי אני בכלל? (עוז, קופסה, עמ' 192).
- משפט זה הוא משפט שאלה שמני אשר תוכנו אפולוגטי ומביע תסכול, והחזרה בו על כינוי הגוף מתבקשת בגלל מבנהו, באשר כינוי השאלה מי מחייב כינוי גוף שאליו השאלה מוסבת.
2. §3.3.4, משפט 3.
3. ולגדול - זאת לא המלה הנכונה במקרה שלך, כי אתה יותר טוב לך שהיית מפסיק כבר לגדול כמו איזה מלפפון ומתחיל במקום זה להתבגר קצת (עוז, קופסה, עמ' 46).
4. אנחנו אם המגמה תהיה להביא עוד ועוד תאילנדים אנחנו נישאר בלי חיות (מרויין בטלוויזיה, 14 בנובמבר 1994).
- במשפט 3 משפט הנושא מורכב. הכינוי - הנושא - מיוצג גם במשפט העיקרי, בכינוי מוסב, וגם בפסוקית הנושא; ייצוג הכינוי בפסוקית הנושא הוא בכינוי החבור לפועל, וכיוון שהמשפט מורכב, אין אפשרות לנתחו אלא כמשפט ייחוד.

הבאים: (א) הכינוי שונה מן הנושא של המשפט [...] (עמ' 332). להוכחת דבריה היא מביאה את המשפטים האלה: היא זן אהב אותה מאד; הוא זן ישב עליו (על אביו) (בלי ציון מקור); אני המשפחה שלי עלתה ארצה ממרוקו ומתורכיה [...] אני כואב לי כשאומרים... (בציון שהמשפטים הם ממערב, 27 בנובמבר 1974). כמה מהמשפטים שאספתי מלמדים שלמעשה, המצב שונה.

43. ראה גולדנברג, הפועל: "אם נכיר בכך שרכיבי הקומפלקס הפועלי (ולא הפועל המורכב מהם) הם בעלי המעמד במבנים ובגלגולים התחביריים, כי אז היכרנו בכך שהקשרים התחביריים חוצים תמיד את הגבולות המורפולוגיים בכל התבניות שיש בהן פועל נוטה [...] (עמ' 324) ולכן "ייחוד הגוף שבפועל וייחוד התוכן הלקסיקלי של הפועל נבדלים זה מזה" (עמ' 328).

5. "את", עוד נפנוף אצבע, "את, חשבתי שאת חברה שלי" (לינור, עמ' 163).

במשפט זה משפט הנשוא מורכב, והחזרה על הנשוא (שמופיע פעמיים!) היא בפסוקית המושא השמנית. מבנה המשפט (נשוא שם עצם) מחייב את הופעת הכינוי בפסוקית המושא לקיום הפרדיקציה.

3.6 חלק הייחוד שם או כינוי והכינוי המוסב אליו במשפט הנשוא לוואי משפט ייחוד שהנשוא האקסטרפוזיטיבי שלו שם או כינוי והכינוי המוסב אליו במשפט הנשוא הוא במעמד של לוואי, חבר או פרוד, שכיח למדי. בדרך כלל הכינוי הוא כינוי הקניין המתאים בגוף לחלק הייחוד, אך אפשר גם שהכינוי המוסב אל הנשוא יהיה כינוי הרמז⁴⁴ (ראה משפט 2). ההסבה התחבירית שקופה כשהנשוא האקסטרפוזיטיבי הוא שם עצם והכינוי המוסב איננו כינוי רמז אלא לוואי חבר; "שתילת" הנשוא האקסטרפוזיטיבי כלואו של הנשוא של משפט הנשוא משנה את מבנהו של משפט הייחוד למשפט שהוסב ממנו. למשל, אדם שעבר שלוש מלחמות וקיבל פרופיל 21 בגלל משבר זמני או נסיבות משפחתיות, ונשלל ממנו רשיון הנהיגה – מצבו, כך נדמה לי, קשה משלהם הוסב מן מצבו של אדם שעבר שלוש מלחמות וקיבל פרופיל 21 בגלל משבר זמני או נסיבות משפחתיות, ונשלל ממנו רשיון הנהיגה, קשה משלהם. שונה המצב כאשר הנשוא האקסטרפוזיטיבי הוא כינוי גוף – כאן השמטת הכינוי היא ההסבה: ואני בלי תלונה מצדו הידים שלי קשורות < בלי תלונה מצדו הידים שלי קשורות; הם תפקידם לקנות כרטיסים < תפקידם לקנות כרטיסים; אני לא עלה על דעתי < לא עלה על דעתי וכיו"ב. משמעות הדבר היא שמשפט שאחד מאיבריו שם עצם + כינוי קניין אפשר להסב אותו למשפט ייחוד על ידי ייצוג פרונומינלי של כינוי הקניין בראש המשפט. דוגמאות:

1. מישל [...] נראה לי שבור לגמרי ואפילו די מיואש. ואני בלי תלונה מצדו הידים שלי קשורות (עוז, קופסה, עמ' 183).
  2. אברהם אמר, מהורהר, האיגוף בדרך הרומאית, הקרדיט על ההברקה הזאת מגיע בכל זאת לפיני פינקל (עוז, אל תגידי, עמ' 171).
  3. בלגיה, אה כן, לפני חודשיים קברתי את המלך שלכם (עוז וייצמן ברדיו, 14 במאי 1994, מצוטט בהארץ, 29 בדצמבר 1994).
- על חוסר ההתאם במשפט זה ראה להלן.

44. אורנן מעיר כי "יש שהכינוי המוסב אל חלק הייחוד איננו יכול להיות כינוי גוף אלא מילת רמז כגון: [...] 'מה ששונאי ציון טענו בכל השנים - כי מנהיגיהם של ציוני הגולה מודרכים על ידי ממשלת ישראל - ממשלת ישראל עצמה סיפקה לכך עתה הוכחה חותכת (מערכת הארץ, 12.3.67, עמ' 2) " (עמ' 105). בדוגמה זו הכינוי המוסב שהוא מילת רמז איננו במעמד לוואי אלא במעמד מושאי.

4. **ירושלים** כולה מיתולוגיה (אריה כספי, הארץ, 12 באוגוסט 1994).
  5. **הם**, תפקידם לקנות כרטיסים ולהנות מהמשחק שלנו, והתפקיד שלי לדאוג לצד המקצועי (ג'ורא שפיגל, ציטוט בהארץ, 9 באוגוסט 1994).
  - 3.6.1 כינוי מוסב שהוא לוואי מופיע במשפטי ייחוד שמניים הדומים למשפטי משוואה. בתבנית זו משמשות מילים מקבוצת הבחירה הסמנטית של "פירוש" כנושאו של משפט הנושא. תוכנן הלקסיקלי של המילים האלה נשחק במידת מה והיסוד החשוב בהן הוא הכינוי המוסב הלוואי; לכן אפשר להמירן בכינוי גוף או בכינוי רמז בלי שלמעשה ישתנה תוכן המשפט. דוגמאות:
    1. התמורות המדיניות העוברת עלינו הן ההיפך הגמור מהיסודות האידיאולוגיים של מאמיני ארץ ישראל השלמה. **ויתור** על נאמנות זאת **משמעותו** סופה של תנועת החרות (רן כסלו, הארץ, 2 באוגוסט 1994).
    2. **הסגרת** הר הבית לידי שליט זר, **פירושו**, הפקרת קודש הקודשים של האומה לידי נוכרים, שלא תהיה עליה כפרה לעולם (נרב שרגאי, הארץ, 2 באוגוסט 1994, ציטוט מדברי הרב גורן).
    3. **לקנות** בנק אין **פירושו** לנהל אותו (מרואיין בטלוויזיה, 29 בנובמבר 1994). במבנה זה אפשר למצוא גם מילים שמציירות יסוד של זמן או מידה כלשהי כנושא של משפט הנושא. דוגמאות:
      1. **התגבשותה** של אופוזיציה זו בתוך הממסד, **ראשיתה** ביוני 1966, לאחר נאומו [...] (ססר, עמ' 109).
      2. **"האימפריאליזם החדש"** לעומת זאת, **הורתו** במדינות הלאום המגובשות והוותיקות של מערב אירופה ותכליתו לא היתה לשחרר מיעוט נדכא, כי אם להשיג בסיסים [...] (סיוון, עמ' 203).
      3. וגם **ההצלחה**, מוסיפים המפוכחים בהם, **סופה** בהתנצלות (אפרים ריינר, הארץ, 23 בנובמבר 1994).
      4. **ארועים** אחרים [...] **עלותם** גבוהה הרבה יותר והם אינם נותנים מענה [...] ("תגובות", הארץ, 12 באוגוסט 1994).
      5. **שטח פלסטין רובו** מישור ואין בו כמעט הרים (סיוון, עמ' 174).
- נראה שמשפטים מעין אלו אופייניים ללשון הכתיבה העיונית וללשון העיתונות.
- 3.7 חלק הייחוד פסוקית מועצמת
- במשפטים שלהלן, שהמסר שלהם הצהרתי, הפסוקיות השמניות בתפקיד נושא אקסטרפוזיטיבי הן בתבנית כינוי קורלטיבי + ש' + משפט לוואי שנשואו תואר בצורת בינוני (גזור פועל) או פועל (אפשר גם להניח פסוקיות שמניות שנשוא משפט הלוואי שלהן שם עצם מותאר). פסוקית הפותחת בכינוי מי מתייחסת לאדם בלי

הבחנה של מין: מי שרופה להתגעגע; מי שכל כך נזהרת מגברים. לצירוף מי ש' + משפט לוואי שנשואו פועל (בינוני) מקביל משפט שנשואו בינוני במעמד שמני; ואכן, לצד המשפט מי שמבקש להשיג שלום [...] מוטל עליו לקבוע את תנאי היסוד (שם, עמ' 334) מופיע באותו הספר המבקש לדעת מה מתרחש באמת אצל הפלסטינים בשטחים חלילה לו אפוא לסמוך על המידע, העובר דרך המסגרת של המנהיגות הישראלית (שם, עמ' 42). הכינוי המוסב אל הפסוקית המופיע במשפט הנשוא יכול להיות מוסב אל הגוף הטמון בפועל (או בשם התואר) שבפסוקית או אל איבר אחר בה. דוגמאות:

1. מי שכל כך נזהרת מגברים, הגיוני שמישהו יחליט להתחשבן איתה ולשלוח אותה לזרועות הזכר הבלתי דאוי ביותר שבנמצא (לינור, עמ' 182).
2. גרשון גלמן אמר אתמול בעניין מכירת הקבוצה: "מי שיקבל עליו את הניהול, תהיה לו את הזכות המלאה למנות צוות אימון חדש" (הארץ, 9 באוגוסט 1994).
3. גם מי שניגש בראשית דרכו לעסוק בענייני רוחה וסעד לקהילה ובגאולת נשמות תועות, גזרה היא, שבמוקדם או במאוחר ינקוט עמדה נחרצת בענייני השעה (שיף-יערי, עמ' 225).
4. מי שאבא ואמא שלו כבר מתו, ואשה אין לו וילדים אף פעם לא יהיו לו, הוא לא צריך שם משפחה (שלו, עמ' 267).

פסוקית אשר המבנה שלה הוא מה + ש' + משפט לוואי מכוונת לעניין כללי ואין בה התאם במין ובמספר לכינוי הקורלטיבי (ומה שנוגע לשכל שלי...; מה שלא יהיו המטאפורות...). הכינוי המוסב במשפט הנשוא מוסב אל אחד האיברים בפסוקית: אל הלוואי, אל המושא או אל הנושא. דוגמאות:

1. ומה שנוגע לשכל שלי, הלא אתה כבר מזמן הסכמת עם עצמך סופית שאני מטומטמת לגמרי (עוז, קופסה, עמ' 11).
2. מה שנוגע אליך, אני את שלי עשיתי כמידת כוחי למען אמך ולמענך (עוז, קופסה, עמ' 161).
3. מה שלא יהיו המטאפורות שבהן הם משתמשים, הרי משותפת לכולן ההנחה שאם רק יגיעו [...] (סיון, עמ' 83).

אפשר להמיר את מה + ש' + הפועל או התואר בצירוף אשר ל': המשפט ומה שנוגע לשכל שלי, הלא אתה כבר מזמן הסכמת עם עצמך... שווה למשפט ו(ב)אשר לשכל שלי, הלא אתה כבר מזמן הסכמת עם עצמך...; המשפט מה שלא יהיו המטאפורות שבהן הם משתמשים... שווה למשפט (ב)אשר למטאפורות שבהן הם משתמשים... וכיו"ב. העובדה שאפשר להמיר את מה + ש' + הפועל בצירוף האדורביאלי הקפוא אשר ל' נובעת ממעמדו האקזוטיבי של מה.

3.8 חלק הייחוד שם מקום

יש שחלק הייחוד הוא שם מקום:

1. בואי ניפגש בקפולסקי, ברמת השרון, איפה שנפגשנו עם בבי. **קפולסקי?** יהיו שם המון אנשים (לינור, עמ' 285).
2. §3.6, משפט 3.
3. §3.1, משפט 2.

במשפט 1 חלק הייחוד מיוצג במשפט הנשוא בתיאור. במשפט 2 החזרה על הנשוא האקסטרפוזיטיבי - שאין בה ייצוג ישיר לחלק הייחוד ועל כן אין התאם בינה ובינו - באה לידי ביטוי בכינוי קניין (פרוד) במעמד לוואי. דינו של שם המקום כדין שם העצם, והעובדה שהוא מציין מקום דווקא איננה משנה את מעמדו השמני הבסיסי.

3.9 חלק הייחוד שאלה

כאשר שאלה איננה שאלת פרטים הפותחת במילת השאלה (כמו מתי ראיתם סרט לאחרונה?) אלא מתייחסת לעניין או לאדם שפרטים עליו יימסרו בעקבותיה (כמו דני? ראיתי אותו אתמול) היא מבודדת מעצם טבעה, ולכן סביר שיהיו משפטי ייחוד שהם משפטי שאלה, והשאלה היא הנשוא האקסטרפוזיטיבי; סימן השאלה מושם אחרי חלק הייחוד אך אפשר גם שיבוא בסופו של המשפט. מבנה כזה של משפט ייחוד תואם את השקפתו של בראפמן⁴⁵ על היווצרות אקסטרפוזיציה. דוגמאות:

1. §3.4, משפט 1.
2. תגיד, **הטל ספקטור** האוויל הזה, זה שהיית רצה אחריו עם מצלמה, יצא לך **ממנו** משהו בסוף? (לינור, עמ' 36).
3. §3.5, משפט 1.

4. עניינים של התאם במשפט הייחוד

בעיקרון יש התאם במין ובמספר בין חלק הייחוד לכינוי המוסב אליו. ואולם בשניים מן המשפטים שלהלן (1 ו-2) חלק הייחוד הוא צירוף של שם ולוואו, והכינוי המוסב מותאם אל אחד מיסודות הצירוף. בשניים אחרים, משפטים 3 ו-4 שמקורם בלשון הדיבור, אין התאם דקדוקי-פורמלי בין חלק הייחוד ובין הכינוי המוסב אליו בגלל הפנייה הישירה של הדובר אל הנוכחים, פנייה שהצריכה שימוש בכינוי הגוף השני והתאימה לנסיבות העניין:

1. האמת היא שאני מפקפק אם אחד **כמוך**, רשע מועד ונבל אשר דבר-בליעל יצוק **בו**, אם יש **עליך** בכלל איזה מורא שמים או אפילו מורא מצפון (עוז, קופסה, עמ' 185).

45. עמ' 182; ראה לעיל, §1.

2. היה לי ברור שמישהי כמוני, אין שום סיכוי שהגורל יטיל לסביבתה את הגבר שהיא היתה מעוניינת בו (לינור, עמ' 61).
3. אלה שאוהבים את מנציני, אני רוצה לספר לכם שמנציני היה [...] (הכנר יצחק פרלמן בהיכל התרבות, 29 בדצמבר 1994).
4. 3.6§, משפט 3.

5. אקסטרפוזיציה אחורית

כאמור לעיל, יספרסן דן הן באקסטרפוזיציה קדמית הן באקסטרפוזיציה אחורית וקבע שאקסטרפוזיציה אחורית היא מעין "after thought"⁴⁶. לעומתו, בלשנים שדנו במשפטי ייחוד בעברית עסקו בעיקר באקסטרפוזיציה קדמית גם בניתוחיהם וגם בעצם הגדרת התופעה (ראה אורנן⁴⁷ ושורצולד⁴⁸). מצאי המשפטים שביסוד המחקר הזה מלמד שמבנים מסוימים ראוי להתייחס אליהם כאל משפטי ייחוד בעלי חלק ייחוד אחורי.

אקסטרפוזיציה היא מקרה פרטי של אפוזיציה⁴⁹. במשפטים שיש בהם אקסטרפוזיציה קדמית אין צמידות בין היסודות המקבילים מבחינת מקומם במשפט, כלומר הכינוי המוסב לחלק הייחוד מופיע במשפט הנשוא רחוק ממנו, ואילו משפטים שיש בהם אקסטרפוזיציה אחורית דומים במבנה שלהם למשפטים שיש בהם תמורה, כלומר היסודות המקבילים שבהם עשויים להיות צמודים. עובדה זו עלולה לגרום לבעיה בהבחנה ביניהם⁵⁰, אולם אין הדמיון המבני הזה צריך לפגום בהבחנה במקום שהיא קיימת. במשפט "איך הם מעיזים, הערבים הללו?" שאלה רטורית זו נשמעה לרוב... (שיף-יערי, עמ' 141) הצירוף הערבים הללו הוא חלק ייחוד. אם נעביר את הצירוף אל ראש המשפט וייווצר המשפט הערבים הללו, איך הם מעיזים..., לא ישתנה תוכנו, ונדמה לי כי בלא עוררין יראו בו משפט ייחוד. הוא

46. ראה לעיל, הע' 7.
47. "הכל מכירים איפוא שמקורו של משפט הייחוד הוא במשפט אחר. משפט זה הוצאה אחת המילים והועמדה מחוצה לו, לפניו" (אורנן, עמ' 102; הפיזור במקור).
48. "במשך כל הדיון התעכבנו על ייחוד פרה-פוזיציונלי, ייחוד שבו השם בא בראש המשפט. מן הראוי לעסוק גם בייחוד [...] שם אחרי הכינוי, דוגמת 'היא היפהפיה הזאת טיפשה להפליא', 'מה הם עשו הילדים האלה?' ובמקורות 'יתהי עליו גם הוא רוח אלוהים' (שמואל א יט, כג) 'יהיו שניהם ערומים האדם ואשתו' (בראשית ב, כה) שאולי אין לטפל בהם כבמקרי תמורה, אלא כבמקרי ייחוד מאוחר" (שורצולד, עמ' 340).
49. השימוש במונח "אפוזיציה" כאן הוא במובנו הכללי, הקבלה של איבר כלשהו במשפט אל איבר אחר; המונח "תמורה" משמש כאן במשמעות מצומצמת של לוואי שהוא שם עצם, המתאר שם עצם אחר, ומעמדו התחבירי שווה לזה של המתואר והוא יכול לבוא תמורתו.
50. ראה ראה לעיל, הע' 7.

הדין למשפט זה האוכל? בורקס? (לינור, עמ' 117) ולמשפט אצלו זה בתוך הדם שלו, הבלשות! (גרוסמן, עמ' 78): המילים בורקס, הבלשות הן בבחינת "מחשבה שנייה", מעין קריאה; העברתה של כל אחת מהן לראש המשפט לא תשנה את תוכנו או את מבנהו אלא תעשה את עובדת היותו משפט ייחוד שקופה יותר.

במשפטים שיש בהם תמורה (שאיננה צמודה לנושא המשפט) הסבתה לנושא המשפט מחייבת שינוי מבני. למשל, במשפט כמו רבין לחץ את ידו של חוסין מלך ירדן התמורה צמודה למושא; הסבתה לנושא המשפט תחייב את שינוי מבנהו על ידי השמטת השם שהתמורה צמודה אליו, וכך ייווצר המשפט מלך ירדן. רבין לחץ את ידו, או על ידי הסבת השם והתמורה הצמודה אליו גם יחד לנושא המשפט: חוסין מלך ירדן. רבין לחץ את ידו. בכל מקרה סביר להניח שלא נמצא משפט כמו חוסין רבין לחץ את ידו של מלך ירדן. כאשר קשה לקבוע אם לפנינו ייחוד אחורי או תמורה, כגון במשפט והוא יהיה ברמזוה בעוד כמה ימים, וחשבתי – עכשיו זה הזמן בשביל שניפגש. אני ואמנון (גרוסמן, עמ' 164), ההבחנה יכולה להיעשות על ידי העתקת מה שנחשב תמורה או ייחוד אל ראש המשפט, ואם הצבתו שם איננה משנה את תוכן המשפט ומבנהו, יש לראות בו, לדעתי, חלק ייחוד אחורי: [...] אני ואמנון. עכשיו זה הזמן בשביל שניפגש הוא משפט ייחוד; השמת אני ואמנון בראש המשפט לא שינתה את מבנהו של המשפט שקדם לו. בין תמורה ובין ייחוד אחורי מבחינה אפוא דרגת הצמידות של האיבר שיכול להיחשב תמורה אל היסוד שהוא מקביל אליו במשפט. להלן עוד דוגמאות.

5.1 חלק הייחוד שם ובמשפט הנשוא מופיע כינוי מקדים במעמד נושא

1. זה עלה לי הרבה כסף, החלב והגט והמשפטים והכל (שלו, עמ' 183).
2. היא טיפוס. אאאא שלך, אמר מאיר (שלו, עמ' 284).

הכינוי המקדים הוא כינוי הגוף השלישי כאשר מדובר בבני אדם מוגדרים. כינוי הרמז זה ישמש כינוי מוקדם כאשר הנושא הוא עניין כללי, כאשר זה מופיע בנסיבות האלה בעברית חדשה.

5.2 חלק הייחוד שם ובמשפט הנשוא מופיע כינוי מקדים במעמד נושא

3. אני חושבת שזה מה שמחליש אותנו, הפיזור הנורא הזה (שולמית אלוני בטלוויזיה, 7 בדצמבר 1994).

במשפט זה הכינוי הרומז אל חלק הייחוד האחורי הוא נושא; הופעתו של חלק הייחוד האחורי כאן הכרחית, מפני שלולא הופיע, היה המסר זה מה שמחליש אותנו לא מובן, ורק הוספת הפיזור הנורא הזה היא שמבהירה אותו.

5.3 חלק הייחוד שם ומופיע שם במשפט הנשוא

4. ואני נגד זה שאתה שולט על הכסף ששייך לי ולאילנה הכסף מאמריקה ואתה כל הזמן קובע לי את החיים שלי (עוז, קופסה, עמ' 100).
- במשפט זה חלק הייחוד, שהוא שם, זהה לשם שמופיע במשפט הנשוא; הצבתו כך נועדה להדגיש את בעיית הכסף שכותב המכתב מוטרד ממנה.

5.4 חלק הייחוד פסוקית מועצמת והכינוי המקדים נושא

5. זה לא כל כך משנה לי שאשתך יודעת מההלוואה פשוט אני לא רוצה להסתבך ממנה (עוז, קופסה, עמ' 31-32).
6. זה נכון. מה שאומרים עליכם (מראיין בטלוויזיה, 14 בנובמבר 1994).
- למשפט הנשוא אין תוכן מסוים. הרי כל דבר יכול להיות "זה" שאינו נכון או "זה" שאינו משנה. לכן הוספת הנושא האקסטרפוזיטיבי בסוף המשפט מחויבת המציאות, כדי שיהיה לו תוכן ממשי. יש לשים לב שבכל המשפטים שיש בהם אקסטרפוזיציה אחורית הכינוי המקדים הוא כינוי הרמז חוץ מן המשפטים שהנושא האקסטרפוזיטיבי שלהם בני אדם מוגדרים, שבהם הכינוי המקדים הוא כינוי הגוף.

6. ייחוד הפועל

אקסטרפוזיציה של הפועל - אין לדון בה ככתופעה כללית, שכן, כפי שהוכיח גולדנברג, יש להבחין בין רכיבי של הפועל (ציון הגוף, הלקסמה הנשואית והנקסוס שביניהם) ובהתאמה לכך בין ייחוד הגוף הטמון בפועל ובין ייחוד תוכנו הלקסיקלי⁵¹. כאן אעסוק בייחוד התוכן הלקסיקלי של הפועל.

לעניין מקור טאוטולוגי בראש המשפט⁵², מבנה שגור למדי בשפות רבות, גולדנברג קובע שהצבת צורת המקור (או צורה פועלית מופשטת אחרת) שם עושה אותו ל"נושא ההגיוני" שלו כשהוא משולל זמן, מודליות, ציון גוף או ציון מספר. הוא מציין: "It is obvious, however, that a verb cannot be represented by a pronoun, and with no proverb (i.e. vicarious verb) available, tautological repetition is compulsory"⁵³. בייחוד התוכן הלקסיקלי של הפועל במבנה זה דן גם אורנן⁵⁴. הוא סבור ש"בדרך כלל בא 'ייחוד הפועל' כאשר הפועל משמש נושא

51. ראה גולדנברג, הפועל, עמ' 328-329.

52. ראה גולדנברג, מקור טאוטולוגי. שם דיון נרחב ודוגמאות משפות שמיות ומשפות אחרות.

53. שם, עמ' 67.

54. עמ' 113-114. אורנן מציין כי את עיקר הדברים שכתב על ייחוד הפועל שמע מפי פרופ' ח"י פולוצקי. על מבנים עם מקור טאוטולוגי ראה גם מישור.

למשפט-המשך, שתוכנו מתנגד למשפט הקודם או מסתייג ממנו". אורנן מציין שבמקרא משמש לצורך זה המקור ("והוריש לא הורישו", שופטים א, כח). מצד המעמד האקסטרפוזיטיבי של הפועל המשפטים שביסוד המחקר הזה הם משני סוגים: משפטים שהפועל בא בהם באקסטרפוזיציה קדמית ומשפטים שהפועל בא בהם באקסטרפוזיציה אחורית. אמנם בספרות שדנה בייחוד הפועל בעברית דנים בהופעת שם הפועל באקסטרפוזיציה קדמית, אבל המשפטים שלהלן מלמדים כי הייחוד האחורי מצוי גם בפועל. גם מצד החזרה וייצוג הפועל בגוף המשפט יש שני סוגי משפטים: משפטים שהחזרה בהם היא בפועל נוטה משורש הפועל שבאקסטרפוזיציה ומשפטים שהחזרה בהם בכינוי (כינוי רמו או כינוי גוף) המוסב אל שם הפועל האקסטרפוזיטיבי. בדרך כלל במשפטים שהחזרה בהם בכינוי ההסבה של הפועל לשם היא הסבה מלאה ומשתמשים בו כאילו היה שם עצם זכר יחיד (יציאי דופן משפט 2 כ־6.1.2§ ומשפט 1 כ־6.2§ בגלל התאמת כינוי הרמז לנשוא שהוא שם ממין נקבה). ברוב המשפטים שבהם הפועל באקסטרפוזיציה קדמית וייצוגו בגוף המשפט בצורת פועל מאותו השורש נשלל הפועל, וברור בעליל שהצבת שם הפועל בראש המשפט באה לצורך הדגשת הניגוד בין מה שהיה אפשר לעשות, עצם העניין, המובע בצורת שם הפועל (לגנוב = באשר ל[אפשרות של] גנבה), ובין הדבר שנעשה או לא נעשה, שהביטוי לו בצורת הפועל הנוטה במשפט (אני לא גנבתי; ראה לעיל, אורנן). במשפטים שהפועל בהם באקסטרפוזיציה אחורית בגוף המשפט יש כינוי מקדים, כמו בכל מופעי האקסטרפוזיציה האחורית (ראה לעיל, §5). במשפטים אלו הכינוי הוא כינוי הרמז, והצבתו שם טבעית מאחר שהוא מייצג עניין כללי. המשפטים - המייצגים בעיקר לשון מדוברת ברובד נמוך אך גם את לשון העיתונות והכתובה העיונית - בדרך כלל נושאים מסרים רגשיים מודגשים, בעיקר המשפטים ששם הפועל בא בהם באקסטרפוזיציה קדמית.

6.1 שם הפועל באקסטרפוזיציה קדמית

6.1.1 החזרה בגוף המשפט היא בפועל נוטה מאותו השורש

רוב הדוגמאות שהיו לפניי הן מספרו של שלו. השימוש במבנה הוא מאפיין סגנוני מובהק ללשון הדיבור של אחת הדמויות בספר; להלן אחדות:

1. לאכול אני אכלתי עשבים, ומים אני שתיתי מהנהר (שלו, עמ' 29).

משפט זה בנוי משני משפטים מקבילים במבנה אחד, והפועל הנוטה החוזר באיבר הראשון אינו שלול. לשם הפועל לאכול מקביל שם העצם מים; לכינוי הגוף מקביל כינוי גוף ולפועל הנוטה - פועל נוטה שתיתי, המאפיין את שם העצם מים. זו מידת ההקבלה המרבית שהיה אפשר להשיג כאשר המבנה המוקבל הוא מקור טאוטולוגי + פועל נוטה, אם אין משתמשים באותו מבנה עצמו.

2. **לקחת אני לא לוקח** מאף אחד **ולגנוב אני לא גונב**, אבל **לחמוד**, זיידה, אני **חומד**, **ולקנות אני מקנא** (שלו, עמ' 30).
3. **להזדיין את לא מזדיינת**, אבל **להציץ** במכתבים של אחרים זה בסדר מבחינתך (לינור, עמ' 51).

במשפט 3 שני משפטים מקבילים; הראשון יש בו מקור טאוטולוגי ופועל נוטה שלול; השני הוא מקבילו המנוגד, אשר נושאו שם פועל אבל בלא חזרה עליו בצורת פועל נוטה אלא בכינוי חוזר. וכך במקום אבל להציץ במכתבים של אחרים את מציצה יש לפנינו אבל להציץ במכתבים של אחרים זה בסדר מבחינתך. אפשר להניח שסיבת הדבר היא שהפועל במשפט השני אינו שלול ועל כן הועדף המבנה השמני.

6.1.2 החזרה בכינוי

1. § 3.6.1, משפט 3 (בסדרת המשפטים הראשונה).
2. נכון שכל עגונה, כל מסורבת גט, היא עולם ומלואו. אבל **להגיע** מכאן לטענה שיש אלפי עגונות ומסורבות גט – זו הגזמה פרועה (הארץ, 29 בנובמבר 1994, ציטוט מדברי הרב הראשי הספרדי).
3. היליד משתייך לגזע נחות [...] **לעשות** לו את הטוב, **כמוהו** כאילו נתת נזם באף חזיר. **לעשות** לו את הרע ולזכאו, **פירושו** ללמדו לקח – לאלפו להיות כנוע ומתורבת (סיוון, עמ' 201).
4. "יותר לשאול אותך משהו?" **"לשאול, זה לא עולה כסף"** (עוז, קופסה, עמ' 128).

בארבעת המשפטים שהובאו לעיל החזרה בכינוי המוסב לשם הפועל: במשפט 1 הכינוי המוסב הוא לוואי החבור למילה **פירוש** (ראה לעיל, § 3.6, דיון במבנה זה); במשפטים 2 ו-4 הכינוי המוסב הוא כינוי הרמז; במשפט 3 מבחינים בשני סוגים של חזרה: במשפט לעשות לו את הטוב כמוהו כאילו נתת... החזרה מיוחדת, כאשר המילה כמו עם הכינוי החבור אליה שווה לזה כמו. בחלקו השני של המשפט לעשות לו... פירושו ללמדו לקח... החזרה בכינוי מוסב שהוא לוואי.

6.2 אקסטרפוזיציה אחרית

1. אני מקווה שזה לא נחשב לגסות רוח, אבל אני חושב שזאת היתה החלטה מאד מתחשבת מצידי, **להתקלח קודם** (לינור, עמ' 99).
2. זה ממש לא בורטון לריב עם הדתיים, **להתנגד** לרבי, **להתנגד** להפצצות בלבנון, **לדאוג** לרווחת הפלשתינאים (א' שוחט, הארץ, 7 באוגוסט 1994).
3. "זה מתסכל לראות אותם נמלטים ככה", אמר אחד מחיילי המילואים (ידיעות אחרונות, 15 באוגוסט 1994).
4. זה כבר קרה לך בעבר, המשיכה, ככה, **להתמוטט** באמצע היום? (מנדלסון, עמ' 46).

כאשר הפועל באקסטרפוזיציה אחורית חל עליו הכלל שחל על איברי המשפט האחרים המופיעים במעמד זה: אפשר להעבירו לראש המשפט בלי שינוי במבנה המשפט (ראה דיון לעיל). המאפיין התחבירי הברור של מבנה זה הוא היעדר האפשרות שצורת פועל נוטה מאותו השורש תקדים את שם הפועל; נראה שבנסיבות האלה לעולם יופיע ככינוי מקדים כינוי הרמז. המשפטים מציינים שיש דבר לא מוגדר, ועל כן הוא "זה"; אותו דבר לא מוגדר נאמר עליו משהו שמציין פעולה. אחד ממצייני הפעולה הוא שם הפועל, אבל באותה מידה היה שם הפעולה יכול להופיע. למשל, במקום זה לא העסק שלך לתפוס רוצחים יכול היה להיות זה לא העסק שלך תפיסת רוצחים; במקום זה ממש לא בוחסון לריב עם הדתיים, להתנגד לרבי... אפשר היה לכתוב זה ממש לא בוחסון ריב עם הדתיים, התנגדות לרבי... (בסדר הפוך המשפט המוסב נשמע מקובל יותר). אבל במשפטים מסוג זה שנשואם כינוי המרת שם הפועל בשם פעולה איננה פשוטה, מפני שבעברית חדשה המבנה כינוי + שם פועל (שמעמדו נושא) מקובל יותר. נראה אפוא שכאשר העניין המודגש הוא פעולה, אם נשוא המשפט שם עצם, אפשר שהנשוא האקסטרפוזיטיבי יהיה שם פועל או שם פעולה, ואם נשוא המשפט כינוי, יהיה הנשוא האקסטרפוזיטיבי שם הפועל.

7. משפטים שמבנם אנלוגי למשפטי ייחוד

ב־2.1§ כללתי בין משפטי הייחוד גם משפטים הנעדרים ציון מורפולוגי לחלק הייחוד במשפט הנשוא, ר"ל אין בהם כינוי מוסב. הטעם שבכל זאת הבאתים עם משפטי הייחוד הוא שהחזרה בהם עולה מן ההקשר. נוסף על המשפטים האלה נקרו לפניי שלושה משפטים אחרים שאין בהם ביטוי מורפולוגי לחזרה וגם לא ברור אם ההקשר הכללי מביע אותה, אבל יש בהם דמיון למשפטי הייחוד נטולי הכינוי המוסב בעצם העברת חלק נשואי (מושא, תיאור או משלים פרדיקטיבי) לראש המשפט, העברה שיש בה בידוד מסוים, שניכר גם בסימני הפיסוק, ויסוד של הסבה כלשהי לנומינטיב. עצם הדבר שהעברת חלק נשואי לראש המשפט יש בה יסוד של שינוי מבני לנומינטיב עשוי להעיד על מקומו הטבעי של הנשוא בראש המשפט. אלה המשפטים:

1. בהמשך לשיחתנו הטלפונית מיום אתמול: אנחנו זקוקים בסך הכל לסכום של [...] (עוז, קופסה, עמ' 18).

משפט זה, שבראשו צירוף אדוורביאלי, דומה במבנהו למשפטים בתבנית (ב)אשר ל- (ראה לעיל, 2.3.1§), אבל אין כאן כינוי מוסב וגם החזרה איננה ברורה לחלוטין מן ההקשר ואין לדעת אם דובר בסכום שביקשו בשיחה מיום אתמול או שהשיחה נסבה על מצוקה כללית, והסכום לא נרמז בה.

2. אפשר ש"חמאס" לא יוכל למנוע מאש"ף - אם כך יחליט - להתקדם בכיוון של הסדרים, אך **להכביד ולשבש**, מובטח שיהא בידו (שיף-יערי, עמ' 245).

הצבתו של הצירוף **להכביד ולשבש** בראש המשפט ובידודו בפסיק יש בהם ההדגשה נומינטיבית של הביטוי. אמנם לכאורה אפשר להעתיק את הצירוף **להכביד ולשבש** (הוא המשלים הפרדיקטיבי של **יהא בידו** [=יוכל]) ממקומו ולהציבו בסוף המשפט בלי לשנות את משמעותו, אך נראה שהצבה כזאת תפחית את מידת ההדגשה של חשיבות היכולת **להכביד ולשבש**. למעשה אפשר להניח שמבנהו העמוק של המשפט הוא ...**להכביד ולשבש**, מובטח שיהא בידו **להכביד ולשבש**, אבל מפני שאי אפשר בעברית להשתמש בצורה פועלית "ממלאת מקום" גוררת העברת הצירוף לראש המשפט את מחיקתו מסופו כדי להימנע מכפילות והיא מניחה את הפועל האוגד בלא משלים צמוד. (בהסבה מלאה עם ייצוג שמני אפשר היה ליצור גם ...**להכביד ולשבש**, מובטח שזה יהא בידו. ראה לעיל על ייחוד הפועל).

3. **מושאים רבים וחשובים יותר לפולחן מעין זה**, היסטוריונים אלה יכולים למצוא בחוגי האינטלקטואלים, ובייחוד באותם חוגים [...] (סיון, עמ' 79).

במשפט זה הועבר המושא לראש המשפט, ורק היעדר ציון החזרה המורפולוגי, במקרה זה - **אותם**, מנע הסבה מלאה. הכינוי החסר במשפט הנשוא הוא המושא, שכאמור, השמטתו רווחת בעברית בת זמננו.

סיכום

משפט הייחוד הוא משפט מורכב שתבניתו הבסיסית שמנית. מבחינים בו בחלוקה ברורה בין הנושא ובין הנשוא, שהוא משפט העומד בפני עצמו ואין הוא משועבד לנושא. חלוקה זו מתבטאת בפרוזודיה בשפה המדוברת ובסימני הפיסוק בלשון הכתובה. מצד אחד ניכרים במשפט הייחוד מאפיינים תחביריים המבחינים בינו ובין משפטים מורכבים אחרים כמו בידוד הנושא, ייצוגו במשפט הנשוא - על פי רוב בכינוי המוסב אליו, אך לא דווקא תמיד - והיעדר שעבוד, ומן הצד האחר חלה שחיקה בכוח המבע של מבנים מסוימים שמעיקרם הם מבני ייחוד. הסבת משפט למשפט ייחוד כרוכה בשינוי מבנהו ובהצבת אחד מאיבריו לשמש נשוא אקסטרפוזיטיבי. כיוון שהפיכת איבר של משפט לנושא פירושה הצבתו במעמד שמני, נמצא שבדרך כלל ההסבה לנושא אקסטרפוזיטיבי חלה על איברי המשפט השמניים: הנושא, המושא, הלוואי. אמנם גם התיאור והפועל עשויים להיות מוסבים לנושא אקסטרפוזיטיבי של משפט, אך הסבה כזאת שכיחה פחות. ההסבה השגורה ביותר לנושא אקסטרפוזיטיבי היא הסבת המושא או הלוואי.

הבידוד והחזרה הם מאפייני המובהקים של משפט הייחוד, אך לא תמיד יש לחזרה ביטוי צורני-מבני במשפט הנשוא, ולעתים הוא הקשרי. כאשר היסוד החוזר

מורפולוגי, בדרך כלל הוא כינוי מוסב, אך אפשר גם שיהיה שם עצם. הכרה בעובדה זו פירושה הכרה בצורך לשנות את ההגדרה המקובלת למשפט הייחוד. התנאי ההכרחי ליצירת משפט ייחוד הוא הבידוד. הבידוד יש לו דרגות, החל בדרגת הבידוד הגבוהה ביותר המתאפיינת בצורך מיוחד ([ב]אשר ל-) וכלה בבידוד שמושג על ידי שינוי סדר המילים במשפט. במבנים שמניים מסוימים חלה שחיקה וניכרים בהם ניצני שימוש בכינוי הגוף הנושאי כאוגד. העובדה שמצד אחד יש למבנה הייחוד מאפיינים מיוחדים ומצד אחר חלה שחיקה בכוח הביטוי שלו אין בה סתירה, שכן תופעות כאלה אופייניות לעצם הלשון.

אי אפשר לדון בתופעה בלשון חיה מנקודת מבט סטטיסטית, ובכל זאת הרושם שלי הוא שאקסטרפוזיציה קדמית נפוצה יותר מאקסטרפוזיציה אחורית, הן בלשון הכתובה הן בלשון הדיבור; הוא הדין לשם כחלק הייחוד לעומת כינוי או שם פועל במעמד זה. תפוצתם של משפטי הייחוד איננה מוגבלת ללשון הכתובה או ללשון הדיבור, אך לדעתי, משפטי ייחוד שהכינוי המוסב בהם אינו כינוי נושאי שגורים פחות משהיה אפשר לשער. מבנים שנשחק בהם כוח המבע אין בתוכם מסר רגשי מיוחד, אך במשפטים שהאקספרסיביות שרירה וקיימת בהם בולטים הנושא המודגש ומסרים רגשיים מובהקים.

רשימת הקיצורים והחומר הנבדק

ספרות

- גרוסמן = דוד גרוסמן, יש ילדים זיג-זג, תל-אביב 1994
 לינור = עירית לינור, שתי שלגיות, תל-אביב 1993
 מגדלסון = טוביה מגדלסון, גבר גרוש, ירושלים (אין ציון שנה)
 עוז, אל תגידי = עמוס עוז, אל תגידי לילה, ירושלים 1994
 עוז, קופסה = עמוס עוז, קופסה שחורה, תל-אביב 1987
 שלו = מאיר שלו, כימים אחרים, תל-אביב 1994

ספרי עיון

- מלמן = יוסי מלמן (בסיועו של דניאל רביב), שותפות עוינת, הקשרים הסודיים בין ישראל לירדן, תל-אביב 1987
 סיוון = עמנואל סיוון, מיתוסים פוליטיים ערביים, תל-אביב 1988
 ססר = אשר ססר, בין ירדן לפלסטין, ביוגרפיה פוליטית של וצפי אל-תל, תל-אביב 1994
 שיף-יערי = זאב שיף ואהוד יערי, אינתיפאדה, ירושלים ותל-אביב 1990

עיתונות

הארץ וידיעות אחרונות מהתקופה אוגוסט 1994 - ינואר 1995

לשון הדיבור

לשון דיבור כפי שנמסרה בספרות הכתובה (הנזכרת לעיל) כאשר הדבר ברור מן ההקשר
דברי מראיינים ומרואיינים ברדיו ובטלוויזיה, משפטים שנאמרו בדיבור חופשי
בלבד
דיבור חופשי לפני קהל

ביבליוגרפיה

- אורנן = עוזי אורנן, "הייחוד, תורת הגלגולים ומשפט הייחוד", תחביר העברית החדשה, א - המשפט הפשוט, ירושלים תשכ"ט, עמ' 102-116
אזר, ייחוד מדומה = משה אזר, "משפטי ייחוד מדומים במשנה", לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 264-271
אזר, שטח ועומק = משה אזר, שטח ועומק בתחביר, חיפה תשל"ז
אזר, תחביר = משה אזר, תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה
בוסמן = Hadumod Bussmann, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, London & New York 1996
בלאו = יהושע בלאו, "ספר חדש על תחביר", לשוננו כב (תשי"ח), עמ' 67-77
בנדויד = אבא בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, ב, תל-אביב תשל"א
בראפמן = מאיר משה בראפמן, "מבעיות הסינטכסיס", תרביץ טו (תש"ד), עמ' 181-192
גולדנברג, המשפט הסורי = Gideon Goldenberg, "On Syriac Sentence Structure", M. Sokoloff (ed.), *Arameans Aramaic and the Aramaic Literary Tradition*, Ramat-Gan 1983, pp. 97-140 (= Gideon Goldenberg, *Studies in Semitic Linguistics*, Jerusalem [Forthcoming])
גולדנברג, הפועל = גדעון גולדנברג, "על תורת הפועל והפועל העברי", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 295-348
גולדנברג, השפות השמיות = גדעון גולדנברג, "השפות השמיות ומדע הלשון", יוסף גייגר (עורך), הרצאות ע"ש משה סטרוסטה (סדרה ראשונה), ירושלים תשנ"ד, עמ' 99-126
גולדנברג, מקור טאוטולוגי = Gideon Goldenberg, "Tautological Infinitive", *Israel Oriental Studies* 1 (1971), pp. 36-85 (= Gideon Goldenberg, *Studies in Semitic Linguistics*, Jerusalem [Forthcoming])

Gesenius' Hebrew Grammar, Edited and Enlarged by E. Kautzch, = גזניוס
Second English Edition, Revised in Accordance with the Twenty-
Eighth German Edition (1909) by A. E. Cowley

Lewis Glinert, *The Grammar of Modern Hebrew*, Cambridge = גלינרט
1989

S. R. Driver, "The Casus Pendens" (Appendix V), *A Treatise on* = דרייור
the Use of the Tenses in Hebrew and Some Other Syntactical Questions,
Oxford 1892, pp. 264-274

Otto Jespersen, *A Modern English Grammar on* = יספרסן, דקרוק אנגלי
Historical Principles, III, London & Copenhagen 1909-1949

Otto Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, London = יספרסן, פילוסופיה
1924

Otto Jespersen, *Analytic Syntax*, Copenhagen 1937 = יספרסן, תחביר
John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge = ליונס
1968, pp. 335-344

מישור = מרדכי מישור, "לצאת תצא' וכיוצא בזה", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז),
עמ' 177-197

צדקה = יצחק צדקה, "משפט ייחוד הנושא והכינוי הוא", לשוננו מד (תש"ס), עמ'
224-239

רובינשטיין = אליעזר רובינשטיין, המשפט השמני, עיונים בתחביר ימינו, תל-אביב
תשכ"ט

רוזן = חיים רוזן, עברית טובה, עיונים בתחביר, ירושלים 1966
שורצולד = אורה שורצולד, "לשאלת תקינותם והיווצרותם של משפטי הייחוד",
בר-אילן יג (תשל"ו), עמ' 321-340

ה ע ר ו ת   ו ת ג ו ב ו ת

יצחק אבישור

הערות לכינויי ערבי שבתות ומועדים בערבית-היהודית במזרח

מאמרו של חגי בן-שמאי "גמעה" בערבית-היהודית כתרגום שאילה של 'ערובתא' - היום הקודם למועד, שנתפרסם ב"לשונונו"¹, פתח פתח גם לבירור הכינויים לשמות ערבי שבתות ומועדים. משה בר-אשר במאמרו "'ערובה' ו'מעל' בערבית-היהודית במערב"² העיר הערות השלמה לדברי בן-שמאי. לעניין זה בא אני להוסיף הערות מספר על הכינויים הללו בעיקר בערבית-היהודית במזרח וכן להשלים את התמונה בנושא זה בארמית היהודית ובשפות אחרות.

1. ערובה

בן-שמאי ציין את קיומה של ערובה בערבית-היהודית בימי הביניים ואת גלגולה בערבית-היהודית של דמשק בצירופים *ṣərbat-l-fid*, *ṣərbat kippur*³. על זאת הוסיף בר-אשר שהשימוש בערובה במשמעות 'היום הקודם לחג' נמשך עד דורותינו במערב ובעיקר בלוב ובתוניסיה⁴, כגון בביטויים ערובת ראש השנה, ערובת סוכה. אוסיף אפוא שערובה במשמעות זו משמשת בערבית-היהודית של מצרים, בערבית-היהודית של תימן ובארמית-היהודית של יהודי כורדיסטן, ואוסיף פרטים על המילה בערבית-היהודית של תוניסיה.

1.1 יהודי מצרים

בידי שתי עדויות מהערבית-היהודית החדשה במצרים, אחת מן הלשון הכתובה ואחת מן המסורת שבעל-פה. בהגדות בנוסח יהודי מצרים, הן באלה שבכתבי-יד הן באלה שנדפסו, מופיע לעתים גם תרגום לדינים הנוגעים לערב פסח ולפסח בערבית-היהודית. באחת ההגדות שנדפסו כתוב: "אֵלָּא חֶכֶם אֵלֵּעִיד יוֹם אֵלְכֶמִּיס חֶרָאִם יִטְבֵּךְ

1. לשוננו נז (תשנ"ג), עמ' 125-136 (להלן בן-שמאי).

2. שם, עמ' 359-362 (להלן בר-אשר).

3. בן-שמאי, עמ' 132.

4. בר-אשר, עמ' 359.

או יכבו פיה לאגל אלשבת אלא בואסטט אלעירוב מן יום אל ערובה וחינא אדן יקדר יטבך לאגל אלשבת"⁵. כתוב זה הוא תרגום לכתוב בעברית שם: "יום טוב שחל להיות ביום חמישי אסור לבשל בשביל השבת, וצריך להניח עירובי תבשילין מערב יום טוב, ואז העירוב מותר לבשל מיום טוב לשבת".

עדות מן המסורת שבעל-פה מפי יהודי מצרים מביא י"ב יהודה בהערה בספרו "משלי ערב": "היהודים במצרים קוראים לערבי החגים אלערוכה"⁶. עתה יש בידי להוסיף עדות מפי ילדת מצרים, הגב' רחל והבה, להגיית המילה כיום, והיא בנפרד *ṣiruba* ובנסמך *ṣorrubat pesaḥ* וכן *ṣorrubat ?el ṣid*.

1.2 יהודי תימן ועדן

לעניין המילה ערובה בזיקה לערב חג בקרב יהודי תימן ציין יהודה רצהבי שהצירוף משמש בקרב יהודי תימן, כגון ערובת כפור וערובת פסח, וקשר את השם לערובת צומא שבכראשית רבה יא, ד⁷. ראובן אהרונזי ציין שהשם *ṣarubah* משמש בקרב יהודי עדן בצירוף *ṣarubat al Pasaḥ*, ולדעתו הוא בא במקום הצירוף העברי ערב פסח⁸. אורי מלמד בביקורתו דחה את השוואתו של אהרונזי במילים "דברי המחבר בעמ' 179 לגבי הביטוי 'ערובת אלפסח' = 'ערב פסח' אינם נכונים. אין הצירוף הראשון עיוותו או שיבושו של השני אלא אדרבה, מקורו של הביטוי במורשת השקיעים של הארמית-היהודית"⁹. מלמד הוסיף שהביטוי עשוי להתגלות במופעי מבטאיו אלו: עֶרוּכָה, עֶרְכָּה (< עֶרוּכָּה)¹⁰. יש לציין שהביטוי הנפוץ בקרב יהודי תימן לערב יום טוב הוא עֶרֶב או יוֹם אֶלְעֶרֶב ואפילו עֶרֶב אֶלְעֶרֶב¹¹.

1.3 יהודי כורדיסטן

אין פלא שבארמית-היהודית המדוברת בפי יהודי כורדיסטן נשתמר השם הארמי-יהודי הקדום ערובתא והוא שגור עד היום בפיהם¹².

5. הגדה של פסח, אלכסנדריה תרנ"ח, עמ' א.
6. י"ב יהודה, משלי ערב, א, ירושלים תרצ"ב (להלן יהודה), עמ' רכט.
7. "רצהבי, אוצר לשון הקודש של בני תימן, תל-אביב תשל"ח (להלן רצהבי), עמ' 216.
8. R. Ahroni, *The Jews of the British Crown Colony of Aden*, Leiden 1994 (להלן אהרונזי), עמ' 179.
9. א' מלמד, ביקורת על ספרו של אהרונזי, תימא ה (תשנ"ו) (להלן מלמד), עמ' 206.
10. מלמד, הערה 25.
11. רצהבי, עמ' 215. וכן גויטיין, שציין ש"עֶרֶב" במשמעות 'ערב יום טוב' נמצא רק אצל יהודים: ש"ד גויטיין, "היסודות העבריים בשפת הדיבור של יהודי תימן", לשוננו ג (תרצ"א), עמ' 358 (=הנ"ל, התימנים - היסטוריה, סדרי חברה, חיי רוח, ירושלים תשמ"ג, עמ' 271), וראה גם M. Piamenta, *Dictionary of Post Classical Yemeni Arabic*, Leiden 1990, עמ' 320.
12. עדותו של נחמיה חוצ'יה יליד זאכו, וכן העיר על כך צבר (להלן, הערה 29).

1.4 יהודי איטליה

בנוגע למילה ערובה בקרב יהודי איטליה יש להוסיף על דבריו של בר-אשר¹³ שהיא מובאת גם ברשימתו של ר' באקי משנת 1926, וא"ש הרטום, שהביא את המילה מרשימה זו, העיר שהמילה אינה בפי יהודי פיימונטי: הם אומרים ערב שבת, ערב פסח וכו'.¹⁴ יחזקאל קוטשר העיר שהמילה ערפה לערב שבת בצירוף ערפה של שבת בקרב יהודי איטליה מעידה על יחסים קדומים ומיוחדים בין ארץ ישראל לאיטליה.¹⁵

1.5 יהודי ג'רבה

בר-אשר העיר שמצא "עדות אחת בכתב למילה ערובה בלהג של טריפולי"¹⁶, ואוסיף שיש עדויות בכתב גם מיהודי ג'רבה. בספר "ושמחת לפני ה'", שיצא לאור בדפוס הרב מקיץ דור סעדון בג'רבה, כתוב "אלבנאדם אלדי הווא בכרי ילזמהו יצום יום ערכת פסח" (אין מספור עמודים), היינו 'בן אדם שהוא בכור יצטרך לצום ערב פסח', וכן בהמשך "אידיא גא אלמועד באלכמיס ואלגמעא או באלגמעא ושבת ילזמהו יום לערבה יאכד [...]", היינו 'אם חל המועד ביום חמישי וששי או בשישי ושבת יצטרך יום ערב חג לקחת...'. גם בספר "והגדת לבנך" כמנהג ג'רבה, שיצא לאור בשנת שושנים (תש"ו) לפ"ק, כתוב "לילת אלערבה יעמל גאהדו", היינו 'בליל ערב (פסח) ישתדל', וכן בספר "ותגיד לבני ישראל" של יהודי ג'רבה, שיצא בדפוס "בית אוצר העבריי" בשנת תשל"ה, כתוב "לילת אלערבה, דהיינו ארבעטאש פי ניסן בעד ערבית" (עמ' ב), היינו 'בליל ערב חג, דהיינו בארבעה-עשר בניסן אחר ערבית'. וכן בדיני הפרשת חלה שם נזכר "יום לערבה" (שם, עמ' ג).

על דבריו של בן-שמאי, המסתמך על גויטיין, שערובה משמשת בערבית תרגום של ערובא/ערובתה הארמית¹⁷ יש להוסיף שלעניין זה רמז גם יהודה בכותבו "לעומת זאת הערבים הקדמונים לפני האסלאם היו קוראים את יום השישי ערובה כי לקחו השם הזה מהיהודים שהיו קוראים אותו כה להיותו ערב שבת"¹⁸.

זיגמונד פרנקל ציין עוד דרך אפשרית לשאילת השם ערובה בערבית באמרו ש-عروبة מוצאה מערובתא בארמית-יהודית או בסורית¹⁹. אף ראוי לציין שמילון

13. בר-אשר, עמ' 360, הע' 9.

14. א"ש הרטום, "לחקר דיבורם של יהודי פיימונטי", ארץ ישראל ג (תשי"ד), עמ' 264.

15. Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem 1982, p. 281, וראה גם מלמד, עמ' 206.

16. בר-אשר, עמ' 361.

17. בן-שמאי, עמ' 130-131.

18. יהודה, עמ' רכט. על ראשית הערתו של יהודה ראה גם להלן.

19. S. Frankel, *Die Aramäischen Fremdwörter im Arabischen*, Leiden 1886, עמ' 277. וראה

"לסאן אלערב" קובע שהערבים הפסיקו להשתמש בערובה עם בוא האסלאם והשתמשו בשם ג'מעה²⁰. אף זאת יש לציין שבשירה העברית של ימי הביניים השתמש שמואל הנגיד בשם זה: "ליל ערובת חג אסופה", כפי שהביא במילונו יצחק אבינרי²¹.

1.6 יהודי עירק

בקהילות יהודי עירק אין אחידות בכינויי ערב חג. קהילת יהודי בגדד והקהילות ההולכות בעקבותיה, והן הרוב, מכנות את ערב החג "ערפא" (ʿəḡfa), בקרב יהודי עאנה מכנים את ערב החג "זמעת אלעיד", ואילו בקרב יהודי מוצל מכנים אותו "לילת אלעיד" (לא רק את הערב אלא גם את היום). השם ערפא (ʿəḡfa) נפוץ בקרב יהודי בגדד הן בכתב הן בעל-פה. בכתב הוא מופיע בהרבה טקסטים הנוגעים לחגים, כגון בהקדמה שבהגדה לפסח: "לילת אלערפא 14 ניסן מין יסיר ליל תמאם יברק אל חמץ"²², היינו 'כליל ערב החג 14 בניסן כשיהיה לילה ודאי יברק את החמץ', וכן "אסור יאכל מצה יום אלערפא"²³, היינו 'אסור לאכול מצות בערב חג'. וכן הדבר באשר לחגים אחרים, כגון חג הסוכות: "לא יאכל כבו יום אלערפא מן אלצהר"²⁴, היינו 'לא יאכל לחם בערב החג מן הצהריים', וחג השבועות: "ואדא יריד יסווי קימגלי לאזם אלחליב מחלוב מן יום אלערפא"²⁵, היינו 'ואם ירצה לעשות שמנת צריך החלב להיחלב מבעוד ערב החג', ולא רק בטקסטים של הלכות ודינים אלא גם בספרות עממית, כגון "כאנו ראייחין ישראל אייאם אלזיארה מאל בית המקדש וצאר ערפאת יום אלמבורך אל כפור"²⁶, היינו 'זהו הולכים לארץ ישראל בימי העלייה לרגל לבית המקדש בערב יום המבורך, יום הכיפור'.

על מקורו של הצירוף יום אלערפא בערבית-היהודית העירקית העיר יהודה, בפרשו את הפתגם הבבלי "אלדי יכדב יום אלערפא יכזמון וגו' יום אלעיד", שתרגמו 'המשקר בערב החג ישחירו את פניו ביום החג': "יום אלערפא הוא שם לערבי החגים אצל יהודי בבל, לקחו אותו מהמשלמים הקוראים יום ערפה את ערב חג

גם הערתו של אלג'וואליקי: «العروبة الجمعة وهي بالنباطة», היינו 'הערובה היא יום שישי והיא מארמית' (אבי منصور الجواليقي، العرب، دمشق 1990, עמ' 459).

20. ابن منظور، لسان العرب، بولاق 1208, עמ' 2868.

21. י' אבינרי, גזרים מגולים, תל-אביב 1968, עמ' 270, כפי שהעיר על כך רצהבי, עמ' 216, וראה גם מלמד, עמ' 206.

22. הגדה של פסח, בגדד (מהדורות רבות), עמ' 4.

23. שם, עמ' 7.

24. בכרוז קהילתי שנדפס ונתפרסם בבגדד.

25. בכרוז קהילתי אחר שנדפס ונתפרסם בבגדד.

26. ראה י' אבישור, הסיפור העממי של יהודי עיראק, חיפה תשנ"ב, א, עמ' 42.

הזבח (אלאצחא) על שם ההר ערפה מקדם למכה כי ביום ערב החג יעמדו החוגגים במקום ההוא, הנקרא גם כן ערפאת. המשלמים קוראים את ערב חג הזבח גם בשם אלוֹקֶפָה²⁷. על שם העמידה בערפה ביום ההוא²⁸.

לעומת זאת, בלי קשר לנאמר לעיל, הביע יונה צבר את דעתו בדונו בטקסט שפרסמתי ובו הביטוי שנוצר לעיל ערפאת יום אל מבורך אל כפור:

נראה שהמילה 'ערפאת' שמבטאה לפי מסרן ששאלתי הוא עֲרַפַת [כך רק בסמיכות, אך ביחיד עֲרַפָה] נטלה את משמעה ואת צלילה מהמלה העברית 'ערב' או מארמית 'ערובתא' (אשר בארמית חדשה של יהודי כורדיסטאן משמשת במשמע 'יום שישי ערב שבת או מועד'), כיוון שאין משמע כזה למילים גזורות מהשורש הערבי ער"ף שמשמעו הרגיל הוא 'ידע' (המלה הערבית היחידה שמצאתי במילונים שיש לה משמע שמתקרב קצת היא ערפה 'גבול בין שני דברים', ברם המסרנים ששאלתי סברו שהיא קשורה בשם 'ערפאת' - ההר במכה הקשור בחגי האסלאם - ולבסוף הסכימו לדעתי בדבר מוצאה הארמי של המלה)²⁹.

הדעה הראשונה, המסמיכה את ערפה היהודית לעראפאת הערבית, מתחזקת לכאורה מהערתו של ג'לאל אלחנפי. בקובץ הפתגמים הבגדייים בערבית שפרסם הביא אלחנפי פתגם הנוגע ליחסים בין יהודים למוסלמים: "אנפך באצ'ר ערפא מאל יהוד", היינו 'הפח באש, מחר ערב חג של היהודים'. אלחנפי העיר שמלפן הכלים (המוסלמי) מאיץ בשוליה שלו כדי שיספיקו להכין את הכלים לחג. ולענייננו הוא מעיר שהמילה ערפא שבפי היהודים יסודה בערפאת הערבית בלי לבטא את ה־ת³⁰.

27. לעניין זה ראה גם בן-שמאי, עמ' 132.

28. ראה יהודה, עמ' רכט.

29. י צבר, הסיפור העממי של יהודי עיראק, במקור ובתרגום עברי, פעמים 56 (תשנ"ג), עמ' 145-149. הציטוט מעמ' 148.

30. ج. الحنفى، الأمثال البغدادية، الجزء الأول، بغداد 1962، עמ' 71. אפשר להביא חיזוק לדעה זו אף מהגניית המילה בפי יהודי תימן ומכתיבתה. בסיפור בספר "קורא הדורות" לר' אברהם ערוסי כתוב "בחדש די אלחג'ה בעשירי בו ליל מועד שלהם הנקרא עיד אלערפא" (ראה י' רצהבי, "הרמב"ם בפי העם", ידע עם 2-3 [תשי"ד], עמ' 196). עוד חיזוק לדעה זו יש בדברי גויטיין. במכתב מהגניזה שנשלח מאלכסנדריה לפסטאט ב-1030 מוזכר המונח ערפה "וכאן וצולי יום ערפת עיד אלקום ולם נציב בן גית קאעד תם". גויטיין תרגם "הגעתי ביום ערב חג הגויים ולא מצאתי את בן גית יושב (בחנוותו)" והעיר "ערב חג בער' יום ערפה כפי שלמדתי ממר אריה לויא [...] ומר כצור אלדורי [...]". אמנם החג המדובר בו כאן היה חג הפסוקת צום הרמדאן אך ערפא(ת) כציון לערב החג מקורו בעובדה ש'חג הזבחים' המוסלמי חל ביום אחרי העמידה: בהר ערפאת" (ש"ד גויטיין, "מסחר היהודים בים התיכון בתחילת המאה האחת עשרה", תרכ"ץ לו [תשכ"ז], עמ' 387 [טקסט], 389 [תרגום] והערה בעמ' 390). על דעתו של גויטיין לא ערערו מי ששבו ופרסמו את המכתב - מנחם בן-ששון, יהודי סיציליה 825-1068 - תעודות

אך נראה שהדעה השנייה מסתברת יותר, ואין ערפה שבפי יהודי עירק אלא גלגול המילה ערובתא הארמית שסוגלה לערבה בערבית־יהודית. השינוי ב/פ שכיח בשפות שמיות ובכללן ארמית וערבית³¹ ובמיוחד הדבר צפוי ב־כ רפויה בסמיכות ל־ת. יתר על כן, מושג יהודי מובהק כל כך, כינוי לערב חג, סביר שנתקבל מן הארמית, שדיברו בה יהודי בבל כאלף וחמש מאות שנה, יותר משנתקבל מן הערבית המוסלמית, שהשם משמש בה כינוי למועד בדתם! חדירת מונחים ארמיים־יהודיים לערבית־היהודית בעירק היא תופעה שכיחה³².

2. ערבה

בן־שמאי ציין שערבה היא גלגול אחר של המונח ערובה ואף היא צורה ארמית משוערבת המציינת ערב חג, כגון בצירוף ערבה צום כפור³³. לדעתי, ראוי היה לציין גם שהשם ערבה משמש בערבית־היהודית במזרח גם להושענא רבא³⁴ למן ימי ר' סעדיה גאון ועד ימינו. בסידור רס"ג נזכרת ערבה פעמיים - בפעם האחת בביטוי יום ערבה: "ופי יום ערבה יקול נהדרך בזה יום ערבה", היינו 'וביום ערבה יאמר נהדרך בזה יום ערבה', ובפעם האחרת מופיעה ערבה בלבד: "ולאהל אלשאם פי ערבה אגאבאת זואיד", היינו 'ולאנשי ארץ ישראל יש ביום הערבה עניות נוספות'³⁵.

ומקורות, ירושלים תשנ"א, מס' 55; משה גיל, במלכות ישמעאל בתקופת הגאונים, ב, כתבים מגניזת קהיר (1-303), ירושלים 1997, מס' 194. גיל אף העיר: "ערפה במשמעות של ערב חג" והפנה אל גריטיין.

31. על חילופי פ/ב בכתובות השמיות הצפון־מערביות ובכללן ארמית ראה ביבליוגרפיה מפורטת אצל J. Hoftijzer & K. Jongeling, *Dictionary of the North-West Semitic Inscriptions*, Leiden, New York, & Köln 1995, s.v. npš. ראה F. Delitzsch, *Die Lese-und schreibfehler im Alten Testament*, Berlin 1920, p. 115; J. Kennedy, *An Aid to the Textual Emendment of the Old Testament*, Dublin 1928, pp. 14-15; A. Sperber, *HUCA* 14 (1939), pp. 164-165. על החילופים בארמית ראה J. Levy, *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*, Berlin & Wein 1924; M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic Literature*, New York 1950. ראה גם י"ב יהודה, סיני ט (תש"ו), עמ' נט (כפרא/קברא).

32. ראה י' אבישור, "יסודות ארמיים קדומים בערבית היהודית של עיראק", מסורות ז (תשנ"ג), עמ' 1-24; הג"ל, "יסודות ארמיים קדומים נוספים בערבית היהודים של עיראק", מסורות יב (בדפוס).

33. בן־שמאי, עמ' 132.

34. מקורו במשנה "יום השביעי של ערבה שחל להיות בשבת" (סוכה ד, א).

35. סידור רב סעדיה גאון, יו"ל על ידי י' דודון, ש' אסף וי' יואל, ירושלים תשמ"ה (להלן סידור), עמ' רלט, רנא.

גם בקולפון של כתב-יד מן המאה השתים-עשרה, המכיל תרגום נביאים אחרונים, נזכר "יום ערבה"³⁶. השם ערבה ויום ערבה להושענא רבא נוהג עד היום בקרב יהודי בבל³⁷, יהודי כורדיסטן³⁸ ויהודי תימן³⁹. ההבדל בין שתי המילים הוא, ככל הנראה, בהגייתן: יום הושענא רבא נהגה עֶרְבָה, ואילו ערב חג נהגה עֶרְבָה, עֶרְבָה, עֶרְבָה ועוד (ראה לעיל).

3. ג'מעה

בן-שמאי ציין שבערבית-היהודית נתייחדה ג'מעה להוראת יום שישי ותרגמה את המילה הארמית ערובתא, ששימשה לערב שבת ולערב חג⁴⁰. על זאת יש להוסיף שבערבית-היהודית בעירק נהוג עד היום לכנות "ג'מעה" לא רק את יום שישי אלא באזורים מסוימים (כגון עאנה) מכנים כך גם כל ערב חג, הן כשם כולל "גמעת אלעיד" הן כל חג וחג, כגון "גמעת אל כפור", "גמעת אל סוכה". וכן מצאנו בקרב יהודי סוריה וארץ ישראל, כגון "חכאיה בחאכם ואחד דכל גמעת עיד אלפסח לחודש ואחדה"⁴¹, היינו מעשה בשופט אחד שנכנס ערב חג הפסח לחצר אחת. באזורים אחרים ערבי החגים כונו "ערפה" ו"לילת אלעיד" (ראה לעיל, §1.5).

4. מעל

ברא-אשר העיר גם שערב יום הכיפורים נקרא בפי יהודי קונסטנטיין ובנותיה שבאלג'יריה l-maʔal ובפי יהודים מתוניסיה ומלוך l-maʔan, והשם הוא גלגול המילה הראשונה בצירוף מעלי יומא דכיפורי (בבלי יומא פז ע"ב ועוד). ברא-אשר הוסיף שיש עוד צורות מורחבות שמשמש בהן השם הזה, כגון yum l-maʔan⁴². אני מוסיף שהשם הזה חדר מן הארמית לערבית-היהודית כבר בימי סעדיה גאון. בסידור

36. ראה י' אבישור, "תרגומי תנ"ך רבניים בערבית יהודית במאות ה-12-15 וזיקתם לתרגום ר' סעדיה גאון", תעודה י' (בדפוס). וכן כתשובות הגאונים ראה שמחה אסף, תשובות הגאונים, ירושלים תש"ב, עמ' 71.

37. ראה י' אבישור, "חידושי מלים וצורות עבריות בערבית היהודית של עיראק", דברי הכנס על "המרכיב העברי בלשונות היהודים" - מילנו 1995, בדפוס.

38. ראה אריך בראואר, יהודי כורדיסטאן, ירושלים תש"ח, עמ' 264; י' צבר, "היסודות העבריים בניב הארמי שבפי יהודי זאכו בכורדיסטאן", לשוננו לח (תשל"ד). עמ' 214.

39. ראה רצהבי, עמ' 215.

40. בן-שמאי, עמ' 130-131.

41. ד"מ סתהון, מצחף שמירת שבת - חפס' אלסכת, ירושלים תרפ"ט, דף קב.

42. ברא-אשר, עמ' 360.

רס"ג מופיע בטקסט ערבי־יהודי השם יום אלמאעל: "ויגב אן נקר בדנוכנא פיה ומראר מנהא ה' פי אל ה' צלואת אלתי דכרתהא ואלו' פי צלוה מנחה אלתי פי אליום אלט' אלדי הו יום אלמאעל"⁴³, היינו 'וצריך שנתוודה בו את חטאותינו שש פעמים מהן הן בחמש התפילות שהזכרתי והשישית בתפילת מנחה של יום ט שהוא מעלי (יום הכיפורים)⁴⁴. גם יהודי פרס נקטו בסידור תפילתם כינוי זה בזיקה ליום כיפור - "מעלה כפור"⁴⁵ ובזיקה לפסח - "מעלי פסח"⁴⁶. גם בקולופון של תרגום פרסי־יהודי לתורה מצאנו את הכינוי מעלה בשבת⁴⁷.

43. סידור, עמ' רנח.

44. שם, שם.

45. ראה שלמה טל, נוסח התפילה של יהודי פרס, ירושלים תשמ"א, עמ' 167.

46. שם, עמ' 102ב.

47. חיים פייפער, תרגום התורה לפרסית יהודית, ירושלים תשל"ב, עמ' 191.

ספרים שנתקבלו

אבישור יצחק, התרגום הקדום לנביאים ראשונים בערבית יהודית: יו"ל מכתב-יד בודליאנה Poc. 349 עם מבוא והערות, עדה ולשון יט, בעריכת שלמה מורג, מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, מאגנס, ירושלים תשנ"ה, 342 עמ' אליאס ליאורה, המכילתא דרבי ישמעאל על-פי עותק מעולה מן הגניזה, עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ז, 208 עמ' בלאו יהושע, עיונים בבלשנות עברית, כינוס, מאגנס, ירושלים תשנ"ו, 375 עמ' + מפתחות

בלשנות עברית 40: כתב-עת לבלשנות עברית תיאורית, חישובית ויישומית, בעריכת מאיה פרוכטמן, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ו, 86 + 23 עמ' חמשה חמשי תורה: תרגום גרוזי, תרגמו אברהם ממיסטבלוב, תמר ממיסטבלוב-קזראשווילי וגרשון בן-אורן (ציצואשווילי), ירושלים תשנ"ה, 604 עמ' טוקר ברנרד, מילון לנייר ותאית, אנגלי-עברי, הוצאה לאור "זוהר", ירושלים תשמ"ג, 317 עמ'

מחקרים בלשון העברית ובספרותה - כנס הלסינקי: דברי הכנס המדעי ה-11 באירופה, אוניברסיטת הלסינקי סיוון תשנ"ד, ברית עברית עולמית, ירושלים תשנ"ז, 181 עמ'

מחקרים בפסיכולוגיה של הלשון בישראל: רכישת לשון, קריאה וכתיבה, בעריכת יוסף שימרון, מאגנס ומכון הנרייטה סאלד, ירושלים תשנ"ז, 307 עמ' + מפתחות

מחקרים בתולדות ישראל בתקופת המקרא: לקט מאמרים, ליקט מרדכי כוגן, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ז, 508 עמ'

מסורות ט-י-יא: מחקרים במסורות הלשון ובלשונות היהודים, ספר היוכל לגדעון גולדנברג, בעריכת משה בר-אשר, מאגנס, ירושלים תשנ"ז, 577 עמ' פרקים בתחביר העברית החדשה: לקט מאמרים, ליקטו מאיה פרוכטמן וזהר לבנת, מכללת לוינסקי לחינוך, תל-אביב תשנ"ז (1996), 185 עמ'

רובינשטיין דורון, פרמטרים להבחנה בין סוגות כתיבה: עיון השוואתי במשפטי תוכן משועבדים בלשון העיתונות, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, 1997, 128 עמ'

שויקה יעקב ועוזי פרדקין, רב-מילים: המילון השלם לעברית החדשה, מילון מקיף ועדכני לעברית בת-זמננו, 6 כרכים, סטימצקי / המרכז לטכנולוגיה חינוכית / ידיעות אחרונות / ספרי חמד, תל-אביב 1997

שויקה יעקב ויעל צחי-נאי, רב-מילים הצעיר: מילון חדש מאויר לילדים ולנוער, 2 כרכים, סטימצקי / המרכז לטכנולוגיה חינוכית, ידיעות אחרונות / ספרי חמד, תל-אביב 1996

שי להדסה: מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים, בעריכת יעקב בן-טולילה, אשל באר-שבע ה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר-שבע תשנ"ז, 272 עמ' שפיגל שלום, אבות הפיוט: מקורות ומחקרים לתולדות הפיוט בארץ-ישראל - מבחר מעיזבון, יו"ל בעריכת מנחם חיים שמלצר, בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו-יורק וירושלים תשנ"ז, 434 עמ'

Muraoka Takamitsu & John Francis Elwolde (eds.), *The Hebrew of the Dead Sea Scrolls and Ben-Sira*, Proceedings of a Symposium Held at Leiden University 11-14 December 1995, Brill, Leiden 1997, 208 pp. + Index

Pérez Fernández Miguel, *Midrás Sifra: El comentario vabínico al Levítico*, I, Edición bilingüe, Texto hebreo de base: Ms. Vaticano Assemani 66, Versión española, notas y anexos: Miguel Pérez Fernández con una introducción de Günter Stemberger, Editorial Verbo Divino, Navarra 1997, 346 pp.

Rosenbaum Michael, *Word-Order Variation in Isaiah 40-55: A Functional Perspective*, Studia Semitica Neerlandica 35, Van Gorcum, Assen 1997, 259 pp.

Summaries

Zipora Cochavi-Rainey

Selected Similes, Descriptions, and Figures of Speech from the El-Amarna Letters and Their Biblical Parallels

Correspondence between high officials - kings, princes, governors, and viziers - usually conforms to a fixed diplomatic style characterized by recurring set formulas, idioms, and phrases, with minor variations. In the El-Amarna Letters, however, this standardized phrasing at times gives way to language from a higher register, thereby endowing the content of the letters with a more concrete, dramatic, emotional, and colorful flavor. Many of these images, idioms, and expressions derive from the animal, plant, or inanimate kingdoms. Some portray the unique situation of a particular governor, while others glorify the reigning Pharaoh.

A number of researchers (esp. Böhl 1914; Jirku 1933; Hess 1989) have already noted that certain of these expressions have biblical parallels. This paper presents selected passages, organized according to subject, which exemplify the body of literary motifs upon which Canaanite authors drew in order to lend dramatic emphasis to their ideas, and their biblical counterparts. For example, the concepts 'dirt' (*epru*, *eperu*) and 'mud' (*tītu*) in the opening prostration formula embody the contrast between the local governor's lack of status and the Pharaoh's elevated one. In the Bible, we find 'dirt' (*'afar*) used to convey human inferiority to God (Gen. 18:27; Ps. 103:14).

The similes, descriptions, and figures of speech found in the El-Amarna letters and the Bible indicate that Canaanite, Egyptian, Mesopotamian, and Northern Syrian authors had a shared cultural tradition; in Tyrian and other letters, for example, we find idioms and descriptions drawn from the Egyptian milieu (e.g., references to the king as the Sun). This by no means obviates the existence of local literary traditions, however, and of local dialectal variations in meaning.

Joshua Blau

Issues in Biblical Phonetics and Morphology

1. Final double consonants tend to become simple. This presumably occurred as early as in Proto-Semitic, e.g., in the imperative of verbs *mediae geminatae* (*subb > *sub) and to a great extent after final short vowels had been elided. These forms were affected by the rule that, after vowels, plosive *b, g, d, k, p, t* become fricative (*rabb > *rab > *rab*). On the other hand, double consonants followed by *shwa mobile*, which tend to become simple, were not affected by this rule, because it had ceased operating in word internal positions (הַבְּגָדִים 'clothes', which sometimes reflects *habbəḡādīm*, yet at other times *habḡādīm*).
2. III *y* verbs originally preserved *y* in pausal forms, in which, owing to pausal lengthening, the *y* was preceded by long vowels and accordingly not elided (e.g., pausal יִחְסִיּוֹן). Later they were superseded (in pause) by the *y*-less contextual forms (e.g., [יַחְסִיּוֹן]) and became pausal expressive forms occurring in poetry and prophecy, from which new context forms were analogically built (יִרְיִיוֹן as against older pausal and later also contextual תַּחְצִיּוֹן). Similarly, the originally pausal form שָׁדַי arose from שְׁדַי through assimilation of the Tiberian *qamaṣ* to the *y*.
3. אֱלִיעֶזֶר, אֱלִיפָלֶט, etc., reflect אָ and are, as a rule, transliterated in the Septuagint by ε (Ελιεξερ, Ελιφαλατ, etc.), yet אֱלִיָּה (ו) has אָ and is transliterated by η (Ηλια). It stands to reason that it does not represent אֱל 'God' with short *e*, but rather אֱל 'power' with long *e*; accordingly, the meaning of the name is not 'YHWH is my God' but rather 'YHWH is my power'.
4. The plural feminine suffix *-ā* has been preserved in תַּעֲנִינָה (Ruth 1:4); whereas תַּאֲמִנָּה (Isa. 60:4) reflects contamination between תַּאֲמִנָּה* and the regular תַּאֲמִנָּה*. Since in III *n* verbs the difference between the suffixes *-nā* and *-ā* was less conspicuous, they preserved the suffix *-ā*.

Israel Ben-David

Simple Imperfect, *Waw*-Consecutive, and Other Apocopate Verb Forms in the Bible

Apocopate imperfect forms in biblical Hebrew exhibit two main characteristics: they have penultimate stress and they are attested primarily in weak verbs. This is because in weak verbs (with several

exceptions) the penult of *qal* future forms is open and thus able to receive stress, e.g., *יָשָׁב/יָשֹׁב, יָקָם/יָקֹם*, a feature which does not hold for regular verbs, e.g., *יָדַבֵּר, יָשָׁמַר*, since their penult is closed and therefore cannot be stressed. Consequently, forms such as **יָדַבֵּר, *יָשָׁמַר* are not found in the Bible; when the penult in regular verbs is open, however, it can be stressed and apocopate forms are then possible. This applies in two cases (both of which have *qamas* in the penult): (1) *binyan nifal*, e.g., *יִצְמָד*; (2) *binyan piffel* and *hitpa'fel*, when the second root letter is a guttural or *resh* and we have compensatory lengthening, e.g., *יִכְבֹּד, יִתְפַּלֵּעַ*.

Most apocopate imperfect forms are of the so-called *waw*-consecutive type. Hyphenation and regressive stress frequently induce the use of apocopate forms, though these two phenomena are not mandatory in every case, e.g., *וְהִנֵּחֵן הָיָא* (Dan. 11:6). This unit contains three features conducive to apocopate forms; i.e., (1) conjunctive *waw*, (2) the head position of the verb, and (3) stress on the first syllable of the second element *הָיָא* (a feature conducive to regressive stress), yet the result is not the form **וְהִנֵּחֵן הָיָא*. Even if regressive stress does occur, an apocopate imperfect form is not always obligatory, e.g., *וְיִנְתֵּן לָךְ* (Esther 5:6).

Apocopate forms are found chiefly at the head of a phrase and less frequently in its middle and then mainly with jussives. Conjunctive *waw* can likewise induce apocopate forms but this occurs predominately with jussives that head an utterance. It seems that the concurrence of these three phenomena (jussive mood, head position in a phrase, and conjunctive *waw*) is conducive to the use of apocopate forms although conjunctive *waw* is not primary *per se* in the hierarchy of importance here.

Verbs followed by the particle *וְאֵל*, on the other hand, exhibit a strong tendency to be apocopate since the following three features concur in them: regressive accents or hyphenation, jussive mood, and head position in a phrase.

Ultimate stress with *sefe* or *holam* is found with jussives, with verbs heading a phrase, and with conjunctive *waw*; penultimate stress with *segol* or *qamas-qatan* (in the final syllable), however, is exclusively found with consecutive *waw*, in verbs with regressive stress and, to a certain degree, with the negative particle *אֵל*. Forms such as *וְיָשָׁם, וְיָרָם, וְיָאָר, וְיִוֹסֶף* do not occur in the Bible just as there are none such as *וְיָשָׁם, וְיָרָם, וְיָאָר, וְיִוֹסֶף* (excluding verbs stressed with grade I disjunctive accents, "Emperors"). Thus the variation in apocopate forms is not simply incidental but an important rule of biblical Hebrew. Speaking about future verb forms beginning with *waw* "regardless of whether the *waw* is consecutive or conjunctive" confuses the essential difference between jussives, verbs introducing an utterance, and verbs with conjunctive *waw*, on the one

hand, and hyphenated verbs, those with regressive stress and consecutive *waw*, on the other. For this reason I deemed it indispensable to devote a special subcategory to "apocopate forms and ultimate stress".

Chanoch Gamliel

Rabbi Abraham Bar Ḥiyya's Language

R. Abraham bar Ḥiyya of Barcelona (1065-1136) was an important pre-Tibbonid Hebrew author. Based upon his *Megillat ha-Megalle* in particular, this paper examines major syntactical features in his writing, including the relative clause, the copula, the tense system, and infinitival sentences, along with some additional minor phenomena. Bar Ḥiyya's writing displays unique linguistic features which distinguish it from earlier stages of the Hebrew language, classing it as medieval Hebrew.

These features however differ from the language of the Tibbonids, raising the question of whether traces of foreign language influence can be identified in Bar-Ḥiyya's writing. This possibility was addressed years ago by Chaim Rabin, who argued that there is evidence of European influence, mainly from Spanish. Based on the study of the linguistic phenomena examined here, a different conclusion was reached; mainly, that the foreign influence is Arabic, the language of the surrounding environment. Nevertheless, the Arabic influence on Bar Ḥiyya's language differs from the one discernible in Tibbonid language. Whereas in Tibbonid writing Arabic syntactic constructions are transferred into Hebrew, in Bar Ḥiyya's writing the rules of Arabic syntax are made use of in Hebrew constructions. Therefore, to the modern reader, his writing seems closer in nature to earlier stages of the Hebrew language.

Tali Bar

Extrapolation in Contemporary Hebrew

The syntactic transformation known as extrapolation, common to many languages, is examined here in the case of contemporary Hebrew. Extrapolation, also referred to in linguistic terminology as topicalization, left [right] dislocation, and *casus pendens*, is defined as the transformation of a simple sentence into a compound one by turning one of its parts into

its isolated subject (theme). The author cites some of the characteristic features of extraposition, noting, *inter alia*: its function of emphasizing the subject, particularly when it does not represent the agent; the traces - mainly as a referential pronoun - left by the former 'plain syntactic construction' in the new one; its status as a nominal construction, and as one of the expressions of apposition. Referring to a common definition of subject and predicate, by which the subject is the known element, while the predicate expresses the new information, the author notes that in sentences with extraposition there is a clear distinction between the isolated part - the known element (the subject, the theme) - and the new information imparted (the predicate). The pronominal representation of the extraposed theme retains its original status. In most cases it is the nominal members of a sentence that are extraposed since turning part of a sentence into its subject involves nominalization; extraposition of an adverb or a verb, though possible, is less frequent.

Repetition and isolation are cited as characteristic features of sentences with extraposition. Although an element in the predicate sentence - mainly a referential pronoun, sometimes a noun - which refers back to the subject is usually present, the repetition may be inferred from the context, without being morphologically expressed. The formal absence of the referential pronoun from the predicate in no way sheds doubt on its implicit presence. Isolation, expressed on various levels (ranging from the highest level of a special isolating morpheme to the lowest expressed by word-order), is the *sine qua non* of extraposition. In addition to extraposition's general features, a singular phenomenon related to Hebrew is also noted. The author's findings were that due to the weakening of the expressiveness of some nominal Hebrew structures, the incipient use of the subject pronoun as a copula, that is, in the predicative role, may be detected.

Yitzhak Avishur

Review

Shlomo Morag, *Studies on Biblical Hebrew*, Jerusalem: Magnes Press, 1995, 342 pp.

This is a collection of research studies on biblical Hebrew written between 1958 and 1992. The book is divided into three sections. Part One is devoted to the history of biblical Hebrew. It analyzes basic assumptions

concerning Hebrew's specific nature as distinct from Canaanite dialects, including the isoglossa that distinguish between them. This examination is not restricted to grammar alone, but extends to lexicography and semantics, which reflect the culture of biblical language. Part Two examines issues of semantics and etymology. Part Three deals with the history of the *masora*, treating the masoretic schools, and the pointing and cantillation systems.

Yitzhak Avishur

Additional Names for Sabbath or Festival Eves in the Judeo-Arabic of the East

These notes are additions to the epithets for the Sabbath or festival eves published by Ḥaggai Ben-Shammai (*Lšəonénu* 57 [1992], 125-136) and Moshe Bar-Asher (*ibid.*, 359-362). The use of *'aruba* is attested also in the Judeo-Arabic of Egypt and of Yemen, and in the Aramaic of the Jews of Kurdistan. Among Iraqi Jews, the word *'igfa* is used. It is evidently derived from *'arobta*, an Aramaic word that infiltrated Arabic as *'rbh*. As for *ma'al*, this epithet entered Judeo-Arabic via Aramaic as early as the time of Saadya Gaon and appears in his prayer book; it is also current among Persian Jews. In the Middle Ages, this word was used to refer both to the eve of Yom Kippur and of Passover.

English summaries edited by Dena Ordan